MATERIAŁY DO DZIEJÓW SZTUKI SAKRALNEJ

Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa wileńskiego

1

MATERIAŁY
DO DZIEJÓW SZTUKI SAKRALNEJ
NA ZIEMIACH WSCHODNICH
DAWNEJ RZECZYPOSPOLITEJ

MIĘDZYNARODOWE CENTRUM KULTURY
W KRAKOWIE

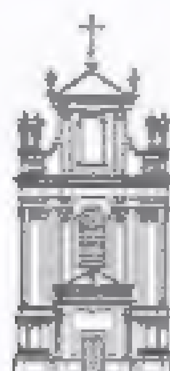

MATERIAŁY DO DZIEJÓW SZTUKI SAKRALNEJ NA ZIEMIACH WSCHODNICH DAWNEJ RZECZYPOSPOLITEJ

Redaktor naukowy serii
JAN K. OSTROWSKI

CZĘŚĆ III

KOŚCIOŁY I KLASZTORY RZYMSKOKATOLICKIE DAWNEGO WOJEWÓDZTWA WILEŃSKIEGO

TOM 1

MIĘDZYNARODOWE CENTRUM KULTURY
W KRAKOWIE

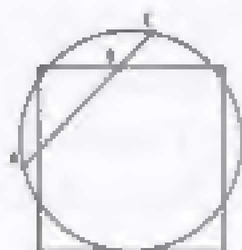

KOŚCIOŁY I KLASZTORY RZYMSKOKATOLICKIE DAWNEGO WOJEWÓDZTWA WILEŃSKIEGO

TOM 1

Redakcja naukowa
MARIA KAŁAMAJSKA-SAEED

KRAKÓW 2005

Badania i publikacja dofinansowane przez:
Komitet Badań Naukowych
Fundację Lanckorońskich
Fundację na Rzecz Nauki Polskiej

Redaktor tomu
Maria Podlodowska-Reklewska

Koordynacja prac wydawniczych
Alicja Walkiewicz-Górka

Korekta
Anna Mercik

Na okładce:
Ruiny zamku i kościół parafialny w Gieranonach, rysunek Kanuta Rusieckiego z r. 1846.
Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk w Wilnie

Redakcja
Materiałów do Dziejów Sztuki Sakralnej
na Ziemiach Wschodnich Dawnej Rzeczypospolitej
Międzynarodowe Centrum Kultury
Rynek Gł. 25, 31-008 Kraków
tel. 424-28-11, 421-86-01, fax 421-85-71

ISBN 83-89273-18-7

Skład i łamanie
Wydawnictwo Antykwa

Druk i oprawa
Drukarnia i Studio „Pasaż"

SPIS TREŚCI

WSTĘP

Niniejszy tom serii *Materiałów do dziejów sztuki sakralnej* otwiera część trzecią, obejmującą kościoły i klasztory przedrozbiorowego województwa wileńskiego. Położone centralnie w obrębie litewskich ziem Wielkiego Księstwa, dzieliło się ono na powiaty: brasławski, lidzki, oszmiański, wileński i wiłkomierski (stan ten ilustruje załączona mapa). Po pierwszym rozbiorze pozostawało w obrębie granic Rzeczypospolitej, jednak w r. 1793 w skład zaboru rosyjskiego dostała się wsch. część pow. brasławskiego i wileńskiego, a w r. 1795 reszta ziem województwa, przemianowanego odtąd na gubernię wileńską. W stosunku do sytuacji sprzed rozbiorów zmianom uległy również wewnętrzne podziały administracyjne. Po I wojnie światowej obszar stał się terenem spornym, do którego pretendowało zarówno odrodzone państwo polskie jak i litewskie. Ostatecznie po stronie litewskiej pozostała niewielka część, odpowiadająca pow. wiłkomierskiemu, a ludność tzw. Litwy Środkowej opowiedziała się za włączeniem do Polski. W nowym podziale administracyjnym woj. wileńskie zostało uszczuplone o pow. lidzki i pd. połowę oszmiańskiego, dołączonych do woj. nowogródzkiego. Dzieliło się ono wówczas na powiaty: brasławski, święciański, postawski, głębocki, wileński, oszmiański, wilejski i mołodeczneński (ten ostatni dołączony z d. woj. mińskiego) .

Podział dokonany w okresie międzywojennym utrwalił się po agresji rosyjskiej na Polskę we wrześniu r. 1939. Litwa, której władze sowieckie przekazały upragnione Wilno i wąski pas ziem na pd. wsch. od miasta, sama utraciła wkrótce niepodległość i została wchłonięta przez Związek Radziecki. Pozostała część przedrozbiorowego woj. wileńskiego przypadła Białoruskiej SSR. Układ ten pozostał nie zmieniony po rozpadzie Związku Radzieckiego, skutkiem czego w obrębie współczesnej Litwy pozostaje d. pow. wiłkomierski oraz dość znacznie okrojony od wsch. pow. wileński, a zdecydowana większość (ponad 2/3 obszaru) dawnego woj. wileńskiego należy do Białorusi. Rozdzielona jest pomiędzy trzy obwody (województwa), stanowiąc pn. część grodzieńskiego oraz zach. mińskiego i witebskiego. Dla lepszej czytelności mapy zaznaczono na niej kolorem tła współczesną przynależność państwową, zrezygnowano jednak z wprowadzania aktualnych granic wewnętrznych podziałów administracyjnych.

Wspomnianym zmianom granic państwowych towarzyszy dziś również zróżnicowana przynależność diecezjalna. Obszar, który niegdyś stanowił jądro diecezji wileńskiej, uległ podziałowi na znacznie mniejsze jednostki administracji kościelnej: po stronie litewskiej są to diecezje wileńska i wiłkomierska, a po białoruskiej grodzieńska i witebska.

Historyczna diecezja wileńska początkowo dzieliła się na kilka rozległych terytorialnie jednostek zw. kluczami, z których w obrębie woj. wileńskiego

znajdowały się: antokolski, jaszuński, miednicki i trocki. W początku w. XVII, wraz z ukształtowaniem się sieci dekanalnej, parafie położone na terenie omawianego województwa należały do dekanatów w: Abelach, Brasławiu, Kupiszkach, Lidzie, Oszmianie, Raduniu, Świrze, Wilnie i Wiłkomierzu. Zarówno liczba dekanatów, jak też wchodzących w ich skład parafii podlegała wielokrotnym zmianom, odnotowanym w monograficznych opracowaniach dziejów diecezji, toteż nie ma potrzeby by je w tym miejscu omawiać, zwłaszcza że bliższe informacje znajdzie Czytelnik w przedstawionych tu opracowaniach, w części dotyczącej historii danego kościoła. Dla tych samych powodów granice dekanatów pominięto też na mapie.

W tym tomie, dotyczącym woj. wileńskiego, znajdują się opracowania 16 obiektów położonych (lub niegdyś istniejących) na jego terytorium. Dziś wszystkie leżą na terenie Białorusi, w obrębie erygowanej w r. 1991 diecezji grodzieńskiej. Do r. 1939, który przy ich wyborze przyjęto za datę graniczną, należały do dekanatów: bieniakońskiego, lidzkiego, oszmiańskiego, raduńskiego i worniańskiego. Z innych rejonów diecezji pochodziły dwa wzmiankowane tu, nie istniejące już drewniane kościoły miejscowości leżących dziś w granicach Litwy: parafialny z Miednik (ob. Medininkai), oraz Karmelitów Trzewiczkowych z Koleśnik (ob. Kalesnikai), które po kasatach tamtejszych parafii zostały przeniesione do Sół (1835) i Radunia (1838).

Woj. wileńskie nie było największe w ramach W. Księstwa, lecz najgęściej zamieszkane i najlepiej rozwinięte gospodarczo, co znalazło odbicie zarówno w liczbie parafii, jak też w zasobności wznoszonych tu kościołów, bliskość zaś stołecznego Wilna ułatwiała pozyskiwanie artystów i wykwalifikowanych rzemieślników, korzystnie oddziałując na poziom artystyczny budowli i ich wyposażenia.

Do najstarszych parafii należą erygowane w XV w.: w Żyrmunach (przed 1437), Gieranonach (1471), Graużyszkach (przed 1495) i Raduniu (zapewne 4. ćw. XV). W 1. poł. w. XVI powstały parafie w Różance (1514), Gierwiatach (1536) i Sołach (1544), w r. 1622 w Michaliszkach (jedyna, która powierzona została zakonnikom), najpóźniej w Niecieczy (1715) i Kiemieliszkach (1781). Z wyjątkiem Gieranon, gdzie murowana była zarówno pierwsza świątynia parafialna (wzmiankowana 1473), jak też kaplica zamkowa wzniesiona w pocz. w. XVI, wszystkie pozostałe kościoły były drewniane. Murowane zaczęły się pojawiać stosunkowo późno (1. poł. w. XVII Różanka i 1693 Michaliszki), na w. XVIII przypada jedynie budowa kolejnego z murowanych kościołów w Gieranonach, a pozostałe parafie (Gierwiaty, Raduń, Soły) dopiero w XX w. zdobyły się na wystawienie murowanych świątyń. Wśród omawianych zabytków są zatem obiekty pochodzące z różnych epok i reprezentujące nierówną rangę artystyczną – od barokowego kościoła z bogatym stiukowym wystrojem rzeźbiarskim (Michaliszki) po skromną drewnianą kapliczkę, zbudowaną własnymi rękoma przez wiejskiego stolarza (Bachmaty). Poszczególne epoki stylowe reprezentowane są zarówno przez budowle murowane, jak i drewniane. Cechy prawie kubistyczne ma dość surowy w swej prostej strukturze barokowy kościół w Michaliszkach (arch. Jan Pensa, 1693–1700), skromną bryłę późnobarokowego kościoła w Gieranonach ożywia niezwykle

wysmukły, parawanowy szczyt (po 1779), dzięki swej szachulcowej konstrukcji wyjątkowy również ze względów czysto technicznych. Bardzo udanym przykładem transpozycji form architektury murowanej jest drewniany klasycystyczny kościół w Żyrmunach z r. 1788, dzieło Jana Podczaszyńskiego, który był zapewne również projektantem współczesnego budowie i jednorodnego z nią stylowo wyposażenia. W zupełnie innym duchu, choć również klasycystyczny, jest drewniany kościół w Niecieczy (1837), w którym rolę elementów nośnych pełnią masywne, murowane filary i kolumny. Poprzedzony wysokim portykiem kościół w Kiemieliszkach (1781) został, niestety, zeszpecony neogotycką przebudową. W grupie budowli klasycystycznych jedynym obiektem murowanym jest niewielka, o starannie opracowanej fasadzie kaplica w Sokołojciach (1838). Do najwcześniejszych, powstałych na ziemiach d. Rzeczypospolitej, należy niezwykle efektowna w swej malowniczości neogotycka fasada autorstwa Henryka Marconiego (1823–1827), która na tyle skutecznie zdominowała bryłę wzniesionego w poł. w. XVII barokowego kościoła w Różance, że jego stylowa niejednorodność umykała, jak dotąd, uwagi badaczy. Epoka stylów historycznych pozostawiła bardzo wczesną, jak na czas powstania, neoromańską kaplicę grobową Kotwiczów na cmentarzu w Michaliszkach (1857, proj. Franciszek Jaszczołd) oraz znakomity neogotycki kościół w Gierwiatach (1898–1902, arch. Aleksiej Połozow i Ignacy Olszewski), przy swym ogromie zachwycający finezją i lekkością form.

Poszukiwania stylu narodowego w wyjątkowo udany sposób reprezentują realizacje projektów Adama Dubanowicza w Sołach (1925–1934), gdzie dominują miękkie formy swojskiego baroku, oraz Jana Borowskiego w Raduniu (1929–1933), gdzie przewagę zyskała stylizacja modernistyczna. Równie interesujący efekt osiągnął Władysław Obuchowski, autor drewnianego kościoła w Węsławiniętach (1928) o modernistycznie potraktowanej wysmukłej bryle z masywną wieżą na osi, inspirowanego formami późnośredniowiecznego budownictwa sakralnego. Kościół ten został niestety zniszczony, lecz istnieje jego prawie bliźniaczy odpowiednik, w tym samym czasie wzniesiony przez tegoż architekta w Norwiliszkach (Litwa). W nurcie stylu narodowego plasuje się również drewniana plebania w Żyrmunach, bardzo wdzięczny przykład stylu dworkowego (1928, proj. F. Urbszys).

Pomiędzy twórcami wymienionych budowli prym wiodą architekci wileńscy – w końcu w. XVII Jan Pensa (Michaliszki), u schyłku w. XVIII Jan Podczaszyński (Żyrmuny), ok. poł. w. XIX Atanazy Ranwid (nie zrealizowany projekt neogotyckiego kościoła w Sołach), Tomasz Tyszecki (interesujący, choć nie zrealizowany projekt klasycystycznej dzwonnicy w Gieranonach), w ostatnich latach tegoż stulecia Aleksiej Połozow (Gierwiaty), w XX w.: Antoni Filipowicz-Dubowik (neobarokowe kaplica i zakrystia w Gieranonach), Wacław Michniewicz (nie zrealizowany projekt dla Radunia), Juliusz Kłos (nie zrealizowany projekt przebudowy fasady kościoła w Michaliszkach), Jan Borowski (Raduń). Z Wilna pochodził również Ankudyn Panfiłow, budowniczy drewnianego kościoła w Sołach z r. 1852. Spoza tego środowiska wywodzili się jedynie: Henryk Marconi, projektant neogotyckiej przebudowy barokowego kościoła w Różance (1823), Franciszek Jaszczołd (kaplica cmentarna w Mi-

chaliszkach, 1857), inż. Ignacy Olszewski (kościół w Gierwiatach swój ostateczny kształt otrzymał najprawdopodobniej dzięki zmianom wprowadzonym przez niego do projektu Połozowa z r. 1899), grodzieński architekt gubernialny Wilhelm Sroka (któremu przypisano projekt kaplicy cmentarnej w Sołach), Adam Dubanowicz (projektant obecnego kościoła w Sołach).

Powyższe zestawienie, które w dziedzinie architektury ujawnia tak zdecydowaną przewagę Wilna nad innymi centrami, skłania do hipotezy, że podobne zjawisko można odnotować w odniesieniu do pozostałych dyscyplin sztuki, choć na przeszkodzie staje utrzymująca się aż po poł. w. XIX prawie całkowita anonimowość dzieł. Wśród malarzy, którzy pozostawili sygnowane prace, są prawie wyłącznie wilnianie, w XIX w.: Stanisław Januszewicz, Kanut Rusiecki, Józef Bałzukiewicz i Wincenty Sleńdziński, w XX: Stanisław Gobiato i Józef Lotach oraz wśród malarzy-dekoratorów: Konstanty Czarnecki, Michał i Kazimiera Roubowie, Piotr Siergijewicz i Feliks Tobera. Spośród starszych obrazów zasługują na uwagę dwa manierystyczne, z 2. ćw. XVII w.: mal. na desce przedstawienie *Koronacji Marii* (obecnie w Gierwiatach, przed r. 1939 w gł. ołtarzu kościoła w Cudzieniszkach) oraz *Matka Boska Szkaplerzna* z Gierwiat (obecnie Muzeum Kultury Starobiałoruskiej w Mińsku), wzorowany na rycinie z r. 1610. Zniekształcające przemalowania utrudniają właściwą ocenę dwóch innych obrazów z tegoż kościoła: *Św. Franciszek Seraficki* jest może zaginionym dziełem Franciszka Lekszyckiego z wileńskiego kościoła Bernardynek Świętomichalskich, a *Wdowi grosz* nosi cechy szkoły weneckiej z w. XVI/XVII. Interesujące pod względem ikonograficznym są obrazy *Matki Boskiej Różańcowej* (po 1678) z Radunia i *Matki Boskiej Bolesnej* (ok. 1700) z Michaliszek, a malowane u schyłku w. XVIII portrety fundatorów i pierwszego proboszcza z Kiemieliszek należą do nielicznych wyjątków zachowanych *in situ*.

Wśród dzieł rzeźbiarskich niezaprzeczalne pierwsze miejsce zajmuje stiukowy wystrój kościoła Kanoników od Pokuty w Michaliszkach, wykonany po r. 1695 przez warsztat Piotra Pertiego, choć – jak się wydaje – bez udziału samego mistrza, bo znacznie słabszy od jego prac autorskich w kościołach wileńskich. Do dzieł naprawdę wysokiej klasy należy natomiast snycerska dekoracja michaliskiej ambony z ok. r. 1700, dla której najbliższy odpowiednik stanowi ambona z kaplicy Św. Kazimierza w katedrze wileńskiej. Mimo złego stanu zachowania, wartościowym przykładem rzeźby z 2. poł. w. XVII jest ekspresyjna figura *Św. Apostoła* z Żyrmun, a wyjątkowo długie trwanie XVII-wiecznego ornamentu małżowinowego ilustruje dekoracja rzeźbiarska pochodzących z pocz. w. XVIII ołtarzy z kościoła Karmelitów w Koleśnikach, zachowanych w Raduniu. Z nieokreślonego warsztatu wileńskiego pochodzą zapewne rzeźby świętych trynitarzy, w nieznanych okolicznościach sprowadzone do kościoła w Kiemieliszkach, gdzie w prawie pierwotnym stanie zachował się również rokokowy prospekt organowy, wykonany najprawdopodobniej w wileńskim warsztacie Zellów (podobny znajduje się w Gieranonach, a klasycystyczny prospekt wykonany w tymże warsztacie zachował się w Żyrmunach). Schyłek działalności wileńskich warsztatów sztukatorskich obserwować można na przykładzie ołtarzy wyk. po r. 1779 w Gieranonach, gdzie

w tym samym czasie wzniesiony został murowany chór muzyczny o malowniczym wklęsło-wypukłym rzucie, charakterystycznym dla tzw. wileńskiego baroku.

Wśród dzieł złotniczych obiektem najwyższej klasy jest odnaleziona w Gieranonach późnogotycka monstrancja, druga z zapisanych kościołowi w r. 1535 przez kanclerza Olbrachta Gasztołda, być może norymberska, o ażurowej stopie i trzonie z wirtuozersko wykonanych form roślinnych, opatrzona kompletem herbów fundatora. O poziomie barokowego złotnictwa wileńskiego dobrze świadczą trzy kielichy z ok. 1640: dwa z nich zachowały się w Gieranonach, trzeci pochodzi z Żyrmun (dziś w zbiorach wileńskiego Dailės Muziejus). Znacznie bogatsza jest grupa naczyń i sprzętów liturgicznych z w. XVIII, a wśród nich m.in. kielich wyk. w r. 1766 w Wilnie przez Michała Jorasa, bardzo efektowny regencyjny relikwiarz w Żyrmunach, o delikatnej ażurowej glorii z suchego akantu, późnobarokowe monstrancje w Różance i Sołach, rokokowe w Dubatówce, Kiemieliszkach i Raduniu. Z ok. poł. w. XIX pochodzi grupa trzech prawie identycznych relikwiarzy z owalną glorią otoczoną wieńcem laurowym (Gieranony, Gierwiaty, Kiemieliszki). W drugiej połowie w. XIX dominuje masowa produkcja firm platerniczych: Michała Niewiadomskiego i Leona Perkowskiego z Wilna oraz Frageta i Norblina z Warszawy, ale zdarzają się też wyroby François-Désiré Froment-Meurice z Paryża i Charlesa Faviera z Lyonu.

Dla dopełnienia obrazu zasobności wyposażeń wspomnieć wreszcie należy o licznie zachowanych zabytkowych szatach liturgicznych, wykonanych w większości z późnobarokowych i rokokowych tkanin francuskich z w. XVIII.

Jak już wyżej wspomniano, omówione w niniejszym tomie kościoły do r. 1939 należały do dekanatów bieniakońskiego, lidzkiego, oszmiańskiego, raduńskiego i worniańskiego. Wstępną inwentaryzację trzech pierwszych przeprowadzono w latach 1994–1996, pozostałych w r. 1998. W pracach terenowych uczestniczyli wówczas: Małgorzata Charyło, Łukasz Gorczyca, Mariusz Hermanowicz, Barbara Jamska, Piotr Jamski, Maria Kałamajska-Saeed, Katarzyna Kolendo-Korczakowa, Anna Oleńska, Dorota [Kuty] Piramidowicz, Tomasz Robaczyński, Michał Wardzyński, Małgorzata [Woźniak] Maksymiuk i Marcin Zgliński. Objazd weryfikacyjny, z udziałem autorów opracowań, odbył się w r. 2003.

Metoda opracowania nie odbiega od stosowanej w całej serii. Nieznaczną zmianę stanowi uzupełnienie historii parafii o katalog proboszczów, ustalony głównie na podstawie źródeł archiwalnych i uzupełniony dzięki informacjom pozyskanym na miejscu. Materiały archiwalne pochodzą w głównej mierze z zasobów wileńskich: Archiwum Historycznego (LVIA), Działu Rękopisów Biblioteki Akademii Nauk (MAB) i Biblioteki Uniwersyteckiej (VUB), częściowo również z Państwowego Archiwum Historycznego w Grodnie (NGAB Grodno) i Mińsku (NGAB Mińsk), w kilku przypadkach ze zbiorów polskich: Archiwum Głównego Akt Dawnych (AGAD) i Archiwum Akt Nowych (AAN) w Warszawie oraz Biblioteki Czartoryskich (BCz.), Biblioteki Jagiellońskiej (BJ) i Archiwum Klasztoru Karmelitów na Piasku (AKKr.) w Kra-

kowie, a także w Rosyjskim Państwowym Archiwum Wojskowym w Moskwie (RGWIA). Zaskakująco zasobne okazały się niektóre archiwa parafialne (Gierwiaty, Kiemieliszki, Żyrmuny). Interesujące dane dotyczące nadzoru nad remontami zabytkowych kościołów w Gieranonach, Michaliszkach i Różance pochodzą z archiwum przedwojennego Wojewódzkiego Urzędu Konserwatorskiego, w zbiorach Ośrodka Litewskiego Dziedzictwa Kulturowego (LKPC) w Wilnie. Dzięki kwerendom archiwalnym pozyskano prawie kompletny zespół projektów architektonicznych: dla Gierwiat (dwa kolejne), Gieranon, Kiemieliszek, Michaliszek, Radunia, Różanki, Sół, Węsławinięt i Żyrmun, a nawet dla skromnej kapliczki w Dubatówce. Wartościowe uzupełnienie stanowią też archiwalne fotografie ze zbiorów Biblioteki Akademii Nauk w Mińsku (BAN Mińsk), Instytutu Sztuki PAN w Warszawie (IS PAN), Działu Ikonografii Muzeum Narodowego w Warszawie (MNW), Litewskiego Muzeum Narodowego (LNM) i wileńskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk (w zbiorach LVIA). W przygotowaniu przedstawionych opracowań wykorzystano również karty inwentaryzacyjne, wypisy archiwalne oraz zbiór kserokopii pozyskanych z archiwów parafialnych oraz z państwowych archiwów litewskich i białoruskich, zgromadzonych w Archiwum Katalogu Zabytków (AKZ) w Instytucie Sztuki PAN w Warszawie.

* * *

Wyrazy wdzięczności i podziękowania zechce przyjąć ordynariusz diecezji grodzieńskiej, ks. biskup Aleksander Kaszkiewicz, z wielką życzliwością patronujący pracom inwentaryzacyjnym, w czasie których z podobną przychylnością przyjmowali nas proboszczowie: ks. Leon Nieściuk w Gierwiatach, ks. Paweł Rozbicki w Kiemieliszkach, ks. Leonard Czuchoński w Michaliszkach, ks. prałat Kazimierz Szaniawski i ks. Andrzej Gorbacz w Raduniu, ks. Jan Zaniewski w Różance, ks. Leonard Stankowski w Sołach, ks. Jan Pieciun w Żyrmunach. Za stale udzielaną pomoc i gościnność pragniemy też podziękować kanclerzowi Kurii Biskupiej w Grodnie ks. prałatowi Antoniemu Chańko, dziekanowi lidzkiemu ks. Wincentemu Lisowskiemu oraz ks. Andrzejowi Sadowskiemu. Wiele zawdzięczamy życzliwej postawie białoruskiego Ministerstwa Kultury, a także wydatnej i niezawodnej pomocy, na jaką zawsze mogliśmy liczyć ze strony Muzeum Historii Religii w Grodnie i jego dyrektorki mgr Ludmiły Korniłowej. We wszystkich archiwach, bibliotekach i muzeach spotykaliśmy się ze zrozumieniem i życzliwym podejściem, za co ich pracownikom wyrażamy głęboką wdzięczność.

Badania terenowe oraz stanowiące ich integralną część wyjazdy na kwerendy archiwalne, możliwe były dzięki grantom przyznanym przez Komitet Badań Naukowych oraz Fundację Lanckorońskich, która wraz z Fundacją na Rzecz Nauki Polskiej wspomogła też sfinansowanie druku książki. Za opiekę prawną i organizacyjną dziękujemy Departamentowi Dziedzictwa Narodowego Ministerstwa Kultury, a dyrekcji macierzystego Instytutu Sztuki PAN za życzliwy stosunek do prac prowadzonych poza zwykłym zakresem obowiązków.

Dyrektorowi Międzynarodowego Centrum Kultury w Krakowie, prof. Jackowi Purchli, wydawcy serii *Materiałów do dziejów sztuki sakralnej*, pragnę podziękować za włączenie do niej kolejnych części, przedstawiających zabytki z terenów b. Wielkiego Księstwa Litewskiego. O przyjęcie wyrazów wdzięczności proszę recenzenta – prof. Jerzego Kowalczyka, a prof. Andrzejowi Rachubie składam podziękowania za stałe i wiele wnoszące konsultacje historyczne.

Warszawa, listopad 2004

Rzeczpospolita w roku 1772

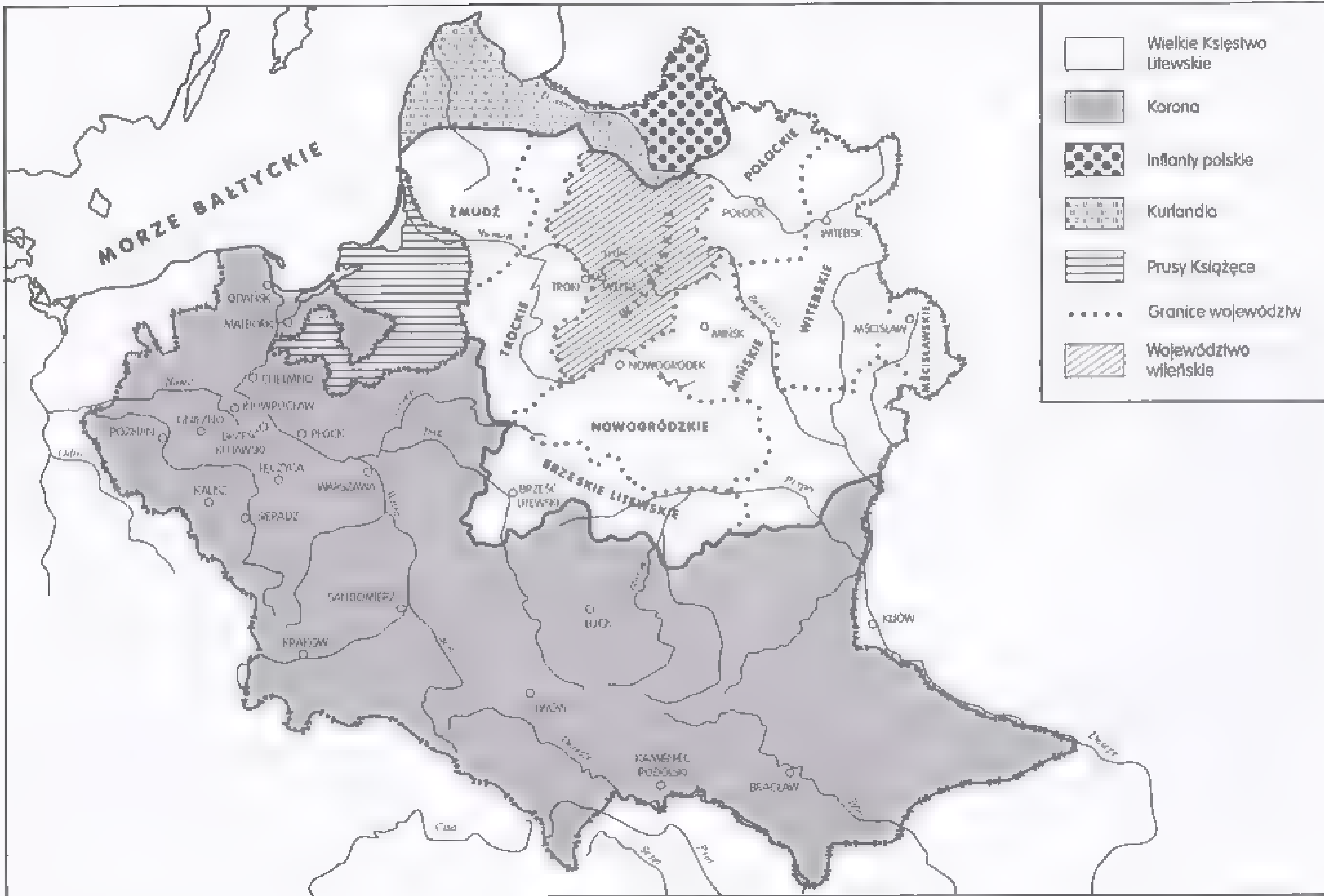

Województwo wileńskie w roku 1772

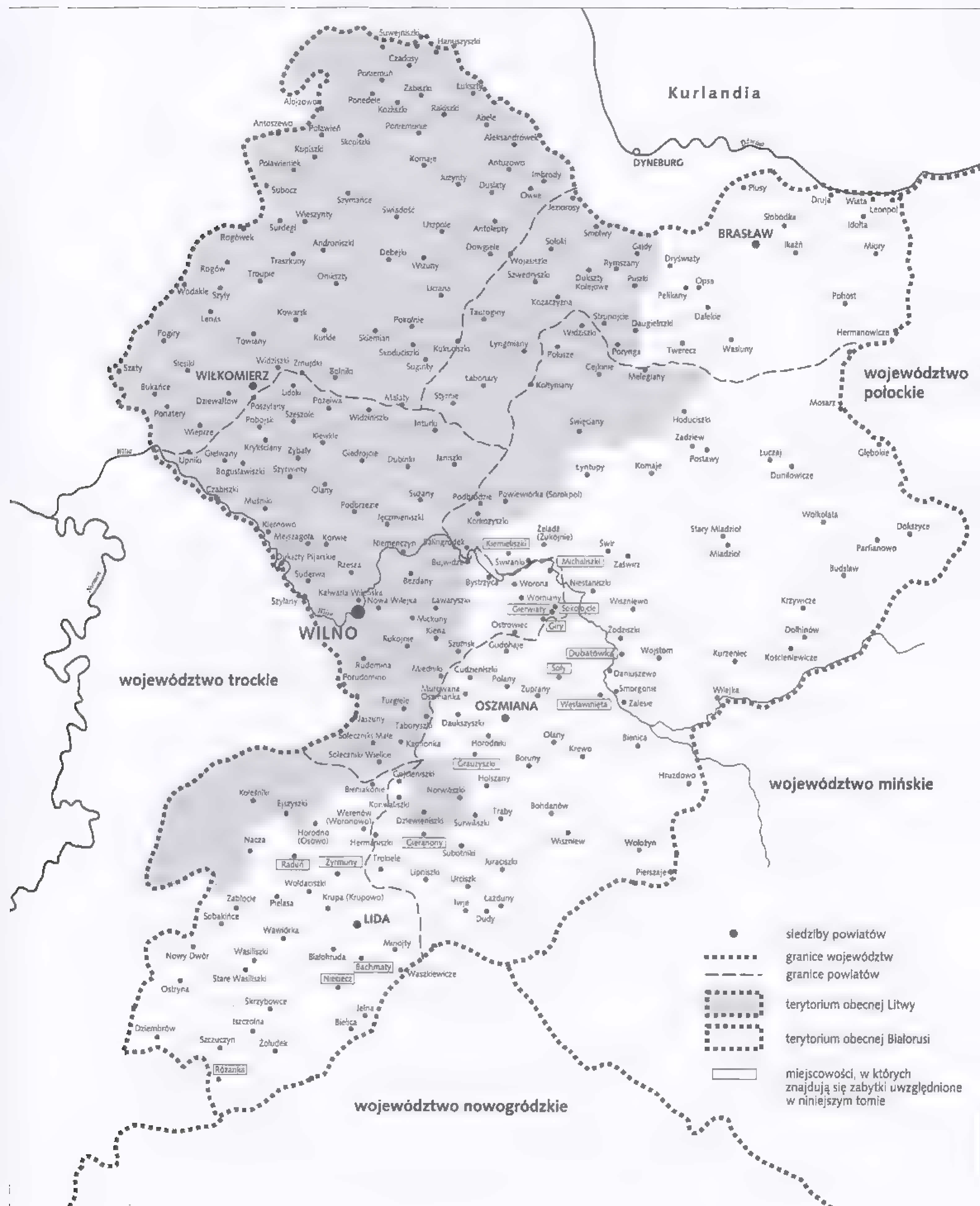

OZNACZENIA I SKRÓTY

(zob. też wykaz materiałów archiwalnych i bibliografię)

★ obiekt przemieszczony, którego obecne miejsce przechowywania jest znane
† obiekt zniszczony lub zaginiony

abp – arcybiskup
bp – biskup
Ichm. – ichmościowie
Jejm. – jejmość
Jejmp. – jejmość pani
JO – jaśnie oświecony(a)
JW – jaśnie wielmożny(a)
Jm. – jegomość
Jmp. – jegomość pan
JKM – Jego Królewska Mość
kop. – kopiejka
ks. – ksiądz
lit. – litewski(a)
N° – numer
o. – ojciec, zakonnik
ob. – obecnie
obw. – obwód
pow. – powiat
rb. – rubel
rej. – rejon
rz.-kat. – rzymskokatolicki
w. – wielki
W – wielmożny(a)
W. Ks. Lit. – Wielkie Księstwo Litewskie
woj. – województwo
WP – wielmożny(a) pan(i)
wyk. – wykonany

KOBiDZ – Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków w Warszawie
MHR Grodno – Muzeum Historii Religii w Grodnie
MNK – Muzeum Narodowe w Krakowie
NMS – Narodowe Muzeum Sztuki Białorusi (Нацыянальны Мастацкі Музей Рэспублікі Беларусь) w Mińsku

Dorota Piramidowicz

KAPLICA P.W. MATKI BOSKIEJ ANIELSKIEJ W BACHMATACH

1. Historia

Wioska Bachmaty, nie uwzględniona przez *Słownik geograficzny*, licząca w r. 1923 dwadzieścia dwa domy (109 mieszkańców wyznania katolickiego)[1]. Położona 10 km na pd. od Lidy, w pow. lidzkim, który wchodził w skład woj. wileńskiego, w okresie rozbiorów należał do guberni wileńskiej, w latach 1919–1939 włączony był do woj. nowogródzkiego. Obecnie w granicach Białorusi, w rejonie lidzkim obwodu grodzieńskiego.

W r. 1909 mieszkaniec Bachmat, cieśla Karol Chomicz, rozpoczął starania o pozwolenie na postawienie kaplicy cmentarnej. Wobec odmowy władz rosyjskich zaczął ją budować jako spichlerz na terenie swego obejścia. W r. 1915, po wkroczeniu wojsk niemieckich, uzyskał formalną zgodę na wystawienie kaplicy. Budował ją wtedy już na cmentarzu, własnymi siłami i z własnych materiałów, a ukończył w r. 1917[2]. 27 X 1918 dziekan lidzki, ks. Józef *3, 4, 5*
Szkop[3] poświęcił ją p.w. Nawiedzenia Matki Bożej[4], jako kaplicę parafii Niecieczn[5] należącą do dekanatu lidzkiego diecezji wileńskiej, obecnie w tymże dekanacie diecezji grodzieńskiej, erygowanej w r. 1991.

Kaplica wzniesiona przez Karola Chomicza była niewielka (6,4 × 3 m, wysokość 3.4 m), drewniana, oszalowana, pomalowana pokostem na kolor

---

[1] *Skorowidz miejscowości* 1923, t. VII, cz. 1: *Województwo nowogródzkie*, s. 17.

[2] LVIA, 694-5-3045, k. 5r., *Historia kaplicy we wsi Bachmaty na cmentarzu wioskowym parafii Niecież dekanatu Lida*. 1928.

[3] *Ibidem*, k. 4r., raport ks. Stanisława Mikulskiego, proboszcza w Niecieczy, 1928; *ibidem*, k. 5r., *Historia kaplicy we wsi Bachmaty*, 1928.

[4] *Ibidem*, k. 1r., *Protokół benedykowania kaplicy w Bachmatach*. 1918.

[5] LVIA, 694-5-3039, k. 26r.-31r., list parafian niecieckich do abpa Romualda Jałbrzykowskiego, 1937; *Catalogus ecclesiarum* 1939, s. 75, wzmiankuje tylko istnienie kaplicy, nie podając jej statusu ani wezwania.

żółto-brązowy, z dachem pokrytym deskami, pomalowanymi na czerwono. Okna – po dwa prostokątne w elewacjach bocznych, w szczycie fasady niewielkie, półkoliste, z promienistym szprosowaniem. Wejście zamknięte łukiem odcinkowym, z dwuskrzydłowymi drzwiami. Nad szczytem miała dwukondygnacyjną wieżyczkę; w dolnej części znajdowała się niewielka przeszklona wnęka z figurką *Matki Boskiej*, a w górnej, ażurowej, wspartej na słupkach i zwieńczonej iglicą z krzyżem na kuli, zawieszona była sygnaturka. Druga, o wiele mniejsza wieżyczka była posadowiona na kalenicy dachu nad ołtarzem. Dekorację stanowił wycinany ząbkowy fryz w zwieńczeniu ścian, trójkątnym szczycie i na wieżyczce. Wewnątrz ściany zostały pomalowane na biało-zie-
9 lono, a beczkowy strop na biało-niebiesko. W architektonicznym ołtarzu były umieszczone obrazy (oleodruki) *Matka Boska Ostrobramska* w złoconych ramach, w górnej kondygnacji *Najśw. Serce Jezusa*. Po bokach ołtarza ustawione były dwie rzeźby aniołków. Na ścianach zawieszono niewielkie stacje Drogi Krzyżowej, w drewnianych ramkach z krzyżykami. Nad wejściem znajdował się balkon chórowy z ażurową balustradką, dekorowany u dołu ząbkowym fryzem. Teren przy kaplicy otaczał murek ułożony z kamieni polnych. Nabożeństwo odprawiane było tylko w święta Nawiedzenia Najśw. Panny, Przemienienia Pańskiego i czasem w trzeci dzień Zielonych Świąt, a sporadycznie na prośbę mieszkańców Bachmat[6].

Przed r. 1937 kapliczka została przebudowana: zmniejszono ją o połowę – pozostawiona część stała się obecnym prezbiterium, do którego dobudowano obszerniejszą od poprzedniej nawę, z oknami zamkniętymi łukiem odcinkowym. Kaplica zyskała wymiary: długość 10 m, szerokość 6 m, została oszalowana i pomalowana wewnątrz i zewnątrz oraz pokryta dachówką. Wewnątrz zbudowano chór muzyczny i dwa boczne ołtarze z obrazami *Św. Antoniego* i *Św. Teresy od Dzieciątka Jezus*. Cmentarz został powiększony i ogrodzony, obsadzony drzewami. Po powiększeniu kaplicy mieszkańcy wsi starali się, aby do Bachmat został na stałe przydzielony ksiądz[7]. Innego zdania był jednak dziekan lidzki, donosząc w raporcie skierowanym do biskupa wileńskiego, że kaplica „ładnie urządzona, lecz malutka [...] na kościół parafialny wcale się nie nadaje"[8]. W odpowiedzi kuria wydała polecenie, aby proboszcz z Niecieczy częściej dojeżdżał do kaplicy w Bachmatach w celu zaspokojenia potrzeb duchowych miejscowej ludności[9].

Podczas II wojny światowej i w czasach późniejszych kaplicą opiekowali się mieszkańcy wsi. Kaplica – obecnie p.w. Matki Boskiej Anielskiej[10] – jest filią kościoła w Niecieczy. Przed r. 1993 skradziono fisharmonię i obraz

---

[6] LVIA, 694-5-3045, k. 5r., *Historia kaplicy we wsi Bachmaty*, 1928; przy opisie wykorzystano dołączone do tego tekstu fotografie.

[7] LVIA, 694-5-3039, k. 26r.-31r., list parafian niecieckich do abpa R. Jałbrzykowskiego, 1937.

[8] *Ibidem*, k. 33r., raport ks. Hipolita Bojaruńca, dziekana lidzkiego, w sprawie pisma mieszkańców wsi Bachmaty, 1938.

[9] *Ibidem*, k. 34r., pismo kurii do proboszcza w Niecieczy, 1937.

[10] Informacje uzyskane na miejscu.

Najśw. Serce Jezusa znad ołtarza gł., ofiarowane przez Karola Chomicza. W latach 1993–1994 dobudowano kruchtę i przylegającą od pd. zakrystię, murowane z białej cegły, wtedy też sprawiono nowe ławki[11].

2. Opis

2.1. Architektura

Kaplica jest usytuowana na cmentarzu grzebalnym, w lesie, przy pn.
skraju wsi. Orientowana, drewniana, na podmurówce, z murowanymi dobu- *1*
dówkami kruchty i zakrystii. Nawa na planie prostokąta, dwuprzęsłowa, po-
przedzona prostokątną kruchtą. Prezbiterium węższe i niższe, prostokątne, *2, 6*
z dostawionym od pd. prostokątnym aneksem zakrystyjnym. Wnętrze nawy
o ścianach szalowanych poziomo, malowanych na żółto, strop beczkowy, ma- *7*
lowany na biało. Prezbiterium szalowane pionowo, malowane na niebiesko. *10*
Chór muzyczny wsparty na dwóch słupach, o prostym parapecie, dostępny *8*
drabinką od pn. Okna w nawie prostokątne, zamknięte łukiem odcinkowym, w bocznych ścianach prezbiterium prostokątne, z których prawe wychodzące do zakrystii. Okno chóru muzycznego wychodzi do kruchty. Drzwi w kruchcie dwuskrzydłowe, w nawie dwuskrzydłowe, zamknięte łukiem odcinkowym, z prezbiterium do zakrystii prostokątne, jednoskrzydłowe.

Elewacje bez podziałów. Frontowa z trójkątnym szczytem, szalowanym *2*
pionowo, pozostałe szalowane poziomo, okna w drewnianych obramieniach. Dach dwuspadowy, kryty eternitem, nad korpusem dwie ażurowe wieżyczki na sygnaturki, z których przednia zwieńczona hełmem i krzyżem, nad prezbiterium krzyż.

2.2. Wyposażenie

Ołtarz gł., wyk. ok. 1918, drewniany, architektoniczny, jednokondygnacyj- *10*
ny, z polem środkowym ujętym parami kolumn na cokołach, dźwigającymi wyłamane belkowanie; z obrazami: *Matka Boska Ostrobramska* (oleodruk) oraz reprodukcją *Ostatniej Wieczerzy* Leonarda da Vinci, umieszczoną nad belkowaniem. Tabernakulum na cokole, którego środkowa część wysunięta, z parą kolumienek ujmujących niszę zamkniętą odcinkiem łuku. Mensa prostokątna, antependium zdobione pięcioma prostokątnymi, zamkniętymi półkoliście płycinami, w środkowej, szerszej, hierogram *MARYA*, w bocznych gałązki z kwiatami.

Ołtarze boczne (2), wyk. przed 1937, drewniane, architektoniczne, jed- *7*
nokondygnacyjne, z polem środkowym ujętym parami kolumn na cokołach, dźwigającymi przerwane nad częścią środkową belkowanie; zwieńczenie w formie wygiętego w łuk gzymsu, na którym krzyżyk. W polu środkowym ołtarza pn. reprodukcja obrazu *Św. Antoniego z Dzieciątkiem*, w ołtarzu pd. gipsowa figurka *Matki Boskiej z Lourdes*. Tabernakula prostopadłościenne

---

[11] Informacje uzyskane na miejscu.

z częścią frontową zamkniętą łukiem odcinkowym, wspartym na kolumienkach. Mensy prostokątne, antependia zdobione pięcioma prostokątnymi, zamkniętymi półkoliście płycinami.

Stacje Drogi Krzyżowej, ok. 1918, druk, w drewnianych ramkach zwieńczonych krzyżykami.

Rzeźby aniołków (2), pocz. w. XX, drewniane, polichromowane, umieszczone przy łuku tęczy, nad skrajnymi kolumnami ołtarzy bocznych.

Na pd. ścianie nawy oprawiona w ramki fotografia Karola Chomicza, fundatora i budowniczego pierwotnej kaplicy.

11 Kielich z pateną, 2. poł. w. XVIII, gładki, srebro pozłocone, z gruszkowym nodusem i kolistą stopą, u nasady trzonu rytowany lambrekin z palmetek, wewnątrz stopy rytowane: *Ł:31 i 15.*

2.3. Otoczenie kaplicy

Kaplica położona na cmentarzu ogrodzonym płotem z prymitywną bramką zamykaną na skobel. Przy dróżce do kaplicy, między współczesnymi nagrobkami, znajduje się grób Karola Chomicza, na którym stoi jedynie prosty, drewniany krzyż[12].

3. Stan zachowania

Stan zachowania kaplicy zadowalający. Rzadko używana, przyjeżdża do niej ksiądz z Niecieczy. Klucz do kaplicy znajduje się w położonym nieopodal domu Marii Matuś, ciotecznej wnuczki Karola Chomicza.

4. Zarys problematyki artystycznej

Pierwszy i jak dotąd jedyny raz kaplica wzmiankowana została w publikacji Grażyny Ruszczyk[13]; autorka przytacza w skrócie dzieje budowy i zwraca uwagę na opisywany w źródłach wybieg, jakim posłużył się fundator i zarazem budowniczy kaplicy; po otrzymaniu odmowy na budowę postawił ją na własnym terenie jako spichlerz, w bardziej sprzyjających okolicznościach przenosząc ją na wiejski („wioskowy", przez G. Ruszczyk omyłkowo odczytany jako „wojskowy") cmentarz. Kaplica była najbardziej interesująca w swym pierwotnym kształcie, do rozbudowy przed r. 1937. W obecnym stanie, szczególnie po dostawieniu kruchty i zakrystii, nie posiada godnych uwagi wartości artystycznych.

---

[12] Informacja uzyskana na miejscu.
[13] Ruszczyk 2001, s. 55, 187.

Maria Kałamajska-Saeed

KAPLICA P.W. MATKI BOSKIEJ CZĘSTOCHOWSKIEJ W DUBATÓWCE

1. Historia

Wieś Dubatówka (Dubotołki, Dubotowki) należała pierwotnie do pow. oszmiańskiego w woj. wileńskim. Po rozbiorach i zmianach dokonanych przez administrację rosyjską weszła w skład pow. święciańskiego guberni wileńskiej. 1919–1939 znajdowała się w pow. wilejskim woj. wileńskiego. Obecnie w granicach Białorusi, w rejonie smorgońskim obwodu grodzieńskiego.

Po raz pierwszy wzmiankowana była w r. 1544, w inwentarzu dóbr Soły, sporządzonym po śmierci ich właściciela, Jana Radziwiłła, starosty żmudzkiego[1]. W wyniku działu dokonanego w rok później przez jego córki, dobra te przypadły Annie, żonie Stanisława Kiszki, wojewody witebskiego. Dalsze dzieje wsi są trudno uchwytne. Wspomniana jest w inwentarzu z r. 1694 i w akcie działu dokonanego 6 V 1713 przez Zawadzkich[2], pod koniec w. XVIII i w pocz. w. XIX należała do Józefa, a następnie Marcina Klimańskich, potem do wdowy po Marcinie, Brygidy z Kozieleckich, 2° voto Korsakowej[3].

W tym czasie potwierdzone jest tu istnienie unickiej cerkwi parafialnej o niewiadomym wezwaniu i dacie erygowania[4]. Po kasacie Kościoła unickiego na terenach włączonych do Cesarstwa Rosyjskiego, dokonanej w r. 1839, cerkiew została zmieniona na prawosławną i być może już wówczas utraciła status parafialnej. Po zniszczeniu budynku w czasie I wojny światowej parafia prawosławna już się tu nie odrodziła. Na miejscu dawnej cerkwi w r. 1930 została zbudowana kaplica rzymskokatolicka p.w. Matki Boskiej Królowej

---

[1] Jankowski, cz. 1, 1896, s. 154, przyp. 75.

[2] Sprogis 1929, s. 260.

[3] VUB, 4-36001 (A. 2666), k. 1v.

[4] MAB, 273-2854, k.17r.: „w parafii daniuszewskiej we wsi Dubotowki znajduje się cerkiew greko-unitska parafialna, będąca w kollacji JW Korsakowej".

Korony Polskiej[5]. Budowę zainicjował proboszcz daniuszewski, ks. Władysław Brzozowski, ukończył zaś jego następca, ks. Adolf Romecki, który 12 IX 1930 otrzymał zgodę kurii na poświęcenie jako kaplicy prywatnej[6]. Należała do parafii w Daniuszewie, w dekanacie świrskim diecezji wileńskiej[7]. Od r. 1991 znajduje się w diecezji grodzieńskiej, dekanacie smorgońskim, w obrębie parafii wojstomskiej; obecnie p.w. Matki Boskiej Częstochowskiej[8]. W r. 1997 remontowana, powiększona o podcień, nad szczytem umieszczono czworoboczną wieżyczkę.

2. Opis

2.1. Architektura

Usytuowana pośrodku wsi, przy drodze ze Smorgoń do Wojstomia, na obszernej prostokątnej działce ogrodzonej drewnianym płotem. Orientowana, drewniana, na ceglanej podmurówce, konstrukcji wieńcowej, szalowana. Na
12–16 planie prostokąta, z węższym, trójbocznie zamkniętym prezbiterium, od zach. poprzedzona wysuniętym podcieniem, o głębokości 1,60 m, wspartym na dwóch słupach. W dłuższych ścianach pary prostokątnych okien. Dach dwuspadowy, z szerokim podbitym deskami okapem, kryty blachą; nad szczytem zach. mała czworoboczna wieżyczka. Ściany szalowane, bielone, sufit podbity dyktą, podłoga z desek.

2.2. Wyposażenie

Obrazy papierowe, ok. 1930: 1. *Matka Boska Częstochowska* 2. *Serce Jezusowe*.

17 Rzeźba *Chrystus Zmartwychwstały*, późnobarokowa, 4. ćw. w. XVIII, drewniana, wtórnie polichromowana.

18 Monstrancja, rokokowa, 3. ćw. w. XVIII, srebrna, częściowo złocona; gloria z pęków szerokich promieni, wokół reservaculum ażurowy kartusz z ornamentu rocaille, zwieńczony lambrekinowym baldachimem, ozdobiony winnym gronem i kłosami, na wysklepionej, ośmiopolowej stopie repusowane w wysokim reliefie kwiaty i pęki owoców.

3. Stan zachowania

Po remoncie w r. 1997 kaplica w dobrym stanie. Wnętrze urządzone prowizorycznie, prawie całkowicie pozbawione wyposażenia.

---

[5] *Ibidem*, k. 11, pismo mieszkańców Dubatówki do abpa wileńskiego Romualda Jałbrzykowskiego, 13 VIII 1931.

[6] LVIA, 604-1-8219, k. 1, pismo ks. W. Brzozowskiego do kurii wileńskiej, z załączonym amatorskim rysunkiem projektowym, 28 I 1930; *ibidem*, 694-3-533, k. 2, zezwolenie udzielone ks. A. Romeckiemu na poświęcenie kaplicy, z zastrzeżeniem: „lecz tylko privato modo", 12 IX 1930.

[7] *Catalogus ecclesiarum* 1939, s. 107.

[8] *Rocznik* 2003, s. 80.

4. Zarys problematyki artystycznej

Kaplica jest bardzo skromna, zbudowana wg anonimowego amatorskie-
go projektu z r. 1930, którego zaletą jest sięgnięcie do form najprostszych, ty- *13, 15*
powych dla lokalnej architektury drewnianej. Rozbudowa dokonana przy okazji
remontu nie tylko nie naruszyła wspomnianych cech, lecz wzmogła je jeszcze *14*
dzięki wzbogaceniu bryły o głęboki podcień. Element ten również należy do
repertuaru form tradycyjnego budownictwa wiejskiego, choć stosowany był
raczej w budynkach o charakterze gospodarczym, małych spichlerzach zw.
świronami, charakterystycznych zarówno dla omawianego regionu, jak też dla
obszaru sąsiedniego Podlasia, gdzie podobne rozwiązanie konstrukcyjne po-
jawiło się w małych kapliczkach, czego przykłady znajdujemy w Rajgrodzie
i Bagienicach[9]. W obecnym wyposażeniu znajdują się dwa obiekty dobrej klasy,
których pochodzenia nie udało się ustalić, mimo iż niewątpliwie trafiły tu do-
piero po r. 1997. Rokokowa monstrancja jest zapewne dziełem warsztatu wi- *18*
leńskiego, choć brak cech złotniczych nie pozwala na jednoznaczne potwier-
dzenie tego domniemania. Można natomiast wskazać przykłady podobnej kom-
pozycji glorii w monstrancji wykonanej ok. 1780 przez Georga Kickenapa dla
kościoła Benedyktynek w Nieświeżu[10], a także w dwóch identycznych pra-
cach monogramisty *TMS*, zachowanych w Kiemieliszkach i Budsławiu[11].
Późnobarokową figurę *Chrystusa Zmartwychwstałego* szpeci co prawda *17*
olejne przemalowanie, jednak jej forma wskazuje, że wykonawcą był biegły
rzeźbiarz, który smukłą postać przedstawił w swobodnym, prawie tanecznym
ruchu.

---

[9] *KZSP* SN, t. 9, z. 3, 1988, s. XV, il. 32, 33.
[10] *KZSP* SN, t. 12, z. 1, 1996, s. 24, il. 308; Laucevičius, Vitkauskienė 2001, s. 228.
[11] Zob. w niniejszym tomie s. 114 i 118.

Katarzyna Kolendo-Korczakowa

KOŚCIÓŁ PARAFIALNY P.W. ŚW. MIKOŁAJA BISKUPA W GIERANONACH

1. Historia

Miasteczko Gieranony (Gieranojny, Gieranony Murowane) należało do pow. oszmiańskiego, wchodzącego w skład woj. wileńskiego, a po r. 1795 do guberni wileńskiej. Po r. 1919 (już jako wieś), zostało włączone do pow. wołożyńskiego woj. wileńskiego, w latach 1928–1939 do pow. lidzkiego, który dołączono wówczas do woj. nowogródzkiego. Obecnie znajduje się w granicach Białorusi, w rejonie iwjewskim obwodu grodzieńskiego. Nazywane miasteczkiem już w r. 1520, podobnie też (jako *oppidum*) oznaczone jest na mapie Litwy rytowanej w r. 1613 przez Tomasza Makowskiego[1]. Staraniem Antoniego Sołłohuba, generała artylerii lit., 24 XI 1748 otrzymało od Augusta III potwierdzenie statusu miasta królewskiego oraz przywilej na cotygodniowy targ i 2 doroczne jarmarki, a Stanisław August przywilejem z 25 V 1792 odnowił prawa miejskie i nadał Gieranonom herb – gorejące serce przebite mieczem, zezwolił na budowę ratusza, kramów i cegielni[2]. Nie wpłynęło to jednak na rozwój miasteczka, które w r. 1886 miało zaledwie 375 mieszkańców, z których tylko 142 zaliczono do stanu mieszczańskiego[3].

Najstarsza wiadomość o Gieranonach pochodzi ze źródeł krzyżackich z ok. r. 1400 i jest zawarta w tzw. rajzach (drogowskazach), czyli topograficznych opisach dróg. Przy drodze z Trab do Lidy, w odległości 1,5 mili od

---

[1] Alexandrowicz 1970, s. 70; Alexandrowicz 1965, *passim*.

[2] LVIA, SA 4215, k. 25r.–26r., przywilej Augusta III; RGADA, 389–556, s. 254–257, *Dyploma renovationis miastu wolnemu Rzeczypospolitej Gieranonów w W. Ks. Lit., w województwie wileńskim leżącemu, dnia 25 miesiąca maja 1792*; *Słownik geograficzny*, t. 2, 1881, s. 558–559; Abramowicz 1937, s. 95–96, gdzie pełny tekst przywileju Stanisława Augusta; Rewieńska 1938, s. 4; Rimša 1999, s. 240–241.

[3] Citou 1998, s. 146.

Subotnik, wzmiankowany jest Gasztowtendorf „in gebite czu Geranenen"[4], z czego można wnosić, że ów dwór Gasztołda leżał w pobliżu bądź w samych Gieranonach. W pocz. w. XVI zwane były Gieranonami Murowanymi, dla odróżnienia od dwóch sąsiednich miejscowości o tej samej nazwie. Pierwsza z nich to położone ok. 10 km na wsch. Stare Gieranony – późniejsze Subotniki, drugą były obecne Zygmunciszki, leżąca ok. 15 km na pd. wieś książęca, w której niegdyś znajdował się kościół ufundowany w r. 1411 przez przyszłego w. księcia lit. Zygmunta Kiejstutowicza[5].

Tenże książę 13 II 1433 nadał Gieranony swemu marszałkowi nadwornemu, Janowi (Iwaszce) Gasztołdowi. Przywilej, obejmujący 26 wsi i jedno miasteczko (Tykocin), w odniesieniu do włości gieranońskiej nie stanowił nowego nadania, lecz raczej potwierdzenie posiadania albo powiększenie majątku należącego do Gasztołdów już w końcu w. XIV. Za pierwszego właściciela Gieranon można zatem uznać Andrzeja Gasztołda, starostę wileńskiego, notowanego w źródłach 1387– 1404[6], ojca wspomnianego tu Jana Gasztołda, który już w 1431 pisał się „z Geranon"[7].

Gieranony były ośrodkiem dóbr stanowiących podstawę jego fortuny, toteż gdy w latach 1451–1456 wszechwładny dotąd dostojnik jawnie stanął na czele opozycji wobec Kazimierza Jagiellończyka, król odebrał mu je[8] i być może przekazał bratu Iwaszki, Jerzemu, występującemu w r. 1461 i 1468 jako dziedzic Gieranon[9]. Niełaska królewska nie dotknęła widocznie syna Iwaszki, Marcina (zm. 1483), który władał dobrami gieranońskimi, skoro ufundował w nich dwa kościoły parafialne: w r. 1471 w samych Gieranonach, a w r. 1474 w Dziewieniszkach[10]. Prawo własności Gieranon formalnie uregulował w r. 1493 w. książę Aleksander Jagiellończyk, przyznając je na wieczność wdowie po Marcinie, Annie Juriewnie Holszańskiej[11]. Kolejnym dziedzicem został syn Marcina – Olbracht (zm. 1539), kanclerz lit., wojewoda wileński[12]. Była to jego ulubiona posiadłość, którą uczynił prawdziwie wielkopańską rezydencją, wznosząc przed r. 1525 okazały zamek, godny dostojnika tytułującego się od

---

[4] *Die littauischen Wegeberichte* 1863, s. 704–705; Semkowicz 1989, s. 90–91, datuje źródło na lata osiemdziesiąte w. XIV, jednak wzmianka dotyczy trasy wyprawy Świdrygiełły, który współpracował z Krzyżakami w latach 1402–1403, zob. Alexandrowicz 1970, s. 67.

[5] Semkowicz 1989, s. 90–91; również Kuźmińska, 5. 1928, z. 14, s. 121.

[6] Semkowicz 1989, s. 84.

[7] *Ibidem*, s. 92.

[8] *Ibidem*, s. 93.

[9] *Ibidem*, s. 89, w dokumencie funduszowym kościoła parafialnego w Ostrowcu (1461): MAB, 6–41, w kolejnym nadaniu dla tegoż kościoła (1468) „Georgius Gastoldi, heres in Garanany", zob. *Kodeks dyplomatyczny* 1948, s. 299–300, nr 260.

[10] LVIA, 694-1-3282, k. 66r., data fundacji podana w r. 1783 przy okazji procesu o dochody należne parafii gieranońskiej ze starostwa dziewieniskiego; LVIA, 694-1-3290, k. 23v.: *1474 junii 15 – anno 1603 ultima februarii) z akt diecezji wileńskiej wydany fundusz przez Marcina Gasztołda dziedzica na Gieranonach, starosty czerwińs(kiego) uczyniony na kościół dziewieniski.*

[11] Baliński, Lipiński, t. 4, 1886, s. 185; *PSB*, t. 7, 1948–1958, s. 299 (opr. W. Semkowicz); Semkowicz 1989, s. 93.

[12] Kurczewski 1912a, s. 102; *Słownik geograficzny*, t. 2, 1881, s. 559.

1529 hrabią na Murowanych Gieranonach[13]. Dziedzicem Olbrachta był jego syn Stanisław, wojewoda trocki, ostatni z rodu, zmarły bezpotomnie w r. 1542. Dobra powróciły wówczas do domeny monarszej[14]. Król Zygmunt I przekazał je 15 VI 1543 swojemu synowi Zygmuntowi Augustowi, a ten dokonał ich podziału na starostwa gieranońskie, trabskie, radoszkowskie, wołożyńskie i lubeckie[15].

Starostwo gieranońskie było odtąd królewszczyzną, którą trzymali kolejno: 1545 Paweł Szymkowicz Giedrojć, 1546 Krzysztof Komorowski, przed 1561–1565 Hieronim (Jarosz) Korycki koniuszy JKM[16], później Piaseccy: Jakub (zm. 1587), jego syn Hieronim (Jarosz, zm. 1630) i wdowa po nim Anna z Ciołków (zm. 1633); 1633–1635 Paweł Sapieha podkanclerzy lit. i do 1641 wdowa po nim Zofia z Daniłowiczów, 2° voto Łukaszowa Opalińska, 1641–1644 Mikołaj Kiszka podskarbi lit., 1650–1656 Albrycht Radziwiłł, kanclerz w. lit., a do 1666 wdowa po nim Krystyna z Lubomirskich. Kolejny starosta – Michał Pac, hetman w. lit., zapisał je w r. 1670 na zaopatrzenie artylerii lit. Odtąd dobrami zarządzali generałowie artylerii lit.: Michał Antoni Kryszpin-Kirszensztein (do 1672), Maciej Korwin Gosiewski (1673–1683), Leon Bazyli Sapieha (1684–1686), Mateusz Römer (1687–1698), Michał Franciszek Sapieha (1698–1700), Józef Wandalin Mniszech (1701–1706), Krzysztof Kazimierz Bończa-Siennicki (1706–1707), Stanisław Poniatowski (1707–1708), Józef Franciszek Sapieha (1709), Fabian Kazimierz Borch (1710), Bogusław Ernest Dönhoff (1710–1725), Kazimierz Leon Sapieha (1725–1738), Jan Jerzy Flemming (1738–1746), Antoni Dowojna Sołłohub (1746–1759), Eustachy Potocki (1759–1768), Franciszek Ksawery Branicki (1768–1773), Kazimierz Nestor Sapieha (1773–1793) i Franciszek Sapieha (1793–1795)[17].

W r. 1795 zostały przejęte na skarb państwa rosyjskiego i otrzymał je faworyt Katarzyny II, gen. Aleksander Bezborodko (zm. 1799)[18]. Po nim dobra odziedziczył jego brat Eliasz, od niego w r. 1812 kupił je Wojciech Pusłowski, marszałek słonimski. Od synów Pusłowskiego w r. 1849 nabył Gieranony Samuel Łaniewski-Wołk i przekazał swojej córce Weronice, zamężnej z Oskarem Korwin-Milewskim (1817–1906); po nich dziedziczył ich syn Ignacy Karol (1846–1926), twórca cennej kolekcji malarstwa polskiego, od 1897 przechowywanej przez kilka lat w Gieranonach[19]. Po r. 1918 sprzedał majątek swemu siostrzeńcowi Szymonowi Meysztowiczowi (zm. 1940), żonatemu z Antoniną z Morawskich, którzy byli ostatnimi właścicielami Gieranon[20].

---

[13] *AWAK*, t. 7, s. 356, nr 438; z tytułem nadanym 1529 przez papieża Klemensa VII i potwierdzonym przez cesarza Karola V podpisał się m. in. na akcie uposażenia altarii w Gieranonach, zob. aneks I.

[14] *Słownik geograficzny*, t. 2, 1881, s. 558–559; Kuźmińska, 5, 1928, z. 14, s. 120.

[15] *PSB*, t. 7, 1948–1958, s. 303 (opr. W. Pociecha).

[16] LVIA, SA 4807, k. 667r., wzmiankowany przy potwierdzeniu nadania dziesięciny z Lipniszek dla kościoła Św. Mikołaja w Gieranonach, 25 XI 1561.

[17] Jankowski, cz. 3, 1898, s. 112–113, 118–119; *Urzędnicy* 1994, s. 38–39.

[18] Aftanazy, t. 4, 1993, s. 95.

[19] Jankowski, cz. 3, 1898, s. 118; Aftanazy, t. 4, 1993, s. 95; *PSB*, t. 29, 1986, s. 208–210 (opr. A. Ryszkiewicz).

[20] Aftanazy, t. 4, 1993, s. 95.

Parafia w Gieranonach należała do diecezji wileńskiej, kilkakrotnie zmieniając przynależność dekanalną: w r. 1553 znajdowała się w tzw. kluczu miednickim[21], 1669 w dekanacie raduńskim[22], następnie w utworzonym przed 1821 dekanacie wiszniewskim[23], po 1910 ponownie w raduńskim, a od 1925 w bieniakońskim[24]. Wraz z powołaniem diecezji grodzieńskiej (1991) została włączona do dekanatu iwjewskiego[25].

Data erygowania parafii dotąd bywa mylnie wiązana z kościołem Św. Mikołaja i fundacją Zygmunta Kiejstutowicza z r. 1411[26]. Przyczyną błędu było odniesienie do Gieranon gasztołdowskich dokumentu wydanego przez tegoż księcia dla kościoła p.w. Zwiastowania Najśw. Pannie Marii i ŚŚ. Piotra i Pawła w książęcej wsi Gieranony (obecne Zygmunciszki)[27]. Pomyłkę tę dostrzegł i sprostował Władysław Semkowicz, lecz dopiero Jerzy Ochmański podał właściwe wezwanie Św. Jana Chrzciciela, za fundatora pierwotnego kościoła gieranońskiego uznając Jana (Iwaszkę) Gasztołda, a tym samym za *terminus ante quem* przyjął r. 1458, tj. datę jego śmierci[28]. Wobec znanej praktyki nadawania kościołom wezwania patrona fundatora jest to domysł prawdopodobny, jednak nie został poparty bezpośrednim potwierdzeniem źródłowym. Tym większej wagi nabiera zatem nie znana dotąd informacja, że murowany kościół Św. Jana Chrzciciela ufundował w r. 1471 Marcin Gasztołd[29].

Od r. 1519 istniał też w Gieranonach murowany kościół p.w. Św. Mikołaja, wzniesiony przez Olbrachta Gasztołda równocześnie z budową zamku i usytuowany w jego bezpośrednim sąsiedztwie, pełniący początkowo funkcję kaplicy zamkowej[30]. Sytuacja ta uległa radykalnej zmianie 11 IV 1529, kiedy na mocy pozwolenia papieża Klemensa VII kanclerz ufundował przy tymże kościele infułację, co 15 IV 1530 potwierdził bp wileński Jan z książąt litewskich, zezwalając na przeniesienie tu nabożeństwa parafialnego oraz na przekazanie kościołowi Św. Mikołaja uposażenia dwóch dotychczasowych kościołów parafialnych: Św. Jana Chrzciciela w samych Gieranonach oraz Św. Michała w pobliskich Dziewieniszkach[31]. Mimo zmiany statusu starszego kościoła gie-

[21] MAB, 43–435, k. 4r.

[22] Kurczewski 1912a, s. 467.

[23] Kumor 1980, s. 551; Skarbek 1987/1988, s. 140–141.

[24] Krahel 1987/1988, s. 16.

[25] *Rocznik* 2003, s. 41.

[26] *Słownik geograficzny*, t. 2, 1881, s. 558–559; Kurczewski 1912a, s. 199; *Rocznik* 2003, s. 41.

[27] Semkowicz 1989, s. 91; Ochmański 1972, s. 63; oryginał MAB, 6–10, zob. *Kodeks dyplomatyczny* 1948, s. 86–88, nr 56.

[28] Ochmański 1972, s. 67.

[29] LVIA, 694-1-3282, k. 66r., proces ks. Jana Horaina z Feliksem Jodką, starostą dziewieniskim o intraty ze starostwa na rzecz kościoła Św. Jana Chrzciciela w Gieranonach, 30 V 1783.

[30] Kurczewski 1912a, s. 102; data 1519 podawana jest również we wcześniejszych publikacjach, zob. Przyałgowski, 1861, t. 1, s. 35; *Słownik geograficzny*, t. 2, 1881, s. 559; Jankowski, cz. 3, 1898, s. 111.

[31] RGADA, 389-113, k. 20v.–34r., potwierdzenie przez Władysława IV funduszu Olbrachta Gasztołda, zob. aneks I; VUB, 57-Б.54-321, s. 1–10, potwierdzenie tychże dokumentów, wydane 24 XII 1650 przez Jana Kazimierza, odpis z r. 1740.

ranońskiego, parafia zachowała swe pierwotne wezwanie, choć wobec prestiżu infułackiej świątyni Św. Mikołaja, z biegiem czasu uległo ono zapomnieniu.

Ustanowienie infułacji, oznaczające przywilej używania przy uroczystych nabożeństwach atrybutów godności biskupiej[32], podnosiło nie tylko prestiż parafii, ale i jej kolatora, toteż Gasztołd bardzo hojnie uposażył swą fundację. Otrzymała osiadłe, dochody z karczmy w Dziewieniszkach (20 kop groszy lit. rocznie) oraz zgodę na wybudowanie w Dziewieniszkach trzech lub czterech kramów (z których proboszcz mógł zyskać 20 kop groszy czynszu rocznego), dwa folwarki: Puzyryszki z wsiami: Litwaniszki, Jałkuny, Zielepuzyszki z poddanymi (z wyjątkiem szlachty Smoszewiczów) oraz folwark Mikuliszki z poddanymi i 40 ludźmi płacącymi czynsz w Załużu. Dochodziła do tego dziesięcina snopowa, do której zobowiązani zostali poddani z Gieranon i folwarku Dziewieniszek. Zapisał też plac na szkołę przy kościele Św. Mikołaja, a na jej utrzymanie i opłacenie nauczyciela przeznaczył czynsz z Dekewanicz oraz dziesięciny z folwarków Isłocz i Butrymowska. Drugi plac, położony koło starego kościoła Św. Jana, zapisano na wybudowanie domu dla proboszcza i wikariuszy. Proboszcz wraz z wikariuszami i nauczycielami szkoły zostali zobowiązani do utrzymywania wcześniejszych obligacji ciążących na kościołach Św. Jana Chrzciciela w Gieranonach i Św. Michała w Dziewieniszkach. Przy kościele miało być utrzymywanych 10 prebendarzy i trzech wikariuszy. Dwaj wikariusze obowiązani byli do cotygodniowej mszy śpiewanej w kościele kolegiackim Św. Mikołaja, trzeci miał co tydzień odprawiać w kościele Św. Jana trzy msze: za żywych, za grzeszników i za zmarłych. Do obowiązków proboszcza i prebendarzy, wikariuszy i uczniów szkoły należało w niedziele i święta, śpiewanie rano i wieczorem w dwóch chórach; proboszcz miał też odprawiać nabożeństwo koncelebrowane przez dwóch z prebendarzy albo wikarych. Podczas niedzielnej sumy celebransowi miało towarzyszyć dwóch wikarych, wszyscy zaś, na wzór kościoła katedralnego wileńskiego, występowali w kapach i z pastorałami. Prebendarze mieli uczestniczyć we wszystkich mszach wotywnych w kościele Św. Mikołaja, z których dochody w połowie otrzymywał proboszcz z wikariuszami i w połowie prebendarze. W kościele w Dziewieniszkach, zamienionym na filię Gieranon, posługą oraz sprawowaniem obligacji za zmarłych miało zajmować się dwóch kapłanów: wikariusz i nauczyciel szkoły, utrzymywanych przez proboszcza[33].

Infułatami bywali najczęściej członkowie kapituły żmudzkiej, którzy jednak z rzadka rezydowali na miejscu. Pierwszym został Szczepan Jałbrzykowski, scholastyk wileński i kanonik żmudzki, wcześniej (1528) notowany jako proboszcz gieranoński[34]. Wśród późniejszych infułatów byli m.in. biskupi: Marcjan Tryzna (1630–1643), Franciszek Dołmat Isajkowski (zm. 1654), Piotr Parczewski (zm. 1659), Kazimierz Pac (1664–1692), Aleksander Horain (przed 1721–1735), Aleksander Kazimierz Horain (zm. 1774) i Nikodem Pu-

---

[32] Zob. *Encyklopedia kościelna*, t. 8, 1876, s. 119–120.

[33] RGADA, 389-113, k. 20v.–34r., zob. aneks I.

[34] Ochmański 1972, s. 45, przyp. 330, 331; w starszej literaturze błędnie jako Talbrzykowski, zob. Przyałgowski, t. 1, 1860, s. 157, za nim Jankowski, cz. 3, 1898, s. 112.

zyna (przed 1789–1819). Dalszemu istnieniu infułacji położyło kres przejęcie jej uposażenia przez skarb państwa i przekazanie go w r. 1819 Uniwersytetowi Wileńskiemu[35]. Odtąd proboszczami byli kolejno: Jan Lavoisier (1820–1830), Aleksander Staniewicz (1836–1837), Jan Szeremett (1838–1841), Julian Panasewicz (1841–1845), Maciej Dudaczewski (1845), Walewicz (1847), Jan Rymowicz (1849–1854), Kazimierz Bojarzyński (1855), Józef Juchniewicz (1908–1910), Józef Szymkunas (1910–1915 oraz 1918–1924), w latach 1915–1918 Wincenty Zajączkowski i Stanisław Smoliński, Stanisław Micewicz (1925–1926), Józef Chlewiński (1927–1934), Teofil Pryszmont (1934), Leonard Czerniak (1938–1939), Bolesław Martylis (1939), Michał Żełudziewicz (1945–1965), Krzysztof Groszyk (1995–1997), Franciszek Gałdyś (1997–1999), Ryszard Czajka (od 1999).

Kościoły filialne parafii gieranońskiej

1. Stary kościół parafialny p.w. Św. Jana Chrzciciela w Gieranonach, usytuowany w pn.-zach. części miejscowości, ok. 1 km od zamku „za miasteczkiem Gieranony. Przy folwarku proboskim"[36]. W r. 1643 określony jako murowany, z drewnianą dzwonnicą, potrzebujący remontu i wymiany dachu; znajdowały się w nim wówczas trzy ołtarze, ambona i ławki[37]. W r. 1681 było wzmiankowanych pięć ołtarzy „stolarskiej roboty": w ołtarzu gł. znajdowały się obrazy *Św. Trójca* i *Św. Mikołaj*, w bocznych: *Św. Stanisław bp*, *Św. Jan Chrzciciel* i *Opłakiwanie*, oraz rzeźba *Najśw. Panny Marii Niepokalanie Poczętej*; ponadto wymieniane są: ambona, chrzcielnica i pozytyw na chórze muzycznym[38]. Przed r. 1721 odbudowany z inicjatywy infułata gieranońskiego Aleksandra Horaina[39]. Znajdowały się tam wówczas cztery ołtarze – gł. *Św. Trójcy* oraz trzy boczne, z obrazami *ŚŚ. Jana Chrzciciela*, *Św. Stanisława* oraz *Św. Antoniego* i *Św. Barbary*[40]. Konsekrowany 31 VII 1753 przez bpa Aleksandra Kazimierza Horaina p.w. ŚŚ. Jana Chrzciciela, Bartłomieja i Marcina bpa. Po 1775 remontowany staraniem proboszcza Jana Horaina, w 1784 wzmiankowane trzy ołtarze: gł. z obrazem *Matki Boskiej Bolesnej* w srebrnej sukience i *Św. Jana Chrzciciela* w górnej kondygnacji, prawy z obrazem *Św. Michała Archanioła* i lewy z obrazem *Św. Antoniego*. Na chórze pozytyw sprawiony sumptem ks. Jana Horaina[41]. W r. 1820 ściany kościoła były jeszcze w dobrym stanie, choć nie był już użytkowany; brakowało sufitu i podłogi oraz szyb w oknach[42]. W r. 1828 służył do celów

---

[35] LVIA, 694-6-24, k. 1r.

[36] LVIA, 604-1-7605, s. 15, zob. aneks III.

[37] VUB, 57-Б.53-290, s. 2, *Inwentarz dworu probostwa gieranońskiego...*, 1643; drugi egzemplarz tegoż inwentarza również LVIA, 694-1-4461, k. 8r.

[38] VUB, 57-Б.53-290, s. 83, *Regestr sporządzony tempore visitationis decanalis jako rzeczy kościelnych tak poddanych należących do probostwa gieranońskiego anno 1681*.

[39] *PSB*, t. 9, 1960, s. 609–610 (opr. W. M. Bartel).

[40] LVIA, 694-1-3381, k. 31r., *Inventarium ecclesiae praeposituralis geranonensis Sancti Ioannis Baptistae...* 1721.

[41] LVIA, 604-1-7605, s. 16, zob. aneks III.

[42] LVIA, 694-1-3704, k. 9v.

gospodarczych – w zakrystii urządzono lodownię[43]. Ostatnia wzmianka o kościele pochodzi z r. 1849, kiedy istniały jeszcze jego zrujnowane ściany[44].

2. Kościół p.w. Michała Archanioła w Dziewieniszkach, nadanych 1433 wraz z Gieranonami Janowi (Iwaszce) Gasztołdowi, uposażył 15 VI 1474 jego syn, wojewoda trocki Marcin; tenże rok jest przyjmowany za datę erygowania parafii[45]. Od r. 1529 filialny infułacji gieranońskiej. Pierwotny wzniesiony jako drewniany. Spalony 1660 w czasie najazdu moskiewskiego, odbudowany przez starostów dziewieniskich[46]. W inwentarzu z r. 1681 podano, że jest drewniany, kryty słomą, z ołtarzem stolarskiej roboty, z obrazami *Najśw. Panny Marii* i *Michała Archanioła*. Po obu stronach ołtarza znajdowały się obrazy *Matki Boskiej* określane jako stare. Wobec braku dzwonnicy, dzwony zawieszone były na wierzbie[47]. W r. 1774 pożar strawił całą budowlę; w tymże roku rozpoczęto odbudowę kościoła pod zmienionym wezwaniem, ŚŚ. Jerzego i Marii Magdaleny, z inicjatywy Jerzego Jodki, starosty dziewieniskiego, przerwaną przez śmierć fundatora. W 1784 budowa nie była kontynuowana, a nabożeństwa odprawiano w prowizorycznej szopie[48]. Pożary z 1660 i 1774 całkowicie zniszczyły wyposażenie kościoła, w r. 1784 wzmiankowano jedynie kielich i kilka ornatów przysłanych z kościoła w Gieranonach. W latach 1899–1903 wzniesiono kościół murowany p.w. Matki Boskiej Różańcowej[49], przy którym w r. 1906 powtórnie erygowano parafię[50]. Obecnie znajduje się na terytorium Litwy, w dekanacie solecznickim archidiecezji wileńskiej.

Na terenie parafii gieranońskiej stała również drewniana kaplica w Berdowszczyźnie, fundowana po r. 1764 przez właściciela majątku, Jana Gineta, krajczego lidzkiego[51], wzmiankowana 1784, zdewastowana 1920 przez wojska radzieckie, nie odbudowana[52].

W latach 1938–1939 w majątku Zarankowszczyzna znajdował się dom sióstr Pallotynek, sprowadzonych przez Marię Jodkową, z kaplicą półpubliczną, poświęconą 1938 przez proboszcza ks. Leonarda Czerniaka. W kwietniu 1939 na skutek konfliktu z fundatorką placówkę zlikwidowano. Trzy siostry zostały w parafii; prowadziły zajęcia w szkole i utworzonej świetlicy[53].

Pierwszy, wzmiankowany, szpital-przytułek w Gieranonach zbudowano w r. 1625 z fundacji Anny z Ciołków Hieronimowej (Jaroszowej) Piaseckiej,

---

[43] LVIA, 525-8-1072, k. 13r.

[44] VUB, 4-35962 (A.2627), k. 2r.

[45] LVIA, 694-1-3290, k. 23 v.: *1474 junii 15 – anno 1603 ultima febr(uarii) z akt diecezji wileńskiej wydany fundusz przez Marcina Gasztołda dziedzica na Gieranonach, starosty czerwińs(kiego) uczyniony na kościół dziewieniski*; Ochmański 1972, s. 66, podaje jedynie przybliżoną datę ok. 1471; Jankowski, cz. 3, 1898, s. 111.

[46] LVIA, 604-1-7605, s. 61, zob. aneks III.

[47] VUB, 57-Б.53-290, s. 91-124, inwentarz 1681 (bez tytułu), s. 99: *Kościół dziewieniski*.

[48] LVIA, 604-1-7605, s. 61, zob. aneks III.

[49] *Catalogus ecclesiarum* 1939, s. 45.

[50] Misius, Šinkūnas 1993, s. 544.

[51] Kurczewski 1912a, s. 477.

[52] LVIA, 604-1-7599, inwentarz 1924 (bez tytułu), k. 4r.; LVIA 604-1-7589, k. 3v.

[53] MAB, 44-304, k. 2, 8, 19, 20, 24, 27.

starościny gieranońskiej[54]. Kolejny szpital drewniany „wspaniałego rozmiaru" ufundował proboszcz Jan Horain ok. 1780[55]. W r. 1819 miał w nim mieszkanie organista[56]. W r. 1849 budynek był zupełnie zdewastowany[57].

O pierwotnym wyglądzie kościoła Św. Mikołaja w Gieranonach wiadomo niewiele, jedynie to, że był murowany. Brak jakichkolwiek przekazów dotyczących wyposażenia świątyni rekompensuje w pewnej mierze wykaz kosztownych paramentów, które w r. 1539 legował jej swym testamentem Olbracht Gasztołd[58]. Były to: dwie monstrancje (wielka, o wadze 56 grzywien i mniejsza, o wadze 13 grzywien), krzyż z czterema kamieniami, dwie srebrne kadzielnice, łódka na kadzidło, infuła ozdobiona drogimi kamieniami, mszał w srebrnej oprawie, srebrny pozłacany pastorał, dwie srebrne laski procesyjne, trzy pacyfikały srebrne pozłacane, relikwiarz w formie tabliczki z relikwiami św. Niewiniątek i innymi relikwiami, dwa drewniane relikwiarze w formie rąk, z relikwiami Jedenastu Tysięcy Dziewic, nadto dwanaście ornatów, 10 dalmatyk, 15 palek i welów oraz trzy antependia. Zlecił też wymurowanie przy kościele Św. Mikołaja osobnej zakrystii, gdzie mają być przechowywane zapisane paramenta, które do czasu jej wzniesienia umieszczono na zamku w Gieranonach. W r. 1655, w obawie przed grabieżą przez wojska moskiewskie, najcenniejsze przedmioty zostały przez proboszcza Piotra Berga Rzeżyckiego wywiezione na Żmudź i przekazane w opiekę Piotrowi Parczewskiemu, bpowi żmudzkiemu. Wśród nich wymieniane są ornaty z haftami figuralnymi, określane jako „staroświeckie" - być może gotyckie, z fundacji Olbrachta Gasztołda, oraz dwie monstrancje z tej samej fundacji: wielka „staroświeckiej roboty" i druga „daleko mniejsza, koralami sadzona"[59]. Po wojnie wymienione przedmioty nie od razu wróciły do Gieranon, mimo, że bp Parczewski (zm. 15 II 1659) zlecił w swym testamencie zwrot depozytu[60], jednak wypełnieniu jego woli stanęła na przeszkodzie trwająca jeszcze wojna; wkrótce zmarł też proboszcz gieranoński, ks. Berg Rzeżycki, a jego następcy nie mogli bądź nie potrafili energiczniej zająć się sprawą sprowadzenia paramentów[61]. Nie sprzyjał temu zresztą stan, w jakim znajdował się kościół, spustoszony w trakcie najścia moskiewskiego, który jeszcze w czasie wizytacji z lat 1674–1676, przeprowadzonej przez bpa Mikołaja Słupskiego, nadal stał bez dachu, a jego funkcję pełniła czasowo kaplica „częścią z drzewa, częścią z muru", zbudowana przez ówczesnego proboszcza Kazimierza Paca, bpa żmudzkiego, który w r. 1672 sprawił też do niej dzwon z przedstawieniem św. Mikołaja, h. Gozdawa

[54] Kurczewski 1912a, s. 375.

[55] LVIA, 604-1-7605, k. 11, zob. aneks III.

[56] LVIA, 694-6-24, k. 5r.

[57] VUB, 4-35962 (A.2627), k. 1–2.

[58] Kurczewski 1908–1916, cz. 2, s. 105–107.

[59] VUB, 57-Б.53-290, s. 51–57, zob. aneks II.

[60] MAB, 273-2429: „Quia vero res ecclesiae gieranonensis sunt in Samogitiae apportatae pro ut inventarium habetur. Hac integrae omnes conservatur et post Gieranonos quieto tempore remittantur, et pro reparatione ecclesiae gieranonensis duo millia omnimo dentur".

[61] Sprawa ta była poruszana 15 VII 1661 w czasie posiedzenia kapituły wileńskiej, która żądała od kapituły żmudzkiej zwrotu gieranońskiego depozytu, zob. Archiwum Diecezjalne we Włocławku, rkps 338 (BN, mf. 68737), k. 173v.

i napisami: „Campana hanc | nomine Nicolai | Anno D(omi)ni 1672 | Casimiri Pac | Episcopi Samogitiae Praepositi | Vilnensis et Gieranonensis | In cultu Dei resonat nomen | Tum diu munificentia haec sonabit | Quam diu ipsa aeternitas durabit" oraz poniżej: „Laudate Eum in cymbalis bene sonantibus. | Ioannes Delamarche fecit Vilnae"[62]. Zastępujący ks. Kazimierza Paca w Gieranonach wiceproboszcz ks. Pacewicz został zobowiązany przez wizytatora do starań o sprowadzenie zdeponowanych na Żmudzi argenteriów. Starania ks. Pacewicza, a może jego następców przyniosły rezultat, bo wywiezione paramenta wróciły do Gieranon przed r. 1681, gdyż obie monstrancje odnotowane są w inwentarzu[63]. W r. 1698 ks. Wincenty Stanisław Wołłowicz przekazał na przechowanie do katedry wileńskiej wielką monstrancję i haftowaną perłami infułę, a po śmierci infułata Aleksandra Kazimierza Horaina (zm. 24 VII 1774) trafił tam również gotycki pastorał; o zwrot tych przedmiotów w r. 1774 czynił bezskutecznie starania proboszcz Jan Horain[64].

W 1779 wyposażenie kościoła doszczętnie spłonęło podczas pożaru, w którego wyniku poważnie uszkodzony został też sam budynek odremontowany w tymże roku staraniem ks. Jana Horaina. Zachowane „ściany dawniejsze" wzmocniono szkarpami, dobudowano murowaną kruchtę i nadano obecny kształt fasadzie, podwyższonej o otynkowany szczyt konstrukcji szkieletowej. Wnętrze nakryto drewnianym tynkowanym stropem, wzniesiono murowany chór muzyczny i takież wyposażenie[65]: ołtarz gł. z obrazem *Chrystusa Antokolskiego* (wzmiankowanym jako cudowny, pochodzącym wg tradycji z kaplicy cmentarnej w zaścianku Koczany[66]) i *Św. Mikołaja* w górnej kondygnacji oraz rzeźbami *ŚŚ. Piotra* i *Pawła*; boczne: z obrazami *Najśw. Panny Marii* i *Św. Kazimierza* oraz *Św. Józefa* i *Archanioła Michała*, murowaną ambonę i drewnianą chrzcielnicę z rzeźbiarską grupą *Chrztu w Jordanie* na nakrywie[67]. Odnowioną świątynię konsekrował w r. 1781 bp Tomasz Zienkowicz, sufragan wileński[68]. W inwentarzu z r. 1784 wzmiankowane są, nieliczne już wówczas, pozostałości przedmiotów ofiarowanych w r. 1539 przez Olbrachta Gasztołda: dwa pastorały, z których jeden z gotycką inskrypcją, oraz monstrancja z koralami, przerobiona sumptem byłego proboszcza, bpa Aleksandra Kazimierza Horaina, który sprawił też trzy kielichy[69].

Kolejne lata nie przyniosły poważniejszych prac remontowych. Ks. Piotr Cybowicz dał w r. 1818 nowe gontowe pokrycie dachu nawy[70]. Ks. Jan Lavoisier, który w r. 1820 objął parafię, stan kościoła określił jako zły, stwierdza-

---

[62] Kurczewski 1912b, t. 3, z. 3, s. 211; VUB, 4-35962 (A.2627), k. 2r.

[63] VUB, 57-B.53-290, s. 79–89: *Regestr sporządzony tempore visitationis decanalis jako rzeczy kościelnych tak poddanych należących do probostwa gieranońskiego anno 1681*, s. 82: „Monstrancja wielka starożytna, wszystka pozłocista. Monstrancja mniejsza srebrna, drutowa, połamana miejscami koralami sadzona".

[64] MAB, 43-8326, k. 1r.

[65] LVIA, 604-1-7605, s. 4, zob. aneks III.

[66] LVIA, 604-1-7599, inwentarz 1924, k. 2v.

[67] LVIA, 604-1-7605, s. 2–4, zob. aneks III.

[68] *Ibidem*, s. 1, zob. aneks III; VUB, 4-35962 (A.2627), k. 1v.; Kurczewski 1912a, s. 99.

[69] LVIA, 604-1-7605, s. 5, zob. aneks III.

[70] LVIA, 694-6-24, k. 3r.–6v.: raport Jana Bobowicza, 20 XI 1819, k. 5r.

jąc, że konieczne jest otynkowanie fasady, remont stropu, a także naprawa organów[71]. Zapewne remont ten został wykonany, jednak już w r. 1830 wspomniano, że na fasadzie „tynk poopadał pomimo niedawnego tynkowania". W tymże roku odnowiono ołtarz gł., który pomalowany został na kolor szafirowy[72].

W r. 1836 proboszcz Aleksander Staniewicz w raporcie do kurii donosił o potrzebie wymiany dachówki na dachu nad prezbiterium, a także otynkowania fasady oraz budowy nowej dzwonnicy, gdyż stara z belek sosnowych „zupełnie zgniła"[73]. W tymże roku odnowiono jego staraniem ołtarz gł., a w r. 1837 zbudowano drewnianą wieżyczkę na sygnaturkę, wewnątrz kościoła pomalowano lamperię, zreperowano organy i odnowiono ambonę[74]. Staraniem ks. Jana Szeremetty w 1840 wymieniono pokrycie całego dachu na gonty; prace wykonał Eliasz Szmul Lejbowicz z Dziewieniszek[75]. W r. 1841 znowu postulowano konieczność otynkowania fasady, gdyż brak tynku powodował wymywanie cegły stanowiącej wypełnienie konstrukcji szkieletowej, zwracano również uwagę na zły stan drewnianej dzwonnicy[76]. W r. 1849 oprócz wielkiego dzwonu z fundacji bpa Paca wzmiankowane są dwa mniejsze: średni, z napisem: „Ten dzwon Alexander | lał D. Werner w Wilnie r. 1836, wykonany staraniem ks. Aleksandra Staniewicza" oraz sygnaturka, dar bpa Benedykta Kłągiewicza z r. 1836[77]. W następnym roku zreperowano wielki dzwon[78].

Stan zachowania świątyni w r. 1846 dokumentują gwasze Stanisława
20–21 Januszewicza oraz Kanuta Rusieckiego, które ukazują zniszczoną fasadę z dużymi ubytkami tynku, niewielką, krytą pulpitowym dachem zakrystię i drewnianą słupową dzwonnicę z wysokim dachem[79]. W r. 1849 proboszcz Jan Rymowicz starał się o dofinansowanie remontu przez właściciela majątku Gieranony, Oskara Korwin-Milewskiego, ten jednak odmówił, tłumacząc, że po przejęciu dóbr kościelnych przez państwo tego rodzaju obowiązki należą do władz Uniwersytetu w Wilnie[80].

---

[71] LVIA, 694-1-3704, k. 2r., 7r.

[72] LVIA, 694-1-3779, k. 26r.–44v., *Wizyta kościoła parafialnego i infułackiego w guberni wileńskiej, powiecie oszmiańskim, w miasteczku Gieranonach, w dekanacie wiszniewskim przez naznaczonego wizytatora z rządu diecezjalnego wileńskiego za rok 1830 odprawiona*, k. 26v.

[73] LVIA, 604-1-7624, k. 3r., *Od administratora plebanii gieranońskiej ks. Aleksandra Staniewicza raport*, 29 VIII 1836.

[74] LVIA, 604-1-7623, k. 9v., 18r.

[75] LVIA, 604-1-7624, k. 22r., 24r., 25r., korespondencja ks. Jana Szeremetty z kurią 1839–1840; *ibidem*, k. 27r., *Rachunek szczegółowy ekspensów na zupełne pokrycie kościoła parafialnego gieranońskiego przez miejscowego dziekana sporządzone dnia 10 października 1840 roku* [na kwotę 234 rb. [illegible] kop.]; *ibidem*, k. 29r., kontrakt z Eliaszem Szmulem Lejbowiczem, 30 VII 1840.

[76] LVIA, 604-1-7623, k. 9v.

[77] VUB, 4-35962 (A.2627), k. 2r.

[78] LVIA, 604-1-7623, k. 17v.

[79] MNW, Dział Ikonografii, Gr. Pol. 1836/89 oraz MAB, 320-55, k. 42.

[80] LVIA, 604-4-664, k. 9r.–17v., korespondencja proboszcza ks. Jana Rymowicza z Oskarem Korwin-Milewskim, 1849; k. 12, list z VII 1849.

Staraniem proboszcza ks. Kazimierza Bojarzyńskiego w 1855 otynkowano elewacje i odnowiono wnętrze[81], zamierzano również zbudować okazałą murowaną dzwonnicę bramną, której projekt wykonał w tymże roku arch.
Tomasz Tyszecki[82]. W r. 1859 z fundacji Oskara Korwin-Milewskiego dobu- *132*
dowano do prezbiterium od pd. kaplicę Św. Hipolita, z kryptą przeznaczoną na groby rodzinne, jednocześnie rozbudowano starą zakrystię od pn., która otrzymała analogiczną do kaplicy formę[83]. Taki stan kościoła odnotował ok.
1875 Napoleon Orda[84]. Przed 1861 kosztem parafian wzniesiono drewnianą *22–23*
dzwonnicę i wymieniono gontowe pokrycie dachu, sprawiona została nowa kredencja oraz przybyły obrazy *Św. Mikołaja* w ołtarzu gł. oraz *Św. Kazimierza* w bocznym – oba malowane przez Anielę Wolską, córkę ówczesnego właściciela Lipniszek[85]. W r. 1875 zbudowano, obecnie istniejącą muro-
waną dzwonnicę[86]. W r. 1898 inż. Krajewski sporządził pomiar kościoła[87], *24*
a w 1901 odnowiono elewacje, wzmocniono strop oraz pokrycie dachu[88].

W r. 1909 zatwierdzony został projekt dość znacznej rozbudowy świątyni,
opracowany przez wileńskiego architekta Antoniego Filipowicza-Dubowika[89]. *27*
Zakładał on przedłużenie nawy o dwa przęsła, wzniesienie fasady w stylu wileńskiego baroku i nadanie form neobarokowych elewacjom kaplicy i zakrystii. Wobec trudności finansowych nie zdołano przystąpić do jego realizacji, której ostatecznie przeszkodził wybuch I wojny światowej. W okresie wojny sam budynek nie ucierpiał, ale w wyniku rekwizycji kościół utracił dzwony i piszczałki z organów[90]. W inwentarzu z r. 1924 został określony jako zniszczony i wymagający remontu. Z ofiar parafian w 1923 zakupiono obraz *Św. Trójcy* do ołtarza gł.[91] W latach 1924–1925 staraniem proboszcza ks. Stanisława Micewicza wymieniono część pokrycia dachu na blachę ocynkowaną[92]. Arch. Wacław Gałik wykonał projekt drewnianej kaplicy w 1927, która prawdopodobnie miała stanąć na cmentarzu, zapewne jednak brak funduszy spowodował, iż nigdy nie doszło do jego realizacji[93]. Z inicjatywy proboszcza ks. Józefa Chlewińskiego w latach 1928–1929 zakończono wymianę pokrycia da-

---

[81] LVIA, 604-1-7602, k. 1r., *Wizyta kościoła rzymskokatolickiego parafialnego gieranońskiego, położonego w diecezji i guberni wileńskiej, w powiecie oszmiańskim, dekanacie wiszniewskim, odprawiona przez JW Adama Stanisława Krasińskiego, biskupa wileńskiego*, 29 VII 1861.

[82] LVIA, 694-1-2088.

[83] LVIA, 604-1-7602, k. 1r.–1v., *Wizyta kościoła*..., 1861; *ibidem*, 604-1-7599, inwentarz 1924, k. 2r.

[84] Orda, seria IV, 1877, pl. 116 (litografia) oraz nie publikowany rysunek w zbiorach MNK, III r.a. 3989.

[85] LVIA, 604-1-7602, k. 1v., *Wizyta kościoła*..., 1861.

[86] LVIA, 604-1-7599, inwentarz 1924, k. 4 r.

[87] LVIA, 604-4-4402, k. 15r.

[88] LVIA, 604-4-5732, k. 8r., kosztorys.

[89] LVIA, 382-2-1873, k. 8.

[90] LVIA, 604-1-7597, k. 8v.

[91] LVIA, 604-1-7599, k. 2r., inwentarz 1924.

[92] *Ibidem*, k. 8v., *Inwentarz kościoła gieranońskiego*, 1927.

[93] Ruszczyk 2001, s. 223.

chu, pomalowano elewacje, wnętrze ozdobiono neorokokową dekoracją malarską[94], sprawiono nowe tabernakulum i dzwon oraz remontowano organy[95]. Zapewne w tym czasie zrealizowano cząstkowo projekt A. Filipowicza-Dubowika, nadając neobarokową szatę elewacjom kaplicy i zakrystii. Prace kontynuowano w r. 1930, fasadę wzmocniono szkarpami, pokryto posadzkę cementem, drewniane ramy okienne wymieniono na żelazne[96], wstawiono witraże w prezbiterium. Roboty te, wykonywane bez wiedzy i zezwolenia władz konserwatorskich, prowadził Franciszek Wezor pod nadzorem inż. Meyera, malarskie zaś Konstanty Czarnecki z Wilna[97]. W r. 1931 z ofiar parafian sprawiono dzwon, wykonany w odlewni braci Felczyńskich w Kałuszu. W 1935 zbudowano nową drewnianą plebanię, w tymże roku rozebrano starą[98]. W inwentarzu z r. 1937 w górnej kondygnacji ołtarza gł. wzmiankowane są, zapewne niedawno sprawione, gipsowe figury *Matki Boskiej*, *Św. Józefa* i *Pana Jezusa*. W ołtarzach bocznych: w prawym obraz *Matki Boskiej Częstochowskiej* i *Św. Kazimierza* w lewym: *Św. Józefa* i *Św. Franciszka*. Przy dzwonnicy znajdowała się drewniana kostnica, kamienne ogrodzenie kościoła wymagało remontu[99].

W r. 1988 A. M. Kuszniarewicz przeprowadził badania architektoniczne, w latach 2001–2003 remontowano dach, który pokryto blachodachówką, usunięto wówczas wieżyczkę na sygnaturkę, a w 2002 podjęto remont dzwonnicy.

2. Opis

2.1. Architektura

Kościół usytuowany w pd.-wsch. części wsi, u podnóża wsch. odcinka obwałowań otaczających ruiny zamku. Orientowany, murowany z cegły, szczyt fasady konstrukcji szkieletowej (widocznej od wnętrza, na strychu), tynkowany na biało, elementy dekoracyjne malowane na wiśniowo. Złożony z trzyprzęsłowej nawy i jednoprzęsłowego, zamkniętego trójbocznie prezbiterium, ukierunkowanego przez kwadratowe aneksy zakrystii od pn. i kaplicy od pd. Nawa poprzedzona prostokątną kruchtą. Pod kaplicą krypta, sklepiona kolebkowo, z lunetami, w których prostokątne otwory wentylacyjne. Wnętrze nakryte drewnianym, tynkowanym stropem w formie spłaszczonej kolebki, w zakrystii i kaplicy sufity. Ściany bez podziałów, zwieńczone profilowanym gzymsem. Prezbiterium otwarte szeroką arkadą tęczy o obniżonym łuku półkolistym, na ościeżach opiętą pseudopilastrami toskańskimi. Otwory okienne

[94] Wiad. Arch. Wil., 2, 1928, nr 6, s. 92.

[95] LVIA, 604-1-7604, k. 50v.

[96] LVIA, 604-1-7589, k. 2r.

[97] LKPC, 22-1-153, k. 1, list konserwatora wileńskiego Stanisława Lorentza do starosty lidzkiego, 18 VII 1930.

[98] LVIA, 694-5-1013, k. 1r., 5r., 6r., 7r.

[99] LVIA, 604-1-7589, k. 2v.–3r.

i drzwiowe rozglifione, prostokątne, zamknięte odcinkowo. Wejście do kruchty
poprzedzone od strony nawy dwoma stopniami. W zakrystii w narożniku pd.-
wsch. murowany kominek, w ścianie wsch. niska prostokątna wnęka, w ścia-
nie zach. wyjście na cmentarz.Chór muzyczny murowany, o wypukłym, fali- *38*
stym narysie, wsparty na filarowych arkadach o łuku odcinkowym, podskle-
piony krzyżowo; na czołach filarów pary pilastrów toskańskich, parapet bal-
konu ujęty w bogato profilowane gzymsy, dzielony filarkami na osiach pila-
strów. W podchórzu od pn. zabiegowe schody na chór muzyczny, od zach.
wejście do prostokątnego składziku przyległego od pd. do kruchty.

Fasada jednokondygnacyjna, trójprzęsłowa, z wysokim prostokątnym *26*
szczytem, na osi poprzedzona kruchtą z niższą dobudówką od pd. Ujęta pro-
stymi, wydatnymi skarpami na wysokości ścian nawy, dzielona pseudopilastrami
toskańskimi, dźwigającymi uproszczone belkowanie obiegające cały kościół.
Szczyt ujęty niskimi trójkątnymi półszczytami, dzielony uproszczonymi pilastra-
mi, zwieńczony przełamującym się nad nimi gzymsem i niskim trójkątnym na-
czółkiem, w polach pomiędzy pilastrami prostokątne wydłużone płyciny o wy-
ciętych łukiem narożach, u podstawy szczytu prostokątne okienko w profilo-
wanej opasce tynkowej z kluczem. Na szczycie naczółka żeliwny krzyż rów-
noramienny o ramionach zakończonych mniejszymi krzyżykami, ustawiony na
kubicznym postumencie z profilowanym gzymsem. Ściany kruchty z szerokimi
lizenami na narożach, dekorowane pasowym boniowaniem, zamknięte roz-
budowanym belkowaniem i attyką, dzieloną płycinami o wyciętych łukiem na-
rożach.

Elewacje boczne bez artykulacji pionowej. W zamknięciu prezbiterium, *28*
w połowie wysokości, niewielka półkolista nisza. Elewacje kaplicy i zakrystii *29*
na cokole, naroża opięte parami pilastrów z kanelowanymi kapitelami, zwień-
czone belkowaniem. Okna na osiach ścian wsch. i zach. oraz wnęki w ele-
wacjach szczytowych w profilowanych obramieniach o łuku koszowym z klu-
czem i parapetem wspartym na dwóch konsolkach. Szczyty z prostokątnym
oknem na osi, ujętym parami pilastrów, po bokach wolutowe spływy na ogzym-
sowanych postumentach, zwieńczenie w formie ustawionych antytetycznie
esowatych wolut z niskim cokolikiem, na którym żeliwny krzyż, ujęte analo-
gicznymi, większymi wolutami na niskich oprofilowanych cokołach, z prosto-
kątnymi płycinami w przednich ściankach.

W elewacji pd. kaplicy prostokątna płyta żeliwna z napisem: Ś.P. |
OSKAR KORWIN MILEWSKI | UR. 1° GRUDNIA 1817 + 25 PAŹDZIER-
NIKA 1906 | W TEJ SPOCZYWA KAPLICY, KTÓRĄ | KU CHWALE
BOŻEJ ZBUDOWAŁ | PROSI O MODLITWĘ.

Dachy dwuspadowe, kryte brązową blachodachówką. W drewnianym
szczycie dachu kruchty prostokątne, dwudzielne okienko.

2.2. Dekoracja malarska wnętrza

Malowidła ornamentalno-figuralne, 1928–1929, o charakterze neorokoko-
wym, wyk. wileński zakład Konstantego Czarneckiego. Na stropie rocaillo- *30*
we kartusze, powtórzone też w narożach i na osiach prostokątnego obramie-
nia. W nawie na ścianach półpostaciowe przedstawienia *Ewangelistów*,

w owalnych medalionach z ornamentu rocaille. U podstawy łuku tęczy siedzące postaci *Dawida* i *Mojżesza*, powyżej napis: PANIE, UMIŁOWAŁEM OCHĘDÓSTWO DOMU TWEGO ¦ I MIEJSCE ¦ ZAMIESZKANIA CHWAŁY TWOJEJ, Ps. 25, w podłuczu fryz kampanulowy. Ponad oknami skromne pannaeux z wici kwiatowej.

2.3. Wyposażenie

31 Ołtarz gł., późnobarokowy, z elementami ornamentu rocaille, po 1779,
murowany, architektoniczny, dwukondygnacyjny, trójprzęsłowy, z kompozytowymi kolumnami w dolnej i pilastrami ujmującymi węższą górną kondygna-
32 cję. W polu środkowym stiukowe przedstawienie *Trójcy Św.*, w które włą-
45 czony obraz *Chrystus Antokolski*, 2. poł. w. XVIII; w przęsłach bocznych
61–62, 53 stiukowe rzeźby *Św. Piotr* i *Św. Paweł*, w górnej kondygnacji obraz *Św. Mikołaj*, ok. 1861, w tradycji barokowej, mal. Aniela Wolska[100].
33–34 Ołtarze boczne we wsch. narożnikach nawy, po 1779, w jednolitej formie, murowane, architektoniczne, dwukondygnacyjne ze zwieńczeniem, jednoosiowe, ujęte pilastrami jońskimi, w górnej kondygnacji zakończonymi wolutami, z obrazami: w lewym *Matka Boska Częstochowska*, pocz. w. XX,
52, 54 i *Św. Kazimierz*, ok. 1861, mal. Aniela Wolska; w prawym *Św. Józef z Dzieciątkiem* i *Stygmatyzacja św. Franciszka*, oba sprawione 1921–1922[101].
35 Ołtarz w kaplicy, eklektyczny, 2. poł. w. XIX, drewniany, architektoniczny, jednokondygnacyjny, z toskańskimi pilastrami i belkowaniem wyłamanym
63 w nadwieszony trójkątny szczyt; w polu rzeźba *Chrystus Ukrzyżowany*, współczesna ołtarzowi; w płycinach antependium rzeźbione laurowe wieńce z równoramiennym krzyżem.
36 Ambona, umieszczona w wycięciu pn. filara tęczy, murowana, późnobarokowa, po 1779, półkolista, wybrzuszona część dolna pukłowana, ścianki korpusu dzielone lizenami, pomiędzy którymi płyciny, baldachim cebulasty, z lambrekinem.
37 Organy, rokokowe, ok. 1779, wyk. w warsztacie wileńskim, być może Pawła Gerhardta lub Michaela Zella (Cele, Szell). Prospekt trójwieżowy,
68–69 z ażurowymi uszami i kotarami pól piszczałkowych z ornamentu rocaille. Na
59 wieży środkowej rzeźba *Król Dawid*, na bocznych aniołki z trąbką i fletem traverso.
39 Tabernakulum, neoklasycystyczne, 1. tercja w. XX, skrzyniowe, trójosiowe, dzielone kanelowanymi pilastrami, w polach plakiety z reliefowymi przedstawieniami kielicha z hostią i uskrzydlonych główek anielskich w wieńcach laurowych, mosiężne, z cechą: *NIEWIADOMSKI* ¦ *WILNO*.
42 Feretrony: 1. o zapóźnionych cechach rokokowych, w. XIX, z obrazami:
49–50 *Matka Boska* w popiersiu, z aplikowaną mosiężną koroną i *Ukrzyżowanie*;
43 2. w tradycji barokowej, pocz. w. XIX, z obrazami: *Matka Boska Bolesna*
47–48 i *Ecce Homo*, w metalowych, srebrzonych sukienkach; 3. neorokokowy, 1.

---

[100] LVIA, 604-1-7602, k. 1v., *Wizyta kościoła*... 1861.
[101] LVIA, 604-1-7599, k. 2v., inwentarz 1924.

tercja w. XX, z obrazami mal. na blasze: *Matka Boska Ostrobramska* i *Styg-
matyzacja św. Franciszka*.
† Konfesjonały (2), rokokowe, 2. poł. w. XVIII, z faliście wygiętym dasz- 40
kiem.
Kredencja, przed 1861, z pięciodzielną nastawą, dzieloną kolumienkami, 43
o części środkowej zwieńczonej łukiem w ośli grzbiet, z rzeźbionym ornamen-
tem cekinowym i palmetkami.
† Lawaterz, w. XIX, bez cech stylowych, drewniany. 44
Lavabo, barokowe, ok. poł. w. XVIII, cynowe, z reliefowym przedsta- 101–102
wieniem *Św. Kazimierza* i cechą konwisarską: koroną zamkniętą i inicjałami
L. S.
† Fotel neorokokowy, w. XIX/XX.
Kropielnica granitowa, stara.
Stacje Drogi Krzyżowej, ol. pł., 2. poł. w. XIX. 56
Obrazy: 1. *Św. Michał Archanioł*, barokowy, po 1779; 2. *Matka Boska* 46, 51
ze śpiącym Dzieciątkiem, w tradycji barokowej, 1. poł. w. XIX; 3. *Matka* 55
Boska Różańcowa ze św. Dominikiem, 1889, na odwrociu napis: *1889 roku
sporządził | [...] ks. W[...]jonowik*; 4. *Chrystus w Ogrójcu*, 1908, sygn. *Sta-* 57
nisław Gabiato z Wilna; 5. *Trójca Św.*, 1923. 58
Rzeźby: 1–2. *Chrystus Zmartwychwstały*, rokokowa, drewniana, koniec 60
w. XVIII, oraz o charakterze neobarokowym, 2. ćw. w. XX; 3. *Dzieciątko* 65–66
Jezus praskie, tzw. Jezulatko, drewniana, 2. ćw. w. XX; 4. *Chrystus Ukrzy-* 64
żowany, w. XIX (w kruchcie); 5. *Św. Antoni z Dzieciątkiem*, 2. ćw. w. XX, 67
gips polichromowany.
Naczynia liturgiczne: 1 ★. monstrancja gotycko-renesansowa, fundacji Ol-
brachta Gasztołda, 1535, srebrna, złocona; 2. monstrancja późnogotycka, fun- 70
dacji Olbrachta Gasztołda, Norymberga (?), przed 1539, przerobiona 3. ćw.
w. XVIII kosztem bpa Aleksandra Kazimierza Horaina; srebrna, częściowo
złocona, zdobiona koralami; o stopie i trzonie późnogotyckim; stopa ażurowa,
ośmiolistna, owalna, na ażurowym cokoliku, płaszcz i tuleja skomponowane 71
z czterech gałęzi suchego akantu o silnie skręconych liściach, na łodygach na-
łożone tarcze z h. Awdaniec, Hippocentaurus, Zadora, Druck; trzon z ażuro- 72–75
wym kulistym nodusem z czterech sześciopłatkowych kwiatów z koralami
w środkach; gloria rokokowa: koliste reservaculum ujęte rocaillami, między po-
dwójnymi promieniami wkomponowane fragmenty późnogotyckiej wici akan-
towej z koralami, zwieńczona koroną zamkniętą, podtrzymywaną przez dwa
aniołki; 3. kielich, wczesnobarokowy, ok. 1630, srebrny, częściowo złocony, na 76
ośmiolistnej kolistej stopie, gruszkowym nodusie oraz na koszyczku nakłada-
ny ornament cęgowy i uskrzydlone główki anielskie; 4. kielich barokowy, przed 77
1643, srebrny, na sześciokątnej stopie ornament kandelabrowy i główki aniel-
skie, trzon sześcioboczny, nodus owoidalny, z całopostaciowymi przedstawie- 79
niami *ŚŚ. Barbary, Łukasza* i *Stanisława* (?) w owalnych wnękach, czara
ujęta ażurowym koszyczkiem z motywem cęgów i kwiatów tulipana oraz
uskrzydlonymi główkami aniołków, na spodzie stopy słabo czytelny, rytowa- 78
ny napis: MARTIANUS · TRYZNA · CANONICUS · VILNENSIS · PRA-
EPOSITUS · G[IERANONENSIS] NOTARIUS · MAGNI · DUCATIS · LI-
TUANIAE · F[UNDAVIT] · 164[?] · DIE · 4 · DECEMBRIS...; 5. kielich,

80 rokokowy, 3. lub 4. ćw. w. XVIII, srebrny, z rytowanym ornamentem rocail-
81–84 le na kolistej stopie, czara w. XX; 6–9. kielichy, barokowe, 2. poł. w. XVIII,
85 srebrne, gładkie, z kolistą stopą i gruszkowym nodusem; 10. kielich, koniec w.
87 XIX, plater, o trzonie w formie tralki; 11. puszka, 2. poł. w. XVIII, srebro zło-
cone, kulista, pokrywa zwieńczona koroną zamkniętą; 12. puszka, 2. poł. w.
88 XVIII, gładka, z kolistą stopą i gruszkowym nodusem, pokrywa wysklepiona,
89 zwieńczona krzyżem; 13. puszka, pocz. w. XX, plater, kulista, z nakładanym
ornamentem neoregencyjnym na kolistej stopie i owoidalnym nodusie, pokry-
90 wa zwieńczona równoramiennym krzyżykiem na kuli; 14. puszka, 1. tercja w.
XX, plater, kulista, o trzonie w formie tralki; 15. patena do chorych, z datą *An.*
86 *Do: 1781*; 16. patena do chorych, z datą *A. D. 1792*, rytowaną na spodzie
kołnierza.

99 Ampułki, w tradycji barokowej, w. XIX/XX, plater, z cechą warszawskiej
firmy *Fraget*.

100 Łódka na kadzidło, w. XIX/XX, plater, puklowana, z cechą wileńskiej
wytwórni *M[ichał] Dyakowski*.

91 Relikwiarze: 1. pacyfikał z relikwiami Krzyża Św. i św. Konstantyna, ro-
kokowy, 4. ćw. w. XVIII, srebrny, na kubicznej podstawie o czterospadowym
wierzchu, dekorowanej trybowanym ornamentem rocaille, na ramionach krzy-
92 ża oraz w podstawie przeszklone puszki na relikwie; 2. klasycystyczny ok. poł.
93 w. XIX, srebrny, z owalną glorią obwiedzioną laurowym wieńcem; 3. destrukt
(stopa i trzon) rokokowego, 3. ćw. w. XVIII, srebro, z trybowanym ornamen-
tem rocaille.

94 Krzyże ołtarzowe: 1. srebrny, na rewersie rytowane półpostaciowe przed-
stawienie *Św. Mikołaj bp* i napis: „Ofiara | Bogu za | zbawienie| od nieprzy|ja-
ciół swego stworzenia Malorosian ... | Bohdana | Ignacego Laudańskiego, Ma-
xima Łobacińskiego, Mateusza | Steckiego i p. Jerzego Sosnickiego | 1812 X[bra],
95 6 dnia | w kościół | Gieranoń|ski | świętego | Mikołaja"; 2. z 1. poł. w. XIX,
mosiądz srebrzony, na owalnej puklowanej stopie, trzon z gruszkowym nodu-
96 sem; 3. z 2. poł. w. XIX, plater, na wysklepionej podstawie, z owoidalnym
97–98 nodusem; 4–5. z w. XIX/XX, platerowe, o trójlistnie zakończonych ramionach.

Krzyż procesyjny, eklektyczny, pocz. w. XX, plater, z cechą warszawskiej
firmy *Norblin*.

Tarcza procesyjna, neobarokowa, 1. tercja w. XX, metalowa.

103–104 Świeczniki klasycystyczne: 1–4. ok. poł. w. XIX, sztancowane ze srebrzo-
nej blachy, w formie klęczących aniołków trzymających lichtarze o kolumno-
105–106 wym trzonie; 5–6. ok. poł. w. XIX, cynowe, o kubicznej, kanelowanej pod-
stawie i trzonie w formie kolumny toskańskiej, jeden z opaską w połowie wy-
109 sokości trzonu; 7. neoromański, koniec w. XIX, mosiężny ze stożkową stopą
107 na lwich łapach i stożkową tuleją z kwiatonami; 8. neorokokowy, o trzonie w
108 formie tralki, z nakładaną dekoracją rocaille; 9. o trzonie w formie tralki z prze-
111 wiązką; 10. eklektyczny, z kanelowanym trzonem, na stopie sztancowany
110 motyw winnej latorośli; 11. z kolistą stopą, kanelowanym trzonem oraz wa-
zonowym nodusem i tuleją.

Lampa wieczna, neogotycka, 1. tercja w. XX, z żółtego metalu.

Kociołek na wodę święconą, w. XIX/XX, plater, z cechą wileńskiej wy-
twórni *M[ichał] Niewiadomski*.

Forma do pieczenia opłatków, pocz. w. XX, żeliwna, na dwa duże opłat- *115*
ki: z hierogramem *IHS* i krzyżem, z napisem CONSUMMATUM EST w oto-
ku, oraz na dwa małe: z krzyżem z gałęziami palmy i gorejącym sercem.
Wota srebrne: przy obrazie *Matki Boskiej Częstochowskiej*: 1. prosto- *114*
kątne, repusowane, wyk. Wincenty Daniszewski, Wilno, ok. 1870, z przedsta-
wieniem oka z zaznaczoną źrenicą, cechy: *ВД* i rosyjska próba *84*; 2. w for- *113*
mie klęczącej postaci kobiecej ze złożonymi rękami, 2. poł. w. XIX, z próbą
84; 3. prostokątne, rytowane, koniec w. XIX, z klęczącą postacią ludzką; *112*
4. prostokątne, koniec w. XIX, z rytowanym przedstawieniem dwóch końskich
łbów; przy obrazie *Św. Józefa*: 1. prostokątne, rytowane, Wilno, 1878, z na-
pisem: „Święty Józefie dzięki Ci za | doznanę łaskę miej nas w | swej opiece
na zawsze | 1878 r. 2 września", z cechami: imienną [*Józef*] *Daniszewski*,
probierza wileńskiego Timofieja Tripeckiego *ТТ|1878*, oraz próby *84*; 2. pro-
stokątne, rytowane, Wilno po 1863, z napisem: „Święty Iosefu miey nas
w swey | opiece na zawsze | 1. Sept. 1880 r.", z cechami: inicjałową niezi-
dentyfikowanego złotnika *МГ*, probierczą wileńską, po 1863, i próby *84*;
3. w kształcie serca, rytowane, wyk. Ajzyk Lewin, poł. w. XIX, z napisem:
„Błogosławię Cię Ojcze | mój Św. Józefie za | otrzymanę łaskę", z cechami:
imienną złotnika: *A[jzyk] Lewin* i próby *12*.
Dzwony: 1. sygnaturka, 1836, z fryzem zgeometryzowanych palmet
w górnej części płaszcza i napisem: „1836 Lipca 20", ofiarowana przez bpa
wileńskiego Jędrzeja Benedykta Kłągiewicza; 2. wyk. w odlewni braci Fel- *134*
czyńskich w Kałuszu, na płaszczu plakieta z przedstawieniem *Św. Józefa*, po-
niżej napis: „Dzwon sprawiony z ofiar parafian staraniem | ks. Józefa Chle-
wińskiego dla kościoła w Gieranonach | R. P. 1931" oraz plakieta z nazwą od-
lewni.
Szaty liturgiczne: 1. ornat biały, 2. ćw. w. XVIII, boki z barokowej tka- *116*
niny z wzorem kwiatowym, kolumna z haftem regencyjnym, z motywem
liści i kwiatów w polach tworzonych przez złotą, łamaną cęgowo wstęgę;
2. ornat biały, ok. poł. w. XVIII, nierozcinany, z kremowego rypsu ze wzo- *117*
rem z koronkowej wstęgi w rzekę, w której zakolach bukiety róż i drobnych
kwiatków, broszowanych srebrem i jedwabiem; 3. ornat biały, kolumna z 4. *118*
ćw. w. XVIII, z motywem pionowych pasów i drobnych bukiecików, boki w.
XX; 4. ornat biały (złoty), w. XIX, nierozcinany, z brokatowej mory, z wzo-
rem w rozrzucone drobne ukwiecone gałązki; 5. ornat biały, w. XIX/XX,
z adamaszku, z haftowaną symetryczną, cienką wicią kwiatową z kłosami
i hierogramem *IHS* na kolumnie, na podszewce haftowany napis: OFIARA
JUSTYNY ZE ZDANOWICZÓW | WOŁYNIEC; 6. † ornat biały, pocz. w.
XX, kolumna krzyżowa z *Barankiem Apokaliptycznym* i kwiatami róż wśród
uproszczonych liści akantu, boki z białego adamaszku, na podszewce fragment
metki i nadrukowane nazwisko *Anna Hryszko*; 7. ornat biały, pocz. w. XX, *119*
kolumna krzyżowa z *Barankiem Apokaliptycznym*, wokół gałązki ostu two-
rzące romboidalne pola, w których kwiaty ostu, boki z białego adamaszku, na
podszewce napis: „Dar ks. Michała | Żełudziewicza"; 8. ornat biały, z 1913,
z mory, na plecach haftowany krzyż i napis: IN HOC SIGNO VINCES! i daty
313–1913, poniżej gałązka winnej latorośli z owocami, w kolumnie przodu ha-
ftowana wić winnej latorośli; 9. ornat czerwony, 1899, boki z czerwonego ak-

samitu, kolumna z tkaniny w poziome zygzakowate pasy, na podszewce wy-
szyty napis: „Josepha de domo Skirmunt Chomiński | Ad majorem Dei gloriam
| Ecclesiae parochiali Geranonensi | anno Dni MDCCCXCIX obtulit"; 10. or-
120 nat zielony, ok. poł. w. XVIII, nierozcinany, z zielonego rypsu z broszowanym
białym wzorem drobnej wici kwiatowej tworzącej duże romboidalne pola,
w których ulistnione gałązki z kwiatami, pawie i kołczany ze strzałami, na pod-
szewce numer *6* pisane atramentem, w komplecie stuła i manipularz; 11. or-
nat zielony, koniec w. XVIII, nierozcinany, z kremowego rypsu w pionowe zie-
lone pasy z motywem ulistnionej wici kwiatowej z szyszkami w kolistych zwo-
jach; 12. ornat fioletowy, kolumna z adamaszku, pocz. w. XX, boki z pasa kon-
121 tuszowego 2. poł. w. XVIII, ufarbowanego gencjaną; 13. dalmatyka biała,
122 3. ćw. w. XVIII, z rypsu w drobne bukieciki małych kwiatków; 14. † kapa
biała, w. XIX/XX, z bawełnianego rypsu z subornamentem z czwórliści, kap-
tur i preteksta z haftowaną jedwabiem wicią kwiatową; 15. kapa czerwona,
123 płat z amarantowej tafty, kaptur i preteksta z białego rypsu z wielkoraporto-
wym złotym wzorem kwiatów róż i owoców głogu, ok. 1740.

124 Wela: 1. białe, 2. poł. w. XVIII, z kremowego jedwabiu z cienką ulistnioną
wicią kwiatową; 2. białe, w. XIX, z żółtego jedwabiu z wielkoraportowym
wzorem dużych kwiatów róż i goździków oraz małych wieloplatkowych kwiat-
ków.

126 Stuły: 1. biała, 2. ćw. w. XVIII, z aplikowanymi z brązowego aksamitu
motywami bota i kratką z cienkiej taśmy; 2. biała, 2. ćw. w. XVIII, z adamasz-
ku z broszowanym wzorem dużych wieloplatkowych kwiatów; 3. biała, 2. ćw.
w. XVIII, z adamaszku z subornamentem z liści akantu i kwiatów; 4. biała,
w. XIX, z atlasu, haftowana w kwiaty róż z listkami na ciernistych gałązkach;
127 5. biała, lata trzydzieste w. XX, z adamaszku, obszyta barwną taśmą; 6. czer-
wona, 1. poł. w. XVIII, z aksamitu haftowanego złotem w kwiaty ostu na
drobnoulistnionych krótkich gałązkach

131 Welon, koniec w. XVIII, w części środkowej *Pelikan karmiący pisklęta*,
haft wypukły nicią złotą i cekinami, boki z kremowozłotego pasa kontuszowe-
go, z wzorem esowatej wici roślinnej i spłaszczonych rombów.

125 Korporał, ok. 1900, z tkaniny neorenesansowej, w zwoje kwitnącego
akantu.

128 Bursa, tkanina z w. XVIII, biały ryps w drobny palmetowy wzór broszo-
wany złotem.

Umbraculum, koniec w. XIX, białe, z haftowanym złotą i srebrną nicią
hierogramem *IHS*, pod którym wić z kłosów i kwiatów.

129 Zasłona do obrazu *Matki Boskiej*, 2. poł. w. XIX, z białego atłasu o wzo-
rze kwiatowym, z haftowanym hierogramem *MARYA*, wokół gwiazdy i kwiaty,
obszyta frędzlami metalowymi.

130 Sukienka na puszkę, 3. ćw. w. XIX, z białej gazy, haftowana jedwabiem
i złotem, z motywem kielicha z hostią, winorośli, kłosów i kwiatów.

Sztandar Trzeciego Zakonu św. Franciszka, w. XIX/XX.

2.4. Otoczenie kościoła

Obszerny, prostokątny cmentarz kościelny otoczony niskim murem z kamienia polnego, w którym od pn. trójprzelotowa murowana, tynkowana bramka. W pn.-zach. narożniku dzwonnica, 1875, bez wyraźnych cech stylowych, *133* murowana z cegły i kamienia polnego, z tynkowanym detalem. Na planie kwadratu, dwukondygnacyjna, ujęta na narożach szerokimi lizenami. W elewacji zach. prostokątne drzwi, nad nimi niewielkie okno, w górnej kondygnacji wąskie prostokątne, zamknięte półkoliście prześwity. Dach wysoki, czterospadowy, kryty blachą, zwieńczony ażurowym krzyżem. Od pd. nowa niska dobudówka z białej cegły cementowej, mieszcząca składzik.

W pd. części cmentarza nagrobek z szarego granitu, w formie rozwiniętego zwoju, z napisem: „Ś.P. | Xiądz Kanonik | Stanisław | SAKOWICZ | zm. 12 czerwca 1879 r. | wieku lat 65 | Prosi o westchnienie do Boga".

3. Stan zachowania

Stan zachowania kościoła i dzwonnicy jest dobry. Podczas remontu przeprowadzonego 2001–2003 naprawiono tynki i pomalowano elewacje oraz zmieniono pokrycie dachów, przy czym usunięto niewielką wieżyczkę na sygnaturkę, umieszczoną poprzednio nad wsch. szczytem korpusu; we wnętrzu wprowadzono imitujące boazerię panele z tworzywa sztucznego.

4. Zarys problematyki artystycznej

W starszej literaturze wzmianki o Gieranonach dotyczą tylko zamku Gasztołdów oraz kościoła Św. Mikołaja, którego powstanie określane jest (bez wskazania źródeł) na r. 1519 [102], o pierwotnym kościele Św. Jana Chrzciciela w ogóle się nie wspomina, a w podstawowym dla dziejów diecezji wileńskiej opracowaniu ks. Kurczewskiego omyłkowo podano r. 1575 jako datę utworzenia infułacji[103]. Więcej wiadomości historycznych przynoszą dopiero obszerne biogramy Gasztołdów w *Polskim słowniku biograficznym*[104] oraz tekst dotyczący Gieranom w opracowaniu Romana Aftanazego[105]. Główne zainteresowanie budził jak dotąd gieranoński zamek, uznawany wg tradycji za miejsce pierwszego spotkania Zygmunta Augusta i Barbary Radziwiłłówny; wspomnieniu ich nieszczęśliwej miłości przypisywano również genezę herbu Gieranon, przedstawiającego serce przebite mieczem[106]. Zwięzłą analizę ar-

---

[102] Baliński, Lipiński, t. 4, 1886, s. 184; Bujnicki 1935, cz. 2, s. 7–8; Jankowski, cz. 3, 1898, s. 112–113; *Słownik geograficzny*, t. 2, 1881, s. 558–559; Kurczewski 1912a, s. 102; Rouba 1909, s. 64; Kuźmińska, 5, 1928, z. 14, s. 120–174.

[103] Kurczewski 1912a, s. 102

[104] *PSB*, t. 7, 1948–1958, s. 297–303.

[105] Aftanazy, t. 4, 1993 , s. 95–97.

[106] Abramowicz 1937, s. 9.

chitektury zamku oraz jego rysunkową rekonstrukcję jako pierwszy przedstawił Marian Morelowski[107]. Podobnie też ukazują ją współczesne opracowania białoruskie, dokonane na podstawie badań archeologicznych Michała Tkaczowa[108].

Kościołowi Św. Mikołaja poświęcono większą uwagę dopiero w *Zborze pomnikau*, gdzie podano opis architektury i zamieszczono rzut poziomy. Niestety, znalazły się tu nieścisłości: za datę budowy kościoła bezkrytycznie przyjęto r. 1519, a wzniesienie kaplicy i zakrystii datowano mylnie na r. 1883[109]. Istotne nowe ustalenia przyniosły badania architektoniczno-archeologiczne Aleksandra M. Kuszniarewicza, który stwierdził, że kościół wzniesiono z cegły gotyckiej, o wymiarach prawie takich, jak cegły użyte w pochodzącym z przełomu XV i XVI w. kościele ŚŚ. Piotra i Pawła w Iwju[110]. Zapewne z tego względu, mimo trafnego spostrzeżenia o braku gotyckich cech stylowych, zaliczył kościół gieranoński do budowli z 1. poł. w. XVI[111]. Wspomniana publikacja, której autor sięgnął również do źródeł archiwalnych, podaje właściwą datę ufundowania infułacji (1529), ale zawiera błędną informację jakoby kościół spłonął w r. 1799 i został odbudowany kosztem miejscowego zamożnego szlachcica, Jana Hieronima Probacza[112]. W rzeczywistości pożar miał miejsce w r. 1779, a odbudowę przeprowadził Jan Horain, proboszcz gieranoński, co potwierdzają protokóły wizytacyjne[113]. Ten sam błąd zawiera hasło w *Architekturze Białorusi*, gdzie nadto ołtarze datowane są mylnie na 2. poł. w. XIX[114]. Wszystkie wskazane błędy powtórzył Anatol M. Kułagin, wprowadzając kolejny, jakoby odbudowa kościoła nastąpiła w r. 1771[115].

Na skromny zasób publikowanych materiałów ikonograficznych składają
22 się zaledwie dwa przekazy: litografia Alojzego Misiurowicza wg rysunku Na-
poleona Ordy (1877)[116] oraz zdjęcie nieznanego autorstwa z pocz. w. XX[117].
Tym większą wartość mają zatem nieznane dotąd rysunki inwentaryzacyjne
20 z r. 1846: gwasz Kanuta Rusieckiego przedstawiający widok frontalny, w efek-
21 townym ujęciu poprzez imponujące ruiny zamku, oraz Stanisława Januszewi-
cza, który ukazał widok elewacji pn., pierwotny wygląd zakrystii, lecz odno-
tował też okazały budynek nie istniejącej dziś drewnianej plebanii z kolumno-
wym gankiem i wysokim łamanym dachem. Stan kościoła po rozbudowie do-
22–23 konanej w r. 1859 udokumentował Napoleon Orda, który wykonał dwa rysun-

[107] Morelowski 1939, s. 51–53; 226–228.

[108] *Zbor pomnikau* 1986, s. 200; *Encyklopedia historii Białorusi*, t. 2, 1994, s. 513–514; *Straczanaja spadczyna* 1998, s. 17–19.

[109] *Zbor pomnikau* 1986, s. 199.

[110] Kuszniarewicz 1993, s. 94.

[111] *Ibidem*, s. 131–132.

[112] *Ibidem*, s. 94.

[113] LVIA, 604-1-7605, s. 1, zob. aneks III: LVIA, 604-1-7623, k. 9r.

[114] *Architektura Białorusi* 1993, s. 145.

[115] Kułagin 2000b, s. 36–37.

[116] Orda, seria IV, 1877, pl. 116, repr. m.in. Kucielska, Tobiaszowa 1975; *Zbor pomnikau* 1986, il. 720; *Napoleon Orda* 1991, il. 25; *Architektura Białorusi* 1993, s. 145; *Straczanaja spadczyna* 1998, il. 12; Kułagin, Gierasimowicz 2001, il. 31.

[117] BAN, 23-2-11(30), repr. Kułagin 2000c, s. 44, il. 35.

ki: widok od pd.-zach., znany ze wspomnianej wyżej litografii, oraz dotąd nie publikowany widok od pd. wsch., na prezbiterium i elewację pd., z kaplicą o schodkowym szczycie[118]. Istotną wartość poznawczą mają też publikowane tu po raz pierwszy pomiary inż. Krajewskiego (1898) oraz projekt Antoniego *24, 27* Filipowicza-Dubowika (1909), wg którego powstała neobarokowa szata kaplicy i zakrystii. Wspomnieć wreszcie należy o zdjęciach wnętrza, wykonanych w r. 1930 przez Jerzego Hoppena[119].

Ważnym i nie do końca wyjaśnionym problemem jest ustalenie liczby kościołów, które istniały w Gieranonach. Większości badaczy nie był znany fakt istnienia kościoła Św. Jana Chrzciciela i wzmiankują jedynie kościół Św. Mikołaja, mylnie przy tym podając r. 1411 jako datę erygowania parafii, odnoszącą się, jak to już wspomniano, do nie istniejącego dziś kościoła w Zygmunciszkach[120]. W popularnym artykule Władysława Abramowicza pojawiła się nie udokumentowana informacja, jakoby w Gieranonach istniały trzy kościoły fundacji Gasztołdów, co bezkrytycznie powtórzył za nim Bronis Kviklys[121]. W świetle przebadanych źródeł za ów trzeci kościół można by uznać tymczasową kaplicę, wzniesioną ok. 1672 przez bpa Kazimierza Paca. O jej dalszych losach brak wiadomości, choć być może to właśnie przy niej powstała ok. 1730 rezydencja pijarów, skasowana ok. 1740 na skutek protestu wileńskich jezuitów[122].

Lokalizację nie zachowanego kościoła Św. Jana udało się ustalić dzięki odnalezieniu planu folwarku probostwa gieranońskiego z r. 1809[123]. Znajdował *19* się on nad rzeczką Upitą, w pn.-zach. części Gieranon, w odległości około 1 km od zabudowań miasteczka i zamku Gasztołdów. Dość znaczna odległość od zamku była zapewne przyczyną, dla której Olbracht Gasztołd wzniósł u jego podnóża nowy kościół p.w. Św. Mikołaja, pełniący początkowo funkcję kaplicy zamkowej. Z chwilą podniesienia go do rangi kolegiaty, ufundowania infułacji i przeniesienia na nią dotychczasowego uposażenia parafii, kościół Św. Jana Chrzciciela popadał w zaniedbanie, nadal jednak istniał. Na podstawie krótkiego opisu z r. 1643 wiadomo, że był murowany, zapewne jednonawowy, o 3-przęsłowej nawie i jednoprzęsłowym prezbiterium. Biorąc pod uwagę datę jego fundacji (1471) należy przyjąć, że była to budowla o charakterze gotyckim. Zakresu i charakteru remontów przeprowadzanych w pierwszej połowie w. XVIII nie można co prawda określić, ale informacja o dokonaniu w r. 1753 powtórnej konsekracji każe sądzić, że były to ingerencje znaczące. W r. 1828 opisywany jest jako jednonawowy, oszkarpowany, na planie prostokąta, ze sklepioną zakrystią przylegającą do prezbiterium od pn.; miał 31 łokci długości i 13 szerokości, czyli ok. 19 × 8 m[124].

---

[118] MNK, III. r.a. 3989, zob. Kucielska, Tobiaszowa 1975, s. 162, poz. 180.

[119] MNW, Dział Ikonografii, neg. DI 1530–1533.

[120] Zob. w niniejszym tomie s. 28.

[121] Abramowicz 1937, s. 94. Kviklys, t. 5, 1986, cz. 2, s. 457–459.

[122] Jankowski, cz. 3, 1898, s. 117.

[123] LVIA, 525-8-1422, pomiar i rysunek wykonał arch. Jan Szantyr, ówcześnie zatrudniony też jako wileński geometra powiatowy.

[124] LVIA, 525-8-1072, k. 13r.

Jeszcze mniej danych mamy na temat pierwotnego wyglądu kościoła Św. Mikołaja. W swej obecnej postaci nie ma on śladu cech gotyckich, które powinna mieć budowla wzniesiona na tych terenach w r. 1519. Pozycja, ambicje, a także kultura osobista fundatora, ściśle związanego z dworem królewskim i niewątpliwie świadomego nowych prądów w sztuce, nie są jednak w tym wypadku wystarczającą przesłanką, aby można przypuszczać, że Olbracht Gasztołd wyprzedził wawelskie dokonania Zygmunta I. Skoro wątpliwe jest, by kościół gieranoński mógł w tym czasie otrzymać formę nowożytną, należy wziąć pod uwagę możliwość jego gruntownej przebudowy. Podstawą dla takiego przypuszczenia jest nie tylko obecny kształt architektoniczny, ale także rozmiary budowli, pozostające w sprzeczności z przekazem z ok. r. 1675, kiedy kościół określono jako wielki[125]. W tym czasie ciągle jeszcze nie był odbudowany po zniszczeniach dokonanych przez wojska moskiewskie i niszczał nie użytkowany, bez dachu, co musiało się odbić na stanie murów. Nie mamy żadnych wiadomości na temat czasu i sposobu w jaki został odremontowany. Nie jest nawet pewne czy w ogóle został on odbudowany, gdyż Abramowicz podaje wiadomość o krzyżu wystawionym na miejscu „dawnego kościoła Gasztołda"[126].

W relacji o odbudowie po pożarze z r. 1779 wspomniano, że kruchta i zakrystia zostały wówczas dobudowane „do ścian dawniejszych". Jak wykazały badania architektoniczne A. M. Kuszniarewicza, mury magistralne wzniesione są z cegły gotyckiej. Stwierdzenie to nie pomaga jednak w rozstrzygnięciu kwestii zasadniczej, tj. czy mamy dziś do czynienia z zachowanymi ścianami pierwotnego kościoła, czy tylko z pochodzącym z niego materiałem budowlanym, wtórnie użytym w końcu w. XVII (?) do wzniesienia nowego, mniejszego, któremu w następnej fazie (1779) nadano cechy późnobarokowe. Należy do nich artykulacja fasady i dość nietypowa forma jej parawanowego szczytu, który imituje wysmukłą wieżyczkę na osi. Nietypowe jest również zastosowanie w nim konstrukcji szachulcowej, wybranej być może z obawy o wytrzymałość osłabionej pożarem ściany[127].

Należy żałować, że nie doczekał się realizacji projekt dzwonnicy, sporzą-
132 dzony w r. 1855 przez Tomasza Tyszeckiego[128]. Klasycystyczną, zwieńczoną obeliskiem budowlę o trójczłonowej bryle cechować miało charakterystyczne dla miejscowej architektury tego czasu łączenie licowanej polnym kamieniem elewacji z tynkowanym na biało detalem; to proste a zarazem efektowne rozwiązanie spotykamy m.in. w kościołach w Porozowie, Hożej, Rukojniach i Żołudku.

---

[125] Kurczewski 1912b, t. 3, z. 3, s. 211.

[126] Abramowicz 1937, s. 95.

[127] LVIA, 604-1-7624, k. 3r., *Od administratora plebanii gieranońskiej ks. Aleksandra Staniewicza raport*, 29 VIII 1836.

[128] Tomasz Tyszecki (zm. 1861) architekt wileński, uczeń i współpracownik Karola Podczaszyńskiego, od r. 1832 architekt Akademii Medyczno-Chirurgicznej, następnie wileński architekt diecezjalny, od 1842 działał na terenie Białorusi (m.in. w Grodnie), od r. 1852 ponownie w Wilnie, autor licznych projektów kościołów, m.in. w Duksztach Pijarskich (1850–1856), Czerwonym Dworze k. Kowna (1852–1856), Birżach (1856–1858), Kiauklach (1859).

W r. 1859 po pd. stronie prezbiterium stanęła kaplica grobowa Korwi-
nów-Milewskich, co stało się okazją do powiększenia „na jej model" niewielkiej
dotąd zakrystii[129]. Można więc sądzić, że oba aneksy otrzymały identyczną,
skromną formę neogotycką, ze schodkowym szczytem, taki bowiem widnie-
je na rysunkach Ordy. Swój obecny, neobarokowy charakter uzyskały zapew- 22–23
ne dopiero ok. r. 1929; opięte na narożach parami pilastrów i zwieńczone
szczytami ujętymi w wolutowe spływy, wydatnie wzbogacają proste elewa-
cje kościoła. Stanowią one jedyny zrealizowany element projektu rozbudowy
kościoła, opracowanego w r. 1909 przez wileńskiego architekta Antoniego Fi- 27
lipowicza-Dubowika. Zakładał on przedłużenie nawy o dwa przęsła i wznie-
sienie nowej, dwuwieżowej fasady, nawiązującej do form baroku wileńskie-
go[130]. Dubowik miał wówczas za sobą utrzymaną w tym duchu przebudowę
kościoła parafialnego w Głębokiem, ukończoną w r. 1908[131]. Fasada kościoła
w Głębokiem ze smukłymi wieżami, o zwężających się kondygnacjach, prze-
prutych nadającymi im lekkości dużymi otworami przezroczy, stanowi do-
skonałe pendant usytuowanego po przeciwległej stronie rynku kościoła Karme-
litów, z efektowną XVIII-wieczną fasadą. Projekt fasady gieranońskiej nie do-
równuje zrealizowanemu w Głębokiem, niewątpliwie jednak architekt wykorzy-
stał w nim swe poprzednie doświadczenia, również i tym razem nawiązując do
form postrzeganych jako rodzime.

Najbardziej interesującym elementem wnętrza jest murowany chór mu- 38
zyczny o wybrzuszonym narysie i wyrazistej artykulacji, udatnie prezentują-
cy cechy wileńskiego baroku. Pochodzące z tego samego czasu stiukowe oł-
tarze i ambona nie wyróżniają się szczególnym poziomem artystycznym, do-
brze się jednak wpisują w charakterystyczną dla lat siedemdziesiątych w.
XVIII tendencję do łączenia form barokowych z klasycystycznymi, którą re-
prezentują np. ołtarze Tomasza Podhajskiego w Szydłowie, Kownie, Telszach
i Cytowianach[132], czy nieznanego autorstwa ołtarze w Krzywiczach (1776).
W ołtarzu gł. zwraca nadto uwagę rzeźbiarskie przedstawienie *Trójcy Św.* 32
z ulokowanym w centrum małym obrazkiem cudownego *Chrystusa Antokol-
skiego*, umieszczonym w ten sposób, że całość stanowi czytelne nawiązanie
do średniowiecznej formuły *Tronu Łaski*. Tak późne odwołanie się do wspo-
mnianego schematu ikonograficznego nie jest na omawianych terenach wy-
jątkiem, gdyż podobna kompozycja rzeźbiarska, lecz z tradycyjną dla tego te-
matu figurą *Chrystusa Ukrzyżowanego*, znajduje się w ołtarzu gł. w Zdzię-
ciole, wykonanym przez wileńskich sztukatorów w latach 1749–1751[133].

---

[129] LVIA 604-1-7602, k. 1r., *Wizyta kościoła*..., 1861.

[130] Antoni Filipowicz-Dubowik (1865–1930) architekt działający w Wilnie, 1884–1885 uczęszczał na kursy w wojskowej szkole inżynierskiej, 1893 zdał egzamin w Komitecie Techniczno-Budowlanym w Petersburgu, uprawniający do prowadzenia robót budowlanych i drogowych, 1899–1910 architekt w wileńskim Zarządzie Miejskim, autor licznych projektów kościołów (m.in. Głębokie, Miedniki i Kamionka) oraz domów mieszkalnych, zob. *Encyklopedia ziemi wileńskiej*, t. 1, 2002, s. 71.

[131] Jagielska 1996, s. 313–315.

[132] Zob. Matušakaitė 2001.

[133] Zgliński 2001, s. 1198, il. 9.

37 Wśród pozostałych elementów wyposażenia wyróżnia się zgrabny rokokowy prospekt organowy, ze snycerską dekoracją ornamentalną i przeciętnej klasy rzeźbami figuralnymi. Wpisuje się on w dosyć liczną grupę pokrewnych pod względem formy obiektów z terenu Wileńszczyzny i Żmudzi, gdzie w ostatniej tercji w. XVIII i pocz. w. XIX można zauważyć wyraźną standaryzację i typizację form prospektów organowych. Było to wynikiem monopolizacji rynku przez działające w Wilnie warsztaty, używające wielokrotnie tych samych projektów. Część z nich zachowała się, w tym rysunek, wg którego zrealizowana została struktura i dekoracja ornamentalna prospektu w Gieranonach, a także dziś już nie istniejących organów w farze nowogródzkiej[134]. W obecnym stanie badań nie jest możliwe bezdyskusyjne związanie wspomnianego zbioru projektów z konkretnym warsztatem, według monografisty tego zbioru M. Zglińskiego wiele przesłanek wskazuje jednak na organmistrzów z rodziny Zellów (Celów, Szellów), być może Pawła Gerhardta lub Michaela.

Spośród późnobarokowych obrazów ołtarzowych zachowało się tylko nader prowincjonalne przedstawienie *Św. Michała Archanioła*, natomiast dobry poziom artystyczny reprezentują obrazy z feretronów: *Ecce Homo* i *Matka Boska Bolesna* oraz *Matka Boska ze śpiącym Dzieciątkiem*. Z późniejszych zasługują na wzmiankę neobarokowe obrazy *Św. Mikołaja* i *Św. Kazimierza*, namalowane ok. 1861 przez zdolną amatorkę, Anielę Wolską, a także *Chrystus w Ogrójcu* autorstwa Stanisława Gobiaty z Wilna, malarza obrazów religijnych i okolicznościowych dekoracji kościelnych, działającego na omawianym terenie w pierwszych latach w. XX. Poza bardzo przeciętnej klasy rzeźbami w ołtarzu gł. i prospekcie organowym, wspomnieć można rokokową figurę *Chrystusa Zmartwychwstałego*, zaskakująco dynamiczną mimo prymitywizmu wykonania.

W kościele gieranońskim znajdowały się ongiś dwie gotyckie monstrancje, legowane testamentem Olbrachta Gasztołda z r. 1539[135]. Jedna z nich została w r. 1698 przekazana do skarbca katedry wileńskiej i tam już pozostała. Jej pochodzenie nie uległo jednak zapomnieniu i do dziś znana jest pod nazwą gieranońskiej. To niezwykle okazałe i artystycznie doskonałe dzieło złotnicze od dawna już było przedmiotem zainteresowania, lecz mimo dość bogatej literatury, kwestia jego autorstwa nadal oczekuje na rozstrzygnięcie[136]. W nie mniejszym stopniu zasługuje na uwagę druga z monstrancji, dotąd raz
70 tylko wzmiankowana w literaturze[137]. Znacznie mniejsza od swej sławnej rówieśniczki, dorównuje jej wirtuozerią wykonania, a wyrafinowaniem kompozycyjnym nawet przewyższa. W wyniku niezbyt szczęśliwej przeróbki ma dziś dość banalną rokokową glorię, ale ów brak jednorodności stylowej nie przyćmił jej wyjątkowej urody. Maestria, z jaką wykonano ażurową stopę i trzon,

[134] Zgliński 1999, s. 295, 298.

[135] Kurczewski 1908–1916, cz. 2, s. 105.

[136] Podernia 1899, s. 99–101; Zahorski 1904, s. 161–162; Sokołowski 1907, s. 13, 16–17; Lepszy 1933, s. 327; Bochnak, Pagaczewski 1959, s. 120–122, il. 90; Samek 1988, s. 85; Kałamajska-Saeed 2000b, s. 283; Laucevičius, Vitkauskienė 2001, s. 55; Budrys, Dolinskas 2002, s. 236.

[137] Laucevičius, Vitkauskienė 2001, s. 54, il. 25.

zbudowane z gałązek suchej, przypominającej oset wici akantowej, stawia omawianą monstrancję w rzędzie najwyższych osiągnięć późnogotyckiego złotnictwa europejskiego. Brak cech złotniczych utrudnia przypisanie jej konkretnemu ośrodkowi, choć niemiecka proweniencja artystyczna wydaje się nie budzić wątpliwości, a użycie realistycznie traktowanych form roślinnych jako elementów konstrukcji pozwala wskazać na Norymbergę, gdzie w 1. tercji w. XVI znajdujemy najwięcej tego typu rozwiązań, inspirowanych m.in. przez Albrechta Dürera[138]. Jako najbliższe analogie można wymienić krzyż relikwiarzowy z r. 1510, ofiarowany na Jasną Górę przez króla Zygmunta Starego[139], pacyfikał z ok. 1500 w zbiorach Muzeum Narodowego w Budapeszcie[140], relikwiarz z pocz. w. XVI w norymberskim Germanisches Nationalmuseum[141], czy puszkę z ok. 1520, autorstwa Ludwiga Kruga, jednego z najwybitniejszych złotników norymberskich tego czasu[142]. Określenie prawdopodobnego środowiska artystycznego nie oznacza jeszcze, że Olbracht Gasztold skierował swe zamówienie bezpośrednio do Norymbergi, gdyż wobec silnych związków, które łączyły ją z Krakowem (a pośrednio i Wilnem), nie można wykluczyć możliwości, że obie monstrancje zostały wykonane na miejscu, choć przez złotnika ukształtowanego w szkole norymberskiej. Udowodnienie tego przypuszczenia wymaga jednak dalszych badań.

Interesującymi przykładami złotnictwa wczesnobarokowego są dwa dobrej klasy kielichy, zapewne dzieła warsztatów wileńskich – pochodzący z ok. 1630, z dekoracją o cechach manierystycznych i nieco późniejszy, ofiarowany przed r. 1643 przez bpa Marcjana Tryznę, z charakterystyczną dla tego czasu wieloboczną stopą i figurkami *ŚŚ. Barbary, Łukasza* i *Stanisława* (?) na nodusie. Klasycystyczny krzyż ołtarzowy, ofiarowany w r. 1812 przez Małorosjan (Białorusinów?), jest zapewne pamiątką wojen napoleońskich, godną wzmianki ze względu na treść napisu dedykacyjnego, stanowiącego dowód budzenia się poczucia świadomości związku z „małą ojczyzną".

Barokowe cynowe lavabo z reliefowym przedstawieniem *Św. Kazimierza*, opatrzone niezidentyfikowaną cechą konwisarską, zostało zapewne wykonane w Wilnie, podobnie jak dwa klasycystyczne świeczniki w formie kolumny posadowionej na masywnym kanelowanym sześcianie, które należą do typu bardzo tu popularnego, a nie spotykanego poza regionem wileńszczyzny. Dziełem znanych ludwisarzy wileńskich były dwa dzwony, sygnowane przez Jana Delamarsa (1672) i Daniela Wernera (1836), oba utracone wskutek rekwizycji w czasie I wojny światowej, a niestety nie odnotowane w cennym opracowaniu M. Brensztejna[143].

W dość dużym zespole szat liturgicznych na uwagę zasługuje welon z pasa kontuszowego oraz kilka ornatów z barokowych tkanin z w. XVIII, z których jeden wyróżnia się ładnym regencyjnym haftem w kolumnie.

---

[138] Kohlhaussen 1968, s. 237–240, 351–356.

[139] Bochnak, Pagaczewski 1959, s. 144–145; Kohlhausen 1968, s. 247–248, kat. 334, il. 384 i 388.

[140] Kohlhausen 1968, s. 241–243, kat. 330 i 330a, il. 374 i 376.

[141] *Ibidem*, s. 241, kat. 329, il. 373.

[142] Szilágyi 1992, s. 18, kat. 2; zob. też Kohlhaussen 1968, s. 357–406.

[143] Zob. Brensztejn 1924, s. 49–63 (Jan Delamars) i 99–100 (Daniel Werner).

ANEKS I

Potwierdzenie przez Władysława IV funduszu Olbrachta Gasztołda z r.1529 dla infułacji przy kościele p.w. Św. Mikołaja w Gieranonach, 20 II 1637, RGADA, 389-113, k. 20v.–26r.

Confirmatia przywilejów i funduszów probostwa gieranońskiego

Vladislaus Quartus significamus praesentibus literis nostris quorum interest universis et singulis exhibitas fuisse coram nobis literas infrascriptas autenticas fundationem praepositurae infulatae Gieranonensis nec non dationes eidem servientes [*k. 21r.*] in se continentes supplicatumque nobis est, ut easdem autoritate nostra regia approbare, ratificare et confirmare dignaremur. E quibus quidem literis primum privilegium Ioannis e Ducibus Lithuaniae de verbo ad verbum ita in se sonat:

In nomine Domini amen. Ad perpetuam rei memoriam. Nos Ioannes ex Ducibus Lithuaniae, Dei gratia electus confirmatus vilnensis, universis et singulis quorum interest, intererit aut interesse poterit quomodolibet in futurum significamus tenore praesentium, quomodo illustris et magnificus dominus Albertus Martini(anus) Gasthold, comes [in] Gieranony, palatinus vilnensis, Magni Ducatus Lithuaniae cancellarius, bielscensis, mozirensis capitaneus, volens mereri pro terrenis caelestia, pro caducis aeterna, ac iuxta doctrinam evangelicam thesauros illos, quos nec tinea demollitur, nec fures effodiunt, in futura gloria reponere, ecclesiam parochialem divi Ioannis Baptistae dudum a praedecessoribus eius[144] dotatam in collegiatam Sancti Nicolai in bonis comitatus sui Murata Gieranony transformans ■ fundum in bonis mobilibus et possesionibus amplificans et denuo pro praeposito infulato ecclesiae collegiatae divi Nicolai assignans ac ipsas possesiones cum hominibus praeposito cuilibet pro tempore existenti in perpetuum donans privilegioque suo et fundo literis ea communiens, cuius quidem privilegii seu literarum fundi tenor sequitur de verbo ad verbum ■ est talis:

In nomine Domini amen. Ad perpetuam rei memoriam. Cum ea, quae per terrarum ac gentium principes ad laudem, honorem et praeconium Omnipotentis Dei [*k. 21v.*] pro dote et fundo ecclesiarum de liberalitatis [?] munificentia conferuntur aut quae in meliorem cultum transformantur et augentur[145], facile ab hominum memoria temporum labilitate et incuria ac vetustate caderent et absumerentur, nisi literarum testimoniis roborentur, proinde nos Albertus Gastoldus Martinianus de Murata Gieranony comes, palatinus vilnensis et Magni Ducatus Lithuaniae cancellarius nec non terrarum bielscensis, mozyriensis capitaneus generalis, sane recensentes, qualiter sanctissimus in Christo pater dominus noster dominus Clemens Divina providentia papa septimus feliciter modernus ac gloriosissimus et invictissimus princeps et dominus dominus Carolus Romanorum imperator quintus semper Augustus de Divi nominis gratia nos in comitem de Murata Gieranony cum omnibus privilegiis, praerogativis, immunitatibus et exemptionibus, quibus omnes comites per Sacrum Imperium et universum orbem christianum gaudent et potiuntur seu gaudere et potiri consueuerunt, clementissime creaverunt et de eodem comitatu nos investiverunt, prout in literis [tam] apostolicis quam imperialibus ac serenissimi principis et domini, domini Sigismundi Dei gratia regis Poloniae, magni ducis Lithuaniae, Russiae, Prussiae, Sa-

[144] W rękopisie: *eis*.
[145] W rękopisie: *auguntur*.

mogitiae, Masoviae domini et haeredis, domini nostri clementissimi, huiusmodi nostrae creationis, ex senatus consulto gratiosissimae receptionis et admissionis feliciter confectis plenius continetur, et quod idem sanctissimus dominus noster devotas et supplices preces nostras de suae potestatis plenitudine [respiciens] ecclesiam [*k. 22r.*] parochialem in eadem Murata Gieranony tituli Sancti Ioannis comitatus nostri in collegiatam tituli Sancti Nicolai et parochum eius pro tempore existentem [in] rectorem praepositum infulatum transformavit ac ecclesiam parochialem in Dziewieniszki iuris patronatus nostri eidem collegiatae pro tempore existenti perpetuo incorporavit, volentes itaque, ut quanto magis a Domino Deo sublimioribus evehimur et adornamur honoribus et dignitatibus, tanto digniorem et uberiorem gloriam et posteritatem sui ipsius relinquamus, in preconio laudis Divinae potissimum, atque [ut] haec nova praepositi ac collegiatae ecclesiae in eadem Murata Gieranony creatio et fundatio seu constitutio suum debitum sortiatur effectum et nos terrena in caelestia et transitoria in sempiterna felici commertio commutemus, quantum nobis ab alto concessum, ecclesiam collegiatam sancti Nicolai ex parochiali sancti Ioannis in castello nostro Gieranony [transformatam], quae a sui primaeva erectione nondum fundata ■ dotata erat, de novo duximus fundandam et dotandam. Cui ■ eius praeposito pro tempore existenti terras pro agricultura curiae praepositi assignamus, eam primum circa ecclesiam Sancti Ioannis, quam parochi eius pro tempore incolebant, ad haec alias tres terras, quas nostris emimus peccuniis, primam Tatarska, in qua homo residet in integro servitio, secundam Vrynowska, in qua tres homines resident, ii scilicet: Ioannes Tryczkoros, Ioannes Lach et Matthias Sanczycz, tertiam vero Puzowska dictas, quam emimus a Łusczyk, cum omnibus dictarum terrarum agris, campis, pratis, silvis, nemoribus, gaiis, aquis et fluminibus, nec non homines nostros Gieranonenses pro [*k. 22v.*] labore quotidiano, hos videlicet: Sowiczy, ex quibus duo servitia, Nicolaum Tawrynowiczy, item Jurgielii, item Ondzieie, item Weselewicz cum eorum servitiis, laboribus, dationibus[146] mellis, avenae et faeni, tumque familiam illiberam seu obnoxiam Juchno, Petrum, Gasparum, Myszka ■ Barbaram, Anastasiam, Masiutam, Lichuszam, Anastasiam, Agnetem, Anuskam, Massiam, Dorotheam, Massiulam et Anuskam cum eorum liberis et posteris sexus utriusque inscribimus, praeterea eidem ecclesiae sancti Nicolai Gieranonensi fundum et dotem ecclesiae sancti Michaelis in Dziewieniszki, quae ipsius Gieranonensis collegiatae per Sanctam Sedem Apostolicam unita et incorporata existit, cum omnibus agris, campis, pratis, silvis, nemoribus, aquis, stagnis et eorum usibus, et cum servitiis, dationibus et censibus hominum proxime nominandorum: Piotrowiczy cum Schimonelli, item Stankonem Pylimowicz, item Mikielis Michaylowicz, item Kusielowicz, item Matthiam cum Petro Bietlelewicz, item Simonem, item Martinum Sienkowicz cum Peroninskiewicz, item Lyalla, item Bartosz Michowicz cum Hryn, caeterisque desertis[147]: Moskowszczyna, Petrykowszczyna, Butyszka, Iwantyszka, et quatuor familiae illiberae, quae ad praesens plebano serviunt cum eorum similiter liberis sexus utriusque, nec non tabernam in Dziewieniszki liberam, ex qua annuatim proveniunt viginti sexagenae peccuniarum monetae Lithuanicae, cum libera facultate, ut praepositus nunc et pro tempore existens duas, tres vel quatuor, in Dziewieniszki duntaxat, aedificare valeat, ex quibus provenire possint viginti sexagenae census [*k. 23 r.*] annui, quae pronunc ex hac una taberna plebano solvi solent. Volumus insuper, ut Dziewieniszki et circumcirca per unum miliare praeter tabernam vel tabernas praepositi Gieranonensis nulla alia taberna nostra vel nostrorum successorum et subditorum construi et teneri possit et

[146] W rękopisie: *datiis*.

[147] W rękopisie: *caeterasque desertas*.

praepositus pro tempore existens pro dignitate infulae pontificalis, qua adornatur, sese commodius gerere possit, huiusmodi fundum duarum parochialium supra expressarum, extructarum et pro ecclesia collegiata Geranonensi unitarum et incorporatarum duximus ampliandum ampliandoque praeposito moderno et cuilibet pro tempore existenti duas curias nostras, unam Puzyryszki cum eius praediis et villis Likwaniszki, Julkuny, Zielepuzyszki cum hominibus eorumque servitiis, exceptis nobilibus Smoszewiczy nuncupatis, alteram vero curiam Mikuliszki cum omnibus earum hominibus liberis et obnoxiis, servis eorumque posteris ac ipsorum servitiis, nec non quadraginta tributarios homines in Załuże cum eorum tributo mellis, urnam[148] et duo ulna, singulis annis ab eis provenienti aliisque tributis, censibus, dationibus[149], iudiciis, honoribus nec non praediis, agris, campis, pratis, silvis, nemoribus, gaiis, borris, venationibus ferrarum et avium, molendinis, fluminibus, stagnis et lacubus, et generaliter cum omnibus et singulis utilitatibus, quae nunc proveniunt aut in futurum per humanam industriam adinveniri possint. Ad haec decimas manipulares siliginis, tritici, hordei, uladi seu jarzyca, avenae et ciceris de praediis et agriculturis castelli nostri Gieranonensis et curiae nostrae in [*k. 23v.*] Dziewieniszki damus donamusque, concedimus, asscribimus et in perpetuum largimur, quorum omnium possessioni iam nunc renuntiamus ac omne ius et usumfructum in praepositum pro tempore existentem transfundimus. Et quoniam seminamus terrena et metimus[150] aeterna, volumus, ut praepositus cum viccariis et scholae magistris mortuaria, oblationes caeterosque quaestus ecclesiasticos iuxta diu inoletam consuetudinem in ecclesia Sancti Ioannis et Sancti Michaelis praefatis percipiant, in quibus praebendarii nequaquam eos interturbare debebunt, ■ quod supra decem praebendarios per nos privilegiatos sit adstrictus praepositus tres viccarios omni tempore fovere, pro quibus sex sexagenas grossorum de duodecim tabernis castelli nostri gieranonensis a medonis et cerevisiae braxatione[151] simul per mediam sexagenam grossorum asscribimus. Quorum quidem vicariorum duo in ecclesia collegiata Sancti Nicolai missam summam de die septimanatim decantabunt, tertium vero vicarium ad legendum omni septimana in ecclesia Sancti Ioannis tres missas, primam pro sanitate, alteram pro peccatis, tertiam pro defunctis, deputamus. Volumus, ut etiam praepositus habeat scholae magistrum, virum probum et doctum, pro quo salarii annui sedecim[152] grossos de Kewanicze census pecuniarum vebrome dictus[153] ■ decimam manipularem siliginis, tritici, hordei, jarzyca et avenae post araturam curiae nostrae Isłocz Butrymowska vocatae inscribimus, quas decimas nostri subditi eiusdem curiae ad eum deducent et ipse magister his decimis tenebitur scholares pauperes in victu providere. Pro praepositi et vicariorum domibus aedificandis [*k. 24r.*] loco et areas infra[154] ecclesiam sancti Ioannis deputamus, scholam autem circa ecclesiam sancti Nicolai esse volumus in loco iam per nos assignato. Statuimus item et perpetuis futuris temporibus observari volumus, ut in festis duplicibus dominicisque diebus et aliis solennioribus festivitatibus praepositus cum praebendariis, vicariis et scholaribus matutinas, vesperas et complectorium, installati duobus choris, cantandis et adimplendis, quibus dum in solenníoribus festivitatibus praepositus incubuerit, omnes praebendarii illi interesse tenebuntur. Subsequenter autem perpetuis futuris temporibus iniungimus, qui dum

[148] W rękopisie: *ustans*.
[149] W rękopisie: *datiis*.
[150] W rękopisie: *mettamus*.
[151] W rękopisie: *braxationis*.
[152] W rękopisie: *szclum* (?)
[153] W rękopisie: *dictis*.
[154] W rękopisie: *intra*.

praepositus in solennioribus festivitatibus ex suo debito, ut obligatur, aut alias ex devotione in pontificalibus divina celebraverit officia, extunc duo ex praebendariis aut vicariis apud altaris ministerium sibi assistant, unus ad mitram, alter ad librum, officia ministrantes, epistola autem et evangelista et duo rectores in cappis cum baculis, septimus vero ad baculum pastoralem semper adsint, et dum dominicis diebus et aliis festivis summa per praebendarium vel vicarium celebrabitur, duo ei ministrare et duo rectores similiter in cappis semper adesse ad instar ecclesiae cathedralis Vilnensis cum omnibus ritibus semet conformare tenebuntur et debebunt, ratione quorum ministeriorum suorum ipsi praebendarii in omnibus oblationibus, mortuariis ceterisque quibusvis quaestibus[155] ecclesiasticis in missis votivis in ecclesia Sancti Nicolai tantummodo fiendis et celebrandis cum praeposito pro tempore existenti perpetuo participabunt eo modo, quo praepositus cum vicariis et aliis ministris earum oblationum, quaestuum et votivarum capiet unam [*k. 24v.*] partem et praebendarii alii omnes alteram, animadversionem autem et superintendentiam ac correctionem praebendariorum eorumque excessuum ■ deliquiorum committimus et relinquimus praeposito pro tempore existenti, cui et Sancta Sedes Apostolica per bullam sanctitatis suae eam ipsam correctionem per expressum direxit. Et liberum erit praeposito pro tempore existenti, ob clariorem scientiam praemissorum, aliquem ex prebendariis, qui sibi magis idoneus videbitur, in vicepraepositum praeficere et quoties sibi visum fuerit revocare. Et quia ecclesia parochialis in Dziewieniszki suppressa et pro ecclesia collegiata Sancti Nicolai gieranonensi unita [sit], volumus, ne proinde[156] in suis officiis obligatis et sacramentis ecclesiasticis destituatur, in ea itaque praepositus pro tempore existens gieranonensis perpetuis temporibus tenebitur duos praesbiteros fovere, commendarium scilicet et vicarium, ac magistrum scholae, qui vices parochi in administrandis sacramentis ecclesiasticis aliisque divinis officiis supplebunt iuxta traditam et directam desuper per literas apostolicas formam, in qua trinas vigilias mortuorum et eius primaeva erectione et eosque[157] ad praesens cantatas implere et cantare tenebuntur. In quibus omnibus praemissis rite exequendis ipsius praepositi eius conscientias vicariorum aggravamus ■ oneramus. Ut autem haec dotatio et fundatio ecclesiae collegiatae praeinsertae gieranonensis bonorumque mobilium, proventuum, censuum pecuniarum, mellis, hominum, servitiorum decimarumque ecclesiae praefatae eius[que] praeposito pro tempore existenti incorporatio perpetuis futuris temporibus firma et inviolabilis habeatur tam a nobis quam nostris successoribus, bona omnia praefata [*k. 25r.*] per nos, ut praemittitur, donata et inscripta tuitioni et immunitati ecclesiasticae ac ordinarii Vilnensis pro tempore existentis defensae et tutellae subiicimus. In quibus nobis et succesoribus nostris nihil iuris dominii, proprietatis, praeterquam ius patronatus et praesentandi reservamus. Si [quis] vero hanc nostram fundationem, dotationem et inscriptionem ac praemissorum omnium ordinationem infringere, violare aut ei quovis ausu temerario contraire praesumpserit, stricti divini iudicii contra eum interminacionem et vindictam imploramus. Harum quibus sigillum nostrum est subappressum testimonio literarum. Actum et datum Vilnae undecima mensis aprilis anno Domini millessimo quingentesimo vigesimo nono, praesentibus ibidem reverendissimo in Christo patre domino Nicolao[158] Dei gratia episcopo Kiioviensi electoque Mednicensi et magnifico domino Stanislao Gasztołd palatino Nowogrodensi fratre nostro charissimo, qui in maius robur et testimonium

---

[155] W rękopisie: *questibus*.

[156] W rękopisie: *perinde*.

[157] *Et [...] eosque* – fragment niezrozumiały, zapewne kopista część tekstu pominął.

[158] Mikołaj Wieżgajło, pisarz łaciński W.Ks.Lit., następnie bp kijowski i żmudzki.

praemissorum omnium suum sigillum subappendi voluit pariter et mandavit, nec non generosis dominis Floriano Dobkowicz et Ioanne Erdwidowicz huius ducatus baronibus, per manus legalesque nobilis Stanislai Komorowski dioecesis Vilnensis sacra apostolica authoritate publici, nostri vero peculiaris a secretisque notarii, qui praesentia a nobis habuit in comissis.

Fuit itaque nobis pro parte illustris et magnifici viri domini Alberti Gasztołd comitis de prefata Gieranony, palatini vilnensis etc. debita cum instantia supplicatum, quatenus ipsam ecclesiam Divi Ioannis parochialem transformatam in ecclesiam collegiatam Divi Nicolai ac sufficienter dotatam tam pro praeposito quam ministris ecclesiae authoritate nostra ordinaria huiusmodi [*k. 25v.*] transformationem et permutationem, divini cultus amplificationem dotemque ipsam denuo eidem ecclesiae collegiatae et eius praeposito ac ministris in perpetuum assignatam et concessam approbaremus, ipsam ecclesiam denuo ex eius nova datione erigeremus ac parochiam circumscriberemus. Nos itaque de donatione ipsius, ut in privilegio praeinserto continetur, certiores facti et sufficienti testimonio informati transformationem ipsam istam habentes petitionibusque devotis praefati domini comitis acclinati cultumque divinum summis desideriis augere cupientes ecclesiam parochialem Divi Ioannis Baptistae in ecclesiam Divi Nicolai in castello Gieranony in collegiatam transformatam ad honorem Omnipotentis, eius genitricis Virginis Mariae et signanter sub titulo Divi Nicolai episcopi et confessoris in collegiatam erigimus et fundamus, Christi nomine invocato, decernentes, ut ex nunc et in perpetuum ecclesia ipsa Divi Nicolai collegiata appelletur ecclesiasticaque in ea ministrentur et dispensentur sacramenta ac insignia ecclesiam collegiatam concernentia in illam colligantur limitesque parochianorum ex more antiquo eidem circumscribantur, et non alia nisi in ipsa collegiata, ut prius parochiali, percipiant sacramenta, cuius quidem ecclesiae dotem in perpetuum [tam] in bonis terrestribus, immobilibus, mobilibus, hominibus, censibus, ut in praeinserto privilegio continentur, per ipsum dominum comitem ex bonis eius haereditariis data et assignata, inscripta, incorporata, donata, largita nostra authoritate ordinaria confirmamus, [*k. 26r.*] approbamus, ratificamus, ipsam in libertatem ecclesiasticam suscipimus ac ecclesiastica fore decernimus. Quique pro iniuris et receptione ac invasione ipsius iuris strepitu si opportunum fuerit ad forum iudicis spiritualis deinceps sit recurrendum[159] ius patronatus vero et praesentandi dictae ecclesiae collegiatae, quoties eam vacare contigerit, memorato domino comiti et eius successoribus perpetuo reservamus. In quorum omnium et singulorum fidem et testimonium praemissorum praesentes literas nostras per notarium publicum facti huius coram nobis scribam infrascriptum scribi, subscribi et publicari mandavimus sigillique nostri appensione communiri. Actum et datum Vilnae anno Domini millessimo quingentesimo trigesimo, pontificatus sanctissimi in Christo patris ac domini nostri domini Clementis Divina providentia papae septimi anno septimo, indictione tertia, die vero quinta decima mensis aprilis, praesentibus venerabilibus, honorabilibus ac generosis dominis Georgio Chwalczewski, Andrea Nadbor, canonicis nostris Vilnensibus, Bartholomeo Rospanae in Dworzec, Ioanne in Świr[160] plebanis, capellanis, Luca Tarło curiae nostrae marschalco, Ioanne Synowski, Iosepho Maszechowski, aulicis et cubiculariis nostris, testibus circa praemissa, per manus venerabilis viri domini Ioannis de Domanow praepositi ecclesiae cathedralis, plebani in Iwie, cancellarii nostri. (Locus signi notarii publici) Et ego Ioannes Petri Strambosch de Jablonica clericus,

[159] *Quique [...] recurrendum* - niezrozumiały fragment, zapewne kopista pominął część tekstu.

[160] W rękopisie: *Zwir*.

praesbiter, Cracoviensis dioecesis sacra authoritate apostolica notarius publicus, qui praedictis omnibus et singulis praemissis, dum sic agerentur [*k. 26v.*] et fierent, una cum praenominatis testibus praesens interfui eaque omnia et singula sic fieri vidi et audivi ac in notam sumpsi, ex qua hoc praesens publicum erectionis instrumentum manu propria scriptum confeci et consignavi signoque et nomine solito et consueto[161] communivi ac sigillum authenticum memorati et reverendissimi domini episcopi Vilnensis subappendi, in fidem et testimonium praemissorum omnium rogatus et requisitus.

ANEKS II

Spis paramentów kościoła gieranońskiego przewiezionych w r. 1655 na Żmudź, VUB, 57-Б. 53-290, s. 51–57

Roku 1659 m(iesią)ca februarii dnia 5 regestr rzeczy probostwa gieranońskiego po śmierci jm. ks. Piotra [Berga] Rzeżyckiego proboszcza gieranońskiego spisanych, a przywiezionych na Żmojdź per hostilitate moschoviticum do jm. ks. [Piotra] Parczewskiego biskupa żmudzkiego, jako proboszcza na on czas gieranońskiego in anno 1655, to jest srebra i apparatów

1. Ornat kosztowny czerwony w floresach, pasamon szeroki złoty i frędzla wkoło złota, z stułą i manipularzem.

2. Ornat aksamitny czerwony, floresy złote, pasamon jedwabny pstro zielony i frędzla zielona, biało-żółto pstra, kitajką cienką ceglastą podszyty, która już bardzo stara.

3. Ornat czerwony aksamitny, floresy żółto-zielono-błękitne i gwiazdeczki białe, płótnem turkusowym podszyty, bez pasamonu.

4. Ornat żółto-złoty, floresy subtelne karmazynowe, płótnem podszyty, bez potrzeb.

5. Ornat aksamitny czerwony, po nim korony złote i floresy białe, pasamon błękitny, z żółtym i biało-czerwonym jedwabiem i frędzlą dokoła, płótnem obłoczystym podbity.

6. Ornat aksamitny, floresy białe i miejscami zielone i złote, wytarte, pasamonek bantajerowy biały, wąski, stary, płótnem podszyty obłoczystym.

7. Ornat żółto-złocisty, pasamon żółto-biało-zielony, frędzla dokoła, kitajką ceglastą podszyty, która wszystka się podarła.

8. Ornat aksamitny czerwony w kałski (?), kolumna biała płócienna, pasamon bantajerowy z nicią błękitną, na dole z herbem przeszytym, do tego ornatu stuła aksamitu czerwonego takiegoż.

9. Ornat adamaszkowy biały, na przedzie podarty, z kolumną adamaszkową czerwoną.

---

[161] W rękopisie: *solitae et consuetae.*

10. Ornat adamaszkowy biały papuzi, bez potrzeb. płótnem żółtawym podszyty.
11. Ornat drugi adamaszkowy papuzi, temuż podobny.
12. Ornat aksamitny zielony, kolumna cum effigie Crucifixi, staroświecki.
13. Ornat zielony, floresy zielone aksamitne złote, kolumna Crucifixi Christi, atłasem czerwonym starym podszyty.
14. Ornat żółto-złoty, z kolumną Crucifixi Domini, płótnem obłoczystym podszyty.
[*s. 52*] 15. Ornat aksamitny czerwony w kwiaty złote, z kolumną staroświecką Najświętszej Panny i inszych person świętych.
16. Ornat biały, floresy zielone, karmazynowe i złote, z kolumną staroświecką, wszytek podarty, płótnem białym podszyty.
17. Ornat z kolumną staroświecką Najśw. Panny żałosnej cum Depositione Crucifixi, kwiaty żółte i błękitne, płótnem czerwonym podszyty.
18. Ornat atłasowy z kolumną podartą białą adamaszkową, pasamon harasowy.

Do tych ornatów starożytnych stuł całych 7, starych podartych 2, manipularzów 2.

Dalmatyki

Pierwsza para dalmatyk złotogłowowych białych, na dole frędzla karmazynowa.

Druga para dalmatyk czerwonych aksamitnych, floresy żółto-złote.

Trzecia para adamaszku białego w kwiaty różnocwietne.

Czwarta para dalmatyk błękitnych, na czerwonym atłasie kwiaty złoto-zielone, guziczki u nich dwa srebrne złociste.

Piąta para dalmatyk na atłasie obłoczystym kwiaty żółte z błękitnemi.

Tunicele kitajczane czerwone dwie.

Kapy

1. Kapa żółto-złota podarta, z szczytem takimże, lisztwa zielona na przedzie, guziczki srebrne złociste dwa.
2. Kapa druga tejże podobna, złotogłowowa, staroświecka, z szczytem takimże, z kutasem u szczytu perłami sadzonym.
3. Kapa aksamitna czerwona w kwiaty białe i miejscami zielone, z szczytem takimże, na wielu miejscach dziury.
4. Kapa aksamitna z szczytem tejże podobna, cwilichem podszyta.
5. Kapa staroświeckiej materii w floresy żółto-błękitne, z szczytem odmiennym.
[*s. 53*] 6. Kapa atłasowa biała z lisztwą na przedzie czerwoną ze złotem i z szczytem odmiennym, frędzla u szczytu błękitno-czerwona, szczyt lisztwy od kapy N.1.

Antependia

Antependium złotogłowowe staroświeckie, kolumny ze złotem zielone i ze złotem czerwone.

Antependium drugie aksamitne, kolumny złote i czerwone różnych farb ze złotem.

Antependium trzecie, kolumny aksamitne czerwone na dnie białym ze złotem i drugie

kolumny na atłasie czerwonym, kwiaty złote wielkie i białe subtelne.

Antependium czerwone stare, floresy żółte, zielone i białe.

Infuły

Infuła perłami wszystka sadzona, kosztowna.

Infuła czerwona altembasowa, floresy w snopki żółte, czapeczka adamaszkowa czerwona.
Infuła aksamitna czarna, z galonem srebrnym.

Kolumna wyszywana staroświecka od ornatu luźna, osoby różnych świętych na niej.

Alby

Alb wszystkich numero 14.
Item alba z płatkami zielonemi aksamitnymi 1.
Humerałów wszystkich 10.
Humerał mnichowski atłasowy biały 1.
Tuwalen wszystkich starych 6.
Obrusów wszystkich 12.
Komża stara 1.
Przy tym szufladka skórą oprawiona czerwoną, z bursami, korporałami i welami.

[*s. 54*] Wela

Welum zielone adamaszkowe.
Welum, na atłasie effigies Christi Domini, nad głową perłami haftowana.
Welum zielone kitajczane.
Welum wkoło zielone kitajczane, we środku Passionis Insignia.
Welum czerwone z żółtemi kwiatami stare.
Welum czerwone drugie, temuż podobne.
Welum czerwone kitajczane.
Welum białe płócienne, bantajerem upstrzone.
Welum na tafcie różowej złotem naszywane.
Welum kitajczane czarne, z bantajerem złotawym.
Welum kitajczane czarne maleńkie, różnym jedwabiem wyszyte.
Welum kitajczane czarne podarte, z bantajerem białym.
Welum kitajczane czerwone, białym jedwabiem wyszyte.
Welum kitajczane kaczorowego koloru, z frędzlą ceglastą.
Welum drugie takież, temu podobne.
Welum czerwone kitajczane stare.
Wela płócienne wyszywane dwa.
Wela do monstrancji stare trzy.
Chustek sive szyrzynek prostych płóciennych 6.
Korporałów wszystkich 13.
Puryfikaterzów 13.

Bursy

Burs czerwonych różnych 2, z perłami 2.
Białych różnych 3.
Czarna jedna stara.
Zielona jedna.
Dziesiąta bursa z stułą do chorych.
Płóciennych 7.
Pala czerwona 1.
Regestr srebra gieranońskiego
Monstrancja wielka staroświeckiej roboty, wszytka pozłocista.

Monstrancja druga, daleko mniejsza, srebrna, drutowa, połamana, miejscami koralami sadzona.

[*s. 55*] Kielichów złocistych pięknych i z patenami pięć.

Puszka ad Venarabile Sacramentum, cum velo sericeo.

Krzyż piękny, kamieniami i koralami sadzony, miejscami złocisty.

Krzyż drugi, srebrny biały, przed tym miasto monstrancji zażywany, połamany, sztuk do niego sporych sześć.

Krzyż biały srebrny spory.

Turybularz srebrny spory, łańcuszków do niego 4.

Nawiceła srebrna mała, bez łyżeczki.

Ampułek srebrnych para.

Miseczka srebrna.

Cynowych miseczek para.

Koron złocistych dwie.

Łańcuch z krzyżem biskupi i pierścień spory.

Relikwiarze srebrne złociste dwa, w obydwóch na wierzchu drzwiczek nie masz zupełnych.

Directoria srebrne dwa.

Pastorały srebrne dwa, jeden złocisty wszystek, a drugi miejscami złocisty.

Kolumny dwie perłami haftowane.

Tabliczka srebrna wotywna jedna.

Pierścioneczek maleńki srebrny, pereł nieco luźnych, korali para i srebra, szmateczki, to w jednym węzełku.

ANEKS III

Opis i inwentarz kościoła parafialnego w Gieranonach z r. 1784, LVIA, 604-1-7605, s. 1–65

Opisanie probostwa gieranońskiego podług modeluszu JO księcia jm. Pasterza do wizyty generalnej danego w roku 1784

Kościół parochialny w miasteczku Gieranonach. Kościół ten fundowany w r. 1529 przez Albrychta Gasztolda, wojewodę wileńskiego i kanclerza wielkiego lit., którego funduszu oryginał zaginął. Ten fundusz koroborowany jest przez królów Zygmunta Augusta, Stefana Batorego, Zygmunta III, Władysława IV, Jana Kazimierza i Augusta II. Cały murowany, pod tytułem Św. Mikołaja. Po konflagrancie w r. 1779 przez Jw. ks. Jana Horaina, teraźniejszego proboszcza infułata gieranońskiego z fundamentów restaurowany, zewnątrz i wewnątrz adornowany. Do ścian dawniejszych facjata, babiniec, ołtarze, szkarpy i chór nowo przymurowane. Pokryty należycie dachówką, facjata po brzegach blachą angielską obwiedziona, farbą czerwoną w kolumny na froncie i po bokach malowana, w śrzodku z okienkiem kwadratowym, na wierzchołku krzyż żelazny i 4 wazony mająca. Z wierzchu facjaty sygnaturka pokryta blachą, nad prezbiterium w górze krzyż żelazny. Idąc z cmentarza do kościoła, kruchta w kwadrat murowana, cała gzymsowana, mająca filungi malowane, na której dach włoski ukryty, ściany na brzegach i gzymsy blachą pokryte, po rogach dla spadku

wody dwa smoki blaszane. Na ścianach cztery wazony okrągłe tokarskiej roboty, malowane czerwono. Wchodząc do kościoła drzwi sześcioro. Drzwi pierwsze, wchodząc do kruchty, wysokie od łokci 6, podwójne, na zawiasach i krukach żelaznych, z zasuwką, futrowane, żelaznymi ćwiekami nabijane, zielono malowane. Drzwi drugie, w tejże kruchcie po prawej stronie, mniejsze, futrowane, ćwiekami żelaznymi nabijane, na zawiasach, z zasuwką żelazną, malowane. Drzwi trzecie także w kruchcie, po lewej stronie, małe, futrowane, ćwiekami żelaznymi nabijane, na zawiasach i krukach, z zasuwką żelazną, malowane. Drzwi czwarte, wchodząc do kościoła, na sześciu zawiasach i tyluż krukach, z zamkiem wnętrznym, z dwoma zasuwkami żelaznymi, futrowane, ćwiekami żelaznemi nabijane, malowane. [*s. 2*][162] organ głosów [...][163], stolarszczyzną i snycerszczyzną akomodowany, farbą różną malowany, z chóru pod sufit wschody drewniane deskami obite, pod chórem 3 szafki w murze zamczyste na złożenie świec i lamp, malowane. Posadzka z cegieł kwadratowych, sufit z desek podbity, pobielany. Okien w tym kościele [illegible] po kwater 6, każda kwatera po 16 szyb zawierająca szkła białego, w ołów oprawnych Każda kwatera z tych okien z drzewa sosnowego. Nad chórem we trzech oknach ciemne kwatery dolne z desek dawane. Oprócz tych dwa okna w zakrystii, mniejsze niż kościelne, w ołów oprawne, z kwaterami odmykającymi się i kratami żelaznymi.

Ławki w tym kościele: po jednej stronie ławek 6, biorące po 6 lub 7 osób, tyleż z drugiej strony, stolarskiej roboty, z desek sosnowych. Ławeczek dwie mniejszych przy zakrystii, ławka druga na osób 7 naprzeciw tejże zakrystii przy kratkach. Wszystkie ławki farbą błękitną pomalowane. Kratki przed wielkim ołtarzem z balasów toczonych, pomalowane różnymi farbami, z drzwiczkami z tychże balasów podwójnymi na żelaznych zawiasach, z zaszczepką, zamykające prezbiterium. Zakrystia idąc do ołtarza wielkiego po lewej stronie. Zakrystia murowana, w której mensa dla ubierania się kapłanów, z ośmiu szufladami wysuwanymi na złożenie aparatów kościelnych, w górze tejże mensy szafki na kielichy, balasami po bokach i snycerszczyzną akomodowane, farbą rozmaitą malowane. Sufit w zakrystii z gipsatury dany. Piec z kafel białych w tejże zakrystii, z kominem na dach wyprowadzonym, z której wychodząc na cmentarz szafa duża w murze na złożenie rzeczy kościelnych. Zakrystia cała pokryta jest dachówką.

Ołtarz wielki na dwie kondygnacje: w pierwszej kondygnacji Pana Jezusa Nazareńskiego obraz wielkości na pół łokcia, w ramach wyzłacanych, szatę srebrną wyzłacaną mający, w drugiej kondygnacji obraz Św. Mikołaja, w ramach wysrebrzanych sztukaterskiej przedniej roboty, te obydwa obrazy malowane na płótnie. Ten cały ołtarz murowany, we czterech kolumnach w dolnej kondygnacji, dwie kolumny w kapitelach 2 także, mający dwie osoby po bokach ołtarza między kolumnami, św. Piotra i Pawła, w kapitelu dwa wazony wyzłacane i dwa aniołki trzymające instrumenta Męki Pańskiej. [*s. 3*] Pod sufitem krzyż wyzłacany, obwiedziony cierniową koroną. W dole pod krzyżem serce Pana Jezusa, po bokach instrumenta Męki Pańskiej sztukatorskiej roboty, rozmaitą farbą malowane. W ołtarzu koło obrazu Pana Jezusa z wybornej snycerszczyzny aniołki i promienie wyzłacane.

Ołtarz poboczny Najśw. Panny Marii Niepokalanego Poczęcia, na dwie kondygnacje, w pierwszej kondygnacji obraz Marii Panny na płótnie malowany, od łokci 3, w ramach sztukateryjskich wyzłacanych, po bokach kolumny murowane, na optykę malowane, w kapitelach wyzłacane. W drugiej kondygnacji obraz Św. Kazimierza, po bokach akomodowany sztukaterią z gipsu, pod sufitem nad obrazem wyraz sztu-

---

[162] Uszkodzona karta.

[163] Uszkodzona karta.

kateryjską robotą korony, sceptra i laura, częścią farbami rozmaitymi adornowany. Ołtarz cały z mensą murowany.

Ołtarz poboczny trzeci, ex opposito po lewej stronie ołtarza Najśw. Panny, w nim obraz od trzech łokci Św. Józefa, ramy wyzłacane po bokach, sztukaterskiej roboty, kolumny jako ołtarz całe murowane, na optykę malowane. Kolumny w kapitelu wyzłacane, w górnej kondygnacji tego ołtarza obraz Św. Michała. W kapitelu pod sufitem wyraz smoka związanego sztukaterskiej roboty.

Cyborium u wielkiego ołtarza stolarskiej roboty, sztukami snycerskimi po bokach wysadzane, w górze tabernaculum do wystawienia Sanctissimi, wkoło okręcające się, nad tabernaculum aniołkowie koronę trzymający. Całe cyborium farbą błękitną malowane, sztuki częścią wyzłacane, częścią wysrebrzane, śrzodek cyborii i tabernaculi wybity materyjką nędzą.

Ambona sztukaterskiej roboty, w puklach z gipsu wyrobionych, malowanych i wysrebrzanych, w dole winne grono mająca, z gipsu sztukaterią wyrobione i wysrebrzane. W górze baldachim, koło którego frędzle snycerskiej roboty, pod polor wyzłacane. Nad baldachimem księga z gipsu i baranek wysrebrzany, chorągiewkę trzymający.

Sklepu żadnego nie ma.

Ołtarzyk procesjonalny snycerskiej roboty, z obrazem na jednej stronie Najśw. Panny Bolesnej, na drugiej Pana Jezusa Ukrzyżowanego, na płótnie malowanymi. U tego ołtarzyka idą po bokach promienie snycerską przednią robotą, cały ten ołtarzyk po większej części wyzłacany pod polor, na dole około mający frędzle, także wyzłacane pod polor. Drążki i sztuki niektóre zieloną farbą malowane.

Chrzcielnica drewniana, częścią stolarskiej, częścią snycerskiej roboty, [*s. 4*] z nakrywką okrągłą, sztukami wygiętymi naokoło snycerskiej roboty akomodowana, w górze tejże snycerszczyzny wyraz Jana chrzczącego Pana Jezusa, cała obwiedziona drewnianemi kratkami tokarskiej roboty, zieloną farbą malowana, sztuki snycerskie wyzłacane.

Konfesjonały cztery, dwa większe stolarskiej roboty, stojące ex opposito wielkich ławek, malowane błękitną farbą, z drzwiczkami na zawiasach i zameczkami. 2 drugie mniejsze, po bokach chóru, malowane także, z drzwiczkami i zameczkami.

Te wszystkie ołtarze, z całą sytuacją wnętrzną i zewnętrzną, excepto tylko ścian kościoła, są erygowane po konflagracie przez JW ks. teraźniejszego proboszcza infułata gieranońskiego.

Dzwonnica stara drewniana, gontami pobita, ex opposito kościoła, przy drzwiach cmentarzowych, na której jeden dzwon wielki, drugi mały.

Cmentarz zupełnie oparkaniony, mający z jednej strony od miasteczka potrójne drzwiczki w kratkę między czterema słupami murowanymi, na słupach wszystkich wazoniki małe drewniane.

Kościół po restauracji konsekrowany jest przez JW ks. Tomasza Zienkowicza, bpa areopolitańskiego w r. 1780.

Altarii w tym kościele żadnej nie ma.

Uroczystości oprócz świąt wszystkich Pana Jezusa i Najśw. Panny są: poświęcenie kościoła, czyli anniwersarz dedykacji in dominicam tertiam septembris, z odpustem nadanym przypadający. Druga tytuł kościoła, przed Bożym Narodzeniem, na święty Mikołaj. Na takowe uroczystości mało co się zgromadza ludu dla szczupłej parafii i traktu bardzo lichego.

Obraz Pana Jezusa Nazareńskiego w wielkim ołtarzu cudowny, cuda nie są opisane, lecz doznają wielu łask przez nabożeństwo, mianowicie w wielkim poście zgromadzają się przez pięć piątków na słuchanie mszy i odmawianie litanii. [*s. 5*] Obligacje w tym kościele codziennie odprawiają się: to jest mszy śpiewane za fundatorów i benefaktorów, oprócz mszy parochialnej niedzielnej.

Sprzęt kościelny i argenteria

Monstrancja srebrna, suto pozlocista, perłami i koralami ozdobiona, z krucyfiksem na wierzchu wyzłacanym i pasyjką srebrną, sumptem Jm. ks. Aleksandra Horaina, referendarza W. Ks. L. sporządzona, przy której kamyk jeden szafirowy wiszący znajduje się.

Puszek srebrnych wewnątrz wyzłacanych 2.

Kielichów srebrnych wyzłacanych sześć, z których 3 nowe, sumptem Jm. ks. referendarza W. Ks. L. sporządzone, kielichy stare 3, wewnątrz i zewnątrz wyzłacane.

Paten srebrnych wyzłacanych 6.

Krzyż srebrny duży, koralami wysadzany.

Pastorałów dwa, jeden srebrny, po fugach(?) wyzłacany, z inskrypcją w wierzchu staroświecką, gotyckimi literami, drugi miedziany wyzłacany, także staroświeckiej roboty, zepsuty, całe nie użyteczny.

Tabliczek srebrnych 20.

Krzyżyków srebrnych 2 malutkich, pierścionków srebrnych dwa in uno.

Sukienka u Pana Jezusa w wielkim ołtarzu srebrna, wyzłacana, z koroną cierniową srebrną, pozlocistą.

W ołtarzu u Najśw. Panny korona srebrna.

W ołtarzu Św. Józefa korona srebrna.

Trybularz srebrny.

Łódka srebrna.

Krzyż cynowy.

Puszka mała cynowa do opłatków do komunii.

Lawaterz cynowy.

Kropielniczka cynowa.

Kropielniczka porcelanowa stłuczona.

[*s. 6*] Krzyżów małych z drzewa robionych do ołtarzów, na których figury mosiężne 2.

Krzyż procesjonalny drewniany.

Kociołek miedziany na wodę święconą.

Vascula na olea sacra cynowe potrójne.

Vascula pojedynkowe cynowe.

Waza cynowa w chrzcielnicy.

Łyżka miedziana złamana w chrzcielnicy.

Ampułek cynowych par 4.

Lichtarze wielkie posrebrzane snycerskiej roboty przed wielkim ołtarzem 2.

Lichtarzów cynowych małych 2.

Lichtarzów posrebrzanych snycerskiej roboty wielkich 16.

Lichtarzów posrebrzanych małych snycerskiej roboty 6.

Lichtarzów posrebrzanych starych tokarską robotą robionych 6.

Lichtarzów cynowych do cyborium sporządzonych 2.

Dzwonków większych przy wielkim ołtarzu 2.

Dzwonków mniejszych przy pobocznych ołtarzach 2.

Dzwonek wiszący przy zakrystii 1.

Lichtarzów essowych żelaznych 12.

Rezurekcja snycerskiej roboty 1.

Puszka tokarskiej roboty na złożenie hostii 1.

Sitko do siania mąki na hostie 1.

Żelazo do pieczenia opłatków 1.

Portatylów 5.

Tac cynowych do podawania ampułek 2.

Księgi kościelne

Mszalików rekwialnych 4.
Agenda 1.
Gradualik 1.
Psałterz 1.
Agentka mała 1.
Ewangeliczka 1.
Mszałów większych 3.
Mszał stary 1.

[*s. 7*] Dalsza specyfikacja sprzętu kościelnego

Lamp szklanych 10.
Młotek z rączką drewniany 1.
Cyrkuł do komunikantów 1.
Chorągwi 4.
Baldachim składany manszestrowy karmazynowy, z kampaną złotą i frędzlami, z gałką w górze pod polor wyzlacaną, podszyty kitajką błękitną, na drążku roboty snycerskiej, malowany 1.
Umbraculum do zasłonienia Sanctissimum 1.

Apparaty kościelne

A najprzód ornaty białe:

Ornatów białych z stułami i manipularzami, z których jeden drojetowy, śrzodek lamowy, z kompanką złotą, kitajką różową podszyty.

Drugi lamowy, śrzodek haftowany na atłasie, galon złoty naokoło, podszewka kitajczana żółta.

Trzeci adamaszkowy, kolumna zielona, kompanka naokoło złota, podszewka kitajczana mieniona.

Czwarty partyrowy, z kolumną żółtą, kwiaty na onej srebrne, kampanka koło ornatu srebrna, podszewka basztowa żółta.

Piąty sztofowy, z kolumną czerwoną adamaszkową, kompanka naokoło złota, podszewka płócienna różowa.

Szósty adamaszkowy, z kwiatami złotymi i srebrnymi, z kolumną bogatą białą, galon wkoło kolumny bantajerowy żółty, po brzegach kampanka bantejerowa żółta, podszewka płócienna.

Siódmy materii staroświeckiej, paski na onym żółte i kwiaty żółte, kolumna czerwona z kwiatami żółtymi, kampanka wkoło kolumny żółta, podszewka płócienna.

Ósmy kitajczany w paski czerwone, kolumna atlasowa cieniona, zamiast kampanki wstęga półjedwabna cytrynowa, podszewka płócienna.

Dziewiąty wyszywany jedwabiem i włóczką, z kolumną czerwoną aksamitną, kwiaty na onej złote, taśma naokoło czerwona z żółtymi brzegami, podszewka kraszeninowa granatowa.

[*s. 8*] Dalsza specyfikacja apparatów kościelnych

Dziesiąty adamaszkowy, kolumna adamaszkowa niebieska, taśma naokoło zielona w kostki, podszewka płócienna.

Jedenasty poplinowy, z kolumną, mający poplinową taśmę przy kolumnie niebieską i granatową, wkoło zaś białą, podszewka płócienna.

Ornaty czerwone

Ornatów czerwonych ze stułami i manipularzami 10, z których jeden materii staroświeckiej bogaty, z kwiatami zielonymi i żółtymi koło kolumny, galon srebrny, na brzegach kompanka srebrna, podszewka kitajczana ceglasta.

Drugi aksamitu rytego w kwiaty złote, kolumna suta bogata biała, galon bantajerowy koło kolumny żółty, na około ornatu kompanka bantajerowa biała, podszewka z płótna żółtego.

Trzeci aksamitu rytego w kwiaty złote i zielone, kolumna bogata z złotymi kwiatami, galon koło kolumny bantajerowy, we śrzodku żółty, brzegi białe, naokoło ornatu kompanka bantajerowa biała, podszewka żółta płócienna.

Czwarty materii staroświeckiej, kwiaty na onej żółte, kolumna suto bogata, galon koło kolumny bantajerowy żółty, przy brzegach kompanka bantajerowa żółta, podszewka płócienna żółta.

Piąty partyrowy z kolumną niebieską sztofową, kwiaty na onej srebrne, kampanka srebrna, podszewka kraszeninowa niebieska.

Szósty aksamitu rytego w kwiaty złote, kolumna materii staroświeckiej, kwiaty na onej złote, galon koło kolumny bantajerowy żółty, wkoło ornatu tasiemka bantajerowa, podszewka z płótna żółtego.

Siódmy z aksamitu rytego, dno białe, kwiaty złote, kolumna niebieska bogata, galon we śrzodku bantajerowy żółty, naokoło kampanka bantajerowa żółta, podszewka płócienna żółta.

Ósmy aksamitu rytego, kolumna suto bogata, reperacji potrzebna, koło kolumny galon z jedwabiem niebieskim, na brzegach frędzelka jedwabna, podszewka płócienna.

Dziewiąty materii staroświeckiej bogaty, kolumna wyszywana, koło kolumny galon bantajerowy żółty we śrzodku, po brzegach biały, koło ornatu kampanka żółta, podszewka astrachania zielonego.

[*s. 9*] Dalsza specyfikacja apparatów kościelnych

Dziesiąty ornat aksamitu rytego, kolumna adamaszkowa niebieska, koło kolumny galon bantajerowy biały, na brzegach frędzelka jedwabna, podszewka z płótna farbowanego.

Ornaty zielone

Ornatów zielonych z stułami i manipularzami 3.

Których jeden lamowy z kampanką złotą, podszewka morowa zielona.

Drugi aksamitu gładkiego, kolumna popielata kitajczana, koło kolumny tasiemka półjedwabna, na brzegach frędzelka jedwabna, podszewka z płótna.

Trzeci aksamitu rytego z złotymi kwiatami, w tyle krzyżowa z osobami kolumna jednostajnego aksamitu, koło kolumny taśma jedwabna niebieska, z żółtym i ceglastym mieszana, na brzegach frędzelka jedwabna, podszewka atłasowa karmazynowa.

Ornaty fioletowe

Ornatów fioletowych z stułami i manipularzami 4.

Których jeden gredyturowy, kolumna krzyżowa, haftowana złotem, z osobami, taśma koło kolumny srebrna z jedwabiem mieszana, na brzegach kampanka bantajerowa, podszewka z płótna farbowanego.

Drugi lamowy z kwiatami złotymi, kolumna haftowana bantajerem z osobami, koło kolumny galon bantajerowy biały, na brzegach kompanka bantajerowa, podszewka z płótna farbowanego.

Trzeci adamaszkowy, z kolumną bogatą, galon bantajerowy naokoło, podszewka płócienna.

Czwarty gredyturowy, kolumna adamaszkowa, tasiemka półjedwabna naokoło, podszewka kitajczana.

Ornaty czarne

Ornatów czarnych z stułami i manipularzami 4.

Których jeden gredyturowy, kwiaty srebrne, kolumna niebieska, na której kwiaty złote, kampanka naokoło złota, podszewka kitajczana niebieska.

Drugi ornat adamaszkowy z kolumną błękitną morową.

[*s. 10*] Trzeci ornat takoż adamaszkowy, z kolumną błękitną, podszyty astrachanią.

Czwarty ornat partyrowy, z kolumną aksamitną czarną, taśma półjedwabna czarna, podszyty płótnem.

Kapy

Kap wszystkich 6.

Kapa adamaszkowa biała, lisztwy materii czerwonej w kwiatach białych, galon złoty, naokoło, podszewka kitajczana biała.

Kapa lamowa stara, lisztwy z lamy złotej, taśma bantajerowa naokoł, podszyta płótnem.

Kapa czerwona gredyturowa, lisztwy materialne w czerwone kwiaty, kampanka srebrna, podszyta kitajką białą.

Kapa fioletowa kitajczana, lisztwy gredyturowe, wstążki naokoło jedwabne zamiast kampanki, podszyta astrachanią.

Kapa adamaszkowa fioletowa, zażywana, kolumna adamaszkowa turkusowa, kampanka bantajerowa z frędzlami bantejerowymi, podszyta kitajką fioletową.

Kapa czarna kamlotowa, lisztwy białe, podszewka płócienna.

Dalmatyki

Dalmatyk wszystkich par 2.

Dalmatyk czerwonych aksamitu rytego, z stułą i manipularzem, para 1.

Dalmatyk białych sztofowych, z stułą i manipularzem, para 1.

Welów białych 5.

Welów czerwonych 6.

Welum zielone 1.

Welów fioletowych 2.

Welów czarnych 3.

Bursy białych 3.

Bursy czerwonych 5.

Bursy fioletowych 3.

Bursy czarnych 2.

Bursy do chorych z stułami 2.

Palek białych 6.
Palek czerwonych 7.
[*s. 11*]
Palek zielonych 2.
Palek fioletowych 2.
[...][164]

[*s. 15*] Kościół filialny za miasteczkiem Gieranony

Przy folwarku proboskim kościół murowany przez Zygmunta ks(ię)cia lit(ewskie)go w roku 1411, pod tytułem Św. Jana Chrzciciela, Bartłomieja Apostoła i św. Marcina Bpa konsekrowany w r. 1753 dnia 31 julii przez jm. ks. Aleksandra Horaina, bpa hirineńskiego, referendarza W.Ks.Lit. Dzień poświęcenia [*s. 16*], czyli anniwersarz tego kościoła co rok obchodzenia naznaczony, niedziela dziewiąta po Zielonych Świątkach. Ten kościół co do wnętrznej ozdoby przez wiele lat był opuszczony, dopiero za staraniem i kosztem jm. ks. Jana Horaina, proboszcza teraźniejszego jest zreperowany i adornowany. Do którego wchodząc od miasteczka drzwi stare dwoiste, na zawiasach, ćwiekami żelaznymi nabijane. Drugie drzwi mniejsze, pojedynkowe, od folwarku, futrowane, ćwiekami żelaznymi nabijane, na zawiasach, z klamką i dwoma probojami. Okien w kościele nowo przesypanych, w nowych ramach i w ołów oprawnych dziewięć, w zakrystii dwa okna w drzewo oprawne, posadzka z cegieł, sufit deskami podbity, chór i ambona stara, reperacji potrzebna. Ołtarze trzy, stolarskiej roboty, na optykę malowane. W ołtarzu wielkim obrazek Najśw. Panny Bolesnej z szatą srebrną, w drugiej kondygnacji obraz Św. Jana Chrzciciela, w pobocznym ołtarzu po prawej stronie obraz Św. Michała z ramkami wyzłacanymi. Po lewej stronie obraz Św. Antoniego, także z ramkami wyzłacanymi, przy ołtarzach wszystkich gradusy nowe i mensy dwie nowe. Ławek nowych 4. Na chórze pozytyw nowo sporządzony kosztem tegoż jm. ks. proboszcza. Kościół nowo gontem pobity. Cmentarz niewielki, oparkaniony, dwoje drzwi mający zamczystych. Aparaty tak do używania codziennego, jako i na uroczyste święta, z kościoła pierwszego dosyłają się.

Uroczystości na rok dwie się odprawują w tym kościele, jako to na Św. Jan, tytuł kościoła i anniwersarz konsekracji w niedzielę dziewiątą po Świątkach. Obligacje w tym kościele na tydzień trzy msze czytane za fundatorów odprawują się. Funduszu udzielnego ten kościół nie ma, ale z całym pierwszym nadaniem przez Gasztołda jest przyłączony do kościoła św. Mikołaja [...][165].

[*s. 53*] Miasteczko jedne Gieranony do dóbr artylerii lit. należące w posesji J.O. ks. Jm. Sapiehy generała artylerii. W tymże miasteczku Gieranonach ex opposito kościelnej facjaty za cmentarzem na zachód zimowy, zamek staroświecki od Gasztołda fundatora kościoła murowany, w rozwalinach mury, około mający wały kwadratowe, usypane wysokie na łokci 20, in circuitu którego pierwsza fosa głębiny jeszcze po niektórych miejscach na 6 łokci. Sam zamek niegdyś mający 4 wysokie baszty po rogach, jedną salę i 3 pokoje oraz sklepy na 2 kondygnacje, jako starzy ludzie zaświadczają, przez posesorów starostwa gieranonskiego w potrzebie dobycia materiału na fabrykę skarbową pod rokiem 1740 (ut fertur) do szczętu jest zbity i obalony [...][166].

---

[164] Pominięto tu spis bielizny i opis przytułku oraz informacje dotyczące proboszcza.
[165] Pominięto tu inwentarz plebanii, opis folwarku i miasteczka.
[166] Pominięto tu opis filii w Dziewieniszkach i kaplicy w Berdowszczyźnie, a także informacje o wikariuszach i bractwach.

Marcin Zgliński

KOŚCIÓŁ PARAFIALNY P.W. TRÓJCY ŚW. W GIERWIATACH

1. Historia

Wieś Gierwiaty, niegdyś miasteczko, położona jest ok. 65 km na wsch. od Wilna, nad rzeczką Łoszą (Gałoszą), lewym dopływem Oszmianki; od r. 1563 zaliczana do pow. wileńskiego w woj. wileńskim, należała do tego powiatu również w ramach guberni wileńskiej; w latach 1919–1939 znalazła się w obrębie utworzonego wówczas pow. wileńsko-trockiego woj. wileńskiego. Obecnie w granicach Białorusi, w rejonie ostrowieckim obwodu grodzieńskiego. Wg tradycji, odnotowanej (lub może stworzonej) przed r. 1578 przez Macieja Stryjkowskiego, założył ją w r. 1271 Giermont, ks. litewski i od jego imienia została nazwana Giermonty, potem zaś Gerwanty i ostatecznie Gierwiaty[1]. Zarówno czas powstania, jak i wywód nazwy, podany przez Stryjkowskiego, należy traktować ze sceptycyzmem, choć przyznać trzeba, że w sfabulowanej formie oddaje jednak prawdę o litewskim pochodzeniu nazwy (być może od lit. *gervėčiaj* = żórawie), a także o przynależności wsi do domeny książęcej. W r. 1434 wielki książę lit. Zygmunt Kiejstutowicz darował ją na rzecz dóbr stołowych biskupstwa wileńskiego[2]. W latach 1471 i 1474 bp Jan Łosowicz powiększył włość gierwiacką zakupem kilku dymów[3]. W r. 1484 dobra zostały powiększone przez bpa Andrzeja Goskowicza[4]. Status dóbr stołowych biskupstwa wileńskiego utrzymały do r. 1795, kiedy zostały przejęte na własność skarbu rosyjskiego. 23 VIII 1797 car Paweł I darował je hr. Janowi Gabrielowi Augustowi de Choiseul-Gouffier, ambasadorowi rosyjskiemu

[1] Stryjkowski 1978, s. 210; Jankowski, cz. 3, 1898, s. 217.

[2] Ochmański 1972, s. 95.

[3] *Ibidem*, s. 96; Kviklys, t. 5, cz. 2, 1986, s. 194.

[4] Ochmański 1972, s. 96; *Kodeks dyplomatyczny* 1948, s. 394–399, nr 340, dokument dot. zakupu wsi Galczuny „penes Gyerwathy", 1484.

w Stambule, ten zaś sprzedał 3 V 1803 Maciejowi Domeyce, podkomorzemu wileńskiemu[5]. Odtąd aż do r. 1939 pozostawały w posiadaniu Domeyków: po bezpotomnej śmierci Macieja (zm. 1834) majątek odziedziczył jego bratanek Kazimierz Franciszek (1805–1883), żonaty z Anielą Naruszewiczówną (1832–1916), następnie ich syn Wacław (1854–1935) i wdowa po nim, Maria ze Zwolińskich (1882–1944). Ok. r. 1881 Gierwiaty liczyły zaledwie 131 mieszkańców[6]. W końcu czerwca r. 1944 miejscowość została poważnie zniszczona przez działania wojenne, po wojnie odbudowana. W r. 1949 zorganizowano kołchoz[7]. Modrzewiowy, alkierzowy dwór Domeyków, pochodzący zapewne z końca w. XVIII, został po r. 1945 przeznaczony na szkołę, następnie mieścił się w nim szpital. Obecnie nie istnieje; zachowały się jedynie fundamenty.

Choć w literaturze pojawiają się wzmianki, iż parafia gierwiacka została erygowana już w r. 1511[8] lub 1526[9], w istocie miało to miejsce później. W r. 1535 bp wileński Jan z Książąt Lit., jeszcze przed dokonaniem aktu właściwej fundacji, nadał „do kościoła gierwiackiego 2 poddanych braci rodzonych i dwóch pustowczyzn, Bobrowszczyzna i Kiereżniniany"[10]. Parafią erygował 7 II 1536 wydzielając jej obszar z terytorium istniejącej od r. 1462 parafii worniańskiej i przypisując do niej kaplicę p.w. św. Jerzego w miejscu zw. Pole Królewskie[11]. O owej kaplicy nic nie wiadomo, być może wzniesiono ją właśnie w r. 1511, w momencie ustanowienia wzmiankowanego już wówczas funduszu kościelnego, jeśli nie wcześniej. W akcie z r. 1536 na uposażenie nowej parafii została przeznaczona ziemia kupiona od Simki Butrymowicza wraz z folwarkiem Popiszki, dochód z dwóch nowych karczem w Gierwiatach, dziesięcina z dworu gierwiackiego, nadto wolne mlewo, połów ryb i wstęp do lasu dworskiego, sianożęć zw. Paupa, a także osady Bobroweźnia i Kierzowczniany. Prawo patronatu należało do biskupów wileńskich[12]. Fundusz ów praktycznie pozostawał niezmieniony do końca w. XVIII. Po przejściu dóbr na własność prywatną, w r. 1800 zawarto ugodę, na mocy której hr. de Choiseul-Gouffier zobowiązywał się wypłacać plebanom gierwiackim 500 zł. Następny kolator – Maciej Domeyko, również zawarł ugodę, zgodnie z którą plebania otrzymała m.in. folwark Popiszki, łąkę Paupę oraz coroczną rekompensatę za przejęte przez dwór karczmy[13]. W r. 1808 w zamian za zrzeczenie się przez probosz-

---

[5] Jankowski, cz. 3. 1898. s. 217.

[6] *Słownik geograficzny*. t. 2. 1881. s. 556.

[7] Giedrojć 1995, s. 11–12.

[8] *Ibidem*. s. 6.

[9] *Słownik geograficzny*, t. 2, 1881, s. 556; Kurczewski 1912a, s. 185; *Calendarium* 1914, s. 205; *Catalogus ecclesiarum* 1939, s. 129; Korewa 1861, s. 562. podaje nawet datę 1546.

[10] VUB. 57-Б.53-1319.

[11] Ochmański 1972, s. 70; odpisy aktu fundacyjnego: BCz., rkps 1777, s. 433–435 oraz VUB. 57-Б.53-44, k. 21r.–22r.; warto tu zaznaczyć, że dokument fundacyjny wystawiony został zarówno po łacinie, jak i po polsku – odpis tego ostatniego LVIA, 694-1-3289, k. 44r.–45v.

[12] BCz., rkps 1777, s. 435; VUB. 57-Б.53-44. k. 21v.–22r.

[13] Archiwum parafialne w Gierwiatach. *Inwentarz podawczy kościoła i plebanii gierwiackiej*, 1829, k. 2r.–2v.; kontrakt na dzierżawę folwarku Popiszki odnowiony został w r. 1843. LVIA, 604-1-13627.

cza prawa wstępu do lasów dworskich, Domeyko zobowiązał się płacić rocznie 15 rb. srebrem[14].

Przed ustanowieniem sieci dekanalnej parafia należała do tzw. klucza antokolskiego, w obrębie którego notowana była w r. 1595, następnie zaś do dekanatu oszmiańskiego[15]. W r. 1828 znajdowała się w dekanacie powiatowym wileńskim[16], do którego należała jeszcze 1910[17]. Po r. 1926 znalazła się w nowo powołanym dekanacie worniańskim[18], w skład którego wchodziła również w r. 1939[19]. Od r. 1991 należy do dekanatu ostrowieckiego diecezji grodzieńskiej[20]. Po zamknięciu w r. 1866 kościołów w Ostrowcu i Słobódce oraz zlikwidowaniu tamtejszych parafii, do parafii gierwiackiej wcielono parafie ostrowiecką i słobódzką, w tym miasteczko Ostrowiec wraz z szeregiem wsi i folwarków[21], wskutek czego gwałtownie powiększyła się liczba parafian: podczas gdy w r. 1781 liczyła 1307 osób[22], a w r. 1849 miała 3966 parafian[23], to ok. r. 1881 wzrosła do ok. 7000[24], w 1901 do ponad 8000[25], zaś w r. 1904 do 9854[26]. Rozkwit życia parafii nastąpił za probostwa ks. Władysława Olszewskiego (1896–po 1904), młodego i energicznego kapłana, absolwenta petersburskiej Akademii Duchownej. Z jego inicjatywy nie tylko wzniesiono nowy kościół, ale też m.in. założono pięćdziesięcioosobowy chór i trzydziestoosobową orkiestrę, prowadzone przez organistę Michała Piotrowskiego[27]. Ks. Olszewski zainicjował także akcję walki z pijaństwem, tak skutecznie, „że

[14] MAB, 43-8366, k. 1r.

[15] Paknys 2003, s. 232; Łituk 1996, s. 320.

[16] LVIA, 604-3-1640, k. 38r.–43r., *Wizyta kościoła parafialnego gierwiackiego w guberni i powiecie wileńskim, w miasteczku Gierwiaty w dekanacie wileńskim położonego, przez delegowanego wizytatora ks. Karola Iwanowskiego, plebana bystrzyckiego, roku 1828 miesiąca sierpnia dnia 16 odprawiona*.

[17] LVIA, 604-4-1616, k. 1r.; Kurczewski 1912a, s. 185.

[18] Krahel 1987/1988, s. 16.

[19] *Catalogus ecclesiarum* 1939, s. 129.

[20] *Rocznik* 2003, s. 59.

[21] LVIA, 604-5-605, k. 15r.

[22] Kurczewski 1912a, s. 290.

[23] Archiwum parafialne w Gierwiatach, *Inwentarz kościoła parafialnego gierwiackiego*, 1849, k. 7r.

[24] *Słownik geograficzny*, t. 2, 1881, s. 556.

[25] A.J. 1901, s. 407.

[26] Archiwum parafialne w Gierwiatach, *Визита или инвентарная опись гервятского р.к. приходского костела*, 1904, s. 5.

[27] A. J. 1901, s. 407; LVIA, 694-5-4949, k. 7r.–15v., chór i orkiestra były prowadzone przed r. 1898 przez Piotra Pawła Kozłowskiego, aktywnego także jako malarz amator, jednak ks. Olszewski niezadowolony z jego działalności na obu tych polach zwolnił go. Kozłowski nie wywiązał się z zadania nauczenia „12 muzykantów wieśniaków" gry na różnych instrumentach i nie spełnił oczekiwań proboszcza jako malarz. Ks. Olszewski zarzucał mu: „Przez litość i dogadzając pańskiemu malarskiemu ideé fixe kupiłem u Pana tę bazgraninę – którą Panu podoba się nazwać obrazem św. Franciszka, a który znawcy większi od Pana radzą mi zachować na strychu i kupno je wliczyłem w sumę zapłaty za pracę przy nauce muzykantów. Teraz, jeżeli życzy, mogę Panu św. Franciszka oddać za 15 rubli, jak oddaje i ks. Kanicki św. Michała, który więcej przypomina dekorację wapnem na budach kuglarskich po jarmarkach niż obraz". Kozłowski domagając się zapłaty za swą działalność zwracał się z roszczeniami do wileńskiego konsystorza, jak się wydaje – bezskuteczne.

tzw. monopolka, która zastąpiła miejsce dawnych karczem, została zwinięta z braku odbiorców"[28]. Po wzniesieniu nowego kościoła w Ostrowcu (1910) parafia ostrowiecka została restytuowana, a jej obszar na powrót wyłączony z gierwiackiej[29].

Parafia ma niejednolitą strukturę etniczną, obok niewielkiej ilości ludności białoruskiej mieszkają tu Litwini i Polacy[30]. Od końca w. XIX, wraz ze wzrostem świadomości narodowej Litwinów, pojawiały się z ich strony żądania wprowadzenia nabożeństw z modlitwami i śpiewami w języku litewskim. Stało się to za zgodą władz kościelnych w r. 1914. Szczególną rolę w odrodzeniu i nauczaniu języka litewskiego oraz popieraniu rozwijających się coraz prężniej organizacji oświatowych, kulturalnych i wydawnictw odegrał ówczesny proboszcz, ks. Ambroży Jakowanis (Ambraziejus Jakavonis)[31]. W okresie międzywojennym dochodziło do licznych sporów pomiędzy parafianami obu narodowości, szczególnie przy okazji ważniejszych świąt kościelnych, gdy zdarzały się nawet bójki[32]. Litewski ruch narodowy popierał także kolejny proboszcz, ks. Daniel Bujwis, który odmawiał katechizacji dzieci w języku polskim[33] i choć władze kościelne próbowały zażegnać konflikt, waśnie nie wygasły i utrzymywały się aż do czasu wojny[34]. W l. 1942–1944 wikarym był ks. Jonas Gilis, którego staraniem otworzono w Gierwiatach litewskie progimnazjum[35]. W okresie władzy radzieckiej, mimo aresztowania w r. 1950 i zesłania do łagru proboszcza Stanisława Chodyki, parafianie nie dopuścili do zamknięcia kościoła, który z wyjątkiem lat 1950–1951 pozostawał nieprzerwanie otwarty; w r. 1956, po swym powrocie z łagru ponownie objął go ks. Chodyko (zm. 1978)[36].

W r. 1536 na terenie parafii znajdowała się kaplica Św. Jerzego, należąca poprzednio do parafii worniańskiej; o dalszych jej losach brak informacji, trudno też zidentyfikować usytuowanie, określone w źródłach enigmatycznym sformułowaniem „na Polu Królewskim"[37]. W XVIII w. istniały dwie kaplice: w Sokołojciach (od r. 1744 o statusie publicznej) i prywatna w Jakintańcach, należąca do wileńskich kanoników laterańskich; w r. 1828 przybyła kaplica cmentarna w Girach[38]. Obecnie na terenie parafii funkcjonują dwie – w Girach p.w. Św. Rodziny oraz urządzona niedawno w Zawielcach p.w. Bożego Miłosierdzia.

---

[28] A.J. 1901, s. 407.
[29] *Catalogus ecclesiarum* 1939, s. 131.
[30] A.J. 1901, s. 407: „ludność katolicka w Gierwiatach składa się w połowie z Litwinów, w połowie z Białorusów".
[31] Kviklys, t. 5, cz. 2, 1986, s. 463.
[32] Giedrojć 1995, s. 8–9.
[33] Górski 1970, s. 83.
[34] Kviklys, t. 5, cz. 2, 1986, s. 463.
[35] Giedrojć 1995, s. 27; ks. Gilis w r. 1944 został zesłany na Syberię i tam zmarł.
[36] *Ibidem*, s. 15–16.
[37] Por. przyp. 11.
[38] Zob. w niniejszym tomie, s. 92.

W r. 1750 przy kościele powstało Bractwo Trójcy Św.[39], które po r. 1812 zawiesiło działalność na skutek śmierci większości członków, zostało wznowione w r. 1846[40], a notowane było jeszcze w r. 1860[41].

Istniejąca od XVIII w. szkoła parafialna miała w r. 1804 dziesięciu, a w 1805 sześciu uczniów, w r. 1828 już nie funkcjonowała[42]. Parafialny szpital-przytułek powstał dopiero po r. 1797[43]; w r. 1855 znajdowało w nim schronienie trzech starców[44]; jego istnienie odnotowano go jeszcze w r. 1872, choć był wówczas zrujnowany[45].

Proboszczami parafii gierwiackiej byli m.in.: Ambroży (1536), Jan Markiewicz (od 1625), Benedykt Nornicki (do 1737), Maciej Antoni Pułjanowski (1737–1747), Józef Możejko (1747–ok. 1780), Stefan Brejkszt (przed 1797–1805), Kulwiec (1816), Jan Kisiel (1816–1822), Jan Nepomucen Kotarski (1822–1828), Feliks Górnicki (1828–1858), Jan Rynkiewicz (1858–1860), Leon Tadeusz Misiewicz (1860–1862), Stanisław Sakowicz (po 1862–1872), Juliusz Karwowski (1873–1879), Juliusz Narkiewicz (1879–1896), Władysław Olszewski (1896–po 1904), Antoni Dalinkiewicz (Antanas Dalinkėvičius) (po 1904–1915), Ambroży Jakowanis (Ambraziejus Jakavonis) (1915–1927); Daniel Bujwis (1928), Franciszek Romejko (1928), Kazimierz Malinowski (1928–1932), Stanisław Chodyko (1932–1978), Józef Zaniewski, (1979–1982), Kazimierz Gwozdowicz (1982–1990), Piotr Orlicki (1990), Hieronim Pietrikas (1990–1995), Leon Nieściuk (od 1995)[46].

Pierwszy, drewniany, kościół w Gierwiatach, wzniesiony krótko przed 7 II 1536 przez bpa wileńskiego Jana z Książąt Lit., otrzymał wezwanie ŚŚ. Jana Chrzciciela, Jerzego i Mikołaja bpa[47]. O jego kształcie i wyposażeniu wiadomo bardzo niewiele. W akcie fundacyjnym występuje jedynie stwierdzenie, że ma cmentarz, chrzcielnicę, dzwonnicę z dzwonami i inne sprzęty potrzebne kościołowi parafialnemu[48]. Po upływie niespełna stulecia kościół ten popadł do tego stopnia w ruinę, że w r. 1621 bp wileński Eustachy Wołłowicz ufundował nowy, również drewniany, konsekrowany w r. 1625 p.w. Trójcy Św.[49] W r. 1736 kościół spalił się, choć o wydarzeniu tym wspomniano

---

[39] LVIA, 694-1-3544, *Inwentarz podawczy kościoła i plebanii gierwiackiej*..., 1829, k. 429r., breve Benedykta XIV na ustanowienie bractwa, 15 VIII 1750.

[40] Archiwum parafialne w Gierwiatach, *Wizyta*..., 1855, k. 3v.

[41] Archiwum parafialne w Gierwiatach, *Inwentarz*..., 1860, k. 5r.

[42] Kurczewski 1912a, s. 290; Giedrojć 1995, s. 7.

[43] MAB, 43-8363, k. 1 r., wg raportu proboszcza z r. 1797: „szpitala przy kościele gierwiackim nigdy żadnego nie było, i teraz nie masz razem z fundacją na ubogich".

[44] Archiwum parafialne w Gierwiatach, *Wizyta*..., 1855, k. 3v

[45] LVIA, 604-4-1616, k. 1r.

[46] Okres 1536–1939 na podstawie wykorzystanych tu źródeł archiwalnych; okres 1939–1995 zob. Giedrojć 1995, s. 26–27.

[47] VUB, 57-Б.53-44, k. 21r. (tekst łaciński); LVIA, 694-1-3289, k. 42r.–44r. *Transsumptum literarum fundationis ecclesiae et parochiae gierwiatensis per celsissimum illustrissimum reverendissimum d(ominum) Joannem episcopum vilnensem de ducibus Lithuaniae facta anno a Nativitate Domini 1536*; *ibidem*, k. 44r.–45v. tekst polski tegoż transumptu.

[48] VUB, 57-Б.53-44, k. 21r.; LVIA, 694-1-3289, k. 44v.

[49] VUB, 57-Б.53-42, s. 873, *Visitatio structurae ecclesiae gierwiatensis*.

jedynie pośrednio w r. 1849[50]. W inwentarzach i aktach wizytacji, począwszy od r. 1828 powtarza się jednak informacja o wzniesieniu kościoła z fundacji bpa wileńskiego Michała Zieńkowicza (1730–1762). Wydaje się jednak, że po r. 1736 dokonano tylko remontu (tak jak podaje *Słownik geograficzny*). Opis z r. 1740[51] nic nie wspomina o pożarze i odbudowie, natomiast wynika z niego, że deskowy strop jest zdezelowany i wymaga naprawy, podobnie jak okna i posadzka. Taki stan budowli nie wskazuje zatem, by mogła być nowa. W wyposażeniu kościoła znajdowały się wówczas cztery stare ołtarze, rzeźbione i złocone: gł., z obrazem *Trójcy Św.*, miał formę baldachimu na kręconych kolumnach; flankujące go ołtarze boczne nie były jednakowe: lewy, z krucyfiksem w polu gł. i obrazem *Św. Kazimierza* w drugiej kondygnacji, prawy jednokondygnacyjny, z obrazem *Św. Antoniego*[52]. Czwarty, Matki Boskiej Bolesnej, również miał snycerską złoconą strukturę kolumnową. Wyposażenia dopełniała ambona dekorowana malarskimi przedstawieniami *Ewangelistów*, organy i konfesjonał. Wśród paramentów zostały wymienione jedynie dwa kielichy[53]. W r. 1737 zostały odlane dwa dzwony, większy w królewieckiej ludwisarni Georga Bernarda Kindera[54]. Inwentarz z r. 1747 notuje niewielkie zmiany: z fundacji proboszcza Macieja Puljanowskiego zostały sprawione nowe organy, przybył obrazek *Św. Jana Nepomucena*, umieszczony w ołtarzu gł., oraz malowany na różne kolory konfesjonał[55]. W r. 1780 pojawia się informacja o niedawnym remoncie kościoła i pozłoceniu ołtarza gł. kosztem proboszcza Józefa Możejki[56]. Na obrazach *Trójcy Św.* w ołtarzu gł.

---

[50] VUB, 4-35961 (A.2626), k. 1v.; datę budowy nowego kościoła po pożarze z r. 1736 podaje też Korewa 1861, s. 562.

[51] LVIA, 694-1-3289, k. 27r.

[52] LVIA, 694-1-3544, k. 420r.–425v.: *Inwentarz podawczy kościoła i plebanii gierwiackiej*, 1820, k. 424 r., wzmiankuje obraz św. Antoniego „uważany w dawniejszych inwentarzach za osobny ołtarz".

[53] LVIA, 694-1-3289, k. 26r.–29v.: *Visitatio ecclesiae parochialis gierwiatensis sub titulo S(anctis)si(i)mae Trinitatis erectae, sub anno 1737 julii die 7 ab ill(ustrissi)mo r(evere)ndo d(omi)no Samuele Rotkiewicz S.J. et j(uris) u(triusque) doctore, protonotario Apostolico, decano oszmianensis, parocho zabrzezensis visitatae et mihi Mathiae Anto(nio) Puljanowski, parocho gierwiatensi per re(vere)ndum d(omi)num Benedictum Nornicki, commendarium pro tunc, sub anno supra expresso, mensis septembris d(ie) 4 traditae, cuius inventarium post visitatione conscriptum anno 1740 mensis mai 28 die*, k. 26r.–27r.

[54] VUB, 4-35961 (A.2626), k. 2r.: „Na większym jest napis *Georgius Bernardus Kinder me fecit Regiomonti Anno 1737*, waży pudów dziewięć i funtów trzydzieście. Drugi mały bez żadnego napisu. Z dawnych inwentarzów wiadomo, że były przelane po pożarze kościoła zdarzonym w roku 1736, kosztem włościanina Macki"; Brensztejn 1924, s. 119, tego dzwonu nie wzmiankuje, choć odnotował kilka wykonanych przez G.B. Kindera, m.in. dla kościołów w Niemonajciach (1724), Brzeźnikach (1729), Telszach, Kołtynianach, św. Bartłomieja w Wilnie, Kojdanowie i cerkwi w Kleszczelach (1726).

[55] LVIA, 694-1-3289, k. 31r.–31v.: *Inwentarz kościoła gierwiackiego sporządzony przeze mnie Macieja Puljanowskiego, plebana bywszego gierwiackiego, a teraz nowodworskiego i księdzu Józefowi Możejce, komendarzowi gierwiackiemu podany w roku 1747 m(iesią)ca julii 29 dnia*.

[56] LVIA, 694-1-3289, k. 38v.–41r.: *Inwentarz kościoła i plebanii gierwiackiej ex mandato reverendissimi principis Ignatii Massalski d(omi)ni nostrii sporządzony przez jm. ks. Józefa Możejkę, plebana gierwiackiego roku 1780 dnia 7 m(iesią)ca marca*, k. 39r.

i Matki Boskiej Bolesnej były wówczas srebrne aplikacje[57]. Wspomniano również o nowo zbudowanej drewnianej dzwonnicy, w której znajdowały się dwa duże dzwony i jeden mały[58]. Dopiero protokół wizytacji z r. 1797 przynosi zwięzły opis architektury samego kościoła: „podłużny w strukturze, na facjacie mający dwie wieże, trzecią na środku, czwartą z końca drugiego, nie od pierwszych mniejszą". Na osi fasady stała drewniana dzwonnica z bramą w dolnej kondygnacji[59]. We wnętrzu świątyni przybył ołtarz Niepokalanego Poczęcia Najśw. Panny Marii, z obrazem *Św. Onufrego* w drugiej kondygnacji, nadto odnotowano prostej roboty chrzcielnicę, stolarską ambonę z malarskimi wizerunkami *Ewangelistów*, stary feretron z przedstawieniami *Matki Boskiej* i *Św. Antoniego*, dwa konfesjonały i osiem ławek. Złotnictwo reprezentowała monstrancja, puszka, dwa kielichy z patenami, a także cztery korony umieszczone na nieokreślonych obrazach w ołtarzach i sześć wotów[60].

W drugiej dekadzie w. XIX w. kosztem kolatora Macieja Domeyki dokonano generalnego remontu kościoła: budowlę podważono i wzmocniono fundamenty, ściany spięto klamrami i oszalowano; krótko przed r. 1822 dach pokryto gontem[61]. Inwentarz z r. 1822 wskazuje, że w dawnym ołtarzu Niepokalanego Poczęcia głównym przedstawieniem stał się obraz *Matki Boskiej Bolesnej*, nadto jako *pendant* ołtarza św. Józefa pojawił się ołtarz św. Jerzego[62]. Taki sam stan odnotowano w r. 1829[63]. W inwentarzu z r. 1844[64] stan kościoła został określony jako dobry, z wyjątkiem dachu, który miejscami przeciekał. Jego naprawę rozpoczęto w r. 1849, ukończona została w roku następnym, kiedy z kolei odnotowano, że remontu wymagała także podmurówka[65]. Przed r. 1855 wymieniono w kościele okna[66]. Archiwalia pozwalają dokładnie prześledzić skromny przychód rzeczy w l. 1846–1850: w r. 1846 przybył jedwabny ornat, w kolejnym roku olejny obraz *Marii Magdaleny* i trybularz z łódką, a w r. 1850 cztery lichtarze cynowe i dwie chorągwie procesyjne[67].

W r. 1860, z fundacji kolatora Kazimierza Domeyki, została wystawiona *138*
murowana dzwonnica[68]. Również jego kosztem dokonano w r. 1862 remontu kościoła: z zewnątrz położono nowy szalunek, wnętrze zaś odmalowano[69]. W ramach represji po powstaniu styczniowym w r. 1866 zamknięto kilka oko-

---

57 *Ibidem*, k. 39 r.-39v.

58 *Ibidem*, k. 40v.

59 LVIA, 694-1-3562, s. 65–79: *Wizyta generalna kościoła parafialnego gierwiackiego [...] w roku 1797 miesiąca marca 30 dnia*, s. 65.

60 *Ibidem*, s. 66–69.

61 LVIA, 694-1-3544, k. 420r.–425v.: *Inwentarz podawczy kościoła i plebanii gierwiackej...*, 1829, gdzie wspomniano (k. 423v.), że remont przeprowadzono przed kilkunastoma laty; LVIA, 694-1-3714, k. 2r.

62 LVIA, 694-1-3714, k. 3r.

63 LVIA, 694-1-3544, *Inwentarz podawczy...*, 1829, k. 424r.

64 Archiwum parafialne w Gierwiatach, *Inwentarz kościoła parafialnego gierwiackiego*, 1844, k. 1r.

65 Archiwum parafialne w Gierwiatach, *Inwentarz...*, 1849, k. 1r.

66 Archiwum parafialne w Gierwiatach, *Wizyta...*, 1855, s. 2.

67 LVIA, 694-1-1790, k. 1r.–5r.

68 Archiwum parafialne w Gierwiatach, *Inwentarz...*, 1860, k. 1v.

69 Archiwum parafialne w Gierwiatach, *Wizyta kościoła parafialnego gierwiackiego*, 1862.

licznych kościołów, z których część wyposażenia przeniesiono do Gierwiat: z kościoła w Szumsku przybyły m.in. dziewięciogłosowe organy, trzy ornaty, dwie alby, dwa dzwonki ołtarzowe, szesnaście świeczników, cztery chorągwie i trzy mszały; z kościoła w Rukojniach dwa srebrne kielichy i kociołek na wodę święconą; z kościoła dominikańskiego w Ostrowcu m.in. dwunastogłosowe organy, dwie stare chorągwie, trzy ampułki i kociołek na wodę święconą; z kościoła w Bystrzycy posrebrzany krzyż ołtarzowy i dwa takież świeczniki[70].

Mimo niedawnego remontu, już w październiku r. 1872 proboszcz Stanisław Sakowicz zgłaszał potrzebę pilnego odnowienia kościoła, szczególnie przegniłej podłogi, a także konieczność wzniesienia nowego szpitala na miejsce starego[71]. W latach 1873–1874 kosztem 200 rb. wyremontowano dach, na którym wymieniono gonty[72]. W tym samym roku z katedry wileńskiej zostały
162 ofiarowane: dwa duże krzyże żelazne na dach kościoła i dzwonnicy, rzeźby *Św. Agaty* i *Św. Eliasza*, drewniany krucyfiks oraz obraz *Św. Dominika* i dwa inne małe obrazki[73]. Kolejny proboszcz, ks. Juliusz Karwowski w r. 1875 prowadził budowę nowej zakrystii[74]. Kosztem proboszcza Juliusza Narkiewicza w r. 1882 z elementów organów przeniesionych z Ostrowca i Szumska, organmistrz Florian Ostromęcki zmontował nowy instrument o sześciu głosach i dwóch miechach, zaś w r. 1883 odmalowano wnętrze kościoła[75]. W r. 1894 uzyskano pozwolenie na przeprowadzenie kolejnego generalnego remontu: wymianę i pomalowanie podłogi, naprawę i odmalowanie 5 ołtarzy i wymianę w jednym z nich (zapewne gł.) kolumn, wyremontowanie kamiennego ogrodzenia wokoło kościoła – wszystko na łączną kwotę 860 rb.[76]. W tym samym roku wymieniono też oszalowanie ścian i pokrycie dachu[77]. W r. 1895 kosztem proboszcza ks. Juliusza Narkiewicza, wyremontowano ołtarz gł. oraz wzniesiono dwa nowe na miejscu pary starych ołtarzy bocznych: lewy w pierwszej kondygnacji zawierał rzeźbiony krucyfiks, zapewne ze starego ołtarza, w górnej zaś obraz określony jako *Twarz Umęczonego Zbawiciela (Veraicon)*,
167–168, namalowany przez Wincentego Sleńdzińskiego; w prawym umieszczono obrazy
166 *Matki Boskiej Różańcowej* oraz *Niepokalanego Poczęcia* wg Murilla – oba pędzla Wincentego Sleńdzińskiego[78]. Wyremontowano także ołtarze św. Jerzego i św. Józefa (w którym obraz został odnowiony przez Sleńdzińskiego)[79].

---

[70] Archiwum parafialne w Gierwiatach, *Inwentarz...*, 1860, k. 3v.–4r.

[71] LVIA, 604-4-1616, k. 1r.

[72] Archiwum parafialne w Gierwiatach, *Визита или инвентарная опись гервятского р.к. приходского костела*, 1884, k. 1r.; MAB, 43-8368.

[73] MAB, 43-8367.

[74] LVIA, 604-4-1616, k. 1r., 10r., 11r.

[75] Archiwum parafialne w Gierwiatach, *Визита...*, 1884, k. 1r.

[76] LVIA, 604-4-4918, k. 1r., 3r.

[77] Archiwum parafialne w Gierwiatach, *Визита или инвентарная опись гервятского р.к. приходского костела*, 1895, k. 1r.

[78] Wszystkie trzy obrazy odnotowane są (wraz z fotografiami) w albumie sporządzonym przez artystę. Galeria im. Sleńdzińskich w Białymstoku, inw. 112, k. 56.

[79] Archiwum parafialne w Gierwiatach, *Визита...*, 1895, k. 2r.

W r. 1896 proboszczem został ks. Władysław Olszewski, który od razu rozpoczął starania o budowę nowego kościoła. W r. 1898 rozebrano stary kościół i na wsch. od niego założono fundamenty nowej, okazalej murowanej świątyni[80]. Wzniesiono ją w l. 1898–1903 wg projektów wileńskiego architekta gubernialnego Aleksieja Połozowa z r. 1899 i 1900[81]. Kosztorys i projekt *135, 136*
zostały zatwierdzone przez Wileński Gubernialny Komitet Budowlany w kwietniu r. 1899, budowę rozpoczęto 20 V 1899[82]. Projekt oficjalnie zmieniono na prośbę parafian – chodziło o skrócenie kościoła, zmianę fasady i zwiększenie liczby okien, pismo w tej sprawie wraz z nowym projektem wileński konsystorz przesłał do Komitetu Budowlanego 5 VIII 1900[83]. Właściwym autorem modyfikacji był zapewne brat proboszcza, inż. Ignacy Olszewski, który prowadził też budowę przy udziale majstra Antoniego (lub Andrzeja) Kalinowskiego[84]. Koło zaścianka Gibirdy, na pd. wsch. od Gierwiat uruchomiono cegielnię na potrzebę fabryki. Główne środki na budowę pochodziły od kolatorów: Wacława Domeyki i jego matki, Anieli z Naruszewiczów Domeykowej, dachówkę na pokrycie kościoła ofiarował jej zięć, Stanisław Popławski[85]. Przy pracach pomagali parafianie, wspierali je datkami, a w 1903 r. delegacja parafian kwestowała na potrzebę budowy w USA[86]. W r. 1901 „koszta budowy wyniosły już rb. 8.000, oprócz robocizny i innych materiałów składanych w ofierze przez gierwiackich parafian"[87]. Latem r. 1903 kościół był gotowy. 4 VIII 1903 ks. Olszewski zwrócił się do konsystorza wileńskiego o przysłanie komisji dla przyjęcia ukończonej świątyni[88], poświęcenie nastąpiło 8 września r. 1904[89]. Rzutki proboszcz okupił tak szybkie i skuteczne ukończenie wielkiej budowy poważnymi konsekwencjami. Ponieważ fundusze zbierane były bez pozwolenia władz także w innych guberniach, został ukarany grzywną 100 rb. Nadto główny naczelnik kraju zwrócił się do biskupa wileńskiego o przeniesienie ks. Olszewskiego na stanowisko wikariusza[90], a choć nie nastąpiło to do sierpnia r. 1903, to po r. 1904 w Gierwiatach pojawił się nowy proboszcz.

Przed 1907 r. Zofia Jasiewicz namalowała obraz *Chrystus w Ogrójcu* *170*
oraz malowidło ścienne w prezbiterium: *Chrystus uciszający burzę*, obecnie zamalowane[91]. W czasie I wojny światowej kościół nie ucierpiał, jednak woj-

---

[80] A.J. 1901, s. 407.

[81] LVIA, 382-1-1871; LVIA, 382-1-1986, k.10.

[82] LVIA, 604-4-5493, k. 16, 36.

[83] LVIA, 382-1-1986, k. 8r.

[84] Archiwum parafialne w Gierwiatach. *Визита...*, 1904, s. 1.

[85] A.J. 1901, s. 407; Archiwum parafialne w Gierwiatach, zeszyt ofiar na rzecz budowy kościoła, gdzie odnotowana wpłata 3000 rb. [illegible] Wacława Domeyki: dachówkę przekazał jego szwagier Stanisław Popławski (mąż Leonii Domeykówny), który posiadał cegielnię w swym majątku Surwiliszki.

[86] Giedrojć 1995, s. 22.

[87] A.J. 1901, s. 407.

[88] LVIA, 604-4-5493, k. 2r.–4.r., 37r.v.; zob. też: Wilczewski 1995, s. 51.

[89] Kviklys, t. 5, cz. 2, 1986, s. 460.

[90] Kubicki 1936, t. 1, s. 700.

[91] Archiwum parafialne w Gierwiatach, *Инвентарная опись гервятского приходского р.к. костела*, 1907, s. 2.

sko niemieckie dokonało konfiskaty trzech dzwonów[92]. W r. 1933 dokonany został gruntowny remont wieży, w której wymieniono drewniane belki, nadto pokryto ją na nowo blachą[93]. W r. 1935 pokryto blachą ocynkowaną hełmy wieżyczek, a także na nowo otynkowano blendy na elewacjach i wyremontowano gzymsy[94]. Po r. 1979 odmalowano wnętrze, w l. 1982–1990 z inicjatywy ks. Kazimierza Gwozdowicza wymieniono okna, położono nową podłogę, wykonano nowe ławki, odnowiono organy, pomalowano ołtarze i wykonano nową balustradę oraz mensę przed ołtarzem gł., pomalowano elewacje wieży, w r. 1988 zamówiono w Wilnie dwa witraże: *Św. Maksymilian Kolbe* i *Św. Kazimierz*; umieszczono je w oknach na zamknięciu prezbiterium[95]. W l. dziewięćdziesiątych XX w. i po r. 2000 otoczenie kościoła uporządkowane przez proboszcza ks. Leona Nieściuka: ustawione drewniane krzyże, rzeźby ludowe, liczne nasadzenia drzew i ozdobnych krzewów oraz klomby i rabaty kwiatowe. W r. 2003 rozpoczęto remont dachu i elewacji.

2. Opis

2.1. Architektura

139–143 Kościół jest usytuowany pośrodku wsi, przy głównej drodze, na prosto-
kątnym placu ogrodzonym murem z kamienia polnego. Zwrócony prezbite-
rium na zach., murowany z czerwonej cegły, na podmurówce z ciosów grani-
137 towych, z wyjątkiem blend nietynkowany. Trójnawowy, bazylikowy. Na planie
krzyża, z trójnawowym, bazylikowym, pięcioprzęsłowym korpusem o nieco
wysuniętym wsch. (chórowym) przęśle nawy głównej, po którego bokach
144 koliste klatki schodowe (pd. zamurowana), transeptem o dwuprzęsłowych
ramionach i jednoprzęsłowym, prosto zamkniętym prezbiterium, ujętym pię-
141 trowymi aneksami zakrystii i skarbca. Od frontu na osi kościoła wysoka kwa-
dratowa wieża z kruchtą w przyziemiu. Wnętrze tynkowane, malowane na
kremowo, podziały na biało. Prezbiterium szerokości i wysokości nawy gł.,
przęsło krzyżowe otwarte do prezbiterium, nawy gł. i ramion transeptu wyso-
142 kimi ostrołukowymi arkadami. Nawa gł. otwarta do bocznych niższymi i węż-
szymi arkadami na ośmiobocznych filarach. Ponad arkadami od strony nawy gł. ostrołukowy arkadkowy fryz, którym dekorowane również boczne ściany prezbiterium i ramion transeptu. W nawach bocznych ściany dzielone półfilarami. Sklepienia krzyżowo-żebrowe, o przęsłach rozdzielonych szerokimi gurtami o profilu imitującym pęk służek, spływającymi na filary. Analogicznie zdobione ościeża i podłucza arkad. We wsch. przęśle nawy gł. czterodzielne sklepienie z grubymi żebrami spływającymi na konsole, w kruchcie krzyżowe, w zakrystii i skarbcu płaskie, drewniane stropy. Okna ostrołukowe, od wnętrza głęboko rozglifione, w nawach bocznych parzyste, w szczytowych ścia-

[92] *Ibidem*, s. 23.
[93] *Ibidem*.
[94] *Ibidem*.
[95] *Ibidem*, s. 18–19, 23.

nach transeptu w dwóch strefach. Otwory wejściowe zamknięte odcinkowo;
do kruchty duże, prostokątne. Chór murowany, o trójbocznie wklęsłym planie, *143*
trójosiowy, z ostrołukowymi arkadami na filarach o okrągłych, kanelowanych
trzonach i uproszczonych kapitelach, ścianka parapetu ze ślepą balustradą
z ostrołukowych arkadek, przestrzeń podchórza o ośmiodzielnym sklepieniu.
Podłoga z desek. Cokołowa partia ścian i filarów pokryta boazerią.

Elewacje opięte trójuskokowymi skarpami z ostrołukowymi blendami, *144*
zwieńczonymi pinaklami, połączonymi łukami przyporowymi. Gzymsy koro-
nujące i podokienny w nawach bocznych z kostkowym fryzem. Fasadę stano- *141*
wi elewacja frontowa wieży, półszczyty nawy gł. i wsch. elewacje naw bocz-
nych. Wieża trójkondygnacyjna, na osi wgłębny, ostrołukowy portal, zamknię-
ty wimpergą zwieńczoną betonową rzeźbą anioła, ujęty filarami o dużych ostro-
łukowych blendach i masywnych sterczynach. Otwór wejściowy prostokąt-
ny, nad nim dwa oculusy i okrągła płycina w profilowanym obramieniu, wypeł-
niona czwórliściem, także, nieco mniejsza na wimperdze. Druga kondygnacja
wydzielona ślepą ostrołukową balustradą, zwieńczona podwieszonym arkad-
kowym fryzem i, na narożach, sterczynami – w ścianie frontowej dwa ostro-
łukowe okna, nad którymi duże okno okrągłe (obecnie zabite deskami),
w ścianach bocznych ostrołukowe blendy. Trzecia kondygnacja o ściętych
narożach, zwieńczonych sterczynami, w ścianach ostrołukowe prześwity. Pół-
szczyty nawy gł. ujęte w pięciouskokowe skarpy, zwieńczone dwukondygna-
cyjnymi sterczynami, powiązane z wieżą łukiem przyporowym. W półszczy-
tach naw bocznych ślepe galeryjki arkadkowe. Naroża transeptu ujęte pięcio- *140*
uskokowymi skarpami zwieńczonymi sterczynami. Elewacje szczytowe czte-
roosiowe, dzielone tynkowanymi lizenami przechodzącymi w sterczyny w strefie
dwuosiowego szczytu, połączonymi łukami przyporowymi ze sterczynami skarp
– podziały poziome analogiczne jak w elewacjach bocznych stanowią profilo-
wane gzymsy. Okna w dolnej kondygnacji na wszystkich osiach, w drugiej
wyższe, w przęsłach skrajnych w ich miejsce płyciny w kształcie połówek
ostrołuków. W analogicznie ukształtowanej szczytowej elewacji prezbiterium
okna tylko w skrajnych osiach dolnej kondygnacji, w miejsce pozostałych ostro-
łukowe blendy.

Dachy nad prezbiterium, nawą gł. i ramionami transeptu dwuspadowy,
nad nawami bocznymi pulpitowe, kryte blachą (obecnie wymienianą na da-
chówkę). Hełm wieży w formie smukłej, graniastosłupowej iglicy o pięciu
wydzielonych gzymsikami segmentach, w trzech dolnych ostrołukowe lukar-
ny, zwieńczony gałką z krzyżem, kryty blachą. Na skrzyżowaniu kalenic da-
chów nad nawą gł. i transeptem oktagonalna wieżyczka na sygnaturkę, z ostro-
łukowymi okienkami, nakryta smukłym, obitym blachą hełmem, zwieńczonym
krzyżem. Na kalenicy dachów pozostałości metalowego grzebienia.

2.2. Wyposażenie

Wyposażenie jednorodne, neogotyckie, ok. 1903, w naturalnym kolorze
drewna dębowego, lakierowane, ze złoceniami.

Ołtarz gł., jednokondygnacyjny o wydatnym zwieńczeniu, trójprzęsłowy, *145*
na wysokim, dwustopniowym cokole. W polu gł. obraz *Koronacja Marii*, *159*

barokowy pocz. w. XVIII, z ołtarza gł. poprzedniego kościoła. Przęsła boczne
ujęte ustawionymi ukośnie kwadratowymi filarami przechodzącymi w wyso-
kie sterczyny, w polach ostrołukowe nisze z trójlistnym maswerkiem, z wim-
pergami, w których ustawione rzeźby *Św. Piotr* i *Św. Paweł*. Powyżej pola
gł. rodzaj krenelażu z trzech wimperg i wysokich, laskowatych sterczyn. Zwień-
czenie w części środkowej wysokie, trójosiowe, rozczłonowane sterczynami,
środkowe przęsło znacznie szersze, z trójbocznym cokołem stanowiącym pod-
171 stawę rzeźby *Chrystus Ukrzyżowany*, w. XVIII, u góry dwudzielny daszek
o parze ustawionych ukośnie trójkątnych szczycików i wieńcząca całość strojna
sterczyna. Nad przęsłami bocznymi zwieńczenie o formie rozbudowanych,
ażurowych sterczyn, w które wkomponowane rzeźby stojących aniołów. De-
koracja ornamentalna z motywami arkadek, palmet i wici roślinnej. Taberna-
146 kulum trójprzęsłowe, z tronem eucharystycznym zamkniętym arkadą o łuku
w „ośli grzbiet", w bocznych częściach w niszach rzeźby *Matka Boska* i *Św.
Jan Ewangelista*.

147–148 Ołtarze boczne, przy zach. ścianach transeptu o jednakowej formie, jed-
nokondygnacyjne, trójosiowe; w osi środkowej wysoka ostrołukowa arkada,
w której pole zamknięte dwoma łukami ostrymi, przęsła skrajne węższe,
z wysokimi ostrołukowymi niszami, zwieńczone wysmukłą wimpergą ujętą
147 masywnymi sterczynami. W lewym obraz *Św. Jerzy zabijający smoka*, 1890,
148 w niszach gipsowe rzeźby: *Serce Jezusa* i *Serce Marii*. W prawym w polu gł.
obraz *Matka Boska Ostrobramska*, w sukience srebrzonej, z aplikowanymi
powyżej Gołębicą Ducha Św. w glorii promienistej oraz parą aniołków w antyte-
tycznym układzie podtrzymujących chustę, w podłuczu arkady okulus, w którym
owalna, reliefowa, gipsowa głowa *Chrystusa Bolesnego*, w przęsłach bocz-
nych gipsowe rzeźby: *Św. Kazimierz* i *Św. Jadwiga Węgierska*.

149 Ambona, o ośmiobocznym koszu i baldachimie. Kosz z rozbudowaną kon-
solą w formie wieszara, z bokach dekorowanych kwadratowymi płycinami
z ostrołukowymi maswerkami. Na zaplecku analogiczna dekoracja. W zwień-
czeniu baldachimu ażurowa kapliczka zamknięta sterczyną, w której rzeźba
Anioł z krzyżem.

150 Chrzcielnica, eklektyczna, 1927, fundacji J. Trydula, z brunatnego mar-
muru, oktogonalna, na filarze ustawionym na cokoliku, i przechodzącym
w konsole, na której czasza o prostokątnych płycinach, w jednej z nich płyta
z białego marmuru z napisem: „OFIAROWAŁ | DO KOŚCIOŁA | GIER-
WIACKIEGO | W 1927 R. | J. TRYDUL". Pokrywa dzwonowata, z blachy
ocynkowanej, o złoconej gałce.

W kruchcie kropielnice (2), z brunatnego marmuru, o puklowanych cza-
rach.

151 Organy, 1882, firmy Floriana Ostromęckiego z Wilna, zapewne remonto-
wane lub przebudowane w r. 1901[96]. Prospekt pięcioosiowy, z płaskim fron-
tem, o dwóch skrajnych wieżach połączonych trzema segmentami, z których
środkowy nieco wyższy i szerszy. Wieże i segment środkowy zwieńczone

[96] A.J. 1901, s. 407.

odcinkami profilowanych gzymsów, na skrajach których ustawione sterczyny. Pola piszczałkowe w formie ostrołukowych arkad, pod nimi fryzy arkadkowe. Nad bocznymi segmentami grzebienie, nad wieżami ażurowe wimpergi zwieńczone krzyżami. Malowany olejno na brązowo, detal złocony.

Konfesjonały (2), analogiczne, w. XVIII/XIX, na planie prostokąta zamkniętego od frontu półkoliście, z bocznymi ściankami przechodzącymi w skrzydła. Przedpiersie z profilowanym gzymsem, przechodzącym na skrzydła. Powyżej gzymsu ścianki boczne kiosku i skrzydła w formie wolutowych spływów o wklęsło-wypukłym konturze, owalne kratki, wydatne zwieńczenia w formie muszli palmetowych. Malowane na brązowo, detal złocony. *152*

Ławy kolatorskie: 1. przy pd. ścianie prezbiterium, neogotycka, ok. 1903, pięcioprzęsłowa, przedpiersie, ścianki boczne i zaplecek dekorowane prostokątnymi płycinami z ostrołukowym maswerkiem, w zwieńczeniu ażurowa attyka ujęta sterczynami, pośrodku której wielka wimperga; 2. w pd. ramieniu transeptu, neorenesansowa, koniec w. XIX, trójosiowa, o froncie i bokach artykułowanych kolumienkami korynckimi. *155*

Fotel neobarokowy, w. XIX/XX. *156*

Krzesła (2), neogotyckie, pocz. w. XX.

Feretrony: 1. klasycystyczny, 1. poł. w. XIX, o prostokątnym obramieniu zamkniętym nadwieszonym łukiem odcinkowym, krawędzie i obramienia pól perełkowane, po bokach prostokątne płyciny z rozetkami, obrazy *Trójca Św.* i *Immaculata*, w typie barokowym, mal. na blasze[97]; 2. neogotycki, pocz. w. XX, z oleodrukami *Matka Boska* i *Jezus*; 3. neogotycki, pocz. w. XX, z oleodrukami *Serce Jezusa* i *Serce Marii*; 4. neobarokowy, pocz w. XX, z obrazami mal. na blasze: *Św. Antoni z Dzieciątkiem* i *Matka Boska Ostrobramska*. *154*

Obrazy: 1. *Koronacja Marii*, manierystyczny, tempera na desce, 2. ćw. w. XVII, przemalowany, do 1939 w ołtarzu gł. kościoła par. w Cudzeniszkach; *157*
2. ★ *Matka Boska Szkaplerzna*, olej na desce, 2. ćw. w. XVII; 3. *Grosz wdowi*, barokowy, 1. poł. w. XVII, Włochy (?), całkowicie przemalowany; 4. *158, 160*
Św. Franciszek Seraficki, wg Franciszka Lekszyckiego i Annibale Carracciego, zapewne 3. ćw. w. XVII, całkowicie przemalowany; 5. *Św. Rodzina ze św. Janem Chrzcicielem*, 1. ćw. w. XVIII, w sukience metalowej, przemalowany; 6. *Immaculata*, ok. poł. w. XVIII; 7. *Matka Boska Różańcowa ze* *163* *165*
św. Dominikiem, ok. poł. w. XVIII; 8. *Immaculata*, 2. poł. w. XVIII; 9. *Św.* *164, 162*
Dominik, 1. poł. w. XIX (przekazany 1873 z katedry wileńskiej); 10. *Immaculata* wg Murilla, w półpostaci, na odwrociu sygn.: *Vilna 1895 r. | Vincentis Slendzinski*: 11. *Matka Boska Różańcowa ze św. Dominikiem*, neobarokowy, 1895, mal. Wincenty Sleńdziński; 12. ☨ *Veraicon*, 1895, mal. Wincenty Sleńdziński; 13. *Św. Józef z Dzieciątkiem*, zapewne barokowy, 2. ćw. w. XVIII, gruntownie przemalowany 1895 przez Wincentego Sleńdzińskiego, w snycerskiej ramie, pocz. w XVIII, z obfitych liści z suchego akantu, zwieńczonej koroną, 1895 na nowo srebrzonej i złoconej; 14. *Modlitwa w Ogrójcu*, *166* *161* *170*

---

[97] Archiwum parafialne w Gierwiatach, *Inwentarz...*, 1860, s. 2, ołtarzyk procesyjny z obrazami *Św. Trójcy* i *Najśw. Panny Marii* drewniany, malowany, w niektórych miejscach pozłacany.

169 1907, mal. Zofia Jasiewicz; 15. *Męczeństwo św. Stanisława bpa*, sygn.
Bolesław Gramz, 1938.
153 Stacje Drogi Krzyżowej, neogotyckie, gipsowe, reliefowe, pocz. w. XX.
Rzeźby *Chrystus Ukrzyżowany*, drewniane, polichromowane: 1. baro-
171 kowa, 1 poł. w. XVIII; 2. rokokowa, 3. ćw. w. XVIII; 3. klasycyzująca, pocz.
173 w XX; 4. prymitywna, w. XIX.
Naczynia liturgiczne:
174 Monstrancja, neogotycka, przed 1930, z żółtego metalu, na sześciolistnej
stopie, z wygrawerowaną wicią akantową oraz hierogramami *IHS* i *MARYA*,
kolista puszka w niewielkiej glorii promienistej, ujęta filarkami z pinaklami, po
bokach których ażurowe, maswerkowe uszy, powyżej kapliczka z odlewaną
figurką *Chrystusa Frasobliwego*, po bokach figurki św. biskupów (*Stani-
sław i Wojciech*?), w zwieńczeniu gałka z krzyżem. Na stopie napis: „Funda-
cja ks. Kaz[imierza] Malinowskiego i parafianina Andrzeja Szyszko 1930"[98].
176–177 Kielichy: 1. barokowy, w. XVIII, srebrny; 2. w typie barokowym, ok. poł.
w. XIX, metal srebrzony; 3. w tradycji barokowej, srebrny, 1862, wileński
złotnik Jan Tumiłło Daniszewski, na kolistej stopie, z wazonowym, ośmioboczc-
nym nodusem, na stopie i czarze cechy: prostokątna *Daniszewski | w Wilnie*,
probierni wileńskiej, z datą *1862*, próbą *84* oraz inicjałami *T.T.* probierza Ti-
175 mofieja Tripeckiego, wewnątrz stopy ryta data *1862 r.*[99]; 4. neogotycki, mię-
dzy 1899–1904, srebrny, warszawskiej firmy Teodora Wernera, z cechami:
firmową, imienną *Werner i S-ka* oraz probierczą probierni warszawskiej,
z próbą *84* i inicjałami *AP* probierza Aleksandra Romanowa, czynnego 1899–
1904[100].
180 Puszki: 1. regencyjna, 2. ćw. w. XVIII, srebro złocone, kulista, na kolistej
stopie, koszyczek i pokrywa z trybowanym ornamentem cęgowym, z zwień-
czeniu zamknięta korona, współcześnie pozłocona galwanicznie; 2. eklektycz-
na, w. XIX/XX, plater; 3. neogotycka, pocz. w. XX, mosiężna, złocona.
181 Relikwiarze: 1. Św. Krzyża, neobarokowy, w. XIX/XX, plater, na owalnej
stopie z sztancowaną wicią akantową, o trzonie z gruszkowatym nodusem
i owalnej tarczy w kameryzowanym otoku z wawrzynu, puszka owalna z prze-
183 źroczem w kształcie krzyża; 2. św. Filomeny, eklektyczny, w. XIX/XX, plater,
na owalnej stopie z sztancowanym wieńcem winorośli, kolista gloria z płaskich
184 promieni, na rewersie z nakładanym plastronem obłoków[101]; 3. śś. Piusa
i Honoraty, neoklasycystyczny, w. XIX/XX, metal srebrzony, na wysokiej owal-
nej stopie z pasem z akantu i ceownic w otoku i puklowanej tulei, w owalnej
182 glorii puszka w otoku z liści wawrzynu; 4. śś. Feliksa i Klemensa Męczenników,
neobarokowy, w. XIX/XX, na owalnej stopie, z owoidalnym nodusem, owalna
gloria promienista z sztancowanym otokiem z wolut i drobnych kwiatków.

[98] Archiwum parafialne w Gierwiatach, *Inwentarz gierwiackiego rzymskokatolickiego parafialnego kościoła*, 1932, s. 3, zakupiona przez wymienionych w inskrypcji fundatorów na miejsce poprzedniej, najpewniej barokowej, skradzionej w r. 1928.

[99] Laucevičius, Vitkauskienė 2001, s. 316–17, 410–11, 413.

[100] Bobrow 1997, cz. 2, s. 30.

[101] Archiwum Parafialne w Gierwiatach, *Bizuma* ... 1904, k. 1v., ofiarowany przez Anielę Domeykową.

Kustodia, eklektyczna, ok. 1920–1930, srebro. *185*
Ampułki: 1. o cechach barokowych, ok. poł. w. XIX, srebro; 2–3. klasy- *187*
cystyczne, srebrne, z cechami: imienną *J.D.* w prostokącie, Jana Tumiłły Da- *188*
niszewskiego, oraz probierni wileńskiej z datą 1857 i inicjałami *A.M.* probierza
Aleksandra Mianowskiego[102].

Lampa wieczna, neogotycka, pocz. w XIX, mosiężna.

Trybularz, barokowy, 1. poł. w. XVIII, mosiądz srebrzony. *186*

Kociołek na wodę święconą, neobarokowy, w. XIX/XX, plater. *190*

Krzyż ołtarzowy, eklektyczny, w. XIX/XX, plater warszawskiej firmy *189*
Fraget. *191, 193*

Lichtarze: 1–8, neogotyckie, pocz. w. XX, z żółtego metalu, 9–16. w typie barokowym, pocz. w XX, na trójbocznej stopie, metal srebrzony.

Tarcza procesyjna, eklektyczna, w. XIX/XX, plater, ze sztancowanymi hierogramami *IHS* i *MARIA*, aplikowanymi na pluszu.

Krzyż procesyjny, eklektyczny w. XIX/XX, plater.

Szaty liturgiczne: ornaty: 1. biały, ok. poł. w. XVIII, kolumna z białego *194*
rypsu broszowanego srebrem, o wielkoraportowym falistym wzorze maków,
piwonii i pierzastych liści, boki z żółtego rypsu w wąskie, esowato wijące się
pierzaste wstęgi z motywem bukiecików kwiatowych; 2. biały, z 3. ćw. w. *195*
XVIII, z żółtego rypsu, z subornamentem z koronkowej taśmy „w rzekę"
i broszowanym srebrem wzorem esowatej wici i brązowych ulistnionych ga-
łązek z kwiatami goździków i róż; 3. zielony, z tkanin barokowych, szyty *197*
w. XIX, kolumna ok. 1720, z zielonego rypsu broszowanego srebrem, o wzo-
rze „w rzekę" z koronkowej wstęgi, boki 2. poł. w. XVIII, z wciąża dwustron-
nego pasa kontuszowego; 4. niebieski, kolumna 1. poł. w. XVIII, z żółtego *196*
rypsu, analogicznego jak w ornacie białym nr 1, boki z tkaniny koniec w. XIX.

2.3. Otoczenie kościoła

Teren kościelny obwiedziony murem z kamienia polnego. Nagrobki: 1.
ks. Antoniego Dalinkiewicza, proboszcza gierwiackiego, zm. 21 IX 1915, wy-
stawiony przez ks. Ambrożego Jakowanisa, z metalowym krzyżem na grani-
towej podstawie w formie skały, na której kartusz o kształcie arkusza, z in-
skrypcjami w języku litewskim i polskim; 2. Reginy Jakovienė, zm. 1927, obe-
lisk z czarnego granitu; 3. Andrzeja Szyłako, zm. 11 II 1928, w formie steli
z szarego granitu. Na pd. od prezbiterium w prostokątnym ogrodzeniu żeliw-
nym nagrobki Domeyków i Naruszewiczów: 4. Marii ze Zwolińskich, ur. 1882
w Borkach, zm. 20. 02. 1944 w Wilnie, grób ziemny, bez tabliczki; 5–7.
w formie prostokątnych, granitowych płyt z drewnianymi krzyżami z napisa- *198*
mi: 5. WACŁAW DOMEYKO ZMARŁ DN. 26.IV.1935 R. W WIEKU
LAT 81 POKÓJ JEGO DUSZY; 6. Ś.P. TOMASZ NARUSZEWICZ |
ZMARŁ DN. 17.II.1901 R. W WIEKU LAT 65 | ŚP Z NARUSZEWI-
CZOW TEOFILA ZWOLIŃSKA PRIMO VOTO BR. TAUBE ZMAR-

[102] Laucevičius, Vitkauskienė 2001, s. 316–17, 409, 413.

ŁA DN. 18.VI.1911 W WIEKU LAT 85 R.I.P.: 7. Ś.P. KAZIMIERZ DOMEYKO ZMARŁ DN. 31.VIII.1883 R. W WIEKU LAT 78 Ś.P. Z NARUSZEWICZOW ANIELA DOMEYKOWA ZMARŁA DN. 12.IV.1916 W WIEKU LAT 83 R.I.P.

3. Stan zachowania

Kościół w stanie zadawalającym, od r. 2003 prowadzony remont, m.in. wymiana blaszanego pokrycia dachu na dachówkę, starannie wyk. na wzór oryginalnej z czasu budowy. W trakcie jednego z powojennych remontów zamalowano malowidło na pn. ścianie prezbiterium *Chrystus uciszający burzę*. Wyposażenie zasadniczo bez zmian względem stanu odnotowanego w inwentarzu z r. 1932, zachowane dobrze. Obraz *Matka Boska Szkaplerzna* ok. 1970 wywieziony do Muzeum Kultury Starobiałoruskiej w Mińsku[103].

4. Zarys problematyki artystycznej

Informacje o dwóch drewnianych kościołach poprzedzających istniejącą budowlę murowaną są zbyt skąpe, by na ich podstawie można było wyciągać jakieś dalej idące wnioski. O drugim z nich, wzniesionym (lub gruntownie wyremontowanym) po pożarze w r. 1736 wiadomo, że był dwuwieżowy, z gankiem w fasadzie, poprzedzony piętrową bramą-dzwonnicą. Miał zatem formę dość typową dla drewnianej architektury sakralnej swego czasu. W kościele tym w r. 1797 wyróżniał się ołtarz gł. „snycerskiej staroświeckiej roboty, nad którym pawilon czyli baldachim na czterech drewnianych kolumnach czyli słupach snycerskiej roboty, fangultem wyzłacanych, całe prezbiterium zajmujący"[104]. W innym dokumencie odnajdujemy informację, że struktura ta wznosiła się na „czterech drewnianych kręconych kolumnach"[105]. Opisy te pozwalają sądzić, że ołtarz miał formę konfesji, dość niezwykłą w prowincjonalnym wiejskim kościele. Trzeba jednak pamiętać, że Gierwiaty stanowiły własność biskupów wileńskich, zatem mogły tu dotrzeć echa naśladownictw berniniowskiego baldachimu znad grobu św. Piotra, znane z katedry poznańskiej, czy krakowskiego kościoła św. Anny. Daje też do myślenia spostrzeżenie odnotowane w r. 1849, że „rzeźba z drzewa ołtarza wielkiego suto fangultem wyzłacana jest piękna i jak w wiejskim kościele zwracająca uwagę"[106]. Jedyny przekaz ikonograficzny sprzed budowy dzisiejszego kościoła stanowi
138 fotografia z r. 1900, ukazująca tylko rozebraną po r. 1903 murowaną dzwon-

---

[103] Wysocka 1995, poz. 51.

[104] LVIA, 694-1-3714, k. 3r.

[105] Archiwum parafialne w Gierwiatach, *Inwentarz podawczy kościoła i plebanii gierwiackiej*, 1829, k. 3r.–v.

[106] VUB, 4-35961 (A.2626), k. 2r.

nicę[107]. Obiekt ten, wzniesiony w r. 1860, nie wyróżniał się szczególnymi walorami artystycznymi, prezentując dość zdawkowo formy neogotyckie.

Obecny kościół gierwiacki, na tle innych wiejskich, parafialnych świątyń Wileńszczyzny wyróżnia się wielkością i niespotykanym rozmachem, stosownymi raczej dla katedry lub fary dużego miasta. Kształt ten otrzymał, jak się wydaje, nieprzypadkowo i nie jest on wynikiem wybujałych ambicji fundatorów. Po powstaniu styczniowym władze rosyjskie zamknęły szereg okolicznych kościołów i do parafii gierwiackiej włączone zostały rozległe obszary, obejmujące m.in. miasteczko Ostrowiec, w ten sposób w r. 1881 parafia liczyła ok. 7000 wiernych, by z końcem stulecia powiększyć się jeszcze o ok. 1000. Stary drewniany kościół musiał być zbyt ciasny w stosunku do potrzeb, zapewne dlatego zdecydowano się na wzniesienie nowego o tak pokaźnych rozmiarach. Oczywiście niewątpliwy rozmach formy, czy wysokość wieży widocznej z dystansu wielu kilometrów (64 m., uznawana za najwyższą wieżę kościelną na Białorusi), były zapewne traktowane jako swoista reakcja na
niedawne represje popowstaniowe. Pierwotny projekt z r. 1899 i jego grun- *135*
towna modyfikacja z r. 1900, sygnowane są przez wileńskiego architekta gu- *136*
bernialnego, Rosjanina, absolwenta Moskiewskiego Instytutu Geodezyjnego, Aleksieja Połozowa (1820–1903)[108]. Ten wszechstronny architekt oprócz licznych realizacji kamienic w Wilnie, utrzymanych głównie w stylistyce eklektyzmu i neobaroku, oraz drewnianych domów w stylu „szaletowym"[109], wykonywał także z powodzeniem projekty świątyń, nie tylko cerkwi (np. w Olkiennikach), ale też żydowskich szkół i domów modlitwy (np. w Butrymańcach)[110] i kościołów katolickich. Wśród tych ostatnich wymienić można neoklasycystyczny kościół w Giełwianach (1885), neobarokowe w Turgielach (1896), Oławie (1885), Twerczu (1896) i niezrealizowany w Białohrudzie (1901), neoromańskie w Święcianach (1896) i w Prozorokach (1896)[111]. Jednak – choć na projektach widnieją sygnatury Połozowa, zastanawia zapis z wizytacji z r. 1904, dokonanej bezpośrednio po ukończeniu budowy, że kościół wzniesiono wg planów inż. Ignacego Olszewskiego, przy udziale majstra An(toniego, ew. Andrzeja) Kalinowskiego[112]. Olszewski był rodzonym bratem ówczesnego proboszcza, ks. Władysława Olszewskiego, inicjatora budowy[113]. Nic nie wiadomo o jego innych realizacjach, co każe traktować problem atrybucji jako kwestię otwartą. Współczesna literatura białoruska niewiele wnosi, a raczej zaciemnia obraz. Adam Maldis, bez podania źródła wskazał jako autora projektu Wacława Michniewicza, znanego wileńskiego architekta, którego życie i twórczość zostały wyczerpująco i rzetelnie przedstawione w ugruntowanych źródłowo opracowaniach Nijolė Lukšionytė, gdzie brak wzmianki o projekcie

---

107 „Życie i Sztuka" (dodatek ilustrowany „Kraju"), 1900, nr 20, s. 287.
108 Lukšionytė-Tolvaišienė 2000, s. 22.
109 Lukšionytė 1991, s. 175; *LAI*, t. 3, 2000, s. 117–120, 130, 138.
110 *LAI*, t. 3, 2000, s. 330.
111 *Ibidem*, s. 297.
112 Archiwum parafialne w Gierwiatach, *Визита*..., 1904, s. 1.
113 Giedrojć 1995, s. 21.

dla Gierwiat[114]. Anatol Kułagin podaje zupełnie błędnie, iż projektantem był A. I. Alszałowski, a budowa prowadzona była z fundacji księcia (*князя*) Olszewskiego (sic!)[115].

Na podstawie dostępnych przesłanek, przede wszystkim istniejących sygnowanych planów, można przyjąć trzy robocze hipotezy. Pierwsza, iż to rzeczywiście inż. Olszewski był autorem projektów, które z jakichś nieznanych przyczyn sygnował jako własne Aleksiej Połozow, pełniący wówczas funkcję architekta gubernialnego, decydującego o zatwierdzeniu projektu. Mogło to się wiązać z kwestią uzyskania pozwoleń – co w okresie przed wydaniem ukazu tolerancyjnego nie było sprawą łatwą, lub braku uprawnień Olszewskiego. Mniej przekonywujące wydaje się domniemanie, by inż. Olszewski dokonał w trakcie budowy pewnych modyfikacji projektów Połozowa. Trzecia z hipotez, chyba najbardziej prawdopodobna, stanowi połączenie dwóch poprzednich – Połozow jest autorem pierwszej wersji projektu, zaś kolejny projekt, niewątpliwie innej ręki, może właśnie Olszewskiego, podpisał jako poprawiony wariant (*приложение к проекту*), by uniknąć konieczności wszczynania na nowo wszystkich procedur w celu wydawania pozwolenia na budowę wg projektu w istocie zupełnie odmiennego. Pierwotne plany Połozowa najwyraźniej bowiem nie spełniały oczekiwań zleceniodawców, choć jako powód podano zbyt duże rozmiary. Znamienne jednak, że były już wówczas wykonane fundamenty, i to właśnie rzut pozostał najmniej zmienionym elementem drugiej wersji. Pierwsza wersja, sygnowana 24 III 1899, przypomina zrealizowaną tylko podobieństwem rzutu (z wyjątkiem inaczej rozwiązanej wieży), jednak całość bryły jest zupełnie inna. Nawy boczne miały być wyższe, a zamiast łuków przyporowych elewacje opinały uskokowe szkarpy. W przęsłach elewacji bocznych przewidziane były pojedyncze ostrołukowe okna. Elewacje transeptu być miały zamknięte gładkimi trójkątnymi szczytami i posiadać po jednym dużym oknie z trzema mniejszymi powyżej. Zupełnie inna miała być też fasada, z konwencjonalnym ostrołukowym portalem i dużymi ostrołukowymi niszami z rzeźbami *Św. Piotra* i *Św. Pawła* po bokach wieży. Wieża miała być stosunkowo niska, zdecydowanie zbyt przysadzista w stosunku do korpusu, dwukondygnacjowa, o znacznie mniej smukłym hełmie. Trzeba stwierdzić, iż projekt ten nie był szczególnie udany, przede wszystkim
136 zaś nie dopasowany do znacznej skali kościoła. Drugi projekt, sygnowany 20 VI 1900 jako dzieło biura projektowego Połozowa, można w zasadzie uznać za projekt realizacyjny, choć i on w wielu miejscach odbiega od ostatecznie wzniesionej budowli. Przede wszystkim na projekcie wieża jest niższa od wybudowanej, ma dwakroć mniej smukły hełm, jej kondygnacje nie zwężają się

---

[114] Maldis 1977, s. 51; Lukšionytė 1992, s. 357–371, nie wymienia tej realizacji w spisie projektów kościołów autorstwa Michniewicza.

[115] Kułagin 1993, s. 37–39; Kułagin 2000a, s. 156; Kułagin 2000b, s. 36–37, gdzie nawarstwienie błędów: ks. Olszewski (najwidoczniej pomylony z bpem wileńskim Pawłem Holszańskim) został nazwany księciem i fundatorem, a nazwisko jego brata inżyniera uległo deformacji, nadto w przypisie powołanie na Kurczewski 1912a, s. 185, gdzie rzeczone informacje nie figurują.

ku górze. W ostatniej kondygnacji ma dwa dwudzielne okna (jest jedno), ma też gzyms koronujący i trójkątne szczyciki, w realizacji zastąpione zachodzącymi na hełm wielkimi ostrołukami okien ostatniej kondygnacji. Istotne różnice zachodzą też w partii fasady – na projekcie brak zrealizowanej rozety, a portal jest niższy, wpisany w łuk w ośli grzbiet, bez wimpergi. Brak też arkadek na szczytowych ścianach naw bocznych. Nieco odmiennie potraktowano też szczyty i układ okien w elewacjach transeptu. Zamiast zrealizowanej sygnaturki na skrzyżowaniu nawy i transeptu na projekcie widnieją graniaste wieżyczki w zwieńczeniach szczytowych ścian transeptu i zamknięcia prezbiterium. Wreszcie detal wydaje się uboższy i potraktowany szkicowo – w oknach nie zaznaczono maswerków, brak też ostrołukowych blend na szkarpach i sterczynach. We wnętrzu zasadniczą różnicę stanowi artykulacja ścian nawy głównej – w projekcie są to filary z kwiatonowymi kapitelami, na które spływają profilowane gurty. W realizacji kapitele filarów pominięto, a profile gurtów pociągnięto aż do cokołów. Wydaje się, że zmian tych dokonywano na bieżąco w trakcie budowy i że najpewniej są one owocem inwencji inż. Ignacego Olszewskiego.

Ostateczny kształt kościoła jest niewątpliwie oryginalny w porównaniu z innymi wznoszonymi w tym czasie zarówno na Wileńszczyźnie, jak i w Królestwie czy nawet Galicji. Wyjątkowo dobrze pasuje doń miano „wiejskiej katedry", jakie ukuto dla monumentalnych świątyń neogotyckich autorstwa Józefa Piusa Dziekońskiego, wznoszonych w niewielkich miejscowościach[116]. Wg relacji współczesnej budowie „kilku gierwiacian odbywając pobożną pielgrzymkę do tronu Najświętszej Panienki w Częstochowie, po drodze zwiedziło wiele świątyń i z podziwem oglądało piękności rozsianych na naszej ziemi kościołów. Szczególnie utkwił im w pamięci wspaniały kościół Św. Floriana na Pradze pod Warszawą. Wróciwszy do domu, opowiadali innym, co widzieli na świecie i w końcu uradzili ze swoim proboszczem, że postawią w Gierwiatach kościół w stylu kościoła Św. Floriana na Pradze. Rozumie się, że gierwiacka świątynia musi być mniejszą nieco, o jednej tylko wieży, a to z braku wielkich funduszów"[117]. Mamy tu więc do czynienia z kolejnym przykładem oddziaływania praskiego kościoła Św. Floriana projektu Józefa Piusa Dziekońskiego, jednej z najbardziej podziwianych nowych budowli kościelnych na ziemiach polskich w końcu w. XIX. W świetle tej relacji bardziej zrozumiałe wydaje się też odrzucenie pierwotnego projektu, zupełnie do praskiego wzorca nie podobnego. Autor (bądź autorzy) drugiego projektu, podszedł do wspomnianego wzorca dosyć swobodnie, właściwie głównie poprzez wybór nieczęstego w przypadku neogotyckich kościołów układu bazylikowego, wzbogaconego jeszcze o efektowny system łuków przyporowych, niewątpliwie bardziej skomplikowanych w realizacji i bardziej kosztownych, niż standardowe skarpy. Tego typu system konstrukcyjny, nawiązujący do „prawdziwych" gotyckich katedr stosowano u nas niemal zawsze w kościołach największych i najbardziej prestiżowych ze względu na lokalizację lub fundację. Wśród tego typu kościołów

[116] Stefański 2000, s. 53–54.
[117] A.J. 1901, s. 407.

wzniesionych w Polsce można wymienić właśnie kościół Św. Floriana na warszawskiej Pradze (1887–1901, oparty z kolei na decydującym w skali całego regionu Europy Środkowej wzorcu, ustanowionym przez wiedeński Votivkirche, i jego powtórzenia proj. Dziekońskiego w Radomiu, Białymstoku i Żyrardowie. Niemniej, choć w ogólnej koncepcji rzeczywiście kościół gierwiacki powtarza pewne rozwiązania najsłynniejszego dzieła Dziekońskiego, to poprzez swój detal i wyraz artystyczny raczej nie może zostać zaliczony do związanego z tym architektem nurtu gotyku wiślano-bałtyckiego. Tym bardziej nie przypomina też realizacji spod znaku bardziej dla wileńszczyzny „egzotycznej" odmiany „gotyku nadwiślańskiego", promowanej przez środowisko architektów krakowskich[118]. Również porównanie z realizacjami neogotyckich kościołów z obszaru dzisiejszej Litwy i Białorusi nie dostarcza żadnych bliższych analogii[119]. Wykorzystanie pewnych elementów tzw. gotyku płomienistego, a także podziały elewacji transeptu mogą wskazywać na pewne reminiscencje form wileńskiego kościoła św. Anny, będącego całkiem częstym wzorcem dla architektury sakralnej przełomu w. XIX i XX[120], choć w żadnej mierze nie można tu mówić o bezpośrednim nawiązaniu, czy nawet pastiszu.

Wystrój kościoła otrzymał jednolity neogotycki charakter. Pierwotnie, miało „być 6 ołtarzy: w wielkim ołtarzu Pan Jezus na krzyżu; boczne ołtarz świętej Trójcy, świętego Franciszka, świętego Jerzego, Niepokalanego Poczęcia i Matki 145–149, 151 Boskiej Różańcowej"[121]. Ostatecznie, być może z powodów finansowych, ograniczono się do trzech ołtarzy, ambony, ławy kolatorskiej i prospektu organowego. Reprezentują one solidny, lecz standardowy poziom, typowy dla neogotyckiej małej architektury przełomu w. XIX i XX. Niestety nie udało się ustalić ich autorstwa.

W wyposażeniu kościoła gierwiackiego znalazł się zespół interesujących obrazów, jednak w większości stanowią one importy dosyć świeżej daty, 157 o niemożliwej do ustalenia lub niepewnej proweniencji. Najstarszym jest *Koronacja Marii*, mal. na desce, zapewne w 2. ćw. w. XVII. Wiadomo wprawdzie, że przed r. 1939 obraz ten umieszczony był w ołtarzu gł. kościoła parafialnego p.w. Św. Jakuba w pobliskich Cudzeniszkach (widoczny jest na fotografii z r. 1930), choć również nie pochodzi pierwotnie z tego kościoła, gdzie w jeszcze w r. 1784 ołtarzu gł. znajdował się obraz *Św. Jakuba*[122]. Ikonograficznie odpowiada obecnemu obrazowi z ołtarza gł. w Gierwiatach, korespondując z wezwaniem kościoła. Nie można więc definitywnie wykluczyć hipotezy, że jest to obraz z ołtarza gł. kościoła gierwiackiego konsekrowanego w r. 1625, tym bardziej, iż takie datowanie znakomicie odpowiada cechom stylowym dzieła. Nie wiadomo jednak, w jakich okolicznościach obraz znalazł się w Cudzeniszkach i kiedy ostatecznie znalazł się w Gierwiatach. Wczesnoba-

---

[118] Zob. Majdowski 1995; Stefański 2000, rozdz. I i II.

[119] *LAI*, t. 3, 2000, s. 235–288, tamże kościół gierwiacki dwukrotnie wzmiankowany, reprodukowana fot. fragmentu elewacji, s. 237–238, il. 203; Kulagin 2000a, s. 150–183.

[120] Zob. Jaroszewski 1992.

[121] A.J. 1901, s. 407.

[122] VUB, 57-Б.53-1147, s. 2.

rokowa kompozycja tego dzieła łączy się z chłodnym kolorytem, typowym dla północnego manieryzmu. Niestety niektóre istotne partie, głównie głowy Chrystusa i Boga Ojca zostały całkowicie przemalowane.

Interesujący problem stanowi też obraz *Matka Boska Szkaplerzna* z 2. *158*
ćw. w XVII, w l. siedemdziesiątych XX w. wywieziony z kościoła gierwiackiego do Muzeum Kultury Starobiałoruskiej w Mińsku[123]. Kompozycja jest niemal literalnym powtórzeniem drzeworytu *Matka Boska ofiarowująca szkaplerz wiernym*, z *Pobudki do bractwa i confraterni szkaplerza świętego* Jacka Duracza, wydanej w Krakowie w r. 1610[124]. W znacznie mniej dosłowny sposób grafika ta została powtórzona na siedemnastowiecznym obrazie z feretronu kościoła w Marcyporębie[125]. Jak wykazała Krystyna S. Moisan, w graficznym pierwowzorze przedstawienia ciekawie połączono kilka wątków ikonograficznych: oprócz św. Szymona Stocka, któremu Maria wręcza szkaplerz, występują tu klęczące postacie przedstawicieli wszystkich stanów – po lewej papież, kardynał, biskup, król, książę i dwaj mężczyźni, po prawej dwie królewny, trzy zakonnice – karmelitanki i na dalszym planie inne niewiasty. W ten sposób „szkaplerz [...] przeznaczony jest nie tylko dla zakonu karmelitów. Jest on cudownym darem Matki Boskiej ofiarowanym całej ludzkości. Tę bardziej umowną wymowę sceny podkreślają dodatkowo anioły rozciągające płaszcz Marii nad wszystkimi ludźmi"[126]. Jest to więc także nawiązanie do typu ikonograficznego Matki Boskiej w płaszczu opiekuńczym. Pomoc Marii roztacza się także na dusze czyśćcowe ukazane w płomieniach w dolnej strefie obrazu – jedna z nich jest dzięki wstawiennictwu wiernych i mocy szkaplerza unoszona przez anioła. Symbolika powtórzonego za wspomnianą grafiką murowanego kościoła z dzwonnicą, ukazanego w centrum kompozycji na odległym planie, może być interpretowana w szerszy lub węższy sposób (Ecclesia jako taka, symbol Marii jako Kościoła, nawiązanie do cnót życia monastycznego etc.), nie można się więc zgodzić z sugestią autorów białoruskich (nie znających graficznego pierwowzoru), iż może to być przedstawienie pierwotnego kościoła w Gierwiatach[127]. Podobnie wątpliwa wydaje się teza A. Jaraszewicza, dopatrującego się tu widoku katedry wileńskiej z początku w. XVII, zapewne ze względu na usytuowanie wysokiej wieży, podobne jak w przypadku wileńskiej dzwonnicy katedralnej[128]. Proweniencja obrazu nie jest znana, raczej jednak trafił on do Gierwiat (może z jakiegoś kościoła karmelitańskiego) w czasie translokacji wyposażenia z kościołów zamykanych po powstaniu styczniowym, bądź w analogicznych okolicznościach po r. 1945. Może pochodzić z kościoła w pobliskich Cudzieniszkach (zamknię-

---

[123] *MKS* 1983, s. 129, obraz nazwany „Pokłon Matce Boskiej"; Wysocka 1995, poz. 51; *MKS* 1998, s. 161, il. na s. 176, gdzie prawidłowe określenie i objaśnienie tematu obrazu, datowanego na ok. 1620–1630, natomiast nie wskazano miejsca pochodzenia, określonego ogólnie jako „Wileńszczyzna" oraz „rej. ostrowiecki obw. grodzieńskiego".

[124] Moisan 1987, s. 97, 122–123, il. 183.

[125] *Ibidem*, s. 123, il. 184.

[126] *Ibidem*, s. 122.

[127] Wysocka 1995, poz. 51.

[128] *MKS* 1998, s. 161.

tego w r. 1866), gdzie w r. 1784 w drugiej kondygnacji jednego z ołtarzy bocznych odnotowano „obraz bracki Najświętszej Panny Szkaplerznej"[129].

160, 163 Nie udało się też ustalić pochodzenia dwóch obrazów: *Grosz wdowi* i *Św.
Franciszek Seraficki*, zapewne dzieł relatywnie wysokiej klasy, w latach
osiemdziesiątych XX w. poddanych fatalnej „konserwacji", która oprócz zdublowania płótna, polegała na niemal całkowitym, topornym przemalowaniu.
Szkoda tym większa, że oba płótna są bardzo ciekawe ze względu na ikonografię, a nadto najpewniej pochodzą z XVII w. – oprócz kompozycji może na
to wskazywać rodzaj użytego płótna o charakterystycznym, grubym splocie,
160 zszywanego z kilku brytów. Obraz *Grosz wdowi* został zupełnie przemalowany, jednak wciąż czytelna kompozycja świadczy, iż może to być kopia obrazu
z przełomu w. XVI i XVII, zapewne włoskiego (północnowłoskiego?) lub dzieło
163 powstałe w takim kręgu oddziaływania. Obraz *Św. Franciszek Seraficki* jest
najpewniej kopią dzieła Franciszka Lekszyckiego, namalowanego ok. 1664 w
Wilnie i umieszczonego w ołtarzu bocznym tamtejszego kościoła bernardynek
p.w. Św. Michała, będącego powtórzeniem zaginionego obecnie obrazu Annibale Carracciego, znanego z ryciny Fryderyka Johna[130]. Po kasacie klasztoru
i zamknięciu kościoła został przekazany do wileńskiego kościoła karmelitów
bosych p.w. Św. Teresy. Obecnie uchodzi za zaginiony. Jego wygląd przekazuje staloryt Antoniego Oleszczyńskiego z r. 1850, wchodzący w skład *Albumu wileńskigo* Jana Wilczyńskiego[131]. Kopia tego dzieła, wyk. chyba jeszcze
w XVII w., pochodząca z nieustalonego kościoła z rejonu moleckiego (Molety) na Żmudzi, znajduje się w zbiorach LNM w Wilnie[132]. Zwracają uwagę
bardzo zbliżone rozmiary obu zachowanych obrazów: gierwiacki (po ewidentnym przycięciu i podklejeniu): 151 x 104 cm, wileński 160 x 100 cm. Wobec
tego głębszej analizy wymagałoby rozważenie relacji obu kopii z zaginionym
oryginałem, choć w przypadku obrazu gierwiackiego byłoby to możliwe dopie-
161 ro po zdjęciu przemalowań. Obraz *Św. Józef z Dzieciątkiem*, zapewne barokowy, lecz całkowicie przemalowany w r. 1895 przez Wincentego Slendzińskiego, utracił swe cechy stylowe, zachowując jednak schemat kompozycyjny
bliski manierze znanego i wielokrotnie powtarzanego obrazu Szymona Czechowicza; umieszczony jest w okazałej ramie z pocz. w. XVIII, bardzo sprawnie
rzeźbionej z wici suchego akantu, którą można zidentyfikować ze wzmiankowanym od r. 1797 ołtarzem św. Józefa. Pozostałe obrazy barokowe (*Św. Ro-*
164, 165 *dzina ze św. Janem Chrzcicielem*, *Matka Boska Różańcowa ze św. Dominikiem*, *Immaculata*) reprezentują przeciętny poziom, podobnie jak pochodzące zapewne z 1. poł. w. XIX, przekazane w r. 1873 z katedry wileńskiej
162 przedstawienie *Św. Dominika*, namalowane w duchu akademickiego klasycyzmu. Więcej uwagi należy poświęcić autorskim dziełom Wincentego Sleńdzińskiego (1837–1909), absolwenta Szkoły Sztuk Pięknych w Moskwie, twór-

---

[129] VUB, 57-B.53-1147, s. 2.

[130] Dzik 1998, s. 149.

[131] BJ, zbiory graficzne, nr 1-17 707; *Lietuvos vienuolynų dailė* 1998, s. 91–92, kat. II.16.

[132] *Lietuvos vienuolynų dailė* 1998, s. 58–99, kat. I.4; w r. 1969 zabrany do wileńskiego Muzeum Ateizmu, obecnie w zbiorach LNM w Wilnie, nr inw. P 545.

cy licznych obrazów religijnych do kościołów w Moskwie, Nowogrodzie, Wilnie i na całej Wileńszczyźnie. Z trzech obrazów ołtarzowych, wykonanych przez niego w r. 1895, przetrwała sygnowana kopia *Assunty* Murilla, zdradza- 166
jąca rękę wprawnego artysty o solidnym treningu akademickim i dużej rutynie, oraz obraz *Matka Boska Różańcowa*, stanowiący udatny pastisz swoj- 165
skich wzorców barokowych; wygląd zaginionego *Veraikonu* dokumentuje dziś jedynie fotografia, wyk. w r. 1895 przez samego artystę, zachowana w sporządzonym przezeń albumie prac własnych[133]. *Męczeństwo św. Stanisława bpa* z 1938 zasługuje na wzmiankę nie tyle ze względu na swą bardzo problematyczną wartość artystyczną, lecz z uwagi na autora i domniemaną proweniencję. Obraz sygnował ks. Bolesław Gramz, malarz amator, autor licznych 169
dzieł rozsianych na Wileńszczyźnie i Grodzieńszczyźnie, zamordowany przez hitlerowców. Wg nie do końca pewnych relacji parafian, jest to obraz z ołtarza pobliskiej kaplicy w Sokolojciach i znajdował się tam do jej dewastacji w latach powojennych.

Pozostałe mobilia reprezentują w zasadzie przeciętny poziom artystyczny, charakterystyczny dla kościołów regionu. Na osobną wzmiankę zasługują chyba tylko sygnowane obiekty złotnictwa: kielich (1862) i dwie ampułki (1857) 176, 187
z pracowni wileńskiego złotnika Jana Tumiłły Daniszewskiego oraz neogotycki kielich z warszawskiej wytwórni Teodora Wernera i S-ki (między 1899–1904). Szczególnie interesujący wydaje się kielich wykonany przez Daniszew- 176
skiego, utrzymany w tradycji barokowej, jak widać wciąż żywej wśród złotników wileńskich jeszcze po połowie w. XIX.

W wyjątkowo zasobnym archiwum parafialnym w Gierwiatach znajduje 199
się projekt kaplicy, sygnowany w Wilnie w r. 1904 przez inżyniera o nieczytelnym nazwisku[134]. Miała ona być niewielką, murowaną, neogotycką budowlą na planie prostokąta, z trójbocznie zamkniętym prezbiterium. Jej formy nawiązują bezpośrednio do form kościoła. Znane archiwalia nie dostarczają żadnych informacji o budowie tej kaplicy, stąd trudno ustalić gdzie dokładnie planowano jej wzniesienie, jaka miała być jej funkcja oraz dlaczego ostatecznie projektu nie zrealizowano.

---

[133] Galeria im. Sleńdzińskich w Białymstoku, Album prac W. Sleńdzińskiego, inw. 112, k. 56.

[134] Archiwum parafialne w Gierwiatach, *Проектъ часовни при костелѣ в приходе Герявты*, 1904.

Marcin Zgliński

KAPLICE PARAFII GIERWIACKIEJ

1. Sokołojcie

1.1. Historia

Wieś Sokołojcie położona jest ok. 3 km. na pn. wsch. od Gierwiat. W w. XVIII i XIX znajdował się tam dwór i folwark[1]. Drewniana kaplica istniała tam co najmniej już w r. 1744, gdyż wówczas na synodzie diecezjalnym została ogłoszona przez bpa Michała Zienkowicza jako publiczna, co zostało następnie potwierdzone przez bpa Ignacego Józefa Massalskiego[2]. W XVIII w. posiadłość w dobrach Koszczyców, od co najmniej r. 1797 do r. 1815 wieś wraz z dworem była w posiadaniu Marianny Koszczycowej, starościny zarzyckiej, po jej śmierci, od r. 1816 barona Rönne, marszałka telszewskiego[3]. Altaria sokołojcka posiadała sumę legacyjną 1200 rb. sr., zapisaną 17 stycznia 1815 przez Mariannę Koszczycową w celu odprawiania nabożeństwa za jej duszę. Dwór sokołojcki płacił 6% od tej sumy, pleban gierwiacki odprawiał jedną mszę tygodniowo za duszę zmarłej kolatorki[4]. W r. 1817 określona jako „kościółek z drzewa budowany"[5]. W r. 1838 wzniesiona została obecna, mu-
165, 166
rowana kaplica[6]. W r. 1849 była ona „należycie wyreperowana i odnowiona", dach pokryty był dachówką, cztery okna określono jako nowe[7]. Co najmniej

---

[1] *Słownik geograficzny*, t. 11, 1890, s. 28.

[2] Litak 1996.

[3] LVIA, 694-1-3714, *Inwentarz plebanii gierwiackiej*... 1822, k. 7r.

[4] MAB, 43-8366, *Wiadomość o funduszu kościoła gierwiackiego*, 20 sierpnia 1838, k. 1r.

[5] Archiwum parafialne w Gierwiatach, *Akt wizyty generalnej kościoła gierwiackiego*, 1818.

[6] Archiwum parafialne w Gierwiatach, *Визита или инвентарная опись гервятского р.к. приходского костела*, 1904, k. 4v.

[7] Archiwum parafialne w Gierwiatach, *Inwentarz*... 1849, k. 7v.

do r. 1890[8] majątek nadal należał Rönnów, jednak ponieważ dziedzic nie zadbał o przedłużenie indultu, od ok. 1845 lat nie odprawiano w niej mszy[9]. W roku 1922 i 1932 kaplica była „bez okien, ze zgniłym gontowym dachem"[10]. Po r. 1950 ulokowano w niej mleczarnię, następnie opuszczona i zdewastowana, odebrana przed r. 1995, w r. 1995 dach pokryto blachą, jednak do r. 2003 remont nie został ukończony.

1.2. Opis

605, 606 Usytuowana przy drodze z Gierwiat do wsi Sokołojcie. Murowana z cegły, otynkowana, klasycystyczna. Frontem zwrócona na pd., na planie prostokąta. Wnętrze o gładkich ścianach, bez podłogi i sufitu. Elewacje na cokole z dość szeroką odsadzką, zwieńczone uproszczonym belkowaniem, boczne bezpodziałowe, boniowane na narożach, z odcinkowo zamkniętym rozglifionym oknem na osi, tylna ślepa, z prostokątnym oknem w trójkątnym szczycie. Fasada trójosiowa, boniowana, dzielona pilastrami z kimationem lesbijskim w kapitelach, na osi prostokątne wejście, nad nim półkolista wnęka, w przęsłach bocznych równe jej wielkością okna z półkolistym nadłuczem wypełnionym motywem plecionki. Trójkątny fronton, na który nałożony na osi szczyt z półkolistym okienkiem, odpowiadający szerokością środkowemu przęsłu, zwieńczony ogzymsowanym trójkątnym naczółkiem, w którym niewielki oculus. Na wierzchołku kuty żelazny krzyż z promieniami w narożach ramion i trójkami małych krzyżyków na ich zakończeniach. Dach dwuspadowy, podbity blachą.

1.3. Stan zachowania

Mury zawilgocone, częściowo pozbawione tynku. Okna bez szyb. Wnętrze całkowicie zdewastowane, wylane cementem, z pozostałościami cokołów pod urządzenia mleczarni.

2. Giry

2.1. Historia

Wieś Giry jest położona na pd. od Gierwiat, przy drodze do Soły. W r. 1866 liczyła 29 domów, 258 mieszkańców (243 katolików i 15 żydów)[11]. Pierwotnie tzw. cmentarz girski, na którym w r. 1828 wystawiono z sosnowego drewna kaplicę, przypisany był do sąsiedniej wsi Rymdziuny, dlatego w inwentarzach

---

[8] *Słownik geograficzny*, t. 11, 1890, s. 28.

[9] Archiwum parafialne w Gierwiatach, *Wizyta kościoła parafialnego gierwiackiego*, 1855, k. 3r.; *Inwentarz kościoła parafialnego gierwiackiego*, 1860, s. 7.

[10] LVIA, 694-5-4947, *Inwentarz gierwiackiego rzymskokatolickiego parafialnego kościoła...*, 1922, k. 20v.; Archiwum parafialne w Gierwiatach, *Inwentarz gierwiackiego rzymskokatolickiego parafialnego kościoła*, 1932, s. 9.

[11] *Słownik geograficzny*, t. 2, 1881, s. 575.

aż po r. 1855[12] kaplica występuje w miejscowości Rymdziuny, na „mogiłach girskich". W r. 1844, 1849 i 1855 była „w stanie zupełnie dobrym", jej dach był kryty słomą[13]. Remontowana w r. 1992, wówczas powstało też ogrodzenie cmentarza.

2.2. Opis

Kaplica usytuowana na cmentarzu. Orientowana, drewniana, konstruk- *200*
cji zrębowej z lisicami, szalowana pionowo, na kamiennej podmurówce, obecnie pokrytej cementem. Na planie prostokąta zamknięta trójbocznie. Wnętrze jednoprzestrzenne, nakryte sufitem. Balkon chóru wsparty na dwóch słupach, z tralkową balustradą, dostępny schodkami-drabiną. Ściany i sufit obite płytą oklejoną laminatem. Podłoga z płytek betonowych. Elewacja frontowa poprzedzona podcieniem wspartym na czterech słupach, z trójkątnym szczytem, w którym drewniany krucyfiks, 1. poł. w XIX. Na osi prostokątny otwór wejściowy. W elewacjach bocznych i na osi prezbiterium małe, prostokątne, zamknięte półkoliście okna. Dach dwuspadowy, kryty eternitem.

2.3. Wyposażenie

Obraz *Święta Rodzina*, w. XIX/XX. Kielichy (2), w. XVIII/XIX, w tra- *201, 202,*
dycji barokowej, metal srebrzony. Paschał, w. XIX, w tradycji barokowej, *203*
drewniany.

3. Jakientany

Folwark Jakientany (Jukientany) stanowił własność wileńskich kanoników regularnych. Tamtejsza prywatna kaplica powstała zapewne przy końcu w. XVIII, odnotowana po raz pierwszy w r. 1797, wówczas stwierdzono, że „msza wtedy tylko bywa zwykła, kiedy księża na wakacje lub też inne zabawy zjeżdżają"[14]. Także w inwentarzu z r. 1816 stwierdzono, iż „służy dla samej wygody księży na wakacjach, lub dla innych potrzeb bawiących się w tym folwarku"[15]. W roku 1844 i 1849 kaplica odnotowana jako znajdująca się w folwarku rządowym[16]. W r. 1855 już nie istniała[17].

---

[12] Archiwum parafialne w Gierwiatach, *Wizyta kościoła parafialnego gierwiackiego*, 1855, k. 3r.; w inwentarzu kościoła z r. 1907 podano datę 1826.

[13] Archiwum parafialne w Gierwiatach, *Inwentarz kościoła parafialnego gierwiackiego*, 1844, k. 6v.; *Inwentarz...*, 1849, k. 7r.; *Wizyta...*, 1855, k. 3r.

[14] Archiwum parafialne w Gierwiatach, *Wizyta generalna kościoła parafialnego gierwiackiego*, 1797, k. 3v.

[15] LVIA, 694-1-3714, *Inwentarz plebanii gierwiackiej...*, 1822, k. 7r.

[16] Archiwum parafialne w Gierwiatach, *Inwentarz...*, 1844, k. 6v.; *Inwentarz...*, 1849, k. 7r.

[17] Archiwum parafialne w Gierwiatach, *Wizyta...*, 1855, k. 3r.

Marcin Zgliński

KOŚCIÓŁ PARAFIALNY P.W. ŚŚ. PIOTRA I PAWŁA W GRAUŻYSZKACH

1. Historia

Graużyszki, wieś w rejonie oszmiańskim obwodu grodzieńskiego na Białorusi, niegdyś miasteczko w powiecie oszmiańskim woj. wileńskiego, jest położona ok. 15 km na pd.zach. od Oszmiany. Początek miejscowości wg legendarnej tradycji odnoszony był do poł. w. IX, kiedy to miał ją założyć Graużа, wódz w służbie księcia litewskiego Erdziwiłła[1]. Wedle tzw. kroniki Bychowca Graużyszki miały być gniazdem rodu Moniwidowiczów h. Leliwa, rzekomo wywodzących się od owego Graużу, co nie znajduje jednak potwierdzenia w źródłach[2]. Nazwa, o ewidentnie litewskiej etymologii, pochodzi może od słowa *graužas* 'piękny', lub *grauž* 'żwir'. W r. 1507 własność Mikołaja Butryma[3], w r. 1518 wdowy po nim, Barbary Janowny (lub Juriewny), wówczas określone jako miasteczko (*oppidum*)[4]. W r. 1588 dobra graużyskie należały do Melchiora Graużу-Snowskiego, kasztelana witebskiego. Po jego śmierci żona Barbara darowała je Naruszewiczom, kasztelanostwu mścisławskim, a po śmierci kasztelana mścisławskiego dziedzicami zostali wdowa Halszka z Komajewskich i jej syn małoletni Albrycht Naruszewicz. W r. 1605 sprzedali je Janowi Korsakowi, sekretarzowi królewskiemu. W r. 1618 Jan Mikołaj Korsak, sędzia ziemski oszmiański na rzecz bursy tzw. korsakowskiej przy Akademii Wileńskiej zapisał dobra Jasiew w pow. zawilejskim oraz sumę 800

[1] *Słownik geograficzny*, t. 2, 1881, s. 799.

[2] Semkowicz 1989, s. 24.

[3] VUB, 57-Б.53-42, s. 841, *Visitatio ecclesiae grauzyscensis anno 1654 aprilis 29 die peracta*; BCz., rkps 1777, s. 226–227: fundusz Mikołaja Butryma, dziedzica Graużyszek na altarię kościoła graużyskiego, 5 XII 1507.

[4] VUB, 57-Б.53-44, k. 94v.–95r., VUB, 57-Б.53-1372, k. 12r., *Dokumenta kościoła graużyskiego*; BCz., rkps 1777, s. 296–297, nadanie kościołowi parafialnemu w Graużyszkach dochodów z karczmy („oppidum taberna") przez Barbarę Juriewnę, wdowę po Mikołaju Butrymie, 1518.

kop gr. lit. zabezpieczoną na Graużyskach i Słowieńsku (ob. Konwaliszki), następnie sprzedał Graużyszki Szymonowi Butrymskiemu, po którym odziedziczył syn Marcin (zm. 1640). Wdowa po nim, Halszka z Bychowców, w r. 1641 sprzedała ją Eustachemu Radziwonowiczowi Kierdejowi, staroście rosieńskiemu i podstolemu grodzieńskiemu, późniejszemu kasztelanowi żmudzkiemu. W r. 1663 odziedziczył Graużyszki jego syn Aleksander, cześnik oszmiański, którego córka Helena wniosła je Mateuszowi Römerowi, podkomorzemu trockiemu. W r. 1715 testamentem Heleny z Kierdejów Römerowej dobra otrzymał jeden z jej synów, Stefan. Ten w r. 1765 oddał Graużyszki w zastaw jezuitom wileńskim za 80 000 zł. Po nim odziedziczył je jego syn Damazy, chorąży, a następnie podkomorzy woj. trockiego. Ostatecznie jego córka Alojza wniosła Graużyszki w posagu Michałowi Korsakowi. Ostatnim polskim właścicielem Graużyszek w XIX w. był Adam Korsak. W r. 1865 samo miasteczko przeszło na własność miejscowych włościan i plebanii, a dobra w r. 1867 przejął Połozow[5], który następnie sprzedał go Kononcowi, naczelnikowi kancelarii generała gubernatora, w jego posiadaniu majątek znajdował się do I wojny światowej. Ok. r. 1881 miasteczko liczyło zaledwie 211 mieszkańców[6]. Po r. 1918 obszar dworski został rozparcelowany pomiędzy włościan, część została też przekazana biskupstwu wileńskiemu, które zwróciło ją spadkobiercom Korsaków[7].

Parafia graużyska została erygowana przed r. 1495 kiedy to abp gnieźnieński Fryderyk zatwierdził w Grużyszkach altarystę Jana[8].

W r. 1507 dziedzic graużyski Mikołaj Butrym ufundował przy miejscowym kościele altarię[9]. W r. 1518 uposażenie kościoła zostało powiększone przez wdowę po nim, Barbarę Janownę (lub Juriewnę) o 6 kop gr. lit. z trzech karczem[10]. W XVI w. parafia należała do najsłabiej uposażonych w diecezji, posiadając w r. 1559 zaledwie cztery dymy[11]. Uposażenie to jednak stopniowo ulegało powiększeniu: m.in. w r. 1596 przywilejem Zygmunta III na ponad 3 włóki ziemi w zaścianku przy wsi Graży w leśnictwie niemonajckim, w r. 1614 poprzez cesję gruntów z tej samej wsi oraz młynu ze stawem, dokonaną przez Wojciecha Gintowta, i w r. 1620 nadaniem Zygmunta III 4 włók gruntów we wsi Graży oraz 2 włók i 8 morgów w zaścianku Czobnie[12]. W r. 1794 fundusz został powiększony o 450 rb. przez proboszcza Jakuba Szczęsnulewicza[13]. W tym samym roku Franciszek i Wincenty Sczęsnulewiczowie – niewątpliwie krewni (bracia?) proboszcza zapisali 3000 zł na altarię[14].

---

[5] Jankowski, cz. 1, 1896, s. 165–168; *Słownik geograficzny*, t. 2, 1881, s.799.

[6] *Słownik geograficzny*, t. 2, 1881, s.799.

[7] LVIA, 604-1-7733, k. 9r.–22v., *Kwestionariusz parafialny*, 1930, k. 10r.

[8] *Kodeks dyplomatyczny* 1948, s. 496, nr 428; Ochmański 1972, s. 67.

[9] VUB, 57-Б.53-42, s. 841, *Visitatio ecclesiae grauzyscensis anno 1654 aprilis 29 die peracta*.

[10] *Ibidem*, 57-Б.53-44, k. 94v.–95r.; oraz 57-Б.53-1372, k. 12 r., *Kwestionariusz*..., 1930.

[11] Ochmański 1972, s. 104.

[12] VUB, 57-Б.53-1378, k. 165r.–166r, *Summariusz dokumentów kościołowi graużyskiemu służących, spisanych roku 1795 miesiąca augusta*.

[13] VUB, 4-35956(A. 2621), k. 1v.

[14] Sprogis 1929, s. 216.

Ok. r. 1881 parafia liczyła 3009 wiernych[15]. W r. 1939 należała do dekanatu oszmiańskiego, liczyła 5557 osób[16]. W ramach diecezji grodzieńskiej również pozostaje w tymże dekanacie.

Pierwszy kościół graużyski powstał zapewne jeszcze w końcu w. XV. W r. 1650 został gruntownie przebudowany lub na nowo wzniesiony przez Eustachego Kierdeja, ówczesnego właściciela Graużyszek. W r. 1654 kościół był niepozorną drewnianą budowlą „structurae semiovalis et oblongae", miał jeden ołtarz z przedstawieniem *Matki Boskiej z Dzieciątkiem*, konsekrowany przez bpa Stanisława Nieborskiego, sufragana wileńskiego. W drewnianej dzwonnicy znajdował się jeden dzwon[17]. Niestety brak informacji o historii kościoła przez następnych 126 lat, niewątpliwie jednak ok. poł. w. XVIII musiało dojść do wzniesienia nowej świątyni. Przed r. 1780 staraniem ówczesnego proboszcza Jakuba Szczęsnulewicza wyremontowano dach kościoła, wzniesiono nową, drewnianą, trójkondygnacyjną dzwonnicę i parkan wokół cmentarza[18]. W kościele znajdowało się wówczas pięć ołtarzy: gł. trójkondygnacyjny, z obrazami *Matki Boskiej z Dzieciątkiem* (z licznymi wotami), Pana Jezusa oraz św. Piotra i Pawła (ołtarz ten przetrwał do zniszczenia kościoła po r. 1945), św. Wincentego, św. Walentego, oba malowane „na optykę", św. Stefana, snycerski, określony jako stary oraz nowy św. Antoniego, malowany „na optykę". Na chórze znajdowały się pozytyw szkatulny oraz para kotłów[19]. Inwentarz z r. 1829[20] przynosi więcej informacji o wyglądzie ołtarzy. Główny określono jako trójkondygnacyjny, w polu środkowym znajdował się obraz *Matki Boskiej* w srebrnej sukience, w drugiej kondygnacji *Pana Jezusa* (być może *Ukrzyżowanie*), w trzeciej zaś, określonej jako wierzchołek, przedstawienie *ŚŚ. Piotra i Pawła* „w obłokach", być może więc było to w istocie snycerskie zwieńczenie z rodzajem glorii z figurami świętych. W ołtarzach bocznych znajdowały się obrazy *Św. Wincentego* i *Św. Antoniego Padewskiego*, ten ostatni w miedzianej sukience. Drewniana, snycerska ambona była połączona we wspólną strukturę z konfesjonałem, nadto w kościele były dwa inne konfesjonały, drewniana chrzcielnica, na chórze stały jedenastogłosowe, potrzebujące naprawy, organy.

Przed r. 1830 staraniem proboszcza ks. Józefa Małyszewicza wymieniono w kościele okna[21]. Wówczas jeszcze kościół miał dwie wieże i ganek. Przed poł. w. XIX stan świątyni był zły, o czym w listopadzie r. 1847 donosił do kurii dziekan oszmiański, stwierdzając m.in., że „oprócz brudnego utrzymania całego kościoła, a nade wszystko bocznych ołtarzów", pilnego remontu wy-

---

[15] *Słownik geograficzny*, t. 2, 1881, s. 799.

[16] Kviklys, t. 5, cz. 2, 1986, s. 476.

[17] VUB, 57-Б.53-42, s. 840, *Visitatio ecclesiae...*, 1654.

[18] VUB, 57-Б.53-345, k. 2v.

[19] *Ibidem*, k. 1r.–1v.

[20] LVIA, 694-1-3651, k. 28r.–33v., *Inwentarz kościoła parafialnego graużyskiego w powiecie oszmiańskim położonego*, 1829.

[21] LVIA, 694-1-3779, k. 345, *Wizyta kościoła parafialnego graużyskiego w guberni wileńskiej, w powiecie oszmiańskim, w miasteczku Graużyszkach, w dekanacie oszmiańskim, przez naznaczonego wizytatora z rządu diecezjalnego za rok 1830 odprawiona*.

magają deski podłogi „pogniłe a w części spaczone tak, że się prawie pod nogami uginają", balustrady przy ołtarzu i na chórze, ławki i zbyt luźno ułożone oszalowanie[22]. Na zarzuty te proboszcz, ks. Piotr Banialewicz, odpowiedział relacją o licznych pracach remontowych, które miał wykonać w kościele: „kiedy przybyłem do Graużyszek w roku 1833 junii 3 dnia, znalazłem same rudery nie tylko zewnątrz kościoła, ale i wewnątrz - w kościele lała się woda przez dach, jak woda przez rzeszoto. Dzwonnica waląca się, zupełnie upadkowi dzwonów grożąca, pod ścianami kościoła bez podmurowania i świnie przez kościół nawet łaziły. Okna częściowo były dranicami pozabijane, a częściami i tych nie było. Czasu zawiejów pod kolano śniegu zawiewało. W roku 1841 kościół na nowo gontami cały pokryłem i przy kryciu ściany, gdzie były nadgniłe, zamocowane zostały wewnątrz jako i zewnątrz. W roku 1842 do okien kościelnych ramy nowe dałem i okna przy dodaniu całej skrzyni szkła, w całości przesypane na nowo zostały. Dzwonnica przestawiona na nowo została i pokryta na nowo gontami. Szpital był rujnujący się zupełnie i obaleniem się grożący, nowy postawiłem, i inne wszelkie budowle plebańskie przestawione zostały"[23]. Trudno do końca rozsądzić racje, choć relacja o stanie okien w r. 1833 jest sprzeczna z informacją o ich całkowitej wymianie krótko przed r. 1830. W r. 1846 kościół i parafię dotknęły dopusty: pożar, który 11 lutego całkowicie strawił plebanię i katastrofalne gradobicie z 29 maja, które spustoszyło okolicę i uszkodziło kościół, gdzie grad „szkody wielkie poczynił, okna cztery duże z frontu kościoła, zupełnie szkło na kawałki drobne pobił, nawet z ram i poprzeczniki powybijał, w bocznych od południa, w niektórych ćwiartki szkła powybijał"[24]. W r. 1848 zostały odnowione obrazy w kościele[25]. W r. 1857 obito gontem podmurówkę kościoła, za kadencji proboszcza Franciszka Wojarzyńskiego (ok. 1858–przed 1865) zostało zbudowane nowe ogrodzenie cmentarza kościelnego z dębowych desek oraz wzniesiono dwukondygnacyjną, drewnianą dzwonnicę[26]. Wyzłocono także puszkę oraz sprawiono kielich i patenę ze „srebra warszawskiego"[27], jak potocznie nazywano wówczas wyroby platerowane. Generalnego remontu kościół doczekał się w r. 1867, kiedy to staraniem proboszcza ks. Antoniego Szadurskiego wyremontowano wnętrze, dach i założono nowe szalunki[28]. Być może to właśnie w trakcie tego remontu usunięto górne kondygnacje wież. W r. 1868 z katedry wileńskiej przekazano do kościoła graużyskiego brązową łódkę i kadzielnicę[29]. W r. 1891 po kilkuletnich staraniach wydano pozwolenie na gruntowny remont kościoła: wymianę oszalowania, podłogi, drzwi, pomalowanie wnętrza, pozłocenie ołtarzy oraz reperację organów[30]. Remont ten faktycznie zaczęto już w roku

---

[22] *Ibidem*, 604-4-401, k. 5r.
[23] *Ibidem*, k. 9r.
[24] *Ibidem*, 604-4-509, k. 2r., 4r., 6r.
[25] VUB, 4-35956(A. 2621), k. 2r.
[26] LVIA, 604-1-7769, k. 5r.
[27] *Ibidem*, k. 1r., 3r.
[28] LVIA, 604-4-1951, k. 1r., 2r., 8r., 15 r.
[29] MAB, 43-8542, k. 3.
[30] LVIA, 604-4-4122, k. 6r.

poprzednim[31]. W r. 1893 zbudowano nową dzwonnicę[32]. Prace trwały jeszcze w latach 1894–1895, kiedy m.in. wymieniono w kościele podłogę oraz odmalowano i wyzłocono ołtarz gł.[33], wówczas także gruntownie przerobiony. W r. 1895 Wincenty Dokurno ufundował za 374 rb. nowy dzwon[34]. Kolejny proboszcz, ks. A. Galjewicz (1901–1912) zakupił z własnych funduszy m.in. trzy feretrony, 8 dużych i 6 średnich posrebrzanych świeczników oraz 4 ornaty. W r. 1905 ze składek parafian sprawiono dziesięciogłosowe organy, wykonane przez wileńską firmę Wacława Biernackiego[35]. W r. 1906 parafianie przywieźli z pielgrzymki do Częstochowy srebrny kielich z pateną[36], w tym samym roku ukończono nowe, murowane z kamienia ogrodzenie cmentarza kościelnego[37]. W r. 1907 wymieniono oszalowanie i odmalowano elewacje, a w r. 1908 wymieniono podłogę, zapewne także wówczas przebudowano chór[38]. W r. 1909 została wzniesiona nowa plebania[39]. W czasie probostwa ks. Jana Siemaszkiewicza wyremontowano podmurówkę kościoła, sprawiono nowy dzwon, wyremontowano organy i zakupiono m.in. figury *Serca Jezusowego*, *Św. Antoniego* oraz *Chrystusa Zmartwychwstałego*[40]. W czasie I wojny światowej władze rosyjskie skonfiskowały dzwony. Ks. Jan Krzywicki w latach trzydziestych wyremontował ogrodzenie kościelne oraz dobudował do fasady kościoła drewniany ganek[41]. 1 VIII 1937 poświęcono nowy dzwon „Jan Władysław", odlany w warsztacie A. Kruszewskiego w Węgrowie[42].

Po II wojnie światowej kościół został zamknięty i popadł w ruinę. Po r. 1990 na nowy kościół adaptowano dom ludowy, przenosząc tu nieliczne ele- *225*
menty ocalone ze starego kościoła. W r. 2001 oszalowano wnętrze.

Proboszczami graużyskimi byli m.in.: Jakub (1518), Adam Wojciech Gabriałowicz (1553), Szawiński (1623), Franciszek Razelewicz (1632), Andrzej Maciuński (1753), Jakub Szczęsnulewicz (przed 1780–po 1794), Wincenty Krypkowski (1827–1829), Józef Małyszewicz (przed 1830–1833), Piotr Łukasz Banialewicz (1833–po 1849), Bartłomiej Klumbowicz (1855), Franciszek Wojarzyński (ok. 1858–po 1862), Antoni Szadurski (1866–1867), Adolf Piotrowski (1868–1871), Narkiewicz (1871–1886), Józef Tomaszewicz (1886–

---

[31] *Ibidem*, 604-1-7733, k.11r., *Kwestionariusz...*,1930.

[32] *Ibidem*, 604-1-7769, k.17r., *Инвентарная опись граужышского р.к. приходского костела*, 1915.

[33] *Ibidem*, 604-4-5187, k. 3r.–3v.

[34] *Ibidem*, 604-1-7769, k. 2v., *Инвентарная опись граужышского р.к. приходского костела составлена настоятелём тогоже костела кс. Галиевичем, кс. Салатинскому 1912 года*.

[35] *Ibidem*: *Katalog fabryki Biernackiego* 1937.

[36] LVIA, 604-1-7769, k. 9r., *Инвентарная опись...*, 1915.

[37] *Ibidem*, 604-1-7769, k. 2v., *Инвентарная опись,...* 1912.

[38] *Ibidem*, k. 2r.

[39] *Ibidem*, 604-1-7769, k. 18v., *Инвентарная опись*.... 1915.

[40] *Ibidem*, 604-1-7733, k. 14r.: *Kwestionariusz*..., 1930.

[41] *Ibidem*.

[42] LVIA, 694-5-1032, k. 35r., list proboszcza ks. Jana Krzywickiego do kurii wileńskiej z prośbą o pozwolenie na poświęcenie dzwonu, 28 VII 1937.

1888), Stanisław Wysocki (1888–1897), Ignacy Szoparo (1898–1900), Leszczyński (1900–1901), A. Gałjewicz (1901–1912), Jan Siemaszkiewicz (1912–1915), Wacław Grabowski (1915–1927), Jan Krzywicki(1927–1939), Leopold Szwankowski i Wiktor Pieciukiewicz (1944–1945), Antoni Jusiel (od 1995).

2. Opis

2.1. Architektura

204 Kościół usytuowany na niewielkim wzniesieniu w pd.-zach. części wsi.
Orientowany, drewniany, konstrukcji zrębowej, oszalowany, na ceglanej pod-
206 murówce, z murowaną z cegły kryptą pod prezbiterium. Pierwotnie dwuwie-
205 żowy. Złożony z nawy i węższego od niej, wydłużonego prezbiterium, zamkniętego trójbocznymi, przylegającymi do prezbiterium i korpusu kwadratowymi, piętrowymi aneksami zakrystii i skarbca oraz prostokątną kruchtą pod chó-
218, 219 rem, w przestrzeni międzywieżowej. Wnętrze kryte stropem, w prezbiterium koszowo wyokrąglonym, w nawie zapewne płaskim, wspartym parą † ośmiobocznych słupów, umiejscowionych mniej więcej w połowie jej długości.
223 W łuku tęczy belka, rzeźbiona w ornament wici z liści, kwiatów tulipanów i gron, na niej † snycerski krucyfiks. † Tralkowa balustrada wydzielająca prezbiterium. † Chór muzyczny najpewniej wsparty na dwóch słupach, dostępny schodami z przestrzeni podchórowej, mieszczącej kruchtę, wydzieloną przepierzeniem z trzema otworami wejściowymi, ujętą po bokach składzikami w przyziemiach wież. Zakrystia i skarbiec dostępne z prezbiterium. Ściany oszalowane, † podłoga z desek. Elewacje artykułowane lisicami, z profilowanym, dość wydatnym gzymsem koronującym. Okna prostokątne, zamknięte odcinkowo, w prostokątnych wnękach, w zakrystii i skarbcu zbliżone do kwadratu, w dwóch kondygnacjach. Fasada trójosiowa, o skrajnych przęsłach węższych, lekko wysuniętych, odpowiadających pierwotnym wieżom, zwieńczona szerokim † trójkątnym szczytem. Przęsło środkowe nieco niższe, z rodzajem uproszczonego belkowania z fryzem z motywem wolich oczu. Na osi prostokątny otwór wejściowy z dwuskrzydłowymi drzwiami, powyżej para okien we wspólnej wnęce; w częściach bocznych okna pojedyncze. W elewacjach bocznych w przęśle zach. otwory wejściowe. † Dach kryty gontem, dwuspadowy, nad zamknięciem prezbiterium trójpołaciowy, na kalenicy od zach. niewielka, czworoboczna wieżyczka na sygnaturkę.

2.2.Wyposażenie

226 † Ołtarz gł., 1895, z użyciem elementów barokowych, 1. ćw. w XVIII.
Drewniany, architektoniczny, dwukondygnacyjny, trójosiowy, na wysokim cokole, ze zwieńczeniem. Pierwsza kondygnacja rozczłonowana kolumnami kompozytowymi, na skrajach zestawionymi w pary. W polu gł., w ażurowej, sny-
236, 237 cerskiej ramie z suchego akantu, obraz *Matka Boska Różańcowa ze śś. Dominikiem i Katarzyną Sieneńską*, najpewniej kopia ok. 1929 obrazu z pocz. w. XVIII, w sukience rokokowej, ok. poł. w. XVIII, z ornamentem rocaille i z aplikacjami w formie koron, nimbów promienistych oraz uskrzy-

dlonych aniołków, zasłaniany obrazem *Wniebowzięcie Najśw. Panny Marii*[43]. W polach bocznych cztery obrazy o nieustalonej tematyce, rozmieszczone w dwóch strefach. Górna kondygnacja artykułowana pilastrami kompozytowymi (?), w polu gł. obraz † *Ukrzyżowanie*, w przęsłach bocznych pary obrazów w analogicznym układzie jak w kondygnacji dolnej, m.in † *Matka Boska z Dzieciątkiem*. Zwieńczenie w formie glorii z obłoków i promieni, z nieznanym przedstawieniem lub symbolem w środku, u góry † *Veraicon*. Obie kondygnacje ujęte uszami z wici z suchego akantu. Tabernakulum ok. 1860, sporządzone z inicjatywy ks. Franciszka Wojarzyńskiego, neobarokowe, trójosiowe, ujęte kanelowanymi pilastrami kompozytowymi, u góry ujęte snycer-
ską kotarą. Zachowana pozostałość struktury kościoła w ruinie, w nowym ko- *227*
ściele obraz *Matka Boska Różańcowa*, tabernakulum oraz (usunięte w r. 2001) dwie pary pilastrów i fragmenty ornamentalnych uszu.

† Ołtarze boczne, z pewnością o jednakowej formie (znany jedynie wy-
gląd lewego), neobarokowe, 1895, drewniane, architektoniczne, dwukondy- *218*
gnacyjne, jednoosiowe; w dolnej kondygnacji para kolumn kompozytowych (?) na wysuniętych cokołach, górna wydzielona wyłamanym belkowaniem, ujęta pilastrami, w zwieńczeniach ornamentalne promieniste glorie, w lewym
z monogramem imienia Maria. W lewym, w polu gł. obraz *Św. Antoni Pa-* *238*
dewski, zapewne ok. 1895, w prawym *ŚŚ. Piotr i Paweł*, w. XIX. *235*

† Ambona, w tradycji barokowej, w. XIX, drewniana, o graniastym, wy- *218*
brzuszonym koszu z uproszczonym lambrekinem u dołu.

† Organy, 1905, dziesięciogłosowe, wyk. firma Wacława Biernackiego.

Kropielnica, 1899, bez wyraźnych cech stylowych, granitowa, cylindrycz- *229*
na, od frontu ryty napis: „Ofiara | Ignacego | BUTKIEWICZA |1899"

Konfesjonały: 1. neobarokowy, 2. poł. w. XIX; 2. eklektyczny, początek *230, 231*
w. XX (?).

Ławki (2) neobarokowe, 2. poł. w. XIX lub 1895, sześciorzędowe. *232*

Ławka neogotycka, 2. poł. w. XIX. *233*

Rzeźby: 1. *Chrystus Ukrzyżowany*, barokowy, 2. poł. w XVIII; 2. *Ser-* *239*
ce Jezusa, 1915–1927, terakotowa, kupiona przez ks. Wacława Grabowskiego[44]; 3. *Matka Boska Niepokalana*, 1. poł. w. XX, gipsowa.

Feretrony: 1. eklektyczny, z 1. ćw. w. XX, z reliefowymi przedstawieniami *234*
Matki Boskiej Niepokalanej i *Św. Antoniego Padewskiego*; 2. † być może o analogicznej formie, z reliefowymi przedstawieniami o nieznanej tematyce; 3–4. † o nieznanej formie i przedstawieniach.

Naczynia liturgiczne: 1. † monstrancja, kupiona 1900; 2. † monstrancja,
przed 1912; 3. kielich neobarokowy, 1872, srebrny, z cechami: *MГ* wileńskiego *240*
złotnika Maiera Goldschmida i *T.T.* | *1872* probierza Timofieja Tripeckiego[45], na kolistej stopie, z gruszkowatym nodusem; 4–6. † kielichy srebrny i dwa nieokreślone.

[43] *Ibidem*, 604-1-7769, k. 16r., *Инвентарная опись*..., 1915.

[44] *Ibidem*, 604-1-7733, k. 14r., *Kwestionariusz*..., 1930.

[45] Cechy złotnicze wg Laucevičius, Vitkauskienė 2001, s. 330, kat. II.318 oraz s. 410 i 413, poz. 30.

Relikwiarze (2)[46].

241 Trybularz, eklektyczny, 1899, fundacji ks. Ignacego Szoparo[47].

243 Łódka, neoklasycystyczna, 1899, fundacji ks. Ignacego Szoparo[48].

† Wota (na obrazie Matki Boskiej): 1–4. w formie nóg; 5–8. w formie serc; 9–10. w formie prostokątnych tabliczek[49].

242 Krzyż ołtarzowy, 2. poł. w. XIX.

244 Lichtarze: 1–2. neoklasycystyczne, ok. poł. w. XIX, metal sztancowany, w formie klęczących aniołów; 3–6. w. XIX, drewniane, na kanelowanych sześciennych podstawach.

† Żyrandole: 1. neoklasycystyczny, 1895, kryształowy, o 4 obręczach, na 35 świec, z fundacji Jana Mickiego; 2. na 25 świec, kupiony 1893; 3. na 24 świece, kupiony 1893[50].

Krzyż procesyjny, eklektyczny, w. XIX/XX, plater.

† Tarcza procesyjna, eklektyczna, plater.

† Chorągwie procesyjne (4).

† Szaty liturgiczne: ornaty białe (3); czerwone (3); fioletowy; zielony; czarny; dalmatyki białe (2),czerwona[51].

2.3. Otoczenie kościoła

Cmentarz kościelny prostokątny, od wsch. zamknięty trójbocznie. Otoczony murem z kamienia polnego, 1906. Od zach., na osi fasady kościoła, trójprzelotowa brama, murowana z cegły, ze schodkowym szczytem, środkowy otwór szerszy, zamknięty odcinkowo, boczne węższe, prostokątne, obecnie zrujnowana, z zachowanymi pozostałościami filarów, w r. 1994 na bramie czytelna była data 3 V 1933. W pn. i pd.-wsch. odcinkach muru jednoprzelotowe bramki.

245, 246 Dzwonnica, usytuowana w pd.-zach. narożu cmentarza kościelnego, 1893. Drewniana, na kamiennej podmurówce, na planie kwadratu, dwukondygnacyjna, o dolnej kondygnacji konstrukcji zrębowej, górnej szkieletowej. W przyziemiu podzielona przepierzeniem na dwa pomieszczenia pełniące funkcję składziku i kostnicy. Dolna kondygnacja oszalowana: środkiem poziomo, dołem i górą pionowo, z imitacją boniowania na narożach. Na osi elewacji pn. prostokątne drzwi, w elewacji zach. analogiczne drzwi i prostokątne, zamknięte trójkątnie okienko. Górna kondygnacja szalowana pionowo, na osiach duże prostokątne, zamknięte odcinkowo przeźrocza. Dach namiotowy, z wysoką czworoboczną latarnią o prostokątnych, zamkniętych półkoliście oknach, zwieńczoną wydatnym okapem i cebulastym, obitym blachą hełmem z krzyżem. Obecnie górna kondygnacja skrócona o ok. 1/4 wysokości, okna prostokątne, dach prowizoryczny, namiotowy.

[46] LVIA, 694-5-1032, k. 2v., *Visitatio pastoralis ecclesiae grauzyscensis*, 1 VI 1928, gdzie odnotowane zostały 2 monstrancje, 4 kielichy (w tym dwa srebrne) i 2 relikwiarze.

[47] LVIA, 604-1-7769, k. 17v., *Инвентарная опись...* 1915.

[48] *Ibidem*.

[49] *Ibidem*, k. 16v., na obrazie zawieszonych było 20 różnych wotów.

[50] *Ibidem*, k.2v., *Инвентарная опись...*, 1912.

[51] *Ibidem*, 694-5-1032, k. 2v., *Visitatio pastoralis...*, 1928.

Dzwony: 1. 1925, bez korony, z pasami ornamentalnymi u góry i dołu *247*
płaszcza, z plakietą z przedstawieniem Św. Józefa i napisem: OFIARA PA-
RAFIAN PRACUJĄCYCH W AMERYCE | KOŚCIOŁA PARAFIALNE-
GO W GRAUŻYSZKACH | KSIĘDZA MICHAŁA DRABOWSKIEGO |
ROKU | 1925; 2. 1937, odlewnia Jakuba Kruszewskiego w Węgrowie, z pa- *248*
sami ornamentu akantowego u góry i dołu płaszcza, z plakietą W WĘGRO-
WIE SIEDLECKIM | ODLEWNIA KRUSZEWSKIEGO, i napisem JAN
WŁADYSŁAW OFIARA KS. JANA KRZYWICKIEGO | PROBOSZCZA
GRAUŻYSKIEGO | WŁADYSŁAWA KOŁYSZKI, JÓZEFA [...] BUJWI-
DZA | I WIELU INNYCH PARAFIAN | A. D. 1937 ROKU.

Płyta nagrobna Anny Daszkiewiczowej. Ułożona na osi prezbiterium, z szarego granitu, z rytym napisem: „Hic jacet | corpus nobilis Annae | Narkiewicz | de domo Suniłewicz | a secundo voto | DASZKIEWICZ | addormit in Domino | Anno 1813 Decembri 23 | vivit annos 62 | Administrans Parochiam | Grausiscensem | monumentum hoc erexit | in amoris filiulis | gratissimique | documentum | Anno Domini 1814 Mai 1 die | Requiescat in Pace".

3. Stan zachowania

Po zamknięciu kościół stosunkowo szybko popadł w ruinę. Na fotogra- *209*
fiach z r. 1980 i 1984[52] jest już pozbawiony dachu i frontonu, wnętrze jest cał-
kowicie zrujnowane, pozbawione więźby i stropu, choć zachowana jest sto-
larka okien, a nawet ich przeszklenie. W trakcie inwentaryzacji w roku 1994
i 1997 stwierdzono, iż stan ten nie uległ zasadniczej zmianie, choć widoczne *210, 215,*
były dalsze oznaki postępującej destrukcji, szczególnie szalunków i stolarki *219*
okien. Chór muzyczny był całkowicie zawalony, podłoga niemal kompletnie *220, 221*
przysypana rumowiskiem, zarośnięta trawą i krzakami, zawalone było też czę-
ściowo sklepienie krypty. Widocznej, postępującej destabilizacji ulegała też
struktura wciąż stojących ścian. W r. 2003 ściany te były bliskie zawalenia.
Fasada, szczególnie w górnej partii, uległa znacznemu przechyleniu i częścio- *211*
wemu przełamaniu. Wewnątrz wyrosły krzewy i drzewa. Ze względów bez-
pieczeństwa w niedalekiej przyszłości planuje się rozebranie ruiny.

4. Zarys problematyki artystycznej

W porównaniu z innymi kościołami regionu, historia świątyni graużyskiej jest stosunkowo słabo udokumentowana źródłowo: między wizytacją z r. 1654 i inwentarzem z r. 1780 brak jakichkolwiek dokumentów mówiących o jej formie i wyposażeniu. Z tego względu wszelkie stwierdzenia dotyczące tych kwestii muszą opierać się w dużej mierze na domysłach i hipotezach. Nie jest znany nawet w przybliżeniu czas budowy, choć z pewnością nie był to r. 1650

---

[52] Kviklys, t. 5, cz. 2, 1986, s. 476.

jak podaje m.in. *Catalogus ecclesiarum* z r. 1939[53]. Autorzy białoruscy[54] i litewscy[55] datują kościół na w. XVIII lub jego koniec. Zważywszy na formę budowli wydaje się to słuszne. Inwentarz z r. 1780 jest bardzo lakoniczny, na temat architektury kościoła wiemy tylko to, że miał „dużą kopułę", a więc zapewne sygnaturkę, o której wspomina się jedynie w kontekście jej
206 niedawnego remontu dokonanego wraz z dachem. Nie wyklucza to jednak istnienia wież już wówczas, choć wyraźnie wspominają o nich dopiero inwentarze z 1829 i 1830. W zach. części kościoła wyraźnie wyodrębniają się kwadratowe wieże, nieznacznie wysunięte z naroży. Środkowa część fasady jest też niższa od bocznych i zwieńczona belkowaniem, jakby nad nią miał znajdować się szczyt, zawarty między górnymi kondygnacjami wież. Zważywszy na wspominany wielokrotnie bardzo zły stan kościoła przed poł. w. XIX, a także katastrofalne gradobicie z r. 1846, można przyjąć, że wieże te mogły być w tak złym stanie, iż zdecydowano się na ich rozbiórkę. Wydaje się, iż nastąpiło to w czasie jednego z remontów po poł. w. XIX, najpewniej zaś w r. 1867. Wówczas całą fasadę zwieńczono zbyt przysadzistym frontonem. Kościół w Graużyszkach – z dość oryginalną bryłą, złożoną z dwóch członów – wspartej na parze słupów nawy, lekko zryzalitowanej od wsch., nie tak jednak, by można mówić o transepcie, oraz wydzielonego, zamkniętego trójbocznie prezbiterium – pod względem rzutu poziomego nie odpowiada żadnemu typowi dwuwieżowych drewnianych świątyń z terenu dawnej Rzeczypospolitej[56]. Najbliższy jest kościołom trójnawowym, z prezbiterium o szerokości nawy głównej. Wyodrębnienie w blokowej fasadzie wież, nieznaczne wysuniętych z naroży korpusu, znajduje analogie na ziemiach koronnych, np. w kościele w Mariańskim Porzeczu-Goźlinie (1776), a w Wielkim Księstwie Litewskim w Bielicy (2. poł. w. XVIII), Dudach (1772), Hanuszyszkach (lit. Onuškis, 1772), Śmiglach (lit. Smigliai, 1768, przebud. 1858) i Antuzowie (lit. Antazavė, 1794). Wszystkie te kościoły, także pod wieloma innymi względami pokrewne graużyskiemu, powstały w okresie, na który możnaby go hipotetycznie datować. Pod względem planu najbliższą, choć nie dokładną analogię stanowi kościół w Hanuszyszkach[57], gdzie jednak nawa nie jest wsparta na słupach, zakrystia i skarbiec nie tworzą jednego bloku z nieco wydatniejszymi występami korpusu, lecz ujmują osobno krótsze, pozbawione okien, prezbiterium. Pewne analogie wykazują też plany kościołów w Śmiglach i Karmelitów w Kiejdanach (1766)[58]. Z kolei zintegrowanie w planie i bryle transeptu oraz piętrowych zakrystii i skarbca zastosowano w kilku kościołach bezwieżowych na Żmudzi, m.in. Berżorach (lit. Beržoras, 1746)[59], Plotelach (lit. Pla-

---

[53] *Catalogus ecclesiarum* 1939, s. 91; LVIA, 604-1-7733, k. 10r., *Kwestionariusz...*, 1930;

[54] *Zbor pamnikau* 1986, s. 104 (opr. U. W. Alisieuczyk), gdzie datowanie na koniec w. XVIII lub pocz. w. XIX; Kułagin 2001, s. 40–41, datuje kościół na koniec w. XVIII.

[55] Kviklys, t. 5, cz. 2, 1986, s. 476.

[56] Brykowski 1991, s. 28–29.

[57] Jankevičienė 1998, s. 80.

[58] *Ibidem*, s. 83–84.

[59] *Ibidem*, s. 37, 40–41.

teliai, 1744)[60], Siadach (lit. Seda, 1770)[61] i Gawrach (lit. Gaurė, 1773)[62]. Wobec braku przekazów trudno spekulować co do formy wież i pierwotnego szczytu. Bardzo ciekawym elementem konstrukcji kościoła jest wciąż jeszcze zachowana w jego ruinie belka tęczy. Zdobiący ją ornament w formie uproszczonej, niemal ludowej w wyrazie wici ornamentalnej nie pozwala jednoznacznie jej zadatować i stwierdzić czy pochodzi ona z w. XVIII, czy została wymieniona w czasie któregoś z remontów w następnym stuleciu.

Wyposażenie kościoła zachowało się jedynie częściowo, jednak archiwalne zdjęcie wnętrza daje pewne pojęcie o niektórych nieistniejących obiektach. Ołtarz gł., pierwotnie trójkondygnacyjny, został gruntownie przebudowany lub *218* raczej na nowo zbudowany w r. 1895, z użyciem elementów poprzedniego. Elementy barokowe to rama obrazu w polu gł. i ażurowe ornamentalne uszy z suchego, nieco sprymitywizowanego akantu, typowego dla 1. tercji w. XVIII. W połączeniu z bardzo bliską wzorcom barokowym strukturą, ołtarz ten sprawiał na pierwszy rzut oka wrażenie późnobarokowego. Oryginalnym rozwiązaniem było potraktowanie płaskich przęseł bocznych jako swego rodzaju stelażu dla ośmiu obrazów, spiętrzonych w dwóch rzędach. Niestety żaden z nich nie zachował się, w źródłach brak na ich temat dokładniejszych przekazów, a z archiwalnej fotografii można jedynie odczytać temat jednego – *Matka Boska z Dzieciątkiem*. Ołtarze boczne miały przeciętną, neobarokową formę, podobnie jak stolarska, dość prymitywna ambona o pękatym koszu i konfesjonały (choć jeden z nich wyróżnia falisty, wygięty ku górze daszek – typowy dla tego rodzaju rokokowych sprzętów z terenu Wileńszczyzny) oraz dość prymitywne ławki, o wykrojowych bokach na wzór ławek późnobarokowych i rokokowych. Jednak owe sprzęty świadczą o konserwatyzmie gustów i przywiązaniu do rozwiązań ukształtowanych w XVIII w. i sto lat później traktowanych tu jako swojskie. W zasadzie nie jest to nawet przejaw neobaroku w sensie świadomego powrotu do wybranych form barokowych, czy zamierzonej archaizacji, a raczej symptom długotrwałego „wygasania" tradycji barokowej, wciąż tu żywej, nawet w końcu w. XIX.

Z trzech zachowanych obrazów – całkowicie przemalowanego *ŚŚ. Piotra* *235*
i Pawła, niemal „odpustowego" w ekspresji *Św. Antoniego Padewskiego* *238*
oraz *Matki Boskiej Różańcowej* z ołtarza gł. – na uwagę zasługuje jedynie *236–237*
ostatni. Obraz taki odnotowany został w inwentarzu z r. 1780: „obraz [...] Najświętszej Maryi Panny, na ręku Pana Jezusa trzymającej, na którym obrazie sukienka srebrna próby przedniej, korony srebrne 2, miesiąc pod nogami srebrny, aniołków srebrnych 2"[63]. Jak widać, obraz cieszył się lokalnym kultem, niemniej nie pojawia się określenie „różańcowa" ani wzmianka o postaciach śś. Dominika i Katarzyny Sieneńskiej. W kwestionariuszu z r. 1930 znajdujemy informację, że „w kościele w ołtarzu był stary obraz Matki Boskiej Różańcowej, lecz został zupełnie zniszczony i usunięty, gdyż osypało się wszystko

---

[60] *Ibidem*, s. 37, 42–43.
[61] *Ibidem*, s. 53–54.
[62] *Ibidem*, s. 39–40.
[63] VUB, 57-Б.53-345, k. 1r.

malowidło – zamieniony nowym" [64]. Być może właśnie z tej okazji w końcu r. 1929 opublikowano ulotkę w formie „świętego obrazka" ze zdjęciem obrazu Matki Boskiej, określonego jako cudowny[65]. Na wspomnianej reprodukcji, podobnie jak na fotografii archiwalnej wnętrza kościoła z r. 1930, oprócz sukienki i aplikowanych koron z nimbami widoczne są wota w liczbie dziesięciu, obecnie nie istniejące. Wydaje się, że obraz jest kopią poprzedniego, zapewne wykonaną w r. 1929, aby ponownie można było umieścić na nim sukienkę oraz wota.

245–246 Dzwonnica, obecnie pozbawiona jest górnej części i prowizorycznie zadaszona, jednak jej pierwotny wygląd znany jest ze zdjęcia. Wzniesiona w r. 1895 doskonale wpisuje się w konwencję wiejskich dzwonnic kościelnych z terenu historycznych ziem litewskich[66]. W r. 1915 uległy rekwizycji stare dzwony: odlany w r. 1797 przez Jana Samuela Waehnera z Wilna i ok. poł. w XIX przez F. Samgina[67].

---

[64] LVIA, 604-1-7733, k. 12r., *Kwestionariusz...*, 1930.
[65] *Cudowny obraz* 1929.
[66] Jankevičienė 1998, s. 287–320; Siergaczew 1992, s. 205–208.
[67] Brensztejn 1924, s. 97, 132.

Katarzyna Kolendo-Korczakowa

KOŚCIÓŁ PARAFIALNY P.W. NARODZENIA NAJŚWIĘTSZEJ PANNY MARII W KIEMIELISZKACH

Pamięci dr Zuzanny Prószyńskiej

1. Historia

Kiemieliszki, położone ok. 40 km na pn. wsch. od Wilna, należały pierwotnie do pow. oszmiańskiego, a następnie wileńskiego w woj. wileńskim. Po rozbiorach i wprowadzeniu nowych podziałów administracyjnych weszły w skład pow. święciańskiego guberni wileńskiej, a po odzyskaniu niepodległości do pow. święciańskiego woj. wileńskiego. Tradycyjnie były nazywane miasteczkiem (z takim określeniem wzmiankowane jeszcze w dwudziestoleciu międzywojennym)[1], choć w źródłach brak potwierdzenia, by kiedykolwiek otrzymały prawa miejskie. Obecnie wieś w rejonie ostrowieckim obwodu grodzieńskiego na Białorusi.

Najwcześniejsze wzmianki o miejscowości pochodzą z ostatniej ćwierci w. XVIII, kiedy wchodziła w skład dóbr Świrany, należących wówczas do Józefa Prószyńskiego[2]. W r. 1779 Kiemieliszki otrzymał jego syn Stanisław, podstarości miński, który 23 IV 1799 sprzedał je Gasparowi Szyszko-Bohuszowi[3]. W rękach Szyszków Bohuszów majątek pozostawał do schyłku w. XIX, m.in. jako właściciele wzmiankowani: 1849 – Jerzy i Klemens[4], 1878 – Gaspar, pułkownik powiatu wołkowyskiego i jego żona Anna z Krahelskich[5], a ok. 1883 spadkobiercy Włodzimierza Szyszki i Karol Gieling[6].

---

[1] Korewa 1861, s. 741; *Słownik geograficzny*, t. 4, 1883, s. 43; *Skorowidz miejscowości*, 1932, s. 697.

[2] Rosołowski 1915, s. 106–107; Kurczewski 1912a, s. 208; *Słownik geograficzny*, t. 4, 1883, s. 43.

[3] VUB, 4-36059(A.2724), k. 2r.

[4] *Ibidem*.

[5] Archiwum parafialne w Kiemieliszkach, *Inwentarz funduszowy kościoła parafialnego kiemieliskiego podawczy [...] roku 1878 m(iesią)ca apryla 16 dnia sporządzony*, k. 1v.

[6] *Słownik geograficzny*, t. 4, 1883, s. 43.

Kościół w Kiemieliszkach ufundowali w r. 1781 Stanisław Prószyński i jego żona Anna z Komorowskich, przeznaczając na uposażenie plebana 15 morgów ziemi, pastwisko i wstęp do lasu oraz zaścianki: Bruchaniszki, Jaukiszki, Pienaniszki, Pojedupie i Zabiełiszki, a także karczmę w Bruchaniszkach[7]. Kolejny właściciel majątku, Gaspar Szyszko Bohusz[8] miał zamiar wznieść nowy murowany kościół, jednak zamiar ten nigdy nie został zrealizowany[9]. Parafia, której pierwszym proboszczem był ks. Ignacy Towiański, erygowana 21 IX 1781 przez bpa Ignacego Massalskiego[10], wchodziła w skład diecezji wileńskiej, kolejno należąc do dekanatów: świrskiego, potem zawilejskiego (po raz pierwszy wzmiankowany 1878[11]), następnie, co najmniej od 1887[12] ponownie świrskiego, od 1927 worniańskiego[13]. W r. 1991 przeszła do diecezji grodzieńskiej, utworzonej wówczas z części diecezji wileńskiej, która znalazła się na terytorium Białorusi. W obecnej strukturze diecezjalnej należy do dekanatu ostrowieckiego[14].

Przy kościele działały trzy bractwa: Różańcowe – ustanowione w r. 1783, Szkaplerzne i Trynitarskie oba wzmiankowane w r. 1827[15]. Istniał też szpital-przytułek zbudowany w r. 1843 staraniem proboszcza ks. Bonawentury Suszyńskiego[16].

Parafia nie posiadała filii, jedynie w pobliskim majątku Bołosza znajdowała się drewniana kaplica wzniesiona przez dziedzica Kazimierza Pakosza[17], koniuszego połockiego, przed r. 1769, kiedy to otrzymała indult bpa Ignacego Massalskiego[18], w r. 1878 wzmiankowana jako nieużywana[19], przestała istnieć zapewne na początku w. XX; w schematyzmie diecezji wydanym w r. 1913 nie jest już wzmiankowana.

Na podstawie dostępnych dokumentów archiwalnych udało się ustalić listę proboszczów: Ignacy Towiański (1781–1799)[20], Tadeusz Nomeyko (1804),

[7] LVIA, SA 4231, s. 4157–4164, *Przyznanie funduszu od JWP [Stanisława] Prószyńskiego, podstarosty mił(skiego), kościołowi kiemieliskiemu służącego*, 22 XII 1787.

[8] VUB, 4-36059 (A.2724), k. 2r.

[9] Rosołowski 1915, s. 106, gdzie informacja o liście S. Prószyńskiego do proboszcza I. Towiańskiego z 30 VIII 1799, znajdującym się wówczas w archiwum parafialnym.

[10] VUB, 57-Б.53-1413, s. 139: protokół poświęcenia nowo zbudowanego kościoła w Kiemieliszkach, 31 X 1781; Rosołowski 1915, s. 106.

[11] Archiwum parafialne w Kiemieliszkach, *Wizyta kościoła parafialnego kiemieliskiego, guberni wileńskiej, powiatu i dekanatu zawilejskiego z roku 1878*, k. 1r.

[12] Archiwum parafialne w Kiemieliszkach, *Инвентарная опись кемелишского римско-католического костела, положенного в виленской губернии, свенцянском уезде, свирском деканате, составлена в 1887 году*, k. 1r.

[13] Wiad. Arch. Wil., 1927, nr 21–22, s. 298.

[14] *Rocznik* 2003, s. 60.

[15] Archiwum parafialne w Kiemieliszkach, opis i inwentarz kościoła w Kiemieliszkach, 1827, k. 8r.

[16] VUB, 4-36059(A.2724), k. 1v.

[17] Rosołowski 1915, s. 106; *Słownik geograficzny*, t. 1, 1880, s. 304.

[18] Kurczewski 1912a, s. 477.

[19] Archiwum parafialne w Kiemieliszkach, *Wizyta...*, 1878, k. 2r.

[20] Archiwum parafialne w Kiemieliszkach, *Inwentarz funduszowy...*, 1878, k. 1v.

[21] Rosołowski 1915, s. 106.

[22] Archiwum parafialne w Kiemieliszkach, *Inwentarz kościoła i plebani kiemieliskiej skutkiem ukazu wileńskiego rzymskokatolickiego konsystorza, oddziału sądowego, za nr 1323, daty*

Stanisław Czerski (1812)[21], Wincenty Szwaplewicz (1826)[22], Maciej Laucewicz (1838)[23], Bonawentura Suszyński (1839–1849)[24], Władysław Rutkowski (od 1862), Ferdynand Dyczkiewicz (1874)[25], Mateusz Kaczanowski (1878)[26], Adolf Płaskowicki (1889), Augustyn Wesołowski (1911–1915)[27], Bolesław Janowicz (do 1920), Hilary Danilowicz (1920)[28], Henryk Wojniusz (1931–1939)[29], Edward Żórawski (1945–1990)[30], Leonard Czuchoński (1991–1999), Paweł Rozbicki (2003).

Kościół został zbudowany w r. 1781, a jego konsekracji p.w. Narodzenia Najśw. Panny Marii dokonał 18 VIII 1799 bp Dawid Pilchowski, sufragan wileński[31]. Na wyposażenie składało się wówczas siedem ołtarzy. W prezbiterium mieściły się trzy: ołtarz gł., połączony z dwoma bocznymi we wspólną strukturę architektoniczną, malowaną na czerwono-biało-niebiesko. W ołtarzu gł. znajdował się obraz *Ukrzyżowanie*, w górnej kondygnacji *Trójca Św.* oraz kartusz z dwoma herbami fundatorów, w lewym odpowiednio obrazy *Nauczanie Marii* i *Św. Joachim*, w prawym *Św. Stanisław* i *Św. Józef*; w tymże ołtarzu na gzymsie umieszczono kartusz z herbem kolatora. Na mensie stał relikwiarz w formie oszklonej trumny z woskową figurą św. Klemensa[32]. Pierwsza para ołtarzy bocznych, umieszczonych w narożnikach nawy, w tym jeden iluzjonistyczny „na optykę malowany", utrzymana była w kolorze zielonym. W lewym znajdowały się obrazy: *Matka Boska z Dzieciątkiem*, na zasuwie *Matka Boska Różańcowa ze św. Dominikiem*, w górnej kondygnacji *Św. Franciszek Serafícki*, w prawym zaś rzeźba *Św. Jan Nepomucen*. W połowie ścian nawy ustawione były kolejne dwa ołtarze: po lewej, prostej stolarskiej roboty, z obrazem *Św. Barbary*, przed 1862 zastąpionym obrazem *Św. Jerzego*, po prawej – ozdobiony złoconą dekoracją snycerską, z obrazem *Św. Tekli* otoczonej 17 figurkami aniołków[33].

---

roku 1826 miesiąca oktobra 5 dnia nastałego, przez delegowanego ks. Tadeusza Nomeykę, plebana i altarystę bujwidzkiego, przy podaniu administratorowi ks. Wincentemu Szwaplewiczowi sporządzony w roku 1826 dnia 30 decembra, k. 1r.

[23] Archiwum parafialne w Kiemieliszkach, *Inwentarz funduszowy kościoła parafialnego kiemieliskiego podawczy przy instalacji ks. Macieja Laucewicza na toż beneficjum przez niżej podpisanego instytutora roku 1838 miesiąca maja 11 dnia*, k. 1r.

[24] VUB, 4-36059(A.2724), k. 2r.

[25] LVIA, 694-5-1720, k. 13r. *Инвентарная опись кемелишского римско-католического костела*…, 1893.

[26] Archiwum parafialne w Kiemieliszkach, *Wizyta*..., 1878, k. 1v.

[27] Rosołowski 1915, s. 107

[28] Archiwum parafialne w Kiemieliszkach, *Inwentarz kościoła parafialnego kiemieliskiego w ziemi wileńskiej, powiecie święciańskim, dekanacie świrskim położonego*, 1920, k. 2r.

[29] *Catalogus ecclesiarum* 1939, s. 175.

[30] Hlebowicz 1991, s. 86.

[31] VUB, 4-36059(A.2724), k. 2r.

[32] Tak określany we wszystkich starszych inwentarzach, jedynie w r. 1920 (Archiwum parafialne w Kiemieliszkach, *Inwentarz kościoła*..., 1920, k. 2r.) i 1922 (*Inwentarz kiemieliskiego rzymskokatolickiego parafialnego kościoła sporządzony 1922 roku w czasie wizytacji pasterskiej*, k. 2r.) jako trumna z relikwiami św. Stanisława (sic!).

[33] VUB 57-Б.53-508, k. 1r.–4v.; Archiwum parafialne w Kiemieliszkach, *Inwentarz kościoła i plebanii*..., 1826, k. 2v.; *Inwentarz podawczy kiemieliszskiego rzymskokatolickiego pa-*

Kościół był wielokrotnie remontowany. W r. 1807 pokryto go nowymi gontami. W r. 1821 wykonano podmurówkę z kamieni i cegły[34], w 1845 staraniem proboszcza Bonawentury Suszyńskiego wzmocniono podmurowanie, ściany ściągnięto lisicami, wymieniono wszystkie okna i część więźby, cały kościół oszalowano, do elewacji frontowej dostawiono nowy ganek na czterech kolumnach, dach pokryto nowym gontem, na kalenicy nad szczytem fasady i nad prezbiterium ustawiono małe wieżyczki na sygnaturki, zwieńczone żelaznymi krzyżami[35]. Za kadencji tegoż proboszcza w r. 1854 wzniesiono nową dzwonnicę, drewnianą, na podmurowaniu kamiennym, krytą gontami, zwieńczoną żelaznym krzyżem. W 1861 r. zreperowano organy[36].

W r. 1874 kolejny gruntowny remont przeprowadził ks. Ferdynand Dyczkiewicz: wymieniono wówczas pokrycie dachu kościoła i dzwonnicy oraz okna, oszalowano wnętrze. W tymże roku sprawiono trzy, zachowane do dziś, ołtarze w prezbiterium, umieszczając w nich stare obrazy i rzeźby te ostatnie w większości sprowadzone zapewne z innego kościoła[37]. W ołtarzu gł. umieszczono *Ukrzyżowanie*, a w górnej kondygnacji obraz *Św. Józefa*; między kolumnami i na konsolach po bokach ołtarza stanęły rzeźby, m.in. barokowa figura *Św. Jana Nepomucena*, znajdująca się wcześniej w prawym ołtarzu bocznym, w zwieńczeniu zaś *Archanioł Michał* i *Archanioł Uriel*, również osiemnastowieczne, podobnie jak tabernakulum z rzeźbami aniołów. W dwóch pozostałych ołtarzach znalazły się obrazy: *Matka Boska z Dzieciątkiem* i *Św. Franciszek Seraficki*, oraz *Św. Stanisław* i *Św. Antoni*. Na mensę ołtarza Św. Stanisława przeniesiono relikwiarz z woskową figurą *Św. Klemensa*. Przybyły wówczas również dwa nowe feretrony.

W r. 1883 sprawiono nowe meble do zakrystii. Przed r. 1887 kościół i dzwonnicę ponownie oszalowano i wstawiono nowe drzwi. W r. 1888 ukończono nową ambonę i zbudowano kolejne dwa ołtarze boczne: św. Jerzego i św. Marcina, również zachowane do dzisiaj, oba prostej stolarskiej roboty, pomalowane olejno, w których umieszczono figury aniołów i świętych trynitarskich z 1. poł. w. XVIII, sprowadzone z innego kościoła[38]. W r. 1893 za 600 rb. sprawiono nowe czterogłosowe organy, wykonane w warsztacie Józefa Rodowicza w Wilnie. Nowy instrument zainstalowano nie naruszając pier-
249 wotnego rokokowego prospektu[39]. W r. 1897, staraniem proboszcza ks. Adolfa Płaskowickiego, przeprowadzono kolejny gruntowny remont, połączony z rozbudową o kaplice boczne i przekształceniem zwieńczeń wież[40].

---

rafialnego kościoła przy objęciu w administrację przez księdza Władysława Rutkowskiego, w 1862 roku września 22 dnia sporządzony, k. 1r.v.

[34] Archiwum parafialne w Kiemieliszkach, *Inwentarz kościoła i plebanii*..., 1826, k. 2r.; *ibidem*, Opis i inwentarz..., 1827, k. 1r.; VUB, 4-36059(A.2724), k. 1v.

[35] VUB, 4-36059(A.2724), k. 1v.; Archiwum parafialne w Kiemieliszkach, *Inwentarz podowczy*..., 1862, k. 1r.

[36] Archiwum parafialne w Kiemieliszkach, *Inwentarz podowczy*..., 1862, k. 2r.

[37] Archiwum parafialne w Kiemieliszkach, *Инвентарная опись*...1887, k. 1v.; LVIA, 694-5-1720, k. 13r. *Инвентарная опись кемелишского римско-католического костела*..., 1893.

[38] LVIA, 694-5-1720, k. 13r.–13v., *Инвентарная опись*..., 1893.

[39] *Ibidem*, k. 13r.

[40] LVIA, 382-1-1790, k. 41, projekt przebudowy kościoła w Kiemieliszkach, 1897.

Pierwotnie istniały dwa dzwony i sygnaturka fundowane przez Stanisława Prószyńskiego w latach 1781 i 1782; w 1899 sprawiono nowy, wykonany w odlewni Antoniego Włodkowskiego w Węgrowie (zob. s. 115). W r. 1913 barokowy obraz *Ukrzyżowanie* z ołtarza gł. zastąpiony został nowym, *Ukrzyżowanie z Matką Boską i św. Janem*, namalowanym przez P. Czchowskiego (zob. s. 113).

W latach 1925–1928 przeprowadzano kapitalny remont kościoła, m.in.: 1925 reperowany był dach, odnowiono wówczas również ołtarz gł., w r. 1926 dach pokryto blachą, zbudowano nową dzwonnicę, naprawiono organy[41]. W r. 1937 pomalowano ołtarze boczne Matki Boskiej i św. Stanisława[42].

Po II wojnie światowej kościół był nieprzerwanie czynny. W latach dziewięćdziesiątych XX w. wymieniono pokrycie dachu i zewnętrzne szalunki, w prezbiterium i zakrystii położono lakierowaną boazerię i marmurową posadzkę w prezbiterium.

2. Opis

2.1. Architektura

Kościół położony jest w centrum wsi, na dużym prostokątnym cmentarzu. Frontem zwrócony na pd., drewniany, konstrukcji wieńcowej, na kamiennej podmurówce, szalowany poziomo, z wydzielonym listwą wysokim cokołem. Trójnawowy, o halowym czteroprzęsłowym korpusie i jednoprzęsłowym prezbiterium. Na planie krzyża, z dwiema kwadratowymi kaplicami i szerszym *250–251*
od nawy gł., trójbocznie zamkniętym prezbiterium, przy którym od. zach. prostokątna zakrystia. Wnętrze kryte odeskowanym stropem z fasetą, wspartym *254*
trzema parami okrągłych słupów na wysokich czworobocznych cokołach. *257*
Prezbiterium i kaplice otwarte szeroką arkadą o łuku koszowym. W przestrzeni *255*
międzywieżowej chór muzyczny z balkonem o pełnej balustradzie, pod nim *256*
wydzielona ścianą prostokątna kruchta; w przyziemiu wieży wsch. schody na chór muzyczny, wieże i poddasze; w wieży zach. składzik. Ściany naw, kaplic i kruchty szalowane poziomo, w prezbiterium i zakrystii boazeria z wąskich lakierowanych listewek. Okna prostokątne, zamknięte odcinkowo, w szczytowych ścianach kaplic romboidalne, takież mniejsze w zakrystii. Podłoga drewniana, z desek; w prezbiterium posadzka z białego, szarożyłkowanego marmuru.

Fasada dwuwieżowa, trójdzielna; część środkowa zamknięta trójkątnym *252*
szczytem, poprzedzona wysokim gankiem na czterech słupach, nakrytym dwuspadowym dachem, z trójkątnym szczytem, w którym półkoliste okienko. Na osi prostokątne drzwi, powyżej parzyste okna. Wieże dołem wtopione w korpus, część górna o dwóch, zwężających się kondygnacjach: kwadrato-

[41] Archiwum parafialne w Kiemieliszkach. *Visitatio pastoralis archidioecesis vilnensis*, 1928, k. 1r.; LVIA, 694-5-1715, k. 2r.

[42] Archiwum parafialne w Kiemieliszkach, pokwitowanie odbioru wynagrodzenia za pomalowanie ołtarzy Matki Boskiej i św. Stanisława, 1931, podpis nieczytelny.

wej i ośmiobocznej, zwieńczonej czterema trójkątnymi szczycikami; kryte
ostrosłupowym dachem; okna: w dolnej kondygnacji tylko w ścianie pd., w gór-
253 nych z czterech stron. Elewacje boczne czteroosiowe, dzielone lisicami.
W bocznej ścianie wieży wsch. prostokątne drzwi do kruchty, nad którymi pul-
pitowy daszek wsparty na dwóch słupach. Dachy dwuspadowe, nad kaplicami
o kalenicach prostopadłych do korpusu, na zamknięciu prezbiterium trójpoła-
ciowy, nad zakrystią pulpitowy; pobite blachą. Na szczytach wież i czworo-
bocznych wieżyczek na skrajach kalenic żelazne krzyże.

2.2. Wyposażenie

258 Ołtarz gł., 1874, jednokondygnacyjny ze zwieńczeniem, trójosiowy, z kom-
pozytowymi kolumnami o złoconych kapitelach i marmoryzowanych trzonach.
Z obrazami: *Chrystus z kielichem* i *Św. Józef*, oba po 1990; pomiędzy ko-
297–300 lumnami rzeźby barokowe, 2. poł. w. XVIII: *Św. Helena*, *Św. Jan Nepomu-
cen*, nieokreślona św. karmelitanka i *Matka Boska Niepokalanie Poczęta*,
na gzymsie *Św. Michał Archanioł*, *Archanioł Uriel* oraz dwa putta trzyma-
259 jące koronę i dwa grające na trąbach (lewe bez trąby). Tabernakulum, baro-
kowe, 1. poł. w. XVIII, na rzucie wklęsło-wypukłym, ujęte korynckimi kolu-
mienkami, zwieńczone przełamanym gzymsem; po bokach rzeźby adorujących
aniołów, na szczycie rzeźba *Baranek Apokaliptyczny*.
260 Ołtarze boczne: 1–2. w nawie, para o jednolitej formie, 1874, jednokon-
dygnacyjne ze zwieńczeniem, jednoosiowe, ujęte kompozytowymi kolumna-
272 mi i pilastrami z obrazami: w lewym *Matka Boska z Dzieciątkiem*, w typie
Santa Maria Maggiore, ok. poł. w. XVIII, we współczesnej mu srebrnej su-
kience, z nowszymi koronami, w. XIX; w zwieńczeniu *Serce Jezusa*, po 1990;
w prawym obraz *Wskrzeszenie Piotrowina*, po 1990, w zwieńczeniu *Św. An-
261 toni*, w. XIX/XX. 3–4. para o jednolitej formie w kaplicach, 1888, jednokon-
dygnacyjne, trójosiowe, rozczłonkowane kompozytowymi kolumnami: zach.
296 z obrazem *Św. Jerzy* i dwiema rzeźbami nieokreślonych świętych trynitarskich,
289, 1. poł. w. XVIII; wsch. z obrazem *Chrzest Chrystusa*, z 1. ćw. w. XX; dwie-
294–295 ma rzeźbami aniołów, 1. poł. w. XVIII.
262 Ambona, w. XIX, w tradycji barokowej, pięcioboczna, korpus i parapet
schodów z prostokątnymi płycinami.
263 Prospekt organowy, rokokowy, koniec w. XVIII, zapewne warsztat wi-
leński, być może Pawła Gerhardta lub Michaela Zellów, trójwieżowy, z ażu-
rowymi uszami z ornamentu rocaille i kratki regencyjnej, z pierwotną, biało-
błękitną marmoryzacją i różowym detalem.
306 Kartusz barokowy 1. tercja w. XVIII. Zawieszony na balustradzie chó-
ru muzycznego, z napisem AD MAIOREM DEI GLORIA[M], ujęty karbo-
waną wstęgą i suchym akantem, zwieńczony główką aniołka.
270 Feretrony klasycystyczne 1. ćw. w. XIX: 1. zwieńczony koroną, pod którą
główka anielska, rokokowa, z obrazami mal. na blasze poł. w. XVIII, obra-
271 zy: *Serce Marii* i *Serce Jezusa*; 2. zwieńczony koroną, pod którą serce i hie-
286–287 rogram *MARYA*, obrazy: *Trójca Św.* i *Anioł Stróż*; 3. neobarokowy, pocz. w.
XX, z obrazami na blasze: *Św. Michał Archanioł* i *Matka Boska Często-
chowska*.

Chrzcielnica, klasycystyczna, 1. ćw. w. XIX, drewniana (użytkowana jako 264
kropielnica).

Konfesjonały (2), barokowe, 1. tercja w. XVIII. 265

Ławki, regencyjne, 1. tercja w. XVIII, przedpiersia i boki z rzeźbionym 266, 307
ornamentem cęgowym, kwiatami róż i wicią suchego akantu.

Ławki kolatorskie: 1. eklektyczna, w. XIX/XX, w zaplecakch rollwerkowe 268
kartusze z h. Prus III odm. i monogramami *ER* i *OR*, zapewne Rossochackich[43]; 2. art déco, lata dwudzieste XX w., w ażurowym oparciu motyw sty- 267
lizowanego orła w koronie i monogram *WK*.

Klęczniki (2), barokowe, w. XVIII, o faliście wyciętych bokach, na pul- 269
picie mosiężne tabliczki, w. XIX/XX – *Jadwiga Kołosowska* i *Zygmunt Kołosowski*.

Obrazy: 4. ćw. w. XVIII: 1. *Ukrzyżowanie*, zapewne z ołtarza gł., przy- 273
bity do ściany klatki schodowej prowadzącej na chór muzyczny; 2. *Matka* 274
Boska Różańcowa ze św. Dominikiem; 3. *Nauczanie Marii*; 4. *Św. Jo-* 275–276
achim; 5. *Archanioł Michał*; 6. *Apoteoza Św. Jana od Krzyża*, w dolnej 277–278
strefie kompozycji dwie karmelitanki trzymające zwój z inskrypcją: IMPOSSIBILE EST SERMONEM DE DIVINIS | CUM P. IOANNE MISCERE, QUIA MOX | IPSE IN ECSTASIM ABIT, AVT ALIOS ABIRE | COMPEL-
LIT;7. *Św. Hilarion*; 8. *Św. Franciszek Ksawery*; w konwencji barokowej: 279–280
9. z 1. poł. w. XIX, *Św. Wincenty a Paulo*; 10. z 1. poł. w. XIX, *Św. Jerzy* 281–282
walczący ze smokiem na tle pejzażu, przemalowany; 11. z 1. poł. w. XIX, 283
Vir Dolorum; 12. z 1. poł. w. XIX, *Chrystus przy kolumnie*, owalny; 13. *Anioł* 284–285
trzymający krucyfiks, w. XIX; 14. *Ukrzyżowanie z Matką Boską i św. Ja-* 288
nem, neobarokowy, 1913, sygn. *P. Czechowski*.

Portrety, koniec w. XVIII, w ujęciu półpostaciowym: 1. Stanisław Pró- 290
szyński, zapewne po 1792, w mundurze kawalera Orderu Św. Stanisława, z częściowo czytelnym napisem: „Stanisław Prószyński General Adjutant W. J.K.M. Kawaler Orderu [Św. Stanisława] | [...] 3 Maya Był deputatem Ru 1779 Był podstolim [...] kościół parafialny w Kiemieliszkach Ru 1782 [...] | parafialny kościół w [Koroleszcz]ewiczach Ru 1785 fundował kosztem wła-
snym [kościół w Nowym Dworze?] R 17[92?]"; 2. Anna z Komorowskich 291
Prószyńska, żona Stanisława, w rokokowej sukni z naszywanymi na gorsie kokardami, w wysokiej peruce ozdobionej sznurem pereł i kwiatami, na któ-
rej upięty pasiasty szal[44] ; 3. NN szlachcic w mundurze generalskim; 4. ksiądz, 292–293
zapewne Ignacy Towiański, pierwszy proboszcz parafii w Kiemieliszkach.

Rzeźby: 1. *Chrystus Ukrzyżowany*, barokowa, koniec w. XVIII, 301
w kruchcie; 2. *Chrystus Ukrzyżowany*, o charakterze barokowym, w. XIX; 303, 302
3. *Chrystus Ukrzyżowany*, ludowy, w. XIX, w zakrystii; 4. w. XIX, zapewne z krucyfiksu procesyjnego, w. XIX, ludowa, zniszczona; 5. *Chrystus Zmar-* 305
twychwstały, 1. poł. w. XIX, o cechach rzeźby ludowej; 6. krzyż ołtarzowy, krzyż i pasyjka wtórna, cokół 1. ćw. w. XVIII, z motywem wolut z karbowanej wstęgi i kampanuli.

---

[43] Rossochaccy h. Prus III odm. zapewne byli miejscowymi parafianami; na cmentarzu kościelnym znajduje się nagrobek Antoniego Rossochackiego, zm. 1903.

[44] Reprodukuje go Wysocka 1980, poz.161.

† Woskowa figura z relikwiami św. Klemensa Męczennika, w jedwabnych
szatach, umieszczona w szklanej trumnie, zapewne Rzym, ok. poł. w. XVIII.
308 Naczynia liturgiczne: 1. monstrancja, rokokowa, 4. ćw. w. XVIII, z cechą
TM|S, na wysokiej, dwustrefowej stopie z repusowanym ornamentem roca-
ille i kwiatami, nodus wazonowy z pękami kwiatów, gloria kolista, z reserva-
309 culum ujętym wieńcem winnej latorośli; 2. monstrancja, barokowo-klasycy-
styczna, w. XVIII/XIX, na owalnej puklowanej i zdobionej palmetami stopie,
o promienistej glorii z otokiem z obłoków i plakietami; 3. monstrancja, eklek-
tyczna z elementami neobarokowymi, 2. poł. w. XIX, na wysokiej, puklowa-
nej stopie, gloria z szerokim wieńcem winnej latorośli i aniołkami z *Arma Chri-*
310 *sti*, otok reservaculum kameryzowany; 4. kielich, barokowy, koniec w. XVIII,
311–312 gładki; 5–6. kielichy o dwuuskokowej stopie, z gruszkowym nodusem, jeden
z próbą *12*, drugi z puklowanym koszyczkiem, na spodzie stopy rytowany na-
313 pis: „Bernar +"; 7. kielich, neogotycki, w. XIX/XX, z cechami paryskiej fir-
my *François-Désiré Froment-Meurice*, o spłaszczonym kulistym nodusie
314 i rytowanej dekoracji z romboidalnych pól, w których trójliście; 8. puszka, w.
XIX/XX, eklektyczna z elementami neoregencji, z nakładaną dekoracją: na
stopie, trzonie i wydłużonym owoidalnym nodusie kwiaty i winna latorośl, na
czarze motyw plecionej taśmy i kłosów z cechą warszawskiej firmy *Norblin*;
9. puszka, w. XIX/XX, gładka, z czarą ujętą koszyczkiem zakończonym ko-
ronką, z cechą warszawskiej wytwórni *Norblin*.
315 Relikwiarze: 1. śś. Stanisława, Kazimierza i Teofila, klasycystyczny, 2.
ćw. w. XIX, o owalnej glorii ujętej wieńcem laurowym, na puklowanej stopie
316 z rzędem palmet; 2. św. Andrzeja Boboli, neorokokowy, po 1938, z cechą wi-
leńskiej firmy *M[ichał] Niewiadomski*, z glorią w formie paludamentu, na sto-
pie zdobionej ornamentem rocaille.
317 Krzyże ołtarzowe: 1. w. XVIII/XIX, w tradycji barokowej, na sześcien-
nym kanelowanym cokole; 2–3. neobarokowe, w. XIX/XX, jeden z cechą
warszawskiej firmy *Fraget*.
318 Lichtarze cynowe: 1. rokokowy, 3. ćw. w. XVIII, podstawa trójboczna,
320 tralkowy trzon dekorowany ornamentem rocaille; 2. klasycystyczny, koniec w.
XVIII, zapewne Wilno, z cechami: jakościową, Pogoń i nieczytelną, w formie
kolumny na sześciennym cokole, na trzech kulach.
304 Krzyże procesyjne: 1. z 1. poł. w. XIX, w tradycji barokowej, z odlewaną
srebrzoną pasyjką i czaszką z titulusem; 2. w. XIX/XX, plater.

Tarcza procesyjna, 2. poł. w. XIX, metalowa, ujęta wieńcem laurowym i promienistą glorią, z obrazami *Matka Boska Ostrobramska* i *Matka Boska Niepokalanie Poczęta* wg Murilla, mal. na blasze, w srebrzonych, sztancowanych sukienkach.

319 Latarnie procesyjne (4), 2. poł. w. XIX.

Druki: 1. *Missae propriae Sanctorum Regni Sueciae Patronum...*, Antverpiae in Officina Plantiniana apud viduam et haeredes Balthas(ari) Moreti, 1684[45]; 2. *Missale Romanum...*, Venetiis, ex typographia Balleoniana MDCCLXVI (1766), z 6 miedziorytami, na karcie tytułowej nota prowenien-

---

[45] Estreicher, t. 22, s. 426.

cyjna: „Hoc Missale comparatum a P.M. D(omi)no Stanisłao Proszyński, generali SRM, ac iudice castrensi palatinatus minscensis, fundatore ecclesiae kiemieliscensis munificentissime 1783"; 3. *Missae defunctorum*..., Vilnae 1780, Typis S.R.M. penes Academiam[46], z 2 miedziorytami, na karcie tytułowej taka sama nota proweniencyjna, jak na poprzednim; 4. T. Derome, *Dzieje Starego i Nowego Testamentu, ułożone przez K. Brodzińskiego*, Warszawa 1837[47].

2.3. Otoczenie kościoła

Obszerny prostokątny cmentarz ogrodzony drewnianym, sztachetowym płotem z ceglanymi słupkami. Bramka trójprzelotowa, z analogicznymi, nieco wyższymi słupkami. W pd.-zach. rogu dzwonnica, 1926, drewniana, szalowana 321
poziomo, na planie kwadratu, o trzech kondygnacjach rozdzielonych okapami; w dolnej prostokątne drzwi i małe okna, w trzeciej analogiczne okna, dach czterospadowy pobity blachą, nad nim czworoboczna wieżyczka zwieńczona krzyżem.

Dzwon, 1899, z odlewni Antoniego Włodkowskiego w Węgrowie, z napisem: IN HONOREM B.M.V. PAROCHIAE PATRONAE A.D. M.D.CCC.XCIX. PRETIO D. RUB. FUSA, na płaszczu plakiety: 1. z popiersiem *Matki Boskiej* i napisem „A(d) M(aiorem) D(ei) G(loriam)" i z nazwą fabryki.

W pd.-zach. części cmentarza kościelnego nagrobki: 1. Ludwiki Szyszkowej, 1856, granitowy filar (pierwotnie zwieńczony krzyżem), sygn. *J[ózef] Kozłowski Wilno*; z napisami od frontu: „Ludwika | z Koziełłów SZYSZKO- 322
WA | urodzona 1809 | Sierpnia 24 | umarła 1856 r. | Czerwca 3 d.", na ścianach bocznych: „Wieczne | odpocznienie | racz jej dać | Panie" oraz „Tę pamiątkę | dla najlepszej żony poświęca | Mąż."; 2. Jerzego Bohusza Szyszki, 1869, granitowy, w formie postumentu zwieńczonego krzyżem, z napisem: „D.O.M. | Jerzy Bohusz | SZYSZKO | Prosi o pobożne | westchnienie", na bocznych ściankach: „Pokój Twoim | cieniom | Drogi Suryju" i „Żył lat 72 | um. 1869 r. | Sierpnia 24 d."; 3. Antoniego Rossochackiego, zm. 1903, granitowy, w formie postumentu zwieńczonego wysokim krzyżem, z fotografią zmarłego i inskrypcją: „Ś.+ P. | Antoni | ROSSOCHACKI | ur. 9 Listop. 1829 r. | zm. 3 Maja 1903 r."; 4. Idalii Kurkowskiej, zm. 1907, z czerwonego granitu, w formie obelisku zwieńczonego krzyżem, z inskrypcją: „Ś.P. | Tu | spoczywają zwłoki | Idalii | z Szyszków | KURKOWSKIEJ | ur. 15 Maja 1829 r. | um. 19 Maja 1907 r. | Zbaw Panie duszę jej"; 5. Romana Dąbrowskiego, 1938, sygn. *K. Krupienik, Korkożyszki*; z czarnego granitu, w formie cokołu na wysokiej bazie zwieńczonego krzyżem, z inskrypcją: „Ś.P. | Roman | DĄBROWSKI | ur. 19.II.1867 r. – zm. 15.IV.1923 r. | Wieczne odpocznienie | racz Mu dać Panie".

---

[46] Čepienė, Petrauskienė 1979, s. 329, poz. 2146; druk nie notowany u Estreichera.
[47] Estreicher, cz. I, t. 1, s. 151 i 301.

3. Stan zachowania

Kościół w dobrym stanie technicznym. Regularnie remontowany, ostatnio po 1990, zmieniono pokrycie dachu i oszalowanie z zewnątrz. Dokonano też wówczas niefortunnych zmian w wystroju prezbiterium, gdzie położono marmurową posadzkę, ściany zaś obłożono lakierowaną „boazerią"; identyczna jest też w zakrystii. W bardzo złym stanie znajdują się obrazy, usunięte z ołtarzy i zastąpione współczesnymi. Część starych obrazów ołtarzowych rozmieszczono pod chórem muzycznym, jeden na klatce schodowej w wieży wsch., kilka złożono w składziku w wieży zach., gdzie znajdują się również portrety.

4. Zarys problematyki artystycznej

Najszerszym opracowaniem na temat kościoła w Kiemieliszkach jest artykuł ks. Ignacego Rosołowskiego z r. 1915[48]. Oparty na zachowanych w archiwum parafialnym dokumentach, wnosi wiele istotnych informacji. W *Słowniku geograficznym* i monografii ks. Jana Kurczewskiego[49] zamieszczono jedynie krótkie wzmianki. We współczesnej literaturze białoruskiej Siergiej Siergaczew[50] trafnie zanalizował rzut i dyspozycję przestrzenną kościoła. *Zbor pomnikau* ogranicza się do krótkiego opisu architektury, natomiast w pozostałych publikacjach kościół przedstawiany jest zdawkowo, z błędnym określeniem cech stylowych, wynikającym z niczym nie uzasadnionego przyjęcia r. 1900 za datę budowy[51]. W pracy Grażyny Ruszczyk, dotyczącej kościołów drewnianych wznoszonych w okresie dwudziestolecia międzywojennego, umieszczony jest w tworzącym tło historyczne wykazie kościołów rozbudowywanych w latach 1850–1917, publikowana jest tam również fotografia[52].

249 Wzniesiony w r. 1781 kościół przebudowany został w r. 1897, wówczas znacznie go rozbudowano – dostawiono boczne kaplice, wzbogacając w ten sposób rzut i bryłę. Zmiany, jakim poddano fasadę, były drugorzędne, jednak przekształcenie hełmów wież dość znacznie zmieniło jej wygląd, zacierając pierwotny charakter. Kościoły drewniane o prostych dwuwieżowych fasadach pojawiają się w XVII w., jednak najwięcej ich powstało w 2. poł. w. XVIII, zwłaszcza na terenach W. Ks. Lit., gdzie były znacznie liczniejsze niż na ziemiach Korony[53]. W sąsiedztwie Kiemieliszek można wskazać takie kościoły w Dudach, Kaszubińcach i Kozłowiczach, a także nie istniejące już w Sołach, Subotnikach i Wojstomiu. Ten typ fasady wyparły pojawiające się od końca w. XVIII fasady klasycystyczne, poprzedzone kolumnowymi portykami. Zazwyczaj spotyka się je w dużych założeniach o szczególnie reprezentacyjnym

---

[48] Rosołowski 1915, s. 106–107.

[49] *Słownik geograficzny*, t. 4, 1883, s. 43; Kurczewski 1912a, s. 208.

[50] Siergaczew 1992, s. 201, il. 311-2b.

[51] *Zbor pomnikau* 1986, s. 91; *Architektura Białorusi* 1993, s. 240; Kułagin 2000b, s. 79.

[52] Ruszczyk 2001, s. 204.

[53] Brykowski 1991, s. 46–47.

charakterze, ale pojawiają się również w architekturze drewnianej, nawet w budowlach o niewielkiej skali[54]. W Kiemieliszkach spotykamy się z rozwiązaniem łączącym oba nurty stylowe, gdyż środkową część dwuwieżowej fasady poprzedza wysoki czterokolumnowy portyk. W tym harmonijnym połączeniu form barokowych i klasycystycznych wyraźny dysonans stanowią banalnie neogotyckie górne kondygnacje i hełmy wież. Interesujący jest rzut kościoła o prezbiterium znacznie szerszym niż nawa gł., do której otwarte jest szeroką arkadą, co w połączeniu ze słabo zaznaczonym podziałem na nawy tworzy wrażenie przestrzennego salowego wnętrza. Jego niemal centralny charakter podkreślają otwarte, tak samo jak prezbiterium, kaplice dobudowane na poprzecznej osi korpusu.

Fundator kościoła Stanisław Prószyński był inicjatorem licznych, ale raczej skromnych fundacji sakralnych. Fundował w swoich dobrach osiem kościołów i kaplic, m.in. w r. 1785 kościół p.w. Św. Stanisława w Koroleszczewiczach[55], w r. 1787 murowaną kaplicę w Łoszycy (obecnie w obrębie Mińska) – wzorowaną na kaplicy w Wołczynie, kościół filialny w Nowym Dworze k. Mińska w 1792 i w miejscowości Obczak. Wszystkie, oprócz kaplicy w Łoszycy, były drewnianymi obiektami o niedużej skali.

Kościół w Kiemieliszkach stanowi doskonały przykład obiektu późnobarokowego, przekształconego w późniejszym okresie tylko nieznacznie i zachowanego z niemal kompletnym wyposażeniem. Do obiektów starszych niż sama budowla należy grupa rzeźb z ołtarza gł. i kaplic, tabernakulum, konfesjonały oraz regencyjne ławki. Datowane na 1. poł. XVIII w., być może pochodzą z któregoś z kościołów wileńskich, co ze względu na dobrą klasę obiektów i bliskość Wilna wydaje się prawdopodobne. Tabernakulum i rzeźby w ołtarzu gł. notowane są w Kiemieliszkach od r. 1887, czasu sprowadzenia ławek nie udało się ustalić. Rzeźby świętych trynitarskich, umieszczone w ołtarzu w kaplicy zach., pojawiły się w kościele w r. 1888; być może pochodzą z zamkniętego w 1832 r. kościoła Trynitarzy w Trynopolu. Konfesjonały i piękne regencyjne ławki pochodzić mają, wg tradycji, z kościoła Św. Katarzyny w Wilnie. Na uwagę zasługuje również barokowa rzeźba *Chrystusa Ukrzyżowanego* z poł. w. XVIII, znajdująca się w kruchcie, o pięknie modelowanym ciele i wąskim, rozwianym perizonium.

Godny wzmianki jest również rokokowy prospekt organowy, będący za- 263
pewne dziełem warsztatu wileńskiego, najprawdopodobniej Pawła Gerhardta lub Michaela Zellów, przedstawicieli wileńskiej rodziny organmistrzów[56]. Pozostał prawie nie zmieniony, zniszczeniu uległy jedynie zdobiące go pierwotnie dwie rzeźby aniołów[57], zachowała się oryginalna polichromia – biało-błękitna marmoryzacja z różowym detalem.

---

[54] Brykowski 2000, s. 225–226.

[55] Informacje dotyczące Stanisława Prószyńskiego i jego fundacji zawdzięczam dr Zuzannie Prószyńskiej; o S. Prószyńskim zob. Aftanazy, t. 1, 1991, s. 81–84.

[56] Zgliński 1999, s. 294–295 i 298.

[57] VUB 57-Б.53-508, k. 2v.; Archiwum parafialne w Kiemieliszkach, *Inwentarz funduszowy...*, 1878, k. 1r.

Wśród znajdujących się w kościele dzieł malarstwa najbardziej interesu-
290–293 jąca jest grupa portretów: Stanisława Prószyńskiego i jego żony Anny z Komorowskich, nieznanego szlachcica oraz księdza, zapewne Ignacego Towiańskiego, pierwszego proboszcza parafii w Kiemieliszkach. Datowanie portretu Stanisława Prószyńskiego – po 1792 – wynika z faktu otrzymania przez niego w tymże roku Orderu Św. Stanisława[58]. Podobny do portretu z Kiemieliszek, jednak nieco lepszej klasy, znajdował się w dworze w Koroleszczewiczach, a kopia tegoż w dworze w Ustroniu; oba znane są dziś jedynie z fotografii opublikowanych przez Romana Aftanazego[59]. Egzemplarz zachowany w omawianym kościele jest zatem jedynym wizerunkiem Prószyńskiego, który przetrwał do naszych czasów. To samo można powiedzieć o portrecie jego żony. Nie są to dzieła wybitne, jednak reprezentatywne dla czasu i środowiska. Ich wartość historyczna jest tym większa, iż są to zapewne jedyne portrety fundatorskie zachowane na tych terenach *in situ*. Należy też podkreślić, że nie należą do gatunku przedstawień epitafijnych, są to reprezentacyjne wizerunki o zupełnie świeckim charakterze. Do równie nielicznych pamiątek po fundatorach można zaliczyć dwa mszały sprawione przez Stanisława Prószyńskiego, co potwierdzają noty proweniencyjne umieszczone na kartach tytułowych.

Spośród przeciętnych barokowych obrazów z ok. połowy w. XVIII wyróżnia się obraz *Matki Boskiej Śnieżnej* w srebrnej sukience, modlącego się *Św. Hilariona* oraz *Św. Wincentego a Paulo* o zwracającej uwagę ekspresji. Zdecydowanie najlepszym dziełem jest obraz *Ukrzyżowanie* powstały w 2. poł. w. XVIII pochodzący z ołtarza gł., zastąpiony w r. 1913 słabym obrazem sygnowanym przez P. Czechowskiego.

308 Wśród znajdujących się w kościele bardzo przeciętnej klasy dzieł złotnictwa wyróżnia się rokokowa monstrancja, oznaczona inicjałową cechą złotnika T | MS. Brak cechy miejskiej utrudnia powiązanie jej z konkretnym środowiskiem, a tym samym identyfikację złotnika, wykonawcy także identycznej monstrancji, ofiarowanej w r. 1783 do kościoła Bernardynów w Budsławiu, którą, podobnie jak kiemieliską, opatrzył tylko swą cechą imienną[60].

Nie zachował się, niestety, jeden z ciekawszych obiektów, jakim była oszklona trumienka z woskową figurą z ok. poł. w. XVIII, z relikwiami św. Klemensa Męczennika, wzmiankowana we wszystkich inwentarzach, aż po ostatnie sprzed r. 1939[61]. Relikwie opisuje również jako godne uwagi Antoni Korewa[62]. Nie wiadomo nic o czasie sprowadzenia oraz o fundatorze, choć mógł nim być Gaspar Szyszko Bohusz, miał bowiem syna Klemensa, tak więc relikwie mogły być związane z tą rodziną. Zostały zapewne przywiezione z pielgrzymki do Rzymu i pochodziły z rzymskich katakumb, skąd masowo były pozyskiwane od połowy w. XVI. Owi „katakumbowi święci" byli całkowicie anonimowi, a imiona i legendy dotyczące ich życia nadawano im przed

---

[58] Łoza 1925, s. 27.
[59] Aftanazy, t. 1, 1991, s. 82.
[60] Wysocka 1984, poz. 63, gdzie błędny odczyt cechy złotniczej *S | W*.
[61] Kolendo 2003, s. 163.
[62] Korewa 1861, s. 577.

umieszczeniem w relikwiarzach. Szczególnie dużo tego typu relikwii, zwłaszcza w 2. poł. w. XVIII, znajdowało się w południowych krajach Rzeszy Niemieckiej, ale docierały również na tereny tu omawiane. Podobny relikwiarz św. Klemensa znajduje się np. w kościele pobernardyńskim p.w. Znalezienia Krzyża Świetego w Grodnie. Nie jest to jak w Kiemieliszkach figura woskowa, tylko zmumifikowane ciało świetego, ubrane w szaty z jedwabnej barokowej tkaniny. Relikwie pochodzą z grodzieńskiego kościoła p.w. Zwiastowania Najśw. Panny Marii sióstr Brygidek, ofiarowane tam w r. 1780 przez Karola Litawora Chreptowicza[63], starostę grodzieńskiego, który w r. 1768 przywiózł je z dyplomatycznej podróży do Rzymu[64]. Podobny zabytek zachował się również w kościele parafialnym w Mosarzu. Przechowywana jest tam, dekorowana srebrem, oszklona trumna z woskową figurą i relikwiami św. Justyna Męczennika, pochodząca z kościoła Karmelitów Bosych w Starym Miadziole, ofiarowana tam w r. 1754 przez fundatora, Antoniego Koszczyca[65].

ANEKS I

Opis i inwentarz kościoła parafialnego w Kiemieliszkach z r. 1786, VUB, 57-Б.53-508, k. 2r.–3v.

Akt wizyty generalnej dziekacskiej ekspediowanej w roku 1786 in aprilis

[*k. 2r.*] Kościół parafialny Kiemieliski w powiecie oszmiańskim, w dekanacie świrskim sytuowany, fundowany de nova radice od WJmp. Stanisława i Anny z Komorowskich Prószyńskich, generał-adiutantów wojsk J.K.M., sędziów grodzkich woj. mińskiego w roku 1782 miesiąca septembra 17 dnia. Jest drzewiany, nowy, gontami [*k. 2 v.*] kryty, z dwoma czerwono malowanymi wieżami, po rogach blachą żeścianą, obitymi, przy facjacie z krzyżami żelaznymi i dwoma takimiż krzyżami nad facjatą i nad wielkim ołtarzem. Kościół ten erygowany pod tytułem Narodzenia Najśw. Panny, tylko benedykowany, za oświadczeniem jednak wielmożnych fundatorów ma być w tym roku konsekrowany. Wchodząc do kościoła babiniec, gdzie po prawej ręce drzwi pojedynkowe na cmentarz, zamczyste, czerwono malowane. Po lewej ręce wschody na chór, na którym organ stojący nowy na ośm głosów, dziewiąty gwiazda, z dzwoneczkami, dziesiątym bębnem, z dwoma aniołów statuami snycerskiej roboty i baraban. W tym kościele posadzka ceglana kwadratowa. Ołtarzów N.5. Ołtarz wielki różnymi kolorami na optykę malowany, do którego gradusów N.2. mensa drewniana i antependium pomalowane z imieniem Maria na śrzodku. Na pierwszej kondygnacji tego ołtarza obraz na płótnie [*k. 3r.*] malowany Pana Jezusa Ukrzyżowanego w ramach posrebrzanych, w kondygnacji drugiej obraz na płótnie malowany Najśw. Panny Bolesnej w ramach posrebrzanych, na górze Imię Jezus odmalowane w promieniach

[63] *PSB*, t. 3, 1937, s. 443–444 (opr. W. Konopczyński).
[64] Kałamajska-Saeed 2000a, s. 359.
[65] Wanat 1979, s. 564.

i obłokach. Przy tym ołtarzu relikwiarzów N.4. Obrazków na szkle malowanych N.2 Najśw. Panny i Św. Józefa. Obraz niewielki na blasze malowany Najśw. Panny Częstochowskiej i obraz za szkłem Niepokalanego Poczęcia w ramach niegdyś od lustra. A cornu Epistolae tego ołtarza ołtarz drugi, także na optykę malowany, do którego gradus jeden, mensa i antependium drewniane pomalowane, na pierwszej kondygnacji tego ołtarza obraz Św. Stanisława w ramach posrebrzanych, w kondygnacji drugiej obraz na płótnie malowany Św. Józefa. Ołtarz trzeci takiż, w pierwszej kondygnacji obraz Św. Anny w ramach posrebrzanych, z koronami dwoma pobielanymi nad głową Św. Anny i Najśw. Panny, w drugiej kondygnacji obraz Św. Joachima w ramach posrebrzanych. Przy ołtarzu bocznym Św. Stanisława baptysterium staroświeckie. Idąc od wielkiego ołtarza na środek kościoła kratki wciążne przez całe prezbiterium, z balasami toczonymi i pomalowanymi. [*k. 3v.*] Wyszedłszy z kratek, za drzwiami zakrystyjnymi ambona stolarskiej roboty, w różne kolory pomalowana, z wschodami do niej tarcicznymi. Za amboną ołtarz czwarty, także na optykę malowany zielono, do którego gradus jeden, mensa i antependium drewniane. Na pierwszej kondygnacji tego ołtarza obraz Najśw. Panny Marii w sukience miedzianej pobielanej, nad głowami Marii i Dzieciątka aniołowie trzymający korony. Obraz ten zasłania się obrazem Matki Boskiej Różańcowej, w drugiej kondygnacji obraz Św. Franciszka Serafickiego. Przy tym ołtarzu relikwiarzów większych i mniejszych N.20. Ołtarz piąty takiż.

ANEKS II

Opis i inwentarz kościoła parafialnego w Kiemieliszkach z r. 1878, Archiwum parafialne w Kiemieliszkach, k. 2r.–6r.

Inwentarz funduszowy kościoła parafialnego kiemieliskiego podawczy przy instalacji ks. Mateusza Kaczanowskiego na toż beneficjum przez niżej podpisanego instytutora roku 1878 m(iesią)ca apryla 16 dnia sporządzony

[*k. 2r.*] Kościół parafialny kiemieliski diecezji i guberni litewsko-wileńskiej, w dekanacie i powiecie zawilejskim położony, fundowany od JWpp. Stanisława i Anny z Komorowskich Prószyńskich generał-adiutantów JKM, podstarościch woj. mińskiego w roku 1782 miesiąca septembra 17 dnia, a teraz zostaje w kollacji JWp. Gaspara i Anny z Krahelskich Szyszków, pułkow(ników) p(owia)tu wołkowyskiego. Jest drewniany na podmurowaniu, ściany miejscami nadgniłe ab extra, okryty na nowo 1807, z dwoma wieżami niegdyś czerwono malowanymi, po rogach blachą żeścianą obitymi przy facjacie, z krzyżami żelaznymi i dwoma takimiż krzyżami nad facjatą i wielkim ołtarzem. Kościół ten erygowany pod tytułem Narodzenia Najśw. Panny Marii, konsekrowany przez JW Dawida Pilchowskiego biskupa echineńskiego, za staraniem w(ielebnego) ks. Ignacego Towiańskiego, plebana miejscowego roku 1799 dnia 18 augusta.

Wchodząc do kościoła drzwi wielkie podwójne, futrowane, ćwiekami żelaznymi nabijane, czerwono niegdyś malowane, na zawiasach i krukach żelaznych, z zasuwą wewnątrz drewnianą między dwoma antabami żelaznymi, za którymi babiniec, gdzie po prawej ręce drzwi pojedynkowe na cmentarz, także futrowane, ćwiekami nabijane,

czerwono- biało malowane, na zawiasach i krukach żelaznych, z zaszczepką, probojami i zamkiem wiszącym. Po lewej stronie wschody na chór, na którym organ stojący, nadpsuty dobrze, na osiem głosów, dziewiątą gwiazdą z dzwoneczkami, dziesiątym bębnem, z dwoma aniołów statuami snycerskiej roboty i baraban popsuty. Drzwi takoż na zawiasach, z zaszczepką, probojami i zamkiem wiszącym do wieży. W tym kościele posadzka ceglana kwadratowa, miejscami pogruchotana. Stołowanie z tarcic. Okien dużych w drzewo oprawionych 6. Takież nad chórem okna, z kwaterami na zawiasach i krukach u dołu otwierającymi się 2. Item w wieżach okna 2, w jednej wieży dzwonek mały znajduje się. Konfesjonałów 2, ławeczek małych przy kratach do słuchania spowiedzi 2, ławek z obu stron orzechowo malowanych stolarskiej roboty 2 i ołtarzów 7.

Ołtarz wielki różnymi kolorami na optykę malowany, do którego gradusów 2. Mensa drewniana i antependium pomalowane z imieniem Panny Marii, na środku na mensie portatyl absygillowany. Cyborium snycerskiej roboty, malowane i wyzłacane, z drzwiczkami na zawiasach, z zamkiem wnętrznym, przy nim krzyż mosiężny z figurą Pana Jezusa Ukrzyżowanego w ramach posrebrzanych, na boku tej figury jedno serce, a po stronach 2, a wszystkie trzy srebrne, na rękach także dwa serca tombakowe, obrazków na blasze malowanych dwa Najśw. Panny Częstochowskiej i pod krzyżem, na tym obrazie z jednej strony Najśw. Panna Bolesna, z drugiej św. Jan w szatach posrebrzanych, korona nad głową posrebrzana. Zasłonki żółte kitajczane w paski. Przy tym ołtarzu relikwiarzów 4, obrazków na szkle malowanych 2, obraz Najśw. Panny Niepokalanego Poczęcia w ramach niegdyś od lustra. Na drugiej [*k. 2v.*] kondygnacji obraz reprezentujący koronację Najśw. Panny Marii. A cornu Epistolae tego ołtarza, na którym znajdują się lustra 4, ołtarz drugi takiż, na optykę malowany, do którego gradus jeden, mensa i antependium drewniane pomalowane, na tejże mensie stoi trumna Św. Klemensa stolarskiej roboty, obita munszystrem różowym, obłożona kampaną szychową białą i galonikami takimiż, zaszklona białym szkłem, firanki około niej nabojkowe pstre, w paski, pod Św. Klemensem materacyk kitajki różowej oszyty galonem szychowym białym szerokim, poduszka podobnejże kitajki, obłamowana z jednej strony kampanką szychową białą. Trzewiczki na nogach z materii białej nakrapianej, na których dwa krzyżyki z szychu żółtego. Sukienka fioletowa, komża rąbkowa nowa, w dole koruna szeroka szychem żółtym przetykana, przy komży sznurek szczerozłoty z kutasikami takimiż. Stuła sztofu białego w kwiaty różne duże, kapa sztofu takiegoż, kampaną białą szychową oszyta. Trójgran z materyjki białej nakrapianej, szeroką kampaną białą szychową w dole i w górze oszyty. Rękawiczki piusowe jedwabne w drożki białe, sygnecik tombakowy, galantem wysadzany, takoż obrączka srebrna Św. Justyna na palcu, w ręku pastorał drewniany posrebrzany. Krzyżyk srebrny z pasyjką, na łańcuszku złotym koronnym, długim od półtora łokcia. Na pierwszej kondygnacji obraz Św. Stanisława bpa w ramach posrebrzanych, na drugiej Św. Józefa. Ołtarz trzeci a cornu Evangelii wielkiego ołtarza, takiegoż malowania jak i pierwszy, na pierwszej kondygnacji obraz Św. Anny w ramach posrebrzanych, z koronami dwoma pobielanymi nad głowami Św. Anny i Najśw. Panny Marii. Przed obrazem Św. Anny i Św. Stanisława zasłonki kitajczane. Na drugiej kondygnacji obraz Św. Joachima w ramach posrebrzanych. Przy ołtarzu bocznym Św. Stanisława baptysterium staroświeckie malowane, z naczyniem intus fonte baptismali miedzianym, wewnątrz pobielanym, z nakrywką takąż, z łyżką cynową do polewania. Nad baptysterium przybita do ściany szufladka na olea sacra i sól chrzestną, gdzie też i attestatum przylepia się o wziętych każdego roku olejach. Idąc od wielkiego ołtarza na środek kościoła, kratki wciążne przez całe prezbiterium, z balasami toczonymi, z drzwiczkami na środku podwójnymi na zawiasach. Od zakrystii ambona sto-

larskiej roboty, w różne kolory pomalowana, z wschodami do niej tarcicznymi. Wyszedłszy z kratek, ołtarz czwarty za amboną, także na optykę malowany zielony, do którego gradus jeden, mensa i antependium drewniane pomalowane. Na pierwszej kondygnacji obraz Najśw. Panny Marii z sukienką miedzianą pobielaną, z koroną nad Najśw. Panną, którą trzymają aniołowie, i drugą koroną nad Panem Jezusem. Ten obraz zasuwa się obrazem drugim Najśw. Panny Różańcowej w ramach posrebrzanych. Zasłonki przy obrazie wyż opisanym podwójne, bogate, materii ranże nazwanej. Na drugiej kondygnacji nad ołtarzem obraz na płótnie malowany w ramach posrebrzanych Św. Franciszka Serafickiego. Przy tym ołtarzu relikwiarzów w ogóle mniejszych i większych No 20, order Św. Stanisława z gwiazdą i pustynką za szkłem, gdzie figura Pana Jezusa Ukrzyżowanego. Ołtarz piąty, w tym ołtarzu za staraniem ś.p. ks. plebana zrobiona framuga drewniana obiciem [*k. 3r.*] zielonym w kwiaty wyklejona, w której statua Św. Jana Nepomucena umieszczona, na nim komża szychu białego, nad głową pięć gwiazdeczek pozłacanych na drucie, w ręku krzyż duży czarno pomalowany, z pasyjką. Tabliczka jedna srebrna na ręku, firanki gazowe w paski, wstążeczką błękitną oszyte, zasłania się obrazem Św. Michała. Na drugiej kondygnacji obraz Św. Antoniego z Padwy. Ołtarz szósty przy ławkach, snycerskiej roboty, z aniołami, mający dwa gradusy, mensa i antependium drewniane malowane. Na pierwszej kondygnacji obraz Św. Tekli z ramami snycerskiej roboty, z czterema pilastrami, fangultem pozłocony, na którym 6 aniołków także fangultem pozłoconych, na drugiej kondygnacji obraz Św. Piotra w ramach snycerskiej roboty. Ołtarz siódmy naprzeciw tego ma jeden gradus, mensa i antependium drewniane pomalowane, w nim obraz duży Św. Barbary w ramy oprawiony, na niej sukienka szychu białego, płaszcz szychu żółtego, wstążka czerwona jedwabna, stalową sprzączką spięta, na szyi prawdziwych sznurków pereł 6, dętych pereł sznurków 6, korona misternie ułożona z galanterii, po bokach obrazu oklejone ściany papierem malowanym. Zakrystia, do której wchodząc z kościoła drzwi stolarskiej roboty, na zawiasach, z zasuwką żelazną i sztabą ze środka, w niej mensa duża, pod nią szuflad na ułożenie aparatów kościelnych No 8. Na mensie szafek z drzwiczkami na zawiasach, między którymi jedna średnia z zamkiem wnętrznym No 5 na stawianie kielichów, pod tymi szafkami szufladek także 5 na złożenie bielizny do mszy św. Na wierzchu tej szafy krucyfiks drewniany pomalowany i lustro arkuszowe i nieco snycerszczyzny znajduje się. W tej zakrystii okno jedne w drzewo oprawne, czerwono niegdyś malowane, z kratą żelazną ze środka, także krzesło składane, skórą obite, dla solenizanta czasu kazania. Kufer czarny z zamkiem wnętrznym. Skrzynia zamczysta, szuflada długa na świece i turybularz mosiężny z łańcuszkami żelaznymi. Z tej zakrystii drugie drzwi na cmentarz futrowane, ćwiekami nabijane, na zawiasach, z zamkiem dużym wnętrznym, z klamką i antabką do otwierania żelaznymi.

Uroczystości w tym kościele solenniejsze i z większym konkursem ludzi prócz Wielkanocy, Bożego Ciała, są te: Św. Piotra i Pawła Apostołów, Św. Stanisława bpa i męczennika, Niepokalanego Poczęcia Najśw. Panny Marii, na które to festa według indultu rzymskiego od ojca świętego Piusa VI w roku 1783 dnia 21 januarii wydanego, ab illustr(issimo) Officio Generali vilnensi aprobowanego, jest odpust zupełny in perpetuum, tudzież w każdy piątek wielkiego postu według tegoż indultu i tyleż kwadragen. Jest i drugi indult rzymski tegoż ojca świętego Piusa VI roku 1784 dnia 31 marca wydany, od JO ks. Jm. pasterza aprobowany, nadający odpust zupełny ad decennium tantum, na festa św. Józefa, Wniebowzięcia Najśw. Panny, Św. Michała Archanioła; temu indultowi czas zamierzony skończył się.

Obligacje tutejszego kościoła, prócz mszy parafialnej z funduszu Jmpp. fundatorów, tylko jest jedna w każdym tygodniu za Kazimierza, brata fundatorskiego i za samych JW fundatorów.

Sprzęt kościelny

Prócz argenterii, wyżej przy ołtarzach wielkim [k. 3v.] i pobocznym Najśw. Panny opisanej, znajdują się: monstrancja po większej części pozłacana, u której na postumencie wybijane kwiaty, nad nim gałki w promieniach pozłacanych, figura Ducha Św. odlewana, w samym cyrkule po obydwóch stronach szkiełka szlifowane. Drzwiczki z haczykiem pozłacanym, pośrodku melchizedech pozłacany, wkoło cyrkułu podwójne promienie z jednej strony pozłacane, nad nimi floresy różne srebrne pobielane i winogrona pozłacane, wyżej nad cyfrą dwaj aniołowie trzymający figurę Boga Ojca. Puszka srebrna okrągła na komunikanty, intus et ab extra po brzegach pozłacana, z krzyżykiem na wierzchu i gałką pozłacanymi. Kielich cały intus et extra wyzłacany, z pateną z jednej strony pozłacaną. Kielich drugi srebrny, którego brzegi intus et ab extra pozłacane, z pateną z jednej strony pozłacaną. Kielich trzeci srebrny, sporządzony od ś.p. ks. Ignacego Towiańskiego na ten czas plebanu, intus wyzłacany, z pateną z jednej strony pozłoconą, ważący łutów 40. Tabliczka srebrna z wyrażeniami imienia Marii, druga mała, ważące grzywnę 1, łutów 6.

Apparaty kościelne

Ornaty białe

1. Ornat bogaty, cały jednostajny, lamowany kampaną złotą, biały, podszyty grodeturem pąsowym, z stułą, manipularzem i zupełnym ubiorem na kielich.

2. Ornat bogaty, cały jednostajny, sztofowy biały w kwiaty złote i jedwabne różowego koloru, lamowany kampaną srebrną szeroką, podszyty płótnem szwabskim białym, z stułą, manipularzem i zupełnym ubraniem na kielich.

3. Ornat bogaty, cały jednostajny, materii ranże nazwanej, w pasy srebrne, lamowany galonem srebrnym, podszyty kitajką białą, z stułą, manipularzem i zupełnym ubraniem na kielich.

4. Ornat cały jednostajnej materii bogatej ze srebrem w kolorze liliowym, lamowany kampaną srebrną, podszyty kitajem niebieskim, z stułą, manipularzem i dobranym ubraniem na kielich.

5. Ornat cały jednostajny atłasowy w paski, lamowany galonem srebrnym, podszyty astrachanią różową, z stułą, manipularzem i zupełnym ubraniem na kielich.

6. Ornat listwy sztofu pąsowego, kolumna sztofu białego, lamowany tasiemką białą, podszyty płótnem farbowanym, z stułą, manipularzem i zupełnym ubraniem na kielich.

7. Ornat takiejże materii jak szósty teraz opisany.

Ornaty czerwone

1. Ornat listwy materii czerwonej w kwiaty, peruwian nazwanej, kolumna sztofu białego, podszyty grodeturem niebieskim [....][56].

[*k. 5r.*] Rzeczy sprawione przez teraźniejszego plebana

Tuwalni tegoż staraniem

Tuwalnia szwabska z nowym szlakiem batystowym w paski ciemno fioletowe w kwiaty różne.

---

[56] Karta uszkodzona; brak k. 4v.–4r.

Tuwalnia rąbkowa nowa, w kwiaty niebieskie duże tamburowana.
Tuwalnia podnoszona, wyszywana wstążeczkami niebieskimi i pąsowymi.
Tuwalnia holenderska z siatką szeroką i falbaną z astrachania różowego.
Tuwalnia szwabska z siatką szeroką i falbaną z astrachania żółtego.

Antependium tegoż staraniem

Antependium dymowe białe, tamburowane w kwiaty różne.
Antependium sztofu niebieskiego w pasy i kwiaty.
Antependium astrachaniu ceglastego, przetykane szychem żółtym, w kwiaty białe.
Antependium różowe.
Antependium dymy białej, szychem białym przetykane, w paski niebieskie jedwabne.

Ołtarzyk ponośny tegoż staraniem, snycerskiej roboty, fugowany, naokoło z obu stron esiki, na pobocznych słupach dwie gałązki, na wierzchu korona z krzyżykiem, pod koroną z jednej strony Imię Marii, z drugiej strony Pana Jezusa, cały wyzłacany na polor fangultem. Na jednej stronie obraz Najśw. Panny Różańcowej, na drugiej stronie obraz Pana Jezusa, z firankami gazowymi.

Procesje, chorągwie i proporce tegoż staraniem

Procesja grodeturowa niebieska, naokoło frędzelką białą jedwabną obszyta, trzy kutasy z jedwabiu pąsowego i białego, na niej z jednej strony Św. Józef, z drugiej Św. Barbara.
Procesja z żółtej kitajki, frędzelką białą na około obwiązana, trzy kutasy z tychże nici, z jednej strony ze Św. Jackiem, a z drugiej nie podpisana.
Chorągiew polna bursztynowej kitajki, na środku krzyż biały.
Proporzec mieszanej kitajki, takiż obrazek Św. Ignacego w ramach lustrowych jeden.

Księgi kościelne funduszowe

Mszałów trzy, z których dwa stare, miejscami podarte, a trzeci nowy.
Mszałów żałobnych dobrze używanych 2.
Agendka 1.
Ewangeliczka polska.

Lichtarze i inne rzeczy kościelne

Lichtarzów angielskiej cyny, fasonem francuskim 6.
Lichtarzów angielskiej cyny gładką robotą 2.
Lichtarzów mosiężnych z esami przy cyborium 3.
Lichtarzów drewnianych wielkich na gałkach 2.
Item mniejszych 4.
[*k. 5v*] Kropielniczka cynowa w zakrystii.
Kociołek mosiężny do wody święconej.
Vascula cynowe.
Trójgran na olea sacra.
Poduszek pod mszały manszystrowych różowych 4.
Baldachim, na którym drążki niebieski malowane, lamowy niebieski w kwiaty, lamowany galonikiem srebrnym, podszyty grodeturem różowym, brzegi zaś zaś kitajką niebieską.

Chorągiew kałamajkowa czerwona w kwiaty, z obrazem z jednej strony Pana Jezusa Ukrzyżowanego, z drugiej Najśw. Panny Różańcowej, z frędzlą i kutasami, biało-czerwona.

Item chorągiew sztofu białego, z obrazem z jednej strony Najśw. Marii Panny, z drugiej Św. Piotra.

Chorągiew żałobna, sztofu czarnego, z obrazem na jednej stronie Pana Jezusa Ukrzyżowanego, na drugiej Najśw. Panny Różańcowej, z frędzlami i kwiatami włóczkowymi białymi i czarnymi.

Ołtarzyk do procesji noszony, na czterech nóżkach, stolarskiej roboty, biało malowany, z obrazem na jednej stronie Marii Panny Różańcowej, przy której bisior sznurków 5 i szklanych 1, na drugiej imienia Jezus, na wierzchu korona.

Obrazków na płótnie malowanych przy ścianie w kościele 9: Św. Antoniego bez ram, Św. Jana Regisa, Św. Kazimierza, Najśw. Panny Częstochowskiej, Trójcy Św. w ramach, Pana Jezusa Ukrzyżowanego w takichże ramach, Najśw. Panny sub titulo Regina Coeli w ramach na połor pozłacanych, Św. Stanisława Kostki wpraszającego się do zakonu jezuickiego i Najśw. Panny Bolesnej.

Krzyżów procesjonalnych dużych 9.

Cieniów szklanych 13.

Lamp 21.

Dzbanków glinianych zielonych do kwiatów 13.

Kwiatów dużych papierowych 13.

Burs do chorych materialnych 3.

Pasków rzemiennych 2.

Szczypce żelazne.

Żelazko do wyrzynania komunikantów.

Żelazko do prażenia opłatków.

Dzbanków przy ołtarzach 8.

Dzwonek przy zakrystii wiszący.

[*k. 6r.*] Moździerz żelazny do strzelania.

Cmentarz przy kościele częścią płotem, częścią tynem ogrodzony, nowego ogrodzenia potrzebuje. Dzwonnica na tymże cmentarzu udzielna, z drzewa ciosanego, gontami kryta, z krzyżem żelaznym na wierzchu, w niej dzwonów dwa, większy ważący funtów 557, drugi mniejszy funtów 95. Sygnaturka nad babińcem kościelnym.

Szpital przy tutejszym kościele od JW fundatorów beneficjum kiemieliskiego nie był wybudowany, tylko naznaczono chatę starą, w której mieszkają dziad jeden, baby trzy, ci żyją z jałmużny.

Rzeczy przybyłych za staraniem ś.p. plebana

Do Najśw. Panny na szkle lustrowanym korona wysadzana galanterią 2.

JW fundatora Order św. Stanisława na wstędze różowej.

Tabliczka mała ofertowa.

Dętych pereł sznurków 18.

Kanonów za szkłem oprawnych 2, bez szkła 7, w ogóle 9.

Relikwiarzów 10.

Lichtarzy cynowych 18, z których każdy lichtarz ważyć może funtów 20, a reszta każdy lichtarz zaważyć może po funtów 5, w ogóle 18.

Lichtarzy drewnianych według starego i nowego fasonu pomalowanych 40.

Lichtarzy do katafalku dużych drewnianych 4.

Dywan turecki.

Dywan szpalerowy.

Sukno czerwone na zasłanie gradusów.

Obicie do grobu płócienne malowane.

Betlejem popsuty i bez ładu.

Arkuszów szkła białego pożyczono do dworu JW Szyszki 8, z tych cztery uzyskano na reperację okien kościoła, pozostało 4.

Kwiatów większych 10.

Kwiatów par 10 mniejszych.

JW fundatora różnych lustr 7.

Pustynka Pana Jezusa.

ANEKS III

Opis i inwentarz kościoła parafialnego w Kiemieliszkach z r. 1922, Archiwum parafialne w Kiemieliszkach, k. 1v.–2r.

Inwentarz kiemieliskiego rzymskokatolickiego parafialnego kościoła sporządzony 1922 roku w czasie wizytacji pasterskiej

Opisanie kościoła

[*k. 1v.*] Kiemieliski parafialny kościół fundowany w roku 1781 przez p. Stanisława Prószyńskiego, generał-adiutanta J.K.M., podstarosty sądowego mińskiego. Zbudowany z drzewa sosnowego na podmurowaniu kamiennym, kryty gontem. Kościół długości 13 sążni, a szerokości 7 sążni. Po bokach kościoła są kaplice, każda z nich ma długości i szerokości 8 arszyn. Kościół o dwóch wieżach drewnianych. W kościele okien 14, drzwi 3. Zakrystia kryta gontem, o jednym oknie z żelazną kratą, przy zakrystii jest mała sień. Z zakrystii drzwi 2 na podwórze i jedne drzwi do kościoła. Z kościoła jedne drzwi do babińca, z babińca zaś dwoje drzwi na podwórze. Wszystkie drzwi są roboty stolarskiej. Przed frontem kościoła ganek o trzech schodach, na czterech filarach oparty, kryty gontem. Cały kościół i zakrystia z zewnątrz i wewnątrz obity deskami.

Roku 1779 Augusta ■ dnia, przez Daniela (sic!) Pilchowskiego, biskupa echineńskiego konsekrowany sub titulo Nativitate B.M.V.

Opisanie ołtarzy: ołtarz wielki ■ dwóch kondygnacjach stolarskiej roboty, białą olejną farbą pomalowany, mający dwa gradusy, mensa ołtarza murowana, antependium drewniane. Ołtarz o czterech filarach. W pierwszej kondygnacji obraz na płótnie Zbawiciela Ukrzyżowanego, w drugiej zaś kondygnacji obraz na płótnie Św. Józefa Oblubieńca Najśw. Panny Marii. Po bokach ołtarza umieszczono w pierwszej kondygnacji 4 figury świętych pańskich. Cyborium drewniane, snycerskiej roboty. Za prezbiterium drugi i trzeci boczne ołtarze jednakowej formy, każdy ■ dwóch kondygnacjach, białą olejną farbą malowane. W ołtarzu z lewej strony obraz Matki Boskiej z miedzianą pozłacaną szatą, a na wierzchu [*k. 2r.*] ołtarza obraz Serca Pana Jezusa. Po prawej stronie kościoła ołtarz Św. Stanisława, a na wierzchu ołtarza obraz Św. Antoniego. Na tym ołtarzu umieszczona jest niewielka drewniana trumna z woskową figurą Św. Stanisława biskupa krakowskiego. W kaplicach umieszczone czwarty i piąty ołtarz jednakowej formy, każdy z nich ■ dwóch filarach. W kaplicy po prawej stronie w ołtarzu obraz na płótnie malowany Św. Jana Chrzciciela. W kaplicy po le-

wej stronie w ołtarzu obraz Św. Jerzego. Mensa i antependia we wszystkich ołtarzach drewniane, olejną farbą pomalowane.

Na chórze umieszczony organ o pięciu registrach. Sklepienie kościoła oparte na sześciu drewnianych słupach, pomiędzy którymi umieszczone są ławki stolarskiej roboty. Prezbiterium oddziela od kościoła drewniana krata, za którą po bokach umieszczone dwie ławki. Za prezbiterium umieszczona drewniana chrzcielnica w formie stoła. Konfesjonałów 4, dwa z nich w kościele, jeden w zakrystii, a czwarty umieszczony w dzwonnicy. Przed prezbiterium po bokach umieszczono 2 ławki. W zakrystii znajduje się stara komoda i szafa dla przechowywania aparatów i bielizny. Ogrodzenie naokoło kościoła drewniane zrujnowane, fundament, słupy i brama oraz boczne cztery bramki murowane. W wielkiej i w trzech bocznych bramkach drzwi żelazne. W ogrodzeniu kościelnym dzwonnica drewniana, gontem kryta.

Ornaty

Białego koloru, z manipularzami, stuła i welum 5.
Białego koloru, bez stuł, manipularzy i welum 8.
Czerwonego koloru, z manipularzami, stuła i welum 3.
Czerwonego koloru, bez stuł, manipularzy i welum 2.
Fioletowe, z manipularzami, stuła i welum 2.
Fioletowe, bez stuł, manipularzy i welum 3.

Maria Kałamajska-Saeed

KOŚCIÓŁ PARAFIALNY P.W. ŚW. MICHAŁA ARCHANIOŁA I KLASZTOR KANONIKÓW OD POKUTY W MICHALISZKACH

1. Historia

Michaliszki, położone na lewym brzegu Wilii, ok. 50 km na pd. wsch. od Wilna, należały do pow. wileńskiego w woj. wileńskim, które pod zaborem rosyjskim zostało w r. 1795 przemianowane na gubernię zw. początkowo litewską, następnie wileńską. Po odzyskaniu niepodległości włączone do pow. wileńsko-trockiego, woj. wileńskiego. Od września r. 1939, wraz ze wsch. częścią Wileńszczyzny, znalazły się w obrębie Republiki Białoruskiej, przynależąc dziś administracyjnie do rej. ostrowieckiego w obwodzie grodzieńskim.

Potwierdzona źródłowo historia miejscowości znana jest dopiero od r. 1548, kiedy wzmiankowana jest jako miasteczko stanowiące własność hospodarską, posiadające przywilej na targ i karczmę, wydany (po 1506) przez Zygmunta Starego[1]. Pomyślny rozwój osady zapewniało położenie przy ważnym trakcie łączącym Wilno z Połockiem, u jego przeprawy przez spławną Wilię. Do schyłku w. XIX nadal nazywano ją miasteczkiem, choć – jak się wydaje – nigdy nie posiadała formalnych praw miejskich[2], pozostając wsią targową. Ośrodek jej stanowi prostokątny plac, którego wsch. pierzeję zajmuje kościół, pd. zaś stanowi szosa Wilno–Mińsk, biegnąca śladem historycznego traktu połockiego, potocznie zwanego traktem Batorego. Od r. 1604 przez dwa stulecia miejscowość pozostawała w posiadaniu rodziny Brzostowskich h. Strzemię, przybyszy z Korony, którzy osiedlili się na Litwie w końcu w. XVI, szybko dochodząc tu do znaczenia i wysokich godności. Pierwszym właścicielem z tej rodziny był Jan Brzostowski (zm. 1638), który 28 VI 1604 nabył Michaliszki od Jakuba Kieniszki[3], ostatnim Michał, starosta sądowy miński, wzmian-

---

[1] Alexandrowicz 1970, s. 96, poz. 75.

[2] Citou 1998 jej nie wzmiankuje.

[3] *Słownik geograficzny*, t. 2, 1881, s. 200, tamże informacja, iż poprzednio należały do Radziwiłłów, a następnie Prońskich.

kowany jeszcze w r. 1795[4]. Murowany dwór Brzostowskich mieścił się na zach. od kościoła, w północnej części wsi. Spalony w r. 1812, nie został już odbudowany; do r. 1939 przetrwały natomiast dwa murowane budynki gospodarskie: skarbiec i spichlerz, znane dzięki fotografiom Juliusza Kłosa[5]. W r. 1823 zadłużone dobra zostały zasekwestrowane i rozsprzedane[6]. Większą ich część nabył zapewne Mateusz Kotwicz, szambelan JKM, do którego potomków należała do schyłku w. XIX[7].

W r. 1622 bracia Jan i Łukasz Brzostowscy ufundowali w Michaliszkach drewniany kościół, z zamiarem powierzenia parafii kanonikom regularnym od pokuty (potocznie zw. markami od wezwania kościoła ich macierzystego klasztoru w Krakowie), do czego Jan testamentem zobowiązał swych potomków[8]. Data erygowania parafii nie jest znana, musiało to jednak nastąpić po r. 1633, gdyż w przeprowadzonej w tym roku wizytacji diecezji wileńskiej kościół w Michaliszkach nie jest wzmiankowany. Również w następnej, z r. 1654, nie jest jeszcze określony mianem parafialnego. Wspomniano natomiast, że posługę duszpasterską od 22 lat sprawuje tu o. Fabian Olszewski ze zgromadzenia kanoników regularnych od pokuty, z czego można wnioskować, że kościół michaliski traktowany był wówczas jako filia powierzonej tymże kanonikom parafii w pobliskiej Bystrzycy, gdzie znajdowała się ich najstarsza placówka na Litwie[9]. W r. 1653 syn Jana Brzostowskiego – Cyprian Paweł, referendarz W. Ks. Lit., wraz z żoną Rachelą z Rajeckich, powiększył uposażenie o dobra Radoszany, tworząc w ten sposób warunki dla powstania klasztoru[10]. Pod zarządem kanoników od pokuty parafia pozostawała do r. 1832, kiedy klasztor uległ kasacie, a opiekę duszpasterską przejęli księża diecezjalni. Należała do diecezji wileńskiej, dekanatu świrskiego, następnie wileńskiego (1910) i worniańskiego (1920–1939); od r. 1991 wchodzi w skład diecezji grodzieńskiej, dekanatu ostrowieckiego[11]. Po r. 1945 kościół nie został zamknięty, jednak od r. 1954 pozostawał bez stałego kapłana. W r. 1991 proboszczem został ks. Leonard Czuchoński, SDS.

Przy kościele istniały dwa bractwa: Św. Anny (założone 29 V 1700 przez Arcybractwo u bernardynów warszawskich) i Różańcowe (ustanowione 2 X 1773)[12].

---

[4] Boniecki, t. 2, 1900, s. 191–197; LVIA, 694-1-4005, k. 1r.

[5] MNW, Dział Ikonografii, nr 86151 i 56282/156 oraz LVIA, 1135-3-545, nr 1.

[6] RGADA, 1603-2, fasc. 997, akta dot. sumy na dobrach Michaliszki, zasekwestrowanych Brzostowskim za długi, 1823.

[7] *Słownik geograficzny*, t. 2, 1881, s. 200.

[8] Brzostowski 1776, skł. B_5: „Pokolenie pierwsze. Łukasz i Jan [...] przed śmiercią swą testamentem potomstwo zobowiązał, aby w Michaliszkach XX. Kanoników Regularnych S. Augustini de Paenitentia fundowali. Umarł w roku 1638 licząc lat wieku swego 67".

[9] VUB, 57-Б.53-42, s. 880.

[10] LVIA, 389-LM 126, k. 74r.–76v., *Przyznanie listu fundacyjnego urodz(onego) referendarza W. Ks. Lit. wielebnym ojcom zakonu Św. Augustyna klasztoru michaliskiego*, 15 III 1653; LVIA, 694-1-3775, k. 403r.: *1653 marca 15 datowany, a 1688 augusta 11 w Trybunale Głównym W. Ks. Lit. aktykowany; fundusz Cypriana Brzostowskiego Referendarza W. Ks. Lit. i samej Jejmości* [Racheli z Rajeckich h. Dunin, sędzianki ziemskiej trockiej].

[11] Kurczewski 1912a, s. 179; *Calendarium* 1914, s. 206; *Catalogus ecclesiarum* 1939, s. 130; *Rocznik* 2003, s. 61.

[12] LVIA, 694-1-3775, k. 404 r.

Pierwotny kościół, który nosił wezwanie Św. Jana Chrzciciela, został opisany po raz pierwszy w r. 1654[13]. Był drewniany, zapewne niewielki, gdyż znajdowały się w nim tylko trzy ołtarze: gł. Najśw. Panny, niedawno ozdobiony, oraz dwa określone jako stare. Wizytator zobowiązał prepozyta i kolatorów, by w najbliższym roku została sprawiona nowa chrzcielnica, zalecając zarazem, że ma być ozdobiona przedstawieniem chrztu w Jordanie („cum imagine S. Joannis Baptistae Christum baptisantis"). Nie odnotowano tam daty fundacji, lecz we wszystkich kolejnych przekazach podawany jest r. 1622, co przyjął Kurczewski, a za nim późniejsza literatura[14]. Kościół ów został zapewne zniszczony w czasie wojny moskiewskiej 1655–1661, gdyż w protokole wizytacji przeprowadzonej 1674–1677 przez bpa Mikołaja Słupskiego wymieniono drewniany, niedawno wzniesiony kosztem Cypriana Pawła Brzostowskiego[15]. Kilka lat później kościół spłonął, co stało się powodem budowy murowanego, podjętej jeszcze za życia Cypriana Pawła (zm. 1688), lecz realizowanej dopiero przez jego syna, Jana Władysława Brzostowskiego. W r. 1693 jeszcze nie całkiem ukończony, lecz prowizorycznie urządzony kościół oddany był już do użytku[16]. Nosił wówczas wezwanie ŚŚ. Jana Chrzciciela i Anny. W r. 1700 bp wileński Konstanty Brzostowski dokonał konsekracji p.w. Św. Jana Chrzciciela i Michała Archanioła[17]. Od 2. poł. w. XIX w dokumentach kościoła figuruje już tylko wezwanie Św. Michała.

Rezydencja zakonników bardzo długo pozostawała drewniana, co – jak się wydaje – wynikało z nielicznej obsady placówki. Do wzniesienia murowanej siedziby przystąpiono w r. 1773, kiedy wzmiankowane było istnienie fundamentów i wymieniono kwotę 40 000 zł, potrzebną na przeprowadzenie budowy[18]. Zapewne nie zajęła ona zbyt wiele czasu, gdyż wg opisu wizytacji z r. 1783 piętrowa „plebania alias klasztor" nie była ukończona, zatem nie zamieszkana. Murowany, piętrowy budynek, kryty dachówką, miał na parterze dwuizbowy apartament gościnny i 3 cele dla zakonników, na piętrze znajdowało się mieszkanie proboszcza i dwa pokoje księży[19]. Mimo dewastacji spowodowanej postojem wojsk francuskich w r. 1812 i zmianami sposobu użytkowania poszczególnych pomieszczeń, budynek przetrwał w tej samej formie co najmniej do r. 1939. Jego wygląd zewnętrzny i usytuowanie względem kościoła znane jest dzięki rysunkowi Marcelego Januszewicza z r. 1857 oraz fotografiom Juliusza Kłosa z r. 1924 i Jerzego Hoppena z ok. r. 1932[20]. Obecnie nie

---

[13] VUB, 57-Б.53-42, s. 880.

[14] Kurczewski 1912a, s. 260; w całej literaturze tylko Korewa 1861, s. 563, podał datę 1615, najpewniej za jedynym przekazem archiwalnym, gdzie się pojawiła: VUB, 4-36126 (A.2792), k. 1v.; data 1662, którą podał *Catalogus ecclesiarum* 1939, s. 130, jest niewątpliwie błędem drukarskim.

[15] Kurczewski 1912b, s. 164.

[16] BJ, rkps 6241 III, k. 34; zob. aneks I.

[17] LVIA, 694-1-3544, k. 295r., zob. aneks II.

[18] LVIA, 694-1-3381, k. 184r.

[19] LVIA, 694-1-3991, s. 19–20.

[20] Tyszkiewicz 1871, il. na s. 131; krajoznawcza wyprawa autora, któremu Januszewicz towarzyszył jako rysownik, odbyła się w r. 1857; wykonane wówczas rysunki zostały wykorzystane do zilustrowania cytowanej publikacji, zob. SAP, t. 3, 1979, s. 230 (opr. V. Drėma). Fotografie w zbiorach MNW oraz IS PAN.

istnieje. Rozebrany został w drugiej połowie lat sześćdziesiątych w. XX[21]. Na miejscu odpowiadającym w przybliżeniu zach. części dawnego klasztoru znajduje się dziś murowana plebania, wzniesiona 1998–1999 staraniem proboszcza ks. Leonarda Czuchońskiego.

Jedną z przyczyn niedostatku źródeł dotyczących powstania murowanego kościoła był ostry konflikt pomiędzy michaliskimi kanonikami a spadkobiercami fundatora, w których posiadaniu znajdowały się najważniejsze dokumenty. W r. 1773 zakonnicy skarżyli się, że nie mogą odzyskać oryginału aktu fundacji, pozostającego w rękach ówczesnej właścicielki Teofili z Radziwiłłów Stanisławowej Brzostowskiej, wojewodziny inflanckiej[22], w r. 1782 zaś Michał Brzostowski odebrał im dobra ziemskie nadane w r. 1653 przez jego pradziada, Cypriana Pawła[23]. Sprawa ciągnęła się jeszcze w r. 1806, mimo iż tenże Michał Brzostowski ustanowił w r. 1795 nowy fundusz, oparty na Michaliszkach[24].

Zanim jeszcze doszło do zatargu z dworem, Józef Brzostowski, pisarz w. lit. odnowił (względnie sprawił nowe) wyposażenie kaplicy fundatorskiej, mieszczącej się w przyziemiu pn. wieży kościoła. Spoczęła tu jego pierwsza żona (zm. 1730), następnie on sam (1745) i kolejni członkowie rodziny: syn fundatora Jan Władysław (1646–1710) oraz jego żona Konstancja Mleczkówna (zm. 9 I 1712), ich syn Józef (1692–1745), jego obie żony – Barbara Pociejówna, wojewodzianka witebska (zm. 1730) i Ludwika Sadowska, starościanka słonimska, a także syn Stanisław, woj. inflancki[25]. Jednym z ostatnich tu pochowanych był Michał, podskarbi lit., zm. 21 V 1784 r., którego cynową tablicę epitafijną oglądał jeszcze Konstanty Tyszkiewicz w trakcie swej wizyty w Michaliszkach w r. 1857[26]. Na urządzeniu i wyposażeniu owej kaplicy skończyła się najwidoczniej aktywność fundatorska Brzostowskich.

W trakcie przemarszu armii napoleońskiej w 1812 r. ofiarą rabunku padła część kościelnych sreber, jednak sama budowla nie ucierpiała. Burza połamała co prawda w 1819 r. krzyże na wieżach, ale uszkodzenia szybko naprawiono[27]. W r. 1818 w klasztorze mieszkał tylko jeden zakonnik pełniący obowiązki proboszcza[28]. Nic zatem dziwnego, że rezydencja michaliska znalazła się wśród placówek skasowanych w ramach pierwszej tego typu akcji, przeprowadzonej w r. 1832 przez władze rosyjskie. Zgodnie z rutynową praktyką

---

[21] Informacja uzyskana na miejscu.

[22] LVIA, 694-1-3381, k. 184r.

[23] Sprawę o zagarnięcie dóbr funduszowych obszernie relacjonuje Tyszkiewicz 1871, s. 132–133.

[24] *Ibidem*, s. 133, w r. 1806 pretensje klasztoru ogłosił drukiem ks. Teofil de Block, prokurator generalny kanoników od pokuty. LVIA, 694-1-4005: „Michał Brzostowski, starosta sądowy miński dla odnowienia i pewności wyżej wymienionym JXX Kanonikom uczynił na nowo fundusz w roku 1795 i dokumenta onego w tejże plebanii złożył, wnosząc sumę zł pol. 20 000, którą ulokował na dziedzicznych swoich dobrach Michaliszki".

[25] Brzostowski 1776, skł. C_4, D_1.

[26] Tyszkiewicz 1871, il. na s. 134, tamże również wzmianka o tablicy Anny z Mieleszków Brzostowskiej.

[27] LVIA, 694-1-3544, k. 295 r., zob. aneks II.

[28] LVIA, 694-1-4014, k. 439v.

wykonano wówczas (1833) pomiar klasztoru[29]. Odtąd kościół pozostawał w administracji kleru diecezjalnego. Jakieś naprawy przeprowadzano w latach 1838–1839, ale sądząc z wysokości wydatków były to zapewne drobne remonty bieżące[30]. Poważniejszy remont wykonano w r. 1840 – przez cztery miesiące zatrudniony był murarz Kosiński z dwoma pomocnikami, płacono też stolarzowi, kowalowi michaliskiemu Hajdukowi oraz szklarzowi Jankielowi[31]. W r. 1852 proboszcz Jan Bohatyrewicz przeprowadził gruntowny remont: kościół od zewnątrz otynkowano i od nowa pokryto dach i wieże[32]. Odnowienie wnętrza prymitywnie wykonał miejscowy organista, który, jak pisze Konstanty Tyszkiewicz: „nieznający sztuki gipsaturniczej wpadł był na myśl szczęśliwą – jak mu się zapewne zdało – zakrycia farbą wypukłości gipsowych; i tak brudnym błękitnym kolorem nierównej barwy pociągnął ściany; na nich będące arabeski zielono pomalował, owoce żółtą farbą pociągnął, ptaki ostro jakoś pobazgrał, aniołki zaś [...] cielistą farbą pokrył; włosy, brwi i źrenice czarną pomalował, białka zaś ▒ oczu pracowicie pobielił"[33]. Owa rażąca dobry gust pstrokacizna została zapewne usunięta przez ks. Jana Strzeleckiego, proboszcza w latach 1856–1862, który nosił się z tym zamiarem już w r. 1857[34]. Zapewne w rok później nastąpiła adaptacja przyziemia pd. wieży na kaplicę P. Jezusa, dokonana staraniem ówczesnego właściciela Michaliszek, Ksawerego Kotwicza (zm. 1858). W kaplicy tej, w r. 1857 jeszcze nie istniejącej, został on pochowany. Dla jej urządzenia usunięto mieszczące się tu pierwotnie schody na stary, drewniany chór muzyczny[35]. Murowany, nadwieszony balkon chóru wykonano po r. 1895, kiedy istniał jeszcze chór wsparty na drewnianych słupach, na którym znajdowały się jedenastogłosowe organy[36].

W r. 1915 pożar zniszczył dachy, pokrycie wież i okna, we wnętrzu spłonęły organy i częściowo popękały obrazy, zniszczone zostały wszystkie szaty liturgiczne i znaczna część dokumentów archiwum parafialnego; pożar uszkodził również część plebanii (d. klasztoru), a dalszych dewastacji dopuścili się w niej żołnierze polscy w 1919 r.; szkody te zostały naprawione w 1920 r. staraniem proboszcza Benedykta Wierzbickiego[37]. W r. 1924 arch. Juliusz Kłos podczas swej bytności w Michaliszkach wykonał serię zdjęć oraz sporządził pomiar kościoła; w tymże roku zaprojektował w stylu tzw. baroku wileńskie-

---

[29] RGWIA, 349-19-2382.

[30] LVIA, 604-1-3660; w r. 1838 wydatkowano 90 rb., w następnym 135 rb.

[31] LVIA, 604-1-3660, k. 31r.

[32] Tyszkiewicz 1871, s. 133; LVIA, 694-5-2797, k. 11r., *Spis proboszczów przy kościele michaliskim będących*, poz. 2.

[33] Tyszkiewicz 1871, s. 133–134.

[34] *Ibidem*, s. 136: „Obecny proboszcz michaliski ks. Strzelecki, pojmujący dokładnie, jaką krzywdę smakowi włoskiemu zadał litewski organista [...] zamyśla szczerze o nowej odnowie tego kościoła; imię i lata proboszczowania wg LVIA, 694-5-2797, k. 11r., poz. 3.

[35] Kaplicy Kotwiczów nie było jeszcze w r. 1857, skoro nie wzmiankuje jej dokładny opis Tyszkiewicza; LVIA, 694-1-3991, s. 2: w r. 1783 „po prawej stronie od wchodu do kościoła są schody na chór"; drewniane schody na chór wspomina też wizytacja z r.1820, LVIA, 694-1-3544, k. 296v., zob. aneks II.

[36] LVIA, 694-1-3918, k. 27r.

[37] LVIA, 694-5-2794, k. 4r.

331, 332 go szczyt fasady, hełmy wież i sygnaturkę (nie zrealizowane)[38]. W r. 1932 rozpoczęto restaurację stiukowego wystroju; prace prowadzone były pod nadzorem konserwatora wojewódzkiego Stanisława Lorentza przy bliżej nieokreślonym współudziale Jerzego Hoppena, wykonywał je zaś miejscowy rzemieślnik Łobacz, a być może również wileński rzeźbiarz Piotr Hermanowicz[39]. Majster Leonard Januszkiewicz 20 X 1938 otrzymał wynagrodzenie za ukończone malowanie kościoła, a 20 VII 1939 za naprawę dachu[40].

Wojnę i trudne następne lata kościół przetrwał bez dramatycznych zniszczeń. Nie został zamknięty, choć po śmierci ks. Adolfa Sokołowskiego (proboszcza w latach 1945–1968)[41] przez wiele lat nie było tu stałego duszpaste-
341 rza. Po r. 1983 została usunięta tralkowa balustrada w prezbiterium i takiż parapet chóru muzycznego; w ich miejsce wstawiono balustrady metalowe: jako kratki prezbiterium wykorzystano dawne ogrodzenia ołtarzy przy tęczy, zaś chór otrzymał artystycznie kutą kratę o charakterze neoregencyjnym[42]. W zbliżonym czasie zostały sporządzone nowe pomiary kościoła[43]. W r. 1990 parafię objął obecny proboszcz ks. Leonard Czuchoński. Poważną szkodę przyniosło nieumiejętne odnowienie wnętrza, przeprowadzone w r. 1999 przez ekipę Władimira Ustinowicza Iwanowa z Witebska, złożoną z tzw. restauratorów, absolwentów miejscowej Wyższej Szkoły Plastycznej[44]. W latach 2003–2004 przeprowadzono remont elewacji (naprawiono tynki i malowano ją).

2. Opis

2.1. Architektura

323, 324 Kościół położony jest w centrum miejscowości, na obszernej prostokąt-
327, 329, nej parceli dochodzącej do brzegu Wilii, ogrodzonej kamiennym murem z mu-
330 rowaną bramką od zach., wychodzącą na prostokątny placyk d. rynku[45].
325 Orientowany, murowany z cegły, tynkowany. Na planie prostokąta. Nawa

---

[38] LVIA, 1135-12-42; część tychże materiałów reprodukuje Vaišvilaitė 1995, il. 134 (rzut i elewacja boczna), tamże fotografie J. Klosa z r. 1924: kościół od pn. wsch. (il. 133), ołtarz główny (il. 135), wnętrze w kierunku prezbiterium (il. 136), ambona i dekoracja sztukatorska pn. ściany 1. przęsła nawy (il. 137), widok na chór muzyczny (il. 138); odbitki tychże zdjęć również MNW Dział Ikonografii, gdzie nadto widok ogólny kościoła i klasztoru od pd. zach.

[39] LKPC, 22-1-187, k. 2, zob. aneks III.

[40] Archiwum parafialne w Michaliszkach, *Główna księga kasowa kościoła parafialnego w Michaliszkach. Rok 1938*, z datą 20 X 1938 rachunek za malowanie kościoła par. w Michaliszkach, które wykonał Leonard Januszkiewicz za 515,30 zł; 20 VII 1939 temuż za reperację dachu na kościele.

[41] Hlebowicz 1991, s. 86.

[42] Taki był stan w r. 1996; zmiany określone dzięki zdjęciom w *Zbor pomnikau* 1986, s. 92, oraz Wysocka 1983, il. 93.

[43] Czanturija 1988, s. 47, pl. 13 (rzut poziomy, widok fasady, elewacji pd. i jednego z ołtarzy bocznych).

[44] Informacja udzielona 1999 przez proboszcza, ks. Leonarda Czuchońskiego.

[45] RGWIA, 349-12-2382, plan sytuacyjny zabudowań skasowanego michaliskiego klasztoru kanoników od pokuty, 1833.

trzyprzęsłowa, z dwiema wysuniętymi z zach. naroży kwadratowymi wieżami, mieszczącymi w przyziemiach kaplice (pn. podpiwniczona), poprzedzona kruchtą na rzucie podkowy. Prezbiterium jednoprzęsłowe, zamknięte trójbocznie, podpiwniczone, ujęte w niskie kwadratowe aneksy skarbczyka i zakrystii, dostępne od prezbiterium, pierwotnie również z drzwiami zewnętrznymi[46]. Wzdłuż pn. ściany nawy wąska przybudówka korytarza łącząca zakrystię z wieżą. Wnętrze sklepione kolebką z lunetami, spływającą na przyścienne filary o kapitelach z odcinków uproszczonego belkowania, przechodzącego na ścianę tęczową. Kaplica pd. sklepiona kolebkowo z półokrągłymi lunetami, w kaplicy pn., zakrystii, skarbczyku i pn. korytarzu stropy. Łuk tęczy półkolisty. Od zach. przestrzeń międzywieżowa wydzielona prostą ścianą murowanego chóru muzycznego ok. 1855, z nieznacznie wysuniętym trójbocznym balkonem ograniczonym żelazną neoregencyjną kratą z ok. 1990. Podchórze podsklepione krzyżowo, otwarte do nawy szeroką koszową arkadą. Po jego bokach wejścia do kaplic, prostokątne, w profilowanych obramieniach, zamknięte kratami: w pn. kaplicy Św. Józefa, dwuskrzydłową barokową, przed 1745, od pd. – Pana Jezusa, należąca do rodziny Kotwiczów, z kratą z ok. 1857. Od zach. prostokątne wejście do kruchty, silnie rozglifione od strony jej wnętrza, w półkolistej (zach.) ścianie kruchty sześć hemisferycznych nisz, siódma w ścianie pn. Posadzka betonowa w kaplicy pn. z płyt kamiennych. Okna zamknięte półkoliście, bez obramień, dwustronnie rozglifione, w kaplicach, zakrystii i skarbczyku prostokątne, z kratą z graniastych przewlekanych prętów. Otwory drzwiowe prostokątne. Korytarzowa przybudówka pn. wewnątrz przedzielona ścianą; oświetlona szczelinowymi okienkami część wsch. stanowi przejście z zakrystii do wejścia na murowane schody na ambonę, biegnące w grubości pn. ściany korpusu; w zamknięciu części zach. jednobiegowe drewniane schody na pn. wieżę i chór muzyczny, poprzez który przejście do wieży pd., w ścianie pn. zamurowane prostokątne okno i takież pierwotne wejście od strony klasztoru.

339–341 *346, 347* *344* *372* *345* *335, 336*

Elewacje bez podziałów pionowych, na cokole, zwieńczone uproszczonym belkowaniem o wydatnym gzymsem, które, przechodząc na fasadę, wydziela szczyt z trójkątnym ogzymsowanym naczółkiem, oraz górną kondygnację wież krytych namiotowym dachem i tak jak naczółek zwieńczonych krzyżem na kuli. W środkowym przęśle fasady, na osi, okno ujęte w prostokątne płyciny, częściowo przechodzące na ściany wież, dołem sięgająca jego parapetu kruchta, zwieńczona gzymsem, z umieszczoną na osi hemisferyczną wnęką, w której stiukowa rzeźba *Chrystus Nazareński*, przed 1783, z wielokrotnie przemalowaną polichromią[47]. W ścianach bocznych wykonane w tynku portale z jońskimi pilastrami, odcinkiem uproszczonego belkowania i parą ćwierkolistych wnęk w nadprożu. Wieże zwieńczone belkowaniem, ściany ożywione wielkimi płycinami, w dolnej kondygnacji prostokątnymi, w których od frontu okna kaplic i górą konchowe nisze, w ścianach bocznych wysoka półkoliście zamknięta wnęka z prostokątnym oknem; w górnej kondygnacji kwadratowe

328, 338 *329, 330,* *333, 334* *337* *420*

[46] Wzmiankują je inwentarze 1783, 1818, 1820, 1830.

[47] LVIA 694-1-3991, s. 1.

płyciny z ośmiobocznym prześwitem; w polu szczytu takież prześwietle mię-
424 dzy parą blend. W niszach przęseł wieżowych rzeźby *Św. Stanisław Kost-*
422 *ka* i *Św. Franciszek* (?), w. XX, drewniane, polichromowane, wstawione po
1990; pierwotnie znajdowały się tu (notowane 1820) barokowe, drewniane
rzeźby *Św. Józefa* i *Matki Boskiej*[48]. Dachy kryte blachą, dwuspadowe nad
korpusem, prezbiterium i kruchtą oraz pulpitowe na pozostałych aneksach.

2.2. Dekoracja stiukowa wnętrza

339–343 We wnętrzu bogaty, jednorodny zespół stiuków, wykonany po 1695, za-
pewne przez warsztat Piotra Pertiego, być może z jego osobistym udziałem.
Złożony z siedmiu ołtarzy, chrzcielnicy (zob. niżej rozdz. *Wyposażenie*) i kom-
pozycji figuralnych oraz figuralno-ornamentalnych z niebarwionego, pomalo-
wanego na biało stiuku. Na bocznych ścianach prezbiterium, filarach tęczy
oraz na filarach przyściennych w nawie wykonane w głębokim reliefie figu-
ry apostołów, ustawione na płaskich kostkowych postumentach (1999 opatrzo-
ne nowymi, częściowo błędnymi podpisami), wspartych na pochylonej głowie
408–415 męskiej lub masce, wieńczącej akantową konsolę z sercowatym kartuszem
o gładkim wypukłym polu, w którym pierwotnie napis identyfikacyjny, dołem
zaś podwieszone akantowe obramienie owalnego zacheuszka (krzyże obec-
nie zamalowane). Figury wypełniają pole ramy zamkniętej półkolistym łukiem
nadwieszonym, dekorowanej płaskimi, poprzecznie ułożonymi listkami akan-
tu, nad nią schodzące się łukiem akantowe gałęzie i główka putta: w prezbi-
394, 395, terium *Św. Piotr* i *Św. Paweł*, w glifach łuku tęczy *Św. Andrzej* i *Św. Juda*
396, 397 *Tadeusz* (z napisem *Św. Filip*), na 2. parze filarów nawy *Św. Jan Ewange-*
398, 399 *lista* i *Św. Tomasz*; na 3. parze filarów *Św. Jakub St.* i *Św. Filip*; na 4. pa-
400, 401 rze filarów *Św. Bartłomiej* i *Św. Mateusz*; na wsch. ścianach wież *Św. Szy-*
402, 403 *mon* i *Św. Jakub Mł.* (z napisem *Św. Jakub St.*) – jedyne w tym zespole bez
404, 405 zacheuszków podwieszonych do konsoli. Na ścianie kruchty po bokach gł. wej-
406, 407 ścia półpostaciowe, reliefowe przedstawienia *Św. Szczepan* i *Św. Wawrzy-*
niec, w owalnym polu obramienia z szeroko rozłożonych liści mięsistego akan-
tu, opatrzonego kartuszem podobnym do umieszczonego na konsolach pod rzeź-
bami apostołów, do którego podwieszone akantowe obramienie zacheuszka.
Uzupełnienie wystroju stanowią akantowe owalne kartusze nad profilowanymi
416, 417 portalami zakrystii i skarbczyka, trzymane przez parę stojących aniołków;
418 w polach kartuszy hierogramy *IHS* i *MARYA*, mal. 1999, o liternictwie w sty-
lizacji neogotyckiej.

2.3. Wyposażenie

Ołtarze (7), stiukowe, barokowe, ok. 1700, wielokrotnie odnawiane, ostatnio 1999.

348, 349 Ołtarz gł., architektoniczny, trójosiowy, z dwukondygnacyjną częścią środ-
kową ujętą w kompozytowe kolumny o spiralnych trzonach, z rzeźbami: mię-

[48] LVIA 694-1-3544, k. 295 r., zob. aneks II.

dzy kolumnami *Św. Jan Chrzciciel* i *Św. Łukasz*[49], w 2. kondygnacji *Chry-* *382, 383*
stus Ukrzyżowany, na skrajach gzymsu klęczące postaci *Św. Augustyn* i *Bł.* *385*
Michał Giedroyć[50] (ta ostatnia określana także jako *Św. Cyriak bp*)[51], w kar-
tuszu na osi fryzu † napis: „Si hii tacuerint lapides clamabunt" (Łk. 19,40).
W polu gł. obraz *Św. Michał Archanioł*, ol. pł., w. XX, dawniej trzy: *Matka* *378*
Boska Bolesna (obecnie w zakrystii) oraz † *Św. Jan Chrzciciel* i † *Michał*
Archanioł. † Tabernakulum współczesne ołtarzowi, stiukowe, dwukondy-
gnacyjne, z obrotowym tronem eucharystycznym w górnej kondygnacji, po
jego bokach rzeźby adorujących aniołów, między cokołami kolumn † rzeźby
drewniane, polichromowane *Symeon i Maria*, tworzące grupę *Ofiarowania*
Jezusa w świątyni[52].

Ołtarze boczne: 2–3. na ścianie tęczy; architektoniczne, jednoprzęsłowe, *350, 351*
dwukondygnacyjne, w ornamentalnym obramieniu z pędów i gałęzi akantu; *392*
w dolnej kondygnacji para kolumn kompozytowych o spiralnych trzonach,
wspierająca wyłamane nad nimi belkowanie z wydatnym gzymsem, na któ-
rego skrajach rzeźby siedzących aniołków trzymających owalne kartusze;
górna kondygnacja ujęta pilastrami, zamknięta belkowaniem i półkolistym na-
czółkiem z krzyżem na szczycie. Z obrazami ol. pł.: w lewym *Matka Boska* *373*
Różańcowa (skradziony w r. 2003), w tondzie *Św. Ignacy Loyola*; w ante- *377*
pendium *Imię Marii adorowane przez parę aniołów*; w prawym *Św. Anna* *374*
Samotrzeć (skradziony w r. 2003) i w tondzie *św. Franciszek Ksawery*; 4–
5. w II. przęśle nawy; architektoniczne, jednoprzęsłowe, dwukondygnacyjne, *353,352,*
w rozbudowanym ornamentalnym obramieniu; dolna kondygnacja z parą ko- *393*
lumn kompozytowych, zamknięta belkowaniem z wydatnym gzymsie, na któ-
rego skrajach pękate wazony, ujęta w wielkie spiralne zwoje akantu, górna w
formie akantowego kartusza, nad którym para aniołków unoszących kosz z
owocami, po bokach mięsiste girlandy róż i owoców wśród liści akantu.
Z obrazami ol. pł.: w lewym *Św. Tadeusz Juda*, w tondzie *Św. Teresa z Avila*; *375*
w prawym *Św. Antoni*, w tondzie *Św. Rozalia*; 6–7. w III. przęśle nawy; atek- *354, 355*
toniczne, z bujnych zwojów akantu ujmujących niszę, w której pełnoplastyczna
stiukowa rzeźba, wokół niszy tonda z malowidłami, całkowicie przemalowa-
nymi w r. 1999; w lewym rzeźba *Św. Augustyn*, w tondach wizerunki *ŚŚ. au-* *386, 387*
gustianów; w prawym *Maria Niepokalanie Poczęta*, w tondach symbole
litanii loretańskiej (Arka Przymierza zastąpiona obecnie przez kielich z hostią);

Ołtarze w kaplicach:

8. Św. Józefa, barokowy ok. 1730, drewniany, architektoniczny, z para- *356*
mi kolumn kompozytowych o złoconych bazach i kapitelach. W polu obraz
Śmierć św. Józefa, ol. pł., współczesny ołtarzowi, na mensie dwie drewnia- *379*
ne, polichromowane i złocone rzeźby orłów, stanowiące podstawę umieszczo- *419*

---

[49] Tak zidentyfikowana dopiero przez Morelowskiego 1939, s. 315; we wszystkich inwentarzach konsekwentnie określana jako św. Jan Ewangelista; Wysocka 1983, tekst do tabl. 93–97, oraz Ławonawa 1991, s. 116 – uznały ją za przedstawienie św. Weroniki.

[50] LVIA 694-1-3544, k. 297r., zob. aneks II.

[51] LVIA 694-1-3991, s. 3.

[52] LVIA. 694-1-3544, k. 297v., zob. aneks II.

nego na ich grzbietach † relikwiarza w formie trumienki obitej posrebrzaną blachą, ponad którym † obraz *Św. Barbara*, w ramach srebrnych[53];

357 9. Św. Krzyża, klasycystyczny, ok. 1857, murowany, z drewnianą skrzyniową mensą; architektoniczny, w formie serliany z parami jednostronnie zdwojonych pilastrów toskańskich. Zwieńczenie ujęte trójkątnymi spływami z niskim trójkątnym naczółkiem wspartym na pilasterkach. Ze skromną dekoracją sztukatorską: w polu naczółka *Oko Opatrzności*, na spływach laurowe rulony, we fryzie belkowania takież girlandy, w cokole pionowe rombowe płyciny. W hemisferycznej niszy pola gł. współczesna ołtarzowi rzeźba
423 *Chrystus Ukrzyżowany*, o charakterze barokowym (w typie Milatyńskiego), polichromowana, o atletycznym ciele, z głową silnie zwieszoną na prawe ra-
369 mię. We frontowej ścianie mensy tablica epitafijna Ksawerego Kotwicza (zob. epitafia).

† Organy barokowe, w. XVIII, dwunastogłosowe, o dwóch miechach, z małą klawiaturą, dwoma bębnami i gwiazdą; w zwieńczeniu prospektu rzeźby dwóch aniołów[54].

362–364 Ambona, barokowa, ok. 1700, z bogatą złoconą dekoracją snycerską; ośmioboczny kielichowy kosz pokryty gęstym mięsistym akantem, pod wy-
365 okrąglonym dnem podwieszona rzeźba lecącego orła trzymającego w szponach kartusz z h. Strzemię (Brzostowskich); kolisty baldachim w formie korony otwartej, z rautami i kaboszonami na obręczy oraz wysokich kwiatonach z liści akantu, przedzielanych owalnymi kartuszami zwieńczonymi pałkami zakończonymi gałką, w podniebiu podwieszona rzeźba *Gołębicy Ducha Św.*

366 Chrzcielnica stiukowa, z drewnianą pokrywą, przymurowana do ściany pd. w 1. przęśle nawy, pomalowana olejno na szaro-brunatny kolor „kamienny", kielichowa, gładka, ze spłaszczoną półkulistą czaszą, oprowadzoną wokół krawędzi opaską o profilu półwałka, na tralkowym trzonie z kolistą stopą profilowaną półwałkami, ustawiona na prostokątnej plincie. Stożkowa pokrywa zwieńczona krzyżykiem na kuli, malowana na biało; nad nią stiukowa, rozbu-
358, 359, dowana reliefowa dekoracja ornamentalno-figuralna ze sceną *Chrztu Chry-*
389 *stusa* w prostokątnej profilowanej ramie z drobnych liści akantu, otoczonej bogatym obramieniem z pędów mięsistego akantu, które wyrastają z głów delfinów przy dolnych narożach ramy, po jej bokach zwijają się w potężne spirale, górą zaś schodzą wokół owalnego kartusza zwieńczonego szyszką (pąkiem?), po bokach główki anielskie wśród kłębiastych obłoków. W polu kartusza serce gorejące oplecione wieńcem cierniowym, mal. 1999 (pod nową warstwą malarską być może zachowany napis, zapewne cytat z Ewangelii dotyczący chrztu Chrystysa, do 1999 przesłonięty pobiałą).

---

[53] LVIA, 694-1-3918, k. 27v.: „pod obrazem na dwóch drewnianych orłach położona jest mosiężna srebrzona urna z relikwiami różnych męczeników, [po 1848] opatrzona pieczęcią abpa [mohylewskiego Kazimierza] Dmochowskiego i ponownie 17 VIII 1862 przez bpa wileńskiego [Adama Stanisława] Krasińskiego; pomiędzy orłami znajduje się mały obraz św. Barbary w srebrnych sukienkach"; po raz ostatni relikwiarz wzmiankowany jest w inwentarzu kościoła z r. 1939.

[54] Opis wg LVIA, 694-1-3775, k. 395v.

Konfesjonał, późnobarokowy, 2. ćw. w. XVIII, czworoboczny, nakryty falistym daszkiem, podwiniętym od frontu w formie rulonu, ścianki policzkowe o fantazyjnym konturze z drobnych odcinków łuków, w nich prostokątne rombowe kratki; pierwotnie ustawiony przy pn. ścianie 1. przęsła nawy, pod *360, 361*
stiukową dekoracją ilustrującą sakrament pokuty, stanowiącą pendant zespołu chrzcielnicy: w prostokątnej ramie *Magdalena umywająca stopy Chrystusa*, *388*
wśród pędów akantu atrybuty światowego życia: wachlarze, wstęgi, ko- *391, 390*
rale, bransolety, łańcuch z medalionem; w polu kartusza h. papieski Jana Pawła II, namalowany w r. 1999.

Feretron, rokokowy, 3. ćw. w. XVIII, ze współczesnymi mu obrazami, ol. *367*
pł.: 1. *Św. Rodzina*, w srebrnych sukienkach z repusowanym ornamentem *380*
rocaille, nad głowami Jezusa i Marii korony zamknięte; 2. *Matka Boska Ró-* *381*
żańcowa ze śś. Dominikiem i Katarzyną, ze srebrnymi aplikacjami: koroną nad główką Dzieciątka, gwiazdkami i nimbem wokół głowy Marii, różańcami, lilią trzymaną przez św. Dominika, koroną cierniową św. Katarzyny oraz płonącą pochodnią niesioną przez psa.

Obraz *Matka Boska Bolesna*, barokowy, pocz. w. XVIII, ol. pł., pier- *378*
wotnie w polu gł. wielkiego ołtarza, półpostaciowy, ze srebrnym nimbem z krótkich promieni płomienistych i igłowych, mieczem i sukienką z repusowanym ornamentem akantowym; dołem dołączona prostokątna blacha z repusowanym przedstawieniem dusz czyśćcowych i popiersiami Adama i Ewy wśród płomieni, na której napis: MATER DOLOROSA ORA PRO | NOBIS.

Tablice epitafijne: 1. Anny Wincenty Kotwicz, z szarego marmuru, zbli- *370*
żona do kwadratu, sygn. wileński rzeźbiarz *J[ózef] Kozłowski*, w klasycystycznym, profilowanym wklęską obramieniu z czarnego marmuru, z inskrypcją: „Hołd cnotom | Anny Wincenty| Kotwicz | zmarłej 30 Październ. | 1855 roku | Wieku lat 26. | Matka i Krewni proszą | o pobożne westchnienie"; 2.
Wincentego Kotwicza, żeliwna, wyk. w odlewni Chreptowicza w Wiszniewie, *371*
z wypukłymi literami napisu: „D.O.M. | Wincenty Kotwicz R[ejent] G[rodzki] Wileński. Zmarły | d: 19 Listopada R. 1830 w Wieku lat 45 | prosi o pozdrowienie Anielskie. | Nie utulone w żalu, Matka, Żona i | Rodzeństwo. Zasmuceni Przyjaciele | i znajomi po stracie bolesnej Męża | Cnoty pełnego, w dowodzie swego przy | wiązania, Grobowiec MU ten położyli. | Chreptowicz odlewał"; w kaplicy pd.: 3. Ksawerego Kotwicza (wmontowana w przed- *369*
nią ścianę mensy ołtarza) marmurowa, w kształcie wydłużonego prostokąta, z otoczonym labrami rzeźbionym h. Kotwicz (w klejnocie nad hełmem w koronie wzniesiona ręka zbrojna z mieczem) oraz napisem: „D.O.M. | Tu spoczywają zwłoki Ś.P. | Xawerego Kotwicza | Kapitana sztabu 1-go Korpusu wojsk Francuzkich za Napoleona I | Prezydenta sądu gra(nicznego) w powiecie Wileńskim | ur. 1788 Roku † 1858 Grudnia 9. | Wieczny pokój duszy jego"; 4. Reginy Kotwiczowej, z czarnego marmuru, mocowana mosiężnymi ćwiekami w formie gwiazdek, z inskrypcją: „Regina z Żylińskich | [Ksawerowa][55] Kotwiczowa zm. 7 lipca 1862 r. | Żyła lat 48. | Pokój jej cieniom".

---

[55] Jankowski, cz. 2, 1897, s. 45; Boniecki, t. 12, 1908, s. 4.

425 Naczynia liturgiczne: 1. monstrancja, rokokowa, ok. 1770, z owalną, dwu-
strefową, ośmiopolową stopą z repusowanymi gałązkami polnych róż i orna-
mentem rocaille, trójbocznym wazonowym nodusem i glorią z wiązek promieni
nierównej długości, wokół reservaculum sztancowana plakieta z motywem
winnej latorośli i kłosów (w. XIX) oraz przedstawienia *Boga Ojca* na obło-
kach i *Gołębicy Ducha Św.*, zwieńczona zamkniętą koroną z krzyżem na kuli
426 podtrzymywaną przez dwa aniołki. 2. kielich, sprawiony przez ks. Pawła Ksa-
werego Brzostowskiego, 1766, srebrny, gładki, z kolistą profilowaną stopą
i gruszkowym nodusem, z cechami: imienną Michała Jorasa oraz miejską Wil-
na, na spodzie kryzy częściowo zatarta inskrypcja: „Pau(lus) Comes Brzostow-
ski ...er (?) M.D.Lith. (not)ario, Can(onicus) Vil(nensis) sacello donavit A°
1766", dotycząca zapewne ofiarowania do fundatorskiej kaplicy Św. Józefa;
427 3. srebrny, po 1857, o zapóźnionych formach barokowych, z napisem „Ofia-
428 ra Reginy Kotwiczowej do kaplicy P. Jezusa w Michaliszkach"; 4. neogotycki,
po 1920, z cechami: inicjałową Kazimierza Malinowskiego, jednego z projek-
tantów w wileńskiej firmie Leona Perkowskiego oraz polską probierczą wpro-
wadzoną 1920, ze złoconą trójkątną czarą w srebrnym odlewanym koszycz-
ku z ostrołukową arkaturą, spłaszczonym kulistym nodusem z rautowymi gu-
zami, okrągłym trzonem i kolistą stopą, z rytowaną ostrołukową arkaturą
i motywem lilii heraldycznych, wewnątrz stopy napis: „Jezu Chryste zbaw du-
szę sługi Twego Stanisława"; 5. patena gładka, ok. 1903–1915, z cechami:
warsztatową firmy Favier w Lyonie (1903–1927 kierowanej przez Charlesa
Faviera) i probierczą rosyjską dla wyrobów importowanych, stosowaną 1908–
429 1915; 6. puszka klasycystyczna, 1. poł. w. XIX, miedź złocona, gładka, z ku-
listą czaszą, wysoko wysklepioną kolistą stopą i gruszkowym nodusem uję-
tym w pierścienie pokryte perełkowaniem.

Relikwiarze, neobarokowe, ok. 1860, w formie monstrancji, z owalną pro-
mienistą glorią, szerokim otokiem z obłoków wokół puszki, tralkowym trzonem
430 i wysoką, uskokowo profilowaną owalną stopą: 1. śś. Andrzeja Boboli, Teo-
fila i Floriana, wewnątrz stopy inicjały ofiarodawcy „X(awery) K(otwicz)
1859"; 2. św. Kazimierza.

431 Ampułki barokowo-klasycystyczne, ok. poł. w. XIX, gładkie, o wysmu-
kłym gruszkowatym brzuścu, z wolutowym uchem z wici roślinnej i faliście
wygiętą pokrywą.

432 Łódka na kadzidło, neobarokowa, koniec w. XIX, plater, z cechą war-
szawskiej firmy *Bracia Henneberg*, gładka, z kolistą profilowaną uskokowo
stopą.

† Dzwony: 1. fundacji Cypriana Pawła Brzostowskiego, wyk. ludwisarz
434 Emeric Merician[56], 1666, z reliefowym przedstawieniem *Matki Boskiej*
433 *z Dzieciątkiem* stojącej na półksiężycu, czteropolowym herbem fundatora opa-
trzonym siglami C(yprian) P(aweł) B(rzostowski) R(eferendarz), P(isarz)
W(ielkiego) K(sięstwa) L(itewskiego), S(tarosta) D(augowski), B(ystrzycki),

---

[56] Opis wg przerysu Januszkiewicza, zob. Tyszkiewicz 1871, s. 135, gdzie również pełen błędów tekst napisu, przytoczony tu in extenso; Brensztejn 1924, s. 135–136, sceptycznie odnosi się do tego przekazu, nie zna też ludwisarza o podanym nazwisku.

O(rański), S(ubocki), Oe(conomii) S(zawelskiej) A(dminstrator) oraz dwiema inskrypcjami: 1. na płaszczu: „Haec campanum ab hoste .... possesum et in arce Vilnensi per septennium captivum triste ....ebam. Nunc vero auspiciis S(erenissimi) Joannis Casimiri Poloniae et Sueciae Regis Magnique Ducis Lithuaniae Gloriosissimi, cura et virtute Perillustr(i) Mag(nifici) D(omi)ni Cypriano Paulo Brzostowski Ref(erendarii) et Notarii M(agni) D(ucatus) L(ithuaniae) tunc Gubernatoris Metropolis Lithuaniae vigilantissimi Anno D(omi)ni MDCVII [tu oczywisty błąd – winno być 1661?] die XX. Mens[i] X-bris vindicatum atque in formam hanc sumptibus ejusdem animatum et Divae Matri ex voto dicatum jam cetum ad templum Michaliscens(em) per sono Deo Optimo maximam gloriam Deiparae Virgini honorem Serenissimo Regi victoria saecula magenati in seras posteritatis perennem benedictionem"; 2. na otoku: „In memoriam spoliorum Vilna a Mosco recuperata ac eptorum a Serenissimo Rege per Illustr(issimi) et Mag(nifici) D(omi)ni Cupriano Paulo Brzostowski Refer(endario) et Notario M(agni)D(ucatus)L(ituaniae) Confessorum B(eatissimae)V(irginis)M(ariae) ex arce Vilnensi receptum et ab Serenissimo donatum hanc campanam signum. Gratitudinem idem Perillustrissis et Magnifici Domini Referendario M(agni)D(ucatus)L(ituaniae) fieri curavit et templo Michaliscensi addixit Vilnae die XI Mens. Julii Anno M.D.C.[L]XVI"; 3. z sygnaturą ludwisarza: *Emericio Mericiano Fecit*; 2–3. mniejsze, o których brak wiadomości; 4. zegarowy.

† Zegar na pd. wieży, barokowy, zapewne pocz. w. XVIII, żelazny, bijący godziny i kwadranse.

Starodruki. Klocek: 1. [Jan Wujkowski] *Sposób skuteczny nauki chrześcijańskiej*, ss. 552, rejestr nlb., *Speculum Curatorum*, ss. 43; 2. *Przewodnik na drogę wieczności dla dusz ludzkich obmyślony [...] przez tegoż X. Jana Wuykowskiego, kanonika pułtuskiego podany. Roku Pańskiego 1733 w Kaliszu w Drukarni Coll. Soc. Jesu*, ss. 80; oprawa w półskórek, z napisem proweniencyjnym: „wł. ks. Andrzej Zublewicz paroch Grodka Ostroszyckiego własną ręko Roku 1777".

Archiwum. Wśród szczątkowo zachowanych ksiąg metrykalnych m.in.: 1. *Metrica Copulatorum Ecclesiae Michaliscensis ab Incarnati Verbi Anno 1710 - 1739 Februarius*; 2. *Metrica Baptisatorum 1716–1740*; 3. *Elenchus Baptisatorum [...] Conventus Michaliscensis sub regimine [...] Antoni Modesti Galdykowski Ordinis Canonici Regularis Beatorum Martyrum de Paenitentia [...] Anno Domini 1770 die 13 Aprilis*, z wpisami doprowadzonymi do r. 1804, ozdobna karta tytułowa z rokokowym obramieniem, rys. tuszem kolorowany akwarelą; 4. *Liber Baptisatorum Anno Domini 1817 Ecclesiae Parochialis Michaliscensis*, doprowadzona do r. 1828, zawierająca również szczegółowy spis ludności parafii michaliskiej z roku 1838; 5. *Księga metryk chrzestnych kościoła [...] Michaliskiego od Roku 1827 do 1836*; 6. *Główna księga kasowa kościoła parafialnego w Michaliszkach 1938*, zawierająca też zapisy z r. 1939; 7–8. dwie księgi metrykalne z par. Trójcy Św. w Bystrzycy: chrztów 1726–1797 i małżeństw 1730–1747.

2.4. Otoczenie kościoła

329, 330 Ogrodzenie murowane z kamienia, kryte pulpitowym cementowym daszkiem, w jego zach. odcinku, na osi fasady kościoła, bramka mur. z cegły, tynkowana.

436 W pd. części obszernego prostokątnego cmentarza nagrobek Stefanii Żongołłowiczowej, klasycystyczny, 1851, z różowo żyłkowanego szarego granitu, w formie obelisku na sześciennym cokole, zwieńczony żeliwnym krzyżem na złoconej kuli. Na frontowej ścianie obelisku inskrypcja: „Najmilszej żonie | i matce | Stefanii z Żebrowskich | Żongołłowiczowey | osierocony bolesną | jej stratą mąż z małą | córeczką tę smutną | poświęca pamiątkę. | Żyła lat 27. | Umarła 1851 r. Stycznia 15. | Przechodniu westchnij za jej | duszę do Boga".

2.5. Klasztor

327, 329 † Budynek klasztoru usytuowany na zach. od kościoła, w przedłużeniu jego elewacji pn. Zwrócony frontem na pd., na planie wydłużonego prosto-
326 kąta, murowany z cegły, tynkowany. Dwukondygnacyjny, sześcioosiowy. Okna i otwory drzwiowe prostokątne, bez obramień. Układ wnętrz dwutraktowy, na parterze w trakcie frontowym niesymetrycznie umieszczona sień, w której drewniane schody na piętro. We wszystkich pomieszczeniach deskowe stropy, na parterze ceglana posadzka, na piętrze podłogi z desek. Elewacje bez podziałów, zwieńczone gzymsem. Wysoki naczółkowy dach kryty dachówką.

3. Stan zachowania

W porównaniu ze stanem pierwotnym, niewiele zmienionym do końca w. XIX, poważniejszy uszczerbek przyniosła I wojna światowa, kiedy kościół utracił zarekwirowane przez Niemców zabytkowe dzwony, a pożar w 1915 r. strawił dach, hełmy wież i umieszczony na jednej z nich zegar, we wnętrzu zaś organy i wyposażenie zakrystii; wtedy też zapewne spłonęły drewniane herby fundatorskie, które sądząc z mało precyzyjnych wzmianek w inwentarzach, znajdowały się ponad organami. Kościół przetrwał II wojnę światową bez uszkodzeń, a dzięki gruntownemu remontowi, przeprowadzonemu 1932 1939 oraz utrzymaniu funkcji sakralnej przez wszystkie trudne lata powojenne – zarówno architektura, jak i wyposażenie znajdują się w dość dobrym stanie. Nie zachował się natomiast nawet ślad po murowanym klasztorze Kanoników od Pokuty, doszczętnie rozebranym w latach sześćdziesiątych XX w.

W połowie lat dziewięćdziesiątych XX w. sprawione zostały nowe elementy wyposażenia: kuta neoregencyjna krata zastąpiła dawną drewnianą balustradę chóru, w podobnym stylu utrzymana jest ażurowa podstawa ołtarza soborowego i pulpitu lektorskiego; w prezbiterium usunięto drewniane balaski, wstawiając w ich miejsce część segmentów krat z ogrodzeń pierwszej pary ołtarzy bocznych, te ostatnie uzupełniając drewnianymi z wycinanych tralek, powtarzającymi formę starej balustrady chóru. Dokonane w r. 1999 odnowienie wnętrza zostało, niestety, powierzone nieumiejętnym wykonawcom,

co już przyniosło złe skutki w warstwie formalno-treściowej, a być może również fatalne dla stanu technicznego stiuków i drewnianej ambony. Prace przeprowadzono z naruszeniem podstawowych zasad konserwatorskich, bez badań i dokumentacji, z zastosowaniem niewłaściwej techniki i wynikającymi z niewiedzy dowolnościami. Cały wystrój stiukowy został pokryty białą farbą emulsyjną, która, tworząc nieprzepuszczalną warstwę powierzchniową, może spowodować nieodwracalną destrukcję tworzywa. W ołtarzu gł. zmieniono kolor tła z niebieskiego na kremowy. Wszystkie złocenia, zarówno drewnianej ambony, jak też stiukowych ołtarzy (kapiteli i baz kolumn oraz obramień obrazów), wykonano lakierem samochodowym w spray'u. Malowidła ścienne (tonda w zwieńczeniach ołtarzy oraz wizerunki świętych w ołtarzu Św. Augustyna i symbole litanii loretańskiej w ołtarzu Niepokalanego Poczęcia NMP) zostały całkowicie przemalowane, a właściwie od nowa namalowane techniką olejną, przy czym wobec bezradności w odczytaniu przedstawień symbolicznych - w ołtarzu Niepokalanego Poczęcia w miejsce Arki Przymie- *376*
rza namalowano kielich z hostią. Nowe, obce elementy wprowadzono też w kompozycjach obrazujących Sakrament Chrztu (serce gorejące w miejsce inskrypcji, jaka niewątpliwie znajdowała się pod pobiałą) oraz Sakrament Pokuty (herb papieski Jana Pawła II, namalowany na widniejącym tu poprzednio cytacie z Ewangelii: „Paenitentiam agite adpropinquavit regnum caelorum" *390*
(Mt 3, 2)[57].

Określenia rzeźb apostołów, których imiona znajdowały się pierwotnie w polu kartusza konsoli, zastąpiono nowymi podpisami, umieszczonymi na czołowej powierzchni postumentów, a niektóre postacie otrzymały przy tym błędne rozpoznanie (Juda Tadeusz jako Filip, Jakub Mł. jako Jakub St.). Dowolnością jest również wprowadzenie hierogramów Chrystusa i Marii w polach kartuszy nad wejściami do skarbczyka i zakrystii.

Ze srebrnych sukienek, koron i aplikacji, niegdyś zdobiących wszystkie główne obrazy w ołtarzach (por. aneksy) zachowała się tylko jedna, na obrazie *Matki Boskiej Bolesnej*, choć nie istnieje jego srebrna rama. Z relikwiarza ustawionego na ołtarzu w kaplicy Św. Józefa pozostała jedynie drewniana podstawa w formie pary orłów, brak zaś obitej srebrzoną blachą trumienki, wzmiankowanej jeszcze w r. 1939. W r. 2003 skradzione zostały obrazy z ołtarzy na ścianie tęczowej:

4. Zarys problematyki artystycznej

Kościół w Michaliszkach był wzmiankowany w literaturze wyjątkowo wcześnie, bo w r. 1776, kiedy ukazało się pierwsze wydanie *Wiadomości genealogicznej o domie Brzostowskich* autorstwa ks. Pawła Brzostowskie-

[57] Dane z autopsji w r. 1996. Pisany wersalikami, czarną farbą, zniekształcony nieudolnym odnawianiem, brzmiał wówczas: „Paenitentiam | agite . et appro|pinquabit | regnu[m] cae|lorum | Math. 3i 3iio". Został zapewne wprowadzony w trakcie remontu z r. 1852, w r. 1820 był tu bowiem inny tekst: BCz., rkps 1979, s. 3, oraz LVIA, 694-1-3544, k. 300r.: „Remituntur tibi peccata tua" (Łk 5.20 oraz Mt 9.2).

go. Podał on, iż „Plantę kościoła inwentował i fabryki dozór miał architekt przezwiskiem Pensa. Sztukaterię zaś wyrabiał sztukator przezwiskiem Perti, oba rodem Florenczykowie"[58]. Tak szczegółową informację mógł zaczerpnąć tylko z kontraktu, względnie z korespondencji zachowanej w archiwum rodzinnym, z którego korzystał w swej pracy. Uznając wiarygodność wspomnianego przekazu można zatem stwierdzić, że głównymi twórcami kościoła byli znani artyści wileńcy – Jan Pensa i Giovanni Pietro Perti, choć ten ostatni zapewne nie jako bezpośredni wykonawca, lecz raczej jako przedsiębiorca[59].

Konstanty Tyszkiewicz dość niedbale skorzystał z dziełka ks. Brzostowskiego, skąd zaczerpnął nazwiska wykonawców, ale czas powstania murowanego kościoła powiązał błędnie z datą 1622 i pomylił osoby fundatorów[60].

Jako pierwszy zwrócił uwagę na walory artystyczne stiukowego wystroju, pisząc też z pasją o zeszpeceniu go prymitywną olejną polichromią autorstwa miejscowego organisty; przekazał również informację o zamiarze jej usunięcia, deklarowanym w r. 1857 przez proboszcza Jana Strzeleckiego. Wartość dokumentacyjną publikacji Tyszkiewicza znakomicie podnoszą ilustrujące ją drzeworyty, wykonane wg rysunków Marcelego Januszewicza sporządzonych z natury w r. 1857. Choć mierne pod względem artystycznym, są to najstarsze i (z wyjątkiem ambony) jedyne przekazy ikonograficzne ukazujące obiekty
327, 368 dziś już nie istniejące: klasztor i jego usytuowanie względem kościoła, cynową
433, 434 tablicę epitafijną Michała Brzostowskiego (zm. 1784), tekst inskrypcji i ozdoby dzwonu fundacji Cypriana Pawła Brzostowskiego z r. 1666. Następne wzmianki o kościele michaliskim przynoszą dwie publikacje z końca XIX i początku w. XX, które nie wnosząc nic do jego historii, nie poruszają też tematyki artystycznej[61]. Na jej późniejszych ocenach znacząco zaważył fakt, iż

---

[58] Brzostowski 1776, skł. C.; Samalavičius 1998, s. 178 oraz przyp. 167, w którym powołanie na edycję monografii ks. P. Brzostowskiego z r. 1811 (nb. nie znaną Estreicherowi, który wspomina wydania 1776, 1796 i 1818).

[59] Imię architekta ustalił Łopaciński 1946, poz. 556, 1117 i 1122. Poprawnie, choć jedynie z inicjałem podaje je Vaišvilaitė 1995, s. 85, a w pełnym (lecz litewskim) brzmieniu Samalavičius 1998, s. 178; Wysocka 1983, tabl. 93–97, nazywa go Giovannim („Дж. Пенс"); w pozostałych publikacjach białoruskich Jan Pensa (zm. 1716) bywa wymieniany jako K. Pens zapewne w wyniku nieuważnej lektury Morelowskiego 1939, s. 306, gdzie Konstanty Pens, gwardian klasztoru w Budsławiu, wzmiankowany jest jako architekt kościoła wzniesionego tam w latach 1767–1783. Karpowicz 1995, s. 72, określa powstanie wystroju na lata 1684–1686, choć udział G.P. Pertiego uznaje za hipotetyczny. Jamski 1998, s. 251: „z lat 1684–89 nie mamy zachowanych przekazów na temat działalności Pertiego, choć V. Drėma uważał, że już od 1686 rzeźbiarz był na usługach Kazimierza Jana Sapiehy („Biuletyn Historii Sztuki", 49, 1987, s. 316) – w czasie powstawania dekoracji trynitarskiej (1700–1705) Perti prowadził wielobranżowe przedsiębiorstwo, w skład którego wchodziła grupa sztukatorów, a w niej najpewniej także inni przedstawiciele rodu Pertich, sprowadzeni przez niego z rodzinnego Muggio w 1678 do prac przy kościele Piotra i Pawła: byli to jego bracia Antonio, Carlo Giorgio i Paolo oraz bracia stryjeczni Antonio Giovanni i Carlo; do zespołu mógł też należeć Michał Żelewicz, sztukatorczyk, w 1682 zamieszkały przy Pertim."

[60] Tyszkiewicz 1871, s. 130: Janowi Brzostowskiemu błędnie przydał urząd referendarza lit., a jego brata Łukasza i syna Cypriana przedstawił jako fundatorów murowanego kościoła.

[61] Sułkowski 1889, s. 178; Rouba 1909, s. 120–121.

z dwóch prac ks. Jana Kurczewskiego, wydanych w r. 1912, tylko jedna zaistniała w literaturze z zakresu historii sztuki. Była nią książka o dziejach diecezji wileńskiej, skąd Stanisław Lorentz zaczerpnął datę ustanowienia w 1653 funduszu klasztoru michaliskiego, błędnie uznając ją za rok budowy murowanego kościoła, co powtarzają za nim wszyscy kolejni autorzy[62]. Nie został zaś zauważony artykuł stanowiący streszczenie danych z wizytacji dokonanej w latach 1674–1677, gdzie na temat Michaliszek pada informacja o kapitalnym znaczeniu, iż kościół był wówczas budowlą drewnianą, niedawno wzniesioną kosztem Cypriana Brzostowskiego[63]. Istotny postęp przyniosło jednak dopiero poszerzenie bazy źródłowej o nieznaną poprzednim badaczom wizytację z lat 1693 i 1695, z której wynika, że istniejący dziś kościół został zbudowany w 40 lat później niż dotąd sądzono i w r. 1695 nie był jeszcze ostatecznie ukończony[64].

Świadomość tego stanu rzeczy każe zrewidować wszystkie dotychczasowe stwierdzenia na temat architektury świątyni, a przesunięcie jej datowania na schyłek XVII w. pozwala na domniemanie wspólnego autorstwa niewielkiej, lecz charakterystycznej grupy, do której należą kościoły farne w Trokach i Nowogródku oraz pokarmelitański w Zaświrzu. Dotychczas nie były one rozpatrywane wspólnie z kościołem w Michaliszkach[65], powstały bowiem lub (jak fara trocka) otrzymały swój kształt w początku XVIII w. Brakowało zatem podstaw dla wiązania ich z budowlą o prawie pół wieku starszą, uznawaną zresztą za zapóźnione echo form stylowych z początku w. XVII[66]. Łączące je podobieństwo odnosi się głównie do fasady, w której zasadniczy akcent stanowią wysunięte z naroży korpusu masywne czworoboczne wieże, ujmujące płaskie przęsło środkowe zwieńczone trójkątnym naczółkiem. Jest to architektura preferująca grę prostych i mocnych brył, stąd prawie całkowita rezygnacja z dekoracji, ograniczonej do ledwie zaznaczonych płycin i nikłych podziałów poziomych, co nadaje jej surową monumentalność, być może zamierzoną dla uzyskania wrażenia starożytności budowli[67]. Najbliższą analogię stanowi kościół w Zaświrzu, w którym również kruchta ukształtowana jest tak jak w Michaliszkach. Wzniesiony w latach 1713–1714[68] przez nieznanego architekta, mógłby być dziś uznany za autorskie powtórzenie projektu Jana Pensa. W zbliżonym czasie – przed r. 1718 – staraniem bpa Konstantego Brzostowskiego została dokonana przebudowa kościoła w Trokach, a w

---

[62] Kurczewski 1912a, s. 186; Lorentz 1932, s. 150, za nim Morelowski 1939, s. 315; Vaišvilaitė 1995, s. 85; Tylewicz, Czanturija 1970, s. 20–21; Wysocka 1983, tekst do il. 93–97; *Zbor pomnikau* 1986, s. 91–92 (hasło opr. L.G. Łapcewicz i A.A. Micjanin); *Architektura Białorusi* 1993, s. 349 (opr. A.M. Kułagin); Gabruś 2001, s. 131; Gabruś 2001a, s. 43; Słuńkowa 2002, s. 392.

[63] Kurczewski 1912a, zob. przyp. 5.

[64] Kalamajska-Saeed 2004, s. 50.

[65] Wyjątek stanowią ostatnie opracowania, w których jako analogie wskazano kościoły w Nowogródku i Zaświrzu, zob. Gabruś 2001, s. 131, oraz Gabruś 2001a, s. 43.

[66] Morelowski 1939, s. 315.

[67] Gabruś określa ten zespół cech terminem „barok sarmacki", zob. przyp. 69.

[68] *Architektura Białorusi*, s. 220.

latach 1719–1726 z funduszy bpa Macieja Ancuty i kapituły wileńskiej zbudowano murowaną farę nowogródzką[69]. Obserwujemy zatem zastanawiającą zbieżność dat, podobieństw formalnych i osób związanych z owymi fundacjami, że logicznie nasuwa się wniosek o czynnym udziale bpa Brzostowskiego w wyborze Jana Pensa na projektanta świątyni w rodowych Michaliszkach, a także zatrudnieniu go w Trokach; budowę fary w Nowogródku (gdzie tenże biskup miał ex officio głos decydujący) rozpoczęto co prawda już po śmierci Pensa, ale decyzja musiała zapaść krótko po r. 1712, w którym drewniany dotąd kościół uległ zniszczeniu pożarem. Wszystkie wymienione budowle wpisują się w lokalny nurt architektury barokowej o mocnych kubicznych formach, sięgający tradycjami 2. ćw. w. XVII (jak kościoły Bernardynów w Budsławiu 1633–1643 i Benedyktynek w Mińsku po 1647, oba autorstwa Andrzeja Kromera)[70], nurt – jak widać – bardzo trwały, sądząc po przykładzie kościołów wznoszonych jeszcze po połowie w. XVIII - w Iszczołnie (1753), czy Różanymstoku (1759–1785), choć w przypadku do tego ostatniego powyższe uwagi odnoszą się tylko do ukształtowania fasady.

Wobec lakoniczności źródeł pochodzących z czasu budowy określenie jej przebiegu nie jest do końca możliwe, jednak świadczą one wyraźnie, że w r. 1695 kościół nie miał jeszcze stiukowych ołtarzy ani całej reszty rzeźbiarskiego wystroju. Od r. 1693, kiedy wzmiankowane były prowizoryczne ołtarze gł. i dwa boczne, przybył tylko drewniany ołtarz boczny z obrazem *Matki Boskiej* oraz obraz *Św. Józefa* w kaplicy Brzostowskich, ulokowanej w przyziemiu pn. wieży. Tym samym upada twierdzenie Mariusza Karpowicza, jakoby stiukowy wystrój powstał w latach 1684–1686.

Rzeźbiarską dekorację wnętrza powierzono (lub zamierzano zlecić) warsztatowi Piotra Pertiego, bo tylko z nim można identyfikować włoskiego sztukatora Pertiego, którego wymienił kanonik Brzostowski. Problemy zaczynają się jednak przy postawieniu pytania o bezpośredni udział samego mistrza oraz przy określeniu czasu wykonania wystroju. Już Morelowski zauważył trafnie, że tutejsze rzeźby nie dorównują poziomowi stiuków wileńskiego kościoła ŚŚ. Piotra i Pawła, zatem nie mogą być własnoręcznym dziełem Pertiego, lecz raczej jakiegoś jego ucznia, może Michała Żelewicza. Sugestię tę podchwycili następnie autorzy litewscy i białoruscy, dość beztrosko przyjmując ją za pewnik; pojawiło się też niczym nie uzasadnione twierdzenie jakoby stiuki w Michaliszkach wykonał tandem Piotr Perti i Jan Maria Galli[71], a nawet że powstały one wcześniej niż dekoracja stworzona przez nich w kościele antokolskim, z czym wystąpiła Sigita Samuolienė, sugerując nadto udział An-

---

[69] NGAB Mińsk, 1781-27-496, k. 2r.; *ibidem*, 1781-27-515, k. 1r.

[70] Kałamajska-Saeed 1995, s. 438, il. 1; Dzianisau 2001, s. 831.

[71] Morelowski 1939, s. 315, napisał: „należałoby raczej przypuszczać, że wykonał je jakiś uczeń Pertiego, może Żelewicz, ówczesny jego pomocnik"; Samuolienė 1992, s. 62–64; Lawonawa 1991, s. 116, z datowaniem ok. 1677; wg Kułagina, *Architektura Białorusi*, s. 349, stiuki wykonał zespół złożony z artystów włoskich i miejscowych, kierowany przez florenckiego mistrza P. Pertiego i M. Żylewicza. Tezę jakoby z Pertim pracował G.M. Galli prezentuje Wysocka 1983, tabl. 93–97.

tonia Pertiego[72]. Karpowicz autorstwo Pertiego uznał za hipotetyczne, jednak bez przedstawienia argumentacji. Opinię tę trudno zatem przyjąć, ale i polemizować trudno bez znajomości przesłanek, na jakich została oparta. Z pewnością nie jest ona wynikiem analizy dokonanej *in situ*, gdyż uwaga o „wnętrzu kompletnie zniszczonym i przerobionym"[73] dowodzi, iż autor nie znał kościoła z autopsji. Należy zatem sądzić, iż przyczyna powątpiewania w udział Piotra Pertiego leży gdzie indziej, może w znajomości struktury jego warsztatu; badaniom Karpowicza zawdzięczamy przecież wymienienie imion pięciu innych Pertich, braci i kuzynów mistrza, pracujących z nim w Wilnie.

Stan badań nad *oeuvre* Piotra Pertiego istotnie wzbogaciła wnikliwa analiza dekoracji rzeźbiarskiej wileńskiego kościoła Trynitarzy, dokonana ostatnio przez Piotra Jamskiego. Zwrócił on uwagę na, nie uwzględnianą przez poprzednich badaczy, jej zależność od sztuki Gianlorenza Berniniego – od układów kompozycyjnych począwszy, po kanon proporcji postaci i typ rysów twarzy. Zachowując daleko idącą powściągliwość w kwestiach atrybucji, nie usiłował wskazywać rzeźb ręki samego mistrza, upatrując jego rolę raczej w sprawowaniu nadzoru artystycznego[74]. Jeżeli przyjąć, że tak istotnie zorganizowana była praca tego warsztatu, to również w Michaliszkach należałoby się spodziewać podobnego poziomu, tymczasem jest on nieporównanie słabszy. Uwaga ta dotyczy zwłaszcza rzeźb figuralnych, którym brak swobody ruchu i lekkości modelunku, które cechują stiuki obu kościołów antokolskich. Rażąco nie- *394–405*
poradny jest sposób kształtowania draperii, pozbawione mimiki twarze mają nużąco jednostajny typ rysów, a sztywne sylwetki zastygły w prowincjonalnym dostojeństwie bezruchu. Niezgrabne są aniołki, bez cienia wdzięku swych *392*
wileńskich odpowiedników. Lepiej prezentuje się sfera ornamentalna, a choć bujne pędy mięsistego akantu odznaczają się raczej dynamizmem niż finezją, to trafiają się też interesujące motywy figuralne, np. indywidualnie zróżnico- *408–415*
wane i pełne wyrazu maski w konsolach pod figurami apostołów.

Podkreślona tu przewaga jakościowa ornamentyki nad rzeźbami figuralnymi znajduje kontynuację w podobnej dysproporcji, jaką można obserwować między poziomem umiejętności rzeźbiarskich i architektonicznych. Spostrzeżenie to odnosi się do ołtarzy, wśród których atektoniczne kompozycje rzeźbiarskie niewiele się w istocie różnią od quasi-architektonicznych, o płaskich, prostych strukturach, zdecydowanie podporządkowanych wybujałej dekoracji ornamentalnej. W ołtarzu gł. i pierwszej parze bocznych (na ścianie tęczy) *340*
belkowanie wspierają kolumny o kręconych trzonach, toteż nawet elementy z założenia architektoniczne otrzymały charakter dekoracyjny, dostosowany do rytmu spiral wici akantowej obiegającej cały ołtarz, jakby wstawiony w szeroką rzeźbioną ramę. Jeszcze mocniej jest to widoczne w ołtarzach środ- *352–353*
kowego przęsła nawy, gdzie para kompozytowych kolumn, nakrytych prostym odcinkiem belkowania, stanowi zaledwie niewielki akcent architektoniczny,

---

[72] W referacie wygłoszonym w czasie sesji „Kultura artystyczna Wielkiego Księstwa Litewskiego w epoce baroku", IS PAN Warszawa 3–5 X 1989, nie publikowany.

[73] Karpowicz 1995, s. 72.

[74] Jamski 1998, s. 251.

podporządkowany olbrzymiemu ornamentalnemu obramieniu, w którym zwoje
akantu są jeszcze grubsze i zwinięte w ciaśniej skręcone spirale, a górną część
354–355 wypełniają rzeźby aniołków wśród ciężkich owocowych girland. Dwa pozo-
stałe ołtarze oraz ukształtowane na wzór nastaw ołtarzowych pennaeux z ale-
359, 361 gorycznymi przedstawieniami sakramentów Chrztu i Pokuty wolne są od ja-
kiegokolwiek balastu architektonicznego. O ich charakterze stanowi bujny
akant – gęsto splątane liście lub grube łodygi zwijane w wielkie spirale tworzą
efektowne obramienie głównego przedstawienia, które poprzez swą statycz-
ność wzmaga jeszcze wrażenie dynamiczności ornamentu.

Wystrój kościoła michaliskiego – aczkolwiek bogaty i nawet interesujący – jest z ducha i formy na tyle różny od *oeuvre* Piotra Pertiego, że kierując się analizą formalną należałoby zdecydowanie wykluczyć łączenie go z samym mistrzem bądź warsztatem pracującym pod jego osobistym nadzorem. Jednocześnie nie można jednak zlekceważyć faktu, iż nazwisko Pertiego musiało się pojawić w papierach archiwum domowego Brzostowskich i to w kontekście fundacji michaliskiej, skoro ks. Paweł Brzostowski wymienił go jako wykonawcę stiukowego wystroju. Bez odnalezienia nowych źródeł nie da się zatem rozstrzygnąć dylematu czy Perti istotnie przyjął zamówienie, ale wyekspediował do Michaliszek „drugi garnitur" swych pracowników, czy też może tylko rozważano powierzenie mu zadania, które ostatecznie zrealizował ktoś inny? Ostatnie przypuszczenie wywodzi się z uzasadnionego domniemania, iż w końcu XVII w. Perti mógł już mieć konkurentów, choćby któregoś ze swych dotąd anonimowych pomocników z czasu prac w wileńskim kościele ŚŚ. Piotra i Pawła.

Program ideowy rzeźbiarskiego wystroju nie był, jak dotąd, przedmiotem
rozważań. Nie podjęli tego tematu badacze polscy, a pozostali nie potrafili się
z nim uporać[75]. Zachowany zespół sprawia wrażenie kompletnego, toteż moż-
na się pokusić o próbę interepretacji. Występują w nim wzajemnie się prze-
nikające wątki generalne i nazwijmy je prywatne. Do pierwszej kategorii na-
leży zespół 12 całopostaciowych figur *Apostołów*. Ustawieni na filarach –
zgodnie ze średniowieczną jeszcze tradycją – pełnią w sposób dosłowny i za-
razem symboliczny funkcję filarów kościoła. Na zamknięciu nawy dwa wielkie
panneaux reprezentują sakramenty otwierające drogę życiu chrześcijańskie-
mu i pełnemu uczestnictwu w życiu Kościoła: ponad chrzcielnicą ukazana zo-
389 stała scena *Chrztu w Jordanie*, przyjętego przez Chrystusa z rąk św. Jana
na znak łaski, jaką jest dla człowieka obmycie z grzechu pierworodnego i włą-
czenie go do społeczności wiernych. Na przeciwległej ścianie, ponad konfe-
388 sjonałem, *Magdalena umywająca nogi Chrystusowi* symbolizuje oczyszcze-
nie poprzez sakrament pokuty, dozwalające chrześcijaninowi na uczestnictwo
w sakramencie Eucharystii, sprawowanym przy wielkim ołtarzu. Tu nadal roz-
wijany jest wykład fundamentalnych prawd wiary, w którym wyniesiona górna

[75] Lawonawa 1991, s. 118, sądzi, że figury apostołów na filarach tworzą „rząd apostolski", który w późniejszych czasach stanie się charakterystycznym elementem ołtarzy i ikonostasów w białoruskich świątyniach; nadto błędnie identyfikuje rzeźby, gdyż myli atrybuty: wg tejże autorki św. Bartłomiej trzyma piłę, Szymon zaś nóż i skórę.

kondygnacja obrazuje ideę zbawienia poprzez ofiarę na krzyżu, ukazanym jako
Drzewo Życia. Podobnie jak w przypadku figur *Apostołów*, posłużono się śre- 384
dniowiecznym schematem ikonograficznym, który w barokowej redakcji zo-
stał wzbogacony poprzez wizualne uzmysłowienie paraleli między krwawą
ofiarą na krzyżu a eucharystyczną ofiarą mszy św., o czym przypominają win-
ne grona i kłosy wśród akantowych zwojów otaczających krzyż. Znaczący
akcent położony został na kwestię pośrednictwa Matki Boskiej i świętych.
Obraz *Matki Boskiej Bolesnej* (umieszczony pierwotnie w gł. polu ołtarza) 378
jest znakiem jej współuczestnictwa w cierpieniu Syna, stanowiąc zarazem
wyraz ufności w skuteczność wstawiennictwa, o jakie proszą dusze czyść-
cowe ukazane w dolnej strefie obrazu. Ciekawostkę ikonograficzną stanowi
włączenie tu przedstawień Adama i Ewy; pierwsi rodzice reprezentują całą
grzeszną ludzkość. Nacisk położony na ideę pokuty i pośrednictwa odpowia-
da duchowości zgromadzenia, do którego należał kościół i sprawowanie opieki
duszpasterskiej nad parafią michaliską.

Kolejną warstwę znaczeniową zawierają przedstawienia o charakterze
historyczno-symbolicznym, odnoszące się do zakonu kanoników od pokuty
oraz do fundatorów kościoła w Michaliszkach. W górnej kondygnacji gł. ol-
tarza po obu stronach krzyża klęczą pogrążeni w kornej adoracji *Św. Augu-* 385
styn i *Bł. Michał Giedroyć*. Obok założyciela rodziny augustianów, do któ-
rej należeli kanonicy od pokuty, znalazł się zatem pierwszy z wyniesionych na
ołtarze członków polskiej prowincji tego zakonu, nadto, jako rodowity Litwin,
szczególnie predystynowany do reprezentowania swych współbraci należą-
cych do prowincji litewskiej. Podobnym działaniem „pro domo sua" jest też
wyznaczenie poczesnego miejsca patronom fundatorów pierwszego tutejszego
kościoła, tak bowiem należy interpretować wymowę rzeźb *Św. Jana* i *Św.* 382, 383
Łukasza, umieszczonych w interkolumniach gł. kondygnacji ołtarza. Innym
akcentem wątku fundatorskiego jest triangul - h. Strzemię - w szponach orła
unoszącego na swym grzbiecie złocisty korpus ambony.

ANEKS I

Opis kościoła parafialnego w Michaliszkach z r. 1693 i jego uzupełnienie z r. 1695, BJ, rkps 6241 III.

Acta Provinciae Lituanae Ordinis Canonicorum Regularium. Protokoły podwójnej wizytacji klasztorów Kanoników Regularnych od Pokuty [...] prowincji litewskiej..., 1693, 1695, k. 35v.-37r.; 135v., 136r.

Conventum michaliscensis anno 1693 die 26 maii

Ecclesia michaliscensis sub titulo S. Joannis Baptistae et S. Annae, murata, nondum consecrata, cuius fundamenta iecit illustrissimus et excellentissimus dominus dominus Ciprianus Brzostowski palatinus trocensis, perfecit vero perillustris et ma-

gnificus dominus dominus Joannes Brzostowski referendarius et notarius M(agni) D(ucatus) L(ituaniae). Haec ecclesia ab intro iam perfecta, ab extra necdum, cooperta coctis tegulis. Loco altarium tres imagines. In loco maioris altaris imago Beatissimae Virginis Mariae gestans Infantulum Jesum. Secundum imago a lateris S(ancti) Casimiri, tertia in sinistris S(ancti) Antonii. Ad singula haec altaria portatile debite adornatum pro celebrandis missis. Eadem ecclesia habet fenestras undecim, duas ad orientem, quatuor ad meridiem, quatuor ad aquilonem, unam ad ocassu, ibique in choro organum magnum unum, secundum parvum portatile. Sub choro porta ecclesiae magna, simili ad occidentem, de asseribus quercinis. Cathedra concionatoria ex ligno simplici opere aedificata et scamna similiter simplicia lignea.

Sacristia hujus ecclesiae simili murata, cuius janua ad ingressu ecclesiae de asseribus quercinis, secunda janua ad ingressu monasterii ferrea, ambae januae cum seris ab intro et cum requisitis serramentis. In haec sacristia fenestrae duae et clausurae, duae fenestrorum de asseribus [...]. Ex opposito sacristiae depositorium, simili de muro inchoatum, sed necdum perfectum.

Non longa ab ecclesiam in eodem cimeterio capella lignea antiqua in loco ecclesiae praeter itae ignis consumptae. [...]

[*k. 37r.*] Vexillum magnum album alias adamaszkowe cum omnibus requisitis novum [...] Confraternitate S(anctae) Annae. Campanae magnae tres [...] in campanili [*k. 37v.*] versus ecclesiam. Campana maior insignis nomini Ciprianus, secunda insignis magna nomini Rachel, tertia minor nominis Joannes, omnes consecratae.

[*k. 135v.*] *Conventus michaliscensis anno 1695 die 6-ta aprilis*

Ecclesia ab extra. Supra inventarium praetiorum visitationi infrascripta sit additamenta cura adm(odum) r(evere)nd(i) Cypriani Woyna praepositi michaliscensis, gratiis illustr(issimum) fundatorum. [*k. 136r.*] Ecclesia eadem nova de muro a parte aliqua calce dealbata. Imagines ab extra sex, 1. S(anctae) Barbarae M., 2. S(ancti) Josephi, 3. S(ancti) Joannis Evangelistae, 4. S(ancti) Joannis Baptistae, 5. S(ancti) Michaelis Archangeli, 6. S(anctae) Annae. De super duae copulae laminam ferream dealbatam [tectae].

Ecclesia ab intra. Ab introitu ad ecclesiam capella ad sinistram partem S. Josephi Sponsi Beatissimae V(irginis) Mariae et imago ejusdem sancti agonisantis formae speciosae nova. Ad hanc capellam januae de asseribus. Altare ad dexteram in ecclesia ex asseribus, in quo imago Beatissimae V(irginis) Mariae. In ipsa ecclesia pavimentum de lateribus coctis. Scamna in ecclesia de asseribus quercinis, formae simili de asseribus quercinis, in quibus patres et fratres solent absolvere Officium Dominum [...].

ANEKS II

Opis i inwentarz kościoła oraz opis klasztoru w Michaliszkach z r. 1820, LVIA, 694-1-3544, k. 295r.–303r.

Wizyta całego funduszu rezydencji klasztoru michaliskiego diecezji wileńskiej – guberni wileńskiej – prowincji litewskiej zakonu księży Kanoników Regularnych od Pokuty, za rok 1820 skutkiem ukazu wileńskiego rzymsko-katolickiego konsystorza oddziału rządowego za N. 3522 dnia 31 miesiąca julii danego sporządzona

I. Kościół parafialny

Należący do domu zgromadzenia księży Kanoników Regularnych od Pokuty. Fundowany w roku 1622 przez ś.p. Łukasza i Cypriana Brzostowskich, pierwszych fundatorów. Konsekrowany w roku 1700 przez ś.p. Konstantego Kazimierza Brzostowskiego, biskupa wileńskiego pod tytułem Św. Jana Chrzciciela i Św. Michała Archanioła. Kościół murowany. Struktura tego kościoła jest prosta, staroświecka. Frontem na rynek, ołtarzem zaś wielkim między wschodem letnim a zimowym, mający z frontu z obu stron dwie wieże murowane z krzyżami żelaznymi, lecz w roku przeszłym przez burze pozrzucane i połamane zostały, jakowe wieże kryte są częścią blachą żeścianą, a częścią tarcicami, kościół zaś dachówką.

Do którego kościoła wchodząc z cmentarza od rynku, kruchta półokrągła murowana pod okno chórowe, dachówką kryta, z krzyżem niewielkim żelaznym na wierzchu, z frontu tej kruchty w framudze statua Pana Jezusa Nazareńskiego duża, gipsowa, a z boku tej kruchty są dwie statuy, jedna Św. Józefa od rezydencji, a druga Najśw. M(arii) Panny od miasteczka w framugach murowanych, drewniane; do kruchty drzwi dwoje podwojnych starych [*k. 295v.*] na zawiasach, jedne od miasteczka zasuwane drągiem w murowe framugi, drugie od rezydencji zamykające się na zamek wiszący. Z kruchty do kościoła drzwi duże dębowe podwójne na zawiasach, z furtką małą futrowaną na zawiasach, z klamką zapadającą i rękojmią, zasuwana ze śrzodka kościoła drągiem w murowe framugi, a drugą połowę zasuwką żelazną. Kościół ten wewnątrz akomodowany w różne figury, kwiaty, osoby ŚŚ. Pańskich, na filarach zaś 12 Apostołów i ŚŚ. Wawrzyniec i Stefan pod chórem na murze. Wszystkie osoby z gipsu, sztukatorskiej roboty, trzymające w rękach insygnia męczeństw swoich. Cały kościół sklepiony, wymoszczony posadzką na wapnie sadzoną. Drzwi do zakrystii dębowe duże, na zawiasach, z zamkiem wnętrznym francuskim i kluczem, w której mensy dwie, pierwsza po prawej stronie szuflad wielkich trzy, przy których antab żelaznych sześć, na tej mensie druga kondygnacja, na której wyciągane szufladki, pięć, nad tymi szufladkami jest szafek z drzwiczkami na zawiasach bez zamków pięć. Tamże po lewej ręce mensa druga w której szuflad cztery z antabami żelaznymi, mniejszych w końcu dwa z antabą żelazną, przy każdej po jednej, nad tą mensą szufladki wyciągające się dwie z kołkami żelaznymi, na wierzchu tych szufladek w murze szafa z dwojgiem drzwiczek na zawiasach, z zamkiem wnętrznym i kluczem oraz zaszczepką do zaszczepiania drugich, które to mensa i szafki pomalowane pod pokost; z zakrystii drzwi żelazne na cmentarz, które zasuwają się drągiem w murowe framugi – z tej zakrystii drzwi małe do framugi idącej na ambonę, z zamkiem wnętrznym bez klucza, na zawiasach, w tej framudze po lewej stronie idąc na ambonę szafka z dwojgiem drzwiczek z zameczkiem [*k. 296r.*] wnętrznym bez klucza, na zawiasach, dalej drzwiczki na ambonę bez zamku, na zawiasach, z kruczkiem do zamknięcia się. W tej zakrystii okno jedne podwójne w drzewo oprawne, na zawiasach, z zakrętką i kratą żelazną;

sufit w niej sklepiony, posadzka na wapno wymoszczona, dach tarcicami kryty. Przeciw tej zakrystii po drugiej stronie skarbiec, do którego drzwi duże dębowe, z zamkiem wnętrznym i kluczem, na zawiasach, pusty, bez stołowania, a tegoż drugie drzwi dębowe małe, na zawiasach, bez zamku, na cmentarz, drągiem zakładające się w murowe framugi. Okno kratowe jedne, dach tarcicami kryty, wymoszczony posadzką na wapnie. Jak w zakrystii, tak też i w skarbcu po kominku jednym. Drzwi do kaplicy Ś. Józefa żelazne podwójne, na zawiasach ślosarskiej roboty w różne figury i kwiaty, zielono malowane, z zamkiem wnętrznym bez klucza, w której ołtarz drewniany snycerskiej roboty o jednej kondygnacji, po obu stronach po trzy filary z kapitułami w kamień malowanymi, pośrzodku ołtarza obraz na płótnie malowany Św. Józefa konającego w obecności Pana Jezusa i Najśw. Marii Panny, w ramach snycerskich, cały ołtarz częścią pozłacany, częścią pod polor malowany, w tym ołtarzu są dwa orły snycerskiej roboty pod polor pozłacane, na postumentach także pozłacanych, które utrzymują na grzbietach swoich trumienkę drewnianą, blachą mosiężną pobielaną powleczoną, z zameczkiem wnętrznym bez klucza, z pieczęcią w puszce blaszanej, jedwabnym sznurem przeciągniętą, w której były kości różnych śś. złożone z nadpisami, lecz w roku 1812 przez wojskowych oddartą została, kości powyrzucane i podeptane. W tej kaplicy [*k. 296v.*] okno jedne z kratą żelazną, w drzewo oprawne, z dwoma furtkami odmykającymi się na zawiasach, zakrętką żelazną i dwoma kołkami oraz dwoma okienicami na zawiasach. Sufit w tej kaplicy sklepiony, posadzka fałszmarmurowa.

W środku tego kościoła pod samym sklepieniem są herby fundatorskie na drzewie rznięte, pod koroną.

Chór. Idąc z kościoła na chór gdzie schody drewniane tarcicami wysłane około słupa drewnianego, do którego drzwi stolarskiej roboty na zawiasach, z zaszczepką i probojami do zamykania zamkiem wiszącym, z drugiej strony zasuwka żelazna do zasuwania się, przeciw tych drzwi drugie na zawiasach z krukiem do zaszczepiania i zamykania miechów, tenże chór drewniany roboty stolarskiej na dwóch słupach drewnianych sosnowych, z dwoma gzymsami wierzchnim i spodnim tarcicami wymoszczony i pomalowany w kwiaty białe, prócz słupów. Okien w tym kościele jest jedenaście, częścią w ołów, a częścią w drzewo oprawne. W tymże są dwa sklepy dla umarłych, jeden pod wielkim ołtarzem, z trzema okienkami i żelaznymi kratami, do którego drzwi z kościoła bez zawiasów, z trzema kołkami żelaznymi dla odmykania. Drugi pod kaplicą Św. Józefa dla Domu Kolatorskiego, z katakumbami i okienkiem jednym, z kratą żelazną, bez drzwi, deskami założony.

Ołtarze

Ołtarz wielki na dwie kondygnacje, mensa z trzema gradusami murowana, cały ołtarz z mularskiej i sztukaterie gipsaturskiej roboty, w którym na mensie cyborium z gipsatury, drzwiczki drewniane pojedynkowe na zawiasach, z zameczkiem wnętrznym i kluczem, nad tymi drzwiczkami kielich [*k. 297r.*] pozłacany, z patyną posrebrzaną, nad tym cyborium gdzie się monstrancja stawia, po obu stronach po filarku jednym z kapitałami pod gzyms wierzchni, na którym z jednej i drugiej strony po wazonie jednym gipsowym do stawiania kwiatów – w pierwszej kondygnacji tego ołtarza obrazy niewielkie trzy Św. Jana Chrzciciela – Najśw. M. Panny Bolesnej, na wierzchu Św. Michała Archanioła, nad tymi obrazami gzyms i napis „Si hic tacuerivit lapides clamabunt". Nad tym Duch Św. w postaci gołębicy; na tejże kondygnacji po bokach cztery kolumny kręcone, między którymi dwie statuy, jedna Św. Jana Chrzciciela, druga Św. Jana Ewangelisty, przy tychże kolumnach z jednej i drugiej strony jest figurek dwie, jedna oznaczająca ofiarowanie Najśw. M. Panny, druga Symeona roboty snycerskiej, malowanych, przy tych obok cyborium dwaj aniołowie z jednej

i drugiej strony snycerskiej roboty, na gzymsach także dwaj aniołowie siedzący, a trzymający w rękach Insignia Passionis Christi Domini, tamże obok tych klęczący Św. Augustyn biskup i Św. Cyriak biskup hierozolimitański męczennik. W drugiej kondygnacji między dwiema kolumnami kręconymi na postumentach z wierzchnim gzymsem, pośrzodku tych kolumn jest figura Pana Jezusa Ukrzyżowanego między winogronem, po bokach skrzydła i dwóch aniołów na gzymsie siedzących, na gzymsie jest effigies Boga Ojca w postaci starca siedzącego na obłoku, wszystko to z gipsatury robiono, na samym wierzchu ołtarza krzyż drewniany malowany.

Ołtarz drugi Najśw. Marii Panny Różańcowej, z gipsatury robiony, o jednej kondygnacji z dwoma w górze aniołkami i św. Ignacym de Loyola. Obraz na płótnie malowany, niby deski sosnowy, na prawej ręce trzymająca Pana Jezusa maleńkiego.

Ołtarz trzeci Św. Symona Judy na płótnie malowany [*k. 297v.*], o jednej kondygnacji, z czterema w górze aniołkami na gzymsie i Św. Teresą.

Ołtarz czwarty Św. Augustyna. Obrazu nie ma, lecz statua stojąca z gipsu robiona, w prawym ręku trzyma pastorał, w lewej księgę, wokoło gipsatura z okrągłymi obrazkami na murze świętych ośmiu, malowanymi, i dwoma w górze aniołkami trzymającymi w rękach serca.

Ołtarz piąty Najśw. Marii Panny Niepokalane Poczęcie. Obrazu nie ma, lecz statua na wężu stojąca z złożonymi rękami, wkoło gipsatura z okrągłymi ośmiu obrazami na murze malowanymi Figur z Litanii, z dwoma w górze aniołkami trzymające w rękach wieniec nad głową Najśw. Marii Panny.

Ołtarz szósty Św. Antoniego. Obraz na płótnie malowany trzymającego na ręku Pana Jezusa, na jedną kondygnacją, w górze nad ołtarzem jest obraz okrągły na murze malowany Św. Rozalii, z czterema aniołkami obok.

Ołtarz siódmy Św. Anny. Obraz na desce malowany w obrazie Samotrzeciej pod płaszczem św. Joachima siedzi Najśw. M. Panna trzymająca na kolanach Pana Jezusa i św. Anna także siedząc przyjmuje Pana Jezusa, w sztuce malarskiej pozłacany, z infułą papieską posrebrzaną, na wierzchu tego ołtarza jest obraz na murze malowany Św. Franciszka Ksawerego.

Ołtarzyk bracki ponośny procesyjny Św. Anny w personach samopiątej, z Duchem Św., częścią w marcypanowej robocie pozłacane, na drugiej stronie ołtarzyka Najśw. Maria Panna Różańcowa, Św. Dominik i Św. Katarzyna, ołtarzyk zaś snycerskiej roboty [...].

[*k. 302v.*] Blacha czyli nagrobek JW wojewody Brzostowskiego, przy kaplicy Św. Józefa przybita, mosiężna, pobielana, funty 3.

II. Opisanie zabudowania rezydencji klasztoru

Rezydencja klasztoru murowana, na dwa piętra, dachówką kryta, do której wchodząc do pierwszych sieni drzwi [...] naprzeciw tych drzwi drugie podwójne [...] w tychże sieni są drzwi do pustej stancji [...] w której stolowanie z tarcic, posadzka ceglana, bez pieca, okna trzy, z tych jedne całkiem zamurowane, a w dwóch przez połowę szyby powybijane. Takowa stancja zdezelowana została w roku 1812 przez przechodzących wojsk. W sieniach stolowanie z tarcic, posadzka ceglana; z sieni tych schody stolarskiej roboty ze spodu i z boku kryte, na drugie piętro, pod którymi może być [*k. 303r.*] skład jaki, bo i drzwi są [...] na które wszedłszy po prawej ręce balasy opasujące wierzch schodów, przy których po prawej ręce drzwi [...] do pierwszego pokoju, z którego po lewej ręce kominek, obok tego drzwi do garderóbki [...] z którego pokoju drzwi drugie [...] do trzeciego pokoju [...] Cała ta strona ma podłogę z tarcic, stolowanie także z tarcic. Pokoje wybielane [...] Powróciwszy z tych pokojów do sień po prawej ręce przepierzenie z desek z drzwiami [...] gdzie może być skład jaki. Obok

tego składu stancje dwie dla ks. komendarza [...] piec na obie stancje [...] Okien wszystkich w tym całym górnym mieszkaniu [...] sztuk 12. Z góry zszedłszy na dziedziniec w prawo w tymże samym murze drugie sieni do czeladnego mieszkania [...] po lewej ręce stancja jedna [...] w tej stancji okna dwa przez połowę zamurowane dla ciepła, a trzecie małe do kuchni zasuwane, w drzewo oprawne, posadzka w tej stancji ceglana. Obok tej stancji piekarnia, czyli kuchnia [...] okna dwa wpół zamurowane, bez podłogi, z tychże sień naprzeciw tychże stancji drzwi [...] do spiżarni, w której okno jedne w połowie zamurowane i okienko małe kratowe, posadzka ceglana, stołowanie w tym dolnym mieszkaniu z tarcic, w sieniach okno jedno w połowie zamurowane, posadzka ceglana.

ANEKS III

Restauracja kościoła w Michaliszkach, 1932–1939, LKPC, 22-1-187, k. 1–3, 5, 7.

[*k. 1*] List ks. Jana Żytkiewicza do konserwatora wojewódzkiego Stanisława Lorentza, 1 IX 1932:

„Szanowny Panie. Robota rozpoczęta i uprzejmie proszę Szanownego Pana o łaskawe przybycie w jak najprędszym czasie. Przy oczyszczeniu stiuków wynikają pewne trudności, których bez obecności Pana usunąć nie możemy w żaden sposób. Łączę wyrazy prawdziwego szacunku i poważania sługa ks. Jan Żytkiewicz. Michaliszki dnia 1 września 1932 r.; na liście notatka St. Lorentza: „a/a. Byłem 3.X.32. St. L."

[*k. 2*] List Stanisława Lorentza do ks. Jana Żytkiewicza, proboszcza w Michaliszkach, 28 VII 1932:

Wielebny Księże Proboszczu, P. Piotr Hermanowicz jest obecnie w Nowogródku, gdzie buduje ołtarz i nieprędko wróci do Wilna. Zebrałem jednak informacje od p. dyr. [Jerzego] Hoppena o parafianinie p. Łobaczu, który, jak mnie zapewniono, potrafi dobrze stiuki oczyścić. Wobec tego uważam, że p. Łobacz może rozpocząć odczyszczanie stiuków. Prosiłbym tylko o zakomunikowanie mu, że ze względu na wartość stiuków należy je odczyszczać bardzo ostrożnie, żeby nie uszkodzić i nie porysować stiuku. Gdyby Wielebny Ksiądz Proboszcz lub p. Łobacz miał jakieś wątpliwości, proszę o zawiadomienie mnie o tym. Prosiłbym też o zawiadomienie o rozpoczęciu robót. Pozostaję z szacunkiem i poważaniem. St. Lorentz.

[*k. 3*] Wydział Budowlany. Oddział Sztuki Województwa Wileńskiego – pismo do starosty pow. wileńsko-trockiego w sprawie uznania za zabytek kościoła par. w Michaliszkach oraz brulion załącznika do tegoż pisma, autograf S. Lorentza, 16 VIII 1938:

Kto przejeżdżał traktem Batorego nad Narocz, pamięta dobrze zabytkowy kościół w Michaliszkach, ufundowany w początku XVII w. przez Jana Cypriana Brzostowskiego. Cenne stiukowe ołtarze i stiukowe obrazy na ścianach odnowione zostały przed kilkudziesięciu laty w barbarzyński sposób – stiuki pomalowano olejną farbą. Obecnie dzięki energii i zapobiegliwości ks. proboszcza Jana Żytkiewicza rozpoczęto odczyszczanie stiuków, których subtelny rysunek wyłaniać się zaczyna spod olejnej farby. Odczyszczono już i zakonserwowano ołtarz św. Antoniego oraz zbadano ołtarz św. Augustyna i ołtarz Niepokalanego Poczęcia NMP. W medalionach obu tych ołtarzy odnaleziono pierwotne malowidła ścienne, przedstawiające: w ołtarzu św. Augustyna popiersia siedmiu Świętych Augustiańskich, a w ołtarzu Niepokalanego Poczęcia – symbole litanii do Matki Boskiej. Można mieć nadzieję, że tak do-

brze zapoczątkowane prace konserwacyjne uda się ks. Żytkiewiczowi doprowadzić w roku przyszłym do końca. Należy tego sobie jak najbardziej życzyć, ponieważ kościół w Michaliszkach stanowi jakby prowincjonalny odpowiednik kościoła ŚŚ. Piotra i Pawła w Wilnie ze względu na bogatą dekorację stiukową wnętrza, a prócz tego położony jest na ożywionym szlaku turystycznym.

[*k. 5*] Protokół. Komisja artystyczna zaproszona przez Komitet Restauracji Kościoła Parafialnego w Michaliszkach w składzie: ks. dziekana A[dolfa] Sokołowskiego, Przewodniczącego Komitetu Parafialnego i Komitetu Restauracji Kościoła, ks. dr P[iotra] Śledziewskiego, pp. inż. architektów: St[anisława] Bukowskiego i Wł[adysława] Muzolffa oraz kierownika robót restauracyjnych arch. J[ana] Pekszy w dniu 10 września 1938 r. zlustrowała kościół parafialny w Michaliszkach i po zapoznaniu się na miejscu ze stanem wykonanych i będących w toku robót restauracyjnych w zabytkowym wnętrzu tegoż kościoła stwierdziła, że:

1. Remont zniszczonych rzeźb ornamentacyjnych i figuralnych stiukowych po należytym odczyszczeniu wykonano techniką narzutową w sposób właściwy i zgodnie z charakterem stylowych dekoracyj rzeźbiarskich wnętrza kościoła.

2. Dokonane przed kilku laty [zaczęte w październiku 1932 – przyp. MK] oczyszczanie wspomnianych w p. 1 dekoracyj rzeźbiarskich częściowo zniekształciło rysunek pierwotny i szczegóły niektórych fragmentów rzeźbiarskich bezpowrotnie, z powodu zbytniego i grubego zdarcia niewłaściwymi narzędziami tzw. koszulki górnej stiuków i większości teł w rzeźbach.

3. Na podstawie dokonanych przez Kierownictwo Robót badań ustalono, że:

a) koszulka stiukowa (górna warstwa drobnoziarnistego tynku) rzeźb ołtarza głównego i dwóch ołtarzy bocznych przy prezbiterium jest w kolorze białym w tonacji ciepłej, a tło rzeźb z tynków ciemnych lub szarych,

b) panneaux dekoracyjne w czterech płaszczyznach międzyprzyporowych pod oknami i nad drzwiami wejściowymi z prezbiterium do zakrystii i skarbca - z tynku barwnego jasnoróżowo-szarego,

c) dwa panneaux dekoracyjne międzyprzyporowe pod oknami przy chórze – wykonane z tynku szarego.

Po zbadaniu szczegółowym robót i poddaniu krytycznej ocenie zasady przeprowadzonej restauracji wnętrza kościoła Komisja stwierdza, że:

1. Wykonanie dodatkowej dekoracji ścian lub sklepień kościoła przez wprowadzenie jakiejkolwiek polichromii byłoby niewłaściwe i sprzeczne z zasadą kompozycyjną rzeźbiarskiej dekoracji wnętrza kościelnego.

2. Zasada zachowania istniejącego kolorytu stiuków w poszczególnych partiach dekoracyjnych, wprowadzająca subtelne zróżniczkowanie kolorystyczne, podkreślające odmienność charakteru rzeźbiarskiego poszczególnych fragmentów, uwypuklona dostatecznie jasnymi tłami wiążącymi dekorację rzeźbiarską w jedną całość z resztą płaszczyzn ścian i sklepień – jest przeprowadzona pod względem plastycznym właściwie i konsekwentnie, jak również dobrze zharmonizowana tonalnie, z obliczeniem na zmienne efekty zależnie od oświetlenia.

3. Zamierzone przez Kierownictwo Robót barwne potraktowanie wnętrza kruchty dla wprowadzenia kontrastu w stosunku do wnętrza nawy kościelnej Komisja uznała za słuszne.

4. Dekoracja ołtarzowa w bocznej kaplicy północnej wraz z mensą jest niewspółmierną w skali do wnętrza. Komisja uważa za możliwe przekomponowanie ołtarza, rozwiązanie barwne kaplicy i wprowadzenie kompozycji malarskiej w plafonie sklepiennym.

5. Tablice nagrobkowe powinny być usunięte z nawy i po właściwym odnowieniu nadają się do umieszczenia w kaplicach.

6. Cyborium w ołtarzu głównym winno być przekomponowane przez zmniejszenie w miarę możliwości boków i odnowione we właściwy sposób (nie może być pomalowane farbą olejną).

7. Zamierzona przez Kierownictwo Robót zmiana istniejących żyrandoli oraz rozmieszczenie tychże w bocznych przestrzeniach nawy jest wskazane, dzięki czemu usunie się przykre rozbicie głównego akcentu plastycznego, jakim jest ołtarz główny; wskazanym również jest usunięcie daszku nad amboną, wykonanego w kształcie korony, nie odpowiadającego jej charakterem stylowym.

8. Kraty w kaplicy Kotwiczowskiej oraz przy ołtarzach bocznych, balustrady prezbiterium i chóru nie odpowiadają wnętrzu kościoła i winny być przekomponowane.

(–) ks. dz(iekan) A. Sokołowski
(–) ks. dr P. Śledziewski
(–) inż. arch. St. Bukowski
(–) inż. arch. Wł. Muzolff

Michaliszki dn. 10 września 1938 r.

za zgodność odpisu:
(–) H[elena] Schrammówna
Sekretarz Administrac.

[*k. 7*]

Do Urzędu Wojewódzkiego Wileńskiego
Komunik.-Budowl. Oddział Sztuki

Kościół parafialny pod wezwaniem Św. Michała Archanioła i plebania w Michaliszkach, gminy gierwiackiej, pow. wil.-trockiego zostały zbudowane przez pana Brzostowskiego w 1622 roku. Oba te budynki stanowią cenny zabytek architektury kościelnej z tej epoki, posiadający wartość zabytkową. Kościół w Michaliszkach, jak również i plebania skutkiem działań wojennych podczas wojny wszechświatowej w 1916 roku zostały prawie zupełnie zniszczone, bo pozostały po nich tylko same ściany murów. Parafianie co prawda starają się, by przywrócić pierwotny styl kościołowi i plebanii i na ten cel składają ofiary. Ale parafia michaliska nie jest wielka, bo liczy 4500 osób i jest bardzo uboga, tak że własnymi siłami nie może odnowić zabytkowego kościoła i starożytnej plebanii. Potrzeby na odnowienie tych dwóch budynków są wielkie. Na kościele dach zniszczony zacieka, przez co niszczą się piękne starożytne rzeźby i sklepienie. Na zewnątrz styl niedotrzymany, bo wieże pokryte na tej wysokości, na jakiej zostały zniszczone podczas wojny. Ambona w pięknym stylu starożytnym zupełnie opuszczczona. Ołtarz główny tylko prowizoryczny. Plebania w takim stanie, że strach w niej mieszkać. Mur popękany w bardzo wielu miejscach od fundamentów do sufitu. Szczeliny pęknięć z każdym prawie dniem rozszerzają się. Od strony wschodniej ściana plebanii do tego stopnia już osiadła, że podłoga się wykrzywiła. Szkodę wielką poniesie architektura starożytna, jeżeli te dwa budynki kościół w Michaliszkach i plebania zostaną zupełnie zniszczone. Już parafianie mówią sprzedać murowaną plebanię na rozbiórkę cegły a za otrzymane pieniądze wystawić plebanię drewnianą. Ależ jak to sprzedawać i rozbierać budynek starożytnej architektury? Nie chcę do tego dopuścić, ale bardzo trudno mi jest odremontować te dwa budynki kościół i plebanię w Michaliszkach. Uprzejmie proszę Pana Konserwatora o zbadanie stanu kościoła i plebanii w Michaliszkach i wyasygnowanie pewnej kwoty pieniężnej na remont i konserwację zabytkowego kościoła i starożytnej plebanii.

Ks. A[dolf] Sokołowski
22 II 1939

Maria Kałamajska-Saeed

KAPLICA GROBOWA KOTWICZÓW W MICHALISZKACH

1. Opis

Na cmentarzu parafialnym, położonym ok. 2 km na zach. od kościoła, na niewielkim zalesionym wzgórzu. Zbudowana wg proj. arch. Franciszka Jaszczołda z r. 1857[1]. Usytuowana pośrodku cmentarza, na osi głównej alei, biegnącej po linii pd.-pn. Zwrócona frontem na pd. Murowana z cegły, tynkowana. Na planie litery T, z prostokątnym korpusem i dwoma kwadratowymi aneksami w części pd. Wnętrze salowe, sklepione kolebkowo, w nawie z pojedynczym gurtem w połowie długości. Ściany zwieńczone gzymsem, bez podziałów. Posadzka ceglana, zagłębiona poniżej poziomu gruntu, wejścia do położonych wyżej aneksów prostokątne, zamknięte odcinkowo, dostępne schodkami. Okna prostokątne, zamknięte półkoliście. † Ołtarz z obrazem *Matki Boskiej Jerozolimskiej*[2]. W dolnej części ścian rodzaj kolumbarium: 12 prostokątnych wnęk zamkniętych odcinkowo, z kamiennymi płytami, z których zachowane 6, w tym dwie czytelne: 1. „ZYGMUNT | KOTWICZ | ur. 20 listopada 1817 | zm. w Warszawie 15 lutego 1840 | Spoczywa na Powązkach | Wieczne odpoczywanie"; 2. „Grób | Anioła-kobiety | Filipiny | z Chłudzińskich | KOTWICZOWEJ | zmarłej w [...][3] roku życia | 8. lipca 1856 r. | Panie zmiłuj się nad Jej duszą". Elewacje na wydatnym cokole, z gzymsem okapowym, dzielone lizenami na pola, górą zamknięte podwieszonym arkadkowym fryzem. Frontowa trójdzielna, pięcioosiowa; wyższa część środkowa z trójkątnym szczytem, nad którym postument z żeliwnym krzyżem; na osi półkolista arkadowa wnęka ślepego portalu na półkolumnach toskańskich, nad nią załamany dwuspadowo gzyms, wyżej para gładkich tarcz herbowych i równoramien-

[1] LVIA, 382-1-344, k. 1r., 2 r.
[2] LVIA, 694-1-3918, k. 29r.
[3] Cyfra nieczytelna.

ny krzyż; w strefie cokołu okienko do krypty w kształcie leżącego prostokąta; na osiach skrajnych oculusy w gładkich opaskach; w częściach bocznych wąskie, półkoliście zamknięte okna w tynkowych opaskach ze zwornikiem. Elewacje boczne dwuosiowe, o pojedynczych, ślepych oknach, w aneksie wsch. prostokątny otwór wejściowy poprzedzony betonowym stopniem. Elewacja tylna trójosiowa, z niskim dwuspadowym szczytem. Dach dwuspadowy, nad aneksami bocznymi pulpitowy, kryty blachą.

438 W ogrodzeniu cmentarza od pd. bramka, murowana z cegły, tynkowana. Jednoprzelotowa, otwór zamknięty łukiem koszowym z prostokątnym uskokiem.

2. Stan zachowania

Elewacje zawilgocone, ze znacznymi ubytkami tynków. Poszycie dachu poważnie uszkodzone. Kaplica wewnątrz zdewastowana, pozbawiona wyposażenia, płyty inskrypcyjne w większości rozbite.

3. Zarys problematyki artystycznej

Kaplica stanowi w architekturze polskiej jeden z pierwszych, a na omawianym terenie bardzo rzadki przykład zastosowania form neoromańskich. Zasługuje też na uwagę jako nieznane dotąd dzieło Franciszka Jaszczołda (1806–1873), w interesujący sposób uzupełniając *oeuvre* architekta, we wcześniejszej fazie swej twórczości wyraźnie zafascynowanego malowniczym angielskim neogotykiem, czego dowodzą: kaplica dworska w Neplach, pow. bialskopodlaski (1829), dwór w Patrykozach, pow. sokołowski (po 1830), przebudowa pałacu w Korczewie, pow. siedlecki (ok. 1834), pałac w Kossowie Poleskim, obw. brzeski na Białorusi (1838), kaplica w Zakozielu (1838), przebudowa dworu w Roskoszy, pow. bialskopodlaski (ok. 1840)[4].

[4] Żywicki 1998, s. 93–94.

Dorota Piramidowicz

KOŚCIÓŁ PARAFIALNY P.W. ŚW. MICHAŁA ARCHANIOŁA W NIECIECZY

1. Historia

Niecież (Niecieczа) jest wsią położoną nad niewielką rzeczką o tej samej nazwie, ok. 8 km na pd. od Lidy. Należała do pow. lidzkiego w woj. wileńskim, od r. 1795 guberni wileńskiej w granicach Cesarstwa Rosyjskiego. W II Rzeczypospolitej powiat ten dołączony został do woj. nowogródzkiego. W październiku r. 1939 władze radzieckie przekazały go Republice Litewskiej. Od r. 1991 znajduje się na terenie państwa białoruskiego, w rejonie lidzkim obwodu grodzieńskiego.

W początku w. XVIII Niecież należała do łowczego wołkowyskiego Kazimierza Stanisława Kałuszewskiego i jego żony Marianny z Niewiarowskich, starościanki budowieckiej, w r. 1762 jako właściciel występuje Józef Borzymowski[1], sędzia ziemski lidzki[2], wzmiankowany jeszcze w r. 1788[3], od jego spadkobierców w r. 1796 majątek kupili Andrzej Laskowicz, chorąży brygady lit. i sędzia normalny piński wraz z żoną Teresą z Dąbrowskich[4], w r. 1837 jako dziedzic wzmiankowany był ich syn (?), Stanisław Laskowicz, marszałek szlachty powiatu lidzkiego[5]. W r. 1849 dobra należały do Śnieżyńskich[6], wzmiankowanych także w r. 1886[7].

---

[1] VUB, 57-Б.53-830, k. 4.

[2] VUB, 57-Б.53-832, k. 7v., zob. aneks I.

[3] LVIA, 694-1-3591, s. 338, *Stan kościoła parafialnego niecieckiego*, 1801.

[4] LVIA, 694-1-4003, k. 11r., inwentarz kościoła w Nieciеczy, 1796.

[5] LVIA, 694-5-3037, k. 20r., *Inwentarz niecieckiego rzymskokatolickiego parafialnego kościoła, położonego w województwie nowogródzkim powiatu i dekanatu lidzkiego, sporządzony w roku 1931*, zob. aneks II.

[6] VUB, 4-36129 (A.2795), k. 2r.

[7] *Słownik geograficzny*, t. 2, 1886, s. 50.

Kościół i uposażenie umożliwiające utworzenie parafii w Niecieczy fundowali Kazimierz Stanisław i Marianna Kałuszewscy, którzy 19 VIII 1715 nadali plebanowi 3 włóki gruntu, 10 poddanych i karczmę[8]. Pierwszym proboszczem został ks. Antoni Kałuszewski, brat (?) fundatora. Parafia, po raz pierwszy wzmiankowana w aktach synodu bpa Michała Zienkowicza z r. 1744, należała do dekanatu lidzkiego diecezji wileńskiej[9]. Pozostając cały czas w tymże dekanacie, wraz z nim przeszła w r. 1991 do diecezji grodzieńskiej.

Od r. 1764 przy kościele istniał szpital-przytułek, ufundowany z legatu pozostawionego na ten cel przez zmarłego proboszcza niecieckiego, ks. Macieja Nosowicza, uzupełnionego przez stolnikową lidzką Franciszkę Borzymowską[10]. Kolejny drewniany budynek szpitala wystawiony został w r. 1796 staraniem proboszcza Ignacego Sipayłły[11].

Od lat czterdziestych w. XIX istniało przy kościele Bractwo Różańcowe[12], w latach dwudziestych w. XX założono Tercjarstwo oraz Bractwo Szkaplerzne[13].

Drewniany kościół, zbudowany w r. 1715 przez Kałuszewskich, otrzymał wezwanie Św. Michała Archanioła[14]. Wg opisu z r. 1731 miał „wieży trzy malowane, a czwartą małą". W ołtarzu gł. był umieszczony obraz *Najśw. Panny Marii*, z zawieszonymi na nim srebrnymi pierścieniami, koralowymi zausznicami i perłami; w drugim ołtarzu także obraz *Najśw. Panny Marii*, z dwiema koronami, trzema sznurami pereł i dwiema tabliczkami (wotami), w trzecim obraz *Św. Józefa*; czwarty z obrazem *Tron Łaski*, był wtedy „jeszcze nie postawiony i nie złożony". Wymieniono także malowaną drewnianą ambonę, chrzcielnicę i jeden konfesjonał. Na chórze z tralkową balustradką stał pozytyw, który został właśnie naprawiony. Wśród sreber wymieniono puszkę, trzy kielichy z patenami i dwa pacyfikały, a z pozostałych elementów wyposażenia m.in. rzeźbę *Chrystus Zmartwychwstały*, szesnaście drewnianych, malowanych lichtarzy, siedem ornatów i kapę oraz dwa dzwony, jeden w dzwonnicy, drugi na kościele[15].

Przed r. 1763 został sprawiony lub całkowicie przebudowany ołtarz gł., architektoniczny, o dwóch kondygnacjach, rzeźbiony, srebrzony i złocony. W dolnej kondygnacji znajdował się obraz *Ukrzyżowanie*, w górnej, pomiędzy kolumnami, *Św. Michał Archanioł*. Trzy ołtarze boczne były również rzeźbione, malowane różnymi kolorami, jednokondygnacyjne, z obrazami *Matki Boskiej Białynickiej*, *Św. Joachima* i *Św. Józefa*; czwarty był skromniejszy, z obrazem *Św. Antoniego*. Zasób sreber powiększył się o drugą puszkę, ze-

---

[8] VUB, 57-Б.53-1337, k. 1r. (to samo pod sygn. VUB, 57-Б.53-1374).

[9] Kurczewski 1912a, s. 179.

[10] VUB, 57-Б.53-832, k. 7r., zob. aneks I.

[11] LVIA, 694-1-4003, k. 11r., inwentarz..., 1796.

[12] VUB, 4-36129(A.2795), k. 1v.

[13] LVIA, 694-5-3039, k. 21r.

[14] VUB, 57-Б.53-1337, k. 1r.; *Catalogus ecclesiarum* 1939, s. 75, gdzie nazwisko fundatora pomyłkowo jako „Łukaszewski".

[15] VUB, 57-Б.53-829, k. 1r.–3r.

spół szat liturgicznych liczył dziesięć ornatów[16]. Kościół służył nie tylko katolikom, lecz również unitom, gdyż w inwentarzu wymienione zostały naczynia, mszał i szaty używane do odprawiania liturgii w obrządku wschodnim[17]. W r. 1771 kościół określono jako stary i potrzebujący reperacji. Ze sporządzonego wówczas opisu, nieco dokładniejszego niż w r. 1731, wynika, że był kryty gontami, z ceglaną posadzką, przyległymi do prezbiterium aneksami zakrystii i skarbczyka. Z trzech wież w fasadzie środkowa była większa, wszystkie malowane na niebiesko. Ołtarze i pozostałe sprzęty były te same co w r. 1731, m. in. niewielka ambonka „okrągła, na słupku, stolarskiej roboty, granatowo malowana". Na chórze z tralkową balustradką „pozytywek bardzo stary, zepsuty, nie tak reperacii jak nowego potrzebujący". Inwentarz wymienia nadto dwanaście par dużych i dwie pary małych cynowych lichtarzy, trzynaście ornatów i dwie kapy[18].

W r. 1776 kosztem proboszcza, ks. Jana Dunkina, kościół odremontowano, ściany zostały wzmocnione lisicami, dach pokryto gontem. Wieżyczki pomalowano na czerwono, krzyże w ich zwieńczeniach wyzłocono. Wnętrze, poprzedzone babińcem, kryte było deskowym stropem, wspartym na czterech słupach, podłoga ceglana. W r. 1782 na wyposażenie świątyni składał się ołtarz gł., z tymi samymi co dawniej obrazami i marmoryzowanym na czerwono tabernakulum, a także cztery ołtarze boczne: dwa malowane czarno-biało, jeden na biało i jeden iluzjonistyczny „różnymi kolorami na optykę malowany". Poza ołtarzami w kościele znajdowało się aż pięć obrazów *Matki Boskiej*, dwa *Św. Antoniego*, a ponadto *Przemienienia Pańskiego* (określony jako stary), *Pana Jezusa*, *Archanioła Michała*, *Św. Dominika i Św. Jana Nepomucena*[19].

W tekście aktu wizytacji generalnej z r. 1796 odnotowano, iż „kościół w stanie najnikczemniejszym, lada czas rozwali się, facjata zbyt pochyliła się, cały dach za sobą pociągnęła, krokwie i belki z miejsc powychodziły, wkoło zaś kościoła podręby pogniły; wielkiej i najprędszej reparacyi potrzebuje". Stan wyposażenia nie wzbudzał zastrzeżeń, a z ciekawostek odnotowano, że organy namalowane są „na optykę" na ścianie chóru[20]. Wśród sreber, częściowo zrabowanych przez Kozaków w r. 1794[21], wymieniono monstrancję (połamaną i nieużyteczną), kielich, dwie pateny, dwie korony na obrazie *Najśw. Panny Marii* i małą tabliczkę wotywną. Ówczesny proboszcz ks. Ignacy Sipayłło ufundował puszkę, która miała być wykonana w Wilnie. Kosztem tegoż ks. Sipayłły w r. 1799 świątynia została odremontowana: wymieniono sufit, ułożono drewnianą podłogę, dach pokryto gontem[22].

---

[16] VUB, 57-Б.53-830, k. 2r.–3v.
[17] *Ibidem*, k. 3r.–3v.
[18] VUB, 57-Б.53-831, k. 1r.–3r.
[19] VUB, 57-Б.53-832, k. 1–4v., zob. aneks I; także: VUB, 57-Б.53-833, k. 1v.
[20] LVIA, 694-1-4003, k. 11r., inwentarz..., 1796.
[21] LVIA, 694-1-3599, k. 3r., wymienione m.in.: puszka, kielich, monstrancja, a także ornat, kapa, bielizna oraz miedziany kociołek.
[22] LVIA, 694-1-3591, s. 326, *Stan kościoła...*, 1801.

Naprawy te nie wystarczyły jednak na długo. W r. 1837 „po zrujnowaniu pierwszego postawiony został drugi, w słupach murowanych"[23], do dziś istniejący kościół. Wzniesiony kosztem ówczesnego posiadacza Niecieczy, Stanisława Laskowicza[24], otrzymał tak jak poprzedni wezwanie Św. Michała Archanioła.

Świątynia miała 33 łokcie długości, 20 szerokości, drewnianą podłogę i była kryta gontem. Po obu stronach prezbiterium znajdowały się aneksy (opisane jako zakrystie). W fasadzie pierwotnie nie było półkolistych okien, zostały one wycięte przez ks. Edwarda Zdanowicza (który był proboszczem w Niecieczy w latach ok. 1908–1928). W r. 1925 w ołtarzu gł. znajdował się krucyfiks i drewniane tabernakulum „ładnej stolarskiej roboty". Z lewej strony był ołtarz z obrazem *Matki Boskiej Ostrobramskiej*, z prawej *Najśw. Serca Jezusa*. Na ścianach wisiały obrazy: *Trójcy Św.*, *Św. Katarzyny Sieneńskiej*, *Matki Boskiej Białynickiej* (w posrebrzanej sukience), *Matki Boskiej Borzewskiej* oraz sześć innych, różnej wielkości. W kościele stało pięć konfesjonałów, ambona była „pomalowana z rzeźbą", chór wspierał się na czterech słupach, a na nim stały niewielkie, pięciogłosowe organy kupione przez proboszcza. W zakrystii przechowywano dwie monstrancje (starą i nową), trzy puszki (dwie nowe i starą), dwa kielichy, pięć paten (cztery stare). Ornatów było trzynaście, kap sześć[25]. Teren przykościelny był ogrodzony kamiennym murem, pokrytym w r. 1922 betonowym daszkiem[26]. W r. 1928 staraniem ks. Stanisława Mikulskiego został rozpoczęty remont kościoła[27], po r. 1930 dach został pokryty blachą ocynkowaną[28]. Inwentarz z r. 1931 wspomina, że w ołtarzu gł. znajdowała się rzeźba *Chrystus Ukrzyżowany* i obraz *Św. Michał Archanioł*[29].

Pod koniec lat czterdziestych w. XX kościół został zamknięty. Wierni odzyskali go w r. 1988. Początkowo dojeżdżał tu ks. Tadeusz Kaczan[30], który został następnie pierwszym proboszczem odrodzonej parafii. Od r. 2001 pod patronatem „Caritas" diecezji grodzieńskiej istnieje w Niecieczy ośrodek kolonijny[31].

Na podstawie dostępnych źródeł udało się częściowo ustalić listę proboszczów w Niecieczy: Antoni Kałuszewski (1715), Maciej Jan Nosowicz (1731), Jan Dunkin (1770), Tomasz Górski (1782), Ignacy Dominik Sipayłło (1788), Julian Turowicz (1849), Żyworonek (1870), Matkiewicz (1890), Aleksander Birkont (1892), Edward Zdanowicz (1908–1928), Stanisław Mikulski (1928-1931), Aleksander Augustynowicz (1931–1939), Tadeusz Kaczan (1994–1997), Władysław Grzegorek (1997–2000), Andrzej Gorbacz (2000–2003), Leonid Liszczyk (od 2003).

---

[23] VUB, 4-36129(A.2795), k. 1v.
[24] *Catalogus ecclesiarum* 1939, s. 75.
[25] LVIA, 694-5-3042, k. 2v.
[26] LVIA, 694-5-3036, k. 4v.
[27] LVIA, 694-5-3050, k. 1r.–3r.
[28] LVIA, 694-5-3039, k. 8r., *Visitatio pastoralis*, 1932.
[29] LVIA, 694-5-3037, k. 20r., *Inwentarz...*, 1931, zob. aneks II.
[30] Hlebowicz 1991, s. 74.
[31] *Obóz nadziei*, s. 11.

Początkowo wszystkie kolejne dzwonnice były drewniane. W r. 1771 w starej, dwukondygnacyjnej dzwonnicy znajdowały się dwa dzwony; trzeci był na wieży kościelnej[32]. W r. 1782 zastąpiła ją nowa, również piętrowa, kryta gontami[33], w r. 1796 i 1801 określana jako stara i potrzebująca naprawy[34]. Wg opisu z r. 1849 w kościele były trzy niewielkie dzwony: z napisem: „Me fudit Johann Jakub Dornmann Regiomonti ks. Maciej Nosewicz 1747"; z napisem: „1680 r. Pater me festi"; oraz z napisem: „1777 Jezus Marya Józef"[35]. Pod koniec w. XIX zdecydowano się na postawienie przy kościele nowej, murowanej dzwonnicy. Zachował się jej projekt, wykonany w r. 1887 przez inż. Pacewicza[36]. Miała być z kamienia, z pasami tynku na narożach i sześcio- *491*
boczną drewnianą górną kondygnacją o trójlistnie zamkniętych prześwitach, zwieńczoną wysoką iglicą z krzyżem. Drzwi i okna były zamknięte półkoliście, w tynkowych opaskach z kluczem, ponad wejściem znajdował się witrażowy (?) krzyż w podobnej opasce. Projekt nie doczekał się realizacji[37], podobnie jak kolejny, przewidujący budowę drewnianej[38]. Istniejąca dziś murowana dzwonnica została wystawiona w r. 1892, staraniem proboszcza Aleksandra Birkonta. Z odlewni Stanisława Czerniewicza w Pustelniku pod Warszawą sprowadzono dwa dzwony[39], z których przetrwał jeden, ufundowany przez Adolfa Dudzicza.

Pierwsza wzmianka o plebanii pochodzi z r. 1771, kiedy wymieniany jest budynek starej „rezydencji plebańskiej" oraz nowej, którą wystawił ówczesny proboszcz ks. Jan Dunkin. Była niewielka, kryta gontem, poprzedzona ganeczkiem[40]. Opis z r.1782 świadczy o pewnej wystawności, z jaką urządzono pokoje, ozdobione malowanymi płóciennymi obiciami[41]. W r. 1796 plebania była w dobrym stanie, jedynie dach wymagał naprawy[42], wykonanej w r. 1799 kosztem proboszcza ks. Ignacego Sipayłły[43]. Kolejna drewniana plebania została zbudowana w r. 1874; składała się z czterech pokoi, kancelarii, przedpokoju, kuchni i pokoju dla służby, poprzedzona od frontu oszklonym gankiem[44]. Budynek ten został rozebrany prawdopodobnie w latach czterdziestych w. XX[45].

---

[32] VUB, 57-Б.53-831, k. 3r.

[33] VUB, 57-Б.53-832, k. [illegible]v., 7r., zob. aneks I.

[34] LVIA, 694-1-4003, k. 11v., inwentarz..., 1796; *ibidem*, 694-1-3591, s. 332 oraz *Stan kościoła*..., 1801.

[35] VUB, 4-36129(A.2795), k. 1v.

[36] LVIA, 604-4-3861, k. 11r.–12r., 17r.–18r., *Проект на постройку новой колокольни.*

[37] LVIA, 604-4-4376, k. 1r.–5r.

[38] LVIA, 382-1-1408, k. 1r.–1v., 5r.

[39] Brensztejn 1924, s. 132, 191.

[40] VUB, 57-Б.53-831, k. 3v.

[41] VUB, 57-Б.53-832, k. 7v.–8r., zob. aneks I.

[42] LVIA, 694-1-4003, k. 12v., inwentarz..., 1796.

[43] LVIA, 694-1-3591, s. 333, *Stan kościoła*..., 1801.

[44] LVIA, 694-5-3037, k. 22v., *Inwentarz*..., 1931, zob. aneks II.

[45] Informacja uzyskana na miejscu.

2. Opis

2.1. Architektura

Kościół położony przy głównej drodze, w pn. zach. krańcu wsi. Oriento-
439 wany, drewniany, konstrukcji zrębowej, na murowanej i tynkowanej podmu-
440 rówce, o murowanych kolumnach i filarach, na których wsparta więźba da-
442 chowa. Szalowany pionowo. Na rzucie prostokąta o trójbocznym zamknięciu. Korpus trójnawowy, pseudobazylikowy, dwuprzęsłowy, prezbiterium wydzielone we wnętrzu, nieco szersze i niższe od nawy głównej, zamknięte prosto, ujęte w aneksy zakrystii (pd.) i skarbca (pn.) o ukośnych ścianach wsch.
443, 444 Wnętrze częściowo tynkowane, nawy rozdzielone dwiema parami drewnianych ośmiobocznych słupów, posadowionych na murowanych, wysokich ośmiobocznych cokołach, uskokowo zwężających się ku górze. Ściany boczne rozczłonkowane występującymi z lica filarami, w narożach ściany zach. ćwierćkolumny. W nawie głównej i prezbiterium strop o łuku koszowym, w nawach bocznych, podchórzu i aneksach płaskie stropy, wszystkie pokryte boazerią. W podchórzu w części środkowej kruchta wydzielona drewnianymi ściankami, po jej bokach od pd. schody na chór, od pn. składzik. Okna prostokątne, zamknięte łukiem odcinkowym, w profilowanych obramieniach – po dwa w ścianach naw i po jednym w bocznych ścianach aneksów; w zamknięciu prezbiterium dwa wąskie, zamknięte półkoliście, w ścianie zach. trzy półkoliste; w ukośnej ścianie aneksu pd. prostokątne, w profilowanym obramieniu. Otwory wejściowe prostokątne: w ścianie zach. wypełniający całą szerokość interkolumnium, w drewnianym obramieniu; z podchórza szerokie wejście do nawy gł. i dwa węższe do naw bocznych; w ścianach bocznych prezbiterium podobne wejścia do aneksów, w ukośnej ścianie aneksu pn. drzwi wejściowe w gładkim obramieniu. Chór muzyczny, zajmujący 1/3 szerokości przęsła zach., wsparty na dwóch murowanych filarach, przed którymi półkolumny, i dodatkowo na parze drewnianych, ośmiobocznych słupów; parapet chóru szalowany pionowo, na osi występ na rzucie łuku koszowego, ujęty gzymsami.

441 Elewacja frontowa rozczłonkowana czterema półkolumnami, z wydzielonym okapowym daszkiem trójkątnym szczytem, szalowanym ukośnie, z drewnianym krzyżem na osi. Otwór wejściowy o lekko ściętych narożach, drzwi dwuskrzydłowe. Nad szczytem czworoboczna, dwukondygnacyjna wieżyczka, której górna kondygnacja nieznacznie węższa, z okienkami zamkniętymi łukiem odcinkowym; w zwieńczeniu równoramienny krzyż. Elewacje boczne trójosiowe, okna w listwowych obramieniach, podobnie jak w elewacjach tylnych. Dach dwuspadowy, przechodzący od wsch. w trójpołaciowy, na kalenicy wieżyczka na sygnaturkę, z prostokątnymi otworami. Wieżyczka i sygnaturka przekryte daszkami czterospadowymi. Wszystkie dachy kryte blachą.

Przy wejściu do zakrystii w progu granitowy blok z wyrytą datą i inicjałami: *1821 | SL* (Stanisław Łaskowicz?).

2.2. Wyposażenie

Ołtarz zredukowany do drewnianego tabernakulum, stojącego nad wysu- *445*
niętą mensą, ujętą po bokach cokołem złożonym z dwóch par przysadzistych prostopadłościennych filarów, malowanych na szaro, marmoryzowanych. Tabernakulum architektoniczne, ok. 1760, z ornamentem rocaille, wtórnie malowane na biało, ze złoconymi detalami; trójprzęsłowe, z wysuniętą półkoliście częścią środkową i faliście wygiętym belkowaniem, przęsła boczne niższe, za nimi ażurowe, złocone uszy z rocaille'owych grzebieni; na odcinkach gzymsów figurki aniołków, w zwieńczeniu tronu eucharystycznego rzeźba *Bara-*
nek Apokaliptyczny, w promienistej glorii. Antependium, wyk. 1994 przez *446*
snycerza z Mińska[46], pastisz w stylu regencji, drewniane, trójdzielne, symetryczne, z kwadratowych ażurowych płycin, wypełnionych akantem i karbowaną wstęgą, w środkowej owalny kartusz.

Ołtarze boczne (2), ok. poł. w. XIX, murowane, architektoniczne, na przy- *447*
sadzistych półkolumnach ustawionych na sześciennych cokołach, z trójkątnym naczółkiem nad belkowaniem z fryzem kroksztynowym. W polach środkowych obrazy, przed r. 1925: w ołtarzu pn. *Matka Boska Ostrobramska*,
w pd. *Najśw. Serce Jezusa*. Tabernakula niewielkie, z tronem eucharystycz- *448*
nym ujętym wolutami. Mensy drewniane, marmoryzowane, z trzema prostokątnymi płycinami, z których środkowa szersza.

Ambona, pocz. w. XX (?), drewniana, mazerowana, kosz pięcioboczny, *450*
ogzymsowany, z wąskimi, prostokątnymi płycinami na narożach i rzeźbioną, upiętą z boku srebrzysto-niebieską draperią, z wywiniętą srebrzysto-czerwoną podszewką.

Organy, ok. 1920, na kontuarze tabliczka z napisem: *A.ORLOWSKI.* *451*
WILNO, pięcioosiowe, z szeroką wieżą centralną ujętą ustawionymi na konsolach kolumienkami korynckimi, segmenty skrajne na wyższych cokołach, w formie ujętych kolumienkami korynckimi i zwieńczonych belkowaniem łuków arkadowych, nad nimi stylizowana dekoracja akantowa.

Konfesjonał, lata trzydzieste w. XX, mazerowany, korpus z drzwiczkami *452*
z prostokątną płyciną i trójbocznym zapleckiem, zwieńczony uproszczonym belkowaniem z plecionką we fryzie i wydatnym gzymsem z ząbkowaniem.

Ławki (2), 1899, pięciorzędowe, boki nakryte odcinkami profilowanych listew, front z parą prostokątnych, zbliżonych do kwadratu płycin, wtórnie malowane, na jednym z zaplecków wyryta data: *1899*.

Feretrony: 1–2, pocz. w. XX, w formie neogotyckiego retabulum, w polu *453*
środkowym zamkniętym łukiem ostrym obrazy, ol. na blasze: *Św. Jan Chrzciciel*, *Niepokalane Poczęcie NPM.* oraz *Św. Franciszek* i *Matka Boska*
Bolesna; 3. lata trzydzieste w. XX, neobarokowy, z ujętym wolutami polem *454*
środkowym w kształcie prostokąta zamkniętego półkoliście, z obrazami ol. pł. *Chrzest Chrystusa* i *Michał Archanioł*, w zwieńczeniu owalny kartusz z hierogramami *IHS* i *MARYA*, na narożach cztery metalowe świeczniki w kształcie przyklękających aniołów, trybowane z posrebrzanej blachy.

---

[46] Informacja uzyskana na miejscu.

455 Obrazy: 1. *Stygmatyzacja św. Katarzyny Sieneńskiej*, 4. ćw. w. XVIII
(naklejony na dyktę), pokryty sukienką mosiężną, posrebrzaną, rama rzeźbiona,
457 ażurowa; 2. *Matka Boska z Dzieciątkiem (Borzewska)*, 4. ćw. w. XVIII,
458 rama drewniana; 3. *Matka Boska z Dzieciątkiem (Białynicka)*, po r. 1840,
456 sukienka metal srebrzony; 4. *Archanioł Michał*, 1928, sygn. *B. Rzeczycki 19. IX. (19)28 r.* 5. *Złożenie do grobu*, stacja XIV Drogi Krzyżowej, 2. poł. w. XIX, ol. pł., w ramie zwieńczonej krzyżykiem (resztki ram pozostałych stacji w dzwonnicy).

459, 460 Rzeźby, drewniane, polichromowane: 1–2. *Chrystus Ukrzyżowany*, ok.
462, 461, poł. w. XVIII; 3. *Chrystus Ukrzyżowany*, 2. poł. w. XVIII; 4–5. *Chrystus*
463 *Ukrzyżowany*, w. XVIII, o charakterze ludowym; 6. *Chrystus Ukrzyżowa-*
464 *ny*, w. XIX/XX, o charakterze ludowym.

449 † Tabernakulum, 1. poł. w. XVIII, wtórnie malowane farbą olejną i złotolem; szafka sześcienna o ściętych narożach, ujęta wydatnymi wolutami z rzeźbionymi liśćmi akantu i kampanulami, na drzwiczkach zamknięta łukiem półkolistym płycina z płaskorzeźbionym kielichem, w którym hostia, na ścianach bocznych palmety z wici akantowej, zwieńczone wyłamanym gzymsem, nad którym na osi pełnoplastyczna, uskrzydlona główka anielska i wysoki zaplecek tronu eucharystycznego w formie paludamentu rozpiętego pod lambrekinowym baldachimem, zwieńczonym krzyżem na kuli, pośrodku kolisty krąg obłoków, na jego tle trójkąt z *Okiem Opatrzności*.

490 Tablica epitafijna, wmurowana w ścianę pd., kwadratowa, z czarnego marmuru, ze złoconą inskrypcją: D.O.M. | TU LEŻY | ANTONI BORZYMOWSKI | ROT(MISTRZ) KAW(ALERII) NAR(ODOWEJ) WOYSK POL(SKI)CH | URODZIŁ SIĘ R(OK)U 1757. | JANU(ARII) 18 | UMARŁ R(OK)U 1813. FEBR(UARII) 24[47].

Naczynia i sprzęty liturgiczne:

Monstrancje: 1. † barokowa, w. XVIII (?)[48]; 2. neobarokowa, pocz. w. XX, plater częściowo złocony, z cechą *Norblin & Co* | *Galw:* | *Warszawa* oraz nr kat. *B 1615*, na owalnej, profilowanej stopie z ornamentalnym wąskim otokiem i pasem winnej latorośli, trzon z owoidalnym czteropolowym nodusem z palmetami, owalna promienista gloria z figurkami i główkami anielskimi, zwieńczona koroną zamkniętą z równoramiennym krzyżem.

465 Kielichy: 1. barokowy, ok. poł. w. XVIII, srebrny częściowo złocony,
gładki, z gruszkowatym nodusem, na kolistej profilowanej stopie rytowany h.
467 własny Kałuszewskich i monogram *KSK* (Kazimierza Stanisława Kałuszew-
466 skiego); 2. neogotycki, ok. 1925, z cechami: *W. STUPNICKI* | *PRZEMYŚL* oraz imienną *WS* i polską probierczą, wprowadzoną w r. 1921, czara srebrna, stopa i trzon mosiężne, częściowo złocone, na kolistej profilowanej stopie, spłaszczonym kulistym nodusie i koszyczku rytowana i puncowana wić z trójliści w otoku i pojedynczych liści laurowych, na stopie napis: „Pamiątka śmierci Adeli z Czeszejków Tobołowej 1 | II 1925"; 3–7. † bliżej nieokreślone[49].

---

[47] Tablica opisana: VUB, 4-36129(A.2795), k. 1v.
[48] LVIA, 694-5-3037, k. 20v., *Inwentarz* ..., 1931, zob. aneks II.
[49] *Ibidem*, zob. aneks II.

Pateny: 1–3. barokowe, w. XVIII, srebrne, z rytowanymi na kołnierzu:
równoramiennym krzyżem w wieńcu laurowym; z hierogramem *MARYA* w 469, 468
schematycznym wieńcu; z krzyżem; 4. bez cech stylowych, ok. 1925 (nale-
żąca do kielicha nr 2), srebrna, z cechą imienną *WS* i polską probierczą, wpro-
wadzoną w r. 1921.

Puszki: 1. barokowa, 2. poł. w. XVIII, srebrna, częściowo złocona, gład- 470
ka, z kolistą profilowaną stopą i gruszkowatym nodusem, pokrywa zwieńczona
półkulą z równoramiennym krzyżem; 2–4. † nieokreślone[50]; 5. pokrywa puszki,
barokowa przed r. 1714, srebrna, złocona, zwieńczona krzyżykiem na spłasz-
czonej półkuli, na brzegu napis: „Frate(r) Hilarion Streczon Praed(icator) Ge-
neralis Ordinis Praе(dicatorum) Obtulit pro Peccatis A. 1714".

Naczynie chrzcielne, 4. ćw. w. XIX, plater, z cechą: *Norblin & Co* | 481
Galw. | *Warszawa*: miseczka owalna, z wywiniętym kołnierzem, na krótszym
boku półkoliście wyciętym do wrębu, ampułka z pękatym brzuścem i szero-
kim wylewem w połowie przesłoniętym pokrywą, ucho z dwóch wolutek.

Relikwiarze: 1. Drzewa Krzyża Św., rokokowy, 3. ćw. w. XVIII, srebr- 471
ny, z owalną, promienistą glorią, z wyciętym pośrodku krzyżem, oraz plakie-
tami z przedstawieniami *Gołębicy Ducha Św.* i *Pietà*, na owalnej ośmiopo- 484
lowej stopie ornament rocaille i plakieta w formie kartusza z h. Lis i Trąby; 485
2. śś. Kazimierza, Felicjana, Krystyny i Wiktoryna, neobarokowy, 2. poł. w. 472
XIX, mosiężny, złocony, z owalną promienistą glorią zwieńczoną krzyżykiem,
na puklowanej stopie pasowy ornament z wolut, nodus gruszkowy, wewnątrz
stopy wydrapany napis: *Wilno*.

Trybularz, w. XIX/XX, mosiężny, z ażurowym pasowym ornamentem 482
z palmet i liści, stopa wtórna, z niklowanego metalu.

Łódka na kadzidło, rokokowa, 3. ćw. w. XVIII, srebrzona, korpus w for- 483
mie nautilusa, puklowany, stopa owalna, ośmiopolowa, dwustrefowa, z ryty-
mi czteropłatkowymi kwiatkami w strefie dolnej i puncowanym rocaille'owym
otokiem w górnej, nodus gruszkowaty, puklowany, skręcony.

Krzyż ołtarzowy, 4. ćw. w. XVIII, żeliwny, na sześciennej podstawie, 473
malowany wtórnie czarną farbą olejną, pasyjka wtórna.

Świeczniki: rokokowe, cynowe: 1–3. 3. ćw. w. XVIII, na trójkątnej wolu- 474
towej podstawie na nóżkach w formie zwiniętych liści, na bocznych powierzch-
niach motyw zdwojonej konchowej muszli, trzon tralkowy, kanelowany, takiż
wazonowy nodus; 4–5. 3. ćw. w. XVIII, na trójkątnej wolutowej podstawie na 475
kulach na niej znaki konwisarskie: gryf i harfa, trzon tralkowy, nodus kulisty; 6–
9. 4. ćw. w. XVIII, na sześciennej, kanelowanej podstawie, na kulach, trzon 476
gładki; 10–11. na wolutowej podstawie na kulach, trzon wysoki; 12–15. 4. ćw. 477
w. XVIII, blaszane, trybowane, w kształcie klęczących aniołków.

Świeczniki do katafalku, 2. poł. w. XVIII, drewniane, malowane na czar- 480, 479,
no farbą olejną: 1–4. z owalnym nodusem; 5–6. z kulistym nodusem; 7. z wa- 478
zonowym nodusem.

Lampa wieczna, pocz. w. XX, plater, z cechą: *M. Niewiadomski* | *Wil-*
no, gładka, z opaską i ażurowymi ramionami w formie stylizowanych gałązek.

---

[50] *Ibidem*.

486 Lawabo, 1. poł. w. XVIII, cynowe, z wytłoczonym pod koroną z krzyżem monogramem: C.S.

487 Ornaty: 1. biały, XIX/XX, w kolumnie haft nicią złotą, srebrną i pajetka-
488 mi, z motywem uproszczonej arabeski i monogramem: *MA*, boki nowe; 2. czerwony, kolumna 3. ćw. w. XVIII, z jedwabnej tkaniny z falistym wzorem drobnych liści i kwiatów zwisających na cienkich łodyżkach, boki i galon nowe.

† Makata, 1917, na czarnym płótnie wielobarwny haft krzyżykowy wełną, z wzorem dużych wiązanek z polnych róż, obramienie z drobniejszymi gałązkami i pojedynczymi kwiatami, w górnej części haftowany napis: WSPÓLNA | OFIARA | Z KŁÓKOWICZ | SRW. 1917 r., w dolnej: OD POWIETRZA | GŁODU OGNIA I WOJNY WY|BAW NAS P(ANIE).

489 Chorągiew procesyjna, 1927, awers z białego adamaszku, w obszytym galonem polu aplikowane i haftowane kordonkiem przedstawienie *Matki Boskiej Częstochowskiej* (twarze Marii i Dzieciątka oleodrukowe) oraz napis: KRÓLOWO KORONY POLSKIEJ | MÓDL SIĘ ZA NAMI, na rewersie z czerwonego adamaszku haftowany biały orzeł i napis: BÓG I OJCZYZNA | DAR OD OSADNIKÓW Z NIECIECZY, poniżej data: *1927*.

2.3. Otoczenie kościoła

440 Ogrodzenie z kamienia polnego, od zach. bramka o czterech tynkowanych filarach opiętych pilastrami, nakrytych czterospadowymi daszkami.

Nagrobki w obrębie terenu kościelnego: 1. z czerwonego granitu, w formie steli, bez krzyża, otoczony żeliwną balustradką, z inskrypcją: „D.O.M. |Ś.P. Karolina | Krzywcowa | zm. 10. Maja | 1892 w wieku l. 84 | Pokój jej duszy"; 2–5. płyty nagrobne: Antoniego Faustyna Szostaka, Klewiadów i Zdanowiczów.

492 Dzwonnica (w pn.-zach. narożu ogrodzenia), 1892, murowana, na kamiennej podmurówce, tynkowana, bielona. Na planie kwadratu, o trzech zwężających się ku górze kondygnacjach, oddzielonych gzymsami i okapowymi daszkami. Naroża dolnej kondygnacji opięte lizenami, w ścianach płytkie prostokątne wnęki zajmujące prawie całą ich powierzchnię. Od pd. prostokątny otwór wejściowy z dwuskrzydłowymi drzwiami. W drugiej kondygnacji wąskie, prostokątne okienka zamknięte łukiem odcinkowym, zwieńczone płaskim gzymsem odcinkowym, w trzeciej tegoż kształtu, nieco większe prześwity. Dach namiotowy, kryty blachą, na szczycie ośmioboczna wieżyczka z daszkiem namiotowym, na której ażurowy krzyż na kuli. Przy wejściu kamień z napisem: R 1892 PAŹ|DZIERNIKA 4. D. | ZA X. ALEKSAN|DRA BIRKONT.

493 Dzwon „Adolf", wyk. Stanisław Czerniewicz, Pustelnik k. Warszawy, 1912; na czapie szeroki pas z ornamentem kwiatowym i napis: DLA NIECIECKIEGO PARAFIALNEGO KOŚCIOŁA | DZIĘKI STARANIOM KS. EDWARDA ZDANOWICZA PROBOSZCZA TEJŻE PARAFII | ZOSTAŁEM FUNDOWANY PRZEZ ADOLFA DUDZICZA, niżej oddzielony półwałkiem fryz z ostrołukowych arkad i kwiatowych wiązek, na płaszczu napis: NOMEN MIHI ADOLF i owalna plakieta z nazwiskiem ludwisarza: S. CZERNIEWICZ. W szerokim, wyznaczonym półwałkami pasie między

płaszczem a wieńcem napis: BOGA WIELBIĘ JEDYNEGO. | LUD WIERNY ZWOŁUJĘ. | GROMADZĘ KAPŁANÓW. PŁACZĘ NAD ZMARŁYMI. | ODWRACAM KLĘSKI. DNI ŚWIĄTECZNE WYSŁAWIAM. 1912 R.

W murze, od strony wewnętrznej osadzone prostokątne płyty nagrobne: 1. z szarego marmuru, z napisem: „D.O.M. | Rozalia z Ejsmontów | Stanisławowa | Laskowiczowa | zmarła d. 8 Lipca 1832 Ru | W 33 Ru Życia. | Strapiony mąż z Córką 5cio letnią | Kamillą ten kamień położyli"; 2. z szarego marmuru, z napisem: „D.O.M. | Stanisław Laskowicz | żył lat 47 umarł 5 Listopada 1837 Ru | Ten pomnik położyła | Przywiązana Żona | z troygiem pozostałych Dzieci"; 3. z różowo-szarego granitu, przymocowana żeliwnymi guzami, z napisem: „D.O.M. | Pamiątka | dla | Lucyana Wincentego i Andrzeja | Laskowiczów | w 1840 r.", poniżej wyryta płonąca waza.

3. Stan zachowania

Ogólny stan zachowania budowli dobry, obiekt po gruntownym odnowieniu w r. 1995. Zapewne wtedy wnętrze zostało kolejny raz pomalowane do 1/3 wysokości brązową farbą olejną. Wyposażenie, które zostało opisane w ostatnim dostępnym inwentarzu z r. 1931 w dużej mierze zachowane, bez późniejszych ingerencji.

Stan zachowania dzwonnicy dobry. Dzwony – historyczne nie zachowane, z notowanych w r. 1931 pozostał jeden.

4. Zarys problematyki artystycznej

Wzmianki o kościele niecieckim są nieliczne i skąpe. W *Słowniku geograficznym* został odnotowany z błędnym wezwaniem – Jezusa Chrystusa[51]. Ks. Kurczewski podał informację o drewnianym kościele fundacji Kałuszewskich, lecz wzniesiony przez Laskowicza mylnie uznał za murowany; wspomniał też o istniejącej do r. 1870 kaplicy cmentarnej[52], co nie znajduje potwierdzenia w przebadanych materiałach archiwalnych. Kościół nie wzbudził też większego zainteresowania współczesnych badaczy, nie figuruje też w przewodnikach krajoznawczych. *Zbor pomnikau* ogranicza się do zdawkowego stwierdzenia, że kościół zbudowany został w w. XIX z cegły i drewna[53]. Jeszcze oszczędniej wspominają o nim Ryszard Brykowski[54] i Anatolij M. Kułagin[55]. Na słupową konstrukcję budowli zwrócił uwagę jedynie Siergiej A. Siergaczew[56].

---

[51] *Słownik geograficzny*, t. 2, 1886, s. 50.
[52] Kurczewski 1912a, s. 211.
[53] *Zbor pomnikau* 1986, s. 243, poz. 941.
[54] Brykowski 1997 s. 31, gdzie kościół wzmiankowany jest tylko w spisie obiektów; w najnowszym opracowaniu (Brykowski 2000) o nim nie wspomniano.
[55] Kułagin 2000b, s. 110.
[56] Siergaczew 1992, s. 49.

Bryła niecieckiej świątyni – pomimo prostoty i cech zbliżających ją do bu-
downictwu ludowego – reprezentuje cechy stylu klasycystycznego, w jego lo-
kalnej odmianie, charakterystycznej dla architektury sakralnej ziem W. Ks. Lit.
441 Wytworzył się tu typ skromnego, bezwieżowego kościoła z trójkątnym naczół-
kowym szczytem w elewacji frontowej, wzbogaconej o kolumny[57]. Ten swo-
isty w budownictwie sakralnym przykład konstrukcji jest bezpośrednim powtó-
rzeniem rozwiązań, które na omawianym terenie stosowane były w budyn-
kach gospodarczych. Przykładem mogą być spichlerze w Bohdanowie i Ta-
boryszkach, świron w Hołoblewszczyźnie[58] czy lamus w Koszelewie[59], podob-
nie budowane w murowane słupy, łączone odcinkami drewnianych ścian. Ten
prosty system konstrukcyjny i różnicę użytych materiałów umiejętnie wyko-
rzystano dla celów estetycznych: murowane kolumny i filary, wyraziście od-
cinając się bielą tynków od ciemnego drewna, tworzą ślepy portyk fasady
i rytmicznie dzielą wzdłużne elewacje. Są grubsze od drewnianych ścian, to-
444 też stanowią zarazem ich artykulację we wnętrzu nawy. Tu proporcjom ko-
lumn „konstrukcyjnych" odpowiadają przysadziste podpory chóru muzycznego
445 i ołtarzy bocznych. Zredukowanie ołtarza gł. do wysokiego tabernakulum (za-
pewne przeniesionego z poprzedniego kościoła) jest rozwiązaniem wtórnym,
446 wymuszonym przez zniszczenie dawnej struktury. Zwraca uwagę świetny pa-
stisz barokowego antependium, wykonanego przed kilku laty przez mińskie-
go snycerza.

445 Najciekawszym obiektem malarstwa jest obraz *Stygmatyzacja św. Ka-
tarzyny Sieneńskiej*, z 4. ćw. w. XVIII, ozdobiony współczesną mu meta-
lową sukienką, która wiernie powtarza kompozycję malarską. Obraz należał
zapewne do bractwa różańcowego, wydaje się jednak, że nie pochodzi z miej-
scowego kościoła, bo choć notuje go inwentarz z r. 1925[60], nie był wzmian-
457 kowany w żadnym ze starszych. Kolejnym obrazem zasługującym na uwa-
gę jest kopia cudownego obrazu *Matki Boskiej Białynickiej*, wykonana wg
ryciny z r. 1840. To przedstawienie *Matki Boskiej* znajdowało się w koście-
le niecieckim już w r. 1763[61], zatem omawiany obraz został zapewne wyko-
nany do drugiego, fundacji Laskowiczów, jako nawiązanie do wizerunku
umieszczonego w jednym z ołtarzy poprzedniej świątyni. Na głowach obu po-
staci znajdują się srebrne korony, powtarzające formę malowanych, starsze
od sukienki, na całej powierzchni dekorowanej delikatnymi grawerowanymi
zwojami i repusowanymi gałązkami kwiatowymi.

471 Wśród pozostałych elementów wyposażenia zwracają uwagę: srebrny
485 relikwiarz z h. Lis i Trąby, dwa rokokowe lichtarze z nierozpoznanymi zna-
kami konwisarskimi oraz sprzęt rzadko już dziś spotykany, którym jest cyno-
we lawabo z 1. poł. w. XVIII.

---

[57] Brykowski 1997, s. 24.

[58] Aftanazy, t. 4, 1993, il. 64, 539, 167.

[59] Aftanazy, t. 2, 1992, il. 349.

[60] LVIA, 694-5-3042, k. 3v.

[61] VUB, 57-Б.53-830, k. 2v.: „tertium altare a pariete ad cornu Evangelii [...] in quo habetur imago B(eatissi)mae V(irginis) Mariae Białynicensis".

Za udany przykład małej architektury należy uznać nie zrealizowany projekt neogotyckiej dzwonnicy, autorstwa nie notowanego dotychczas inż. Pacewicza. *491*

Spośród obiektów nie zachowanych najciekawszym była niewątpliwie puszka, notowana w latach 1731–1776. Z opisu inwentarzowego wynika, że bywała używana jako monstrancja, bo w zależności od potrzeb, na jej pokrywie można było zamontować niewielką glorię, określoną jako „monstrancyjka, która się zdejmuje, z promieniami per partem pozłocistymi i z krzyżykiem"[62]. Żałować też wypada, że nie dotrwał dzwon wykonany w r. 1747 przez Johanna Jacoba Dormmanna, najwybitniejszego ludwisarza królewieckiego swego czasu[63].

ANEKS 1

Opis i inwentarz kościoła parafialnego w Niecieczy z r. 1782. VUB, 57-Б.53-832, k. 1r.–13r.

Opisanie beneficjum nieciecklego podług modeluszu JO księcia Jm. Pasterza [Ignacego Massalskiego], dziekanom do wizyty podanego w r(ok)u teraźniejszym 1782 d(nia) 16 m(iesią)ca septembra sporządzone

Kościół nieciecki fundowany od WJmp. Kazimierza Stanisława i Marianny Kałuszewskich, łowczych powiatu wołkowyskiego w roku 1715 miesiąca januar(a) wtórego dnia i ten fundusz w roku tymże, miesiąca augusta dziewiętnastego dnia, podług konstytucji roku 1635 przed Sądem Głównym Trybunału Głównego W.Ks.Lit. zaprzysiężony i ad acta podany, jako się pokazuje z ekstraktu funduszu ex Archivo Diecesiano. Ten kościół drewniany i w roku 1776 reparowany in parte kosztem Jm. ks. Jana Dunkina, anterius plebana niecieckiego, który ante decessum ex hac vita za budynek mieszkalny i za inne budowle włożył obligację na sukcesora, aby pięćset złotych na reparacją kościoła ekspensował, co dopełnił i jeszcze swego grosza quantum niejakowe dołożył. Tytuł kościoła Św. Michała Archanioła. Pobity gontami, dach dobry, podważony, ściany obie w kluby wzięte, z jednej strony dwoje klubów po cztery szwornie żelazne mających, z drugiej strony także dwoma klubami wzięte, po cztery szwornie wskroś mające, podobnie ściana od babińca czterema klubami wzięta i każda kluba czterema szwornami żelaznymi przeprowadzona. Na tym kościele wieżyczek trzy, czerwono malowanych, z trzema krzyżami wyzłacanymi.

[*k. 1v.*] Z cmentarza wchodząc do babińca drzwi pierwsze podwójne, z tarcic zrobione, futrowane, te futrowanie żelaznymi gwoździami poprzybijane, na zawiasach i krukach żelaznych, ze środka z zaporą drewnianą. Z babińca do kościoła drzwi podwójne z tarcic, stolarskiej roboty, na zawiasach i krukach żelaznych, z zaszczepką i probojem, które się żelaznym zamkiem zamykają. Nad babińcem i całym kościołem stolowanie z tarcic dobre, nad chórem balasiki toczone, nie malowane, z gzymsem;

[62] *Ibidem*, k. 3r.

[63] Zob. Brensztejn 1924, s. 117.

schody do tego chóru i na chórze będące pod dach dobre, podłoga w całym kościele z cegły. W tymże kościele słupów drewnianych cztery aż pod sufit idące, belki i cały sufit wspierające, między temi słupami ławek stolarskiej roboty z jednej strony pięć, z drugiej cztery. Za tymiż ławkami konfesjonalik jeden. Okien z obu stron kościoła i nad chórem znajduje się sześć szklanych, z których jedne w ołów oprawne, reszta zaś w drzewo. Idąc przed wielki ołtarz, po prawej stronie drzwi do skarbczyka, stolarskiej roboty, biało i szaro malowane, na tych drzwiach odmalowane imię Jezus z promykami. Te drzwi na zawiasach i krukach żelaznych z zamkiem wnętrznym, klamką i probojem. W tym skarbczyku jedne okno tarcicami zabite, podłogi żadnej nie ma. Nad tymże skarbczykiem okno szklane w górze, w drzewo oprawne. Po lewej stronie drzwi do zakrystii, stolarskiej roboty, biało i szaro malowane, na których Imię Maryja z promykami jest odmalowane. Te drzwi na zawiasach i krukach żelaznych. Tamże okno na cmentarz, połowa w ołów, a połowa w drzewo oprawne, zewnątrz okienicą drewnianą z tarcic zasuwa się. Nad tą zakrystią okno duże, w ołów oprawne. [*k. 2r.*] W tej zakrystii podłoga z cegły. Nad zakrystią i skarbczykiem balasiki z gzymsem tokarskiej roboty biało malowanymi, gzyms zaś popielatą malowany. W tej zakrystii stół stolarskiej roboty do ubierania się na mszę, na którym stare malowanie, tamże szafa o dwóch kondygnacjach nie malowana, stolarskiej roboty, z czterema szufladami i podwójnymi kołkami do wyciągania, w których składają się ornaty, w drugiej kondygnacji kielichy, monstrancje i inny sprzęt kościelny, z drzwiczkami w kratki, na zawiasach i kruczkach żelaznych, z klamką i probojem żelaznym. Nad szafą obraz w górze Najśw. Panny z św. Anną w pośrodku Pana Jezusa trzymających, w górze tego obrazu Bóg Ojciec z Duchem Świętym z promykami na dół idącymi. Przy tym obrazie stoi Rezurekcja z chorągiewką, snycerskiej roboty, malowana, ex opposito tej szafy piecyk z cegły zrobiony dla konserwy ognia, z drugiej strony deska na lawaterz, stolarskiej roboty, w górze z gzymsami i dwoma wazonikami nie malowanymi, także tabliczka czarna malowana a notatione renovationis Sanctissimum Sacramenti. Idąc z zakrystii na cmentarz, drzwi stolarskiej roboty, na zawiasach i krukach żelaznych, z zamkiem wnętrznym zewnątrz i kluczem do niego, z zaszczepką i probojem. W tym kościele ołtarzów pięć znajduje się.

1. Z zakrystii idąc do prezbiterium, ołtarz wielki o dwóch kondygnacjach, snycerskiej roboty, in parte majori posrebrzany, in minori pozłacany, z ośmiu aniołkami wyzłacanymi, około z promieniami wysrebrzanymi i wyzłacanymi. W pierwszej kondygnacji obraz Zbawiciela Pana na płótnie malowany, w drugiej kondygnacji osoba św. Michała, snycerskiej roboty, malowana, z szalami, mieczem i trąbą, stojąca. U tego ołtarza mensa stolarskiej roboty, [*k. 2v.*] niebiesko i biało malowana, w dole i w górze z gzymsami malowanymi, antependium snycerską robotą wyrobione, częścią wysrebrzane, częścią wyzłacane. Do tej mensy gradusów dwa stolarskiej roboty, na tej mensie cimborium a asservatione Sanctissimi Sacramenti, snycerskiej i stolarskiej roboty, czerwono-marmurowo malowane, in parte wyzłacane, do niego drzwiczki na zawiasach żelaznych, z zameczkiem wnętrznym, na tych drzwiczkach wyzłacany kielich z wysrebrzaną hostią. Nad cyborium baldachimek dla postanowienia podczas nabożeństwa puszki czyli monstrancji, różnymi kwiatowymi materiami akomodowana. Na tej mensie znajduje się altare portatile w roku 1600 d. 27 novembris od JW Jm. ks. Jana Dowgiały Zawiszy, biskupa wileńskiego, proboszcza trockiego konsekrowane, w którym inkludowane są relikwie śś. Męczenników Walentyna i Eufrozji. W tym portatylu pieczęć w pół jest rozłamana, jednakże w niczym nie jest naruszony. Tamże Canon Missae z kopersztychami i trzema tablicami, oprawny w ramki czerwono malowane. Na tej mensie poduszka alias podmszał, włóczką w rozmaite kwiaty wyszywana. Przy tym ołtarzu z obu stron ławeczki dwie, stolarskiej roboty, pojedynkowe, do słuchania spowiedzi. Po lewej stronie ołtarza ambonka, stolarskiej roboty, na słupku,

czarno malowana. Przed ołtarzem wielkim kratki z gzymsem i balasikami, czerwono malowane. Circa presbiterium z prawej strony obrazek S. Jana Nepomucena na płótnie malowany, w ramki zielone oprawny. Po lewej stronie nad amboną dwa obrazki Najśw. Panny, trzeci św. Dominika, papierowe, oprawne w ramki niby wyzłacane.

2. Wyszedwszy ex presbiterio, po lewej ręce ołtarz stolarskiej i snycerskiej roboty, biało i czarno malowany, na dwie kondygnacje. W pierwszej obraz Najśw. [*k. 3r.*] Panny Maryi Białynickiej, na ręku Pana Jezusa trzymającej, na płótnie malowany, wkoło tego obrazu rama snycerskiej roboty wyzłacana. Koło Najśw. Panny ex utaq(ue) parte obrazków w ramki oprawnych, za szkłem, malowanych różnymi kolorami, siedm. Relikwiarzyków starych siedm, nowych dwa, kwiatów w dzbanuszkach biało polewanych dwa, z papieru wyrobionych. W drugiej kondygnacji tego ołtarza obraz na płótnie malowany św. Michała, nad tąż kondygnacją obrazek św. Kazimierza w ramach snycerskiej roboty, czarno malowanych, z kwiatami białymi. Nad tym obrazkiem krucyfiks drewniany z pasyjką Ukrzyżowanego Chrystusa Pana. U tego ołtarza mensa stolarskiej roboty, u niego antependium także stolarskiej roboty, wkoło czerwono malowane, we śrzodku w kwiaty różnego koloru. Pod tąż mensą gradusów trzy stolarskiej roboty. Na mensie altare portatile, którego roku konsekrowany i od kogo nie jest podpisany, tylko jest zaświadczenie, że są relikwie śś. Filipa i Jakuba i te relikwie nie są zapieczętowane żadną pieczęcią, tylko ćwieczkiem mosiężnym zabite. Tamże canon i tabele nowe z kopersztychami, w ramki oprawne, czerwono malowane, częścią wyzłacane. Krucyfiks także drewniany, z postumencikiem, nie malowany, z pasyjką mosiężną. Z strony lewej obraz Pana Jezusa na płótnie malowany, w ramy czarne, snycerskiej roboty oprawny, drugi obrazek św. Antoniego, papierowy, w ramki stare niby wyzłacane oprawiony. Na tej stronie ołtarza szafka stolarskiej roboty na olea sacra, w tej jest attestatum Jm. ks. podkustoszego Emalinowicza [*k. 3v.*]. Ta szafka popielato malowana, do której drzwiczki na zawiasach, z zameczkiem wnętrznym i kluczykiem. Pod tą szafką chrzcielnica tokarskiej roboty, z nakrywką, w której asservatur fons baptisimi. Z drugiej strony obrazy Przemienienia Pańskiego, św. Antoniego i Najśw. Panny stare, na płótnie malowane, na kitajce wybity obrazek stary św. Michała, z jakowąś dedykacją. Poduszka alias podmszal na tejże mensie, z wierzchu aksamitu czerwonego starego, w spodzie suknem niebieskim podszyta.

3. Ołtarz po tejże stronie, stolarskiej roboty, o jednej kondygnacji, biało i różnymi kolorami malowany, w którym obraz św. Joachima i św. Anny z Najśw. Panną, na płótnie malowany. Mensa u tego ołtarza ciesielskiej roboty, z antependium na płótnie malowanym, z dwoma gradusami ciesielskiej roboty.

4. Ołtarz po prawej ręce kościoła, snycerskiej roboty, malowany biało i czarno, stary, u którego z wierzchu gzyms poodpadał miejscami, o jednej kondygnacji, w którym obraz św. Józefa na płótnie malowany, który obraz się wydaje jakby na drzewie był malowany. Przy tymże ołtarzu mensa stolarskiej roboty, z przodu i od ołtarza z boku płótnem obita malowanym, antependium sztofowe, kawowe, w kwiaty różne, z galonikiem bantajerowym przeszywanym, przy którym [ołtarzu] gradusów trzy ciesielskiej roboty. Na tej mensie altare portatile, r(ok)u 1743 d(ie) 26 apr(ilis) konsekrowane od JWJm. ks. Antoniego Tyszkiewicza biskupa mennitańskiego, sufragana kijowskiego, nominata biskupa żmujdzkiego, [*k. 4r.*] kanonika wileńskiego, sekretarza W.Ks.Lit., do którego są włożone relikwie śś. Piusa i Wincencji. Ten portatyl lubo nie jest absygiłowany pieczęcią żadną, jednakże jest ze wszystkim nie naruszony i dobry. Tamże trzy tablice kanonów starych i krucyfiks stary z pasyjką drewnianą malowaną, z postumencikiem drewnianym. Przy tymże ołtarzu po prawej ręce obraz Najśw. Panny Niepokalanego Poczęcia, na płótnie malowany, bez żadnych ramek, na desce przybity. Z drugiej strony obraz Najśw. Panny Maryi Pana Jezusa na ręku trzymającej, na płótnie malowany, stary, bez żadnych ramek, do ściany przybity.

5. Ołtarz w jednej kondygnacji, stolarskiej roboty, różnymi kolorami na optykę malowany, w którym obraz św. Antoniego Pana Jezusa na ręku trzymającego, na płótnie malowany. Mensa u tego ołtarza wiązana z słupków i deskami pobita. Antependium przy tymże ołtarzu stare, na płótnie malowane. Gradusów przy tej mensie dwa, ciesielskiej roboty.

Kaplic żadnych w tym kościele, ani altarii inkorporowanych nie ma, ani udzielnych. Odpust na św. Jan i na św. Michał za indultem Św. Ojca teraźniejszego, Piusa VI, któremu za rok czas ekspirować będzie. Ludzi konkurs najznaczniejszy na te święta indultowane, na Boże Narodzenie, na Wielkanoc i na Boże Ciało. Ten kościół nie konsekrowany, lecz benedykowany, od kogo wiadomości powziąć nie można. Obrazu cudownego nie ma. Obligacje funduszem naznaczone ma Jm. ks. pleban dwie na tydzień [*k. 4v.*] każdy, za dusze fundatorów te obligacje, w który zaś dzień dopełniać się powinne nie ma wyznaczenia. W święte zaś dni i niedziele odprawują się msze parochianis.

Argentarie nieporuszone

Na obrazie Najśw. Panny korona srebrna duża, na wierzchu z krzyżykiem, w różne kwiaty sztychowana, na tej koronie pośrzodku sztuczka jedna z szkiełkami, z jednym zielonym a dwoma białymi; z obu stron tej korony z różnych paciorek białego i czerwonego koloru sztuczki dwie. Na Panu Jezusie korona srebrna z krzyżykiem, podobnym kształtem robiona.

Bisiur dużych sznurków jedenaście, mniejszych sznurków pięć. Prostych paciorek sznurków różnego koloru trzydzieści dwa. Smolanek prostych sznurków dziewięć. Pierścionków prostych mosiężnych dwa.

Argentarie ruchome

Kielich srebrny intus et extra po brzegach wyzłacany, z pateną wyzłacaną, waży 36 ½ łuta.

Kielich srebrny drugi, intus et extra po brzegach wyzłacany, z pateną wyzłacaną, waży 25 łutów.

Kielich srebrny trzeci mniejszy, intus wyzłacany, na spodzie nadłamany, bez pateny, waży 13 " łuta.

Kieliszek maleńki podróżny, intus wyzłacany, z patenką wyzłacaną, waży 6 łutów.

Puszka srebrna intus wyzłacana, w której asservatur Sanctissimum Sacramentum, waży [illegible] łutów.

Monstrancja srebrna, z promykami in parte wyzłacanymi, in simul ze szkłem, która się podczas ekspozycji przykręca do puszki, z krucyfiksem i pasyjką na wierzchu srebrną, waży 25 łutów.

Wota u ołtarza Najśw. Panny cztery, dwa z wysztychowaniem wizerunku Najśw. Maryi Panny, a dwa z wysztychowaniem imienia Marii, ważące łutów 6 ½.

[*k. 5r.*] Aparaty kościelne

Ornat niebieski drogetowy, cum omnibus requisitis 1.

Ornatów dwa barwionych drogetowych, z kolumnami niebieskimi, cum omnibus requisitis 2.

Ornat sztofowy, materii staroświeckiej, w kwiaty koloru ciemnego 1.

Ornat gredyturowy cielisty w kwiaty, z kolumną niebieską bogatą, z galonem złotym, astrachanią pąsową obszyty, cum omnibus requisitis 1.

Ornat niebieski atłasowy z kwiatami zielonymi, kolumną białą także atłasową, na której kwiaty szyte z sznelami, z galonem szychowym, cum omnibus requisitis 1.

Ornat w paski atłasowy czerwony, z kolumną niebieską także atłasową, wkoło kampanka srebrna, z stułą i manipularzem 1.

Ornat zielony lamowy, z kolumną lamową aksamitu rytego, z stułą i manipularzem 1.

Ornat adamaszkowy niebieski, na którym kwiaty srebrne i żółte, z kolumną czerwoną aksamitu rytego, wkoło galon srebrny, z stułą i manipularzem 1.

Ornat żółty atłasowy w kwiaty, stary, z kolumną niebieską adamaszkową, na której kwiaty srebrne i złote, wkoło taśma szychowa 1.

Ornat kitajczany czerwony, z kolumną adamaszkową niebieską, wkoło tasiemka jedwabna, z stułą i manipularzem 1.

Ornat kitajczany popielaty w paski, z kolumną takowąż, wkoło tasiemka jedwabna, sine requisitis 1.

Ornat czarny adamaszkowy nowy, z kolumną kitajczaną niebieską w kwiaty, wkoło taśma jedwabna czerwona, z stułą i manipularzem 1.

Ornat czarny pół adamaszkowy, stary, z kolumną gredyturową białą w kwiaty, wkoło tasiemka szychowa, z stułą i manipularzem 1.

Aparat ruski adamaszkowy, czerwony w kwiaty, cum omnibus requisitis 1.

[*k. 5v.*] Kapa niebieska atłasowa w kwiaty 1.

Kapa żałobna 1.

Bursów różnych 6.

Bursa do chorych 1.

Palek różnego koloru 9.

Welów różnego koloru 7.

Antepedium zielonej kitajki 1.

Antependium małe, w bryty zielonej materii i czerwonej w kwiaty 1. Inne antependia przy ołtarzach wyrażone.

Zasłonek kitajczanych, niebieskich, w kwiaty naszywanych, na obrazie Najśw. Panny Marii para 1.

Zasłonek gazowych par 2.

Zasłonek zielonych kitajczanych na obrazie Św. Antoniego para 1.

Zasłonek zielonych kitajczanych starych na obrazie Św. Józefa para 1.

Chorągwi starych adamaszkowych, popielatych w kwiaty dwie, około nich frędzle z włóczki zielonej i czerwonej, z jednej strony obraz Różańcowej Matki Najśw., z drugiej Jezusa Ukrzyżowanego, w drugiej z jednej strony obraz Św. Józef, z drugiej Św. Michał.

Chorągwi sagatysowych koloru żółtawego dwie, mające około frędzle z włóczki niebieskiej i białej, z jednej strony obraz Jezusa Ukrzyżowanego z drugiej Św. Anny, w drugiej z jednej strony Matki Najśw., z drugiej Św. Kazimierza.

Chorągiew żałobna harusowa dobra, około frędzle białej i czarnej włóczki, mająca z jednej strony obrazu wyobrażenie Chrystusa Ukrzyżowanego, z drugiej Najśw. Panny Maryi Bolesnej 1.

Proporczyk kitajki starej żółty 1.

Całun czarny nowy 1.

Taborek (?) szyty 1.

Adaucta

1. Patena srebrna wyzłacana 1.

2. Ornat biały [z] kitajki w kwiaty, z kolumną niebieską [*k. 6r.*] sztofową w kwiaty srebrne, z żółtym galonikiem, sine requisitis 1.

3. Para zasłonek kitajki w kwiaty kafowe, do ołtarza wielkiego 1.
4. Para zasłonek kitajki koloru piusowego, u ołtarza Św. Joachima.
5. Komża rąbkowa z korunami szerokimi 1.

Te adaucta, ut refertur Jm. ks. pleban, są przez niego sporządzone, które do kościoła aplikuje. [...][64]

Księgi kościelne i chórowe

Mszał nowy 1.
Mszał stary 1.
Mszał rekwialny 1.
Mszał ruski 1.
Gradualik 1.
Agendek 2.
Ewangeliczka na niedziele i święta 1.
Katechizm do mówienia pacierzy 1.

[*k. 6v.*] Cyna i inny sprzęt kościelny

Krzyżów cynowych seu pacyfikałów 2.
Lichtarzów cynowych par 12.
Lichtarzów cynowych małych par 2.
Ampułek cynowych par 2.
Do tychże ampułek tac cynowych 2.
Puszka cynowa p(ro) Venerabili Sacramenti 1.
Patena cynowa z łyżeczką dla Rusi 1.
Vasa cynowa p(ro) aqua baptismi, z wierzchem i łyżką 1.
Vascula p(ro) olea sacra 2.
Trybularz mosiężny bardzo stary 1.
Łódka blaszana stara do konserwowania kadzidła 1.
Łyżeczka blaszana do tejże łódki 1.
Lamp blaszanych wiszących niewielkich 2.
Żelazo do pieczenia opłatków 1.
Żelazo albo cyrkul do wyrzynania komunikantów 1.
Sygnaturka wpośrodku kościoła 1.
Dzwonek przy zakrystii 1.
Dzwonków przy ołtarzach małych 4.
Zwierciadełko mierne 1.
Lichtarzów drewnianych par 6.

Pozytyw o pięciu głosach, z frontu do kościoła deskami założony i pomalowany, kosztem Jm. ks. plebana teraźniejszego wyreperowany, znajduje się na chórze 1.

Lampa się nie pali z tych okoliczności, ponieważ na to żadnego funduszu nie ma.

Cmentarz

Wokół jest oparkaniony w szula kruhlakami, na tym cmentarzu krzyż z daszkiem czerwono malowany, u tego krzyża pasyjka drewniana biało malowana, tamże gradusów dwa ciesielskiej roboty, nie malowanych. Z tego cmentarza, idąc na ulicę, dzwonnica nowa na dwa piętra, jeszcze zupełnie nie zakończona, gontami pobita, do której wchodząc z cmentarza tylko uszaki, drzwi żadnych nie mające, [*k. 7r.*] po obu stro-

[64] Pominięto tu spis bielizny.

nach takoż uszaki stoją, u których żadnych drzwi nie ma. Wychodząc na ulicę z tej dzwonnicy drzwi, u których wrotka z dranic tampiechami [?] przybite, z zakrętką. W tej dzwonnicy znajdują się schody nowe dobre do wejścia na górę, w której dzwonów dwa, jeden wielki, drugi średni, a obok tej dzwonnicy po lewej stronie cmentarza wrota proste o dwóch słupach na biegunie, dla wyjazdu na ulicę.

Szpital

Zabudowany przez część przez WJejmp. Franciszkę Borzymowską, stolnikową powiatu lidzkiego, a przez część przez Jm. ks. ś.p. Macieja Nassawicza ex plebana niecieckiego, do którego wchodząc drzwi stare na biegunie, reparacji potrzebujące [...][65].

Ten szpital zbudowany w r(ok)u 1764, w tymże roku stanął fundusz od WJejmp. Borzymowskiej.

[*k. 7v.*] Pleban

Jm. ks. Tomasz Górski z województwa połockiego, mający lat 39 [...] oprócz tego beneficjum niecieckiego żadnego innego nie ma i nie jest w żadnym innym urzędzie prezentowany. Na to beneficjum od WJmp. Józefa Borzymowskiego, sędziego ziemskiego powiatu lidzkiego, takowa prezenta nie była i nie jest zakwestionowana. Wikariusza ani komendarza nie ma, sam jeden w parafii pracuje.

Bractwo

Lubo w tym kościele Różaniec przez wyż wyrażony fundusz odprawuje się, jednak żadnego bractwa nie ma.

Zakonnicy

W tej parafii żadnych zakonników nie ma, oprócz księdza ritus graeci, który najczęściej in cura animarum usługuje.

Plebania

Od kościoła odległa o staję jedną, drewniana, ze wszystkim dobra, gontami pobita. Do której wchodząc, ganek na czterech słupach, gontami pobity, do sieni drzwi drewniane stolarskiej roboty, na krukach i zawiasach żelaznych, nad tymi okienko szklane małe, po lewej stronie sieni izba mieszkalna Jm. ks. plebana, do niej drzwi stolarskiej roboty, z zawiasami i krukami żelaznymi i zamkiem wnętrznym, malowana, tudzież z obiciem purpurowym z lamperiami z płótna malowanymi, w niej okien trzy, w ramy drewniane oprawne, popielato malowane, z podłogą z tarcic. Piec kaflowy z kominkiem malowanym i za dach wyprowadzonym. Z tej izby do komory drzwi malowane. Ta komora obiciem wybita płóciennym, malowanym robotą bardzo dobrą, z lamperiami, w niej okno [*k. 8r.*] jedne z dwoma kwaterami, na zawiaskach i kruczkach żelaznych, popielato malowane, podłoga z tarcic. Z tej komory alkierz z drzwiami stolarskiej roboty, biało i niebiesko malowanymi, na zawiasach i krukach żelaznych, z zamkiem wnętrznym, którego ściany gliną wybite, pomalowane z filonkami czerwonymi, z oknem, z dwoma lawaterzami. Te wszystkie obicia i malowania kosztem tegoż księdza plebana sporządzone. [...][66].

---

[65] Pominięto tu opis budynku.

[66] Pominięto tu opis folwarku.

[*k. 11v.*] Parafia

Kolacja należy tej plebanii do WJmp. Borzymowskiego, sędziego ziemskiego powiatu lidzkiego i sukcessorów jego, prawem kupnym wieczystym Niecieczy od WJmpp. Kałuszewskich, łowczych powiatu wołkowyskiego, fundatorów tego beneficjum. [*k. 12r.*] Kościołów filialnych, kaplic ani mogił w tej parafii nie ma, ale grzebie się pospólstwo przy kościele parafialnym swoim.

[*k. 12v.*] Dokumenta

1733 d(ie) 1 mar(tii), ekstrakt funduszu ex Archivo Dioecesiano JW Kałuszewskich, na plebanię niecieckąą dany 1.

1733 die 1 mar(tii), ekstrakt inwentarza, z tegoż archiwum 1.

1764 die 1 novembris, od WJmp. Franciszki z Szadków Borzymowskiej, stolnikowej lidzkiej, dokument wieczysty autentyczny na szpital dany 1.

1771 die [illegible] junii, kopia inwentarza Jm. ks. plebanowi podanego, z autentyku do kancelarii JO ks. Pasterza odesłanego 1.

1782 die 23 apr(ilis), od WJejmp. Borzymowskiej, stolnikowej lidzkiej, dany dokument na zł 300, od ks. Macieja Nassawicza na szpital legowanych 1.

Prócz tych wyrażonych dokumentów żadnych innych Jm. ks. pleban nie ma, lecz znajdują się in Archivo Dioecesiano.

Biblioteka

Żadnych ksiąg fundi Jm. ks. pleban nie znalazł, oprócz kościelnych i chórowych. Ma swoich własnych, teologów i kaznodziejów, dla potrzeby i wygody swojej.

[*k. 13r.*] Takowego opisania stanu beneficii niecieccensis, podług modeluszu JO księcia Jm. Ignacego Jakuba Massalskiego, biskupa wileńskiego, in ordine do generalnej wizyty dziekańskiej dwa egzemplarze sporządziwszy, jeden do kancelarii zadwornej tegoż JO ks. Jm. Pasterza naszego odesłałem, drugi, podpisany ręką własną, circa fundum zostawuję.

ks. Andrzej Pawłowski D(ziekan) L(idzki) m(anu) p(ropria)

Wyrażony rządca kościoła żadnej naganie nie podlega, lecz owszem godzien pochwały, w życiu nienagannym, w gospodarstwie rządnym i w rządzie parafią pilnym, w czym sumiennie altytor.

Idem qui supra D:L: mp.

ANEKS II

Opis i inwentarz kościoła parafialnego w Niecieczy, z r. 1931, LVIA 694-5-3037, k. 20r.–23v.

Inwentarz niecieckiego rzymskokatolickiego parafialnego kościoła, położonego w województwie nowogródzkim powiatu i dekanatu lidzkiego, sporządzony w roku 1931

Kościół drewniany ■ murowanych słupach, zbudowany w roku 1837 przez pana Stanisława Laskowicza prezydenta powiatu lidzkiego na miejscu gdzie przedtem był stary drewniany kościół fundowany w roku 1715 przez pana Kałuszewskiego, właściciela majątku Nieciecz. Długość kościoła 33 łokci, szerokość 20 łokci. Został poświęcony przez księdza dziekana lidzkiego. Tytuł kościoła Św. Michał i Znalezienie Krzyża św.

Kościół dawniej pokryty gontami obecnie jest pokryty blachą ocynkowaną dzięki staraniom ks. Stanisława Mikulskiego i ofiarności parafian. Przy kościele są zakrystie dwie, do każdej z nich prowadzą drzwi oparte na żelaznych zawiasach, we drzwiach zakrystii, gdzie się przechowują aparaty kościelne, jest wewnętrzny zamek. Drzwi frontowe otwierane są na dwie strony, od wewnątrz przy nich jest żelazna sztaba, i są drzwi boczne prowadzące z cmentarza kościelnego do zakrystii o zamku wewnętrznym. Okien w kościele jest 8 dużych i dwa małe w wielkim ołtarzu. Dwa małe okna w wielkim ołtarzu posiadają krzyże ■ żółtego szkła i różnokolorowe łuki u góry i sporządzone są przez ks. Edwarda Zdanowicza. Ściana frontowa posiada trzy małe okna. Podłoga drewniana. Chór oparty ■ 4 drewniane słupy. Na chórze niewielki pięciogłosowy organ z miechem sporządzonym przez ks. E. Zdanowicza. Ławek drewnianych 10 i drewniana ambona z rzeźbą. Ołtarze trzy: wielki z figurą Ukrzyżowanego zawieszoną na ścianie i obraz św. Michała. Pod figurą Pana Jezusa jest drewniane tabernakulum na murowanej mensie. W bocznych ołtarzach po stronie Ewangelii jest obraz Matki Boskiej Ostrobramskiej; a po stronie Epistoły obraz Serca Jezusowego. Oba obrazy w złoconych ramach. [*k. 20v.*] Pod obrazami na każdym ołtarzu jest małe drewniane tabernakulum i portatyl kamienny z relikwiami świętych pańskich i pieczęciami biskupimi. Przy wszystkich trzech ołtarzach są stopnie drewniane, przy każdym po dwa, po trzy kanony i po jednym krzyżu. Jest pięć drewnianych konfesjonałów. Kościół ogrodzony jest murem kamiennym, zalany cementem w roku 1922 przez ks. E. Zdanowicza. w murze jest jedna brama duża, na dwie strony otwierana i cztery małe, wszystkie drewniane i zużyte. Cmentarz grzebalny położony jest o ¼ kilometra od kościoła, okolony wałem kamieni i rowem. Przy kościele jest nieduża, murowana z cegły dzwonnica.

Naczynia kościelne

1. Monstrancja z wyzłacanemi promieniami i koroną [dopisano: dobra].
2. Monstrancja stara zniszczona [dopisano: jest].
3. Puszka duża wewnątrz pozłocona na zewnątrz posrebrzana [dopisano: dobra].
4. Puszka mała pozłocona.
5. Puszka nie zdatna do użytku stara [dopisano: w kaplicy].
6. Kielich wyzłacany ■ pateną.
7. Kielich wyzłacany z pateną wewnątrz, posrebrzany na zewnątrz.

8. Kielichy stare cztery z patenami.
9. Kielich srebrny nowy z pateną.
10. Dwie korony na obrazie M. Boskiej i Pana Jezusa.
11. Sygnaturka miedziana.
12. Dzwony dwa, jeden 16 pudy, drugi pięć pudy.
13. Tarcza do procesji.
14. Dzwonek przy drzwiach zakrystii miedziany.
15. Trzy małe dzwoneczki miedziane.
16. Dwa dzwonki harmonijne, zniszczone, miedziane.
17. Trybularz.
18. Łódka.
19. Żyrandol brązowy, wyzłocony na 30 świec.
20. Żyrandol blaszany zniszczony [dopisano: na strychu].
21. Dwa krzyże do procesji.
[*k. 21r.*] 22. Krzyż mały ręczny.
23. Dwie ampułki zniszczone.
24. Kociołek o wody.
25. Sześć dużych lichtarzy posrebrzonych.
26. Cztery maleńkie lichtarze.
27. Dwie pieczęci.
28. Relikwiarz z relikwiami św. Kazimierza, św. Wiktoryna i św. Krystyny.
29. Naczyńka dwa do św. olei posrebrzane.
30. Sześć lichtarzy ołowianych.
31. Dwanaście lichtarzy małych ołowianych.
32. Naczynie do św. olei ołowiane zniszczone.
33. Dwie ampułki ołowiane zniszczone.
34. Dwie ampułki szklane z tacką.
35. Jedna lampka wieczysta przed Najśw. Sakramentem.
36. Cztery lampki małe zniszczone.
37. Żelazo do pieczenia opłatków.
38. Żelazo do wycinania komunikantów.
39. Szczypce do gaszenia świec.
40. Dwie pochodnie ze szkłem.
41. Katafalk z tapczanem i trumną.
42. Osiem lichtarzy drewnianych.
43. Lichtarz do paschału.
44. [*k. 21v.*] Chrzcielnica drewniana.
45. Pulpit.
46. Dwie poduszeczki.
47. Dwie chorągwie z obrazami zniszczone.
48. –
49. Dwa sztandary białe.
50. Baldachim na czterech gałkach złotem i srebrem haftowany.
51. Dwa sztandary stare.
52. Trzy drewniane krzyże z figurami.
53. Trzy antypedia.
54. Figura (resurectionis).
55. Obraz Pana Jezusa w grobie.
56. Wasculum do chorych.
57. Dwa ornaty białe nowsze.
58. Cztery ornaty stare zniszczone.

59. Dwa ornaty fioletowe.
60. Dwa ornaty czerwone.
61. Jeden ornat zielony.
62. Dwa ornaty żałobne.
63. Jedna biała kapa złotem haftowana.
64. Jedna biała kapa stara w kwiaty
65. Jedna kapa zielona złotem haftowana
66. Jedna kapa fioletowa.
67. [*k. 22r.*] Jedna kapa czerwona.
68. Stuła z jednej strony biała z drugiej czerwona zniszczona.
69. Jedna stuła biała.
70. Dwie stuły biało-fioletowe stare.
71. Jedna stuła czerwona.
72. Welum jeden [dopisano: stary].
73. Cztery dywany wytykane przez parafianki.
74. Jedna bursa do chorych czerwona.
75. Obraz M. Boskiej w szacie posrebrzanej.
76. Obraz św. Trójcy w drewnianej oprawie.
77. Obraz św. Katarzyny z szatą metalową.
78. Ołtarzyki do procesyi pięć.
79. Kropidło z rączką posrebrzaną.
80. Czternaście stacji Drogi Krzyżowej stare [dopisano: papierowe, stare].
81. Lawaterz cynowy.
82. Fotel.
83. Dziesięć tu[w]ali.
84. Trzy obrusy.
85. Cztery ręczniki.
86. Dwadzieścia korporałów.
87. Czterdzieści puryfikaterzy.
88. Jedno pokrycie na puszkę.
89. Sześć humerałów.
90. [*k. 22v.*] Cztery komże lepsze i 4 zniszczone [dopisano: stare].
91. Jedna komża siatkowa.
92. Dziewięć komż do procesji.
93. Trzy pokrycia na ołtarz.
94. Alby cztery lepsze i sześć gorszych.
95. Alba z koronkami jedna.
96. Mszały lepsze dwa i jeden żałobny.
97. Dwa rytuały i jedna Ewangeliczka.
98. Kapa żałobna jedna.

Parafia Nieciecz graniczy z parafią jelnieńską, bielicką, żołudzką, skrzybowską, wawiórską, białohrudzką i lidzką.

Plebania zbudowana w roku 1874 składa się z czterech pokoi, przedpokoju, składzika i małej piwnicy, piekarni, kancelarii, pokoju dla służby i kuchni; u wejścia do piekarni staraniem ks. Mikulskiego został zbudowany ganek i za kuchnią drugi nowy składzik. Od frontu plebanii jest ganek z desek oszklony. Drzwi w plebanii 13. Okien 12 z dubeltami, 4 piece i płyta. Spichrz zbudowany w 1914 roku z jednych drzwiach, podłoga drewniana, zasieków 6, pokryty słomą. Stajnia, wozownia, obora i chlewek zbudowane pod jednym dachem słomianym. Stodołę przebudował w roku 1930 ks. St. Mikulski, pokryta słomą. Drewniany dom kościelny o sześciu pokojach [*k. 23r.*]

o rozkładzie korytarzowym, drzwi w nim 11, piece gliniane i jeden kaflowy, dwa kominy. Okien 12. Dach wymaga remontu. Mały drewniany domek dla służby pokryty słomą, zupełnie zniszczony. Rzeczy funduszowe: dwie komody w zakrystii i jedna szafa, szafa w kuchni i trzy stoły zniszczone. Piwnica stara odbudowana przez ks. Mikulskiego i zbudowany nowy chlewek dla ptactwa. Ziemia położona przy samym kościele, w 1922 roku staraniem ks. E. Zdanowicza scalona obszarem około 37 ha i nadwyż dodanej 3 ha najlepszego gatunku łąki położonej o jeden kilometr [...][67].

[*k. 23v.*] Kościół i wszystkie przedmioty wymienione w inwentarzu w obecności przewielebnego księdza dziekana lidzkiego zdałem ks. Aleksandrowi Augustynowiczowi dnia 25 VI 1931 roku.

ks. Stanisław Mikulski

---

[67] Pominięto tu księgi metryczne.

Anna Oleńska

KOŚCIÓŁ PARAFIALNY P.W. MATKI BOSKIEJ RÓŻAŃCOWEJ W RADUNIU

1. Historia

Raduń leży w odległości ok. 80 km na pd. od Wilna i 30 km na pn. zach. od Lidy, przy dawnym trakcie z Krakowa do Wilna, który w XVI w. stanowił główną drogę łączącą obie stolice. W r. 1568 miejscowość została włączona do pow. lidzkiego, w którego skład wchodziła niezmiennie do r. 1939, w przeciwieństwie do samego powiatu, który w ciągu wieków zmieniał swą przynależność administracyjną: w I Rzeczypospolitej należał do woj. wileńskiego, pod zaborem rosyjskim – do guberni grodzieńskiej, stanowiąc ośrodek okręgu wiejskiego i gminy, po r. 1919 wszedł do reaktywowanego woj. nowogródzkiego. Obecnie Raduń znajduje się w granicach Białorusi, w rejonie Woronowo, należącym do obwodu grodzieńskiego.

Osadnictwo w okolicach Radunia ma genezę co najmniej wczesnośredniowieczną, o czym świadczą pozostałości dużego grodziska w osadzie Horodyszcze, zwanego przez ludność miejscową okopem szwedzkim[1]. Najstarsza wzmianka o samym Raduniu pochodzi z r. 1387 – z aktu dzielnego Władysława Jagiełły i Skirgiełły[2]. Notowany był również pod nazwami Radomi[3], Roduna[4], Raduna[5]. W XIV w. wchodził w skład włości wielkoksiążęcych. Figuruje w rejestrze wydatków skarbu hospodarskiego z lat 1486–1488[6]. Następnie stanowił ośrodek starostwa niegrodowego, które obejmowało miejscowość z przyległościami. Stał w nim dwór starościński. Od r. 1569 staro-

[1] Baliński, Lipiński, t. 3, 1846, s. 259.

[2] *Ibidem*; *Słownik geograficzny*, t. 9, 1888, s. 450; Rouba 1909, s. 161, Kviklys, t. 5, cz. 2, 1986, s. 530–531.

[3] Baliński, Lipiński, t. 3, 1846, s. 259.

[4] Alexandrowicz 1989, il. 10, Caspar Vopellius, mapa Europy, Antwerpia 1566.

[5] *Ibidem*, il. 13, Gerhard Mercator, mapa Litwy, Duisburg 1595.

[6] Alexandrowicz 1970, s. 67.

stwo wchodziło w skład dóbr stołowych litewskich[7]. Granice starostwa stanowiły przedmiot wielokrotnych i długotrwałych sporów. Ostatecznie, na sejmie 1773–1776 stany Rzeczypospolitej wyznaczyły sześciu komisarzy spośród lokalnych urzędników dla ich ostatecznego rozstrzygnięcia[8]. Metryka Litewska odnotowuje nazwiska starostów raduńskich od końca XV w.[9] Po rozbiorach Raduń stanowił własność skarbu Cesarstwa. Po reformie uwłaszczeniowej grunty należące do starostwa zostały rozparcelowane na wykup dla włościan[10].

W 1486 r. Raduń był notowany jako miasto[11], jednak brak danych na temat jego przywileju lokacyjnego. Wedle lustracji z r. 1538 miasteczko posiadało rynek i siedem ulic. Liczyło dwieście dziesięć domów; obowiązywał zakaz osiedlania się w nim ludności żydowskiej[12]. Funkcjonowanie w w. XVI Radunia jako ośrodka miejskiego potwierdza też przekaz kartograficzny, który uwzględnił tę miejscowość – mapa Europy Kaspra Vopla wydana w Antwerpii w r. 1566[13]. Być może status ten utracił po r. 1869, wraz z innymi niewielkimi i słabymi ekonomicznie miejscowościami zachodnich rubieży Cesarstwa, które powszechnie degradowano do roli osad, choć pod takim określeniem funkcjonował w aktach wizytacyjnych i inwentarzach kościoła jeszcze w r. 1928. Liczba ludności wahała się, a samo miasteczko było niewielkie i raczej biedne. W r. 1866 mieszkało tu 869 osób, w r. 1884 – 1526, a r. 1909 – ok. 700. Większość stanowili Żydzi, którzy mieli w Raduniu bóżnicę[14]. Na terenie starostwa raduńskiego w w. XVIII mieszkali Tatarzy, osiedleni w królewszczyznach (Kiemiejsze, Milkuńce, Niestraszuńce, Stuczyki, Talkuńce), i znajdowały się tu dwa meczety – w Niestraszuńcach i Talkuńcach.

Dokument erekcyjny parafii raduńskiej nie jest znany. Wbrew przekazom o jej ufundowaniu przez królową Bonę w r. 1556[15], musiała powstać przed r. 1517[16], najprawdopodobniej w ostatnim ćwierćwieczu w. XV[17]. Ciekawe jednak, że nie figuruje ona w spisie uposażeń parafii diecezji wileńskiej z r. 1559. Raduń był ośrodkiem dekanatu w ramach diecezji, od r. 1925 – archidiecezji wileńskiej, a proboszczowie raduńscy niejednokrotnie pełnili funkcję dziekana. Skład dekanatu ulegał znacznym zmianom. Wedle akt synodu

---

[7] Rouba 1909, s. 161–162.

[8] *Słownik geograficzny*, t. 9, 1888, s. 450.

[9] *Ibidem.*

[10] *Ibidem.*

[11] Alexandrowicz 1970, s. 68.

[12] Baliński, Lipiński, t. 3, 1846, s. 259.

[13] Alexandrowicz 1989, il. 10.

[14] *Słownik geograficzny*, t. 9, 1888, s. 450.

[15] *Catalogus ecclesiarum* 1939, s. 95; Ochmański 1972, s. 68.

[16] LVIA 694-1-3733, k. 321r.–323v.: *Wizyta kościoła raduńskiego w guberni grodzieńskiej w powiecie lidzkim w miasteczku Raduniu w dekanacie lidzkim położonego przez delegowanego wizytatora księdza Józefa Krukowskiego Zgromadzenia ks. Pijarów prowincjała roku 1828 miesiąca maja 8 dnia odprawiona*, k. 321r., gdzie wspomina się o przywileju z r. 1517, dot. annuaty z dwóch karczem na rzecz kościoła raduńskiego, przechowywanym w aktach powiatu lidzkiego.

[17] Ochmański 1972, s. 68.

diecezjalnego bpa Aleksandra Sapiehy z r. 1669 obejmował on szesnaście parafii: Bieniakonie, Błotna, Dubicze, Dudy, Dworzyszcze, Ejszyszki, Gieranony, Hermaniszki, Iwie, Lipniszki, Nacza, Raduń, Sobotniki (Subotniki), Soleczniki, Trokiele, Zygmunciszki[18]. W r. 1744 wg akt synodu bpa Jana Zieńkowicza składał się z dwunastu parafii: Bieniakoni, Dziewieniszek, Ejszyszek, Gieranon, Hermaniszek, Iwia, Lipniszek, Naczy, Radunia, Solecznik, Sobotnik, Trokieli. W XVIII w. przynależało do niego najwięcej miejscowości (w tym szesnaście miasteczek) spośród dekanatów w całej diecezji, a wraz z tym - największa liczba ludności[19]. W rezultacie reorganizacji struktury administracyjnej Kościoła łacińskiego w cesarstwie rosyjskim w r. 1798 zniesiono dekanat raduński[20], a parafia raduńska została przyłączona do dekanatu lidzkiego. Reaktywowany przed połową w. XIX[21] dekanat, w r. 1888 obejmował jedenaście parafii: Bieniakonie, Ejszyszki, Iszczołnę, Naczę, Ossów, Raduń, Soleczniki, Wasiliszki, Wawiórkę, Woronowo, Zabłocie i liczył 58768 wiernych[22]. W r. 1912 skład dekanatu powrócił do stanu zanotowanego w r. 1744, z przyłączeniem Woronowa[23]. W latach 1935–1939 tworzyły go parafie w Dubiczach, Ejszyszkach, Koleśnikach, Naczy, Pielasie, Podborzu, Raduniu, Rudni i Wołdaciszkach, łącznie skupiające 39667 wiernych[24]. Obecnie wchodzi w skład diecezji grodzieńskiej i oprócz Radunia tworzą go parafie: Bieniakonie, Dociszki, Hermaniszki, Konwaliszki, Nacza, Ossowo, Pielasa, Trokiele, Wołdaciszki, Woronowo, Zabłocie, Żyrmuny[25].

Parafia raduńska rozciągała się na obszarze „wzdłuż mil 2½ wszerz mil 2" i sąsiadowała z parafiami w Ejszyszkach, Naczy, Wawiórce, Zabłociu i Żyrmunach. W jej skład (r. 1743) wchodziły dwa miasteczka starościńskie (Raduń i Dubicze) oraz wsie: Bartoszyszki, Druskieniki, Dubińce, Horodyszcze, Jaciuny, Jakiańce, Januszyszki, Jatowty, Jurańce, Kaplicze, Kiemiejsze, Kiwańce, Kłajsze, Korgowdy, Kozakowszczyzna, Krupowicze, Kurkie, Leluszc, Lulańce, Maguny, Mantaty, Mickiszki, Milkuńce, Możejki, Niestraszuńce, Odwierniki, Orla, Paceruńce, Paluńce, Pałaski, Pawłoka, Pielasa, Pietraszuńce, Piluńce, Pliki, Podzitwie, Pomiedź, Pusiawory, Rachuny, Radziuńce, Rukańce, Skirejki, Składańce, Smiginie, Sobodka, Sopuńce, Straczuny, Stuczyki, Talkuńce, Wigańce, Wołdaciszki, Wojwuńce (*per abusum* przejęte przez parafię w Naczy); dwory: Dubicze, Giry, Jankowiec, Kozakowszczyzna i 16 "okolic" szlacheckich[26]. W r. 1832 parafia liczyła ponad pięć tysięcy wier-

[18] Kurczewski 1912a, s. 467.
[19] Olczak 1987/1988, s. 116.
[20] Krahel 1987/1988, s. 16.
[21] Skarbek 1987/1988, s.140 podaje r. 1829, jednak data reaktywowania dekanatu raduńskiego nie jest jasno określona, co odzwierciedla ogólnie niestabilną strukturę administracyjną diecezji w połowie w. XIX, zob. Krahel 1979, s. 137.
[22] *Słownik geograficzny*, t. 9, 1888, s. 450.
[23] Kurczewski 1912 a, s. 179.
[24] Müllerowa 1987/1988, s.149, 152; *Catalogus ecclesiarum* 1939, s. 95.
[25] *Rocznik* 2003, s. 67.
[26] VUB, 57-Б.54-291, k. 9r.–10r., *Regestr całej parafii raduńskiej roku 1743 m(iesią)ca decembra 20 dnia pisany za staraniem ks. Mateusza Krahelskiego plebana raduńskiego i dubickiego.*

nych[27], która to liczba ok. r. 1888 wzrosła do 7522[28]. W r. 1935 przyłączono do niej wieś Dawgieliszki[29]. W r. 1927 liczyła 7046[30], a w r. 1939– 846 parafian[31].

Funkcję kolejnych proboszczy pełnili księża: Jan Piotrowski (notowany 1563), Jan Stankiewicz Kieniszko (Kieniszka) (1625), Szymon Chrzczonowicz (1634), Barnaba Romanowski (ok. 1640), Daniel Łodziata (ok. 1660–ok. 1690), Kazimierz Trzeciak (ok. 1694), Mateusz Porcyk (1721), Mateusz Krahelski (1739, 1759), Andrzej Charytanowicz (1780), Taulery Wołłczadzki (1801), Antoni Żyszkowski (1817–1840), Wojciech Maciejewski (1838 – po 1840), Stanisław Brzozowski (1906), Dominik Druktejn (1911), Wiktor Kochański (1912– X 1922), Stanisław Chodyka (1922–24), Stanisław Szczemirski (od X 1924 – co najmniej do 1933), Julian Jurkiewicz (zm. 1936), Czesław Sztejn (1939–1978), Kazimierz Szaniawski (1978–2002), Andrzej Gorbacz (od 2003).

Z uposażenia królowej Bony pleban raduński otrzymał wieś Zabłocie, puszczaną w dożywotnie dzierżawy. Został nadany równocześnie grunt pod folwark plebański „o ćwierć mili od kościoła”[32]. Wielkość beneficjum kościelnego odnotował dopiero plan gruntów parafialnych z r. 1928, według którego obejmowało ono 52,6 ha[33]. W r. 1639 z nadania królewskiego do funduszu włączono wieś Pojedupie[34], przemianowaną następnie na Popiszki (Bik-ściny), w r. 1640 – dziesięć włók ziemi leżącej w leśnictwie koniawskim[35], w r. 1677 – majątek Broniewszczyznę (zapis Izajasza Marcina Surkonta), w r. 1710 – plac w mieście Raduniu (zapis Jana Birki)[36]. Ponadto, przed r. 1674 sumę 3000 zł legowała kościołowi Maryna Fiedorowiczówna Hryniewiecka Bychowcowa, a 2000 zł - Seweryn i Katarzyna Jezierzyńscy[37]. W r. 1682 Elżbieta Joanna z Dołmatów Isaykowskich 1° voto Krzysztofowa Rudominowa, 2° voto Krzysztofowa Białłozorowa, starościna upicka, przekazała sumę 1500 zł, a przed r. 1695 Andrzej Palecki Naworny i jego żona Konstancja z Mackiewiczów – 1200 zł[38]. Obie kwoty ulokowane zostały na kahale raduńskim i przynosiły mizerną intratę. Te niewielkie zapisy nie zmieniały faktu, iż ze względu na położenie w dobrach starościńskich była to parafia raczej skromna.

---

[27] LVIA. 694-1-1032. k. 1r.–v.

[28] *Słownik geograficzny*, t. 9, 1888, s. 450.

[29] MAB. 44-539, k. 8r., przyłączenie wsi Dawgieliszki do parafii w Raduniu, 15 VII 1935.

[30] LVIA. 694-5-3596, k. 2r.

[31] *Catalogus ecclesiarum* 1939, s. 95.

[32] VUB. 57-Б.53-951. s. 4.

[33] MAB. 44-539, *Plan beneficjum kościelnego parafii M.B. Różańcowej w Raduniu, sporządzony 31 XII 1928 r. przez mierniczego przysięgłego Henryka Zasztowtta.*

[34] VUB. 57-Б.53-951. s. 7. *Regestr dokumentów plebanii raduńskiej i dubickiej za probostwa WJm ks. Taulerego Wołłczadzkiego w roku 1801 in augusto sporządzony.*

[35] VUB. 57- Б.53-1292. k. 1r.

[36] VUB. 57- Б.54-291. k.6r.

[37] LVIA. 694-1-3970. k. 273r.

[38] VUB. 57- Б.54-291. k.3r.

W r. 1678 zawiązało się przy kościele bractwo różańcowe, notowane jeszcze w r. 1828[39].

Raduń w latach 1910–1912, a następnie 1922–1924 stał się miejscem ostrych konfliktów pomiędzy Polakami a Litwinami na tle sporu o język używany w liturgii[40]. W r. 1912 nuncjusz apostolski Kazimierz Michalkiewicz w oparciu o spis ludności z r. 1911 uwzględniający przynależność narodową, ustalił proporcję w używaniu języka polskiego i litewskiego podczas nabożeństw. 22 X 1922 niezadowolona z tych regulacji grupa Polaków przerwała litewskie nabożeństwo. Przez dwa lata podobne wypadki, prowokowane przez obie strony, powtarzały się wielokrotnie. W październiku r. 1923 bp wileński Jerzy Matulewicz wprowadził niewielkie zmiany w programie nabożeństw na korzyść Polaków, grożąc w razie nie zaakceptowania nowego porządku zamknięciem kościoła. 7 X 1923 kościół został zamknięty, parafia rozdzielona pomiędzy cztery sąsiednie, a biskup wydał zezwolenie na odprawianie mszy w kaplicy w Pielasie. Po petycjach do kurii i ostatecznym przyjęciu przez lokalną społeczność ogłoszonego przez biskupa porządku nabożeństw kościół raduński został otwarty w 12 X 1924. Nowym proboszczem został Stanisław Szczemirski.

Parafia posiadała jeden kościół filialny, w pobliskich Dubiczach. Miejscowość tę po raz pierwszy odnotowano ok. r. 1400[41]. Podobnie jak Raduń funkcjonowała ona jako miasteczko, wedle informacji XVIII-wiecznej (1743 r.) – również starościńskie[42]. Kościół dubicki uzyskał status parafii z fundacji hospodarskiej, zapewne Kazimierza Jagiellończyka lub Aleksandra[43], na pewno przed r. 1529[44]. Według rejestru uposażenia kościołów par. diecezji wileńskiej z r. 1559 parafia dubicka plasowała się wśród ubogich[45]. Z r. 1563 pochodzi informacja o zamianie gruntów funduszowych pomiędzy kościołem dubickim a raduńskim[46]. Następnie status kościoła dubickiego nie jest w pełni jasny. Istniały długoletnie zatargi o jego podległość pomiędzy parafią raduńską a nacką, m.in. w r. 1721 podczas wizyty synodalnej proboszcz Naczy wniósł pretensję o przywrócenie filii swojej parafii jako „ab antiquo ex natura sua" do niej przynależącej[47]. W aktach synodu diecezjalnego z r. 1744 kościół w Dubiczach został zanotowany jako filia parafii raduńskiej, natomiast w spisie parafii z r. 1774 – jako parafia[48]. Losy pierwszego kościoła w Dubiczach nie są znane. Kolejna drewniana świątynia powstała tu w r. 1636 sumptem

---

[39] LVIA 694-1-3733. k. 322r., *Wizyta kościoła raduńskiego...*, 1828.

[40] Górski 1970. s. 83-93; Kviklys. t. 5. cz. 2. 1986. s.531–536.

[41] Alexandrowicz 1970, s. 68.

[42] VUB 57- Б.54-291. k. 9-10r., *Regestr całej parafii raduńskiej roku 1743 m(iesią)ca decembra 20 dnia pisany za staraniem ks. Mateusza Krahelskiego plebana raduńskiego i dubickiego*.

[43] Ochmański 1972, s. 64 i 65.

[44] Kurczewski 1912 a, s. 231; *Catalogus ecclesiarum* 1939, s. 94.

[45] Ochmański 1972, s. 103.

[46] VUB. 57- Б.53-1292. k.1r.

[47] VUB. 57-Б.54-344. k.1r.. pretensje kościoła nackiego do raduńskiego o przywrócenie filii w Dubiczach, 1721.

[48] Litak 1996. s. 64. 65.

wojewody brzeskiego Jakuba Kuncewicza[49], a następna z kolei została zbudowana w r. 1761 nakładem Józefa Tyszkiewicza, starosty raduńskiego, kasztelana mścisławskiego i wojewody smoleńskiego, i benedykowana p.w. Św. Michała[50]. W r. 1866 kościół został przejęty przez Cerkiew Prawosławną. Nowy, duży, dwuwieżowy drewniany kościół p.w. Serca Jezusowego zbudowano w r. 1910, według planów z r. 1909. Przed r. 1939 odzyskał on status parafialnego. W kościele dubickim co najmniej od r. 1744 znajdowała się cudowna rzeźba *Chrystusa Antokolskiego*[51], po supresji przeniesiona do Naczy[52], po r. 1912 zwrócona do Dubicz, obecnie ponownie w Naczy.

W samym w Raduniu po r. 1801 w ogrodzie folwarku plebańskiego postawiono kapliczkę, w której przechowywano Najśw. Sakrament i w której do r. 1828 odprawiane były msze w dni powszednie[53].

W Raduniu w ciągu wieków stało kolejno co najmniej pięć kościołów. Najstarszy znany zapis na rzecz tamtejszej świątyni (annuata z dwóch karczem we wsi Dubicze) pochodzi z r. 1517[54]. Brak jakichkolwiek informacji na temat jej wyglądu i losu. Kolejny zapewne kościół ufundowała królowa Bona w r. 1556. Nosił on wezwanie Wniebowzięcia Najśw. Marii Panny, ŚŚ. Jana Chrzciciela i Piotra Apostola. Ten niewątpliwie drewniany kościół uległ zniszczeniu przed r. 1660, kiedy to przy rynku miasteczka wystawiony został nowy, również drewniany, staraniem proboszcza Daniela Łodziaty i sumptem parafian[55], konsekrowany przez bpa sufragana wileńskiego Mikołaja Słupskiego[56]. Zniszczenie wcześniejszego kościoła należy wiązać z wojną z Moskwą, co potwierdzałaby informacja z r. 1662 o zawłaszczeniu przez Rosjan funduszy raduńskich[57]. Informacje na temat tego kościoła są szczupłe. Miał prostą bryłę na planie prostokąta, o pięciu przęsłach, z kwadratową zakrystią, z wieżyczką na sygnaturkę na kalenicy, zwieńczoną pozłocistym krzyżem. Ołtarz główny miał skromną formę murowanej mensy, na której było ustawione cyborium, powyżej na ścianie wisiały obrazy *Św. Jana Chrzciciela*, *Trójcy Św.* i *Chrystusa Ukrzyżowanego*. Ponadto w prezbiterium wisiały obrazy *Matki Boskiej Częstochowskiej*, otoczony srebrnymi wotami, *Zbawiciela*, *Św. Kazimierza*, *Chrystusa Eucharystycznego* („obrazek Crucifixi w gronach winnych stary") oraz stał ołtarzyk szafiasty Najśw.

---

[49] Kurczewski 1912 a. s. 231.

[50] VUB, 57-Б.53-951, s. 10, zob. aneks I.

[51] VUB, 57- Б.54-291, k.2r., *Regestr rzeczy w kościele dubickim znajdujących się spisany roku tysiąc siedemset czterdziestego czwartego miesiąca januarii dwudziestego piątego dnia.*

[52] Kurczewski 1912 a. s. 231.

[53] LVIA, 694-1-3733, k. 321r.-323v.: *Wizyta kościoła raduńskiego* ..., 1828, k. 321v.

[54] Ekstrakt przywileju przechowywany w aktach powiatu lidzkiego, o którym wspomina się w wizytacji z 1828 r., zob. przyp. 16.

[55] LVIA, 694-1-3970, k. 273r., *Inwentarz kościoła raduńskiego in anno 1674 die (...) junii sporządzony.*

[56] Kurczewski 1912 a, s. 242.

[57] VUB, 57-Б.53-951, s. 5–6, *Regestr dokumentów plebanii raduńskiej* ..., 1801, gdzie m.in. informacja o procesie „o zabranie przez Moskalów funduszów raduńskich w grodzie lidzkim zaniesionym".

Marii Panny[58]. Przed r. 1674 Adam (?) Porębski, podstoli nowogródzki, ufundował ołtarz boczny Niepokalanego Poczęcia Najśw. Marii Panny[59], z obrazami *Najśw. Marii Panny* i *Chrystusa Ukrzyżowanego*. W r. 1682 Elżbieta Joanna z Dołmatów Isajkowskich 1° voto Krzysztofowa Rudominowa, 2° voto Krzysztofowa Białłozorowa, starościna upicka, wystawiła ołtarz boczny p.w. Pana Jezusa, a Andrzej Pałecki Nawomy i jego żona Konstancja z Mackiewiczów przed r. 1695 wznieśli ołtarz Św. Krzyża i Męki Pańskiej[60]. Przed r. 1674 zostały sprawione: srebrny kielich, puszka, dwie pateny i ampułki przez Mikołaja Minę oraz para lichtarzy cynowych – przez Krzysztofa Lettowa Vorbeka, sędziego starodubowskiego[61].

Według nie potwierdzonej żadnymi innymi przekazami informacji podanej przez *Słownik geograficzny*, kolejny kościół został tu zbudowany w r. 1752[62], wkrótce jednak spłonął. Odbudowany, ponownie uległ pożarowi 29 maja 1801 r. wraz ze znakomitą częścią wyposażenia[63]. Z pożogi uratowano obrazy – *ŚŚ. Jakuba Apostoła, Antoniego Padewskiego* oraz *Matki Boskiej Różańcowej* z ołtarza głównego, wraz ze srebrną sukienką. Ponadto, przetrwała monstrancja i naczynia liturgiczne, cynowy krucyfiks, sześć lichtarzy, kilka wotów oraz liczne szaty. Na cmentarzu na obrzeżu miasteczka zbudowano wówczas drewnianą szopę na planie prostokąta „długości łokci 35, szerokości 14, wysokości łokci 8", pokrytą strzechą[64]. W r. 1818 po zrujnowaniu szopy przez wichurę została wystawiona i poświęcona nowa[65]. W r. 1828 cmentarz kościelny został ogrodzony drewnianym parkanem, na który materiał dostarczył porucznik W. Kumiński[66]. Bramę wzniesiono nakładem proboszcza Antoniego Żyszkowskiego. W narożu cmentarza stała drewniana dzwonnica, konstrukcji słupowej, nakryta gontem, w r. 1829 wymagająca remontu. W tej prowizorycznej świątyni znajdowały się trzy drewniane ołtarze: gł., „na optykę malowany" Matki Boskiej Różańcowej, boczne Pana Jezusa i Św. Antoniego[67]. Staraniem proboszcza Żyszkowskiego w r. 1819 ustawiono organ dziesięciogłosowy, wymagający w r. 1829 reperacji.

W grudniu r. 1832 parafianie zwrócili się do konsystorza wileńskiego o wyrażenie zgody na budowę nowego kościoła par. w Raduniu, „w miejscu nieprzystojnej szopy"[68]. Wobec szczupłości funduszy parafii, ówczesny proboszcz Wojciech Maciejewski rozpoczął w r. 1833 starania o przekazanie do Radunia pochodzącego z pocz. w. XVIII drewnianego kościoła, pozostałego

58 LVIA, 694-1-3970, k. 273r., *Inwentarz kościoła raduńskiego* ..., 1674.
59 *Ibidem.*
60 VUB, 57-Б.54-291, k. 3r.
61 LVIA, 694-1-3970, k. 273r., *Inwentarz kościoła raduńskiego*..., 1674.
62 *Słownik geograficzny*, t. 9, 1888, s. 450.
63 VUB, 57-Б.53-951, k.1r.
64 LVIA 694-1-3733, k. 321r., *Wizyta kościoła raduńskiego*..., 1828.
65 *Ibidem* ; VUB, 57-Б.53-39, k.3r.
66 LVIA, 694-1-3733, k. 321r., *Wizyta kościoła raduńskiego*..., 1828.
67 VUB, 57- Б.53-39, k.3r.
68 LVIA, 694-1-1032, k.1r.

po skasowanym rok wcześniej klasztorze Karmelitów Trzewiczkowych w Koleśnikach[69]. Pozyskaną budowlę ustawiono w r. 1838 w odległości ok. jednego km od miasteczka, na terenie folwarku funduszowego Popiszki[70]. Niewielki kościół miał plan krzyża łacińskiego "o długości 44 arszyny (32 m) a szerokości 32 arszyny (23 m)", który tworzyła prostokątna nawa z nieco węższym prezbiterium zamkniętym trójbocznie oraz dwie boczne kaplice. Wewnątrz był pokryty pobiałą. Posadzka była ułożona z cegły[71]. Otaczało go kamienne ogrodzenie z jedną dużą bramą i dwiema małymi bramkami, w narożniku placu stanęła drewniana słupowa dzwonnica.

Wraz z kościołem przeniesiono część jego wyposażenia: dwa boczne ołtarze z obrazami: *ŚŚ. Jerzy, Józef, Tomasz i Maciej, Zdjęcie z Krzyża* oraz obrazy z ołtarza gł.: *Matka Boska Piaskowa, Matka Boska ofiarująca szkaplerz św. Szymonowi Stockowi, Św. Magdalena de Pazzi* i *Św. Maria Magdalena*.

W r. 1906 sumptem ks. Stanisława Brzozowskiego odnowiono organy[72]. W r. 1927 zawieszono w dzwonnicy dwa nowo zakupione dzwony i jeden znaleziony[73], nazwane Stanisław, Jan i Bronisław[74].

Na początku w. XX kościół chylił się ku ruinie[75] – zbutwiały ściany, ceglana posadzka była w złym stanie[76]. W r. 1910 arch. Wacław Michniewicz opracował dla Radunia projekt neogotyckiej murowanej bazyliki. Projekt ten, zatwierdzony 20 VIII 1910 przez guberialny Wydział Budowlany[77], nie został jednak zrealizowany, zapewne ze względów finansowych. Ostatecznie, w r. 1915 stary drewniany kościół poddano remontowi. Został oszalowany i pokryty gontem, w r. 1923 w prezbiterium ułożono nową ceglaną podłogę[78]. W r. 1925 zbudowano drewniany dom dla służby kościelnej, a w rok później – plebanię[79].

W protokole wizytacji biskupiej z r. 1927 wspomniano o potrzebie wystawienia w Raduniu nowego kościoła, ze względu na to, że dawny okazywał się za mały i „ze starości nie nadawał się do reperacji"[80].

494 Nowy, murowany kościół został wzniesiony w latach 1929–1933, staraniem rzutkiego proboszcza Stanisława Szczemirskiego i z ofiar parafian raduńskich. Stanął na działce w rozwidleniu dróg do Wasiliszek i drogi odchodzącej do starego kościoła. Projekt, wykonany przez wileńskiego architekta Jana Borowskiego, był gotowy w lipcu r. 1928, jednak został odrzucony przez

---

[69] LVIA, 694-5-3606, k. 4r.; Misius, Šinkūnas 1993, s. 581.
[70] Rouba 1909, s. 162.
[71] LVIA, 694-5-3581, k. 3r.; LVIA, 694-5-3610, k. 6v.
[72] LVIA, 694-5-3581, k. 3r.
[73] LVIA, 694-5-3610, k. 10r.
[74] LVIA, 694-5-3596, k. 4v.
[75] Kurczewski 1912 a, s. 212.
[76] LVIA, 694-5-3581, k. 3r.
[77] LVIA, 382-2-2238, projekt neogotyckiego kościoła arch. Wacława Michniewicza.
[78] LVIA, 694-5-3581, k. 3r.
[79] LVIA, 694-5-3610, k.12v.
[80] LVIA, 694-5-3596, k. 2r.

konserwatora wojewódzkiego, kuria zaś nie zaakceptowała przewidzianej *496, 497*
lokalizacji. Aprobatę uzyskał dopiero projekt przedstawiony kurii 22 XI 1928[81].
Kamień węgielny pod kościół poświęcony został 8 III 1929[82]. Budowa, pod-
jęta 22 VII tegoż roku[83], trwała bez większych przestojów do wiosny r. 1931.
Prowadził ją majster cechowy z Wilna Antoni Bebko. Borowski zaangażo-
wał się jednak mocno w budowę i czuwał nad postępami prac[84], zapewne
już w trakcie budowy powtórnie zmieniając swój projekt co do przewidzia- *498, 500*
nego w nim materiału budowlanego i upraszczając szczegóły dekoracyjne.
W lipcu r. 1931 ściany czekały na wykończenie, a dach na pokrycie blachą, co zostało zrealizowane w rok później[85]. Zabrakło jednak pieniędzy na kontynuowanie prac, wobec czego proboszcz zwrócił się do kurii o zezwolenie na zaciągnięcie pożyczki od parafii nackiej w wysokości 5000 zł. W r. 1933 pożyczka ta nie była spłacona[86]. Wzniesienie kościoła w stanie surowym kosztowało 77 032,66 zł[87]. W r. 1932 budowlę otynkowano wewnątrz i zewnątrz oraz pobito deskami sufity, łuki i ściany, za łączną kwotę 8268,65 zł, w r. 1933 wymurowano wieże do wysokości 17 m, postawiono dach, wykonano tynkowe elementy dekoracyjne na elewacjach za 17 459,82 zł[88]. Teren przykościelny otoczono drewnianym płotem, wzdłuż którego w r. 1932 posadzono drzewka. W r. 1933 ustawiono wyzłocone i pomalowane olejno ołtarze, przeniesione ze starego kościoła, wykonano prowizoryczną ambonę i zawieszono zakupione stacje Drogi Krzyżowej. 8 IX 1933 kościół został poświęcony przez abpa wileńskiego Romualda Jałbrzykowskiego[89]. Pod koniec grudnia r. 1936 parafia raduńska wciąż zalegała z wypłatą części honorarium należnego Borowskiemu (1500 zł), Bebce (7000 zł) i blacharzowi B. Szymaniakowi (150 zł)[90].

W r. 1933 z materiału pozostałego po rusztowaniach kościoła zbudowano dom parafialny[91].

W r. 1928 konserwator zabytków woj. nowogródzkiego Jerzy Remer uznał drewniany kościół raduński za obiekt zabytkowy zakazując jego rozbiórki[92]. W związku z wybudowaniem nowego murowanego kościoła podjęto starania o sprzedaż starego drewnianego do jednej z okolicznych nowo powołanych parafii. W latach 1929–1933 na przeniesienie budynku reflektowała wieś Sobakińce, następnie – Wołdaciszki. Jednak proboszcz raduński żądał za niego 6000 zł, później zaś 3000 zł. Ta postawa proboszcza spotkała

---

81 LVIA, 694-5-3595. *Projekt kościoła w miasteczku Raduń pow. lidzki, sporządził inż. architekt Jan Borowski. Wilno 22 XI 1928.*

82 Wiad. Arch. Wil., 1929, nr 17/18, s. 253.

83 *Ibidem*, 1932, nr 15/16, s. 205.

84 Ciemnołoński 1992, s. 435-6.

85 Wiad. Arch. Wil., 1932, nr 15/16, s. 205.

86 LVIA, 694-5-3604, s. 1, 3–4.

87 LVIA, 694-5-3608, s. 1–2.

88 *Ibidem*, s. 3–4.

89 Wiad. Arch. Wil., 1933, nr 17/18, s. 204.

90 LVIA, 694-5-3610, k. 14v.

91 *Ibidem*, k.12v.

92 LVIA, 694-5-3583, s.1.

się z krytyką dziekana, według którego Raduń powinien oddać swój drewniany kościół potrzebującej parafii za darmo, podobnie jak go niegdyś pozyskał z Koleśnik[93]. Ostatecznie, obie wspomniane nowe parafie zrezygnowały z kupna drewnianej świątyni i podjęły budowę kościołów murowanych. Pozbawiony wszelkich ozdób i wyposażenia kościół „w możliwym stanie" stał jeszcze w Raduniu na przełomie r. 1936 i 1937, kiedy to został odnotowany w inwentarzu[94], jednak później uległ zniszczeniu.

Nowy kościół został odnowiony wewnątrz w 1954 r., a z zewnątrz w r. 1986. W r. 2003 przeprowadzono ponowny remont elewacji i wież.

2. Opis

2.1. Architektura

494, 495 Kościół jest położony na uboczu wsi, przy drodze do Wasiliszek, zwrócony do niej frontem, na trapezoidalnej działce w rozwidleniu dróg. Orientowany, murowany z cegły i ciosów z kamienia polnego, wewnątrz konstrukcje empor i chóru muzycznego z żelazobetonu, częściowo tynkowany (podziały architektoniczne, szczyty nad ramionami transeptu, część środkowa
496 fasady i druga kondygnacja wież, opaski wokół okien). Na planie krzyża łaciń-
501 skiego, złożony z trójnawowego, bazylikowego, czteroprzęsłowego korpusu
502 z transeptem o płytkich półprzęsłowych ramionach. Prezbiterium jednoprzęsłowe, zamknięte trójbocznie, flankowane przez piętrowe zakrystię i skarbiec.
503 Ramiona transeptu przedłużone w znacznie niższe kaplice, zamknięte dwubocznie i ujęte w kwadratowe aneksy; przęsło zach. ujęte w kwadratowe wieże nieznacznie wysunięte przed lico ścian bocznych, poprzedzone równą mu szerokością, trójprzęsłową kruchtą.

504, 506 Ściany wnętrza dzielone filarami opiętymi pilastrami. Nawy boczne i kaplice otwarte szerokimi prostokątnymi otworami, nad którymi półkoliste arkadowe przezrocza empor o prostych parapetach z ażurowym motywem gwiazd ośmioramiennych. Sklepienia: w emporach i nawie głównej sklepienie kolebkowe, dzielone gurtami o łuku zaostrzonym, w emporach – półkolistym, w przęśle krzyżowym pięciopołowa ślepa kopuła (rodzaj wysokiego sklepienia zwierciadlanego); w pozostałych pomieszczeniach płaskie stropy. Okna w większości prostokątne, w korpusie rozmieszczone w dwóch strefach, w ścianie zach. rozeta, w szczytach ramion transeptu i w bocznych ścianach prezbiterium rozglifione okulusy, w zamknięciu prezbiterium okno ostrołukowe w głębokim glifie. Podłoga drewniana. W przestrzeni między-
505 wieżowej nadwieszony chór muzyczny, z prostym parapetem dzielonym płycinami. W przyziemiu wieży pd. schody na chór, w wieży pn. składzik (d. kaplica Św. Franciszka).

499 Fasada dwuwieżowa, z gładkim trójkątnym szczytem pomiędzy wieżami, poprzedzona kruchtą. Wieże czterokondygnacyjne, dzielone gzymsami: dol-

[93] LVIA, 694-5-3606, k.1–4r.
[94] LVIA, 694-5-3610, k. 6v.

ne kondygnacje niskie, z niewielkimi okienkami, trzecia wysoka z długimi, wąskimi prostokątnymi prześwitami, czwarta o ściętych narożach, tynkowana, z prześwitami zamkniętymi półkoliście. Kruchta równa wysokością nawom bocznym, na narożach opięta parami tynkowych lizen. Wejście gł. na osi, zamknięte zaostrzonym łukiem, w głębokim glifie i tynkowej opasce; w bocznych ścianach wejścia prostokątne. Elewacje boczne zwieńczone tynkowym *501, 502*
gzymsem, dzielone uskokowymi szkarpami z niskimi kwadratowymi sterczynami, wspartymi na dachach naw bocznych i poprzecznej. W zwieńczeniu ramion transeptu otynkowane parawanowe schodkowe szczyty. Okna w *503*
tynkowych opaskach. Dachy kryte blachą: nad korpusem dwuspadowy, nad prezbiterium i ramionami transeptu trójpołaciowy, nad kruchtą i aneksami pulpitowy.

Na elewacji pd. żeliwna tablica epitafijna księdza Juliana Jurkiewicza, proboszcza raduńskiego (zm. 1936), fundacji rodziny, z inskrypcją: „S.P. | KSIĄDZ JULJAN JURKIEWICZ. | PROBOSZCZ W RADUNIU | ZMARŁ 30 PAŹDZIERNIKA 1936 R. PRZEŻYWSZY | LAT 49. | KAPŁAŃSTWA 26 LAT. | REQUIESCAT IN PACE | RODZINA."

2.2. Dekoracja malarska wnętrza

Wykonana ok. 1933 przez *S. Dasikiewicza* i *K. Tatarkowskiego*, od- *506*
nowiona 1954. Obejmuje trzy duże sceny figuralne na ścianach oraz ornamentalne pasy z motywem krzyży równoramiennych i plecionki w przęśle krzyżowym i na gurtach. Na ścianie tęczy *Adoracja Najśw. Sakramentu przez chóry anielskie*; ponad emporami transeptu: od pn. *Ostatnia Wieczerza* wg Leonarda da Vinci, od pd. *Złożenie do Grobu*; w kwadratowych płycinach u podstawy gurtów przedstawienia świętych i *Ojców Kościoła*.

2.3. Wyposażenie[95]

Ołtarze przeniesione 1933 z dawnego kościoła, z wykorzystaniem obrazów oraz częściowo struktur ołtarzowych i snycerskiej dekoracji ornamentalnej.

Ołtarz gł., wyk. po 1838, powtórnie zmontowany i odnowiony 1933, pier- *507*
wotnie pięcioosiowy, pomniejszony o dwie osie zapewne po 1945. Drewniany[96], z marmoryzacją mal. olejno. Architektoniczny, na rzucie wycinka koła, jednokondygnacyjny, zwieńczony wydatnym, wyłamanym i na osi wygiętym odcinkowo belkowaniem, z niewielkim zwieńczeniem, na wysokim wyłamującym się cokole z prostokątnymi płycinami, w których nakładana dekoracja z kartuszy, kampanul i wstęg. Trójosiowy; część środkowa ujęta parą kolumn kompozytowych, skrajne wiązkami pilastrów. Z obrazami barokowymi,

---

[95] Opracowano na podstawie: LVIA, 694-5-3610, k. 6–14v., zob. aneks II; przedmioty zachowane: AKZ, karty inwentaryzacyjne (Barbara Jamska, Katarzyna Kolendo, Dorota J. Kuty, Michał Wardzyński, Małgorzata Woźniak, Marcin Zgliński), 1995, 1997, 1998, 2000.

[96] Kułagin 2000b, s. 130, błędnie podał, że ołtarze są stiukowe.

518 I. poł. w. XVIII: w polu głównym *Matka Boska z Dzieciątkiem ofiarują-*
ca szkaplerz św. Szymonowi Stockowi[97], przemalowany, w † sukience
520 z blachy posrebrzanej; w osiach bocznych: *Wizja św. Magdaleny de Paz-*
521 *zi*[98] i *Św. Maria Magdalena*[99], w osiach skrajnych † *Św. Piotr* i † *Św. Paweł*.
W zwieńczeniu pośrodku plakieta z hierogramami *IHS* i *MARYA*, na szczy-
cie rzeźba *Chrystus Zmartwychwstały*, ok. 1933, po bokach pary uskoko-
wych filarków ze spływami, na których cztery rzeźby siedzących aniołków
3. ćw. w. XVIII, ponad skrajnymi pilastrami – dwie rzeźby aniołów ok. 1933.
512 Tabernakulum barokowe, 1. ćw. XVIII w., z parą kolumienek kompozyto-
wych od frontu. † Antependium rzeźbione i malowane.

Cztery ołtarze boczne, pocz. w. XVIII, złocone i marmoryzowane olej-
no 1933, drewniane, architektoniczne:

Przy ścianie tęczowej, jednokondygnacyjne ze zwieńczeniem:
508 1. lewy, z rzeźbami i snycerską ornamentyką o charakterze 2. poł. w.
536 XVII: na gzymsie naczółka dwie rzeźby półleżących aniołów, małżowinowo-
539, 538 chrząstkowe uszy i kartusze, festony z owoców i liści zawieszone na wstę-
dze z kokardą; obrazy I. poł. w. XVIII: w polu głównym *Wizja św. Anto-*
niego Padewskiego[100], zapewne przemalowany w r. 1854 i wówczas sy-
524 gnowany: *Pinxit T. Kossiłowski Anno 1854*, w zwieńczeniu *Zdjęcie z Krzy-*
ża[101], wg obrazu P.P. Rubensa dla katedry w Antwerpii.
509 2. prawy, ze snycerską ornamentyką o charakterze 2. poł. w. XVII:
małżowinowo-chrząstkowe uszy i kartusze, festony z owoców i liści zawie-
523 szone na wstędze z kokardą; obrazy: w polu głównym *Św. Jerzy*, po 1778[102],
525 w zwieńczeniu *Ecce Homo*, ok. poł. w. XVIII, przemalowany.

Ołtarze w kaplicach:
510 1. w pn. ramieniu transeptu, późnobarokowy 1. ćw. w. XVIII, jedno-
kondygnacyjny ze zwieńczeniem, jednoosiowy, z parą kolumn korynckich
o spiralnych trzonach, ujęty ażurowymi uchami z suchego akantu, z rzeźba-
527, 528 mi nieokreślonych świętych zakonników karmelitańskiego[103] i dominikańskie-
537 go (?), drewnianymi, wtórnie mal. olejno, na osi fryzu *Veraicon* podtrzymy-

---

[97] Obraz pochodzi z ołtarza kaplicy brackiej kościoła w Koleśnikach, zob. LVIA, 694-1-3733, k. 306v. *Wizyta kościoła parafialnego Koleśnik...*, 1828; MAB, 9-1727, k. 15r.; AKKr 306/422, s. 4.

[98] Obraz z ołtarza św. Antoniego Padewskiego z Koleśnik, określony tam jako obraz *Św. Teresy* zob. LVIA 694-1-3589, k. 2v.; AKKr 306/422.

[99] Obraz z ołtarza gł. z Koleśnik, zob. LVIA, 694-1-3733, k. 306v., *Wizyta kościoła parafialnego Koleśniki...*, 1828; AKKr 306/422, s. 3.

[100] Obraz wyratowany z pożaru w r. 1801 lub pochodzący z ołtarza pod tym samym wezwaniem z Koleśnik, zob. LVIA, 694-1-3733, k. 307v., *Wizyta kościoła parafialnego Koleśniki...*, 1828; AKKr 306/422, s. 3.

[101] Obraz z ołtarza św. Eliasza z Koleśnik, zob. LVIA, 694-1-3733, k. 306r., *Wizyta kościoła parafialnego Koleśniki...*, 1828; AKKr 306/422, s. 4.

[102] Obraz z ołtarza pod tym samym wezwaniem z kaplicy pd. kościoła z Koleśnik, zob. LVIA 694-1-3733, k. 307r., *Wizyta kościoła parafialnego Koleśniki...*, 1828.

[103] Pochodzą być może z ołtarza gł. z kościoła z Koleśnik, w którym jedna z figur była określona jako „statua Świętego Anioła Zakonu Karmelitańskiego", zob. LVIA 694-1-3733, k. 306v., *Wizyta kościoła parafialnego Koleśniki...*, 1828; AKKr 306/422, s. 3.

[104] Rzeźby pochodzą z jednego z ołtarzy kościoła z Koleśnik.

wany przez aniołka, na szczycie *Bóg Ojciec*, po bokach anioły[104]; obrazy: 530
w polu głównym *Św. Józef z Dzieciątkiem*[105], 1. ćw. w. XVIII, zapewne 519
przemalowany ok. 1854 i wówczas sygnowany: *Pinxyt T. Kossiłowski*,
w sukience z blachy posrebrzanej z motywami wici suchego akantu, 1. ćw.
w. XVIII, w zwieńczeniu *Św. Jakub Starszy*, tondo. 522

2. w pd. ramieniu transeptu, późnobarokowy 2. poł. w. XVIII, dwukon- 511
dygnacyjny, dolna kondygnacja trójosiowa, o osiach bocznych ustawionych
kątowo, cofniętych, ujętych od środka półkolumnami kompozytowymi, a od
zewnątrz kolumnami na tle pilastrów, z rzeźbami: *ŚŚ. Anna i Joachim*, 2. 531, 529
poł. w. XVIII[106], drewnianymi, wtórnie malowanymi olejno, na osi na belko-
waniu kartusz rocaillowy z hierogramem *MARYA*, w drugiej kondygnacji fe-
stony 2. poł. XVII w., w zwieńczeniu gloria promienista i dwie rzeźby sie-
dzących aniołków 2. poł. w. XVIII; obrazy: w polu głównym *Matka Boska* 516
*z Dzieciątkiem ofiarowująca szkaplerz św. karmelicie i różaniec św.
dominikaninowi*, po 1678, przemalowany, w sukience metalowej srebrzonej
i złoconej, repusowanej, z motywami wici suchego akantu, ok. 1720, w dru-
giej kondygnacji obraz *ŚŚ. Apostołowie Tomasz i Maciej*, 1. poł. w. XVIII[107],
u dołu napis: SANCTI MATIAS ET TOMAS ORATE PRONOBIS.

W kaplicy w przyziemiu wieży pn. † ołtarz z rzeźbami świętych (6) i obrazem *Św. Franciszek*.

Mensa ołtarzowa, drewniana, polichromowana, ok. 1800. 513

Ambona, drewniana, 1933, w zwieńczeniu rzeźba anioła 2. poł. w. 526
XVII[108].

Prospekt organowy, ok. 1933, z elementami neogotyku, ze stołem gry wykonanym przez firmę: Fabryka St. Krukowski i Syn w Piotrkowie Trybunalskim, przeniesionym z kościoła w Woronowie.

† Ławki (3), ok. 1933.

Konfesjonały: 1. neobarokowy, 1920–1930, z półkoliście wybrzuszo- 514
nym zamknięciem siedziska, zwieńczony gzymsem z ząbkowaniem; † 2–4.
nieokreślone.

Feretrony, pocz. w. XX: 1. neogotycki, z obrazami *Św. Trójca* i *Assun-
ta* wg B. E. Murilla, mal. na blasze; 2. z obrazami *Matka Boska Często-* 515
chowska i *Św. Rodzina*; 3. z obrazami *Matka Boska Ostrobramska*
i *Najśw. Serce Jezusa*[109].

Krzyż procesyjny metalowy, 1. poł. w. XX.

Tarcza procesyjna z fundacji Marii Kamieńskiej, 1887, z oleodrukami

---

[105] Obraz wraz z sukienką pochodzą z ołtarza pod tym samym wezwaniem z kaplicy pd. kościoła z Koleśnik, zob. LVIA 694-1-3733, k. 307v., *Wizyta kościoła parafialnego Koleśniki*..., 1828; AKKr 306/422, s. 3-4.

[106] Być może przeniesione z ołtarza w kaplicy św. Franciszka w wieży pn., gdzie w r. 1936 odnotowano 6 nieokreślonych figur, zob. LVIA, 694-5-3610, k. 8r.

[107] Z ołtarza Matki Boskiej Szkaplerznej z kościoła z Koleśnik, zob. LVIA 694-1-3733, k. 308v., *Wizyta kościoła parafialnego Koleśniki*..., 1828; AKKr 306/422, s. 4.

[108] Zapewne z jednego z ołtarzy, ambony, bądź chóru muzycznego kościoła z Koleśnik.

[109] Kułagin 1989, s. 206-207, błędnie jako rokokowy.

Matka Boska Częstochowska i *Św. Józef z Dzieciątkiem*, na księżycu inskrypcja: „Do Raduńskiego kościoła ofiarowała Marja Kamieńska | 1887 Marca 9".

540 Stacje Drogi Krzyżowej: 1. † w r. 1936 określane jako stare; 2. kupione 1933, gipsowe, niezidentyfikowanej wytwórni sprzętów kościelnych.

517 Obrazy: 1. *Matka Boska z Dzieciątkiem*, kopia cudownego wizerunku *Matki Boskiej* z kościoła Karmelitów Trzewiczkowych na Piasku w Krakowie[110], pocz. w. XVIII, przemalowany, w srebrnej rokokowej trybowanej sukience, 3. ćw. w. XVIII, z koronami nowszymi (zapewne w. XIX); 2. † *Św. Teresa od Dzieciątka Jezus*, przed 1939; 3. *Św. Kazimierz*, kopia obrazu z kościoła reformatów w Krakowie, sygn. *L[udwik] Sztejn [19]96 (Wrocław)*; 4. portret ks. Stanisława Szczemirskiego, proboszcza raduńskiego, 1934, sygn. *W. Skwarkowski*; 5. *Widok kościoła w Raduniu*, mal. Czesław Znamierowski, lata pięćdziesiąte.

533 Rzeźby: 1. *Chrystus Ukrzyżowany*, drewno polichromowane, 2. ćw. w.
532 XVIII; 2. *Chrystus Ukrzyżowany*, drewno polichromowane, w. XVIII, o cha-
534 rakterze ludowym; † 3. *Chrystus Ukrzyżowany*, drewno polichromowane,
w. XIX; 4. *Baranek Apokaliptyczny*, drewno polichromowane, w. XVIII/XIX;
535 5. Pelikan, drewno polichromowane, w. XVIII/XIX; 6. † *Najśw. Serce Jezusa*; 7. † *Matka Boska*.

Naczynia liturgiczne:

541 Monstrancje: 1. rokokowa, 3. ćw. w. XVIII, ze srebra złoconego, na
ośmiodzielnej stopie, z nodusem gruszkowym, gloria dwudzielna promienista,
542 z motywami rocaille, kłosów i winogron oraz plakietą *Bóg Ojciec*; 2. rokokowa, 3. ćw. w. XVIII, na owalnej stopie o naprzemiennie szerokich i wąskich polach, na glorii promienistej zdobiona otokiem z rocailleów, a wokół reservaculum sztucznymi kamieniami, z plakietami *Bóg Ojciec*, podtrzymywaną przez aniołki, i *Gołębica Ducha Świętego*, zwieńczona koroną za-
544 mkniętą, z futerałem; 3. † eklektyczna, w. XIX/XX, na sześciolistnej uskokowej stopie na trzech ażurowych nóżkach, z nodusem w formie spłaszczonej kuli dekorowanym owalnymi kamykami, z kartuszową glorią, z krzyżową czterolistną rozetą okoloną ornamentem roślinnym i promieniami, wokół reservaculum pierścień kolorowych szkiełek, zwieńczona krzyżem, z cechami war-
543 szawskiej wytwórni *Norblin, Bracia Buch* i *T(eodor) Werner*[111]; 4. eklektyczna, zapewne lata 1920–1930, na owalnej stopie wysoko puklowanej, z nodusem wazonowym, gloria dwudzielna promienista z wieńcem dębowo-winogronowym, z aniołami, z arma Christi i plakietami *Bóg Ojciec* i *Gołębica Ducha Świętego*, wokół reservaculum zdobiona sztucznymi kamieniami, zwieńczona koroną zamkniętą.

545 Kielichy: 1. † w. XVIII/XIX, z kolistą stopą, rytowaną w promienie: 2. † neogotycki, ok. 1864, na czaszy z cechą warszawskiej firmy *Malcz*, na stopie napis: „Ex votis Fidelium ad capellam Crucifixi D[omini] in Ecclesia

[110] Obraz wraz z sukienką przeniesiony z ołtarza gł. kościoła z Koleśnik, zob. LVIA 694-1-3733, k. 306v., *Wizyta kościoła parafialnego Koleśniki...* 1828; MAB, 9-1727, k. 15r.; AKKr 306/422, s. 3.

[111] *Katalog firmy Norblin* 1929/1930, poz. 1618.

Metropolitana oblatis 1864"; 3. w. XIX/XX, na kolistej stopie oraz o trzonie dekorowanymi sztancowanymi liśćmi, z nodusem gruszkowym; 4 – 5. neogotyckie, pocz. w. XX, ze srebrną czaszą, stopa i trzon metalowe, jeden z cechami warszawskich firm *Norblin* na stopie i *Teodor Werner* na czaszy. *546* *547*

Pateny (3), w. XVIII/XIX.

Puszki: 1. w. XIX, na uskokowej kolistej stopie i z perełkowanym brzegu czaszy; 2. lata dwudzieste, bogato zdobiona motywem winnej latorośli na kielichu i pokrywie. *549* *548*

Trybularz srebrny, ok. 1850, puklowany, z cechą *ID* wileńskiego złotnika Józefa Daniszewskiego i wileńską probierczą z inicjałami probierza Aleksandra Mianowskiego, czynnego w latach 1848–1861[112].

Łódka na kadzidło, srebrna, 4. ćw. w. XIX, na ośmiodzielnej stopie z gruszkowym nodusem, z cechami: probierczą wileńską *T.T. 187..* Timofieja Tripeckiego oraz imienną złotnika *Jana Daniszewskiego* i próbą *84*. *557*

Ampułki (2), pocz. w. XX (?), metalowe niklowane.

Taca do ampułek, niklowana, owalna, na spodzie ryta data „1903" i napis: „Kościoła Pieskowskiego".

Tacka owalna, z cechą: *Gruszkowski Galw. w Warszawie*, na kołnierzu rytowany napis: *BAR BRISTOL*.

Kociołek na wodę święconą, plater, przed 1935. *558*

Relikwiarze, odnowione przed 1936: 1. śś. Urbana, Panfiliusza i Kolumbana, w. XIX, na kolistej stopie, z gruszkowym nodusem z opaską, z puszką w promienistej owalnej glorii, wtórnie złocony; 2. † pocz. w. XX, z cechą wileńskiej wytwórni *M[ichała] Niewiadomskiego*; 3. pocz. XX w., na czworobocznej stopie o ściętych narożach, z glorią promienistą; 4. po 1918, z cechą wileńskiej wytwórni *S[tanisław] Dyakowski*. *552* *551* *550*

Krzyże ołtarzowe: 1. 2. poł. w. XIX, brązowy, z kwadratową uskokową plintą; 2. † 1882, platerowany, na cokole grawerowany napis „M.S. 1882 R. 1. Września"; 3. pocz. w. XX, srebrzony, na stopie z cechą warszawskiej firmy *Norblin*. *553* *554* *555*

Świeczniki: 1. barokowy, ok. poł. w. XVIII, cynowy, o trójbocznej podstawie na lwich łapach; 2–3. klasycystyczne, 3. tercja w. XVIII, blacha srebrzona, sztancowana, w formie klęczących aniołów, z rocaillowym ornamentem na stopach oraz szatach aniołów; 4–7. w. XVIII/XIX, cynowe, na sześciennej podstawie z trzonem kolumnowym; 8–10. 2. poł. w. XIX, platerowane; jeden na stopie z motywem winnej latorośli, drugi na kolistej stopie z rytowanym motywem trójliścia, z trzonem przewiązanym wydatnym nodusem, trzeci na kolistej stopie z motywem winnej latorośli łączonej rocaillami, na nodusie z gałązką z pąkiem róży; 11–19. w. XIX/XX, platerowane, o trójbocznej podstawie na kulach. *560* *559* *561*

Lampa wieczna, w. XIX/XX, z żyrandolem z soplami szklanymi.

Wota przy ołtarzu św. Antoniego, w większości srebrne, z cechą imienną złotnika A.N. i polską probierczą *3*, ok. 1921–1939, kilka sprzed 1919, z cechą rosyjską *84*.

---

[112] Zob. Laucevičius, Vitkauskienė 2000, s. 409, poz. 20.

Dzwony: 1. 1746, z fundacji Jana Dzierżyca[113], strażnika lidzkiego, na czapie fryz z wici akantowej, z inskrypcją: IEZUS ET MARIA SONET IN CORDIBUS NOSTRIS ANNO DNI 1746 APRILIS 16, na płaszczu plakiety z wizerunkami *ŚŚ. Krzysztofa* i *Kazimierza*, pomiędzy którymi herb Lubicz lub Rudnica, poniżej napis: PERILLU(STRIS) MAGNIFICI D(OMI)NI IOANNIS DZIEZIC EXCUBITORI LIDENSI CERTISSIMA MUNIFICENTIA ERECTA; 2. 1803, wyk. Jana Samuel Waehner w Wilnie, na czapie z inskrypcją: ME FECIT I.S. WAEHNER | VILNA A.D. 1803; 3. „Jan", 1926, kupiony 1927 z funduszy Jana Bohdana, z inskrypcją: na płaszczu: OFIARA ŚW. P. JANA BOHDANA CHWALCIE PANA WSZYSTKIE NARODY, poniżej owalna plakieta z nazwą: ODLEWNIA DZWONÓW J. KRUSZEWSKIEGO W WĘGROWIE, nad wieńcem data: ODLANY 1926 R.; 4. „Stanisław", 1926, kupiony 1927, z inskrypcjami: JEŚLI GŁOS MÓJ USŁYSZYCIE NIE CHCIEJCIE ZATWARDZAĆ SERC WASZYCH | ODLANY DO KOŚCIOŁA RADUŃSKIEGO | ZA BYTNOŚCI KS. ST. SZCZEMIRSKIEGO 1926 R. STANISŁAW, poniżej owalna plakieta z nazwą: ODLEWNIA DZWONÓW J. KRUSZEWSKIEGO W WĘGROWIE.

Szaty liturgiczne:

562 Ornaty: 1. † biały, 1908; 2.–7. † białe; 8. czerwony, 1. poł. w. XIX, nie-
rozcinany, z łososiowego rypsu broszowanego z regularnie rozmieszczonymi
kwiatami róży w romboidalnych polach; 9. † czerwony; 10. † zielony, 1913;
564 11. † zielony; 12.–13. † fioletowe; 14. czarny, w. XIX/XX, aksamitny, z ha-
ftem z wicią srebrną i aplikacjami z białego brokatu, w kolumnie pleców
563 symbole Wiary, Nadziei i Miłości, w kolumnie przodu krzyż i lilie; 15. † czar-
ny, ok. 1893, z gładkiego weluru, z kolumną krzyżową z motywem aplikowanych liści i owoców winnej latorośli; 16. różowy, nierozcinany, z łososiowego rypsu broszowanego złotą blaszką, we wzór kwiatów róży na krótkich łodyżkach umieszczonych w romboidalnych polach w regularnym układzie; 17. † różowy, 1912.

565 Dalmatyki białe (2), koniec w. XVIII, z seledynowego rypsu, z motywem wijącej się wstęgi z drobnych kwiatków.

Kapy: 1. † biała, 1908; 2. † biała, 1927; 3. † biała; 4. † czerwona, ok. 1920–1939, z różowego adamaszku, z aplikowanym na podszewkę napisem na płótnie: ZWIĄZEK POLEK DLA WSPIERANIA UBOGICH KOŚCIOŁÓW NA KRESACH WSCHODNICH W POZNANIU; 5.–6. † czerwone; 7. † zielona; 8. † fioletowa; 9. † czarna, 1927; 10. niebieska, 2. poł. w. XVIII, z rypsu z motywem wijącej się wstęgi z bukiecikami drobnych pięciopłatkowych kwiatków.

Welum 3. ćw. w. XVIII, zszyte z dwóch fragmentów, z rypsu, z broszowanym wzorem rozrzuconych bukiecików różyczek i niezapominajek.

Chorągwie: 1. kongregacji III Zakonu św. Franciszka, 1920–30, z oleodrukami sygn. *L.D. da Bertini*: na awersie *Wizja św. Franciszka*, na rewersie

---

[113] Malewski 2002, s. 26, rodzina Dzieżyców h. Lubicz notowana w r. 1798 w parafiach ejszyskiej, nackiej, raduńskiej, zabłockiej.

Św. Józef z Dzieciątkiem, poniżej napis „BÓG MÓJ i Wszystko"; 2. † biała, 1908; 3. † biała, ufundowana przez parafian Litwinów 1915, z litewskim napisem „Święta Mario, módl się za nami"[114]; 4. † biało-amarantowa, 1927; 5. † czerwona, 1928; 6. Rycerstwa Jezusowego, 1937, na białym atłasie, haft i aplikacja, na awersie krzyż, w którym kielich z hostią, w otoku „Króluj nam Chryste" i „Krucjata Eucharystyczna w Raduniu 1937 r.", na rewersie krzyż, pośrodku *Serce Gorejące* z napisem "Oto Chleb Aniołów".

2.4. Otoczenie kościoła

Cmentarz kościelny otoczony niskim murkiem z kamieni polnych, od zach. prosta trójprzelotowa brama o kamiennych słupach, o szerszym środkowym przelocie.

Na pn.wsch. od kościoła plebania zbud. 1926, zwrócona frontem na pn., drewniana, na planie prostokąta, dwutraktowa, jednokondygnacyjna z podwyższoną częścią środkową, na osi ganek wgłębny ujęty drewnianymi kolumnami.

Na cmentarzu przykościelnym nagrobki:1. Bronisława Aluka, zm. 1920, z polerowanego czarnego granitu, w formie wysokiego czworobocznego postumentu na szczycie z żeliwnym ażurowym krzyżem, złamanym, od frontu z odkutą tablicą inskrypcyjną zwieńczoną krzyżem; 2. ks. Romana Panochy, wikarego w Raduniu, zm. 1948, w formie kamiennego krzyża ustawionego na imitacji skały, z tablicą inskrypcyjną z białego marmuru.

3. Stan zachowania

Architektura kościoła, po remoncie w r. 1986 i 2003, jest w zadowalającym stanie, natomiast konserwacji wymagają obrazy, w znacznym stopniu przemalowane, silnie zniszczone i miejscami popękane. W stosunku do stanu sprzed r. 1939 ołtarz gł. został zredukowany o dwie osie, przez co ubyły z niego dwa obrazy *ŚŚ. Piotra i Pawła*. Wymieniono wówczas zapewne obraz w polu gł., zamieniając go z innym wizerunkiem maryjnym z ołtarza w pd. ramieniu transeptu: w miejsce raduńskiego obrazu *Matki Boskiej Różańcowej* umieszczono obraz *Matki Boskiej z Dzieciątkiem ofiarującej szkaplerz św. Szymonowi Stockowi* z Koleśnik, zgodny z tematem pozostałych dwóch obrazów karmelitańskich. Nie istnieje również kaplica św. Franciszka w wieży, wraz z jej wyposażeniem.

4. Zarys problematyki artystycznej

Historia kościoła w Raduniu jest reprezentatywnym przykładem ewolucji od prowincjonalnej, niewielkiej i prostej drewnianej świątyni do dużej bazyliki wystawionej w okresie międzywojennym.

---

[114] Górski 1970, s. 87.

Niezrealizowany projekt inż. Wacława Michniewicza z r. 1910 dobrze wpisywał się w nurt powszechny po edykcie tolerancyjnym, kiedy nowo wznoszonym świątyniom najchętniej nadawano formy neogotyckie. Kościół miał otrzymać formę niewielkiej trójnawowej trójprzęsłowej bazyliki z transeptem, poprzedzonej efektowną fasadą o dwóch ażurowych wieżach, ze schodkowym sterczynowym szczytem i dużym maswerkowym kolistym oknem ponad portalem. Budowla zrealizowana w dwadzieścia lat później według pro-
494, 496, jektu Jana Borowskiego wydaje się ciekawa zarówno ze względu na swoje
497 formy, jak i na osobę autora, którego projekty w dużej mierze zaważyły na obrazie wileńskiej architektury dwudziestolecia międzywojennego. Borowski, absolwent Działu Architektury Instytutu Inżynierów Cywilnych w Petersburgu, związał się z Wilnem w r. 1925, gdy został powołany na starszego asystenta w Katedrze Architektury i Budownictwa przy Wydziale Sztuk Pięknych Uniwersytetu Stefana Batorego. Po likwidacji tego działu w r. 1929 kontynuował wykłady w Państwowej Wyższej Szkole Technicznej, angażując się równocześnie w liczne prace konserwatorskie[115]. Jak zapisał w swym rękopiśmiennym życiorysie, przed r. 1939: „zaprojektowałem i wybudowałem w tym mieście [Wilnie] i na prowincji – oprócz szeregu budynków mieszkalnych, szkół i banków – 10 kościołów parafialnych – murowanych i 5 drewnianych"[116] – w Cudzeniszkach, Horodzieju, Idołcie, Jaszunach, Leonpolu, Miłaszewie, Nowych Święcianach, Nowej Wilejce, Ołanach, Podborzu, Raduniu, Rudziszkach, Solecznikach, Tymienicy, Wawiórce[117]. W projektach tych swobodnie posługiwał się elementami zarówno formami stylów historycznych, jak też art decó, czy modenizmu.

Kościół raduński otrzymał tradycyjny rzut i bryłę, nawiązujące do tran-
502 septowych bazylik gotyckich i barokowych, jednak elementy złożonej bryły potraktowane zostały w duchu modernizmu, a wyeksponowany detal deko-
497 racyjny zyskał formy w stylu art decó. Efekt estetyczny zasadza się na grze zróżnicowanych elementów i narastaniu brył. Trójnawowa sklepiona bryła korpusu została zestawiona z krytymi stropem kaplicami na przedłużeniu transeptu; okrągłe i ostrołukowe okna korpusu z prostokątnymi i kwadratowymi wież; półkoliste arkady empor z prostokątnymi otworami komunikującymi nawę gł. z nawami bocznymi i kaplicami[118]. Poziomo boniowany cokół i wieńczący dolną kondygnację wyrazisty ornamentalny fryz w stylu art decó stanowią przeciwwagę smukłych pionowych wykrojów okien wież i podziałów
504, 505, szczytu. Bazylikowe wnętrze z emporami i parą transeptowych kaplic, ze ślepą
506 kopułą na skrzyżowaniu, znamionuje dążenie do barokowej monumentalności, nie dziwi więc, że w inwentarzu z r. 1936 określono budowlę jako „w stylu baroko"[119]. Podobne cechy nosił projekt powiększenia kościoła w Wa-

---

[115] Lorentz 1967, s. 561–562; Ciemnołoński 1992, s. 444–460.

[116] Ciemnołoński 1992, s. 467, przyp. 15.

[117] Borowski był ponadto autorem niezrealizowanych projektów kościoła p.w. Miłosierdzia Bożego w Wilnie (koniec lat trzydziestych) i kościoła par. w Gudohajach (1942–1944).

[118] Ciemnołoński 1992, s.435–436.

[119] LVIA, 694-5-3610, k. 6r.

wiórce (sprzed r. 1926). Tendencje modernistyczne znalazły wyraz przede
wszystkim w wertykalnych podziałach szczytu i wież, przeprutych wysokimi *499*
prostymi otworami, ale ilustruje je również zastosowanie nadal jeszcze awan-
gardowego żelazobetonu w konstrukcji wewnętrznej, której wydobycie (pod- *506*
pory empor i chóru w formie prostych poziomych belek) stanowiło istotny
zabieg estetyczny[120].

Zapewne już w trakcie budowy architekt, czuwający nad jej tokiem, *498, 500*
znacząco przekształcił projekt[121]. Zachowując pierwotny plan i bryłę, zmienił
materiał budowlany i wyraźnie zredukował elementy dekoracyjne, co decy- *502, 503*
dująco wpłynęło na ostateczny wyraz budowli. Kościół został oblicowany kamieniem polnym, którego nieregularna faktura kontrastuje z gładkimi tynkowanymi szczytami, podziałami architektonicznymi i obramieniami otworów. Grubość muru podkreśliły głębokie glify. Na zmianie koncepcji zaważyły zapewne narastające wpływy modernizmu, choć być może był to również skutek pobytu stypendialnego we Francji w r. 1929[122], gdzie Borowski zajmował się studiowaniem architektury romańskiej. Nie bez znaczenia mogły również pozostać rozwijane u boku Juliusza Kłosa i Stanisława Lorentza zamiłowania konserwatorskie, wreszcie związki z Cechem św. Łukasza[123]. Użycie surowego kamienia nadało budowli monumentalności, sytuując ją zarazem w nurcie nawiązującym do lokalnej architektury sakralnej z 1. poł. w. XIX (np. kościoły w Różance i Żołudku). Ów świadomy regionalizm dał o sobie znać także w innych projektach Borowskiego: w Podborzu, Wojstomiu, Idołcie i Pielasie, spośród których kościół w Raduniu wyróżnia się bogactwem bryły, uzyskanym poprzez spiętrzenie elementów o niemal modernistycznym charakterze[124].

Oryginalne wyposażenie dawnego raduńskiego kościoła, choć nigdy zapewne nie było bogate, strawił pożar w r. 1801. Przetrwały z niego jedynie
trzy przeciętnej klasy barokowe obrazy *Matki Boskiej Różańcowej* oraz *Św.* *516*
Jakuba Apostoła i *Św. Antoniego z Dzieciątkiem*, umieszczone w ołtarzach *522, 508*
bocznych, wszystkie z ewidentnymi śladami przemalowań dokonanych
w połowie w. XIX w. Ze względu na ciekawą ikonografię godnym uwagi
jest obraz *Matki Boskiej*, zapewne ufundowany przez raduńskie Bractwo *516*
Różańcowe zawiązane w r. 1678, w inwentarzach określany jako obraz *Matki Boskiej Różańcowej*. Maria została na nim ukazana frontalnie, jako Niewiasta Apokaliptyczna stojąca na półksiężycu, z Dzieciątkiem na lewej ręce, z Gołębicą Ducha Św. nad głową, otoczona wieńcem piętnastu tajemnic różańca. U jej stóp po dwóch stronach klęczą przedstawiciele zakonu dominikanów i karmelitów, najpewniej św. Dominik (po lewej) i św. Szymon Stock (po prawej), którym Maria podaje różaniec i szkaplerz bracki. Obraz raduński łączy w sobie cztery typy ikonograficzne – średniowiecznej idei adoracji

[120] Na zastosowanie żelazobetonu zwraca uwagę Ciemnołoński 1992, s. 436.

[121] Archiwum parafii w Raduniu, rysunek projektowy kościoła, 1929.

[122] Ciemnołoński 1992, s. 429.

[123] O związkach z Łukaszowcami wspomina Poklewski, 1994, s. 283.

[124] Ciemnołoński, Stankiewicz 1990, s. 248; Gorczyca 1996, s. 302–303. Za zabytek modernizmu kościół uznał A. Kułagin (*Architektura Biełarusi*, s. 412; Kułagin 2000b, s. 130).

Mater Misericordiae, opiekunki zgromadzeń zakonnych, oraz nowożytnych przedstawień *Immaculaty*, *Matki Boskiej Różańcowej* i *Matki Boskiej Szkaplerznej*[125].

Zasadnicza część XVIII-wiecznego wyposażenia – trzy obrazy z ołta-
518, 520, rza gł.: *Wizja św. Szymona Stocka*, *Św. Magdalena de Pazzi* i *Św. Maria*
521 *Magdalena*; cztery z bocznych: *ŚŚ. Jerzy, Józef, Tomasz i Maciej*, *Zdję-*
523, 519 *cie z Krzyża* oraz *Matka Boska z Dzieciątkiem* w pd. ramieniu transeptu;
524, 517 struktury ołtarzy św. Józefa i Matki Boskiej Szkaplerznej; ornamenty snycerskie wszystkich ołtarzy – pochodzi z kościoła Karmelitów Trzewiczkowych p.w. Matki Boskiej Szkaplerznej z Koleśnik. Po kasacie klasztoru i zamknięciu kościoła w r. 1832 jego wyposażenie zostało rozdzielone pomiędzy okoliczne parafie. Nie jest do końca jasne, w jaki sposób i kiedy koleśnickie ołtarze i obrazy znalazły się w Raduniu, ponieważ bezpośrednio po zamknięciu kościoła karmelickiego trafiły one do Ejszyszek (ołtarz gł., trzy ołtarze boczne – Pana Jezusa, św. Józefa i św. Antoniego Padewskiego, ambona) Bieniakoni (obraz *Św. Jerzy*) i Naczy (ołtarz Matki Boskiej Szkaplerznej, ołtarz Ukrzyżowania)[126]. Należy sądzić, że wraz z przeniesieniem w r. 1838 do Radunia budynku kościoła, rewindykowano również wspomniane ołtarze. Powstały one zapewne pomiędzy rokiem fundacji koleśnickich kar-
538, 539 melitów (1703) a datą poświęcenia ich kościoła w r. 1714[127]. Ich dekoracja snycerska z ornamentu chrząstkowo-małżowinowego zasługuje na uwagę jako świadectwo niezwykle długiego trwania form typowych dla 2. poł. w. XVII, które mimo prowincjonalnego zapóźnienia są pod względem warsztatowym całkiem poprawne, o głębokim reliefie i zgrabnych proporcjach[128]. Niewątpliwą pozostałość wyposażenia kościoła koleśnickiego stanowią też dwie
527, 528 XVIII-wieczne figury śś. zakonników, ustawione obecnie na ołtarzu św. Józefa. Bez porównania niższą klasę prezentuje natomiast przeciętna ornamentyka rokokowa, odnotowana przez A. Kułagina[129].

Translokowane z Koleśnik obrazy wskazują na żywe kontakty karmelitów koleśnickich z ich placówką w Krakowie. Spośród nich, pomimo ewi-
517 dentnych przemalowań, wyróżnia się obraz *Matki Boskiej Piaskowej*, który stanowi kopię cudownego XVII-wiecznego wizerunku *Matki Boskiej* z krakowskiego kościoła Karmelitów Trzewiczkowych. Był to wizerunek szczególnie wenerowany, w Koleśnikach ulokowany w ołtarzu gł., a jego powstanie można by zapewne łączyć ze sprowadzeniem karmelitów w r. 1703[130].

---

[125] O barokowych kompilacjach różnych maryjnych typów ikonograficznych zob. ogólnie Moisan, Szafraniec 1987.

[126] LVIA, 604-1-11835, k. 5–7, 10–11.

[127] LVIA, 694-1-3733, k. 311v., *Wizyta kościoła parafialnego Koleśnik...*, 1828; MAB, 9-1727, k. 1r.; AKKr 306/422, s. 1.

[128] Być może stanowią one pozostałość dekoracji pierwszego, nieznanego kościoła koleśnickiego, którego datę fundacji – r. 1676 – odnotował jedynie Jan Kurczewski, bez przywołania źródła (Kurczewski 1912a, s. 260, por. przyp. 68). W Koleśnikach istniała ponadto kaplica grobowa właścicieli dóbr, rodziny Kuncewiczów h. Łabędź, ufundowana przez zmarłego w r. 1643 Samuela Kuncewicza (Boniecki, t. XIII, s. 176).

[129] Kułagin 1989, s. 165.

[130] Zob. przyp. 68.

Pozostałe XVIII-wieczne obrazy pod względem artystycznym prezentują charakter prowincjonalny, jednak godna zauważenia jest ich ikonografia zwią- 518
zana z pobożnością karmelicką (św. Szymon Stock, prawodawca zakonu oraz 520
św. Maria Magdalena de Pazzi, zakonnica karmelitańska). Obraz umieszczony 519
obecnie na osi ołtarza gł. przedstawia wizję prawodawcy zakonu, św. Szymona Stocka – tronującą Marię z Dzieciątkiem, lekko pochyloną ku klęczącemu poniżej świętemu, któremu podaje prawą dłonią szkaplerz zakonny. U stóp świętego ułożone są jego atrybuty – lilia i otwarta księga z regułą zakonną. Najbliższą co do ikonografii i kompozycji analogię dla tego ujęcia stanowi przedstawienie także z krakowskiego klasztoru Karmelitów Trzewiczkowych: obraz *Wizji św. Szymona Stocka* z ok. 1747 z krużganków klasztoru, bogatszy jedynie o postać aniołka podtrzymującego księgę.

Rokokowa monstrancja dekorowana winnymi gronami na nodusie, wraz 541
z futerałem, jest jednym z nielicznych sprzętów, które zostały wyratowane z pożaru kościoła w r. 1801. Wśród skromnych w liczbie srebrnych paramentów pochodzących z 2. poł w. XIX i pocz. w. XX dominuje standardowa produkcja największych firm warszawskich oraz wytwórni wileńskich. Bliskość Wilna zaowocowała również obecnością przedmiotów innych rzemiosł. Do *oeuvre* dużego wileńskiego warsztatu ludwisarskiego Jana Samuela Waehnera (1757–1823) należy dołączyć dzwon wykonany w 1803 r., nie odnotowany w monografii ludwisarstwa terenów Wielkiego Księstwa[131]. Być może zresztą, że dzwon ten pochodzi nie z Radunia, a z któregoś z innych okolicznych kościołów, bowiem w r. 1927, oprócz dwóch dzwonów zakupionych w węgrowskiej odlewni Jakuba Kruszewskiego, zawieszono w dzwonnicy drewnianego kościoła jeden dzwon znaleziony[132].

ANEKS I

Inwentarz kościoła parafialnego w Raduniu z r. 1801, VUB, 57-Б.53-951, s. 1–14

Inwentarz sporządzony podczas wizyty generalnej JW. ks. Jana Nepomucena Kossakowskiego, biskupa wileńskiego, kawalera orderu Aleksandra Newskiego, r(ok)u 1801 m(iesiąca) augusta 16 dnia w Raduniu

Kościół 29 maja w tymże roku ze wszystkim zgorzał. Sprzęty kościelne, które się wyratowały z pożaru, [tu się] opisują.

Obraz Różańcowy i obraz św. Jakuba A(postoła).

Baldachim z lamy białej, kitajką różową podszyty 1.

Chorągiew polna zwijana, kitajki różowej.

Chorągiew zwijana, kitajki niebieskiej.

---

[131] Zob. Brensztejn 1924, s. 95–99.

[132] LVIA, 694-5-3610, k.10v., zob. aneks II.

Kruszce

Lichtarzów cynowych w całku 6.
Lichtarzów połamanych i pochylonych 14.
Lichtarzów cynowych brackich małych 2.
Krucyfiks cynowy z figurą Pana Jezusa 1.

Srebra

Monstrancja z promieniami w części pozłocona 1.
Puszka ad conservationem S(anctis)s(i)mi, intus wyzłocona, z nakrywką 1.
Kielichów z patenami, intus wyzłacanych 3.
Paten do chorych 2.
Szata u obrazu Najśw. Marii Panny z koronami dwoma i księżycem 1.
Koron dwie u obrazu św. Antoniego 2.
Trybularz z nakrywką i łańcuszkami 1.
Wotów czyli tabliczek srebrnych niewielkich 4.
Ryngrafów oficerskich pozłacanych 2.

Ornaty

Ornat biały lamowy, z kampaną złotą i stułą, i manipularzem 1.
Ornat biały z kolumną niebieską, z galonem żółtym i stułą, i manipularzem i welum.
Ornat biały z kolumną niebieską, z galonem żółtym i stułą, i manipularzem.
Ornat karmazynowy gredyturowy, z kolumną białą ze stułą, manipularzem, welum.
[*s. 2*] Ornat błękitny gredyturowy, z figurami tamburowanymi, cum omnibus requisitis 1.
Ornat zielony z kolumną białą lamową, z galonami złotymi, z manipularzem.
Ornat karmazynowy atłasowy, ze stułą tylko.
Ornat biały gredyturowy, z kolumną karmazynową, ze stułą i manipularzem.
Ornat żółty adamaszkowy, z kolumną niebieską i stułą tylko.
Ornat adamaszkowy ciemnopopielaty, bez stuły i manipularza.
Ornat gredyturowy trawiasty, z kolumną białą w kwiaty, z manipularzem stary.
Ornat zielony kitajkowy, z kolumną białą, bez rekwizytów.
Ornat kitajkowy, z kolumną białą, włóczkową, stary.
Ornat biały adamaszkowy, z kolumną włóczkową, stary.
Ornat biały adamaszkowy, z kolumną zieloną, stary.
Ornat fioletowy, z kolumną atłasową, karmazynową, z kampaną srebrną, ze stułą i manipularzem.
Ornat niebieski w kwiaty, z kampaną koło kolumny, złotą, z manipularzem.
Ornat karmazynowy, kitajkowy, z kolumną białą, z manipularzem i stułą, przez teraźniejszego plebana sporządzony.
Ornat żałobny z rekwizytami.
Ornat żałobny, z kolumną niebieską, podarty.
Ornat żałobny, z kolumną białą, własny ks. plebana teraźniejszego, sporządzony na śmierć.

Kapy

Kapa sztofowa koloru perłowego w kwiaty.
Kapa żałobna w kwiaty stara [...][133].

---

[133] Pominięto tu bieliznę.

[*s. 3*] Bractwo Różańca Ś(więteg)o w roku 1678 wprowadzone jest, i teraz znajduje się.

Pleban ks. Taulery Wołłczadzki, kanonik inflancki, od roku 1788, także sprawuje beneficjum w Olkiennikach [...][134].

[*s. 9*] Parafia i parafianie

Obszerność parafii raduńskiej wzdłuż mil 2½, wszerz mil 2 zajmuje. Graniczy z parafiami: żyrmuńską, wawiórską, zabłocką, nacką i ejszyską. W tej parafii ludzi obrządku greko unickiego nie ma. Tatarów obojej płci osób 74.

Kaplica prywatna w folwarku plebańskim dla chowania Najśw. Sakramentu ku prędkiemu do chorych brania ad rationem odległości od kościoła.

[*s. 10*] Opisanie kościoła filialnego dubickiego

Kościół w powiecie lidzkim, dekanacie raduńskim, we wsi Dubiczach w roku 1761 przez JW Tyszkiewicza, wojewodę smoleńskiego, wybudowany. Niekonsekrowany, tylko benedykowany, pod tytułem Św. Michała. Zostaje w kolacyi monarchicznej. Ex antiquo jest filialny, do kościoła parafialnego raduńskiego dołączony. Budowla w takim jest stanie: same ściany są zdrowe, tylko u dołu trochę podgniłe, dach dubeltowy nowy kosztem Jm. ks. Wołłczadzkiego, plebana raduńskiego i dubickiego dany, przy wieżach tylko trochę niedokończony i na samych wieżach stary. Z wieży z frontu krzyż żelazny duży spadł, drugi zaś krzyż z kopuły nad wielkim ołtarzem przy niedawnym pokrywaniu skasowany, zdjęty został, i oba te krzyże w skarbcu są zachowane. Druga zaś wieża z frontu cała. Okien zewnątrz 15, a z tych 3 szyby powybijane mają. Wewnątrz zaś nad skarbcem i zakrystią dwa okna całe. Drzwi do babińca z frontu podwójne, z boku także do babińca, oraz zewnątrz do zakrystii i skarbca pojedynkowe, wszystkie futrowane, dobre. Wewnątrz drzwi niefutrowanych dobrych 3, idą z babińca do kościoła podwójne, a z zakrystii i skarbca pojedynkowe. Sufit stolarskiej roboty z desek, z dołu do belek gwoździami żelaznymi przybijanych, i posadzka ceglana dobra.

Ołtarze 3, z pozłotą malowane, dobre. Ołtarz wielki, w którym figura Pana Jezusa Antokolskiego . Dwa ołtarze poboczne, jako to: z babińca po prawej stronie Najśw. Panny, a po lewej św. Jana ołtarzyk, po prawej stronie św. Wincentego niemalowany. Konfesjonałów dobrych 4, a z tych 2 są malowane. Katederka pod amboną ze stolikiem 1. Pozytywek szufladowy o 6 głosach, stary, nikczemny. Ambona snycerskiej roboty, niemalowana, dobra. Ławek drewnianych dobrych dla parafian 4.

Dalsze potrzeby i ozdoby kościoła

Baldachim.
Krzyż drewniany z figurą Pana Jezusa do procesji.
Krucyfiksów drewnianych w ołtarzach 2.
Chorągiew duża 1, mniejszych 3.

[*s. 11*] Kruszce

Krucyfiks cynowy z figura Pana Jezusa
Lichtarzów cynowych różnej wielkości 16.

---

[134] Pominięto tu opis plebanii i folwarku.

Srebra

Monstrancja z promieniami i kwiatami, pozłacana.
Kielichów srebrnych intus wyzłacanych, z patenami, większych 2, mniejszych 1.
Puszka z nakrywką.
Patena dla chorych, z nakrywką.
Trybularz z nakrywką, z łańcuszkami.
Wotów srebrnych różnej wielkości 48.
Obrączek złotych 8.
Dukat na pozłotę kielicha 1.
Sygnetów srebrnych 3.
Obrączek srebrnych 5.

Ornaty

Ornat biały z rekwizytami 1.
Ornat fioletowy z rekwizytami 1.
Ornat różowy z rekwizytami 1.
Ornat błękitny z rekwizytami 1.
Ornatów białych pojedynczych 3.
Ornatów czerwonych 2.
Ornatów niebieskich 2.
Ornat fioletowy 1.
Ornat żółty 1.
Ornaty czarne 2.
Ornat stary ruski z rekwizytami

Kapy

Kapa biała 1.
Kapa niebieska 1. [...][135]
[*s. 12*] Kaplic ani ołtarzów, ani udzielnego funduszu nie ma.
Cmentarz oparkaniony, zrąb stary na dzwonnicę niedokończony. Dzwon między dwoma słupami zawieszony, duży 1, sygnaturka 1.
Jest szpital na jurydyce plebańskiej.
Bractwa żadnego nie ma [...][136].
[*s. 14*] Parafia filialna dubicka wedle synodu Zienkowicza z r. 1744 dosyć miała wiosek, lecz część do kaplicy marańkańskiej, część do kaplicy kuniawskiej, część do kościoła nackiego dawno już pozabierano i przywłaszczono.

---

[135] Pominięto tu bieliznę.
[136] Pominięto tu opis plebanii, folwarku i należności funduszowych.

ANEKS II

Opis i inwentarz kościoła parafialnego w Raduniu z r. 1936, LVIA, 694-5-3610, k. 6r.–12v.

Inwentarz r(zymsko)katolickiego kościoła parafialnego w Raduniu 23 XII 1936 rok(u)

Kościół nowy

Obecny nowy kościół wymurowany w latach 1929–1933, staraniem ks. Stanisława Szczemirskiego, proboszcza raduńskiego z ofiar parafian raduńskich, podług projektu inż. arch. Jana Borowskiego z Wilna, w stylu baroko, przez megistra cechowego Antoniego Bebko, na ziemi kościelnej przy skrzyżowaniu dróg Raduń-Wasiliszki i drogi do starego kościoła. Kościół z kamienia szczepanego i cegły o dwóch kondygnacjach, kryty blachą ocynkowaną , wstawiony w formie krzyżowej długości 54 m i szerokości w krzyżu 34 m, o dwóch wieżach wysokich na 40 metrów, zakończonych dwoma dużymi krzyżami, o pięciu szczytach opatrzonych żelaznymi krzyżami, z przybudowanymi na zewnątrz dwoma zakrystiami. Cokół z mozaiki w dwa rzędy kamieni. Kościół zewnętrznych drzwi posiada pięć, okien o żelaznych ramach i kolorowych szkłach sześć. Okien zwyczajnych o drewnianych ramach trzydzieści dziewięć. Okien w dachu trzykontowych dwadzieścia. Na wieżach dwa piorunochrony ze spuszczonymi drutami miedzianymi do ziemi. Rynn poziomych dziesięć. Rynn leżących trzy. W każdej wieży są cztery wyloty z przedziałami. U góry w każdej wieży są cztery drewniane żaluzje. W szczycie nad prezbiterium jest duża sygnaturka w małej wieżyczce. W wieży od strony wschodniej zawieszone są cztery dzwony. Kościół ogrodzony jest drewnianym płotem i na cmentarzu posadzone w roku 1932 młode drzewka.

[*k. 6v.*] Stary kościół

Stary drewniany kościół w 1838 roku przeniesiony z Koleśnik, zbudowany z drzewa sosnowego, w kształcie krzyża, oszalowany i pokryty gontami w roku 1915.

Wnętrze drewnianego kościoła

Kościół drewniany wewnątrz w możliwym stanie. Sufit w dobrym stanie. Ściany kościoła i sufit wybielone pobiałą, [która] osypuje się. Okien wielkich dwadzieścia i jedno małe. Kościół długości ma 44 arszyny, a w szerokości 32 arszyny. Drzwi podwójnych dwoje, a pojedynczych czworo, wszystkie z odpowiednimi okuciami. Posadzka z cegły w złym stanie. Nad wielkimi drzwiami zbudowany chór.

Dzwonnica

Dzwonnica drewniana znajduje się w obrębie ogrodzenia kościelnego, z odpowiednim okuciem w drzwiach, w niej dwa składziki. Dzwonnica potrzebuje restauracji.

Ogrodzenie kościelne zbudowane z kamieni, długości 40 sążni, szerokości 30 sążni. W ogrodzeniu jedna wielka brama i małych dwie.

[*k. 7r.*] Wnętrze nowego kościoła

Wnętrze nowego kościoła zbudowane o trzech nawach, sufit w prezbiterium sklepiony. Sufit na kościele oparty na dziewięciu skrzyżowanych gotyckich łukach. Wielka nawa od bocznych oddzielona ośmioma filarami. Nad bocznymi nawami po jednej i drugiej stronie są galerie. Chór obszerny zbudowany nad wielkimi drzwiami i pod-

trzymuje się na żelazno-betonowych płaskich belkach. Sufit w kościele pobity jest deskami i otynkowany. Chór i galeria otoczone są żelazno-betonową balustradą. Nad dwoma bocznymi ołtarzami wisi na żelaznych belkach, podtrzymywanych każda trzema grubymi prętami, ażurowa cementowa balustrada. W jednej wieży na dole znajduje się kaplica św. Franciszka, podstawa drugiej wieży służy za wejście na chór i galerie. W tejże wieży są wschody drewniane o trzech łamaniach, prowadzące na chór i galerie. W fundamentach jednej i drugiej wieży są piwnice. Ściany kościoła są futrowane, cegłą otynkowane i pobielone. W kościele są dwie zakrystie, jedna dla księży, druga dla bractw. Przy zakrystiach są dwa przedsionki. W obu przedsionkach w fundamentach są nieduże piwnice, podłoga w całym kościele drewniana.

Na chórze znajduje się organ o miechach cylindrowych, z dudach drewnianych i cynkowych.

Ołtarze

I. Ołtarz wielki pomalowany olejną farbą w 1933 roku, częściowo pozłocony, rzeźbiarskiej roboty. Przed ołtarzem pięć stopni. Mensa drewniana, nieco odsunięta od ołtarza, tym tworzy przejście dla służby dla łatwiejszego zapalania świec. Na ołtarzu cyborium, nad którym znajduje się tron okręcający się. Cyborium wewnątrz wybite jest jedwabiem. [*k. 7 v.*] W ołtarzu znajduje się krzyż metalowy, duży, z figurą Ukrzyżowanego. W wielkim ołtarzu jest pięć obrazów malowanych na płótnie. W środku ołtarza obraz M.B. Różańcowej, w szacie z blachy posrebrzonej, 2. św. Teresy, 3. św. Marii Magdaleny, 4. św. Piotra, 5. św. Pawła. Antepedium malowane z rzeźbą.

II. Ołtarz św. Jerzego, pomalowany olejną farbą, częściowo pozłacany, przed ołtarzem jeden stopień, w ołtarzu dwa obrazy na płótnie: św. Jerzego i Pana Jezusa w cierniowej koronie.

III. Ołtarz MBSzkaplerznej, pomalowany olejną farbą, rzeźbiarskiej roboty, przed nim jeden stopień, w nim dwa obrazy na płótnie malowane, jeden Matki Boskiej Szkaplerznej w szacie metalowej posrebrzanej, drugi św. Tomasza i Macieja.

IV. Ołtarz św. Antoniego, pomalowany olejną farbą, częściowo złocony, rzeźbiarskiej roboty, przed nim jeden stopień, a w nim dwa obrazy na płótnie malowane: św. Antoniego i Zdjęcie z Krzyża Pana Jezusa.

V. Ołtarz św. Józefa, pomalowany olejną farbą, częściowo złocony, rzeźbiarskiej roboty, przed nim jeden stopień, a w nim dwa obrazy na płótnie malowane: św. Józefa z szatką posrebrzoną i św. Jakuba.

[*k. 8r.*] VI. Ołtarz św. Franciszka w kaplicy w wieży, mensa drewniana malowana, przed nią dwa stopnie. W ołtarzu obraz św. Franciszka, na płótnie malowany. Na ołtarzu sześć figur.

Ambona

Przy jednym z filarów urządzona prowizoryczna ambona z dykty, pomalowana, do niej prowadzą drewniane stopnie.

Drzwi

Drzwi wewnętrznych kościoła jest 8, wszystkie filągowe, zaopatrzone w mocne zawiasy i zamki z kluczami. Wszystkie drzwi mają brązowe żółte rączki Jedne drzwi przy wejściu zaopatrzone w samozamykająca się sprężynę.

Zakrystie

I. Zakrystia dla księży, o trzech oknach z żelaznymi kratami i z dubeltowymi oknami. Z tej zakrystii prowadzi komin na zewnątrz kościoła, dla postawienia w przyszło-

ści tu pieca. Ta zakrystia jest otynkowana, pobielona. Dla zabezpieczenia się od wilgoci w ścianach są lufty.

II. Zakrystia dla bractw, o trzech oknach z żelaznymi kratami. Dla zabezpieczenia się od wilgoci w ścianach są lufty. Nad jedną i drugą zakrystią są składy na rzeczy kościelne. Do tych składów są wejścia z przedsionków zakrystii u góry.

[*k. 8v.*] Rzeczy kościelne

Chorągwie z obrazami 2.
Chorągiew biała kupiona 1908 r.
Chorągiew biało-amarant(owa) kupiona w 1927 r.
Chorągiew czerwona kupiona w 1928 r.
Chorągiew biała z napisem litewskim.
Konfesjonały stolarskiej roboty 5.
Ławki pomalowane duże, w prezbiterium 1, na kościele 3.
Ławki dla ludzi na kościele 12.
Fotel stolarskiej roboty w prezbiterium 1.
Stacje Męki Pańskiej w drewnianych pozłacanych ramach (zniszczone) 14 (w kaplicy św. Franciszka).
Stacje Męki Pańskiej gipsowe, nowe, kupione w 1933 r., na kościele.
Stary obraz Matki Boskiej z szatą posrebrzoną, w kościele.
Obraz św. Teresy od Dzieciątka Jezus w ramie pozłoconej, w kościele.
Konfesjonały proste zbite z desek przenośne 7.

[*k. 9r.*] Ornaty

Ornaty białe z dodatkami, stare 5.
Ornat biały, nowy, kupiony w 1927 r.
Ornat biały, nowy, z malowan(ym) obrazem M(atki) Boskiej, kupiony w 1935 r.
Ornat czerwony, z dodatkami .
Ornat czerwony, kupiony z 1912 r.
Ornat fioletowe, z dodatkami 2.
Ornat zielony, z wszystkimi dodatkami prócz welona.
Ornat zielony z dodatkami, kupiony w 1913 r.
Ornat czerwony z dodatkami.
Kapy i stuły.
Kapy białe 3.
Kapa biała, nowa, kupiona w 1927 r.
Kapa biała, kupiona w 1908 r.
Kapy czerwone 2.
Kapa fioletowe 1.
Kapa czerwona stara.
Kapa czarna, kupiona w 1927 r.
Kapa zielona.
Dalmatyki białe 2.
[...][137] Baldachim z czterema posrebrzanymi kijami i posrebrzanymi dzwoneczkami.
Baldachim parasol biały.
Baldachim nowy, nabyty w 1927 roku, o 4 drewnianych kijach.

---

[137] Pominięto tu wela i bieliznę.

[*k. 10r.*] Srebro

Kadzielnica srebrna z czterema srebrnymi łańcuszkami, 46 próby.
Łódka do kadzidła, srebrna, przy niej srebrna łyżeczka na srebrnym łańcuszku.
Puszka do przechow(ywania) Najśw. Sakramentu, pozłacana, upiększona kamieniami, z pokrywką.
Puszka do przechow(ywania) Najśw. Sakramentu, pozłacana.
Kielichy wewnątrz i zewnątrz pozłacane 3.
Kielich wewnątrz pozłacany.
Pateny do kielichów 4.
Pateny dla chorych 3.
Wota srebrne małe przy obrazie MBRóżańcowej.
Lichtarze posrebrzane rozm(aitej) wielkości 20.
Lichtarze posrebrzane, małe 2.
Figury aniołów z lichtarzów, posrebrzane 8.
Krzyże rozmaitej wielkości, posrebrzane 6.
Relikwiarz nowo złocony, srebrny, pozłocony.
Relikwiarz pozłocony.
Lampa wisząca posrebrz(ana) przed Najśw. Sakamentem.
Krzyż do procesji, posrebrzany, z częścią drewnianą.
Krzyż do procesji, nowy, kupiony w 1936 r., posrebrzany, kula i pasyjka pozłocona.
Ampułki srebrne, odnowione w 1936 r. 2.
Ampułki posrebrzane 8.
Taca posrebrzona i odnowiona w 1936 r.
Waskula do olejów św. z blachy miedzianej 3.
Kociołek do wody święconej stary.
[*k. 10v.*] Trzonek do kropidła posrebrzony.
Tarcza posrebrzona z pozłacanymi promieniami i obrazem M.B. i św. Antoniego.
Monstrancja pozłacana z futerałem.
Kociołek do wody święconej, nowy, z 1935 r. [...][138].
Krzyż drewniany, figura Ukrzyżowanego, w zakrystii.
Figura MBMajowej.
Figura rezurekcyjna Pana Jezusa.
Obraz do Grobu w Wielkim Tygodniu – Chrystus leży w grobie.
Dzwony w dzwonnicy, kupione w 1927 r., i jeden znaleziony [...][139].

[*k. 12r.*] Cmentarz

Cmentarz parafialny znajduje się od kościoła w odległości 1 kilometra, przy miasteczku Raduniu, naokoło okopany.

[*k. 12v.*] Zabudowania

1. Dom dla służby kościelnej, zbudowany z drzewa sosnowego w 1925 r., pokryty gontami.
2. Dom plebanialny zbudowany został w 1926 r. z drzewa sosnowego, pokryty blachą cynkowaną. Plebania odnowiona.

---

[138] Pominięto tu drobne sprzęty.
[139] Pominięto tu księgi metryczne.

Katarzyna Uchowicz

KOŚCIÓŁ PARAFIALNY P.W. ŚŚ. PIOTRA I PAWŁA W RÓŻANCE

1. Historia

Różanka to wieś, niegdyś miasteczko, nad rzeczką Turejką, w pow. lidzkim woj. wileńskiego. Po r. 1795 powiat ten został włączony do guberni grodzieńskiej, w r. 1842 do wileńskiej. W latach 1919–1939 miejscowość należała do pow. szczuczyńskiego w woj. nowogródzkim. Obecnie w granicach Białorusi, w rejonie szczuczyńskim obwodu grodzieńskiego.

Przez ponad cztery stulecia Różanka była dziedzictwem Paców. Ok. r. 1400 należała już zapewne do Dowkszy (Daukszy) Kimontowicza, gdyż w źródłach krzyżackich z tego czasu określana była jako Kimontendorf[1]. Kolejnym dziedzicem był jego syn Pac Dowkszewicz Kimontowicz. Następnie własność przechodziła z ojca na syna: należała do Jerzego (Jurija) Paca (Pacewicza, Pacza, Paczowicza) (zm. 1505), wojewody kijowskiego, potem Mikołaja Juriewicza Paca (zm. 1545/1546), łowczego i podkomorzego lit., wojewody podlaskiego, którego syn Paweł (zm. 1595), kasztelan wileński w r. 1594 oddał Różankę w zastaw Dymitrowi Chaleckiemu (zm. 1598), podskarbiemu lit.[2] Odtąd przez dziewięćdziesiąt lat pozostawała w zastawnym posiadaniu Chaleckich: po śmierci Dymitra przejął ją syn Aleksander, marszałek lidzki (zm. 1651), a wdowa po nim Elżbieta z Rajeckich przekazała drugiemu mężowi Krzysztofowi Potockiemu, podczaszemu lit. Po nim zastawne prawa do Różanki przeszły na Feliksa Kazimierza Potockiego, wojewodę krakowskiego, od którego nabyli je Gedeon i Eufemia Chaleccy, starostowie nowosielscy. Starania o wykupienie rodowej siedziby Paców podjął dopiero Michał Kazimierz (1624–1682), hetman w. lit. i wojewoda wileński, który 20

---

[1] *PSB*, t. 24, 1979, s. 703–704.

[2] Wolff 1885, s. 225–227, gdzie dalsze dzieje posesji zastawnej oraz powrotu Różanki do Paców.

III 1682 zawarł z Chaleckimi umowę o wykup, lecz jego nagły zgon 4 IV 1682 udaremnił jej realizację. Po jego bezpotomnej śmierci sukcesorzy zrzekli się praw do Różanki na rzecz Jana Krzysztofa Paca, starosty botockiego, który po trwających jeszcze trzy lata sporach z Chaleckimi 30 IV 1685 wszedł w jej posiadanie, choć wszystkie wzajemne pretensje zostały ostatecznie skwitowane dopiero 19 VI 1687. Po bezpotomnej śmierci Jana Krzysztofa Paca (1702) majątek pozostawał w posiadaniu wdowy Zofii z Podbereskich (zm. 1720)[3]. Kolejnym dziedzicem został bratanek Jana Krzysztofa, Piotr, starosta wilejski (zm. 1756), który w r. 1727 uzyskał dla miasteczka przywilej na trzy jarmarki[4]. Jego syn Józef (zm. 1797), generał adiutant buławy wielkiej W.Ks.Lit., umierając bezżennie, zapisem z 9 III 1797 cały swój majątek przekazał dalekiemu krewnemu z innej linii, Ludwikowi Pacowi „jako ostatniemu szczątkowi domu i imienia Pacowskiego"[5]. Gen. Ludwik Pac (zm. 1835) był ostatnim z rodu właścicielem Różanki, która za jego udział w powstaniu listopadowym uległa w r. 1832 konfiskacie i została włączona do dóbr rządowych[6]. Do r. 1939 istniał w Różance dwór, wzniesiony zapewne w w. XVIII, w dwudziestoleciu międzywojennym będący siedzibą szkoły rolniczej[7].

Parafia różankowska, wzmiankowana w r. 1522[8], powstała zapewne nieco wcześniej, wraz z kościołem p.w. ŚŚ. Piotra i Pawła, fundowanym w r. 1514 lub 1516 przez Mikołaja Juriewicza Paca i jego żonę Aleksandrę Holszańską[9]. Wiadomość jakoby w okresie reformacji kościół przejęli kalwiniści[10], nie znajduje potwierdzenia. Jeśli nawet tak było, to w niedługim czasie został odzyskany, gdyż w r. 1595 figuruje w rejestrze parafii katolickich[11]. W r. 1633 Aleksander Chalecki przeznaczył z arendy różaneckiej 60 kop groszy lit. rocznie na utrzymanie proboszcza, a w r. 1635 Jerzy Bereśniewicz ofiarował na uposażenie parafii włókę we wsi Worpiłki (Wierzpiłki)[12].

Parafia początkowo należała do tzw. klucza trockiego, a wraz z utworzeniem sieci dekanalnej do dekanatu lidzkiego diecezji wileńskiej. Wraz z powstaniem w r. 1991 diecezji grodzieńskiej, w nowej strukturze weszła w skład dekanatu szczuczyńskiego. Proboszczami byli m.in.: Szymon Malcer (Melcer) Ptak (notowany 1633–1665), Stefan Drzeniewski (1666, 1668), ks. Dzierżanowski (1668), Jan Posadowski (1668–1703), Antoni Adam Narkiewicz (1703–1740), Fabian Kazimierz Gajdamowski (1745–1765), Maciej Baranowski (1770–1802), Franciszek Machnacki (1811), Michał Siezieniewski (1811–1812), Jakub Jankowski (1812–1843), Antoni Zakrzewski (1828–

---

[3] *Ibidem*, s. 231.

[4] *Ibidem*, s. 255.

[5] *Ibidem*, s. 285.

[6] *PSB*, t. 24, 1979, s. 718–721.

[7] Aftanazy, t. 4, 1997, s. 383–384.

[8] Kurczewski 1912a, s. 177.

[9] VUB, 57-Б.53-966, k. 3r., gdzie podano datę 1514; NGAB Mińsk, 1781-27-213, k.1r., wymieniono osoby fundatorów; Ochmański 1972, s. 69–70 podaje daty 1516 i ok. 1522.

[10] Kurczewski 1912a, s. 177.

[11] Paknys 2003, s. 263.

[12] VUB, 57-Б.53-963, s. 1–4; BCz., rkps 1775, s. 2078–2082. *Status fundationis ecclesiae rosanec(ensis) descriptus et praesentatus Ill(ustrissi)mo R(evere)ndi(ssi)mo ac Excelen-*

1842), Jakub Kuczan (1842), Tomasz Czeczot (1844–1848), Rudolf Rychlewicz (1849–1884), Jan Stemporzecki (1884–1893), Jan Gaudziewicz (1893–1895), Antoni Kułakowski (1895–1901), Edward Cerran (1901–1904), Władysław Klamm (1904–1909), Stanisław Szeroki (1909–1912), Jan Moroz (1912–1949), aresztowany w r. 1949, zmarł 1952 w łagrze[13], Józef Grasewicz – proboszcz parafii Kamionka, dojeżdżał do Różanki 1958–1960, Kazimierz Szaniawski – proboszcz parafii Białohruda, dojeżdżał do Różanki od r. 1961, Ryszard Jakubiec (1988–1990 oraz 1994–1997), Włodzimierz Szkuryński (1992–1993), Henryk Worsowicz (1993–1994), Jan Zaniewski (1997–2000), Jan Sareło (od r. 2000).

Od r. 1665 istniało bractwo szkaplerzne, posiadające w kościele kaplicę p. w. Matki Boskiej Szkaplerznej[14]. Przy kościele istniała też szkoła oraz szpital-przytułek, fundowany przed 1700 przez Jerzego Kraśnika[15], funkcjonujący do schyłku w. XIX w kolejnych drewnianych budynkach, wznoszonych m.in. ze środków Ludwika Paca (1828)[16] i ks. Rudolfa Rychlewicza (przed 1884)[17]. W r. 1931 ks. Jan Moroz powołał stowarzyszenie „Panowanie społeczne Najśw. Serca Jezusowego w rodzinach chrześcijańskich", a w r. 1932 „Kółko żywego Różańca"[18].

O pierwszym kościele w Różance, zapewne drewnianym, nie ma żadnych danych. Murowany, istniejący do dziś, został wzniesiony ok. poł. w. XVII, zatem zapewne z fundacji Chaleckich, ówczesnych posesorów zastawnych Różanki. W r. 1659 uległ grabieży i dewastacji przez wojska moskiewskie. Zamordowano wówczas proboszcza ks. Szymona Malzera Ptaka oraz zniszczono wszystkie dokumenty kościelne[19]. Kolejny proboszcz, ks. Stefan Drzeniewski przeprowadził przed r. 1668 remont. 17 VI 1674 bp Mikołaj Słupski konsekrował odnowioną świątynię p.w. Wniebowzięcia Najśw. Marii Panny, ŚŚ. Piotra i Pawła oraz Mikołaja i Stanisława bpa[20]; jednocześnie poświęcił nowe dzwony – jeden p.w. Najśw. Panny oraz Apostołów Piotra i Pawła, drugi ŚŚ. Aleksandra i Gedeona[21], ten ostatni fundowany przez Gedeona Aleksandra Chaleckiego.

Wg opisu z r. 1700 kościół był wzniesiony na planie krzyża, z dwiema kaplicami i piętrową zakrystią oraz dwuwieżową fasadą, znacznych rozmia-

---

tissimo domino loci ordinario sub tempus synodi dioecesanae vilnensis anno Domini 1714 die 5 februari.

[13] Hlebowicz 1991, s. 56.

[14] VUB, 57-Б.53-972; także BCz., rkps 1775, s. 2072, *Descriptio status ecclesiae rozanecensis*, 1700.

[15] BCz., rkps 1775, s. 2069.

[16] LVIA, 694-1-3733, k. 350v.

[17] LVIA, 694-5-3756, k. 13r.

[18] *Ibidem*, LVIA, 694-5-3759, k. 1r.–10v., *Visitatio pastoralis Archidioecesis Vilnensis. Decanatus: Lidzki. Parochia: Różankowska*, 1932.

[19] VUB, 57-Б.53-965, k. 3v.; BCz., rkps 1775, s. 2061, zob. aneks I.

[20] VUB, 57-Б.53-965, k. 3v.; Kurczewski 1912a, s. 211; *Słownik geograficzny*, t. 10, 1890, s. 854 skutkiem błędu drukarskiego podał datę 1764, którą powtórzył Rouba 1909, s. 166.

[21] Kurczewski 1912b, t. 1, z. 2, s. 168.

rów wieżyczką na sygnaturkę i wieżyczkami nad szczytami kaplic. Wnętrze nawy i prezbiterium nakrywało sklepienie, sklepiona była też zakrystia, a na r. 1701 planowano przesklepienie kaplic. Na cmentarzu kościelnym stała drewniana dzwonnica, określona jako stara. Wyposażenie stanowiło pięć dwukondygnacyjnych ołtarzy: gł. z rzeźbami *Św. Stanisława* i *Św. Mikołaja*, zwieńczony rzeźbami *Archanioła Michała* i dwóch aniołów, mieścił w polu głównym obraz *ŚŚ. Piotra i Pawła*, w górnej zaś kondygnacji *Wniebowzięcie Najśw. Marii Panny*. W ołtarzach bocznych, wykonanych z desek i malowanych, były umieszczone obrazy – w lewym *Św. Antoni z Dzieciątkiem* i *Koronacja Marii*, w prawym *Matka Boska z Dzieciątkiem* i *Pan Jezus*. W znajdującej się po prawej stronie kaplicy Bractwa Szkaplerza Najśw. Marii Panny ołtarz był złocony, z malowanymi na czerwono kolumnami, z obrazami *Matki Boskiej Szkaplerznej* oraz *Św.* Anny, rzeźbami *Św. Kazimierza* i *Św. Józefa* w pierwszej kondygnacji oraz *Św. Jana* i *Św. Heleny* w zwieńczeniu. W mensie był urządzony Grób Pański, gdzie „Pan Jezus z wosku jarzennego urobiony w trumnie leży". Przy obrazie *Matki Boskiej Szkaplerznej* wisiało 12 tabliczek wotywnych różnej wielkości, srebrne serce i krzyżyk, krzyżyk rogowy z relikwiami, dwie pary wyszywanych srebrem szkaplerzy, sznury pereł i korali. Na głowach Matki Boskiej i Jezusa znajdowały się srebrne korony, a na rękach bransoletki – jedna wysadzana kamieniami, druga bursztynowa. W tejże kaplicy znajdował się też obraz „Najśw. Panny w promieniach" (*Immaculata*?) oraz ołtarzyk procesyjny z obrazem *Matki Boskiej* z dwiema srebrnymi koronami, gwiazdkami, kryształowym agnuskiem i dwiema parami szkaplerzy. W kaplicy pn. mieścił się ołtarz z obrazami *Pana Jezusa w koronie cierniowej* oraz *Matki Boskiej Bolesnej*. Ambonę, określoną jako „staroświecka", zdobiły rzeźby *Doktorów Kościoła*, a na szczycie baldachimu figura *Archanioła Michała*. Ponadto wzmiankowano drewnianą chrzcielnicę i konfesjonał oraz obrazy: *Salvator Mundi*, *Św. Jan Chrzciciel* (nad amboną), *Matka Boska Żyrowicka* i *Św. Kazimierz*, wszystkie na płótnie, oraz malowany na blasze, przedstawiający *Matkę Boską*. Sprzęty liturgiczne stanowiły: złocona monstrancja, trzy kielichy (jeden wielki, pozłacany, określony jako staroświecki), srebrna puszka, trybularz oraz krzyż ze złoconymi promieniami. Na zespół szat liturgicznych składały się 23 ornaty i trzy kapy[22].

W r. 1714 do ołtarza w kaplicy Matki Boskiej Szkaplerznej sprawiono nowy obraz i zdobiącą go srebrną sukienkę. W kaplicy pn., noszącej odtąd wezwanie Św. Józefa, stanął ołtarz ze srebrno-złotymi kolumnami, obrazem *Św. Rodziny* w pierwszej kondygnacji i *Św. Franciszka Ksawerego* w drugiej, zwieńczony rzeźbą *Św. Antoniego*[23]. W r. 1731 w ołtarzu św. Antoniego Padewskiego miejsce obrazu *Koronacji Marii* w drugiej kondygnacji zajął nowy obraz *Św. Franciszka*[24]. Do tego czasu przybyły też dwa nowe dzwony,

---

[22] BCz., rkps 1775, s. 2061–2071, zob. aneks I.

[23] *Ibidem*, s. 2085–2094, *Inwentarz rzeczy kościoła różaneckiego tak we srebrze, jako też i we złocie, apparatów kościelnych i wszelkiego splendoru kościelnego*. 1714.

[24] VUB 57-Б.53-964, k. 2r.

odlane w Królewcu przez Jacoba Hessinga (1719) i Andreasa Dörlinga (1730)[25].

W latach 1741–1745 nastąpiły znaczne zmiany wyposażenia, dokonane staraniem proboszcza Fabiana Gajdamowskiego: w r. 1741 kosztem kolatorów Piotra i Eufrozyny Paców w miejsce starych ołtarzy bocznych stanęły nowe – jeden z rzeźbami *Św. Rocha* i *Św. Pawła Pustelnika* oraz rzeźbiarską grupą *Wizji św. Kajetana* (określoną jako figura „Pana Jezusa z krzyża prawą ręką obejmującego osobę przy sobie klęczącą"), drugi ze złoconą figurą *Św. Antoniego* w obłokach oraz rzeźbami *Św. Tadeusza* i *Św. Jana Nepomucena*, z h. Gozdawa na antependium, oba pozłocone w r. 1743, podobnie jak ołtarz gł., który nadto został „pięknie adornowany laserunkami i farbami"[26]. Odnowiono też ołtarze w kaplicach, wymieniając przy tej okazji obrazy w zwieńczeniach: w ołtarzu kaplicy św. Józefa pojawił się obraz *Św. Barbary*, wykonany w r. 1744, a w kaplicy brackiej obraz *Św. Fabiana*[27]. Ambona wzmiankowana w r. 1745 jako nowo sporządzona „w łódkę, jak u Św. Piotra w Wilnie"[28], malowana na biało, miejscami złocona, w kształcie łodzi podtrzymywanej przez dwie syreny, z rzeźbionymi symbolami Ewangelistów na koszu, była, sądząc z tego opisu, wzorowana na zachowanej do dziś w wileńskim kościele ŚŚ. Piotra i Pawła na Antokolu. W tym samym roku wśród sprzętów liturgicznych odnotowano srebrny filigranowy relikwiarz Krzyża Św., ufundowany przez ks. Fabiana Gajdamowskiego oraz srebrny krzyż o ramionach zakończonych liliami, z figurkami *Ewangelistów* ze srebra złoconego, ten ostatni być może tożsamy z „krzyżem srebrnym dostatnim, miejscami pozłocistym" wzmiankowanym w 1731 i 1732. Powiększyła się liczba ornatów – w r. 1744 inwentarz wymienia 24 sztuki, w r. 1745 było ich już 33. W r. 1744 wybudowano nową drewnianą dzwonnicę[29].

Przed r. 1765, z którego pochodzi kolejny inwentarz[30], został wzniesiony murowany chór muzyczny oraz nadbudowano zakrystię, opisaną jako piętrowa; w tymże inwentarzu wspomniano, że fasada kościoła wymaga remontu. W r. 1783 potrzebowała go już cała budowla[31]. Wyposażenie nie uległo znaczniejszym zmianom. W ołtarzu gł. obraz *Wniebowzięcia Najśw. Panny*, znajdujący się dotąd w drugiej kondygnacji, zastąpił nowy z wyobrażeniem *Św. Józefa z Dzieciątkiem*. Baldachim kolumnowego tabernakulum wieńczyła „figura drewniana duża z rozpostartymi skrzydłami cała częścią wyzłacana, częścią wysrebrzona", którą można identyfikować z rzeźbą *Pelikana*, jedy- 592
nym dziś reliktem dawnego wyposażenia. W kaplicy Matki Boskiej Szkaplerznej miejsce obrazu *Św. Anny* w górnej kondygnacji ołtarza zajęło przedstawienie *Chrystusa Ubiczowanego*, określone jako „obraz Pana Jezusa mdlejącego między dwoma kolumnami" W kościele znajdowały się dwa konfesjonały, jeden z wyobrażeniem *Św. Michała*, drugi „cum expressio accusa-

---

[25] VUB, 4-36179 (A. 2846), k. 1v.
[26] VUB, 57-Б.53-966, k. 1r.
[27] *Ibidem*, k. 1r.–v.; NGAB Mińsk, 1781-27-213, k. 72r.
[28] NGAB Mińsk, 1781-27-213, k. 69r.
[29] *Ibidem*, k. 72r.
[30] VUB, 57-Б.53-961, k. 1r.–3v.

toris księgę grzechów trzymającego"; wzmiankowana była też duża drewniana „figura Męki Chrystusowej ze wszystkimi do Męki należącymi instrumentami", która wcześniej stała w kaplicy dworskiej[32].

W r. 1796 odnotowano, że kościół jest „po większej części rozwalony, teraz pusty", a nabożeństwo odbywa się w prowizorycznym drewnianym, zbudowanym w r. 1793 z fundacji Józefa Paca, poświęconym p. w. ŚŚ. Piotra i Pawła przez wikarego ks. Michała Moczulskiego za zgodą bpa Piotra Toczyłowskiego. Wewnątrz znajdowały się trzy ołtarze, dwa konfesjonały i ławki, przeniesione z opuszczonego kościoła oraz nowa drewniana ambona. Z dawnego wyposażenia pochodziła też monstrancja, trzy kielichy (w tym augsburski „pozłacany, starożytny z kamieniami szafirowymi i na kształt krwawniku"), puszka oraz patena z przykrywką. Pozostałe srebra oddano w r. 1794 na potrzebę Ojczyzny w czasie powstania kościuszkowskiego. Ornatów zachowano 20, kap 3, dalmatyk 2. Cmentarz koło kościoła nie miał ogrodzenia. Nie było dzwonnicy, gdyż dzwony zawieszono w wydrążonym drzewie[33].

W r. 1797 Józef Pac nakazał zburzyć pękającą fasadę starego kościoła[34], zdając sobie jednak sprawę, że nie zdoła już zrealizować jego odbudowy, testamentem powierzył to zadanie swemu spadkobiercy: „najuroczyściej obowiązuję wnuka mojego W. Ludwika Paca, aby [o] kościół różanecki, którego ja sam dla różnych w kraju niespokojności wyrestaurować nie mogłem, oprócz sumy powyżej przeznaczonej starał się i wszystką dyspozycją moją tak teraz uczynioną, jako też nowym additamentem uczynić się mogącą, we wszystkich punktach uskutecznił i całkowicie woli mojej [dosyć] uczynił"[35]. Wspomnianą kwotę stanowił zapis 20 000 zł na trzy msze tygodniowo, mające się odprawiać za dusze testatora i jego rodziców Piotra i Eufrozyny Paców, odnotowany w wykazie obligacji kościoła różankowskiego z r. 1801[36].

Ludwik Pac długo zwlekał z wypełnieniem woli swego dobroczyńcy, gdyż dopiero w r. 1824 przystąpiono do remontu[37]. Budowli nadano charakter
566–567 neogotycki według projektu Henryka Marconiego, sporządzonego zapewne krótko przed tą datą[38]. Do r. 1828 ukończono zasadnicze prace budowlane: zachowano barokową bryłę, dostawiając neogotycką, licowaną łamanym
576 kamieniem fasadę z ozdobnymi szkarpami i asymetrycznie umieszczoną wieżyczką, kaplice zaś otrzymały schodkowe szczyty. Formę neogotycką otrzymała też drewniana dzwonnica[39]. Do r. 1830 trwały prace we wnętrzu,

---

[31] VUB, 57-Б.53-967, k. 1r.–6r., zob. aneks II.

[32] *Ibidem*, k. 2v., zob. aneks II.

[33] LVIA, 694-1-4003, k. 20r.–20v. *Kościół parafialny różanecki*, 1796.

[34] VUB, 57-Б.53-970, k. 1r.

[35] LVIA, 694-1-3733, k. 347r.

[36] LVIA, 694-1-3593, k. 2r.–2v.

[37] VUB, 57-Б.53-970, k. 1r.

[38] AGAD, Zbiór kartograficzny, Zbiór Henryka i Leandra Marconich, 573-27, ark. 4, *Pianta e facciata della chiesa parocchiale di Rożanka in Lituania, terra di S(ua) E(ccelenza) il Sig(niore) conte Pac*, miedzioryt, sygn. *Enrico Marconi Architetto, M. Bilgram incise 1827*, zob. Jaroszewski, Rottermund 1977, s. 58–59.

[39] LVIA, 694-1-3733, k. 347r.–350v., *Wizytacja. Kościół różankowski*, 1828.

w którym wystawiony został murowany neogotycki chór i takaż ambona[40]. *591*
Wyposażenie stanowiły trzy ołtarze „malowane na optykę" i ozdobione lu-
strami. Gł., z obrazem *ŚŚ. Piotra i Pawła* „miernego pędzla", był poprze-
dzony wolno stojącą mensą z wysokim dwustopniowym podestem, na któ-
rym ustawiono wzmiankowane w r. 1783 tabernakulum z rzeźbą *Pelikana*, *592*
teraz „marmurowo ciemnobłękitno pomalowane". Obok ołtarza gł. zawieszono
obrazy: po prawej stronie *Św. Rodziny*, po lewej *Św. Józefa z Dzieciątkiem*
oraz gipsowe popiersie *Pana Jezusa*, pozłacane, za szkłem. Do ołtarza
w kaplicy pd. powrócił stary obraz *Matki Boskiej Szkaplerznej*. W tejże
kaplicy zostało umieszczone rzeźbiarskie epitafium, które na rytowanym pro- *567*
jekcie Marconiego ukazane jest w kaplicy pn. W ołtarzu kaplicy pn. usta-
wiono rzeźbiarską grupę *Wizji Św. Kajetana*, pochodzącą z jednego z daw-
nych ołtarzy bocznych. W marmurowej posadzce prezbiterium, oddzielonego
drewnianą, malowaną na kolor niebieski i czerwony balustradą, znajdowały
się dwie płyty nagrobne z h. i napisami, których treści, niestety, nigdy nie
odnotowano. Pośrodku pokrytej ceglaną posadzką nawy umieszczona była
marmurowa płyta z h. Gozdawa i mosiężnymi antabami[41].

Od r. 1843 wśród naczyń liturgicznych notowana jest zachowana do dziś
monstrancja, pozyskana z kościoła Karmelitów w Lidzie, zamkniętego po *594–595*
kasacie klasztoru w r. 1832[42].

W latach 1849–1884 parafią zarządzał ks. Rudolf Rychlewicz, który
„pokrył całkowicie dach kościelny, pobielił kościół reperując tynki zewnątrz
i odmalował wewnątrz. Odremontował naczynia kościelne, sprowadził nowe
sprzęty i aparaty kościelne, wstawił nowe posadzki do kaplic, zreperował
organy, ogrodził cmentarz kościelny"[43]. Widok kościoła z tego czasu ukazuje
akwarela Napoleona Ordy, wykonana zapewne ok. 1875[44]. Pozwala ona *569*
stwierdzić, że szczyty kaplic miały wówczas kontur schodkowy, a ich pole
dzielone było pasami gzymsów. Wieżę i pinakle szkarp wieńczyły kwiatony
w formie pacowskiego h. Gozdawa. Przed kościołem widnieje smukła drew-
niana dzwonnica o ostrołukowych arkadach, nakryta strzelistym wielopoła-
ciowym daszkiem, zapewne tożsama ze wzmiankowaną w r. 1828. W pobli-
żu stał wówczas parterowy budynek plebanii z kolumnowym gankiem, na
terenie oddzielonym od kościoła kamiennym ogrodzeniem.

W latach 1884–1893 ks. Jan Stemporzecki „pobielił kościół wewnątrz i zewnątrz, pozłocił lub posrebrzył figury rzeźbione na wielkim ołtarzu, wymalował zacheuszki, sporządził rzeźbę z drzewa, pozłocił i upiększył ambonę, częściowo naprawił dach kościelny, pomalował na biało ramy okienne, a drzwi na kolor dębowy. Zakupił kilka ornatów i kap"[45].

---

[40] VUB, 4-36179 (A.2846), k. 1v.
[41] VUB, 57- Б.53-970, k. 1r.–2r.
[42] *Ibidem*, k. 4r.
[43] LVIA, 694-5-3756, k. 13r.
[44] Kucielska, Tobiaszowa 1975, s. 158, poz. 609.
[45] LVIA, 694-5-3756, k. 13r.

W r. 1904 sprawiono dziewięciogłosowe organy „w stylu barokowym"[46], wykonane przez organmistrza Wojcichowicza (Wojciechowicza)[47]. W latach 1904–1905 kościół został gruntownie wyremontowany[48], 1909–1912 w kaplicach wymurowano mensy ołtarzowe i ułożono posadzki z terakoty, dach kościoła pomalowano na czerwono, a wieżyczki obito blachą cynkową[49], w r. 1913 ogrodzono cmentarz kamiennym murem z żelazną bramką w charakterze gotyckim. Ówczesny stan kościoła ukazuje fotografia sprzed r. 1914[50].

W czasie I wojny światowej kościół doznał niewielkich uszkodzeń, natomiast w r. 1915 utracił barokowe dzwony, zarekwirowane przez Rosjan[51]. W latach 1924–1925 przeprowadzono gruntowny remont, stosując się do wskazówek konserwatora województwa nowogródzkiego Jerzego Remera[52]. Dach pokryto gontem, dla odwilgocenia ścian zbito stare tynki, wymieniając zarazem zmurszałe cegły do wysokości 2–3 m, wykonano rynsztoki odprowadzające wodę deszczową poza obręb cmentarza. W r. 1924 posadzkę w nawie i prezbiterium zmieniono na betonową, w kaplicach ułożono terakotę. Od wejścia do kościoła do bramy wylano betonowy chodnik, poprzedzony trzema stopniami, a przy bramie na cmentarz zbudowano dwa słupy o charakterze gotyckim z odcinkami kamiennego muru. Przed wejściem od strony zakrystii wykonano nową drewnianą bramę w charakterze gotyckim z drewnianym krzyżem w miejsce wystawionej w r. 1913, spalonej podczas wojny[53]. Wy-
574, 584 gląd kościoła dokumentują fotografie Juliusza Kłosa z r. 1926.

W obfitej korespondencji, jaką proboszcz Jan Moroz prowadził z urzędem konserwatorskim, zachowała się prośba o polecenie kogoś „do artystycznego lub gustownego przyozdobienie (odmalowania) kościoła wewnątrz"[54], a także życzenie, by malowidła wyobrażały sceny z życia ŚŚ. Piotra i Pawła[55]. W liście z 19 V 1925 Jerzy Remer zawiadomił, że „w dniu 21 b.m. przyjadą do Różanki art. malarze pp. Michał i Kazimiera Roubowie celem obejrzenia kościoła i omówienia sprawy dekoracji malarskiej"[56]. W lipcu tegoż roku urząd konserwatorski zatwierdził przedstawione przez nich projekty[57]. We wnętrzu pomalowanym uprzednio przez wileńskiego majstra Pochrewi-

---

[46] *Ibidem*, k. 14r.

[47] LVIA, 604-1-5089, umowa pomiędzy proboszczem, ks. Władysławem Klammą a organmistrzem Wojcichowiczem (Wojciechowiczem), 1904.

[48] LVIA, 604-1-3145, k. 14r.

[49] *Ibidem*.

[50] BAN Mińsk, 23-2-24, album „Powiat lidzki", nr 48.

[51] Brensztejn 1924, s. 116 i 177.

[52] LKPC, 22-1-40, korespondencja pomiędzy proboszczem Janem Morozem a konserwatorem Jerzym Remerem.

[53] LVIA, 694-5-3753, k. 4r.–4v., zob. aneks IV.

[54] LKPC, 22-1-40, k. 4r., list ks. J. Moroza, 28 VII 1924.

[55] *Ibidem*, k. 5r., list ks. J. Moroza, 19 I 1925.

[56] *Ibidem*, k. 6r., list J. Remera do ks. J. Moroza, 19 V 1925.

[57] *Ibidem*, k. 7r., list konserwatora W. Hulewicza do ks. J. Moroza, 27 VII 1925.

[58] *Ibidem*, k. 8r., list ks. J. Moroza do delegata [Ministerstwa] Kultury i Sztuki w Wilnie z prośbą o zapomogę w wysokości 2000 zł. Wg kosztorysu malarz Pochrewicz żądał 1540 zł, a Roubowie 2000 zł.

cza[58], Michał i Kazimiera Roubowie wykonali techniką klejowo-kazeinową
monumentalne przedstawienia śś. Piotra i Pawła (w blendach okiennych na
zamknięciu prezbiterium), 10 scen z ich życia (rozmieszczonych w prezbite-
rium i nawie), klęczące anioły i przedstawienia symboliczne na łuku tęczy
oraz ornamentalną rozetę na sklepieniu prezbiterium[59]. Niewielką część tych
malowideł dokumentują fotografie Juliusza Kłosa z r. 1926, dzięki którym *586, 588*
znany jest również wygląd neogotyckiej ambony i ówczesnego wyposażenia
prezbiterium[60]. W ołtarzu gł. funkcję nastawy pełnił barokowy obraz *Matki
Boskiej z Dzieciątkiem*, w miedzianej posrebrzanej sukience i złoconych
koronach. Z posrebrzanej blachy były również pozostałe aplikacje: półksię-
życ, 19 gwiazd i para aniołów[61] Powyżej był zawieszony snycerski, kopuło-
wy baldachim, do którego były podpinane zasłony obrazu, biała koronkowa
lub fioletowa atłasowa[62]. Kolumnowe tabernakulum ze złoconą rzeźbą *Peli-* *592*
kana zdobiły malowane na biało rzeźby *Św. Jana Chrzciciela* i *Św. Kazi-
mierza*; za nim ustawiono duże rzeźby *Św. Piotra* i *Św. Pawła*[63]. Na bocz-
nych ścianach prezbiterium były umieszczone dwa mniejsze obrazy: *Anioł
Stróż* i *Św. Tomasz z Akwinu*. W ołtarzu kaplicy pn. rzeźba *Chrystus Ukrzy-
żowany*, w kaplicy pd. obraz *Matka Boska Szkaplerzna*. Pn.-wsch. naroż-
nik nawy zajmowała murowana neogotycka ambona, dostępna z I p. zakry-
stii[64]. Na murowanym, neogotyckim chórze stały organy neobarokowe z r.
1904. Wyposażenia dopełniało 6 konfesjonałów. Na ścianach, poza ołtarza-
mi, wisiały stare obrazy: *Św. Kazimierz*, zdaniem ówczesnego proboszcza
„sięgający czasów malarstwa cechowego", *Chrystus Ubiczowany*, *Matka
Boska Królowa Korony Polskiej*, *Św. Franciszek z Asyżu*, *ŚŚ. Piotr
i Paweł*, *Mojżesz*, dwa z wyobrażeniem *Św. Józefa* oraz *Św. Wincenty
a Paulo*, wszystkie odnowione w r. 1926 przez Michała i Kazimierę Roubów.
Jako nowsze określono obrazy *Chrystusa w grobie* oraz 14 stacji Drogi
Krzyżowej[65]. W r. 1925 oprócz zachowanej do dziś monstancji kościół po- *594–595*
siadał 5 kielichów, w tym „wielki, roboty augsburskiej, szkiełkami wysadzo-
ny, wewnątrz i zewnątrz wyzłacany, z pateną próby 7"[66], oraz dwie puszki
i duży srebrny pacyfikał z relikwiami Krzyża Św., ofiarowany przez Wojcie-
cha Moraczewskiego w r. 1920. W r. 1929 został sprawiony obraz *Serca
Jezusowego*, wówczas też po raz pierwszy wzmiankowano relikwiarz śś. *596*
Kazimierza i Felicjana, zachowany do dzisiaj. W drewnianej dzwonnicy znaj-
dowały się dwa niewielkie dzwony, przekazane pod koniec I wojny przez
niemieckie władze okupacyjne[67].

W takim stanie kościół znajdował się do wybuchu II wojny, którą prze-
trwał bez zniszczeń. Do r. 1949 pozostawał jeszcze pod opieką ks. Jana

---

[59] LVIA, 694-5-3756, k. 11r., zob. aneks V.
[60] LVIA, 1135-3-612; MNW, 56282/ 225; 56282/226.
[61] LVIA, 694-5-3756, k. 11r., zob. aneks V.
[62] LVIA, 694-5-3753, k. 2r., zob. aneks IV.
[63] *Ibidem*, k. 2v.-3r., zob. aneks IV.
[64] LVIA, 1135-3-612, nr 5.
[65] LVIA, 694-5-3753, k. 6v., zob. aneks IV.
[66] *Ibidem*, k. 7r., zob. aneks IV.
[67] LVIA, 694-5-3759, k. 1r.–10v.

Moroza, lecz po jego aresztowaniu i zesłaniu do łagru, przez 40 lat nie było tu stałego kapłana. W r. 1961 zburzono plebanię i dzwonnicę. W r. 1974
570, 572– spłonął dach kościoła, a wobec pozostawienia go bez zabezpieczenia, uległo
573 zniszczeniu sklepienie i malowidła ścienne. Stan ten dokumentują fotografie
575, 578 przechowywane w archiwum parafialnym, ukazujące zrujnowane, pozbawione
580, 582, wyposażenia wnętrze[68]. W r. 1988 rządcą kościoła został ks. Ryszard Jaku-
587, 590 biec, który doprowadził do remontu. Rekoncyliacji odnowionej świątyni dokonał w r. 1991 bp grodzieński Tadeusz Kondrusiewicz[69]. W r. 1999 wiatr zerwał połać dachu przy fasadzie; w r. 2000 położono nowy dach z blachy cynkowanej[70].

2. Opis

2.1. Architektura

571, 581, Kościół usytuowany na pn. skraju wsi, na wzgórzu, otoczony cmenta-
583, 585 rzem. Orientowany, murowany z cegły, tynkowany z wyjątkiem fasady i zakrystii, licowanych łamanym kamieniem polnym, łączonym zaprawą z drob-
568 nymi kamyczkami i szkłem. Na rzucie krzyża, którego ramię podłużne tworzy trzyprzęsłowa nawa i jednoprzęsłowe, zamknięte trójbocznie prezbiterium, a poprzeczne – para kwadratowych kaplic przy przęśle środkowym nawy. Przy prezbiterium od pn. kwadratowa piętrowa zakrystia. W narożu pd.-zach. kwadratowa wieża, w górnej partii ośmioboczna, wysunięta przez pd. ścianę
589, 591 nawy. Pod kościołem krypty: dwie w prezbiterium i pojedyncze w kaplicach.

Wewnątrz ściany nawy dzielone uproszczonymi zdwojonymi pilastrami. Sklepienia kolebkowe na gurtach, w prezbiterium z lunetami, kaplice sklepione krzyżowo, w zakrystii i kruchcie płaski sufit. Szeroki otwór w ścianie tęczy zamknięty łukiem półkolistym, kaplice otwarte półkolistymi arkadami o sfazowanych ościeżach. Okna prostokątne, zamknięte półkoliście, głęboko rozglifione, w zamknięciu prezbiterium zamurowane, pozostawione w formie blend, w polu środkowej okrągły oculus, nad chórem wielkie koliste, z witrażem z przedstawieniem krzyża, w zakrystii kwadratowe. Od zach. murowany chór muzyczny, neogotycki, ok. 1830. Trójprzęsłowy, na ostrołukowych filarowych arkadach, z których środkowa szersza, o łuku w ośli grzbiet; między łukami arkad koliste płyciny z motywem czworoliścia. Prosta ścianka parapetu dzielona filarkami, zamknięta gzymsem.

567–577 Fasada płaska jednopolowa, trójosiowa, o wysokim schodkowym szczycie, zlicowana z wysuniętą z narożnika pd. wieżą. Kamienna, z tynkowanym i bielonym detalem. Ujęta w ustawione ukośnie wąskie uskokowe szkarpy, przechodzące u podstawy szczytu w sterczyny o iglicowych hełmach zwieńczonych kwiatonem. Dzielona poziomo wąskimi tynkowanymi pasami, zwieńczona szerokim rombowym fryzem i profilowanym gzymsem. Na osi ostro-

---

[68] Archiwum parafialne, 12 fotografii.
[69] Liszyk, Zaniewski 1999, s. 39.
[70] *Ibidem*, s. 66.

łukowy uskokowy portal o archiwoltach wspartych na półkolumnach i fila- 579
rach, ujęty w filary z pinaklami, połączone modelowanym w tynku łukiem w
ośli grzbiet, z czołganką z nachodzących na siebie liści, zwieńczonym lilią.
Nad nim wielkie koliste okno uskokowo rozglifione, po bokach konchowe nisze
zamknięte łukiem ostrym, w obramieniach z półwałka, wewnątrz rozczłon-
kowane wąskimi kolumienkami. Pionową artykulację szczytu tworzą wąskie, 577
trójlistnie zamknięte płyciny. Pośrodku tarcza z h. Gozdawa pod koroną hra-
biowską. Dolna kondygnacja wieży o podziałach analogicznych jak fasada,
z bogatszym tynkowym detalem; przyziemie wydzielone wydatnym gzymsem
o profilu półwałka i ostrołukowym arkadkowym fryzem, wyżej wielkie płyci-
ny w kształcie krzyża o okrągło zakończonych ramionach, w rombowych
polach fryzu czterolistne płyciny; górne kondygnacje otynkowane, zwieńczo-
ne gzymsem; środkowa z podwieszonym arkadkowym fryzem i parami ostro-
łukowych zaślepionych okien, trzecia z płycinami zamkniętymi trójlistnie,
w których kontrpłyciny w kształcie krzyża. Elewacje boczne gładkie, na co- 581
kole; naroża kaplic i prezbiterium opięte masywnymi przełamanymi lizenami.
Trójkątne schodkowe szczyty kaplic zwieńczone żelaznymi ażurowymi krzy-
żami, ujęte parami czworobocznych wieżyczek, krytych namiotowymi dasz-
kami z blachy, z kwiatonami na szczycie. Elewacje zakrystii licowane łama- 585
nym kamieniem, a tynkowanym boniowaniem na narożach i opaskowym
obramieniem drzwi. Dachy dwuspadowe, kryte blachą; na wieży wysoki igli-
cowy hełm, ośmiopołaciowy, z krzyżem na szczycie.

2.2. Wyposażenie[71]

† Ołtarz gł., przed 1828, proj. H. Marconi; w formie wolnostojącej, ku- 567, 586
bicznej, dwustopniowej mensy, na ścianie zamknięcia prezbiterium półkolisty
baldachim, drewniany, złocony, z podpiętymi kotarami z tkaniny, osłaniający-
mi obraz *Matki Boskiej z Dzieciątkiem*, barokowy, 1714, we współczesnej
mu posrebrzanej miedzianej sukience i złoconych koronach: z posrebrzanej
blachy również półksiężyc, 19 gwiazd i para aniołów. Tabernakulum baroko-
we przed 1783, kolumnowe, drewniane, z rzeźbami *Św. Jana Chrzciciela*
i *Św. Kazimierza* oraz *Pelikana* w zwieńczeniu; za nim, na drugim stopniu 592
podestu rzeźby *Św. Piotr* i *Św. Paweł*, wyk. 1823–1826 Carlo Aureli oraz
dwie nieokreślonych świętych, drewniane, malowane na biało.

Ołtarz gł., wyk. Michał Maskiewicz 1999–2000, z obrazem *Matka Bo-* 589
ska Ostrobramska w metalowej pozłacanej sukience.

† Ołtarze w kaplicach, drewniane: 1. z rzeźbą *Chrystus Ukrzyżowany*,
barokową w. XVIII; 2. z obrazem *Matki Boskiej Szkaplerznej*. W ich
miejsce obecnie obrazy ustawione na mensach: 1. *Najświętsze Serce Jezu-*
sa (w kaplicy pn.); 2. *Matka Boska Szkaplerzna* (w kaplicy pd.), oba mal.
Władysława Żybort, 1990.

† Ambona neogotycka, ok. 1830, murowana, kwadratowa, na ostrołu- 586
kowych filarowych arkadach; na ścianach prostego pełnego parapetu oraz

[71] Opis wg inwentarza z r. 1925 oraz fotografii J. Kłosa, 1926.

przyłuczach arkad płyciny pokryte snycerską, złoconą dekoracją ornamentalną, 1891.

† Obrazy: 1. *Św. Kazimierz*, przed 1700; 2. *Św. Rodzina*, 1714; 3. *Św. Franciszek z Asyżu*, 1731; 4. *Chrystus Ubiczowany*, przed 1783; 5–6. *Św. Józef z Dzieciątkiem*, w. XVIII; 7. *ŚŚ. Piotr i Paweł*, mal. Niccolo de Angelis, ok. 1826; 8. *Matka Boska Królowa Korony Polskiej*; 9. *Mojżesz*; 10. *Św. Wincenty a Paulo*; 11. *Św. Tomasz z Akwinu*; 12. *Anioł Stróż*; 13. *Chrystus w grobie*, 1. ćw. w. XX.

Rzeźba *Chrystus Ukrzyżowany*, drewniana, w. XIX.

594–595 Naczynia liturgiczne: 1. monstrancja, 1. poł. w. XVIII, srebro złocone; stopa dwustopniowa, z repusowaną dekoracją akantowo-kwiatową oraz uskrzydlonymi główkami aniołków, nodus gruszkowy z rytym ornamentem taśmowym i wicią roślinną, gloria kolista promienista z okrągłą puszką otoczoną wieńcem obłoków z uskrzydlonymi główkami anielskimi, ponad nią półpostać *Boga Ojca* w trójkątnym nimbie, poniżej puszki *Gołębica Ducha Św.*; zewnętrzny otok z 2. poł. w. XIX, ze zwiniętych wolutowo gałązek liściastych; 2. † kielich, Augsburg ok. poł. w. XVII, kameryzowany; 3–5. † kielichy; 6–7. † puszki.

596 Relikwiarz śś. Kazimierza i Felicjana, neobarokowy pocz. w. XX, metal srebrzony, złocony; z owalną, promienistą glorią z otokiem z gałęzi dębowych i winnej latorośli, stopa kolista, profilowana, trzon z gruszkowym nodusem.

597 Krzyż ołtarzowy, neorokokowy w. XIX, drewniany, na ażurowej rocaillowej podstawie, z metalową pasyjką.

598 Świecznik żeliwny, pocz. w. XX, na trójbocznej stopie o falistym wykroju.

2.3. Otoczenie kościoła

Teren oparkaniony kamiennym ogrodzeniem z murowaną, tynkowaną na
biało bramką składającą się z dwóch filarów przekrytych namiotowymi dasz-
603 kami o ściętych szczytach. Na cmentarzu nagrobki m. in.: 1. granitowy,
w formie krzyża na nieregularnym kamieniu, na którym tablica o kształcie
zwoju, z inskrypcją: Ś.P. | ALEKSANDER | MORACZEWSKI | ZM. 24
GRUDNIA 1805 R. | W M. PROSTRESZCZYNA | W WIEKU LAT 58 |
NAJZACNIEJSZEMU CZŁOWIEKOWI | I NAJLEPSZEMU MĘŻOWI
599 | ŻONA. 2. granitowy, w formie trapezoidalnej płyty zamkniętej łukiem od-
cinkowym, z napisem kursywą: „Ś.P. | Paulina | z Czeczotów | MAKARE-
600 WICZOWA | zm. 1846 roku | wieku lat 42"; 3. z czarnego i różowego gra-
nitu, w kształcie prostopadłościanu zwieńczonego pukłowaną wazą zakoń-
czoną kulą, z napisem na ścianie: „FELIKSOWI | ŻUKOWSKIEMU | Urodz.
6. Maja 1807 | Zmarłemu d. 17 | Grudnia 1860 | i | Dwóm Córkom | ELE-
601 ONORZE i FILO | MENIE"; 4. z czarnego i szarego marmuru, w formie
steli z akroterionami, zwieńczonej obeliskiem, z napisem: „Ś. P. | JAN MA-
602 KAREWICZ | ur. 24 Stycz. 1819 r. | zm. 23 Kwiet. 1900 r."; 5. żeliwny,
w formie płaskiego filara nakrytego belkowaniem o wydatnym gzymsie, zwień-
czony krzyżem; na ścianie frontowej wypukły napis „Pamięć | Zwłokom | Tu
pogrzebionym | Familji | Moraczewskich".

604 Kapliczka przydrożna na pd. od kościoła, w centrum wsi, przy głównej drodze, 2. poł. w. XVIII. Murowana, tynkowana, bielona. W formie filara,

trzykondygnacyjna. Wysoki ośmioboczny cokół wydzielony mięsistym gzymsem o trójkątnym przekroju; główna kondygnacja czworoboczna, o narożach ujętych pilastrami, ze sklepionym łukiem odcinkowym prześwitem i płytkimi prostokątnymi wnękami w ścianach bocznych, zamknięta gzymsem, nakryta czterospadowym daszkiem; wyżej ośmioboczna ślepa latarnia zwieńczona murowaną kopułką z ażurowym metałowym krzyżem na szczycie. Wewnątrz prześwitu rzeźba *Chrystus Ukrzyżowany*, drewniana, malowana na biało.

3. Stan zachowania

Struktura architektoniczna kościoła znajduje się w dość dobrym stanie, ale w tynkowanych partiach wieży i na elewacjach bocznych występują liczne zacieki i widoczne ślady zawilgocenia. Skutkiem nieumiejętnego odnowienia uległa zubożeniu forma herbu Paców w szczycie fasady. Wnętrze pozbawione zabytkowego wyposażenia.

4. Zarys problematyki artystycznej

Literatura dotycząca kościoła w Różance jest bardzo skromna. W publikacjach polskich jest co prawda kilkakrotnie wzmiankowany[72], lecz nigdy nie zwrócono nań większej uwagi, toteż nie zauważono, że jest to w istocie budowla wczesnobarokowa, o zapóźnionych reminiscencjach gotyckich, typowych dla prowincjonalnej architektury 1. poł. w. XVII. Dokonując powierzchownej oceny tylko na podstawie wyglądu neogotyckiej fasady, błędnie uznawano całą budowlę za dzieło Henryka Marconiego. Zwięzłe hasło w białoruskim katalogu zabytków[73], ograniczone do sumarycznego opisu architektonicznego, za datę budowy bezkrytycznie przyjmuje za ks. Kurczewskim r. 1674, nie wspomina o Marconim, a za czas przebudowy przyjmuje remont z lat 1924–1925, toteż główną jego wartość stanowi zamieszczenie rzutu poziomego. Walerij Morozow, który jako pierwszy wspomniał zarówno o architekcie, jak i fundatorze przebudowy kościoła, powtórzył też za polskimi autorami błędne stwierdzenie, że jest to budowla czysto neogotycka, a za czas jej powstania przyjął datę 1827, umieszczoną na miedziorytniczych planszach z reprodukcją projektu Marconiego. Tenże autor zauważył, że detal architektoniczny nie jest wykonany *566–567*
z zaprawy wapiennej, lecz cementowej[74]. A. M. Kułagin w swych kompilacyjnych publikacjach początkowo określił kościół jako neogotycką kaplicę dworską, zbudowaną 1827 przez H. Marconiego, w późniejszych powtarza wraz z wszystkimi błędami tekst ze *Zboru pomnikau*[75]. Niniejsze opracowanie jest pierwszym, w którym sięgnięto do materiałów źródłowych, co pozwoliło na

---

[72] Rouba 1909, s. 166; Ryszkiewicz 1976, s. 408, 410; Jaroszewski 1976, s. 466–467; Rąkowski 1997, s. 206.

[73] *Zbor pomnikau* 1986, s. 351.

[74] Morozow 1990, s. 276.

[75] Kułagin 1993, s. 13; Kułagin 2000a, s. 138, il. na s. 114 (widok fasady i rzut wg projektu H. Marconiego, mdzrt. 1827 ze zbiorów AGAD); Kułagin 2000b, s. 131.

znaczne poszerzenie i uporządkowanie wiedzy na temat dziejów budowli, a także na skorygowanie błędnych informacji o datach jej powstania, cechach stylowych, czasie i zakresie przekształceń.

Zacząć należy od zanegowania możliwości, by murowany kościół powstał w r. 1674 z fundacji hetmana Michała Kazimierza Paca. Przeczy temu zarówno analiza cech stylowych budowli, jak i wymowa świadectw źródłowych. W r. 1668 proboszcz uzyskał pochwałę za odnowienie świątyni splądrowanej w r. 1659, a zatem istniejącej już przed najazdem moskiewskim. Za jej budową przed wybuchem wojny (1655) świadczy forma architektoniczna – barokowa bryła i typ sklepień (a dawniej również i dwuwieżowej fasady), przy zachowaniu tradycji gotyckiej w kształcie prezbiterium i proporcjach wąskich, wydłużonych okien. Dowodem przetrwania tej murowanej struktury jest nie tylko sformułowanie o odnowieniu, ale również informacja, że kaplica pd. już od r. 1665 należała do Bractwa Szkaplerznego. Data 1674 odnosi się zatem nie do budowy, lecz do rekoncyliacji sprofanowanej świątyni. Przeanalizowanie dziejów miejscowości prowadzi z kolei do wniosku, że ów murowany kościół nie mógł powstać z fundacji hetmana Michała Kazimierza Paca, gdyż za jego życia Różanka pozostawała w zastawnej posesji Chaleckich. Jednocześnie nie można wykluczyć, że zmierzając do odzyskania gniazda rodowego, Pac przyczynił się do odnowienia tutejszego kościoła, chociaż w przebadanych źródłach nie udało się natrafić na ślad jakichś tego rodzaju poczynań.

Obecny wygląd kościoła jest efektem przebudowy dokonanej 1824–1828
566–567 wg projektu Henryka Marconiego. Bryła i wnętrze nie uległy zmianie, jednak nowa fasada i w tym samym stylu ukształtowane szczyty kaplic, nadały charakter neogotycki. O wyborze takiej konwencji zdecydował niewątpliwie sam Ludwik Pac, jeden z inicjatorów rozwoju tego stylu w Polsce. Już w r. 1811 Christian Piotr Aigner na jego zlecenie przebudował „na gust gotycki" kościół w Raczkach (woj. suwalskie)[76]. Miejscowość ta jest położona w pobliżu Dowspudy, gdzie od r. 1820 rozpoczęto budowę słynnego pałacu w stylu angielskiego gotyku. Dla dokończenia tej inwestycji latem r. 1822 Pac sprowadził z Włoch Henryka Marconiego[77], któremu równocześnie powierzył inne zadania. W latach 1822–1823 architekt przekształcił w stylu neoklasycznym kościół w Raczkach, co świadczyłoby, że generał nie był zadowolony z dzieła Aignera. Być może warszawski klasycysta nie potrafił się szczerze odnieść do form gotyckich i potraktował je zbyt sucho i zdawkowo, albo też sam fundator po upływie kilkunastu lat gustował już w innej, bardziej malowniczej odmianie, czemu dał wyraz wznosząc swą rezydencję w Dowspudzie. Zapewne właśnie wówczas zdecydował, żeby podobny wyraz nadać kościołowi w Różance. Projekt przygotowany przez Marconiego powstał zapewne w r. 1822 lub 1823, gdyż w r. 1824 przystąpiono już do jego realizacji. Jednocześnie Marconi rozpoczął przebudowę warszawskiego pałacu Paców[78], gdzie w wystroju jednego z pomieszczeń (przeznaczonego na

[76] Wędzki 1965, s. 246.
[77] Mikocka-Rachubowa 2001, t. 2, s. 126.
[78] Jaroszewski 1981, s. 66.

kaplicę lub bibliotekę) zastosował m.in. płytkie ostrołukowe nisze i ślepe arkady z formowaną w stiuku czołganką i kwiatonem w zwieńczeniu, bardzo podobne do obramień portalu i nisz w fasadzie kościoła różankowskiego. W r. 1826 widok tej świątyni znalazł się wśród przedstawień znaczniejszych fundacji Ludwika Paca, jakimi w jego warszawskim pałacu Józef Hilary Głowacki ozdobił tzw. Salę z budowlami[79]. Wg napisu znajdującego się na jednym z malowideł, budowle te były rysowane z natury, co świadczyłoby o szybkim tempie prowadzenia prac w Różance.

Projekt Marconiego zachował się tylko w wersji miedziorytniczej, ryto- *566–567*
wanej w r. 1827 przez M. Bilgrama[80]. Plansza tytułowa przedstawia widok fasady i rzut poziomy kościoła, druga widok chóru muzycznego, przekrój poprzeczny dachu i sklepienia nawy oraz przekrój podłużny z widokiem pn. ścian nawy i prezbiterium, poprzecznego przekroju ołtarza gł. i klasycystycznego epitafium na szczytowej ścianie kaplicy pn. Obecny kształt budowli pozwala stwierdzić, że przebudowa Marconiego nie naruszyła planu i bryły barokowego kościoła, a we wnętrzu ograniczyła się do wprowadzenia neogotyckich akcentów, które tylko nieznacznie wpłynęły na zmianę jego charakteru. Jedyną naprawdę istotną ingerencją była radykalna zmiana formy.
Zniszczoną dwuwieżową fasadę zastąpiła płaska, zamknięta trójkątnym szczy- *576*
tem ściana o mocnych, choć również płaskich podziałach horyzontalnych, których jednostajny rytm podkreślony jest kontrastowym zestawieniem sze-
rokości, faktury i koloru. Pozostałe elewacje nie uległy większym zmianom, *581*
gdyż wobec zaniechania przekształcenia okien (projekt przewidywał ostrołukowe, z maswerkami i dwustrefowym podziałem na małe ostrołukowe kwatery), gotycyzacja sprowadziła się do nadania szczytom kaplic formy schodkowej, co wobec rezygnacji z przebicia ostrołukowych okien w ścianach bocznych, nie wystarczyło na uzyskanie wyrazistej zmiany stylowej. Za korzystne odstępstwo od projektu należy uznać wprowadzenie efektownej kamiennej okładziny fasady, a także zachowanie starej zakrystii, której z niezrozumiałych względów nie ma na rysunku przedstawiającym rzut budowli.

Wśród fundacji Ludwika Paca przebudowa kościoła w Różance była drugą próbą zastosowania neogotyku w architekturze sakralnej. Pac należał więc do promotorów tego stylu w architekturze polskiej, gdyż na terenie Rzeczypospolitej jako wcześniejsze można wskazać zaledwie kilka takich realizacji: fasadę cerkwi w Szczebrzeszynie z r. 1808, być może autorstwa Henryka Ittara, kościoły w Opatówku (pomiędzy 1810–1819), Pilicy k. Warki (ok. 1821) i Wielączy (Wacław Ritschel, 1821–1825), kaplicę cmentarną w Wilanowie (Christian Piotr Aigner, 1823–1825)[81]. Rozwiązanie zaproponowane przez Marconiego wyróżnia się oryginalnością. Łączy elementy malowniczego gotyku angielskiego z tradycją włoską, udatnie przy tym wy-

---

[79] Rewski 1928, s. 32 podał datę 1827, skorygowaną w późniejszej literaturze, zob. Bartczakowa 1973, s. 58–62; *SAP*, t. 2, 1975, s. 371; Ryszkiewicz 1976, s. 410.

[80] AGAD, Zbiór kartograficzny, 573–27, *Pianta e facciata della chiesa parocchiale di Rożanka in Lituania, terra di S(ua) Eccelenza) il Sig(niore) conte Pac.*

[81] Krasny 1996, s. 236.

korzystując zastaną strukturę, w której architekt trafnie dostrzegł zapóźnione formy gotyckie. Z lokalnej tradycji budowlanej zaczerpnął też pomysł na wybór materiału i techniki murarskiej, choć łamany polny granit wiązany szerokimi fugami ozdobnej zaprawy został użyty na sposób włoski, dla uzyskania efektu dwubarwnej, pasowej fasady, przywodzącej skojarzenie ze średniowiecznymi kościołami Toskanii (np. katedrą w Orvieto, Prato czy w Pizie). Za odwołanie do architektury włoskiej można też uznać umiejscowienie smukłej wieży-campanili, mimo że jej forma, a zwłaszcza detal architektoniczny i iglicowy hełm, wywodzą się z tradycji gotyku zaalpejskiego. Do cech zaczerpniętych z angielskiego neogotyku należą głównie elementy zdobnicze, które sprawiają, że prosta toskańska fasada nabrała malowniczości, wzbogacona o zwieńczone pinaklami szkarpy, ornamentalny fryz i zamknięte „w ośli grzbiet" obramienia. Warto przy tym zwrócić uwagę na awangardowość i proweniencję materiału, bo wszystkie te elementy zostały wykonane z tzw. cementu portlandzkiego, wyrabianego w Anglii od r. 1824, który dzięki swej trwałości i odporności na działanie wody, doskonale nadawał się do
589, 591 odlewania dekoracji przeznaczonych na elewacje. Wnętrze kościoła nie zostało poddane tak wyrazistej gotycyzacji. Zachowało swój barokowy charakter, ponownie dziś bardziej czytelny wobec zniszczenia ostrołukowego arkadkowego fryzu w zwieńczeniu ścian oraz murowanej ambony o formie ostrołukowego arkadowego podcienia. Jedyny element z czasu neogotyckiej
591 przebudowy stanowi w nim wzniesiony wówczas chór, prosty, wsparty na ostrołukowych arkadach, których filary opinały smukłe kolumienki.

Porównanie z kreacją Marconiego wytrzymuje tylko kościół w Krzeszowicach pod Krakowem, wzniesiony dopiero 1832–1840, lecz zaprojektowany w r. 1823 przez Karla Friedricha Schinkla[82]. Warto zatem zwrócić uwagę na zbieżność czasu powstania obu projektów oraz na to, że najwybitniejszy z ówczesnych architektów i teoretyków środkowoeuropejskich również sięgnął po wczesne wzory włoskie, dokonując podobnego wyboru, jaki niezależnie (?) uczynił Marconi. Stwierdzenie wskazanej zbieżności rzuca nowe światło na twórczość Marconiego i każe zrewidować utartą opinię, jakoby był tylko zdolnym eklektykiem. W świetle przedstawionych faktów jest to określenie krzywdzące dla architekta, który poza wrażliwością na różne źródła inspiracji, dowiódł też nieprzeciętnej wiedzy w dziedzinie historii architektury i głębokiego zrozumienia dla samej istoty architektury. Rozwiązania, jakie zastosował w Różance, nie znalazły naśladownictw. Sam Marconi w swej późniejszej twórczości nawiązywał tylko do pewnych elementów: iglicowe hełmy i płyciny w formie krzyży pojawiły się w kościele w Wiskitkach (1833), a rombowy fryz w kościele w Giżach.

Poza Marconim pracowali też w Różance dwaj inni Włosi, sprowadzeni przez Ludwika Paca. Malarz Niccolo de Angelis (w Polsce 1823–1828) wykonał obraz *ŚŚ. Piotra i Pawła* do nowego ołtarza gł.[83] Carlo Aureli (zatrudniony w latach 1823–1826), który do kościoła w Raczkach wykonał stiu-

---

[82] Baraniewski 1987, s. 108.

[83] Ryszkiewicz 1976, s. 408.

586 ciu prezbiterium, a także ornamentalno-symboliczna kompozycja na łuku ściany
tęczowej oraz dekoracyjne rozety na sklepieniach. Michał Rouba (1893–1941)
jest znany przede wszystkim jako pejzażysta. Związany z Wileńskim Towa-
rzystwem Artystów Plastyków, którego był współzałożycielem, od r. 1921
wykładał w Szkole Rzemiosł Artystycznych. Jego żona, Kazimiera Adam-
ska-Roubowa (1896–1941), poza malarstwem, gł. portretowym, uprawiała też
grafikę ilustracyjną, co pozwala jej właśnie przypisać zaprojektowanie partii
ornamentalnych polichromii w Różance. Malowidła figuralne, wykonywane
jak się wydaje przez obojga, były utrzymane w stylistyce prymitywistycznej.
Wydłużone postacie, obwiedzione wyraźnym konturem, ukazane zostały
w powściągliwym ruchu, wyrażonym gł. subtelną gestykulacją delikatnych
dłoni o smukłych palcach. Podobny charakter stylowy mają też malowidła
wykonane przez nich w r. 1926 w kościele w Żołudku (pow. szczuczyński)[87]
oraz w r. 1932 w Konstantynowie k. Święcian[88].

Spośród nikłych resztek wyposażenia pochodzącego sprzed w. XIX, ja-
kie odnotowano w spisie zabytków sporządzonym w r. 1928[89], znalazło się
kilka dawnych obrazów i rzeźb ołtarzowych. Na podstawie analizy inwenta-
rzy można je określić jako barokowe, lecz wartości artystycznej nie da się
już dziś ustalić. Jedyna fotografia, jaką obecnie dysponujemy pozwala nato-
586 miast stwierdzić, że istotnie zasługiwał na uwagę obraz *Matki Boskiej
z Dzieciątkiem* w gł. ołtarzu, niewątpliwie identyczny z obrazem *Matki Bo-
skiej Szkaplerznej*, sprawionym w r. 1714 wraz ze srebrzoną sukienką
z repusowanym ornamentem kwiatowym. Barokowo-klasycystyczne taber-
nakulum z 4. ćw. w. XVIII należało, jak się wydaje, do dość przeciętnych,
592 choć zachowana z niego rzeźba *Pelikana* odznacza się swobodą wskazują-
cą na profesjonalizm wykonawcy. Do najcenniejszych obiektów złotnictwa
należał utracony po r. 1949 barokowy augsburski kielich, pochodzący być
może z poł. w. XVII, skoro w r. 1700 określono go jako staroświecki. Jest to
strata szczególnie dotkliwa, gdyż dzieła złotnictwa augsburskiego należą na
594–595 omawianym terenie do wyjątków. Szczęśliwie zachowała się rokokowa mon-
strancja, dzieło anonimowego złotnika wileńskiego, wyraźnie zależne od form
typowych dla warsztatu Jana Lary'ego[90]. Jej wartość podnosi nadto świa-
domość faktu, iż jest jedynym reliktem nie istniejącego już od połowy w. XIX
kościoła Karmelitów Trzewiczkowych w Lidzie.

Wspomnieć wreszcie należy o barokowych dzwonach, które pochodziły z dobrych warsztatów królewieckich: starszy z przedstawieniami *Chrystusa Zmartwychwstałego* i *Matki Boskiej z Dzieciątkiem* opatrzony był napisem „Gloria in excelsis Deo | Fudebat me Jacobus Hessing Anno 1719", drugi z napisem „Soli Deo Gloria" oraz sygnaturą *Me fecit Andreas Dorling Anno 1730*[91].

---

[87] LKPC. 22-1-74. k. 3r., zgoda konserwatora Jerzego Remera na realizację wg proj. Michała Rouby, 31 VII 1926.

[88] Kołoszyńska 1982, s. 384, 427.

[89] LVIA. 694-5-3756. k. 11r., zob. aneks V.

[90] Laucevičius, Vitkauskienė 2001, s. 236–237.

[91] VUB, 4-36179 (A. 2846). k. 1v.

ANEKS 1

Opis i inwentarz kościoła parafialnego w Różance z r. 1700, BCz., rkps 1775, s. 2061–2069.

Descriptio status ecclesiae rozanecensis

Kościół murowany, od ś. p. JW. jmp. Mikołaja Paca wojewody kijowskiego fundowany. Erekcji jednak kościoła tego i funduszu nie znajduję, bo po zabiciu księdza Malcera Ptaka plebana różaneckiego od Moskwy, po zabraniu wszystkiego apparatu kościelnego i srebra, erekcja i fundusz zginął. Kościół ab intra nowo tynkowany i pobielony. Sklepienie de novo restaurowane i pobielone. Kaplic dwie niesklepionych, jednak za pomocą Bożą na wiosnę przyszłą zasklepione zostaną. Dach gontami pobity. Kaplicy obiedwie także gontami pobite, z wieżyczkami i z krzyżami. Bania wielka na kościele z krzyżem. Wieży dwie przy drzwiach także z krzyżami. Zakrystia murowana, sklepiona, potynkowana i pobielona. Okien wielkich w kościele w ołów i w ramach oprawnych dziesięć. W zakrystii mniejszych okien dwoje. Drzwi do kościoła dębowe nowe, z zawiasami i z zamkami dwiema i z prętem żelaznym. Drzwi do zakrystii sosnowe, kłódką warowną zamknione i z zawiasami.

Kancelle przed wielkim ołtarzem braunrotem malowane pokostem, z balasami stolarską robotą robionymi.

Ołtarz wielki nową snycerską robotą wystawiony sub titulo ŚŚ. Piotra i Pawła. W tymże ołtarzu obraz ŚŚ. Piotra i Pawła in medio, w górze obraz Assumptio BMV. Ciborium takąż robotą jako ołtarz. Gradusy przed wielkim ołtarzem nowe, dostatnie, stolarską robotą robione. Ołtarz drugi, po prawej stronie, z tarcic różnymi farbami wystawiony. W tymże ołtarzu obraz [*s. 2062*] Św. Antoniego, a na wierzchu tego ołtarza obraz Coronationis Christi. Z lewej strony ołtarz także z tarcic, różnemi farbami malowany. Obraz in medio tego ołtarza Najśw. Panny z Panem Jezusem na płótnie, w górze Pana Jezusa stojącego. W kaplicy Bractwa Szkaplerza Najśw. Panny ołtarz snycerską robotą robiony, pozłocony miejscami. W ołtarzu obraz Najśw. Panny Szkaplerskiej na płotnie. W górze na ołtarzu obraz Św. Anny na płótnie. Na tymże ołtarzu w szufladzie Pan Jezus z wosku jarzennego urobiony w trumnie leży. W kaplicy z drugiej, lewej strony, ołtarz z tarcic na kształt ołtarza wystawiony goły, obraz Pana Jezusa Ukoronowanego na płótnie, drugi obraz Najśw. Panny Bolesnej. Ambona staroświecka, malowana staroświecką robotą z Doktorami Kościelnymi. Ławki z obu stron robotą stolarską, ławek dwie wielkich przed wielkim ołtarzem. W kaplicy brackiej ławka jedna długa, item ławek dwie pojedynkowe. Pozytyw o głosach pięciu. Kap brackich płóciennych dziesięć. Obraz Salvatoris Mundi na płótnie przy ścianie z ramami. Drugi obraz Św. Jana Chrzciciela przy ambonie, w ramach, na płótnie. Obraz mniejszy nad zakrystią Najśw. Panny Żyrowickiej. Obraz blaszany Najświętszej Panny. Obraz Św. Kazimierza na płótnie, przy murze, bez ram.

Apparaty, srebro i inne splendory kościoła różaneckiego

Ornat na dnie atłasowym białym, różnymi kwiatami robiony, kolumna złotem haftowana, z stułą, z manipularzem, kitajką czerwoną podszyty.

Ornat biały w blaszkach, z stułą, z manipularzem, płótnem podszyty.

Ornat atłasowy w kwiaty, częścią biały, częścią fioletowy, z stułą, z manipularzem, podszyty bagazją żółtą.

[*s. 2063*] Ornat niebiesko-biały atłasowy, w kwiatach srebrnych, kolumna czerwona w kwiatach złotych, z stułą, z manipularzem, podszyty bagazją niebieską.

Ornat biały atłasowy, kolumna czerwona atłasowa, z stułą, z manipularzem, podszyty zielonym harusem.

Ornat atłasowy czerwony w kwiatach złotych, kolumna cieniową robotą, miejscami haftowana złotem, z stułą, z manipularzem, podszyty kitajką niebieską.

Ornat aksamitny czerwony w kostki, z stułą, z manipularzem, podszyty bomzą.

Ornat lamowy czerwony, z stułą, z manipularzem, podszyty bagazją pomarańczową.

Ornat kitajczany czerwony, kolumna włosowa, z stułą, z manipularzem, podszyty kraszaniną.

Ornat adamaszkowy czerwony w kwiatach, kolumna w kwiatach niebieskich, z stułą, z manipularzem, podszyty płótnem.

Ornat adamaszkowy czerwony w kostki, kolumna włosowa, z stułą, z manipularzem, podszyty płótnem.

Ornat półatłasowy żółty drukowany, kolumna kitajczana ceglasta, z stułą, z manipularzem, podszyty płótnem.

Ornat nędzowy biały, z stułą, z manipularzem, podszyty płótnem.

Ornat zielony adamaszkowy, z stułą, z manipularzem, podszyty kitajką.

Ornat fioletowy atłasowy z kwiatami złotymi, z stułą, z manipularzem, podszyty płótnem.

Ornat fioletowy z złotymi kwiatami, kolumna biała, z stułą, z manipularzem, podszyty bagazją niebieską.

[*s. 2064*] Ornat fioletowy atlasowy, z stułą, z manipularzem, podszyty płótnem.

Ornat fioletowy aksamitny, kolumna biała atłasowa, z stułą, z manipularzem, podszyty płótnem.

Ornat czarny kitajczany, z stułą, z manipularzem, podszyty bomzą.

Ornat czarny atłasowy, kolumna biała atlasowa, z stułą, z manipularzem, podszyty płótnem.

Ornat czarny tercynalowy, z stułą, z manipularzem, podszyty kraszeniną czerwoną.

Ornat czarny tercenalowy, z stułą, z manipularzem, podszyty bagazją zieloną.

Ornat czarny sztametowy, kolumna nędzowa, z stułą i manipularzem, podszyty płótnem [...][92].

[*s. 2065*] Kapa lamowa fioletowa.

Kapa nędzowa czerwona.

Kapa czarna żałobna.

Alba rąbkowa kwiatami wkoło szyta, z koronkami.

Item alb siedem z koronkami płótna tkackiego.

Humeralów trzy. Pasów trzy bielonych.

Komża jedna z koronkami [...][93].

[*s. 2066*] Pan Jezus śpiący leży, z wosku jarzennego.

Ołtarzyk w procesjach brackich noszący, z obrazem Najśw. Panny Szkaplerskiej.

Kobierzec bracki.

Kap płóciennych brackich na kapniki 10.

Baldachim karmazynowy adamaszkowy, z frędzlą jedwabną.

Kitajki spod płaszcza szmatów 2.

Relikwiarzów małych i wielkich 22.

Obrazków we szkło oprawnych małych i wielkich 7.

Proporców kitajczanych z grotami i z drzewcami 2.

[92] Pominięto tu antepedia.

[93] Pominięto tu dalszy ciąg spisu bielizny.

Srebro

Kielichów srebrnych białych dwa z patenami.
Kielich wielki srebrny pozłocisty staroświecki, z pateną.
Monstrancja srebrna biała, w promieniach złocistych.
Puszka srebrna, wewnątrz złocista, z wierzchem i z welum jedwabnym.
Vasculum cynowe pro Sacris Oleis.
[*s. 2067*] Trybularz srebrny biały, nowy, z łańcuszkiem.
Krzyż srebrny z promieniami złocistymi.
Ampułek srebrnych par dwie z nakrywkami.
Puszeczka srebrna mała z nakrywką, do chorych.
Koszyczek srebrny mały do ablucji chorych.
W kaplicy brackiej tabliczek na obrazie Najśw. Marii Panny małych 10, a większych 2.
Serce jedne srebrne.
Krzyżyk srebrny maleńki.
Krzyżyk rogowy z relikwiami.
Koron srebrnych dwie, a trzecia maleńka.
Szkaplerzów srebrem szytych par 2.
Pereł wielkich sznurek 1.
Pereł drobnych sznurków 4.
Pereł z koralami sznurek 1.
Pereł drobnych, także z paciorkami czarnymi sznurków 6.
Łańcuszków srebrnych sznurków 2.
Koralów sznurków 3.
Zausznica jedna, a druga niecała.
U Pana Jezusa sztuczka na ręku kamieniami sadzona prostymi.
U Najśw. Panny także na ręku manelka bursztynowa.
Do tej kaplicy należący obraz Najśw. Panny w promieniach; na tym obrazie paciorki bursztynowe, szkaplerz stary i zasłonka.
Item ołtarzyk Najśw. Panny obraz noszący; na tym obrazie koron srebrnych 2, [*s. 2068*] gwiazdeczków srebrnych 10, pereł drobnych sznureczków 2, paciorki bursztynowe sznurków 2, agnusek kryształowy, pacioreczki wiszące, szkaplerzów par 2, jedwabnica biała, wstążeczkami drobnymi powiązana, zasłonka kitajczana.
Lichtarzów cynowych na wielkim ołtarzu 6.
Lichtarzów cynowych w kaplicy brackiej 4.
Lichtarzów małych mosiężnych 6.
Miseczka cynowa 1.
Vasculum cynowe pro Oleis S(acris).
Ampułek cynowych 2.
Miednica do chrzczenia mosiądzowa.
Chorągwi wielkich brackich dwie białych.
Chorągiew bracka czarna 1.
Chorągwi małych czerwonych 2.
Portatelów 3.

Dzwonnica stara

Dzwon wielki jeden, item drugi mały.
Dzwonków przy ołtarzach małych i wielkich 7.
Po lewym boku u ołtarza Najśw. Panny korony srebrnych 2e.
Chrzcielnica stolarską robotą.

Spowiednica także stolarską robotą.
Cmentarz ogrodzony laskami.
U ołtarza św. Antoniego korony srebrnych 2.
Item tabliczka srebrna. I relikwiarzyk mały.

[*s. 2069*] Szkoła.
Izba z komorą i sienią. […][94]. W tejże szkole Stanisław Jan Daniszewski, organista.
Szpital, w którym izba od jmp. Jerzego Kraśnika wybudowana nowa, dostatnia […][95].

ANEKS II

Opis i inwentarz kościoła w Różance z r. 1783, VUB, 57-Б.53-967, k. 1r.-6r.

Opisanie plebanii różaneckiej podług modeluszu JO książęcia jm. Pasterza dziekanom do generalnej wizyty podanego, w roku teraźniejszym 1783 miesiąca[96] *25.*

Kościół różanecki fundowany od JWW Paców, w którym zaś roku ignotum, murowany, stary, reperacji tak co do wież, ścian, jako i co do okien wielkiej potrzebujący, pod tytułem SS. Apostolorum Piotra i Pawła, do którego wchodząc z cmentarza drzwi wielkie podwójne na zawiasach i krukach żelaznych, z zamkiem wnętrznym, z zasuwką żelazną, z kluczem i kłódką żelazną. Wszedłszy w kościół, stoi kamień po prawej ręce z wodą święconą, w drewno oprawny stolarską robotą, klamrami żelaznymi do muru przybity. W kościele tym sklepienie murowane dobre. Posadzka w większej części z cegieł, w mniejszej z kamieni marmurowych. Idąc do ołtarza, po lewej stronie drzwi do zakrystii, na zawiasach i krukach żelaznych, z zaszczepką żelazną i zamkiem wiszącym. Z tej zakrystii wychodząc na cmentarz także drzwi na zawiasach z krukami zaszczepką żelazną z probojami i zamkiem wiszącym. W tym kościele okien dziesięć po 12 kwater w ołów oprawne, ale ze wszystkim pobite, w zakrystii okien dwa po cztery kwatery dobrych w ołów i częściowo drewno oprawnych, żelazem okutych, z zaszczepkami żelaznymi. Nad tąż zakrystią skarbiec, do którego drzwi jedne na zawiasach i krukach żelaznych, na tych drzwiach krucyfiks malowany. Wschody na górę murowane. Tam wchodząc do skarbca drugie drzwi na zawiasach i na tarczkach żelaznych z zaszczepką żelazną i zamkiem wiszącym. W tym kościele chór murowany, do którego drzwi z tarcic na zawiasach i krukach z klamką żelazną z zamkiem wiszącym. Od tego chóru pośród kościoła zaczynają się ławki stolarskiej roboty. [*k. 1v.*] Przed prezbiterium po obu stronach konfesjonały duże przy murze stolarskiej roboty popielatą farbą malowane z drzwiczkami na zawiasach żelaznych francuskiej roboty z zaszczepkami żelaznymi, na jednym wyobrażenie św. Michała z szalkami, na drugim expressio acusatoria księgę grzechów trzymającego. Przy tych

[94] Pominięto tu opis budynku szkoły.
[95] Pominięto tu opis budynku szpitala, gruntów kościelnych oraz spis poddanych plebańskich.
[96] Słowo nieczytelne.

zaraz przed ołtarzem wielkim krata niebieską farbą i białą, balasy czerwoną częścią wyzłacane, dwoma żelaznymi antabami umocowana, w tej kracie drzwiczki podwójne balasowe na zawiasach francuskich z zasuwką żelazną. Przez tę kratę wszedłszy do prezbiterium po prawej ręce stoi duża skrzynia na złożenie srebra kościelnego i innych rzeczy. Przy tejże znajduje się na siedzenie solenizantowi podczas kazania. W tym kościele znajduje się ołtarzów pięć.

1. Ołtarz wielki częścią snycerskiej roboty, częścią stolarskiej na dwie kondygnacje wystawiony różnymi farbami, złotem i srebrem przyozdobiony z mensą murowaną. Antependium snycerskiej roboty malowane i wyzłacane, z trzema gradusami czerwono malowanymi drewnianymi. W pierwszej kondygnacji obraz nowy, duży, Świętych Apostołów Piotra i Pawła, w ręku św. Piotra klucze srebrne, a w ręku św. Pawła miecz srebrny pozlacany. Ten obraz między dwoma kolumnami i statuami śś. Mikołaja i Stanisława Biskupów. W drugiej kondygnacji obraz także nowy św. Józefa, malutkiego Pana Jezusa na ręku trzymający, między dwoma kolumnami. Na tym ołtarzu w górze na wierzchu statua św. Michała na środku, a po bokach dwie statuy śś. Archaniołów. Wszystkie statuy i ramy wyzłacane. [*k. 2r.*] Ołtarz ten nie jest konsekrowany, ale tylko benedyktowany i ma portatyle konsekrowane ab Illustrissimi Antonio Żółkowski ep(isco)po alaliensi, suffragano vilnensi anno 1746, w których zamknięte są relikwie SS. Benigni, Eustachii et 10. millium m(artyrioru)m. W tymże ołtarzu tabernakulum, ubi asservatur Sanctissimum Sacramentum, z drzwiczkami na zawiasach francuskich, z zamkiem wnętrznym i kluczem do niego. Te tabernakulum farbami ozdobione, kolumny wyzłacane. Nad nim baldachim, na wierzchu którego figura drewniana duża z rozpostartymi skrzydłami, cała częścią wyzłacana, częścią wysrebrzana. Na tym ołtarzu kanon nowy do mszy, w ramki stolarskiej roboty oprawny, czerwono malowane. Poduszka alias podmszał różnymi kolorami wyszywana.

2. Ołtarz drugi idąc do prezbiterium po lewej ręce o jednej kondygnacji snycerskiej roboty, cały częścią wysrzebrzony, częścią wyzłacany, częścią rożnymi farbami ozdobiony. W nim figura duża Pana Jezusa Ukrzyżowanego św. Kajetana statuę przy boku trzymająca. Na tym ołtarzu znajdują się dwie statuy św. Rocha i św. Pawła Pustelnika, na tymże ołtarzu jest w flaszeczce okrągłej Pan Jezus Ukrzyżowany, różne insygnia męki jego zawierającej. Antependium snycerskiej roboty, złotem i różnymi farbami ozdobione. Kanon nowy w ramki oprawny, malowany. Portatyl dobry, konsekrowany w roku 1746 przez JW jm. ks. Antoniego Żółkowskiego, biskupa alaleńskiego, sufragana wileńskiego. W tym znajdują się relikwie SS. Benigni, Eustachii et 10. millium m(artyrioru)m. Poduszka alias podmszał granatowa, sukienna, z frędzlami żółtymi. Gradusy drewniane stolarskiej roboty, czerwono malowane. Obok tego ołtarza zaraz ambona stolarskiej i snycerskiej roboty, spodem dwie syreny mająca niby ambonę utrzymujące, do tej drzwi na zawiasach i krukach żelaznych z zaszczepką, z wschodami dobrymi, z wierzchem baldachimowym wysokim, na wierzchu tego Duch Święty w postaci gołębicy. Na tej ambonie po rogach wyrazy czterech Ewangelistów - człowiek, pies [sic!], orzeł i wół snycerskiej roboty wysrebrzane. [*k. 2v.*] Cała ambona biało malowana, częściami wyzłacana i wysrebrzana.

3. Po tejże stronie zaraz kaplica, w której ołtarz św. Józefa, na dwie kondygnacje, częścią snycerskiej, częścią stolarskiej roboty, cały różnymi farbami malowany i częścią wyzłacany. Kolumny i ramy wyzłacane. Antependium drewniane, malowaniem i wyzłotą akomodowane, mensa drewniana, portatyl cały, bez podpisu. Kanon nowy, w ramki oprawny malowane. W tejże kaplicy baptysterium drewniane stare, snycerskiej roboty, z zamkiem wiszącym na wierzchu. Krzyż drewniany czerwono malowany, naczynie na fonte cynowe, z nakryciem drewnianym, łyżka do polewania wodą mosiężna. Szafa do konserwacji Sanctissimum, drzwi na zawiasach żelaznych z zaszczepką i zamkiem wiszącym.

4. Kaplica z drugiej strony w kościele, w której ołtarz Najśw. Panny Szkaplernej, obraz w nim niemały, płaszczem lud okrywającej. Szata na nim srebrna, korona srebrna wyzłacana, kamieniami sadzona, gwiazdy około głowy także srebrne, miesiąc pod nogami duży wyzłacany, na ręce Najśw. Panny Pan Jezus maleńki z szatą i koroną srebrną. Ołtarz ten ma dwie kondygnacje, snycerskiej i stolarskiej roboty, cały różnymi farbami i częścią wyzłoceniem ozdobiony. Kolumny dwie i statuy dwie św. Józefa i św. Kazimierza malowane i wyzłacane na nim znajdują się. Na drugiej kondygnacji znajduje się obraz Pana Jezusa mdlejącego między dwoma kolumnami i osobami snycerskiej roboty Niepokalanie Poczętej Najśw. Panny i św. Jana. Nad wierzchem ołtarza statua św. Michała z pobocznymi dwoma aniołami, ramy i kolumny wyzłacane z statuami. Kanon w ramki oprawny, malowane, portatyl dobry, konsekrowany przez JW jm. ks. Antoniego Tyszkiewicza biskupa menniteńskiego, sufragana kijowskiego, w roku 1740 m(iesią)ca aprila 26. Mensa drewniana, antependium rzemienne, w różne kwiaty wyzłacane i malowane. Gradusy drewniane stolarskiej roboty, czerwono malowane.

[*k. 3r.*] 5. Wyszedłszy z kaplicy, po prawej ręce ołtarz św. Antoniego, snycerskiej roboty, o jednej kondygnacji, cały wyzłacany i wysrebrzany, częścią malowany, w nim statua drewniana św. Antoniego malutkiego Pana Jezusa trzymająca, między dwoma statuami św. Tadeusza i św. Jana Nepomucena. Mensa snycerskiej roboty, drewniana, razem antependium wyrażająca, na nim herb snycerskiej roboty znajduje się JWW Paców wyzłacany, częścią malowany. Gradusy drewniane stolarskiej roboty, czerwono malowane, na środku niby na drugiej kondygnacji znajduje się serce wyzłacane, na wierzchu ołtarza statua św. Franciszka Serafickiego. Portatyl konsekrowany w roku 1740 m(iesią)ca aprila przez JW jm. ks. Antoniego Tyszkiewicza, biskupa menniteńskiego, sufragana kijowskiego. Na tych wszystkich ołtarzach znajdują się krzyże na postumentach. Znajduje się w tym kościele figura Męki Chrystusowej ze wszystkimi do męki należącymi instrumentami drewniana, duża, która niegdyś była w kaplicy dworskiej. Tak też jest krzyż cum imagine Crucifixi do noszenia na procesję.

6. Ołtarzyk nowy noszący, snycerskiej roboty, z jednej strony obraz Najśw. Panny, z drugiej strony obraz imienia Jezus. Cały ten ołtarzyk wyzłacany i wysrebrzany, różnymi farbami pięknie przyozdobiony. Chorągwi znajduje się cztery, jedna duża kitajczana stara, na której obraz z jednej strony Najśw. Panny Szkaplernej, z drugiej patriarchy tegoż bractwa, z frędzlą jedwabną białą. Dwie chorągwie gredyturowe mniejsze, w cytrynowym kolorze, z frędzlami jedwabnymi białymi. Chorągiew duża sztametowa [z wyobrażeniem] śmierci malowana, z frędzlami czarnymi. Pozytyw szkatulny na chórze, reperacji potrzebujący.

[*k. 3v.*] Argenterie nieporuszone

Korona duża srebrna pozłocista, kamieniami sadzona, na głowę Najśw. Marii Panny Szkaplernej, druga także nad głową Pana Jezusa na ręku tejże Najśw. Panny będącego. Płaszcz szeroki srebrny, którym Najśw. Panna lud okrywa pozłacany, miesiąc duży srebrny pod nogami pozłacany. Sukienka u maleńkiego Pana Jezusa srebrna pozłacana, gwiazd srebrnych maleńkich dwanaście. Aniołków para srebrnych lichtarzyki trzymających, aniołków srebrnych małych koronę trzymających dwa. Obrazek ćwiartkowy Najśw. Panny z szatą srebrną i koroną.

Argenterie ruchome

Kielich srebrny duży, cały wyzłacany, kamieniami sadzony, z pateną dużą, wyzłacaną u koła.

Kielich srebrny, intus et ab extra po brzegach wyzłacany, z pateną.
Kielich srebrny, intus et ab extra po brzegach wyzłacany, z pateną.
Kielich czwarty z pateną, intus wyzłacany.
Kielich piąty srebrny, z pateną, intus wyzłacany.
Kielich szósty z pateną, intus wyzłacany, mały.
Kielich intus wyzłacany, bez pateny, popsuty.
Monstrancja srebrna staroświeckiej roboty, w promieniach, wyzłacana, z krzyżykiem na wierzchu cum imagine Christi Crucifixi i dwoma aniołkami wyzłacanymi insimul, ze szkiełkiem.
Puszka srebrna z wierzchem, cała intus et ab extra wyzłacana, z krzyżykiem na wierzchu.
Patenka srebrna co do chorych jeździ, cała wyzłacana.
Trybularz duży srebrny z łańcuszkiem srebrnym, nadpsuty, bez denka.
Krzyż duży srebrny cum Agnus Dei, na którym pasyjka wyzłacana.
Relikwiarz srebrny, w którym drzewo Krzyża Św.
Ampułek para starych srebrnych.
Medal srebrny z uszkiem wyzłacany, z jednej strony Najśw. Panna, z drugiej herb z dwoma lwami.
Tabliczek srebrnych 7 i nóżek 2.
Pereł na szyi Najśw. Panny sznurków 10.

Apparaty i inny sprzęt

Kapa łamowa żółta w kwiaty około materią białą w kwiaty okładana, z galonami srebrnymi 1
Kapa materii starej 1.
[*k. 4 r.*] Ornat sztofowy w kwiaty srebrne i złote jednostajny, z galonami srebrnymi, cum omnibus requisitis 1.
Ornat materii w kwiaty z kolumną szytą jedwabiami, z frędzlą jedwabną żółtą, de nowo wyreperowany 1.
Ornat biały gredyturowy z kolumną odmienną, z kompanką szytą jedwabiami i złotem, de nowo wyreperowany 1.
Ornat stary dobry w kolorze białym, z frędzelką jedwabną czerwoną 1.
Ornat czerwony na kształt gredyturowego w kwiaty, z kolumną jedwabiami na białym dnie szytą, z galonem szychowym białym, cum omnibus requisitis, noviter wyreperowany 1.
Ornat tejże materii z takową kolumną, z galonikiem szychowym cum omnibus requisitis, noviter wyreperowany 1.
Ornat czerwony aksamitny w kostki jednostajny, z galonem srebrnym, cum omnibus requisitis noviter wyreperowany 1.
Ornat czerwony adamaszkowy z kolumną białą w kwiaty srebrne, z galonikiem srebrnym, wkoło frędzlą jedwabną, cum omnibus requisitis, noviter wyreperowany 1.
Ornat czerwony gęsiej skóry z kolumną białą, z galonikiem wąskim szychowym białym, z taśmą jedwabną wkoło białą, noviter wyreperowany 1.
Ornat fioletowy materii w kwiaty złote z kolumną złotą łamową, z galonem szychowym białym, cum omnibus requisitis, de novo wyreperowany 1.
Ornat fioletowy atłasowy w kwiaty złote, z kolumną białą z taśmami żółtą i białą, z stułą i manipularzem, noviter wyreperowany 1.
Ornat fioletowy grandynopolowy, z kolumną białą atłasową, z galonikiem szychowym i kompanką takową, de novo wyreperowany 1.
Ornat tejże materii, z kolumną białą w kwiaty, z taśmą żółtą, cum omnibus requisitis, noviter wyreperowany 1.

Ornat tejże materii, z kolumną czerwoną, z galonikiem szychowym i frędzlą jedwabną niebieską, noviter wyreperowany 1.

Ornat zielony morowy, z kolumną niebieską w pasy zielone, z taśmą niebieską w kosteczki, cum omnibus requisitis, noviter wyreperowany 1.

Ornat zielony adamaszkowy jednostajny, z kompaną złotą starą, de novo wyreperowany, cum omnibus requisitis 1.

Ornat czarny aksamitny, z kolumną aksamitną żółtą, z tasiemką jedwabną żółtą, cum omnibus requisitis, de novo wyreperowany 1.

Ornat boków fioletowych z grandynopolu, z kolumną aksamitną czarną, tasiemką białą, żółtym i czerwonym jedwabiem mieszaną, noviter wyreperowany, cum omnibus requisitis 1.

Adaucta ornatów

Ornat materii białej jednostajny w kwiaty różne, z galonem złotym, cum omnibus requisitis, nowy 1.

Ornat materii mienionej w kwiaty i pasy białe, z kolumną żółtą lamową w kwiaty, z galonem srebrnym, nowy, cum omnibus requisitis 1.

Ornat tejże materii, z kolumną lamową srebrną w kwiaty, z galonem złotym, cum omnibus requisitis, nowy 1.

Ornat tejże materii jednostajny, z galonem złotym, ze stułą i manipularzem 1.

[*k. 4v.*] Ornat lamowy biały, z kolumną szytą złotem i jedwabiami, z kompaną szeroką złotą ze srebrem mieszaną, z stułą i manipularzem 1.

Ornat lamowy biały, z kolumną sztofową w kwiaty srebrne, z galonem szychowym żółtym 1.

Ornat lamowy biały, z kolumną lamową żółtą w kwiaty, z galonem srebrnym, ze stułą i manipularzem 1.

Ornat w pasy białe i mniej czerwone, z kolumną żółtą lamową, z galonem szychowym, cum omnibus requisitis 1.

Ornat tejże materii jednostajny, z kompaną złotą, cum omnibus requisitis 1.

Ornat drugi tejże materii jednostajny z galonem i kompaną złotą sine aliis requisitis 1.

Ornat czerwony materii w kwiaty białe i pasy, z kolumną materii mienionej w kwiaty i pasy białe, z galonem szychowym białym, cum omnibus requisitis 1.

Kapa czarna lustrynowa z dnem białym gredyturowym, około z taśmą białą szeroką niciana, noviter sporządzona 1.

Ornat czarny aksamitny, z kolumną atlasową białą, z taśmą jedwabną białą, cum omnibus requisitis 1.

Ornat czarny gredyturowy, z kolumną gredyturową białą, cum omnibus requisitis, z taśmą jedwabną białą 1.

Ornat czarny gredyturowy, z kolumną cytrynową gredyturową, z taśmą jedwabną białą, cum omnibus requisitis 1.

Ornat czarny gęsiej skóry, z kolumną atlasową białą w kwiaty, z tasiemką żółtą superfinową, sine requisitis 1.

Zasłonek u Najśw. Panny czerwonych kitajczanych, wstążką żółtą lamowanych para.

Zasłonek różowych kitajczanych, też kitajką lamowanych para.

Zasłonek żółtych kitajczanych para.

Bursa gredyturowa popielata do chorych.

Baldachimek jednoręczny, materii staroświeckiej w paski, podszyty masebasem czerwonym, z frędzlą szeroką jedwabną, z drążkiem fugowanym, czerwono malowanym, stary.

Burs dla chorych 2 [...][97].

[*k. 5r.*] Na to wszystko znajduje się szafa z mensą, pod którą szuflad tak na schowanie ornatów, jako i innych rzeczy z żelaznymi antabami osiem, niebiesko malowana. Szafeczka także na tej mensie stoi na dwie kondygnacje z drzwiczkami i zamkiem wnętrznym na chowanie kielichów, mszałów, ampułek i innych rzeczy. Spodem także schowanie z drzwiczkami na zawiasach żelaznych z zaszczepką żelazną.

Mszały

Mszałów in quarto 2.
Mszał in folio 1.
Mszał podróżny in octavo 1.
Mszalików żałobnych 2.
Mszał chórowy światły stary 1.

Adaucta

Mszał in quarto nowy w futerale 1.

[*k. 5v.*] Księgi kościelne i chórowe

Antyfonarz in folio duży 1.
Agenda stara 1.
Agendka mała 1.
Ewangeliczka dobra 1.
Gradualik stary 1.
Brewiarz chórowy stary 1.

Adaucta

Brewiarz chórowy 1.
Agendka mała 1.

Cyna, miedź i mosiądz

Lichtarzów cynowych u wielkiego ołtarza par 3.
Lichtarzów cynowych u św. Antoniego para 1.
Lichtarzów cynowych u Najśw. Panny par 3.
Lichtarzów cynowych u Pana Jezusa para 1.
Lichtarzów cynowych małych ad Venerabile starych para 1.
Lichtarzów mosiężnych starych ad Venerabile para 1.
Lichtarzów drewnianych dużych do katafalku par 12.
Vasculum pro oleis sacris 1.
Misa cynowa pro fonte baptismi 1.
Łyżka mosiężna do chrzczenia dzieci 1.

---

[97] Pominięto tu opis bielizny.

Dzwonków małych przy ołtarzach 6.
Dzwonek przy zakrystii 1.
Na kościele sygnaturka 1.
Kociołek do wody święconej miedziany 1.
Dzwonek przy bursie 1.
Żelazo do pieczenia opłatków 1.

[*k. 6r.*] Adaucta

Lichtarzyków cynowych fasonem teraźniejszym ad Vener(abile Sacramentum) par 2.
Lichtarzów drewnianych zielono malowanych par 12.
Ampułek cynowych z tacami, małych, par 3
Ampułek szklanych para 1.
Łódka cynowa z łyżeczką cynową 1.
Puszka cynowa z nakrywką do spłukiwania palców po komunii 1.

Lampa w tutejszym się kościele nie pali, bo funduszu żadnego nie ma.
Cmentarz przy kościele nie oparkaniony. Przy tym zaraz znajduje się dzwonnica na dwie kondygnacje wybudowana, już cała stara, w niej drzwi podwójne na zawiasach i krukach żelaznych, z klamką żelazną i zasuwą drewnianą. Dzwonów na niej wielkich dwa, trzeci mniejszy.

ANEKS III

Opis i inwentarz kościoła w Różance z r. 1843, VUB, 57-Б.53-970, k. 1r.–6 v.

Inwentarz podawczy kościoła i plebanii różankowskiej przy oddaniu w administrację ks. Jakubowi Jankowskiemu na mocy pisma JW biskupa delkoneńskiego, sufragana trockiego, rządzącego diecezją wileńską i kawalera Jana Cywińskiego, pod dniem 18 grudnia 1842 roku za N. 8325 nastałego, przez ks. Kazimierza Kulbackiego, dziekana raduńskiego, plebana bieniakońskiego, mag(istra) teol(ogii), w dniu 19 marca 1843 roku sporządzony

Opisanie kościoła

Kościół parafialny różankowski przez kogo pierwiastkowo został wymurowany nie wiadomo. W roku 1797 facjata onego zewnątrz gdy się zaczęła rysować, ówczesny kolator Józef Pac starosta wilejski, widząc niebezpieczeństwo, rozwalić kazał wieżyczki i odłamać facjatę w celu naprawy kościoła, a tymczasem wybudować kazał szopę, dziś walącą się, dla odprawiania nabożeństwa. Śmierć jego przeszkodziła pobożną myśl doprowadzić do skutku, jednakże testamentem zastrzegł i zobowiązał sukcesorów, aby kościół został wyrestaurowany. Rozmaite przeszkody wstrzymywały następców w spełnieniu woli testatora, dopiero w roku 1824 Ludwik Pac, kasztelan, senator Królestwa Polskiego, generał wojsk francuskich, facjatę z kamienia mozaikowo w porządku gotyckim domurował i gontami kościół, prócz kaplic, pokrył. Po przej-

ściu majątku Różanki we władanie skarbu zeszły pleban ks. Antoni Zakrzewski staraniem swoim gorliwym otrzymał z Izby Skarbowej Grodzieńskiej kilkaset rubli srebrnych, zupełnie skończył zaczętą fabrykę i nabożeństwo parafialne z szopy do kościoła wprowadził.

[*k. 1v.*] Kościół ten w figurze krzyża, z cegieł murowany, ze sklepieniem, facjata domurowana z kamieni, w której do chóru okno owalne. Przy prawym boku onej wieżyczka z krzyżem żelaznym misternie wyprowadzona, blachą pokryta i olejno zielono pomalowana. Drzwi wielkie podwójne, z furtką, na krukach i zawiasach żelaznych, z zamkiem wnętrznym, drągiem wewnątrz zasuwające się. W całym kościele, mającym długości arszynów 34, szerokości 16, posadzka z cegieł, w kaplicach zaś obydwu z tarcic. Ołtarz wielki na optykę na ścianie malowany, na którym obraz ŚŚ. Apostołów Piotra i Pawła miernego pędzla, w ramach żółto malowanych zawieszony. Mensa od ściany na dwa przeszło łokcie wymurowana, na której tabernakulum drewniane, marmurowo ciemnobłękitno pomalowane, nad nim pelikan snycerskiej roboty z trojga pisklętami. Mensa o dwóch kondygnacjach, czyli gradusach murowanych, na których sześć lichtarzów cynowych staroświeckiej roboty i sześć drewnianych zielono malowanych, przy tym ołtarzu trzy gradusy stare i antependium z płótna czerwono-zielono malowanego, przybitego do ram drewnianych. Prezbiterium oddzielone od kościoła kratkami drewnianymi, światłobłękitnym i czerwonym kolorem malowanymi. Środek prezbiterium przed gradusami aż do kratek wyłożony marmurem ordynaryjnym w małych taflach sztuk 76, a po bokach tafle marmurowe długości łokci dwa, szerokości łokci dwa i ćwierć, z literami nagrobkowymi i herbami, reszta podłogi cegłą wykładana. W tym prezbiterium znajduje się krzesło z poręczami dla celebransa oraz sześć mniejszych krzeseł, wszystkie skórą pokryte, tudzież przy ścianach dwie ławki prostej roboty.

Po lewej ręce kościoła, uważając z frontu, jest przymurowana o dwóch piętrach z kamienia zakrystia, z dwojga drzwiami futrowanymi, na zawiasach i krukach żelaznych, z zamkami wnętrznymi, z których jedne z cmentarza do zakrystii, drugie z zakrystii do kościoła. Z tej zakrystii są jeszcze drzwi trzecie prostej roboty, na zawiasach i krukach żelaznych, do ambony z cegieł murowanej, w zakrystii całej okien trzy z kratkami żelaznymi. Wszedłszy do kościoła przez wielkie drzwi, po prawej ręce jest kaplica ze sklepieniem, w środku której marmur z napisem [*k. 2r.*] nagrobkowym, długości łokci dwa, szerokości łokieć jeden mający; w niej ołtarz na optykę na ścianie malowany, z obrazem Matki Boskiej Szkaplerznej, w ramach snycerskiej roboty, żółto malowanych. Mensa w tym ołtarzu drewniana, na której sześć lichtarzy drewnianych, zielono malowanych i dwa cynowe. Pod obrazem Matki Boskiej, na którym znajdują się dwie korony, zawieszone jest lustro w ramach snycerskiej roboty, czerwono bejcowanych. Przy ołtarzu jest antependium z płótna malowanego żółto-czerwonym kolorem, do ram drewnianych przybitego i dwa gradusy stare. W kaplicy przy ścianie naprzeciwko ołtarza są postawione pojedyncze ławki.

Naprzeciwko tej kaplicy, z drugiej strony kościoła, jest druga kaplica tej samej wielkości, ze sklepieniem, w której ołtarz na optykę także malowany, w którym umieszczona figura Pana Jezusa, z krzyża prawą ręką obejmującego osobę przy sobie klęczącą. Mensa w tym ołtarzu drewniana, na której lichtarzów drewnianych, zielono malowanych sześć i przystawkowych mosiężnych dwa. Gradusy i antependium są takież jak i w poprzedniej kaplicy.

Po prawej ręce, wszedłszy przez drzwi do kościoła, jest wejście na chór wznoszący się na czterech kolumnach, z których dwie przy ścianach kościoła, drugie zaś dwie pośrodku kościoła. W całym kościele znajduje się okien wielkich cztery, w ramach gotyckim gustem zrobionych. W obydwu kaplicach jest po jednym oknie w podobnymże guście zrobione, nadto nad chórem wielkie okno owalne i nad wiel-

kim ołtarzem mniejsze. Pod kościołem są cztery sklepy niewielkie, to jest pod prezbiterium dwa i w kaplicach po jednym. Dach nad kościołem i kaplicami gontowy, na którym znajdują się cztery krzyże żelazne, to jest: na kaplicach po jednym i na kościele dwa. Przed frontem kościoła po lewej stronie dzwonnica na sześciu słupach podgniłych, gontami kryta, z krzyżem żelaznym na wierzchu, w niej są zawieszone cztery dzwony rozmaitej wielkości. Naokoło kościoła cmentarz bez żadnego dotąd ogrodzenia, a przy nim mogiły parafialne, płotem z chrustu ogrodzone [...][98].

[*k. 4r.*] Srebro kościelne

Monstrancja srebrna pozłacana bez dwóch promieni, z girlandą na promieniach niepozłacaną, staroświeckiej roboty, wzięta z kościoła lidzkiego po księżach karmelitach, ważąca funtów 5 i łutów 8.

Puszka do konserwowania Sanctissimum, zewnątrz i wewnątrz wyzłacana, próby dziewiątej, ważąca funt 1 i pół.

Kielich duży roboty auszpurskiej, kamykami czy szkiełkami wysadzany, zewnątrz i wewnątrz wyzłacany, z pateną próby siódmej, ważący funtów 2.

Kielich srebrny, zewnątrz i wewnątrz wyzłacany, z pateną, funt 1 ważący, kupiony przez zeszłego ś. p. ks. Antoniego Zakrzewskiego.

Kielich maleńki srebrny z pateną, wewnątrz tylko wyzłacany, próby siódmej, ważący łutów 9.

Kielich z pateną, wewnątrz wyzłacany, ważący łutów 26, z napisem „Memento animae fundatoris", kupiony przez ks. Jankowskiego, plebana różankowskiego.

Paten wewnątrz wyzłacanych sztuk 4.

Vascula, czyli pateny z pokrywkami do chorych, wewnątrz i zewnątrz wyzłacane, sztuk 2.

Korona srebrna u obrazu Najśw. Panny, próby dziewiątej, ważąca łutów 2.

Ditto korona niewielka nad Dzieciątkiem Jezus srebrna 1.

Nóżka srebrna u tegoż obrazu zawieszona.

Tabliczka srebrna w tymże obrazie zawieszona 1.

Mosiądz

Dzwon w dzwonnicy miernej wielkości, na nim w górze słowa „Soli Deo Gloria", ważący pudów 27 i funtów 26.

Dzwon mały, z napisem w górze „Gloria in excelsis Deo", z prawej strony tego dzwonu rytowana Rezurekcja, z lewej strony Matka Boska trzymająca w prawej ręce berło, a na lewej Pana Jezusa.

[*k. 4v.*] Dzwonów w dzwonnicy równej wielkości 2 [...][99].

Różne sprzęty, czyli ozdoby kościelne

[*k. 5r.*] Lustro ze czterech tafli złożone w wielkim ołtarzu.

Ditto w ołtarzu Pana Jezusa, w ramkach oprawne, arkuszowe.

Ditto w ołtarzu Matki Boskiej, jednostajnej wielkości.

Organ o ośmiu głosach, rozstrojony 1.

Obraz obok wielkiego ołtarza po prawej stronie Świętej Familii, na płótnie, w ramach żółto olejno pomalowanych.

---

[98] Pominięto tu wykaz obligacji duchowych (k.2r.–v.), aparatów (k. 2v.–3v.) i bielizny kościelnej (k. 3v.).

[99] Pominięto tu przedmioty miedziane i cynowe.

Obraz po lewej ręce tegoż ołtarza, w podobnymże guście, na płótnie, Św. Józefa z Dzieciątkiem Jezus 1.

Ditto popiersie Pana Jezusa, z gipsu, pozłacane, w ramach mahoniem fornirowanych, za szkłem [...][100].

ANEKS IV

Opis i inwentarz kościoła w Różance z r. 1925, LVIA, 694-5-3753, k. 2r.–6r.

Akt wizytacji kościoła różankowskiego lidzkiego dekanatu

Kościół według podania inwentarzów kościelnych został zbudowany od niepamiętnych czasów przez magnacką rodzinę Paców. Był murowany i znacznie większy od obecnego. Konsekrowany został w roku 1674, później „przez starożytność" został zrujnowany i opuszczony przez lat 40. Nabożeństwo zaś przez ten czas odprawiano w szopie z drzewa zbudowanej, która w ciągu tych lat także się zrujnowała. W roku 1824 generał i hrabia Ludwik Pac rozpoczął restaurację kościoła, a w roku 1830 odprawiano w nim znowu nabożeństwo. Wreszcie z rozporządzenia ministra skarbu i za skarbowe pieniądze kościół otrzymał postać, jaką zachował dotychczas, aczkolwiek w czasie 5-dniowej bitwy Niemców z Rosjanami od 1–5 września 1915 roku pociski niemieckie gęsto osypywały kościół wskutek czego powypadały wszystkie szyby z okien. Kościół więc jest murowany z kamienia i cegły pod wezwaniem ŚŚ. Apostołów Piotra i Pawła, w formie krzyża, ze sklepieniem z cegły, z zewnątrz i wewnątrz otynkowany, dach kryty gontami, facjata domurowana z kamieni, po prawej stronie której znajduje się wieża, pokryta blachą osmoloną. Drzwi wielkie podwójne z furtką na krukach i zawiasach żelaznych z zamkiem wewnątrz i drągiem zasuwające się. Długość kościoła wynosi trzydzieści cztery arszyny, a szerokość szesnaście.

[*k. 2v.*] Ołtarzów w kościele i kaplicach – trzy. Ołtarz wielki, nad którym na ścianie zawieszony duży obraz Matki Boskiej Różańcowej z Panem Jezusem na rękach, w szacie z posrebrzanej miedzi i pozłacanych koronach, malowany na płótnie, w ramach drewnianych. Na tym obrazie umieszczone są: w dole dwaj aniołowie, sporządzone z blachy miedzianej i posrebrzane, a w górze: księżyc i 19 pozłacanych gwiazd, w górze prócz tego umieszczone są głowy dwóch aniołów, sporządzone z drzewa i [z] pozłacanymi skrzydłami. Nad obrazem Matki Bożej znajdują się niewielkie upiększenia i krzyż z drzewa pozłacane. Obraz zakrywa się podwójną zasłoną: koronkową białą i atłasową fioletową. Po bokach opisanego obrazu znajdują się dwa inne w drewnianych pozłacanych ramach, malowane na płótnie olejnymi farbami: jeden z wyobrażeniem Anioła Stróża, a drugi – św. Tomasza doktora kościoła.

Mensa od ściany na dwa łokcie wymurowana, na której tabernakulum drewniane, pomalowane na biało olejną farbą. Tabernakulum wspiera się na czterech niewielkich kolumnach z kapitelami, a nad nim wykonany z drzewa i pozłacany Pelikan, karmiący krwią swoje dzieci. Z dwóch stron Pelikana postawione są figurki dwóch aniołów i dwóch cherubinów, a za nimi dwie duże drewniane statui śś. Apostołów Piotra

[100] Pominięto tu opis plebanii.

i Pawła. Pierwszy z kluczami w rękach i Ewangelią, a drugi – z księgą Ewangelii i mieczem. W tabernakulum znajduje się nieduży drewniany krzyż, pięknie wyrzeźbiony z figurą Zbawiciela i pozłacany. Prócz tego na [*k. 3r.*] ołtarzu znajdują się dwie pięknie wyrzeźbione z drzewa statuetki: jedna św. Kazimierza, trzymającego w jednej ręce drewniany krzyżyk, a w drugiej – lilię; druga św. Jana Chrzciciela z długim krzyżem w ręku. Przy tym ołtarzu trzy gradusy drewniane i antependium płótniane w ramach, na którym na czerwonym tle olejnymi farbami wymalowane są: Tiara, Krzyż, Pastorał i Klucze. Kupione w r. 1889. Prezbiterium oddzielone od kościoła drewnianymi, na kolor wiśniowy pomalowanymi kratkami.

Po lewej stronie kościoła, od wejścia z frontu, znajduje się piętrowa zakrystia, murowana z kamieni, z dwojga drzwiami na zawiasach i krukach żelaznych, z zamkami wewnętrznymi. Z tejże zakrystii są jeszcze drzwiczki prostej roboty na zawiasach i krukach żelaznych do ambony, wymurowanej z cegieł, pobielonej i upiększonej pozłacaną rzeźbą w r. 1891. W zakrystii jest jedno okno z żelazną kratą. Przy wejściu na ambonę, po prawej stronie, znajdują się drzwiczki prostej roboty na żelaznych zawiasach i krukach, przez które wchodzi się do składziku, oświetlanego przez dwa stare okna z żelaznymi kratami.

Po prawej stronie kościoła, od wejścia z frontu, znajduje się kaplica ze sklepieniem z cegły, w której ołtarz z obrazem Matki Bożej Szkaplernej w podwójnych drewnianych ramach. Mensa sporządzona z cegły, otynkowana i pomalowana na biało. Na mensie znajduje się tabernakulum z czterema kolumnami i kapitelami, nad którym znajdują się małe figurki klęczących Aniołków wyrzeźbionych z drzewa i pozłacanych.

Kaplica po lewej stronie z takimże sklepieniem, [*k. 3v.*] gdzie nad ołtarzem, na płótnie pomalowanym na czerwono, znajduje się zawieszony duży krzyż z figurą Pana Jezusa, wyrzeźbioną w drzewie. Mensa sporządzona z cegły, otynkowana i pomalowana na biało. Po dwa gradusy przy ołtarzach w obu kaplicach sporządzone są z cementu, posadzka jak w jednej, tak i w drugiej ułożona jest z terakoty w roku 1911. Na trzech ołtarzach znajdują się portatyle z prochami świętych.

Wchodząc do kościoła z frontu, po prawej stronie, znajduje się wejście na chór, wznoszący się na czterech filarach. W kościele znajduje się okien wielkich cztery w ramach w gotyckim stylu zrobionych, w obu kaplicach po jednym oknie w podobnymże stylu i nad chórem wielkie okno owalne, a nad wielkim ołtarzem - mniejsze. Pod prezbiterium jest jedno małe sklepienie, a pod kaplicą Pana Jezusa jedno duże. Nad kościołem wznoszą się dwa krzyże żelazne i dwa podobnież nad dwoma kaplicami. Na każdym ołtarzu znajdują się po trzy kanony w drewnianych pozłacanych ramach.

W roku 1910–1911 naokoło kościoła zostało sporządzonych z cynkowej blach pięć rynn, tył blachą pokryto i stopnie frontowe, stopnie i wieżyczki nad dwoma kaplicami i zewnętrzne pochyłości pod oknami.

Nieco z boku frontu kościelnego znajduje się drewniana dzwonnica zbudowana na ośmiu dębowych słupach, pokryta gontami, a w dole obita deskami w r. 1905.

[*k. 4 r.*] Przy kościele znajduje się cmentarz ogrodzony dookoła wałem kamiennym.

W roku 1913 staraniem obecnego proboszcza Jana Moroza dokonało się dokończenie ogrodzenia cmentarza kamiennym wałem na przestrzeni 80 metrów i sporządzono u głównego wejścia masywną bramę żelazną w gotyckim guście.

Wskutek nadmiaru wilgoci w kościele i wstrząśnień spowodowanych eksplozją granatów w jesieni roku 1915 poopadały tynki na wieży kościelnej zewnątrz, wewnątrz zaś kościoła, dookoła, na wysokości dwóch metrów spróchniała cegła, poopadały tynki i porobiły się otwory.

Wobec powyższego staraniem obecnego proboszcza ks. Jana Moroza w roku 1923 przystąpiono do gruntownego odremontowania kościoła. A więc:

– dach kościelny, który miejscami przeciekał, połatano, zakrystię w całości pokryto nowymi gontami, otynkowano na nowo wielką wieżę,

– otynkowano na nowo w wejściach potrzebnych cały kościół na zewnątrz,

– kościół na zewnątrz całkowicie pobielono,

– wewnątrz kościoła na wysokości 2 metrów w miejscach zepsutych powyjmowano starą cegłę, na jej miejsce dano nową i otynkowano,

– w prezbiterium i całym kościele poza kaplicami sporządzono w r. 1924 jednolitą ciemnoszarą posadzkę cementową,

– od drzwi frontowych kościelnych aż do bramy cmentarnej [*k. 4v.*], na przestrzeni ogólnej 110 metrów, wylano jednolity ciemnoszary chodnik cementowy z trzema stopniami i bocznymi ściankami również cementowymi,

– przy bramie cmentarnej zbudowano dwa nowe słupy w stylu gotyckim z krzyżem żelaznym na każdym, przy każdym słupie na przestrzeni 3 metrów sporządzono nowy mur kamienny, pokryty gładką warstwą cementową,

– na zewnątrz kościoła, w celu usunięcia wilgoci, na szerokość jednego metra, kościół dookoła ogracowano i sporządzono pięć ścieków cementowych, po jednym pod każdą rynnę,

– przy murze od strony zakrystii sporządzono nową bramę drewnianą z krzyżem drewnianym w gotyckim stylu, na miejsce także drewnianej, sporządzonej w r. 1913, a spalonej przez bolszewików,

– w roku bieżącym 1925 zamierzone jest przeprowadzenie wewnątrz kościoła artystycznych dekoracji malarskich [...][101].

Fundusz kościoła składa się z 37 hektarów ziemi. Plan beneficjum bez daty i podpisu jest jeden.

[*k. 6 v.*] Obrazy kościelne

Prócz obrazów, o których już była mowa, znajdują się w kościele jeszcze następujące: obraz Pana Jezusa, św. Piotra, św. Józefa, św. Rodziny, św. Wincentego a Paulo, św. Kazimierza, Mojżesza. Prócz tego znajduje się obraz malowany na płótnie Pana Jezusa złożonego w grobie, stacji Męki Pańskiej w drewnianych pozłacanych ramach za szkłem 14.

Srebro kościelne

Monstrancja srebrna pozłacana, z girlandą na promieniach, z figurką Boga Ojca i Ducha Świętego.

Puszka wewnątrz i zewnątrz wyzłacana próby 9.

Puszka mniejsza wewnątrz i zewnątrz wyzłacana z roku 1903.

[*k. 7r.*] Kielich wielki roboty augsburskiej szkiełkami wysadzony, wewnątrz i zewnątrz wyzłacany, z pateną próby 7.

Kielich średni, wewnątrz i zewnątrz wyzłacany, z pateną.

Kielich mały srebrny pozłacany.

Kielich mały srebrny pozłacany.

Kielich mały wewnątrz tylko wyzłacany.

Patena srebrna wewnątrz wyzłacana.

Vascula, czyli pateny z pokrywkami, wyzłacane 2.

---

[101] Pominięto tu porządek nabożeństw, księgi liturgiczne, księgi metryczne, bieliznę kościelną.

Mosiądz kościelny

Trybularz z r. 1902 1.
Trybularz stary 1.
Trybularz mały posrebrzany 1.
Pacyfikał z prochami św. Józefa Kalasantego posrebrzany 1.
Pacyfikał pozłacany z prochami św. Kazimierza 1.
Pacyfikał srebrny, duży, z drzewem Krzyża Świętego, ofiarowany przez Wojciecha Moraczewskiego w roku 1920 – 1.
Przy trzech ołtarzach różnych wotów sztuk 20.
Lichtarzy małych starych 4.
Lichtarzy małych posrebrzanych 2.
Dzwonków ołtarzowych 3.
Dzwony kościelne 3, wagi około 30 pudów, zostały zabrane przez odstępujące wojska rosyjskie w roku 1915. Obecnie dwa niewielkie.

ANEKS V

Opis zabytków kościoła w Różance z r. 1928, LVIA, 694-5-3756, k. 11r.

[*k. 11r.*] Zabytki rzeźby

Poza wielkim ołtarzem, na którym znajdują się figury z drzewa posrebrzane, a przedstawiające śś. Apostołów Piotra i Pawła, Pana Jezusa, św. Jana, św. Kazimierza, św. Dominika, Pelikana karmiącego swe pisklęta i paru małych aniołków, innych rzeźb nie ma.

Zabytki malarstwa

Obrazy sztalugowe

Obrazów sztalugowych jest kilka. Jeden w wielkim ołtarzu, przedstawiający Matkę Boską z Dzieciątkiem na ręku, pięknie malowany na płótnie przez nieznanego malarza, o charakterze późniejszego malarstwa włoskiego. Następnie są obrazy bardzo stare: Św. Kazimierz i Chrystus Ubiczowany, sięgające czasów malarstwa cechowego, przez nieznanych autorów na płótnie malowane. Zawieszone są na ścianach w kościele. Również są bardzo stare i dobrego pędzla obrazy: Matki Boskiej Królowej Korony Polskiej, Św. Franciszka z Asyżu, dwa obrazy Św. Józefa, ŚŚ. Apostołów Piotra i Pawła, i Mojżesza – wszystkie malowane na płótnie przez niewiadomych malarzy, gdyż nigdzie ani podpisów, ani liter początkowych, ani monogramów lub jakichś szczególnych znaków nie dostrzeżono. Wszystkie powyższe obrazy zostały w roku 1926 przez artystów malarzy oczyszczone i zakonserwowane.

Malowidła ścienne

Są w kościele suche freski, wykonane na ścianach, na tęczy, winety na sklepieniach i krzyże na ścianach. Są to 10 obrazów przedstawiających niektóre sceny

z życia śś. Apostołów Piotra i Pawła. Freski wykonali artyści malarze pp. Michał i Kazimiera Roubowie z Wilna, na podstawie polecenia (rekomendacji) p. Konserwatora wileńskiego i nowogródzkiego [Jerzego] Remera, po uprzednim zatwierdzeniu szkiców przez Wydział Kultury i Sztuki wszechnicy Stefana Batorego w Wilnie. Malowidła są klejowe na kazeinie[102].

---

[102] Pominięto tu opis biblioteki, archiwum oraz spis proboszczów i wikariuszy.

Katarzyna Uchowicz

KOŚCIÓŁ PARAFIALNY P.W. MATKI BOSKIEJ RÓŻAŃCOWEJ W SOŁACH

1. Historia

Soły są położone na lewym brzegu rzeki Oszmianki, dopływu Wilii, w odległości 43 km na pd. wsch. od Wilna. Przebiega tędy linia kolejowa Wilno-Mińsk, a ok. 2 km na pd. szosa z Oszmiany do Smorgoń. Co najmniej od r. 1544 określane jako miasteczko[1], należały wówczas do pow. oszmiańskiego w woj. wileńskim. Miasteczkiem nazywane były jeszcze w latach trzydziestych w. XX[2]. Obecnie wieś, siedziba gminy w rej. smorgońskim obw. grodzieńskiego. Mimo braku potwierdzenia formalnego nadania praw miejskich[3], o charakterze miejscowości świadczy układ przestrzenny, z parami ulic wybiegających prostopadle z naroży dużego prostokątnego rynku, w którego zach. pierzei usytuowany jest kościół.

Początkowo Soły należały do rodziny Moniwidów; z nadania w. księcia lit. Witolda, prawdopodobnie w r. 1407, otrzymał je Wojciech Moniwid (zm. między 1423 a 1425), starosta, później wojewoda wileński[4]. Następnie przeszły w ręce jego syna Jana (Iwaszki) Moniwidowicza (zm. 1458), starosty podolskiego i krzemienieckiego, wojewody wileńskiego. Po nim odziedziczy-

---

[1] Jankowski, cz. 1, 1896, s. 153–154, przyp. 75, gdzie cytowany tekst inwentarza z r. 1544, w którym Soły nazwane są miasteczkiem; Alexandrowicz 1970, s. 74; Spirydonow 1997, s. 21.

[2] Archiwum parafialne w Sołach, *Inwentarz solskiego parafialnego kościoła*, 1934, k. 1r., zob. aneks III: *Słownik geograficzny*, t. 11, 1890, s. 70.

[3] Citou 2000 nie wzmiankuje Sół.

[4] Historia miejscowości wg Jankowski, cz. 1, 1896, s. 153–163 oraz na podstawie informacji zawartych w biogramach w *PSB*: Wojciech Moniwid (t. 21, 1976 s. 658–660); Jan (Iwaszko) Moniwidowicz (t. 21, 1976, s. 660–661); Mikołaj Radziwiłł (t. 30, 1987, s. 316–319); Krzysztof „Piorun" Radziwiłł (t. 30, 1987, s. 264–276); Janusz Kiszka (t. 12, 1966–1967, s. 508–510); Jan Franciszek Poźniak (t. 28, 1984–1985, s. 310–311).

ła Soły jedna z jego dwóch córek, Zofia, żona Mikołaja Radziwiłła (zm. 1509), wojewody wileńskiego i kanclerza w. lit. Kolejnym właścicielem był ich syn Mikołaj (zm. 1521), wojewoda wileński i kanclerz w. lit., a po nim jego syn Jan (zm. 1542), ostatni z Radziwiłłów piszących się książętami na Goniądzu i Rajgrodzie. W r. 1544 został sporządzony inwentarz Sół, które w wyniku działu dokonanego w r. 1545 przez córki Jana, przypadły Annie Stanisławowej Kiszczynie, wojewodzinie witebskiej, ta zaś przekazała je synowi Janowi (zm. 1592), kasztelanowi wileńskiemu i wojewodzie brzeskiemu, żonatemu z Elżbietą z Ostrogskich. Po nich odziedziczył je ich syn Janusz (zm. 1653), wojewoda połocki, starosta parnawski, hetman w. lit., żonaty z Krystyną z Druckich Sokolińskich (zm. 1640). W r. 1632 Kiszkowie sprzedali Soły Danielowi Poniatowskiemu, wojskiemu wendeńskiemu. Jego syn Szczepan, pleban solski, otrzymawszy kanonię kruszwicką, 11 V 1665 sprzedał Soły Janowi Franciszkowi Poźniakowi (zm. 1667). Po nim objął dobra jego syn Stanisław, późniejszy stolnik i chorąży oszmiański[5]; wdowa po nim, Marcybella z Amforowiczów, zarządzała dobrami w czasie małoletności ich syna Dominika (zm. 1752), późniejszego podkomorzego oszmiańskiego, który odziedziczył Soły mocą testamentu z 13 VIII 1711. Kolejnym posiadaczem został w r. 1763 najstarszy syn Dominika – Stanisław, następnie jego brat Franciszek, w r. 1804 syn tego ostatniego, Stanisław. 10 V 1810 zadłużony majątek został rozdzielony pomiędzy wierzycieli i tą drogą Soły przeszły w ręce Sobańskich. Po śmierci Tadeusza Sobańskiego przypadł jego córkom – Brygidzie i Pelagii (Apolonii?), żonie gen. Antropowa; ta ostatnia, spłaciwszy siostrę, objęła Soły, gdzie zmarła w r. 1876[6]. Jej synowie sprzedali wówczas majątek niejakiemu Iwanowowi.

Parafia solska została erygowana tuż przed, lub w r. 1544, z którego pochodzi pierwsza informacja o nowo wybudowanym kościele, usytuowanym przy rynku, w miejscu, gdzie wcześniej stała cerkiew; jako proboszcz wzmiankowany jest wówczas ks. Jan Niewęgłowski[7]. W r. 1598 Elżbieta (Halszka) z Ostrogskich Radziwiłłowa, 1° voto Kiszczyna, powiększyła uposażenie; w dokumencie, wystawionym dla kolejnego plebana solskiego ks. Tomasza Fołtynowicza wspomniano, że do parafii należy filia w Daniuszewie[8]. Stan taki utrzymał się do r. 1772, kiedy bp Ignacy Massalski erygował w Daniuszewie odrębną parafię[9]. W 1. poł. w. XIX w parafii solskiej znajdowała się kaplica w Raczunach, w r. 1828 obsługiwana przez kapłana unickiego, ks. Zdanowicza, oraz od r. 1806 filialny kościółek (altaria) p.w. Opieki Matki Boskiej we wsi Daukszyszki (obecne Dojlidki, rej. ostrowiecki), w r. 1849 pozostający pod opieką ks. Justyna Sakowicza[10]. Do końca w. XIX poza filią w Daukszyszkach oraz kaplicą w Raczunach w parafii znajdowały się

---

[5] LVIA, 604-1-10496, k. 1v.–2r.

[6] Przy kościele solskim znajduje się jej nagrobek.

[7] Jankowski 1896, s. 153 –154, przyp. 75; Ochmański 1972, s. 70 podaje datę 1554.

[8] VUB, 57-Б.53-1068, k. 5r.–5v.; *Catalogus ecclesiarum* 1939, s. 92, gdzie błędnie r. 1589.

[9] MAB, 273-2854, k. 16v: *Opisanie kościoła daniuszewskiego*.

[10] VUB, 57-Б.54-196, k. 1v.; VUB, 4-35998 (A.2663), k. 1v.

kaplice w Proniunach i Gudohajach, przyłączone po skasowaniu w r. 1866 słobódzkiego kościoła karmelitów[11]. W r. 1905 została przywrócona parafia w d. kościele karmelitów w Gudohajach, a w r. 1924 status kościoła parafialnego uzyskała filia w Daukszyszkach[12]. Odtąd w parafii solskiej pozostała już tylko kaplica wzniesiona w r. 1908 na miejscowym cmentarzu.

Od początku swego istnienia do r. 1991 parafia należała niezmiennie do dekanatu oszmiańskiego, diecezji wileńskiej. W ramach diecezji grodzieńskiej wchodzi w skład dekanatu smorgońskiego.

Na podstawie wykorzystanych materiałów udało się ustalić następującą listę proboszczów parafii solskiej: Jan Niewęgłowski (1544), Tomasz Foltynowicz (1598), Jan Gołębiowki (1620–1632), Szczepan Poniatowski (1648), Adam Skrzetuski (1690–1697), Kazimierz Szawkowski (1697), Jan Świrkowski (1756), Jan Pomarnacki (1757), Ignacy Pruszanowski (1800–po 1802), Józef Pojkowski (1804), Nikodem Tracewski (1837), Franciszek Budkiewicz (1843), Piotr Żyliński (1848–1853), Jan Rymowicz (1863), Augustyn Sobolewski (1877), Sylwester Szmigero (1889), Szczepan Romanowski (1900), Michał Zemczenok (od 1900), Władysław Kurpis-Garbowski (1926–1939), Wacław Bekisz (1949 i 1956–1964), Władysław Matulis (1954–1967), Józef Marsänger (1968–1982), Kazimierz Murawski, OCD (1995–1997), Roman Nowak (1999) i Leonard Stankowski (od 1999).

O pierwszym kościele w Solach wiadomo bardzo niewiele. Jedyna o nim informacja (1544) jest jednak bardzo istotna, bo wskazuje, że stał w tym samym miejscu, które zajmuje kościół istniejący obecnie, ulokowany w eksponowanym miejscu, w pierzei rynkowej. Dla historii Kościoła rzymskokatolickiego na tych terenach znamienne jest również, że świątynia obrządku łacińskiego została postawiona na miejscu, które poprzednio zajmowała cerkiew. Nie znamy wezwania tego kościoła ani jego wyglądu; można się tylko domyślać, że był drewniany. Z jego wyposażenia wiemy jedynie o kielichu opatrzonym h. Ostróg, pochodzącym zapewne z daru Elżbiety z Ostrogskich Kiszczyny, 2° voto Radziwiłłowej, wzmiankowanym jeszcze w inwentarzach z 1648 i 1654[13].

Drugi kościół wzniesiony ok. r. 1612 z fundacji Janusza Kiszki i Krystyny z Druckich Sokolińskich, którzy w r. 1620 przeznaczyli na uposażenie plebana liczący 18 włók folwark Waszkowicze (Iwaszkowce), nadto wolne mlewo i połów ryb w rzece Oszmianie, zaś na potrzeby kościoła 60 zł rocznie i dochody z karczmy; tymże dokumentem przypisali też dwóch mężczyzn do posługi kościelnej i dwóch do śpiewania oraz mężczyznę do posługi kościelnej w Daniuszewie[14]. W r. 1624 majątek kościelny powiększył się o folwarki Wierbuszki i Judziszki z łąkami nad rzeką Oszmianą, które zapisał Samuel Adamowicz Dziadowicz, dziedzic na Kuszlanach[15]. Nową świątynię

---

[11] MAB, 273-2854, k. 16r.; *Opisanie kościoła solskiego*; Kurczewski 1912, s. 197.
[12] LVIA, 694-5-1237, k. 1r.
[13] VUB, 57-Б.53-1066, k. 1r., zob. aneks 1; VUB, 57-Б.53-42, s. 866.
[14] LVIA, 604-4-201, k. 9r.–11v.
[15] *Ibidem*, k. 12r.–12v.

konsekrował 25 IV 1619 bp Eustachy Wołłowicz p.w. Podniesienia Krzyża Św., Wniebowzięcia Najśw. Marii Panny, Św. Jana Chrzciciela i Wszystkich Świętych[16]. Według opisu z r. 1654 kościół był drewniany, na planie krzyża, z wieżą w fasadzie. Miał 10 okien, z czego 4 małe, okrągłe. Czworoboczny cmentarz kościelny zamknięty był drewnianym ogrodzeniem, z wejściem od rynku przez bramę-dzwonnicę, w której wisiały trzy dzwony. Obok kościoła znajdowały się drewniane budynki plebanii i szpitala[17]. W dokumencie funduszowym z r. 1620 wzmiankowana jest również szkoła parafialna oraz osobny zapis na utrzymanie dwóch kantorów, zobowiązanych do nauczania w niej śpiewu[18].

Wewnątrz sufit pomalowano na kolor biały i czerwony. W wyposażeniu wyróżniał się ołtarz gł., malowany, złocony i srebrzony, z rzeźbą *Chrystusa Ukrzyżowanego* w otoczeniu symboli sakramentów, oraz figurami *Św. Stanisława* i *Św. Jana Chrzciciela* w dolnej, a archaniołów *Michała, Gabriela* i *Rafała* w górnej kondygnacji. Tabernakulum, zwieńczone rzeźbą *Baranka* w glorii, adorowały malowane na złoto i srebrno figury aniołów. W jednym z dwóch ołtarzy bocznych, malowanych na biało-czarno, były umieszczone obrazy *Najśw. Marii Panny depczącej smoka*, *ŚŚ. Krystyny i Agnieszki*, powyżej przedstawienie *Boga Ojca*, w zwieńczeniu rzeźba *Matki Boskiej z Dzieciątkiem*; w drugim ołtarzu duży obraz *Matki Boskiej Bolesnej*[19], a nad ołtarzem ikona *Matki Boskiej* (*imago ruthenica BMVirgo*). W kaplicy po lewej stronie prezbiterium stała prosta drewniana chrzcielnica z mosiężną misą. Niezwykle bogaty był zasób sreber, których szczegółowy opis z r. 1648 jest dokumentem wyjątkowo interesującym, zarówno ze względu na wartość informacyjną, jak też jako cenne źródło staropolskiej terminologii złotniczej[20]. Wśród pozostałych elementów wyposażenia ozdobnością wyróżniał się wielki świecznik z brązu z figurą orła o dwóch głowach, który wraz z kilkoma innymi przedmiotami został widocznie zakopany w obawie przed najściem moskiewskim[21].

W r. 1656 kościół został spalony przez wojska moskiewskie[22]. W jego miejsce wystawiono prowizoryczną drewnianą szopę z jednym ubogim ołtarzem, mieszczącym obraz *Matki Boskiej*. W drewnianej dzwonnicy znajdowały się dwa dzwony[23].

Kolejny kościół wzniesiono w r. 1699 z fundacji Stanisława Poźniaka, staraniem ks. Adama Skrzetuskiego[24]. Był dwuwieżowy, na planie krzyża, drewniany na kamienno-ceglanym fundamencie. Wewnątrz znajdowały się

---

[16] VUB, 57-Б.53-42, s. 869; VUB, 57-Б.53-1068, k. 4v.; Jankowski, cz. 1, 1896, s. 154.
[17] VUB, 57-Б.53-42, s. 865–870.
[18] LVIA, 604-4-201, k. 9r.
[19] Obraz był znacznych rozmiarów: 3 łokcie, tj. ok. 180 cm.
[20] VUB, 57-Б.53-1066, k. 1r.–2r., zob. aneks I.
[21] LVIA, 694-5-4369, k. 12r.; LVIA, 694-5-4372, k. 1r.
[22] Kurczewski 1912, s. 197; Przyałgowski 1861, s. 10, to samo przypisał Szwedom.
[23] VUB, 57-Б.53-1068, k. 2v.–4v.
[24] *Ibidem*, k. 1r.–2r.; Przyałgowski 1861, s. 10; Jankowski, cz. 1, 1896, s. 154, przyp. 77.

cztery ołtarze – gł. z rzeźbami czterech cnót – *Wiary, Nadziei, Miłości* i *Sprawiedliwości*, oraz obrazem *Chrystusa Ukrzyżowanego*; drugi – św. Antoniego, fundacji Antoniego Pożniaka, cześnika oszmiańskiego, trzeci Najśw. Marii Panny, ubogi, malowany; czwarty z obrazem *Św. Trójcy* i *Wniebowzięcia Najśw. Marii Panny*, zapewne tożsamy z wzmiankowanym w r. 1648, fundowanym przez Krzysztofa Jagielowicza. Prezbiterium oddzielała tralkowa balustrada, taka sama jak na chórze, gdzie mieścił się pozytyw o ośmiu głosach. W roku powstania kościoła wyposażenie powiększyło się o dwa srebrne kielichy, monstrancję, vasculum na oleje św., cynowy pacyfikał, oraz o cztery ornaty i kapę, ufundowane przez chorążynę oszmiańską, Marcybellę Pożniakową[25]. W r. 1757 budynek był w złym stanie – remontu wymagał przede wszystkim dach kościoła i brama-dzwonnica. Wyposażenie stanowiło już wtedy pięć ołtarzy. W ołtarzu gł. znajdował się obraz *Matki Boskiej z Dzieciątkiem*, z pozłoconym księżycem pod stopami, w górnej kondygnacji obraz *Chrystusa Ukrzyżowanego*. Wokół ołtarza wisiało 6 obrazów przedstawiających *Apostołów*, a także obraz *Wniebowzięcia Najśw. Marii Panny* i *Św. Trójcy* (poprzednio umieszczony w jednym z ołtarzy bocznych) oraz obraz *Św. Helena*. Po prawej stronie od wejścia znajdował się ołtarz Matki Boskiej Różańcowej, z obrazem o takim przedstawieniu, przy nim stał feretron z obrazami *Najśw. Marii Panny* i *Św. Antoniego*. Trzeci ołtarz, określony jako „malowany na optykę", zawierał przedstawienie *Chrystusa Ukrzyżowanego* oraz obraz *Św. Dominika*. Dwa pozostałe ołtarze znajdowały się w kaplicy Św. Antoniego z lewej strony kościoła – jeden z obrazem *Matki Boskiej z Dzieciątkiem i Św. Antonim*, drugi również z obrazem *Matki Boskiej z Dzieciątkiem*, darowanym przez Kaczanowskich z Raczun. Przy tym ołtarzu wisiało także przedstawienie *Św. Józefa szczęśliwej śmierci*. Były trzy konfesjonały i drewniana chrzcielnica zwieńczona rzeźbiarskim przedstawieniem *Chrztu Chrystusa*[26]. W krypcie pod ołtarzem Matki Boskiej Różańcowej został pochowany Stanisław Pożniak i jego żona Marcybella[27].

W czasie insurekcji kościuszkowskiej gen. Jakub Jasiński 26 VI 1794 stoczył w Solach bitwę z rosyjskim korpusem ekspedycyjnym zmierzającym na Wilno. W trakcie walki Rosjanie podpalili miasteczko i kościół spłonął z całym wyposażeniem[28]. Tegoż roku otrzymano pozwolenie na budowę tymczasowej drewnianej szopy[29], w której w r. 1804 były trzy ołtarze – z obrazami *Jezusa, Św. Jana Chrzciciela* i *Matki Boskiej Różańcowej*, nadto konfesjonał, puszka, patena i trzy ornaty[30]. W r. 1812 i ten kościół został spalony przez Rosjan cofających się przed armią Napoleona[31], jednak nie uległ

[25] VUB, 57- Б.53-1068, k.1r.–3r.
[26] VUB, 57-Б.53-1070, k. 1r.–6v.
[27] Jankowski, cz. 1, 1896, s. 157.
[28] *Starożytności polskie*, t. 2, s. 481; Jankowski, cz. 1, 1896, s. 177–178; LVIA 694-1-3779, k. 409r. – 412v.
[29] LVIA, 694-1-3562, k. 128r.–139r.; Kurczewski, s. 491.
[30] VUB, 57-Б.53-1073, k. 1r.–3v.
[31] Kurczewski 1912, s. 197; Sułkowski 1889, s. 228; *Słownik geograficzny*, t. 11, 1890, s. 70.

całkowitemu zniszczeniu. Świadczy o tym jego opis z r. 1823 – był bardzo skromny: kryty słomianym dachem, z podłogą środkiem ceglaną, po bokach z ubitej ziemi. Nosił wezwanie Wniebowzięcia Najśw. Marii Panny. Wewnątrz znajdowały się cztery ołtarze: gł. nie malowany, z dwiema kolumnami, z obrazem *Matki Boskiej Ostrobramskiej* oraz *Matki Boskiej z Dzieciątkiem*, w szychowej sukience wyszywanej paciorkami; pozostałe z obrazami *Św. Jana Chrzciciela*, *Św. Antoniego*, *Św. Tekli* i *Matki Boskiej Różańcowej*. Ambona i dwa konfesjonały były drewniane. Poza ołtarzami znajdowały się obrazy *Św. Jana Nepomucena* i *Św. Mateusza*, był też feretron z wyobrażeniami *Najśw. Marii Panny* i *Św. Józefa* (wymieniany w inwentarzu z r. 1757). Na cmentarzu kościelnym stała dzwonnica w formie daszka na czterech słupach[32]. Pogarszający się stan kościoła, notowany w latach 1828 i 1830[33], skłonił proboszcza ks. Nikodema Tracewskiego do podjęcia starań o przeniesienie do Sół drewnianego kościoła z Miednik, co nastąpiło w r. 1835[34]. Kościół miednicki, wzniesiony w r. 1788 p.w. Trójcy Św.[35], z takimż wezwaniem został 16 VIII 1836 poświęcony w Sołach, tym samym po raz kolejny uległo więc zmianie wezwanie tutejszej parafii. Zapobiegliwy proboszcz w r. 1836 wystąpił też o przekazanie do Sół wyposażenia z zamkniętego kościoła franciszkanów w Kołtynianach[36]. Nie wiadomo, czy do tego doszło, natomiast w r. 1849 notowane są tu dzwony z Miednik i Gudohaj: wielki z napisem: „Ten dzwon odlany w Wasławiu 1828 roku. Ten dzwon odlany dla kościoła parafialnego miednickiego staraniem JW. ks. Kaliksta Żylewicza proboszcza miednickiego, pobożnego bractwa i całej parafii" i mniejszy: „Ten dzwon wylany w 1792 roku staraniem JW ks. Rajmunda wikarego gudohajskiego przy pomocy parafianów"[37].

Przeniesiony kościół stopniowo podupadał. W r. 1845 miał rozchwiane ściany oraz dziury w dachu[38]. W r. 1847 parafianie rozpoczęli zbiórkę pie-
607–608 niędzy na budowę nowego, wkrótce też gotowy był projekt autorstwa gubernialnego architekta wileńskiego Atanazego Ranwida, zatwierdzony 17 XI 1848[39]. Miał to być niewielki, zapewne murowany kościół o charakterze neogotyckim: pięcioprzęsłowy, z ośmioboczną, zwieńczoną iglicowym hełmem wieżyczką o ostrołukowych prześwitach, podwieszoną na osi trójkątnego szczytu. Fasadę miały ujmować niższe kwadratowe wieże o podwójnych ostrołukowych prześwitach, nakryte płaskimi namiotowymi daszkami. Portal i okna ostrołukowe. Wewnątrz przewidywano trzy ołtarze (gł. z obrazem *Matki Boskiej Ostrobramskiej*[40]) i chór wsparty na czterech słupach. Z niewiadomych powodów projektu tego nie zrealizowano. W r. 1849, pod

---

[32] LVIA, 604-1-12701, k. 161r.–168v.

[33] VUB, 57-Б.54-196, k. 1r.–1v.; LVIA, 694-1-3779, k. 409r.–412v.

[34] LVIA, 604-4-201, k. 1r.–2 r.: raport ks. Nikodema Tracewskiego do bpa Benedykta Kłągiewicza o przeniesieniu do Sół kościoła z Miednik, 1837; VUB, 4-36248 (A.2918), k. 1v.; Sulkowski, s. 228.

[35] Misius, Šinkūnas 1993, s. 574.

[36] LVIA, 604-1-3327, Prośba proboszcza solskiego ks. Nikodema Tracewskiego do bpa Jędrzeja Benedykta Kłągiewicza o przekazanie do Sół sprzętów liturgicznych z zamkniętego kościoła w Kołtynianach, k. 1r.

przewodnictwem nowego proboszcza, ks. Piotra Żylińskiego, zawiązał się Komitet Budowniczy[41]. Kontrakt z wileńskim budowniczym Ankudynem Panfiłowem został podpisany 1 VIII 1852[42]. Materiały budowlane ofiarowały Konstancja z Poźniaków Święcicka oraz ówczesna właścicielka Sół, Apolonia z Sobańskich Antropowa[43]. Realizacja postępowała sprawnie, skoro 4 X 1853 bp Wacław Żyliński mógł dokonać poświęcenia nowej świątyni, tym razem p.w. Najśw. Marii Panny Różańcowej[44].

Kościół usytuowano na wzniesieniu, przy rynku, w centrum miasteczka.
Jego wygląd zewnętrzny znany jest z rysunku N. Podbereskiego z r. 1894[45] *609*
oraz fotografii sprzed r. 1914, na której widoczne jest też ogrodzenie i dzwon- *610*
nica[46]. Był drewniany na podmurówce[47], dwuwieżowy, kryty gontem pomalowanym na czerwono; wzniesiony na planie prostokąta (15 × 26,5 m), miał nieco ponad 9 m wysokości liczonej od fundamentu do gzymsu. Wieże blokowej fasady[48] pomalowano na kolor imitujący kamień, między nimi w polu szczytu umieszczono płaskorzeźbione *Oko Opatrzności*. Na kalenicy znajdowała się maleńka wieżyczka „w kształcie kopułki" zwieńczona krzyżem. Do kościoła prowadziły dwa wejścia, jedno od frontu, drugie z boku oraz osobne wejście do zakrystii. Okien w nawie 6, w prezbiterium 2, w chórze 1, w dwóch zakrystiach po 1, na szczycie kościoła 1, w wieżach po 8. Wewnątrz ściany i sufit bielone wapnem, podłoga z desek. Wyposażenie malowane było na biało, ze złoceniami. Nad wejściem chór muzyczny na 6 kolumnach, na nim organy o 9 głosach. Prezbiterium wydzielone balustradą, przy nim sześciokątna ambona[49], na którą prowadziło wejście po schodach z zakrystii. Ołtarz gł. był dwukondygnacyjny, z kolumnami, obrazami *Chrystusa Ukrzyżowanego* i *Św. Augustyna* oraz rzeźbami *Św. Józefa* i *Św. Jana Chrzciciela* po bokach. Tabernakulum z figurami personifikacji *Wiary*, *Nadziei* i *Miłości* oraz *Św. Jozafata bpa*. Nowy ołtarz Matki Boskiej Różań-

---

[37] VUB, 4-36248 (A. 2918), k. 1v.

[38] LVIA, 604-4-201, raport o stanie kościoła w Sołach z 5 VIII 1845 r., k. 26r.–26v.

[39] *Ibidem*, k. 52-53, projekt z r. 1848 podpisał Atanazy Ranwid (1807–po 1870), wileński architekt gubernialny; widok fasady i elewacji bocznej.

[40] LVIA,604-4-201, k. 52.

[41] LVIA, 604-4-201, k. 51r., list z dnia 30 marca 1849 roku od administratora parafii solskiej księdza Piotra Żylińskiego do dziekana oszmiańskiego księdza Bonifacego Łukaszewicza z prośbą o zatwierdzenie Komitetu Budowniczego kościoła w Sołach. W skład komitetu weszli: Hipolit Żyliński, Adolf Święcicki, Karol Czerniaki i Tadeusz Stelnicki.

[42] LVIA 604-4-201, 116r.–117v., kontrakt z budowniczym Ankudynem Panfiłowem, 1 VIII 1852, zob. aneks II.

[43] LVIA, 604-4-201, k. 94r., 97r., księga przychodów i rozchodów, 1849.

[44] LVIA, 604-1-10687, k. 2r.; *Słownik geograficzny*, t. 11, 1890, jako datę budowy podaje r. 1849.

[45] Jankowski, cz. 1, 1896, s. 143.

[46] BAN Mińsk, 23-2-11 (nr 71); Kułagin 2000b, s. 147.

[47] LVIA, 604-4-201, k. 111r.–112r., kontrakt z murarzem Wawrzyńcem Piekarskim na wykonanie fundamentów, 9 VII 1851; *ibidem*, k. 103r., podmurówkę pod ołtarz główny i pod podłogę oraz pobielenie wapnem wewnątrz wyk. Jan Szypiłka.

[48] Brykowski 1991, s. 31, il. 5, z błędnym datowaniem na r. 1699.

[49] LVIA, 604-4-201, k. 103r., księga przychodów i rozchodów, 1853; ambonę, balustradę w prezbiterium oraz dwie ławki wykonał stolarz Michał Konrad.

cowej pomalowany był na kolor ciemnozielony, obraz okrywała drewniana, złocona sukienka; w analogicznym doń drugim znajdował się obraz *Św. Józefa*. Obrazów poza ołtarzami było siedem. Przed r. 1862, sumptem ks. Rymowicza kościół został oszalowany, otoczono go kamiennym murem z trójprzelotową kamienną bramką oraz wzniesiono murowaną dzwonnicę, krytą gontem pomalowanym na czerwono; znajdowały się w niej 3 dzwony średniej wielkości[50].

Kościół ten spłonął z całym wyposażeniem podczas walk rosyjsko–niemieckich w r. 1915. W r. 1917 do istniejącej na cmentarzu parafialnym mu-
666 rowanej kaplicy Koczanów dobudowano tymczasowy drewniany kościół, w r. 1923 dodano od frontu ganek. Ołtarz gł. znajdował się w murowanej kaplicy, prowizoryczne ołtarze boczne ustawiono w części drewnianej. W odległości ok. 500 m na pd. od cmentarza, nad brzegiem rzeki Oszmianki, wystawiono też nową plebanię. Drewniany, parterowy budynek z kolumnowym gankiem, dwuspadowym dachem krytym gontem, od zewnątrz szalowany deskami, wewnątrz tynkowany, remontowany w r. 1921, zachowany jest do dzisiaj, obecnie opuszczony[51].

Kościół p.w. Matki Boskiej Różańcowej został wzniesiony staraniem ks.
611–614 Władysława Kurpis–Garbowskiego ze składek parafian[52] wg projektu arch. Adama Dubanowicza z 15 V 1925, zatwierdzonego przez kurię wileńską 10 IX 1925[53]. Budowę rozpoczęto 10 VII 1926[54]. Pracami kierował v-prezes komitetu parafialnego, Bonifacy Trachniewicz[55]. Kamień węgielny poświęcił 24 VI 1927 ks. kanonik Karol Łubianiec[56]. Podczas kopania fundamentów znaleziono „żyrandol z orłem bizantyjskim u góry z 6 świecznikami i 3 figurami aniołków", nadto lichtarze, 2 lampy, trybularz i vasculum, które za zgodą kurii zostały sprzedane nie wymienionemu z nazwiska antykwariuszowi krakowskiemu[57]. Zarówno żyrandol, niewątpliwie tożsamy ze wzmiankowanym w inwentarzu z r. 1648[58], jak i pozostałe przedmioty, zostały zapewne ukryte w obawie przed najazdem moskiewskim w r. 1656. Kościół w trakcie budo-
615 wy, jeszcze bez portalu i podcienia, przedstawia fotografia z r. 1930[59]. Do r.

---

[50] Opis na podstawie inwentarzy: z r. 1862 (LVIA, 604-1-10687, k. 2r.–5v.) oraz z r. 1877 (Archiwum parafialne w Sołach. *Инвентарь солского римско - католического костела*, k. 1r.–5v.).

[51] Archiwum parafialne w Sołach, *Opis inwentarza ruchomego i nieruchomego należącego do kościoła w Sołach*. 1932, k. 1r.

[52] Archiwum parafialne w Sołach, *Inwentarz solskiego parafialnego kościoła*, 1934, k. 1r., zob. aneks III.

[53] AAN, MSW-3309.

[54] Archiwum parafialne w Sołach, *Inwentarz...* 1934, k. 1r., zob. aneks III.

[55] *Architektura Białorusi* 1993, s. 455 oraz Kułagin 2000b, s. 147 podaje, że kościół został wybudowany pod kierunkiem Bonifacego Trachniewicza.

[56] LVIA, 694-4-4367, k. 1r., 2r.; Archiwum parafialne w Sołach. *Inwentarz...* 1934, k. 1r., zob. aneks III.

[57] LVIA. 694-5-4369, k. 12r.; LVIA. 694-5-4372, k. 1r.

[58] VUB, 57-Б.53-1066, k. 2r., zob. aneks I.

[59] Fotografia J. Łozińskiego z 5 VI 1930, w albumie przechowywanym na plebanii w Oszmianie.

1932 ściany zostały wyprowadzone do prawie pełnej wysokości[60]. Po rocznej przerwie przystąpiono do budowy sklepienia, chóru, kruchty i podcienia, w roku kolejnym do malowania i wyposażania wnętrza[61]. Konsekracja nowej świątyni nastąpiła 20 IX 1934[62]. Budynek przetrwał wojnę bez zniszczeń, natomiast jego dalsze funkcjonowanie uległo zagrożeniu w r. 1949, kiedy został aresztowany i zesłany do łagru ówczesny proboszcz ks. Wacław Bekisz. Przez cztery następne lata parafia pozostawała bez kapłana, kościół nie został jednak zamknięty. W r. 1954 przybył do Sół ks. Władysław Matulis (zm. 1967), w r. 1956 po uwolnieniu z więzienia powrócił tu ks. Bekisz (zm. 1964). Po nim opiekę duszpasterską sprawowali księża z diecezji wileńskiej, następnie dojeżdżający z Polski. Od r. 1999 proboszczem jest ks. Leonard Stankowski, którego staraniem w latach 2000–2003 przeprowadzony został generalny remont kościoła.

2. Opis

2.1. Architektura

Kościół usytuowany w pd. narożu zach. pierzei rynku. Skierowany fa- *616–618*
sadą na wschód, ku rynkowi. Murowany z kamienia łamanego i cegły, tynkowany na biało, na cokole z ciosów szarego i różowego granitu, latarnia wieży i wieżyczka na sygnaturkę drewniane, obite blachą. Jednonawowy, na
planie krzyża, o niesymetrycznej bryle z wieżą przy pn.-wsch. narożu nawy *612*
oraz arkadowym podcieniem od pd. Nawa trójprzęsłowa, z pseudotranseptem, tworzonym przez kaplice, niższe i dwukrotnie szersze od nawy. Prezbiterium węższe od nawy, zamknięte półkoliście; po jego bokach od pd. kaplica Św. Antoniego (niegdyś kaplica Św. Franciszka), na planie zbliżonym do kwadratu, skomunikowana z prezbiterium niewielkim przedsionkiem. Od pn. prostokątna zakrystia, również poprzedzona przedsionkiem, z którego schody na ambonę i zejście do piwnicy. Przy II przęśle nawy od pn. dwuprzęsłowy aneks, otwarty do wnętrza nawy dwiema arkadami. W przyziemiu wieży kaplica pogrzebowa, nad nią składzik, z którego wejście na chór muzyczny oraz na drewniane schody wiodące na górną (dzwonową) kondygnację wieży.

Prezbiterium i kaplice transeptowe otwarte do nawy szerokimi półkoli- *624–625,*
stymi arkadami, arkada tęczowa wyróżniona profilowaną archiwoltą. *627*

W nawie i ramionach transeptu sklepienie kolebkowe na szerokich gurtach spływających na filary dzielące ściany nawy, w przęśle krzyżowym spłaszczona ślepa kopuła, apsyda prezbiterium sklepiona sferyczną konchą. W aneksie przylegającym do nawy oraz w podcieniu sklepienia krzyżowe, w zakrystii, skarbcu, pierwszej kondygnacji wieży i kruchcie płaski sufit, pod chórem podzielony na trzy pola murowanymi belkami stropowymi.

---

[60] Archiwum parafialne w Solach, *Opis i inwentarz...* 1932, k. 1r.

[61] Archiwum parafialne w Solach, *Inwentarz...* 1934, k. 1r., zob. aneks III.

[62] Wewnątrz kościoła na ścianie w lewym ramieniu transeptu znajduje się marmurowa pamiątkowa tablica z datami budowy kościoła.

Okna głęboko rozglifione, prostokątne, zamknięte półkoliście, nad nimi (w szczytach fasady i kaplic pseudotranseptu) owalne, w zakrystii i kaplicy Św. Antoniego prostokątne podwójne, w kruchcie i w podcieniu koliste, wypełnione geometrycznymi witrażami z motywem ośmiobocznej gwiazdy o wklęsłych ramionach. W wieży dołem jedno szerokie, półkoliste, w ścianach drugiej kondygnacji wąskie, zamknięte półkoliście.

621 Otwory wejściowe prostokątne: gł. w kruchcie na osi fasady, boczne od pd. w podcieniu, od pn. do kaplicy pogrzebowej w przyziemiu wieży oraz do zakrystii, te ostatnie poprzedzone schodkami z kamiennym murkiem i kulą.

626 Od wsch. murowany chór muzyczny, wsparty na dwóch pękatych kolumnach, ograniczony wybrzuszonym w części środkowej parapetem, ujętym gzymsami.

W narożach budowli szkarpy z regularnych ciosów szarego i różowego granitu, przy prezbiterium trzy trójuskokowe, wszystkie zwieńczone motywem woluty łączącej je z płaszczyzną ściany. W elewacji pd. od wsch. trójprzę-
619, 623 słowy arkadowy podcień na dwóch kolumnach z różowego granitu, o beczkowych trzonach i kolistych kapitelach o profilu półwałka.

616 Fasada trójdzielna, niesymetryczna: część środkowa gładka, z dwoma oknami na osi, poprzedzona półkolistą kopułową kruchtą, zwieńczona trójkątnym szczytem o falistym konturze, obwiedzionym wydatnym gzymsem, zwiniętym w woluty u podstawy szczytu, przy której od pd. graniasty postument z polichromowaną betonową figurą *Św. Wacława*, wspartego na mieczu, trzymającego krzyż i biało-czerwony sztandar. Części boczne zaakcentowane ukośnymi szkarpami. Od pd. niski podcień, z półszczytem o faliście biegnącym gzymsie, zakończonym od góry wolutą, od pn. wyniosła dwukondygnacyjna wieża, nieznacznie wysunięta przed lico fasady, dołem kwadratowa, o zwężającej się ku górze pierwszej kondygnacji, górą ośmioboczna, nakryta kopulastym hełmem z ośmioboczną latarnią, otwartą arkadami na beczko-
620, 622 watych kolumienkach. W kruchcie portal ujęty parą kolumn z różowego granitu, wspierających wnikający w strefę dachu szczyt z przerwanym u podstawy trójkątnym naczółkiem obwiedzionym wydatnym gzymsem o falistej linii. W polu szczytu napis: „Pójdźcie do mnie wszyscy | którzy pracujecie | i jesteście obciążeni | a ja was ochłodzę: Mat. 10. 24", w zwieńczeniu żelazny równoramienny ażurowy krzyż. W półkolistym nadprożu drzwi symbole *Wiary, Nadziei* i *Miłości*. W zwieńczonych wydatnym gzymsem ścianach bocznych głęboko rozglifione nisze zamknięte łukiem półkolistym, w nich owalne, rozglifione okna.

617 Szczyty kaplic pseudotranseptu trójkątne, o falistych spływach, zakończonych trójkątnymi wolutami, aneksy zakrystii i kaplicy zwieńczone falującą attyką z ażurowymi otworami na osi.

Dach dwuspadowy, w zamknięciu prezbiterium półstożkowy, nad aneksem pd. i podcieniem pulpitowy, kryty dachówką; płaskie dachy zakrystii i kaplicy Św. Józefa, pięciopołaciowy, o miękko ugiętych krawędziach nad kruchtą. Hełmy wieży i wieżyczki na sygnaturkę kryte blachą, którą pobite też szczyty, gzymsy i podokienniki.

W podcieniu przy bocznym wejściu do kościoła wmurowana ołowiana prostokątna tablica mocowana czterema rozetami, z napisem: „Upamiętnili

swe imiona ofiarnością i gorliwością przy budowie tego kościoła: ks. dr Stanisław Hałko, Jan i Helena Skorkowie, Józef Zacharzewski (organista), Stanisław Hauryłkiewicz, Zenon Sturlis, Julian Hryńczuk, Julian Bołzan, Tomasz Staszkiewicz, Andrzej Mackojć, Franciszek i Aniela Leszczewscy, Józef Korzon, Ignacy Staszkiewicz, Weronika Szemisowa, Karol Nowicki, Karol Szumkowski, Olimpia Karwecka".

2. 2. Dekoracja malarska wnętrza

Ściany i sklepienie w całości pokryte malowidłami klejowo-temperowymi, wyk. Piotr Siergijewicz (figuralne) i Feliks Tobera (ornamentalne)[63], ok. 1934. Obecnie niemal w całości (oprócz ornamentalnych) przemalowane 2000–2002 przez Teresę Woronowicz i Alberta Stankowskiego. W apsydzie prezbiterium *Matka Boska z Dzieciątkiem*, adorowana przez chóry aniel- 625
skie i śś. Stanisława bpa i Kazimierza, wokół postaci Marii anioły unoszące koronę, berło i jabłko królewskie. Na ścianach bocznych od pd. *Obrona Częstochowy*, z napisem: „Ofiarodawca | Ks. dr Marian Daniluk | m. Międzyrzecz Podlaski", od pn. *Cud nad Wisłą*, z napisem: „Ofiarodawca | Ks. kan. Mieczysław Skorodziuk | m. Biała Podlaska". Na sklepieniu dwie geometryczne rozety. W kopule *Zesłanie Ducha Św.*, na pendentywach siedzą- 629,
ce postacie *Ewangelistów*. W nawie na sklepieniu: w pierwszym przęśle 630–633
Cudowny połów ryb i *Chrystus uciszający burzę*, w drugim *Pocałunek* 628
Judasza i *Modlitwa w Ogrójcu*. Na ścianach: w pierwszym *Wskrzeszenie* 635
Łazarza i *Cudowne rozmnożenie chleba*, w drugim *Uzdrowienie ślepego* 634, 636
oraz *Chrystus i jawnogrzesznica*; na ścianie wsch. nad organami grupa 637, 639
aniołów dmących w fanfary. W kaplicach transeptowych sceny uszerego- 638
wane w porządku chronologicznym począwszy od ściany zach., poprzez dwa 644
na sklepieniu, z ostatnią sceną na ścianie wsch. – w kaplicy pn. *Zwiastowa-* 640
nie, *Nawiedzenie*, *Pokłon Pasterzy*, *Pokłon trzech króli*, – w kaplicy pd. 641
Zaślubiny Marii i Józefa, *Sen Józefa*, *Ucieczka do Egiptu*, *Św. Rodzina* 642, 643
w Nazarecie. Pomiędzy poszczególnymi przedstawieniami gałązka o niebieskich liściach i różowo-białych kwiatach powoju. W kaplicy w przyziemiu wieży na ścianie pd. *Zdjęcie z krzyża*. Czoła arkad ozdobione szerokim pasem malowanych archiwolt: na rudym tle niebiesko-zielone leluje, w podłuczach na piaskowo szarym tle ugrowożółte kwiaty oraz jasnozielone i niebieskie liście. Podobny motyw w glifach okien. W kaplicy przy prezbiterium † *Św. Franciszek pod krzyżem* i † *Św. Franciszek wśród zwierząt*[64].

2.3. Wyposażenie

Ołtarz gł. neobarokowy, architektoniczny, drewniany, przed 1934; na 634–625
rzucie odcinkowym, filarowy, z przerwanym półkolistym naczółkiem; po bokach kolumnowe gerydony na sześciennych postumentach.

---

[63] Archiwum parafialne w Solach. *Inwentarz*... 1934, k. 1r., zob. aneks III.

[64] Bażenawa 2001 podaje, że kaplica Św. Franciszka była po prawej stronie wchodząc do kościoła, natomiast inwentarz z 1934 r., że z lewej strony prezbiterium.

627 Ołtarze boczne: w kaplicach, 1934, drewniane, o podobnej, trójosiowej strukturze, z rzeźbioną dekoracją o motywach roślinno-geometrycznych, malowaną farbą olejną i złotą, mensy murowane, na nich w prostokątnych dużych płycinach w okręgu odpowiednio litery „J" i „M": 1. ze współczesną rzeźbą *Serce Pana Jezusa* na mensie; 2. ze współczesnym obrazem *Matka Boska Ostrobramska* w polu retabulum, w miejsce analogicznego, z dwudziestolecia międzywojennego, przechowywanego obecnie w składziku na piętrze wieży.

645 Ambona, l. 30 w. XX., betonowa, malowana, w kształcie łodzi; dziób i spód zdobione złotymi łuskami, na burcie sieć wykonana z żyłki i złota kotwica.

644 Prospekt organowy neobarokowy, l. 30. w. XX.

646 Chrzcielnica neoklasycystyczna, l. 30 w. XX, w kształcie pukłowanego kielicha z pokrywą.

Kropielnice: 1–2. w kruchcie, granitowe, w kształcie odwróconego dzwonu, zakończone u dołu kulką; 3. za ołtarzem, ćwierćkolista, z blachy mosiężnej, 2. ćw. w. XX.

Konfesjonały (2), 1. poł. w. XX, drewniane, ze szczytem w formie łuku i kwadratową płyciną na drzwiczkach, malowane farbą olejną.

647 Feretron neobarokowy, l. 30. w. XX, z obrazami mal. na blasze: *Św. Władysław* i *Św. Bonifacy* (patroni ówczesnego proboszcza ks. Władysława Kurpis-Garbowskiego i fundatora części wyposażenia Bonifacego Trachniewicza).

648, 649 Obrazy: 1. *Maria w świątyni*, koniec w. XIX; 2. *Św. Andrzej Bobola*, lata 30. w. XX, na odwrociu napis: „Ofiara | do kościoła paraf. wojskowej |
650 w m. Mołodecznie | złożona przez Stanisl. Malowiczową | 1938"; 3. *Św. Józef z Dzieciątkiem*, sygn. *M.L.* | *Wilno 1925 r.* | *Josephus Lotach*, u dołu na-
651 pis: „Offero Tibi D. Deus in gloriam Tuam | 19 III anno D. 1925"; 4. *Matka Boska Ostrobramska*, ok. 1920–1930, pierwotnie zapewne w ołtarzu kaplicy pn.; 5. † *Św. Franciszek*, 1934, mal. Piotr Siergijewicz[65].

652 Rzeźby: 1. *Chrystus Ukrzyżowany*, barokowa, koniec w. XVIII, drew-
653 niana, polichromowana; 2. *Chrystus Ukrzyżowany*, drewniana, w. XIX, uszkodzona.

Tablice pamiątkowe: 1. w kaplicy pd., prostokątna, z czarnego marmuru, z owalnymi fotografiami proboszcza ks. Władysława Kurpis-Garbowskiego, papieża Piusa XI i abpa wileńskiego Romualda Jałbrzykowskiego, z napisem: „Kościół solski wybudowany został ze składek parafian i fundatorów w latach 1926–1934, pokonsekrowany przez J. E. Arcybiskupa Metropolitę Romualda Jałbrzykowskiego w dniu 20 go września 1934 r., za pontyfikatu Ojca Św. Piusa XI go i proboszcza parafii solskiej ks. Władysława Kurpis–Garbowskiego, który najwięcej pracy i trudów przyłożył przy budowie tej świątyni. Tę tablicę na wieczną pamiątkę kosztem własnym ufundował Bonifacy Trachniewicz".

654 Naczynia liturgiczne, pocz. w. XX: 1. monstrancja, eklektyczna, metal
655 złocony, z cechą *M. Niewiadomski Wilno*; 2. kielich neorokokowy, metal

[65] Krukouski 1996, il. na s. 35.

złocony, z cechą *Norblin i Ska*, w. XX; 3. kielich o cechach neogotyckich, na stopie rytowane hierogramy *IHS* i *MARYA* oraz *Veraikon*, metal złocony; 4. patena, metal złocony, na odwrocie rytowany *Veraikon*; 5. puszka, na kolistej stopie, z owoidalnym trzonem z ornamentem okuciowym. *656* *657, 658*

Relikwiarz Św. Franciszka, pocz. w. XX, z cechą *M. Niewiadomski Wilno*, metal srebrzony, na kolistej stopie, nodus gruszkowy z opaską. *659*

Łódka na kadzidło, pocz. w. XX, z cechą *M. Niewiadomski Wilno*, metal srebrzony, nakrywa z blachy mosiężnej, wtórna.

Dzwony: neobarokowe, 1930, z odlewni Karola Schwabego w Białej[66]. Na wszystkich w górnej części płaszcza fryz z uskrzydlonych główek anielskich i festonów z rogami obfitości, ujęty u góry i dołu pasem perełkowania. W dolnej części podobny pas ornamentalny – główki anielskie, między którymi wić roślinna z muszlami. Ponad górnym pasem ornamentu napis: ULAŁ MNIE K. SCHWABE W BIAŁEJ: 1. w górnej części płaszcza kolista plakieta z przedstawieniem *Św. Józefa* i napisem powyżej: ŚW. JÓZEFIE MÓDL SIĘ ZA NAMI!, poniżej: IMIĘ MOJE JÓZEF, WZYWAM DO MODLITWY, PRZEPĘDZAM PIORUNY, UMARŁYCH OPŁAKUJĘ, CIEBIE GRZESZNIKU NAPROWADZAM NA DROGĘ WIECZNOŚCI. OFIARA CZCICIELI SWEGO PATRONA R. 1930; 2. w górnej części płaszcza kolista plakieta z przedstawieniem *Matki Boskiej Różańcowej* i napisem poniżej: „Królowo Różańca Świętego módl się za nami", po drugiej stronie plakieta z przedstawieniem *Św. Józefa i Św. Anny*, na płaszczu napis: ŚWIATOWA WOJNA W ROKU 1915 ZNISZCZYŁA KOŚCIÓŁ W SOŁACH I POPRZEDNIKÓW MOICH, LECZ W WOLNEJ POLSCE PARAFIANIE SOLSCY POWOŁALI MIĘ DO ŻYCIA, ABYM GŁOSIŁ IMIĘ NAJŚWIĘTSZEJ MARYJI PANNY. ŻYWYCH ZWOŁUJĘ, UMARŁYCH WSKRZESZAM, NAWAŁNICĘ ROZPĘDZAM; 3. na płaszczu napis: DZWON TEN ULANY W ROKU 1930 KU CZCI NAJŚWIĘTSZEGO SERCA JEZUSA DLA KOŚCIOŁA W SOŁACH KOSZTEM ZACNYCH PARAFIAN ZA PONTYFIKATU OJCA ŚWIĘTEGO PIUSA XI I ZA ARCYBISKUPA ROMUALDA JAŁBRZYKOWSKIEGO, ZA PROBOSZCZA WACŁAWA KURPIS-GARBOWSKIEGO, poniżej: „Od głodu, ognia i wojny zachowaj nas Panie | Najświętsze Serce Jezusa króluj nad | Polską i opiekuj się naszą parafią"; 4. na płaszczu dwie prostokątne plakiety z przedstawieniami *Św. Bonifacego* i *Św. Heleny*, oraz napis: MAM WYPRASZAĆ BŁOGOSŁAWIEŃSTWA DLA LUDZI ŻYJĄCYCH, ŁASKAWY SĄD DLA UMIERAJĄCYCH I WIECZNY ODPOCZYNEK DLA UMARŁYCH. ŚW. BONIFACY I ŚW. HELENO MÓDLCIE SIĘ ZA NAMI, poniżej: UFUNDOWALI MIĘ W R. 1930 KU CZCI SWYCH PATRONÓW BONIFACY I HELENA TRACHNIEWICZOWIE. BOGU NAJWYŻSZEMU NA CHWAŁĘ, POKOLENIOM PRZYSZŁYM NA PAMIĄTKĘ, KOŚCIOŁOWI W SOŁACH W OFIERZE.

---

[66] Archiwum parafialne w Sołach, ulotka reklamowa odlewni Karola Schwabego, zawierająca dane o dzwonach dla kościoła Sołach, prezentowanych na Targach Północnych w Wilnie w r. 1930.

Tarcza procesyjna, metal srebrzony, z cechą *S. Dyakowski, Wilno*, z obrazami mal. na blasze: *Matka Boska Ostrobramska* i *Serce Jezusowe*; z futerałem.

Krzyże procesyjne: 1. w. XIX, ludowy, drewniany, pomalowany białą farbą olejną (obecnie w składziku na piętrze wieży); 2. metalowy, srebrzony, z cechą *S[tanisław] Dyakowski, Wilno*, z napisem: „Ofiara do kościoła solskiego | Bonifacego Trachniewicza 1924 r."

Świeczniki, metalowe, srebrzone, ok. 1930: 1–15, neobarokowe; 16–17, eklektyczne.

660 Dalmatyka biała, ok. 1720, atłasowa, z aplikowanym, uzupełnionym cekinami, taśmowym ornamentem regencyjnym.

2.4. Otoczenie kościoła

Teren kościelny obwiedziony murem z polnego kamienia, spajanego ozdobną zaprawą z kawałkami kwarcytu; od rynku, na osi kościoła, ażurowa żeliwna bramka, poprzedzona kamiennymi schodami. W pd.-wsch. narożu placu kościelnego nagrobek z szaro-różowego granitu, w formie kwadratowej steli, ściętej u góry, zwieńczonej krzyżem, ogrodzony żeliwną balustradą.
661 Napisy: od frontu kursywą ryty napis cyrylicą: „Здесь покойтся прахъ | вдовы генераль майора | Аполони Тимофьевны | АНТРОПОВОЙ | скон. 27 июня 1876 года". Po przeciwnej stronie: „z Sobańskich | ANTROPOWA | zm. 27 czerwca 1876 r. | w majątku Solach".

3. Stan zachowania

Kościół w końcowej fazie remontu trwającego od r. 2000. W latach 2000-2002 konserwację polichromii (z wyjątkiem kopuły i pendentywów) wykonali Teresa Woronowicz i Albert Stankowski. W prezbiterium odsłonięto zamalowane po r. 1945 kompozycje na ścianach bocznych, jednocześnie dość znacznie przekształcono malowidło w apsydzie: postaci Marii nadano cechy Matki Boskiej Częstochowskiej, zmieniono postacie śś. Stanisława bpa i Kazimierza, w miejsce puttów podtrzymujących koronę pojawiły się dwa młodzieńcze, długowłose anioły, kształt zmieniły obłoki w tle[67]. W r. 2003 r. ukończono remont elewacji.

4. Zarys problematyki artystycznej

Zanim przystąpimy do omówienia obecnie istniejącego kościoła, warto
610 wspomnieć o ostatnim z kolejnych drewnianych, wzniesionym 1852–1853 przez wileńskiego cieślę Ankudyna Panfiłowa „wedle danego mu planu"[68].

[67] Stan sprzed przemalowania oddaje *Inwentarz*..., 1934, zob. aneks III oraz dokumentację fotograficzną wykonaną w r. 1995.

[68] LVIA, 604-4-201, k. 116r., zob. aneks II.

Być może początkowo miał to być projekt z r. 1848 o charakterze neogotyckim, gdyż w umowie napisano: „drzwi (...) zrobić gładko, czysto, szczelnie w kształcie gotyckim" oraz „okna powinny być w guście gotyckim". W trakcie budowy musiano jednak odstąpić od tej koncepcji, gdyż kościół wówczas wzniesiony nie miał śladu cech neogotyckich, o czym świadczy wyk. w r. 1894 rysunek N. Podbereskiego[69]. Barokowy charakter dwuwieżowej fasady stał się przyczyną mylnej oceny R. Brykowskiego, który uznał budowlę za wzniesioną w r.1699[70].

Na temat kościoła obecnie istniejącego brak wzmianek w polskiej lite- 616–618
raturze sprzed r. 1939. Dostrzeżony został dopiero w publikacjach białoruskich: *Zbor pomnikau*[71] w krótkiej nocie opisowej określa go jako modernistyczny, późniejsza *Architektura Białorusi*[72] zawiera ten sam tekst, tym razem z pominięciem określenia stylowego, lecz wzbogacony o podanie nazwiska autora projektu oraz dat budowy. Obie noty opracował A. M. Kułagin, który za trzecim razem zaliczył kościół w Sołach do nurtu neobarokowego[73], zaś publikując tekst po raz czwarty, posłużył się jego pierwszą wersją[74]. Użycie terminu „modernizm" należy uznać za zupełne nieporozumienie, a określenie „neobarokowy", choć z pozoru poprawne, również nie oddaje całej prawdy o charakterze stylowym kościoła. Jest to bowiem neobarok swoisty, co już w r. 1934 trafnie zauważył ówczesny proboszcz, ks. Garbowski: „styl kościoła można nazwać mieszany, przewaga baroku w charakterze polskim z motywami współczesnymi"[75]. Właściwe określenie cech stylowych, wraz ze wskazaniem miejsca, jakie kościół solski zajmuje w obrębie nurtu „swojskiego" w architekturze polskiej dwudziestolecia międzywojennego, przyniósł artykuł Ł. Gorczycy, w którym wskazane też zostały prefiguracje i analogie na terenie całego kraju: realizacje Władysława Klimczaka (kościół w Kobierzynie, 1912), projekty Oskara Sosnowskiego (Goniądz, Przeprośna Góra), Zdzisława Mączeńskiego (Huta Stepańska), jak również wieczernik na Jasnej Górze Adolfa Szyszko Bohusza (1920–1922) czy kościół w Kańczudze projektu Wincentego Witolda Rawskiego (1924–28)[76]. Szczególnie kościół w Kańczudze koło Przemyśla nasuwa od razu skojarzenie z kościołem solskim poprzez podobne opracowanie fasady zwieńczonej trójkątnym szczytem z miękkimi, formowanymi w tynku wolutami oraz półokrągłą kruchtą z beczkowymi kolumnami w portalu. Podobny w proporcjach, tynkowany na biało, ma tę samą lekkość i elegancję, a kontury zarysu elewacji wydają się być wycinane z papieru. W tej samej stylistyce utrzymany jest niezrealizowany projekt Rawskiego z r. 1923 na przebudowę wieży kościoła w Jaworowie[77].

---

[69] Jankowski, cz. 1, 1896, s. 143.
[70] Brykowski 1991, s. 31, il. 5.
[71] *Zbor pomnikau* 1986, s. 331–332.
[72] *Architektura Białorusi* 1993, s. 455.
[73] Kułagin 2000a, s. 202–203.
[74] Kułagin 2000b, s. 147.
[75] Archiwum parafialne w Sołach, *Inwentarz...* 1934, k. 1r., zob. aneks III.
[76] Gorczyca 1996, s. 302.
[77] *Materiały*, cz. I, t. 3, 1995, s. 79, il. 106, 107.

Warto również wspomnieć osobę architekta Bronisława Wiktora, autora kościoła w Przedrzymichach Małych z r. 1924[78]. Świątynia nie przetrwała do dzisiaj, ale zachowane rysunki projektowe są w takiej samej konwencji
612–614 jak szkice Sół Adama Dubanowicza, podobnie jak projekt przebudowy kościoła w Starej Soli (1922–1928) autorstwa Wiktora[79]. Na formy preferowane przez wspomnianych architektów z pewnością wywarł wpływ opublikowany w r. 1910 w czasopiśmie „Architekt" *Projekt kościółka wiejskiego w Królestwie Polskim* Adolfa Szyszko-Bohusza[80].

Kształt kościoła w Sołach jest wynikiem dążności do stworzenia stylu narodowego, co ściśle wiązało się sięganiem do polskiej tradycji i romantycznym do niej stosunkiem, a zaowocowało m. in. zastosowaniem form barokowych. W dyskusji, jaka towarzyszyła ukształtowaniu się tego nurtu w architekturze dwudziestolecia międzywojennego, kładziono „nacisk na odnalezienie formy swojskiej nie przez naśladowanie stylów dawnych, ale przez rozwiązania nowoczesne. (...). Budownictwo kościelne tego czasu było mocno osadzone w tradycji historycznej, choć interpretacja dawnych motywów była swobodna, zdradzająca nowoczesny sposób podejścia do nich. Było to zresztą odzwierciedlenie tendencji występujących w całej polskiej architekturze owego okresu, podobna dominacja motywów swojsko-barokowych stanowi bowiem charakterystyczną cechę „stylu dworkowego""[81], który w budownictwie świeckim wyraził się nie tylko w budynkach mieszkalnych, ale również np. w architekturze dworców kolejowych, gdzie chętnie stosowano podcienia, elementy wolutowe, podkreślano nieregularność bryły czy mięsistość muru poprzez szerokie glify okien.

W wystroju wnętrza istotną rolę odgrywa polichromia autorstwa Piotra Siergijewicza, ze znaczną przesadą nazywanego „białoruskim Matejką"[82]. Artysta, uprawiający głównie malarstwo sztalugowe, w kościele w Sołach wykonał bogatą dekorację o cechach raczej klasycyzujących, wykazując biegłość zarówno techniczną, jak i kompozycyjną. Dzisiaj trudno ocenić jego dzieło, gdyż w znacznym stopniu uległo przemalowaniu. Znajdujące się na ścianach prezbiterium kompozycje historyczne *Obrona Częstochowy* i *Cud nad Wisłą*, wzmiankowane w inwentarzu z r. 1934[83], W. Bażenawa wzięła za dodatki współczesne[84].

---

[78] *Materiały*, cz. I. t. 8, 2000, s. 213–216.
[79] *Materiały*, cz. I. t. 5, s. 257–258.
[80] „Architekt", 1910, z. 9, s. 134, 135, tabl. 36.
[81] Stefański 2000, s. 151.
[82] Kozłowska-Głogowska 2003.
[83] Archiwum parafialne w Sołach, *Inwentarz* ...1934, k. 1v., zob. aneks III.
[84] Bażenawa 2001.

ANEKS I

Inwentarz kościoła parafialnego w Sołach z r. 1648, VUB, 57-Б.53-1066, k. 1r.–4 v.

Inwentarz rzeczy i aparatów kościoła solskiego roku 1648 m(iesią)ca septembra 16 dnia, czasu generalnej wizyty sporządzony przez w Bodze wielebnego Jmci księdza Jana Dowgiałłę Zawiszę, archidiakona wileńskiego, proboszcza oszmiańskiego, sekretarza JKMci i przy kościele pomienionym zostawiony

Srebro

Pixis albo puszka do Najświętszego Sakramentu srebrna, noga w niej sześciogranna, we dwa rzędy, z kątów sześć liniej postępujące wąsko do cirkuła gładkiego sześciogrannego, nad którym cirkułem okrągła gałka we trzy aniołki wybita, na dole i w górze essami troistymi ozdobiona. Karkab wszystek wyrzynany w kwiaty, o trzech aniołkach, samo corpus gładkie, circa labium circuł wkoło, sama wewnątrz nie złocista. Operculum puszki dosyć piękne, u dołu wkoło wybijane, a w drugi rząd koronkowane i sklepione, w pośrodku nomen JESUS okrągłe in radiis, na pukliki cztery słupki drążone, gałkami okrągłymi zaostrzone, od niższego sklepienia aż do drugiego wyższego, które także jest okrągłe; ku dołowi koronki, a na wierzchu okrągły puklik, na którym imago Crucifixi. Waży grzywien sześć i pół szósta skojca.

Kielich srebrny, złocisty wszystek, na nodze herb taki [rysunek h. Ostróg Ostrogskich], ilza o dwu aniołkach wybijana, a karkab wyrzynany u trzech aniołkach, corpus samo gładkie, na patenie krzyż kawalerski in serto, z obu stron złocistej; waży z pateną grzywien trzy, skojcy dwa.

Kielich na wybijanych floresach na nodze. Ilza we trzy aniołki, na karkabie także pozłocony, i wewnątrz et circa labium. Do niego patena po jednej stronie złocista, na niej nomen JESUS inserto cum circulo, z drugiej strony herb [rysunek h. Druck] z literami K (rystyna) D(rucka) S(okolińska). Waży z pateną grzywien trzy, skojców cztery.

Kielich na nodze okrągłej we dwa rzędy, na ilzej o trzech aniołkach, na [*k. 1v.*] karkabie semicirculastym, w floresy wybijany, zewnątrz i na patenie in medio i na krzyżu kawalerskim in serto pozłota; waży z pateną grzywien trzy.

Krzyż srebrny, noga na ośmiu semicirculach, z herbem takim [rysunek h. Druck] i z literami wkoło K(rystyna) D(rucka) S(okolińska) W(ojewodzina) P(ołocka) S(tarościna) B(olnicka) wybijana, ośmią liniej w górę in cos[s]um pod cirkuł sześciogranny koronczasty; ku dołowi postępując gałka składana argentea, w pośrodku sześciogranna, na wierzchu słupków sześć kręconych, w których fistula srebrna, a na niej circuł gładki sześciogranny. Sam krzyż składany, na czterech rogach troiste semicirkuły, na tychże rogach czterech z jednej strony quatuor Evangelistarum odlewani, złoceni i pasyjka in medio złocona, na drugiej stronie aniołków czterech odlewanych złocistych. In medio sedes reliquiarum okrągła, circulik płasko okrągły z sznurkiem. Waży ze wszytkim grzywien cztery bez skojca.

Ampułek para srebrnych gładko robionych, z nóżkami, nakryweczkami, z puklikami ostrymi na wierzchu, na jednej litera A i z antabkami ważą grzywien półtory i skojcy półczwarta.

Wotyw albo tabliczek srebrnych numero dwanaście, jedna niemała z tym napisem: Małyć dar sercem wielkim JESU oddawamy. Przyjmi a pomni na nas kiedy pomrzeć mamy. Effigies na niej S. Anna mettertiae, z drugiej strony napis Janusz Kiszka

etc. Łańcuszek u niej troisty z kolcem. Druga także mniejsza S. Annae mettertiae cum effigie B(eatissim)ae Virginis Mariae Maioris, na niej S.Z. et Coronatae. Trzy cum effigie Christi crucifixi, jedna od księdza plebana Gołębiowskiego, druga Aleksander Kuszel, trzecia z herbem [rysunek h. Druck] i z literami K(rystyna) D(rucka) S(okolińska) W(ojewodzina) P(ołocka) S(tarościna) B(olnicka) ważą grzywien półtrzecia i skojcy półszósta. Na mszale czerwonym aksamitem oprawnym w srebro, które jest to niżej opisane, ósma tabliczka srebrna, ■ dwu łańcuszkach cum effigie B(eati)ss(i)mae Virginis et puero Jesu w obłokach, u dołu cztery osoby męskie, a dwie białogłowskie, z herbami dwiema, na jednym Lilia [Gozdawa], litery S.A.R., na drugim trzy Trąby z literami M(ikołaj) R(adziwiłł). Dziewiąta tabliczka z dwiema kółkami, na niej effigies B(eati)ss(im)ae Virginis cum puero w obłokach z literami A. J. K. Dziesiąta cum imagine B(eati)ss(im)ae Virginis in nubibus, pod nią osoba klęcząca, buława z czapką przed tą osobą, bez kółka, z napisem na drugiej stronie Aleksander Eysmont. Jedenasta cum Imagine B(eatissimae) V(irginis) insertum cum puero Jesu, luna sub pedibus, [*k. 2r.*] napis: Sanctissima Virgo ora pro nobis, na drugiej stronie litery H. I. K. S. Dwunasta tabliczka mała cum imagine B(eati)ss(i)mae Virginis coronatae cum puero in nubibus, pod nią osoba klęcząca, czapka przed nią z piórem.

Pierścień złocisty niewielki z szmalcowanym krzyżykiem wyrysowanym, przy nim sznurek na kształt dyscyplinki, robiony ze srebra i złota kramnego ciągnionego.

U mszała czerwonego aksamitnego srebrnych narożników ośm wybijanych, po jednym aniołku pośrodku, in medio mszała z jednej strony odlewana tablica okrągła, wkoło oskrzydłona, na niej pasyjka cum imagine B(eatissimae) V(irginis) et S. Joannae, po tejże stronie druga tabliczka, na której herb w polu okrągłym taki [rysunek h. Dąbrowa] i J(anusz) K(iszka) S(tarosta) P(arnawski) W(ojewoda) P(ołocki). Na tej stronie dwa spionki przybite cum mediis lunis et stellis binis, po drugiej stronie tablica cum imagine B(eatissimae) M(ariae) V(irginis) puerolum gestantis, pod nią druga tabliczka z herbem takim [h. Druck] i litery K(rystyna) D(rucka) S(okolińska) W(ojewodzina) P(ołocka) po tejże stronie clausury srebrne dwie, mediis stellis cum lunis mediis. Mszał ten antwerpski, z regestrem, w szesnastu sznurach, z wierzchem okrągłym, perłami sadzonym.

Mosiądz, miedź, cyna, żelazo, spiż

Lichtarz wielki albo korona pośród kościoła zawieszona na łańcuchu żelaznym, mosiądzowa, pręt żelazny przez medium przechodzący, pod cyrkułem orzeł o dwóch głowach w koronach skrzydlastych, pod pazurami orła gałka okrągła zepsowana. Essów wszystkich dwanaście, na wierzchu sześć mniejszych, a ku dołowi sześć, z których trzy zepsowane, we średzinie essów trzy, pegazy skrzydlate in sedem mający. Lichtarzów albo essów przybitych pięć, lichtarzów wielkich spiżowych par dwie dużych, u dołu trzy graniastych, na jednej parze po trzy aniołki, druga para miejscami rysowana. Par dwie lichtarzów mosiądzowych, do tych rysowanych jednakich. Lichtarzów mosiądzowych mniejszych para, z których jeden zepsowany. Lampy mosiądzowe trzy, na troistych łańcuszkach mosiądzowych, z puklami i cyrkułami u wierzchu. Kadzielnica mosiądzowa o czterech łańcuszkach mosiądzowych.

[*k. 2v.*] Dzwonów trzy na dzwonnicy okowanych, na kościele czwarty, piąty przy ścianie u wielkiego ołtarza. Dzwonków do ołtarzów małych dwa, kociołków dwa, jeden w foncie, drugi do wody święconej. Zamków wielkich ślepych trzy, czwarty, piąty i szósty ■ tabernaculum i szafy. Kielich contrifałowy z pateną, i ampułka cynowa jedna z miseczką. Pręt żelazny ■ kłódką u chrzcielnicy. Żelazo do pieczenia opłatków złe i zepsowane.

Ornaty, kapy, antependia

Ornat czerwony złotogłowu weneckiego, kolumnowany pasamanem bantajerowym ab utrimque, frędzla wkoło błękitno-żółta, czerwona podszewka aksamitu prążkowego, cum toto. Ornat czerwony altembasowy, kolumna złotogłowu tureckiego, także czerwonego, ab utrimque pasaman srebrny, frędzla różnego jedwabiu, podszewka obłoczysta aksamitu florizowanego strzyżonego, cum toto.

Ornat błękitny złotogłowowy, z kolumną altembasową czerwoną, ab utrimque pasaman zielony, podszewka barchanu czerwonego, cum toto. Stuła tego ornatu wytarta.

Ornat atłasowy biały, kolumna ab utrimque złotogłowowa czerwona, z pasamanem czarno-białym koronczastym, z frędzlą czarno-biało-błękitno-żółtą, podszyty kitajką czerwoną, cum toto.

Ornat buracikowy żółtogorący, kolumna aksamitu czerwonego prążkowatego, ab utrimque pasaman pomarańczowy, frędzla biała, podszewka różna, cum toto.

Ornat furstatowy czarny, podszyty płótnem, nadnoszony, cum toto.

Kapa złotogłowu tureckiego czerwonego z wzorem wielkim, z lisztwami złotogłowu czerwonego niemieckiego, pasaman bantajerowy, frędzla wokoło błękitno-żółto-ceglasta. U szczytu gałka perłami sadzona, kutas karmazynowy ze złotem, podszewka czerwonej kitajki dupli, haftek para srebrnych w niej.

Kapa aksamitu gładkiego czarnego, szczyt [i] lisztwy adamaszku białego wzorzystego, pasaman żółto-czerwony, koronczasty, kutas z frędzlą jedwabiu czarno-białego, podszewka kraszeniny czerwonej, haftki spore srebrne.

Antependium aksamitu zielonego i czerwonego w przedziały gładkie, pasaman szychu żółtego, lisztwa do niego osobna, złotogłowowa, frędzla dostatnia karmazynowego jedwabiu kręconego, podszyte bagazją.

Antependium aksamitu kosmatego czerwonego w prążki, podszyte kraszeniną.

Antependium kitajki jasnozielonej, czerwonym kirem podszyte.

Antependium adamaszku czerwonego z drobnym wzorem, podszyte kraszeniną.

Antependium buracikowe czerwono-żółte wzorzyste, suknem [*k. 3v.*] czarnym podszyte. Antependium muchajerowe czerwono-zielono-błękitne w sztuczki duże, płótnem podszyte. Antependium sinteczane pstre, na kirze czerwonym.

Antependium płócienne grube […][65].

[*k. 4 r.*] Miscellanea

Adaucta praesente Andrea Bodanowicz, comme(ndario) soll(ens)i

Ołtarz w kościele po lewej stronie, wystawiony od Jmp. Krzysztofa Jagielowicza Kuszlańca, złocisty, cum imagine B(eati)ss(imae) Vir(ginis) [et] Trin(itatis) Sanctis, u tegoż ołtarza gradusy dwa suknem zielonym falendyszowym obite.

Dzwonek mały rysowany, od Jmp. Lewkowicza dany.

Okna kościelne restaurowane ex pia legatione Jejmp. Cibulskiej, to jest kop 10 lit.

Drzwi do kaplicy dębowe, z zamkiem ślepym.

Grzywien dwadzieścia pięć srebra legował na monstrancję Jmp. Daniel Poniatowski, wojski wendeński, której jeszcze legacji nie oddał Jmp. Krzysztof Poniatowski, cześnik miński, kolator.

---

[65] Opuszczono tu alby, humerały, komże i bieliznę ołtarzową.

Adaucta per Stephanum Poniatowski p(arochum) sollensem

Krzyż srebrny, kielich pozłocisty wszystek, ampułka srebrna.

Alb dwie. Humerałów, corporałów dwa

[*k. 4v.*] Kociołek mosiądzowy do święconej wody przy zakrystii. Ampułek para cynowych. Ręczników do zakrystii dwa. Do ołtarza ręczników cztery. Garnuszek miedziany do noszenia wody do zakrystii.

ks. Szczepan Poniatowski, p(leban) solski ręką swą.

ANEKS II

Umowa ks. Piotra Żylińskiego z Ankudynem Panfiłowem o budowę kościoła w Sołach z r. 1852, LVIA, 604-4-201, k. 116r.–117 v.

Ks. Piotr Żyliński, proboszcz parafialnego [kościoła] solskiego, niżej własnoręcznie podpisany, zawarłem dobrowolnie z budowniczem miasta gubernskiego Wilna Ankudynem [Karla] synem Panfiłowem a zbudowanie rzymskokatolickiego kościoła w miasteczku Sołach w guberni wileńskiej, powiecie oszmiańskim położonym, na poniżej wymienionych i nawzajem dobrowolnie przyjętych warunkach.

1. Ja niżej podpisany Ankudyn Karlow syn Panfiłow obowiązuję się z drzewa sosnowego już opiłowanego, a w części jeszcze nie obrobionego, budować kościół według danego mnie planu, w niczym od tegoż planu nie odstępując oraz zachowując się i stosując się najściślej we wszystkim, co mnie będzie wskazanym przez miejscowego proboszcza, W ks. Piotra Żylińskiego.

2. W powyższem budowaniu szwele położyć, one osmalić. W nich zrobić felcy do tarcic, żeby chroniło podmurowanie od słot i deszczu. Budować czysto – węgły i ściany na obie strony oskładować szczelnie pod drakę układnie i wewnątrz oheblować. Ściany mają być wysokości nie licząc szwel i gzymsu wierzchowego arszynów pełnych dwanaście, z przodu zaś na dwóch wieżach budujący się od fundamentu aż do gzymsu, który ma oddzielać wieże od ogółu budowli. Dalej ma się budować wieża, odstępując na około trzy ćwiercie arszyna. Wieże wyższe do wysokości trzech arszynów, następnie znowu gzyms, i od tego gzymsu odstępując trzy ćwiercie arszyna budować się ma wieża węższa, takoż od trzech arszynów wysokości. Tu znowu ma się kończyć gzyms, nad który w proporcji mają być podniesione wieże wyżej szczytu dachu, gdzie mają zakończyć te wieże krzyże żelazne. Ufundowanie zaś tych krzyżów, porobienie ryn do ścieku wody, opierzenie wszystkich gzymsów gontami, należeć mają do mnie, Ankudyna Panfiłowa. W jednej z tych wież, wchodząc do kościoła, po lewej ręce, mają być zrobione wschody prowadzące najpierw na chór, a dalej na sufit kościelny i pod krzyż. W chórze podłożyć belki pod podłogę i trzy belki na nawę kościoła wypuszczone – środek powinien być zrobiony półokrągło. Cały chór w składzie filongowym obity być ma i gzymsem pięknym ozdobiony. Pod tenże chór powinny być postawione dwa pilastry czyli słupy, z zrobionemi do nich drzwiami, do połowy filongowemi. Drzwi po bokach mają być jedne głuche, drugie otwierające się, takoż filongowe.

[*k. 116v.*] 3. Drzwi [wąskie] zrobić gładko, czysto, szczelnie, w kształcie gotyckim, drzwi jedne wchodowe, a dwoje bocznych to jest: jedne od wejścia do kościoła, drugie do zakrystii jednostajne oraz w tejże zakrystii drzwi mniejszych dwoje –

z zakrystii na ambonę drzwi podwójne filongowe jedne, drzwi na chór dwoje, jedne u dołu, drugie u góry, a naprzeciw tych drzwi także dwoje [do] składu – jedne u dołu, drugie u góry, nadto u sklepu pod kościołem będącego drzwi podwójne, rozmykające się. Drzwi takowe w ogólności mają być zrobione gładko, szczelnie, a troje drzwi, to jest wielkie wchodowe i dwoje – jedne od wejścia do kościoła, a drugie do zakrystii, futrowane. Okna powinny być w guście gotyckim, futrowane, w uszakach gładko i szczelnie obrobionych, a okien takowych ma być po pięć bocznych (czyli 10), jedno półowalne wielkie od frontu i dwoje mniejszych, jedno w zakrystii, a drugie w składzie. Do okien będących w zakrystii i składzie zrobić okiennice wewnątrz i tak drzwi, jak i okna osadzić.

4. Belki pod podłogą w nawie kościoła, zakrystii, składzie i dwóch wieżach powinny być pod grundwagę najakuratniej urządzone i położone. Na tych belkach podłoga najpierw z desek prostych nieheblowanych, które mają być wpuszczone do tychże belek, na wierzch zaś podłoga z dylów heblowana, wpuszczona na czopy, nie prosto, lecz kątownie kładziona w zygzaki być powinna, tak że każda deska ma zawierać w sobie tylko łokci dwa, która przybijać się powinna ćwiekami pod fryz tak, żeby główek od ćwieków nie było widać. W prezbiterium zaś podłoga powinna być na ćwierć łokcia podniesiona i przedzielona od nawy kościoła stopniem od ćwierć łokcia, na którym ma być umocowana kratka w kształcie półokrągłym, od węgła zakrystii do węgła składzika. Z zakrystii wejście na ambonę, gdzie mają być wysunięte belki trzy na umocowanie tejże ambony na winklu w samej zakrystii. Wschody prowadzące na ambonę mają być roboty stolarskiej z opierzeniem filongowem. Ambona zaś sama z gzymsem także stolarskiej roboty, z takimże filongowem opierzeniem, ma być podług planu na to wskazanego.

5. Do trzeciego ołtarza N. Panny, po prawej ręce od wejścia do kościoła, mają być zrobione filary okrągłe, gładko, czysto, optycznie. Pod filary mają być zrobione kapitele, u dołu i góry ozdobione rozetami według wskazanego planu.

[*k. 117r.*] 6. Trepy do ołtarza powinny być przed wielkim ołtarzem o trzech kondygnacjach, półokrągłe, i do dwóch bocznych ołtarzy trepy podwójne.

7. Na ścianach kościoła ułożyć belki oheblowane oskludowane. Belki mają być wysokości cali 10, szerokości cali 9 – na tych belkach ułożyć sufit gładko w fije i też belki podbić gładko, czysto, optycznie, półokrągło w nawie całego kościoła. Takież stołowanie w zakrystii.

8. Na całym kościele postawić krokwie, związać one, wpuścić w belki szczelnie i gładko. Postawić kościół i pokryć gontami dwukrotnie, i w tyle kościoła na dachu zrobić kopułkę z mocnem wiązaniem i zamieszczeniem u wierzchu tej kopułki krzyża, a wewnątrz tej kopułki umieścić sygnaturkę.

9. Do wewnątrz kościoła zrobić po sześć z jednej i tyleż z drugiej strony ławek wydzielonych, mocno ugruntowane, wpuszczone w dyle, obite gzymsem czyli w listewki wyheblowane i umocowane klejem.

10. Prócz zbudowania kościoła, tymże kontraktem ja, Panfiłow, obowiązany jestem z dzwonnicy przy kościele na starym miejscu dziś będącej, zrobić kaplicę. Dach zrzucić, nowy o kilka wianków podwyższyć, z wysunięciem czterech belek i pod te belki umieścić cztery filary. Także oną podwyższyć i nowe szwele podłożyć. Ścianę jedną wyrzucić i zrobić na środku drzwi, i tylne drzwi założyć gładko drzewem. Na tejże kaplicy ułożyć sufit, pokryć i na wierzchu krzyż umieścić oraz zrobić dwa okna i ołtarz, dać podłogę i sufit.

11. Prócz zbudowania nowego kościoła podług powyższego opisania, ja, Ankudyn Karłow syn Panfiłow, obowiązany jestem nadto stary kościół tak wewnątrz jako i zewnątrz rozebrać i po wyprowadzeniu całej budowli z nowego materiału kończyć obowiązany jestem materiałem ze starego kościoła, przeto przy rozbieraniu tego ko-

ścioła starego mam dopilnować, żeby żadnego w tym materiale nie było ubytku i rozebrany materiał ułożyć na wskazanym miejscu.

12. Ponieważ przy zawieraniu niniejszej umowy niepodobna jest wszystko wyrazić i opisać, przeto: że we wszystkim do tego co mnie W ks. Piotr Żyliński, proboszcz kościoła solskiego, rozkaże – to wszystko dopełnić i załatwić obowiązany jestem pod największą za wszystko odpowiedzialnością, oraz żeby w rozebraniu starego kościoła na wszelkim materiale nie było żadnego uszczerbku i szkody.

13. Całą tę robotę przeze mnie przyjętą dopełnić mam moim robotnikiem, za których wszelką we wszystkim odpowiedzialność na siebie przyjmuję.

[*k. 117v.*] Za całą powyżej opisaną robotę ja, ks. Piotr Żyliński, proboszcz kościoła solskiego, obowiązany jestem zapłacić bez żadnej ordynacji rubli srebrem sześćset osiemnaście i beczkę żyta następną koleją.

Przy zawarciu następnej umowy rb. 23, po ułożeniu pięciu wianków rb. 50, zaś do wyprowadzenia pod okna rb. 27, po doprowadzeniu pod dach rb. 100, po zaciągnięciu belek i krokwi i obłaceniu onych i nakryciu gontami rb. 100, ułożeniu belek pod podłogę, ułożeniu podłogi, zrobieniu drzwi i okien rb. 100, po ukończeniu zaś całej roboty tym kontraktem objętej pozostałe rb. 218 i żyta beczkę oddać i wypłacić obowiązany jestem.

Takową umowę, dobrowolnie między nami w dniu dzisiejszym zawartą, podpisem rąk własnych przy świadectwie pieczęci stwierdzamy.

Działo się roku 1852 m(iesią)ca sierpnia 1 dnia, w plebanii solskiej.

Ks. Piotr Żyliński, administrator solskiego kościoła
Ankudyn Panfiłow [cyrylicą]

ANEKS III

Opis i inwentarz kościoła parafialnego w Sołach z r. 1934, Archiwum parafialne w Sołach, bez sygnatury, k. 1r.–2v.

Inwentarz solskiego parafialnego kościoła

Miasteczko Soły, powiatu oszmiańskiego, położone nad rzeką Oszmianką, przy stacji kolejowej w odległości od Wilna 43 kilometry. Mieszkańców w samym miasteczku 500 dusz. Solska parafia została erygowana przy końcu XVI wieku, kościół uposażony został głównie przez Halszkę Radziwiłłównę, wojewodzinę wileńską. W roku 1656 kościół drewniany parafialny został spalony przez Moskali. Za króla Jana Kazimierza po raz drugi kościół został spalony przez Szwedów. W roku 1812 w Sołach parafialny kościół został spalony przez Moskali uciekających przed wojskiem francuskim. W roku 1915 w czasie walk niemiecko rosyjskich został spalony przez Kozaków z całym wewnętrznym urządzeniem. W roku 1917 do kaplicy grobowej Koczanów na cmentarzu grzebalnym przybudowano kościół drewniany tymczasowy, [gdzie] nabożeństwo się odprawiało do pokonsekrowania nowego kościoła w roku 1934.

Projekt kościoła opracował inż. Adam Dubanowicz, rozpoczęto budować w roku 1926 dnia 10 lipca przez księdza Władysława Kurpis-Garbowskiego, proboszcza parafii solskiej. Poświęcił kamień węgielny w roku 1927 dnia 24 VI przewielebny ks. kanonik Karol Lubianiec.

Budowa kościoła trwała trzy lata, po przerwie jednego roku przystąpiono do budowy sklepienia, chóru, kruchty i podcienia, w następnym zaś roku przystąpiono do malowania wewnątrz i wykończenia wewnętrznego urządzania.

Kościół nowy stanął na zgliszczach ostatnio spalonego przy rynku, zwrócony frontem na wschód, o jednej wieży, krzyżowy, jednonawowy, styl kościoła można nazwać mieszany, przewaga baroku, w charakterze polskim z motywami współczesnymi. Kościół stanął na mocnym fundamencie, [*k. 1v.*] cokół wykonano z kamienia ciosanego t.zw. mozaika szara, ściany murowano w tak zwany mur mieszany: na zewnątrz kamień łamany, wewnątrz zaś cegła.

Obramowanie kościoła zrobiono skarpami z kamienia ciosanego. Przy głównych drzwiach filary wykuto z kamienia, jak również głowice. W podcieniu przy wejściu bocznymi drzwiami wykuto z kamienia kolumny beczkowe i do nich kapitele.

Wieża z krzyżem wynosi 33 metry, krzyż ustawiono na złoconej miedzianej gałce. Na samym kościele wieżyczka-latarnia z drzewa, obszyta blachą, ma 8 okien, na szczycie wieżyczki podobny krzyż jak i na głównej wieży, ze złoconą miedzianą gałką. Wielka wieża zaopatrzona jest w piorunochron. Po lewej stronie kościoła na wysokości 12 metrów na cokole umieszczono tymczasowo figurkę św. Władysława króla, z betonu i żelaza. Kościół pokryto dachówką karpiówką, wieża zaś, wieżyczka, zakrystia, kapliczka pokryte są blachą cynkowaną, pomalowaną na kolor czerwony. Gzymsy, attyka i rynny deszczowe również zrobione z blachy cynkowej. Schody przy głównym wejściu, do pogrzebowej kaplicy i do zakrystii wykuto z kamienia. Przy zakrystii zbudowany murek zamiast poręczy i umieszczono kulę wykutą z kamienia. Przy podcieniu stopnie zrobiono z kamienia, posadzkę w podcieniu również wykonano z kostki kamiennej. Rozmiar kościoła: długość 52 metrów, szerokość 31 metrów i wysokość 25 metrów. Cały kościół jest wewnątrz malowany artystycznie, dekoracji większości wykonał artysta malarz Feliks Tobera, obrazy prawie wszystkie i częściowo ornamenta wykonał artysta malarz Piotr Sergijewicz. Techniką malarstwa jest kazeinowa tempera w kolorach żywych. Prezbiterium jest niższe od nawy głównej, zaokrąglone. Na głównej ścianie namalowana N. M. P. Królowa Polski w otoczeniu aniołów, u dołu z jednej strony św. Kazimierz, z drugiej św. Stanisław klęczący, sklepienie przyozdobione chórami anielskiemi. Po prawej stronie scena „Cud nad Wisłą", po lewej stronie na ścianie „Obrona Częstochowy". Prezbiterium oddzielone [*k. 2r.*] od nawy kościoła balaskami drewnianymi, pomalowanymi pod dąb. Z lewej strony prezbiterium mieści się mała loża, również oddzielona balaskami od prezbiterium. W kopule namalowane Zesłanie Ducha Świętego, na żaglach pod kopułą ewangeliści: św. Mateusz, św. Jan, św. Marek i św. Łukasz, w dole na arkach dekoracyjne postacie czterech aniołów. W kaplicy N. M. P. cztery obrazy Zwiastowanie, Nawiedzenie, Narodzenie i Pokłon trzech Królów. W kaplicy Św. Józefa cztery obrazy: Zaślubiny, Sen św. Józefa, Ucieczka do Egiptu i Św. Józef przy pracy. Dalej w głównej nawie po prawej stronie obrazy: Cudowne rozmnożenie chleba, Pan Jezus i jawnogrzesznica, na sklepieniu Burza na morzu i Modlitwa Pana Jezusa w ogrodzie oliwnym. Po lewej stronie Wskrzeszenie Łazarza, Uzdrowienie ślepego, na sklepieniu Cudowny połów ryb i Pocałunek Judasza. Pod chórem Wypędzenie kupczących ze świątyni. W bocznej nawie obraz Św. Teresy od Dzieciątka Jezus. Pod wieżą [w] kaplicy pogrzebowej na głównej ścianie obraz Zdjęcie z krzyża.

Ołtarz główny w stylu barokowym. Płyta - mensa około 3 m. wykonana z kamienia miejscowego, oparta na 4 słupach kamiennych, obmurowana z dołu cegłami i otynkowana. Górna część ołtarza drewniana, malowana pod dąb. Tarcza środkowa rzeźbiona, tabernakulum wybite białym jedwabiem, [stopnie] półokrągłe, za ołtarzem piscyna. Ołtarz N. M. Panny wymurowano z cegły, górna część nie wykończona, również taki sam ołtarz nie wykończony w kaplicy Św. Józefa.

Chór zbudowano żelazno-betonowy, wsparty na dwóch kolumnach. Na chórze ustawiono szafę organową, przygotowano piszczałki drewniane nie zmontowane. Organ ma być na 16 głosów.

Wszystkie ramy okienne są robione z żelaza i naszklone szkłami kolorowymi tymczasowo, gdyż w przyszłości mają być witraże, również okienka szczytowe ramy żelazne.

Ambona żelazno-betonowa, łódź stylizowana, po prawej [*k. 2 v.*] stronie, w rogu pod kopułą.

Posadzka tymczasowa w całym kościele betonowa, w prezbiterium, w kaplicy Św. Franciszka i w zakrystii drewniana, ułożona w jodełkę i zaprawiona lekko farbą. Po lewej stronie prezbiterium kaplica Św. Franciszka, w której wymalowano dwa obrazy: Św. Franciszek pod krzyżem, na bocznej ścianie Św. Franciszek wśród zwierząt. Po prawej stronie prezbiterium zakrystia o dwóch oknach z dubeltami, na zewnątrz zakratowana, w ścianie są szafy kredensowe i górne szafki na archiwum kościelne, kredens dębowy i klęcznik.

Z zakrystii przechodzi się do przedsionka prowadzącego na ambonę, do piwnicy umieszczonej pod zakrystią i wyjścia na cmentarz. Przy budowie kościoła dołożył pomocy i starania parafianin Bonifacy Trachniewicz i sporo rzeczy dla tego kościoła kupił, jak również pracą i prowadzeniem rachunkowości sporo dopomógł Józef Zacharzewski. Całą pracą kierował ksiądz Władysław Kurpis-Garbowski, proboszcz parafii solskiej [...][86].

---

[86] Pominięto tu pozostałą część inwentarza: naczynia, szaty, bieliznę, drobne sprzęty oraz opis budynków plebańskich.

Katarzyna Uchowicz

KAPLICA GROBOWA KOCZANÓW W SOŁACH

1. Historia

Kaplica została wzniesiona zapewne w r. 1908, z którego pochodzi projekt, na którym znajduje się nazwisko Koczan[1]. Pojawiło się także w inwentarzu z r. 1932[2]. Byli to zapewne solscy parafianie, o których jednak nic bliżej nie wiadomo. *662–665*

Po spaleniu się w r. 1915 kościoła parafialnego, nabożeństwo przeniesiono do kaplicy, do której w r. 1917 dobudowano drewnianą nawę, rozebraną po wzniesieniu nowego kościoła w Sołach[3].

2. Opis

2.1. Architektura

Usytuowana na cmentarzu na zach. skraju wsi, na osi bramy cmentarza i głównej alejki. Neogotycka. Murowana, tynkowana, na podmurówce z bloków kamiennych. Na planie kwadratu z częścią prezbiterialną zamkniętą trójbocznie, oszkarpowana, z kryptą z ośmioma niszami na trumny, usytuowanymi w dwóch rzędach. Wnętrze jednoprzestrzenne, sklepione krzyżowo. Okna ostrołukowe, rozglifione, w ścianach bocznych szerokie, na zamknięciu części prezbiterialnej wąskie. W przyziemiu niewielkie okna krypty w kształcie leżącego prostokąta. Drzwi wejściowe żeliwne, dwuskrzydłowe, *666* *662*

---

[1] LVIA, 382-2-1719, projekt wykonany w Wileńskim Biurze Budowlanym, 9 VI 1908: widok fasady i elewacji bocznej, rzut poziomy, rzut krypty oraz przekrój.

[2] Archiwum parafialne w Sołach, *Opis inwentarza ruchomego i nieruchomego należącego do kościoła w Sołach*, 1932, k. 1t.

[3] *Ibidem.*

ozdobione płycinami o wciętych narożach, z aplikacjami z ułożonych krzyżowo liści akantu i rozetek. Zejście do krypty pośrodku kamiennej posadzki zamknięte metalowymi dwuskrzydłowymi drzwiami z kolistymi uchwytami.

666 Fasada gładka, jednoosiowa z trójkątnym szczytem, ujęta uskokowymi szkarpami. Portal ostrołukowy, głęboki, dwuuskokowy, z parami pseudokolumn o kostkowych kapitelach po bokach. W szczycie ślepy oculus w tynkowanej opasce o wyciętych schodkowo narożach, tak samo uformowane tynkowe listwy wzdłuż boków szczytu. Elewacje boczne gładkie, przedzielone daszkiem na wysokości uskoku szkarpy. Dach wysoki, dwuspadowy, kryty blachą podobnie jak smukła, sześcioboczna wieżyczka na sygnaturkę z ostrołukowymi prześwitami. Szczyt i sygnaturka zwieńczone metalowymi, ażurowymi krzyżami.

2.2. Wyposażenie

Ołtarz prowizoryczny drewniany, na nim tabernakulum, ok. poł. w. XIX, z czterema kolumienkami korynckimi, malowane na biało, ze śladami złocenia[4] i 6 drewnianych, klasycyzujących lichtarzy z ok. poł. w. XIX, o kolumnowych trzonach i sześciennych, kanelowanych podstawach, pomalowanych na szaro i brązowo. O ścianę prezbiterium oparta marmurowa tablica z owalnym otworem po zniszczonym porcelanowym zdjęciu i napisem „Ks. Dziekan | Władysław Matulis | 1886–1967 | Requiescat in pace".

Sygnaturki: 1. z literami LOPP (Liga Ochrony Przeciwpowietrznej) i *W*; 2. ze szlakiem z gwiazdek u dołu płaszcza.

Wśród resztek jednej z trumien tabliczka z napisem: „Aleksandra | z Koczanów Pesko | zm. 8 maja 1914 r. | w wieku 23 lat".

3. Stan zachowania

Kaplica nie jest obecnie użytkowana. Stan techniczny budynku można określić jako dość dobry, natomiast wnętrze nosi wyraźne ślady wieloletniego opuszczenia: pozbawiona wyposażenia, okna przesłonięte tekturą, brudne ściany z licznymi odpryskami farby.

4. Zarys problematyki artystycznej

Kaplica została wzniesiona w momencie, gdy neogotyk kojarzony z budownictwem kościelnym, osiągał końcową fazę popularności. Jej forma, aczkolwiek poprawna, nie odbiega od obiegowej przeciętności. Zachowany projekt, niewątpliwie wykonany przez profesjonalnego architekta, niestety nie jest

---

[4] Zapewne z kościoła solskiego, wzniesionego w latach 1852–1853, w którym wyposażenie malowane było na biało, ze złoceniami.

sygnowany. Brak mu też wyrazistszych cech indywidualnych, które pomogłyby zidentyfikować autora. Można się jedynie domyślać, że był nim jeden z ówczesnych architektów gubernialnych, trudno jednak rozstrzygnąć, czy mógł to być Wilhelm Sroka, który w r. 1906 zaprojektował bardzo podobną, choć bogatszą o trzy ostrołukowe okna w fasadzie, kaplicę Św. Rocha w Grandziczach pod Grodnem[5].

[5] Kułagin 2000a, s. 178, reprodukcja projektu kaplicy w Grandziczach, arch. W. Sroka, 1906 (NGAB Grodno, 8-2-1842).

Katarzyna Uchowicz

KOŚCIÓŁ FILIALNY P.W. ŚW. JANA CHRZCICIELA W WĘSŁAWINIĘTACH

1. Historia

Wieś Węsławinięta (Węsławięta, Węsławienięta, Więsławienięta, obecnie Asławieniaty) leży ok. 3 km na pd. zach. od Smorgoń, w dawnym pow. oszmiańskim woj. wileńskiego. Dziś znajduje się na Białorusi, w rejonie smorgońskim obwodu grodzieńskiego.

Najstarsza o niej wzmianka pochodzi z r. 1585; była wówczas jednym z folwarków w dobrach Murowana Oszmianka, należących do Mikołaja Moniwida Dorohostajskiego, wojewody połockiego[1]. W r. 1646 przeszły one w posiadanie Sapiehów poprzez małżeństwo ich ostatniej dziedziczki Zofii Monwidówny Dorohostajskiej (zm. 1653) z Tomaszem Kazimierzem Sapiehą, oboźnym lit. (zm. 1654); po ich bezpotomnej śmierci dobra objął Jan Fryderyk, brat Tomasza, po którym odziedziczył jego syn, Kazimierz Władysław. W r. 1678 nabył je Hieronim Ważyński, starosta tyrkszlański[2]. W r. 1692, przy podziale majątku dokonywanym przez jego synów, Węsławinięta otrzymał Hieronim Sebastian[3]. Dalsze dzieje miejscowości nie są udokumentowane aż do r. 1815, kiedy wspomniana jest wśród majętności nabytych wraz ze Smorgoniami przez Karola Przezdzieckiego[4].

W r. 1826 Wacław Przezdziecki ufundował w Więsławiniętach prywatną kaplicę p.w. Św. Jana Chrzciciela, która w r. 1831 r. została przejęta przez prawosławnych, odzyskana przez katolików w r. 1918[5]. Parafia, erygowana w r. 1921, należała do dekanatu oszmiańskiego diecezji wileńskiej.

---

[1] Jankowski, cz. 1, 1896, s. 141.

[2] *Ibidem*, s. 345.

[3] *Ibidem*, s. 347.

[4] Jankowski, cz. 3, 1898, s. 177.

[5] *Catalogus ecclesiarum* 1939, s. 93, podaje, że była to kaplica prywatna; inwentarz z r. 1936: LVIA, 694-5-712, k. 6r. określa ją jako publiczną.

Kaplica była drewniana, na planie czworoboku, pobielana, kryta gontem. W ołtarzu gł. znajdowała się rzeźba *Chrystusa Ukrzyżowanego*, w bocznych obrazy: w jednym *Chrzest Chrystusa* i *Serce Pana Jezusa*, w drugim *Św. Teresa od Dzieciątka Jezus*. W latach 1928–1929 staraniem ks. Zygmunta
667 Żejdisa ze składek parafian wzniesiono nowy kościół. Projekt arch. Władysława Obuchowskiego z 5 II 1928, zatwierdzony 20 VI 1928 przez wileńską kurię metropolitalną[6], został wkrótce zrealizowany. Starą kaplicę rozebrano 23 IV 1929[7], a 22 XII 1929 dziekan oszmiański ks. Paweł Piekarski poświęcił nowy kościół, który zachował wezwanie Św. Jana Chrzciciela. Wobec trudności finansowych, które miała nowo utworzona parafia, do r. 1936 budowla nie była jeszcze wewnątrz ukończona[8].

Wyposażenie było dosyć ubogie, przeniesione ze starej kaplicy. Składały się na nie: ołtarz gł. z rzeźbą *Chrystusa Ukrzyżowanego*, ambona, chrzcielnica, dwa konfesjonały i trzy olejne obrazy, rozwieszone na ścianach. Sprzęty i naczynia liturgiczne to: monstrancja, kielich z pateną, relikwiarz św. Kazimierza i lichtarze. Zespół szat liturgicznych stanowiło 10 ornatów i 5 kap[9].

Po II wojnie światowej kościół zamknięto i urządzono w nim klub, który istniał tu do lat siedemdziesiątych w. XX. Potem budynek rozebrano. Pozo-
669 stała podmurówka z regularnych ciosów granitu, której zarys i wymiary pokrywają się z projektem. Przekazy ikonograficzne nie zachowanego kościoła
668 to, oprócz projektu, pocztówka z ok. 1930, z ogólnym widokiem od pn. zach.[10] oraz fotografia z portretem proboszcza na tle budowli, zawieszona w zakrystii w obecnym kościele.

W r. 1990 mieszkańcy wsi adaptowali budynek d. remizy strażackiej. Restytuowaną parafię obsługiwali odtąd proboszczowie ze Smorgoń. Kościół jest filią tejże parafii, stanowiącej również siedzibę dekanatu diecezji grodzieńskiej.

Proboszczowie kościoła w Węsławiniętach: Kajetan Sufranowicz (1928), Zygmunt Żejdis (1928–1929), Edward Kaczyński (do 1936), Edmund Jankianiec (1936–1939), od 1991 obsługiwana przez proboszczów w Smorgoniach, Henryk Kulaszewicz (2003).

2. Opis

2.1. Architektura

669 Kościół stanął ok. 1,5 km na pd. od wsi, obok cmentarza. Był orientowany, drewniany, konstrukcji zrębowej, szalowany, na podmurówce z prostokąt-
667 nych ciosów czerwonego i szarego granitu[11]. Złożony z trójnawowego kor-

---

[6] LVIA, 694-5-713, k. 1r.–15r.; drugi egzemplarz również w LCVA, 154-1-1263, ale z innymi adnotacjami, zob. Ruszczyk 2001, s. 272.

[7] LVIA, 694-5-714, k. 1r.

[8] LVIA, 694-5-712, k. 6r.–8v.; LVIA, 694-5-709, k. 1 r.–8r.

[9] Opis na podstawie projektu i fotografii, zob. też Ruszczyk 2001, s. 272.

[10] LNM, inw. EMiK 152, kościół w Węsławiniętach, pocztówka, ok. 1930.

[11] LVIA, 694-5-712, k. 6r.–8v.

pusu i wyodrębnionego w bryle, trójbocznie zamkniętego prezbiterium od frontu, do którego od pn. przylegała zakrystia i przedsionek, od pd. kaplica. Korpus trójnawowy, kwadratowa wieża, ujęta od pn. składzikiem, od pd. kaplicą grobową. Wnętrze kryte stropem, nawy rozdzielone dwoma parami zdwojonych słupów wspierających gzyms.Prześwity tęczy i chóru muzycznego, umieszczonego w obrębie wieży, zamknięte trójbocznie. Okna prostokątne, w nawach bocznych podwójne, w prezbiterium wyższe, zamknięte półkoliście. Elewacje boczne pięcioosiowe. Wieża zwężająca się ku górze, o dwóch kondygnacjach, rozdzielonych okapowym gzymsem, zwieńczona czworoboczną latarnią. Nad prostokątnym wejściem ganek z trójspadowym daszkiem wspartym na rysiach, poprzedzony sześcioma granitowymi schodkami. W pierwszej kondygnacji wieży okrągłe małe okienko, w drugiej prostokątne, zdwojone, przedzielone listwą niemal na całą wysokość. Dachy kryte gontem: nad nawą gł. trójspadowy, nad bocznymi pulpitowe, nad prezbiterium wielopołaciowy, na wieży i latarni namiotowe. Przed kościołem, po prawej, stronie znajdowała się murowana z kamienia dwukondygnacyjna dzwonnica[12].

Obecny kościół znajduje się w zaadaptowanym budynku remizy, wzniesionej w r. 1938 przez Ochotniczą Straż Pożarną w Węsławiniętach. Usytuowany przy skrzyżowaniu dróg, w pn. części wsi, otoczony drewnianym ogrodzeniem. Budynek z ciosów kamienia polnego, 1990 uzupełniony o przybudówkę z cementowej cegły. Na planie litery L. Dłuższe skrzydło z jednoprzestrzennym wnętrzem przekrytym sufitem, w krótszym salka. Prostokątne wejście umieszczone pod narożnym podcieniem wspartym na betonowym słupie. Do kruchty przylegają od pn. dwa małe pomieszczenia na planie czworoboku – jedno pełni funkcję zakrystii i składziku, drugie spowiednicy. Okna prostokatne: w elewacji zach. (wejściowej) pionowe na osi (zakrystia) i poziome (spowiednica), w elewacjach bocznych po trzy poziome (dwa w ścianie pd. przerobione z otworów wjazdowych do remizy), z witrażami przedstawiającymi symbole Męki Pańskiej. Dach dwuspadowy, pobity blachą. Nad częścią wejściową kwadratowa ślepa wieża z dachem namiotowym i czterema mniejszymi, analogicznymi daszkami w jej narożnikach, wszystkie zwieńczone metalowym krzyżem na kuli. W elewacji pd. prostokątna marmurowa tablica z napisem: W ROCZNICĘ XX-LECIA ODZYSKA | NIA NIEPODLEGŁOŚCI I UPAMIĘ- | TNIENIA PO WSZE CZASY TEGO | RADOSNEGO FAKTU TU ZOSTAŁA | WZNIESIONA TA REMIZA PRZEZ | O.S.P I MIESZKAŃCÓW WSI | WĘSŁAWINIĘTA | w Węsławinięt. 11. XI. 1939.

671–673 *670, 674* *675*

2.2. Wyposażenie

W ołtarzu gł. rzeźba *Chrystus Ukrzyżowany*, przed poł. w. XVIII, drewniana, polichromowana. *678*

Kropielnica granitowa, z datą *1833* (lub 1838?). *676*

Konfesjonał neobarokowy, ludowy, mal. farbą olejną, w. XX.

---

[12] LNM, inw. EMiK 152.

677 Feretron, 1. ćw. w. XX, na stoliku, w snycerskim obramieniu z wici akantowej, mal. na biało ze złoceniami, z obrazami: *Matka Boska Ostrobramska* i *Chrystus w koronie cierniowej*, na blacie stolika pary świeczników w formie klęczących aniołów, sztancowane z posrebrzanej blachy.

679 Rzeźba *Chrystus Ukrzyżowany,* drewniana, o charakterze ludowym, w. XIX/XX.

681, 680 Krzyż procesyjny, 1. ćw. w. XX, biały metal.

Krucyfiks ołtarzowy, neogotycki, pocz. w. XX, o gwiaździście zakończonych ramionach z kwiatonami w formie lilijek, z odlewaną figurką *Chrystusa*; stopa sześciokątna, na trapezoidalnych płycinach nakładane reliefowe Arma Christi, wewnątrz sześciobocznego, ażurowego cokołu o ostrołukowych arkadach – kielich.

3. Zarys problematyki artystycznej

667 Nie zachowany kościół drewniany powstał wg projektu Władysława Obuchowskiego z 1928 r. Tenże architekt rok wcześniej wykonał prawie identyczny projekt dla wzniesionego w latach 1927–1928 kościoła p.w. Matki Boskiej Bolesnej w Narwiliszkach (obecnie w granicah Litwy)[13]. Różnice pomiędzy obu realizacjami powstały na skutek zaleceń kurii, która uzależniła zatwierdzenie projektu od zmiany kształtu hełmu wieży, gdyż przypominał kopułę cerkiewną[14]. Nie była to jedyna zmiana. W piśmie Urzędu Wojewódzkiego Wileńskiego z 20 IX 1928 r., akceptującym szkic projektowy, napisano: „Projekt akceptuje się jako szkic, z tem, by proj. (na podstawie rzeczonego szkicu) był wykonany z uwzględnieniem: 1. okna bliźniacze należy zbliżyć do siebie, oddzielając tylko jednym słupem, okno nad ołtarzem należy skasować. 2. hełm wiążący wieżę należy nawiązać ściśle do tradycji bud. kościelnego, a nie cerkiewnego. 3. rysie nad wejściem głównym nie są skomponowane z dachem. Należy je przeprojektować nasuwając daszek tak, by był nasunięty nad rysiami tworząc okap"[15]. Przy budowie kościoła zastosowano się do tych wytycznych. Pozostałe zmiany dotyczyły kształtu prezbiterium i ujmujących je aneksów (w Narwiliszkach jest ono węższe, zamknięte pięciobocznie, aneksy kwadratowe). Zmiany dotyczyły również wnętrza: w Narwiliszkach chór wysunięty jest balkonowo, wsparty na dwóch kolumnach, w Węsławiniętach znajdował się w obrębie wieży, otwarty do nawy szerokim, trójbocznie zamkniętym prześwitem.

Wg tegoż projektu został również wzniesiony kościół w Dalekich w pow. brasławskim, zbudowany w r. 1928[16]. W r. 1932 z prośbą o wypożyczenie

[13] LVIA, 694-5-3102, 1r.–11r., projekt kościoła w Narwiliszkach: sytuacja, rzut, trzy przekroje, trzy elewacje, zatwierdzony 8 III 1927, zob. Ruszczyk 2001, s. 250.

[14] LVIA, 694-5-713, k. 1r.

[15] LCVA, 154-1-1263, projekt kościoła w Węsławiniętach.

[16] *Zbor pomnikau* 1986, s. 145; LVIA, 694-5-3102, k. 12, pismo z kurii do proboszcza w Dalekich, pow. brasławski, z prośbą o zwrot wypożyczonego projektu, maj 1928.

projektu zwróciła się do proboszcza w Węsławiniętach parafia podwileńskiej Kolonii Kolejowej[17].

Kościół w Węsławiniętach można zaliczyć do szeregu realizacji podobnego typu, które powstały na terenie międzywojennej Polski. Reprezentuje jeden z najczęściej wykorzystywanych w drugiej połowie lat dwudziestych schematów, z wieżą wstawioną lub dostawioną do osi elewacji frontowej i pseudobazylikowym, trzynawowym wnętrzem z wielobocznie zamkniętym prezbiterium, ujętym aneksami zakrystii. Wejście poprzedzone bywało gankiem lub podwieszonym daszkiem, rzadziej podcieniem[18]. Tego rodzaju typ reprezentowały kościoły z terenu Wileńszczyzny, projektowane przez miejscowych architektów - Antoniego Dubowika (Kamionka, 1926–1929, Miedniki, 1929–1933), Jana Borowskiego (Olany, 1931), Henryka Ganello (Jaszuny, 1927-1929), Leona Dubiejkowskiego (Dryświaty, 1929). Ich cechą charakterystyczną była prostota i sięganie do form tradycyjnego drewnianego, wiejskiego budownictwa sakralnego, z położeniem nacisku na malowniczość i swojskość.

---

[17] Projekt dla Kolonii Kolejowej ostatecznie wyk. arch. Stefan Narębski w r. 1932, Archiwum parafialne w Kolonii Wileńskiej (Paviluis), *Złota księga kościoła w wileńskiej Kolonii Kolejowej*, 1938–1956.

[18] Gorczyca 1996, s. 300.

Dorota Piramidowicz

KOŚCIÓŁ PARAFIALNY P.W. ZNALEZIENIA KRZYŻA ŚW. W ŻYRMUNACH

1. Historia

1.1. Miejscowość

Niegdyś miasteczko, obecnie wioska Żyrmuny (Żyrmony, Żermony, Szyrmuny, Szirmuni) nad rzeczką Żyrmunką, jest położona 14 km na pn. od Lidy, przy starym trakcie wileńskim, obecnie szosie Lida–Wilno. Do r. 1795 należała do pow. lidzkiego w woj. wileńskim[1], wraz z którym po trzecim rozbiorze znalazła się w granicach Rosji, w obrębie guberni wileńskiej. W II Rzeczypospolitej należała do pow. lidzkiego, który w nowym podziale administracyjnym został dołączony do woj. nowogródzkiego. W październiku 1939 władze radzieckie przekazały te tereny Republice Białoruskiej. Obecnie należy do rejonu woronowskiego w obwodzie grodzieńskim[2].

Nazwa miejscowości pojawia się w źródłach w r. 1413, kiedy w Horodle przyjęty został do h. Topór Jan Sowiczewicz Butrym z Żyrmun (zm. po 1426), marszałek hospodarski w. księcia Witolda, najprawdopodobniej syn Sowicza Butryma (ponoć siostrzeńca Biruty Kiejstutowej), w r. 1392 straconego z rozkazu Władysława Jagiełły za zabójstwo jego zausznika Wojdyły[3]. Kolejnym posiadaczem majętności był syn Jana, Jerzy Butrym (zm. po 1435), podobnie jak ojciec piastujący urząd marszałka dworskiego[4]. Być może poprzez małżeństwo kolejnym właścicielem został Konrad Kuczuk h. Siostrzeniec, który w dokumencie z 1 VII 1436 określił się jako dziedzic Żyrmun[5].

---

[1] Baliński, Lipiński, t. 3, 1846, s. 108, 119.

[2] *Encyklopedia historii Białorusi*, t. 3, 1996, s. 384.

[3] Semkowicz 1989, s. 68.

[4] *Ibidem*, s. 69; *Urzędnicy* 1994, s. 81.

[5] MAB, 6–18, zapis na rzecz franciszkanów wileńskich, 1 VII 1436; *Kodeks dyplomatyczny* 1948, s. 165–166; Ochmański 1972, s. 64.

Niedostatek źródeł uniemożliwia określenie charakteru jego praw do tej majętności, gdyż najwyraźniej posiadał je również współrodowiec Butrymów, Aleksander Montowt h. Topór, właściciel sąsiednich Solecznik. Znajduje to potwierdzenie w sporze o prawo do dziedziczenia, jaki w r. 1497 toczyli wnukowie obu wymienionych: Michał Aleksandrowicz Montowtowicz oraz Wojciech Janowicz Kuczukowicz[6]. Zwyciężyły racje pierwszego, gdyż następnym dziedzicem został jego syn, wojewoda kijowski Jurij Michajłowicz Montowtowicz (zm. 1508), który umierając bezpotomnie „żeby nie przepadły jego bliskim nawet po jego śmierci", zapisał Żyrmuny żonie, Helenie Kieżgajłównie, ta przekazała je jednak swemu bratu Stanisławowi Janowiczowi Kieżgajle, który po jej śmierci w r. 1511 procesował się z Jakubem Montowtowiczem; ten ostatni uzyskał prawo wykupu dóbr[7]. W r. 1528 nadal nie wykupione Żyrmuny trzymał Stanisław Stanisławowicz Kieżgajło, starosta żmudzki, kasztelan trocki (zm. 1532)[8]. W r. 1530 oddał je w zastaw Olbrachtowi Gasztołdowi (zm. 1539), przejęty następnie przez Stanisława Gasztołda (zm. 1542), od którego wróciły wówczas do Kieżgajłów[9]. W r. 1563 stanowiły własność Mikołaja Radziwiłła „Czarnego", wojewody trockiego, hetmana w. lit.[10] Po wygaśnięciu męskiej linii Kieżgajłów, z których ostatnim był Stanisław Mikołajowicz (zm. 1554), fortuną podzielili się potomkowie sióstr jego ojca: Barbary Zawiszyny i Anny Szemiotowej[11]. Żyrmuny przypadły wówczas Janowi Zawiszy, gdyż jako ich kolejny właściciel występuje jego syn Jan, wojewoda witebski, żonaty z Anastazją Tryznianką. Małżonkowie dokonali w r. 1624 odnowienia uposażenia parafii żyrmuńskiej[12]. Na tzw. radziwiłłowskiej mapie Litwy, rytowanej w r. 1613 przez Tomasza Makowskiego[13], Żyrmuny zaznaczone są jako miasto. „Na Żyrmunach" notowani byli kolejno: Jan i Anastazja Tryznianka Zawiszowie, ich syn Mikołaj z żoną Elżbietą (Halszką) z Tyszkiewiczów, następnie jej bratanica Helena Tyszkiewiczówna Mikołajowa Szemiotowa i kolejno jej potomstwo: Michał, Władysław, Krystyna, Elżbieta Frąckiewiczowa, Marianna Bielikowiczowa, następnie zaś córki Michała i Władysława Szemiotów: Ludwika Wołłowiczowa i Anna Guzelfowa[14]. Następnym właścicielem dóbr był Ignacy Anicet Zawisza, marszałek nadworny lit. (zm. 16 VIII 1738)[15], po czym majątek ponownie trafił do Radziwiłłów poprzez małżeństwo Barbary z Zawiszów Kieżgajłówny (1690–1762) z Mi-

---

[6] Semkowicz 1989, s. 70.

[7] Pietkiewicz 1982, s. 40, 127–128

[8] *Ibidem*, s. 83

[9] *Ibidem*, s. 128.

[10] Niewiero 1939, s. 10.

[11] Pietkiewicz 1982, s. 92–93.

[12] VUB, 57-Б.53-1358, k. 7v., *Dokumenta kościoła żyrmuńskiego*; VUB, 57-Б.53-1359, k. 1r., *Dokumenta kościoła żyrmuńskiego*; MAB, 1-587; BCz., rkps 1777, s. 923, *Fundusz Zawiszów 1624, 16 Maii*; zob. także: Niewiero 1939, s. 16, 83–86; *Słownik geograficzny*, t. 14, 1895, s. 896.

[13] Alexandrowicz 1970, s. 85.

[14] Niewiero 1939, s. 10–11.

[15] Archiwum parafialne w Żyrmunach, potwierdzenie fundacji Jana i Anastazji Zawiszów przez Ignacego Aniceta Zawiszę, marszałka nadwornego lit., 3 VII 1738.

kołajem Faustynem Radziwiłłem (1688–1746). Kolejnym dziedzicem Żyrmun był ich syn Stanisław (1722–1787), generał-porucznik wojsk litewskich, żonaty z Karoliną z Pociejów, a następnie ich syn Mikołaj (1751–1811), szef regimentu gwardii konnej litewskiej, ożeniony z Franciszką Buttlerówną[16]. W r. 1734 August II Mocny potwierdził Żyrmunom prawo magdeburskie[17]. Ostatnim z Radziwiłłów właścicielem majątku był syn Mikołaja, także Mikołaj (1791–1853), żonaty z Wiktorią z Narbuttów. Ich córka Maria (1830–1902) wniosła Żyrmuny Michałowi Tyszkiewiczowi (1828–1897). W posiadaniu Tyszkiewiczów nie pozostały długo, po powstaniu styczniowym należały do Szwanebachów[18], około r. 1909 były własnością Anny Szwanebach (Swanebach)[19]. W r. 1923 majątek kupił Aleksander Meysztowicz, działacz społeczny i polityczny, minister sprawiedliwości Rzeczypospolitej Polskiej, który w r. 1928 sprzedał go Józefowi Druckiemu-Lubeckiemu. Ostatnimi – do r. 1939 – właścicielami byli Jelscy[20].

1.2. Parafia

Parafia żyrmuńska powstała przed r. 1437, kiedy wzmiankowany jest komendariusz, pleban kowieński Jan[21]. Nie zachował się dokument fundacyjny, wobec czego trudno rozstrzygnąć, czy zasługę jej utworzenia przypisać Butrymom, czy też Kuczukom[22]. Nie wzmiankuje jej najstarszy spis świątyń diecezji wileńskiej, sporządzony w r. 1522 przez ks. Jana Albinusa, jednak figuruje w spisach podatkowych z lat 1553–1559, kiedy należały do tzw. klucza trockiego[23]. Rejestr dokonany w r. 1669 z okazji synodu diecezjalnego, wymienia Żyrmuny w dekanacie lidzkim[24]. Pozostając stale w tymże dekanacie, parafia wraz z nim przeszła w r. 1991 do diecezji grodzieńskiej. Sąsiaduje z parafiami w Trokielach, Lidzie, Raduniu i Ossowie.

Lista proboszczów żyrmuńskich, sporządzona na podstawie dostępnych materiałów przedstawia się następująco[25]: Maciej Szarkiewicz (1624–1666), Władysław Makowski (1666–1668), Maciej Alojzy Kuncewicz (1668–1686), Łukasz Bettinus Locatelli (1686–1696), Maciej Witkowski (1696–1720), Jan Przyjałgowski (1721–1739), Stanisław Antoni Ungier (1739–1756), Jakub Ko-

---

[16] Aftanazy, t. 4, 1993, s. 473.

[17] Rouba 1909, s. 215; Niewiero 1939, s. 9.

[18] Aftanazy, t. 4, 1993, s. 473.

[19] Rouba 1909, s. 215.

[20] Niewiero 1939, s. 12.

[21] *Kodeks dyplomatyczny* 1948, s. 167.

[22] Kurczewski 1912a, s. 177, oraz *Catalogus ecclesiarum* 1939, s. 77, podają ogólne datowanie na w. XV, nie wspominając fundatorów; Niewiero 1939, s. 13–14, wskazuje Jana i Jerzego Butrymów; Ochmański 1972, s. 64, określa powstanie parafii na ok. 1437, choć jako ówczesnego dziedzica Żyrmun wymienia Wojciecha Kuczuka, co jest błędem, gdyż ten notowany jest dopiero w r. 1497.

[23] MAB, 43-435, k. 2r.

[24] Kurczewski 1912a, s. 467.

[25] Informacje do r. 1939 wg Niewiero 1939, s. 47–56, Hlebowicz 1991, s. 75, i *Rocznik* 2003, s. 72.

byleński (1757–1759), Jan Kieniewicz (1759–1786), Franciszek Brunon Odrowąż z Kurzan Wysocki (1786–1813), Stanisław Szafkowski (1813–1827), Józef Kalasanty Samkowski (1827–1833), Jan Narkiewicz (1833–1850), Jerzy Danilewicz (1850–1861), Tomasz Szamański (1862–1877), Zygmunt Kościa (1877–1879), Romuald Stecewicz (1879–1882), Maur Iwaszkiewicz (1882–1890), Klaudiusz Antonowicz (1890–1891), Henryk Bolcewicz (1891–1903), Feliks Garbatowicz (1903–1904), Bolesław Sperski (1904–1907), Józef Żero (1907–1909), Zygmunt Czarkowski (1909–1911), Adam Sokołowski (1911–1921), Ignacy Ejner (1921–1924), Stefan Aleksander Wierzbowski (1924–1928), Ignacy Branicki (1928–1948), Wacław Bekisz (1956–1964), Stanisław Pacyna (1988–1995), Henryk Jabłoński (1995–1999). Obecnie do kościoła żyrmuńskiego dojeżdża z pobliskiego Osowa Jan Pieciun.

Bractwo Różańcowe przy kościele żyrmuńskim zostało ufundowane w r. 1739 dzięki legatowi Wojciecha Stecewicza, powiększonemu w r. 1747 przez Stanisława Radziwiłła[26]. Przed pożarem kościoła ok. r. 1777 działało prężnie, później jednak podupadło, co opisuje wizytacja z r. 1782[27], lecz dotrwało do r. 1863. W r. 1929 zostało kanonicznie erygowane Arcybractwo Różańcowe[28] i Zgromadzenie III Zakonu św. Franciszka Serafickiego[29], od r. 1937 istniała Krucjata Eucharystyczna[30] a w r. 1939 także Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży[31].

Pierwszy szpital w Żyrmunach został zbudowany w latach 1624–1666, przez proboszcza ks. Macieja Szarkiewicza. W r. 1739 był stary i bliski ruiny[32], w r. 1757 zyskał zapis od Stanisława i Karoliny z Pociejów Radziwiłłów[33], a w r. 1781 został gruntownie wyremontowany i rozbudowany[34]. Kolejny budynek szpitalny został wystawiony w latach 1924–1928, lecz nie spełniał tradycyjnych funkcji, gdyż zamieszkiwali w nim organista i kościelny i znajdowała się tam salka parafialna[35].

Z przywileju fundacyjnego z r. 1624 wynikało, że proboszcz miał utrzymywać szkółkę parafialną, jednak pierwsza relacja o jej istnieniu pochodzi dopiero z r. 1782[36], a kolejne z lat 1804 i 1805. Rozkwit szkółki przypadał na okres 1826–1831; po powstaniu listopadowym została zamknięta przez rząd rosyjski[37].

---

[26] *Ibidem*, s. 40.

[27] VUB 57-Б.53-401, k. 8r.

[28] LVIA, 694-5-1396, k. 39v., *Visitatio Pastoralis* 1932.

[29] *Ibidem*, k. 62–63, *Sprawozdanie Zgromadzenia Trzeciego Zakonu Św. Ojca Franciszka p.w. św. Elżbiety w Żyrmunach*, 19 V 1936.

[30] *Ibidem*, k. 75rv., list ks. Ignacego Branickiego do kurii, 21 VIII 1939.

[31] Niewiero 1939, s. 73–74.

[32] VUB, 57-Б.53-398, k. 3v.

[33] VUB, 57-Б.53-1374, k. 8v., *Dokumenta kościoła żyrmuńskiego junii 1 d. tegoż roku spisane*, 1780.

[34] VUB, 57-Б.53-401, k. 7r.

[35] Niewiero 1939, s. 45.

[36] VUB, 57-Б.53-401, k. 15v.–16r.

[37] Niewiero 1939, s. 45–47.

1.3. Kościół

O pierwszym kościele w Żyrmunach brak danych. W połowie w. XVI Żyrmuny zaliczały się do parafii dość ubogich, gdyż jej uposażenie wynosiło 12 dymów[38]. Jest wielce prawdopodobne, że wkrótce kościół wraz z jego majątkiem przejęli kalwiniści, w r. 1563 Mikołaj Radziwiłł oddał bowiem zabudowania i grunty altarii żyrmuńskiej w wieczystą dzierżawę swemu słudze Janowi Zychniewiczowi[39]. Możliwe nawet, że parafia rzymskokatolicka na pewien czas zanikła, choć nie ma na ten temat przekazów źródłowych. Pośrednim dowodem jest natomiast odnowienie jej uposażenia, dokonane 16 V 1624 przez Jana Zawiszę, wojewodę witebskiego i jego żonę Anastazję[40] Tryzniankę, którzy fundując nowy kościół nadali mu wieś Skowrody z dwunastoma poddanymi oraz kilka włók w samych Żyrmunach[41], a altarii Św. Antoniego grunt zw. Waganowszczyzną[42]; w r. 1690 Teofil Kuncewicz, chorąży lidzki zapisał na rzecz altarii 3000 zł, co w r. 1692 potwierdził jego syn Konstanty Kazimierz, cześnik lidzki[43]. Świątynia ta w r. 1660 padła ofiarą grabieży wojsk moskiewskich. W r. 1666 ks. Maciej Szarkiewicz zbudował nowy drewniany kościół, a testamentem z tegoż roku pozostawił 350 zł na reperację dachu, wstawienie szyb oraz na aparaty kościelne[44]. 4 XI 1673 sufragan wileński bp Mikołaj Słupski poświęcił kościół p.w. Najśw. Panny Marii i św. Jana Chrzciciela[45]. W rzeźbionym, częściowo złoconym i malowanym na różne kolory ołtarzu gł. znajdował się cudowny obraz *Matki Boskiej Loretańskiej*[46], z zawieszonymi 119 srebrnymi tabliczkami oraz łańcuszkami, perełkami, pierścionkami, agnuskami[47]; w górnej kondygnacji ołtarza umieszczono obraz *Św. Kazimierza*[48]. Po stronie Lekcji stał ołtarz boczny św. Antoniego Padewskiego, po stronie Ewangelii – drugi ołtarz boczny z obrazem *Chrystusa Ubiczowa-*

---

[38] Ochmański 1972, s. 103.

[39] Tak podaje Niewiero 1939, s. 14.

[40] Kurczewski 1912a, s. 210, gdzie błędnie – Anna.

[41] Zob. przyp. 12.

[42] LVIA, 694-1-3591, s. 83, *Stan kościoła parafialnego żyrmuńskiego*, 1801.

[43] Kurczewski 1912b, t. 1, z. 2, s. 121–122; Kurczewski 1912a, s. 210; VUB, 57-Б.53-1359, k. 1v.–2r., *Dokumenta*...; BCz., rkps 1775, s. 3013, *Visitatio*..., 1700; LVIA, 694-1-3591, s. 83–84, *Stan kościoła*..., 1801.

[44] BCz., 1775, s. 1330, *Decanatus lidensis. Ecclesia zermonensis. Anno 1669 die 4 februarii*; s. 3014, *Visitatio personae admodum reverendi domini parochi żyrmonensi anno 1700 die 11 mensis Martii*: „ecclesia lignea, aedificata anno 1666 labore ac sumptu admodo reverendi domini Mathiae Szarkiewicz, protunc parochi żyrmonensis"; Niewiero 1939, s. 17, z powołaniem na testament ks. Szarkiewicza, w r. 1939 przechowywany w archiwum parafialnym.

[45] BCz., rkps 1775, s. 3014, *Visitatio*..., 1700; Kurczewski 1912b, t. 1, z. 2, s. 121–122; Niewiero 1939, s. 17 (w przypisie autor odwołuje się do Kurczewskiego 1912a, u którego pomyłka, że po najściu Moskwy ks. Kuncewicz zbudował nowy kościół – Kurczewski 1912a, s. 209. Ten sam błąd w *Słowniku geograficznym*, t. XIV, 1895, s. 896).

[46] BCz., rkps 1775, s. 1331, *Decanatus*..., 1669. W r. 1700 jeszcze nie aprobowany (BCz., rkps. 1775, s. 3014, *Visitatio*..., 1700), w 1712 proboszcz przedstawił wizytatorowi dokument potwierdzony przez biskupa o cudowności obrazu (LVIA, 694-1-3973, k. 3v., *Visitatio generalis eccle(si)ae parochialis Zermunensis*, 1712)

[47] BCz., rkps 1775, s. 3017, *Visitatio*..., 1700.

[48] LVIA, 694-1-3973, k. 6r., *Visitatio*..., 1712.

nego, malowanym na blasze. W tabernakulum tego ołtarza przechowywano srebrny relikwiarz w kształcie krzyża, zawierający kroplę krwi Chrystusa[49]. Relikwię, pozyskaną od Urbana VIII przez bpa wileńskiego Jerzego Tyszkiewicza, ofiarowała 20 III 1667 jego siostra, Halszka z Tyszkiewiczów Mikołajowa Zawiszyna (zm. 15 IV 1667)[50]. Dla uczczenia pamięci ofiarodawczyni, staraniem Heleny z Tyszkiewiczów Szemiotowej, sprawione zostały dwie cynowe tablice, umieszczone po bokach ołtarza; na jednej wyryty został tekst dokumentu sporządzonego przy przekazaniu relikwii kościołowi żyrmuńskiemu, na drugiej epitafium „Zwierciadło cnoty i pamiątka sławy JW Jejmp. Alszki Tyszkiewiczówny, wojewodzianki brzeskiej, Mikołajowej Zawiszynej, kasztelanowej witebskiej"[51]. Opis z r. 1700 przynosi nadto informację, iż ołtarz gł. miał formę konfesji[52]. Umieszczony w nim cudowny obraz *Matki Boskiej Loretańskiej* ozdobiony był wówczas niebieską atłasową sukienką, a ponad głową Marii widniał złożony ze srebrnych liter napis: „Nigra sed formosa"[53]. W r. 1729 ówczesny zakrystianin i organista ukradli i sprzedali miejscowym Żydom kościelne srebra – m.in. pateny i tabliczki z obrazu *Matki Boskiej*, za co wyrokiem sądu grodzkiego w Lidzie zostali skazani na spalenie na stosie[54]. W inwentarzu z r. 1731 wzmiankowany jest kolejny ołtarz z obrazem *Św. Franciszka Ksawerego*[55], a w szczegółowym spisie sreber: pozłacana monstrancja, puszka, 3 kielichy z patenami, relikwiarz z kroplą krwi Chrystusa i siedem innych relikwiarzy, sukienki i korony na obrazach w ołtarzach i feretronach, a nadto 47 tabliczek wotywnych oraz liczne paciorki, pierścionki, korale i perły na obrazie *Najśw. Panny Marii*. Ornatów w różnych kolorach było trzynaście. Odnowiono pozytyw i posadzkę w kościele[56].

Kościół ten został niebawem zastąpiony kolejnym, również drewnianym, który otrzymał wezwanie Znalezienia Krzyża Św.[57] W r. 1739 określono go jako nowo wzniesiony i niedokończony[58]. Znajdowały się w nim trzy ołtarze, przeniesione ze starego kościoła: gł. z cudownym obrazem *Matki Boskiej Loretańskiej* i *Św. Kazimierza królewicza*[59]. Srebrna, częściowo pozłocona sukienka na obrazie *Matki Boskiej z Dzieciątkiem* ważyła 15 grzywien, a srebrne korony na tymże obrazie były wysadzane drogimi kamieniami. Stały

[49] BCz., rkps 1775, s. 1330–1331, *Decanatus*..., 1669.

[50] VUB, 57-Б.53-398, k. 1r.; BCz., rkps 1775, s. 3015, *Visitatio*..., 1700, zob. aneks 1; o ofiarowaniu relikwiarza wspomina także *Słownik geograficzny*, t. 14, 1895, s. 896.

[51] BCz., rkps 1775, s. 3015, *Visitatio*..., 1700, zob. aneks 1; LVIA, 694-1-3973, k. 4r., *Visitatio*..., 1712.

[52] B.Cz., rkps, s. 3014: „nad ołtarzem wielkim sklepienie drewniane na kształt baldachimu".

[53] *Ibidem*, s. 3014, 3017.

[54] Archiwum parafialne w Żyrmunach, wyrok sądu grodzkiego w Lidzie, 15 VI 1729.

[55] VUB, 57-Б.53-399, k.2r.

[56] VUB, 57-Б.53-397, k. 1v.–4r.

[57] Fijałek 1914, s. 248; Niewiero 1939, s. 91, z powołaniem na bullę papieża Klemensa VIII z 24 IV 1772, przechowywaną wówczas w archiwum parafialnym.

[58] VUB, 57-Б.53-398, k. 1v.

[59] VUB, 57-Б.53-399, k. 2r.–2v.; także Kurczewski 1912a, s. 50–51; Niewiero 1939, s. 24–25.

przy nim 2 srebrne anioły trzymające świeczniki oraz wisiały wota: 12 większych i 28 mniejszych[60]. Do nowego kościoła przeniesiono dwa ołtarze boczne: św. Antoniego i Chrystusa Ubiczowanego[61]. W kościele znajdowały się 4 konfesjonały i chrzcielnica, wspomniano o chórze przeznaczonym dla muzykantów biorących udział w nabożeństwach. Naczynia liturgiczne, szaty i inne drobne sprzęty zostały przeniesione ze starego kościoła, nadto opisane zostały: ozdobiona trzema rubinami sukienka na tondzie z przedstawieniami *Św. Jana Kantego* i po drugiej stronie obrazem *Veraikon*, i także dwustronne srebrne, pozłacane hierogramy *IHS* i *MARYA*[62].

Przed r. 1777 świątynię strawił pożar, w którym spłonął cudowny obraz *Matki Boskiej Loretańskiej*[63]. Kosztem małżonków Stanisława i Karoliny z Pociejów Radziwiłłów, podkomorzych lit., prawdopodobnie już w r. 1778[64] zbudowano tymczasową „szopę", której opis zawiera akt wizytacji z r. 1782. Było w nim troje drzwi i osiem okien. Posadzka w świątyni i zakrystii ułożona była z przepalonych cegieł pozostałych z poprzedniego kościoła, dlatego była nietrwała i wymagała naprawy. Pod „szopą" znajdowały się dwie krypty – jedna z czasów fundacji zawiszyńskiej, druga mniejsza, Radziwiłłów[65]. W wydzielonym drewnianymi kratkami prezbiterium znajdowały się trzy ołtarze. W ołtarzu gł. umieszczono nowo malowany obraz *Matki Boskiej Loretańskiej*, na który została nałożona srebrna, pozłacana sukienka oraz korony ze spalonego obrazu. W lewym ołtarzu bocznym znajdował się obraz *Matki Boskiej z Dzieciątkiem*, w prawym *Ukrzyżowanie*, dar Eliasza i Franciszki Żółkowskich. Po prawej stronie ołtarza gł. wisiał stary, dużych rozmiarów obraz *Matki Boskiej*, malowany na płótnie. Po stronie Ewangelii stała, służąca za ambonę, dębowa katederka, „przedniej roboty stolarskiej", użyczona przez Radziwiłłów z pałacu żyrmuńskiego[66]. Ośmiogłosowy pozytyw, kupiony przez proboszcza Kieniewicza jeszcze do poprzedniego kościoła, wymagał naprawy, którą przeprowadził wileński organmistrz Paweł Gerhardt Zelle (Cele, Szell)[67]. Do świątyni trafiły uratowane paramenty – monstrancja, pacyfikał z kroplą krwi Chrystusa, cztery kielichy, pięć paten, puszka, para ampułek, srebrny krzyż, dwie korony w feretronie, cztery relikwiarze i inne drobniejsze przedmioty. Ponadto wyniesiono z pożaru piętnaście ornatów, a do r. 1782 nabyto jeszcze dwa[68]. Ta prowizoryczna świątynia służyła wiernym do r. 1788, czyli zbudowania kościoła obecnie istniejącego.

Obecny kościół żyrmuński, zbudowany 1787–1788 i poświęcony przez 683
proboszcza ks. Franciszka Wysockiego p.w. Znalezienia Krzyża Św., wznie-

---

[60] VUB, 57-Б.53-398, k. 2r.

[61] VUB, 57-Б.53-399, k. 2v.

[62] VUB, 57-Б.53-398, k. 1v.–2v.

[63] VUB, 57-Б.53-401, k. 3v.: „cudowny obraz był ale zgorzał".

[64] Kurczewski 1912a, s. 210, podaje r. 1778 jako moment odbudowania kościoła przez księżnę Karolinę z Pociejów Radziwiłłową, jednak ta data odnosi się raczej do wzniesienia tymczasowej świątyni.

[65] VUB, 57-Б.53-401, k. 2v.

[66] VUB, 57-Б.53-398, k. 1v.–2r.

[67] VUB, 57-Б.53-401, k. 2v.

[68] VUB, 57-Б.53-401, k. 3v.–5r.; VUB, 57-Б.53-400, k. 1r.–2v.

siono z fundacji Karoliny z Pociejów Stanisławowej Radziwiłłowej, podkomorzyny lit.[69] Wg opisu z r. 1796 budowla była „najpiękniejsza co do drzewa, okien, dachu i całej ozdoby wewnątrz", fundamenty i murowane kolumny w fasadzie miała jednak „z nikczemnego materiału", prawdopodobnie z cegieł pochodzących ze spalonego kościoła. W szczycie fasady, ujętym wówczas dwiema wieżyczkami, znajdowały się rzeźbione, miejscami złocone h. Radziwiłłów i Pociejów oraz tablica z metalowymi, złoconymi literami: „Bogu Wszechmogącemu MDCCLXXXVIII". Dach kryty był gontem, blaszane daszki wieżyczek malowane na czerwono. W prezbiterium stały 3 murowane, kolumnowe ołtarze, z obrazami „jednego malowania" – w ołtarzu gł. znajdowało się *Ukrzyżowanie*, w bocznych *Zmartwychwstanie* i *Wniebowstąpienie*; w kaplicy Matki Boskiej mieścił się czwarty ołtarz, również murowany, z dekoracją sztukatorską, w którym były 2 obrazy: w polu gł. *Matki Boskiej z Dzieciątkiem*, ozdobiony srebrną, złoconą sukienką, w górnej kondygnacji tondo z przedstawieniem *Św. Barbary*. Przy wejściu do kościoła, bezpośrednio na posadzce, stały organy określone jako piękne i wielkie, na 12 głosów z bębnem, gwiazdą i dzwonkami. W kościele były również nowe ławki i trzy, jeszcze nie skończone, konfesjonały. Wśród naczyń liturgicznych wymienione zostały m.in.: monstrancja, puszka, 4 kielichy, 5 paten, 2 pacyfikały (w tym wspominany wyżej, z relikwią kropli krwi Chrystusa). Ornatów dobrych do użycia było 10 (dwa sprawiła Karolina Radziwiłłowa), starych i nieużytecznych – 6, 3 kapy, 2 antependia. Cmentarz przykościelny otaczał murek z murowaną bramą od frontu i czterema niewielkimi kapliczkami na rogach, przeznaczonymi na ołtarze w czasie procesji Bożego Ciała[70].

Do r. 1801 przy cudownym obrazie *Matki Boskiej* przybyło 25 nowych tabliczek wotywnych i dwa małe, malowane na blasze obrazki *Matki Boskiej* „nabijany złotem malarskim" i *Św. Antoniego z Dzieciątkiem*. W kaplicy znajdował się wówczas portret Karoliny z Pociejów Radziwiłłowej. Nadal nie było jeszcze chóru muzycznego, toteż organy stały na posadzce. Ambona stolarsko-snycerskiej roboty była pomalowana na biało, a przy drzwiach stał wydrążony kamień na wodę święconą. Wspomniana została murowana krypta, znajdująca się pod ołtarzem gł., zamknięta dwuskrzydłowymi drzwiami[71]. W r. 1813 Agata Iwanczowa ofiarowała do obrazu *Najśw. Panny Marii* koronę srebrną, wysadzaną kamykami[72]. W r. 1828 organy stały już na chórze, a do wyposażenia przybył obraz *Św. Jana* oraz drewniana chrzcielnica[73]. W r. 1830 administrator żyrmuński podmurował kościół, wewnątrz miejsca-

---

[69] LVIA, 694-1-4003, s. 1, *Kościół parafialny żyrmuński w powiecie i dekanacie lidzkim*, 1796; *Słownik geograficzny*, t. 14, 1895, s. 895–896.

[70] LVIA, 694-1-4003, s. 1–3, *Kościół parafialny żyrmuński*..., 1796.

[71] LVIA, 694-1-3597, *Inwentarz wszelkich funduszów plebanii żyrmuńskiej rzymskokatolickiej w powiecie i dekanacie lidzkim, w diecezji wileńskiej leżącej sporządzony i podany czasu wizyty JW ks. Jana Nepomucena Korwina Kossakowskiego biskupa wileńskiego Kawaleru Orderu Św. Aleksandra Newskiego roku 1801 miesiąca septembra 17 dnia*, k. 1r.–2v., 5v.

[72] Niewiero 1939, s. 31, na podst. inwentarza kościoła żyrmuńskiego z r. 1830 przechowywanego w archiwum parafialnym.

[73] LVIA, 694-1-3733, k. 266rv., *Wizyta kościoła żyrmuńskiego w guberni grodzieńskiej w powiecie lidzkim w miasteczku Żyrmunach w dekanacie lidzkim położonego*, 1828.

mi ułożył ceglaną posadzkę oraz sprawił feretron z mal. na blasze obrazami
Najśw. Panny Marii i *Św. Piotra*[74]. W r. 1848, staraniem proboszcza ks. 708, 709
Jana Narkiewicza, obraz w ołtarzu gł. został zastąpiony rzeźbą *Chrystusa* 720
Ukrzyżowanego, pozyskaną z kościoła Franciszkanów w Holszanach[75].
W latach 1849–1858 jedynymi rzeczami, które wzbogaciły inwentarz, były: ornat, komża, tuwalnie i firanki[76]. Przed r. 1861 przeprowadzono remont kościoła: ściany wzmocniono lisicami, sufit pokryto deskami, nad szczytem fasady wzniesiono, istniejącą do dziś, wieżyczkę. Z kaplicy Matki Boskiej usunięto drewniany, pobielany ołtarzyk z obrazem *Matki Boskiej Różańcowej*[77], przy
ołtarzu gł. pojawiły się wówczas drewniane rzeźby *Św. Stanisława biskupa* 719
i *Św. Kazimierza*. Wśród obrazów opisano wiszące nad drzwiami do zakry- 718
stii przedstawienie *Chrystusa Ukrzyżowanego* oraz w zakrystii 2 obrazy określane jako stare: *Św. Teresy* i *Przemienienie Pańskie*. Wspomniano również 2 portrety Pociejów oraz feretron z obrazami *Matki Boskiej Różańcowej* i *Św. Wojciecha biskupa*[78]. Pomiędzy latami 1879–1888 figury *Św. Kazimierza* i *Św. Stanisława* przeniesiono do kaplicy Matki Boskiej, do której w r. 1888 przybyło sześć srebrzonych lichtarzy (ofiara Karola Stecewicza) i żyrandol (od Sikorskiej)[79].

W r. 1892 staraniem proboszcza ks. Bolcewicza położony został nowy dach i wykonano kamienne ogrodzenie[80]. W r. 1893 ze składek parafian na-
byto 8 sztandarów, rok później dwie metalowe tarcze z hierogramami *IHS* 705
i *MARYA*, a w r. 1898 Karol Stecewicz ufundował posrebrzany krzyż procesyjny. Kosztem rodziny Puzilewiczów do ołtarzy bocznych sprawione zosta-
ły repliki obrazów *Zmartwychwstanie* i *Wniebowstąpienie*, wykonane przez 712, 713
wileńskiego malarza Józefa Balzukiewicza[81].

Pod koniec w. XIX kościół był zaniedbany, określono go nawet jako brudny. W r. 1880 z funduszy parafian, m.in. Rapackich, pomalowano strop i ściany,

[74] LVIA, 604-1-8543, *Postrzeżenie komitetu przy rozpatrywaniu aktu wizyty dekanatu lidzkiego*, 1828, k. 1r.–1v., 4rv.

[75] LVIA, 604-4-704, k. 1r.–8r., raporty do kurii ks. Jana Narkiewicza plebana żyrmuńskiego, 26 III 1848 i 2 VII 1848; list ks. Antoniego Puzielewicza, wikarego [?] holszańskiego do dziekana oszmiańskiego, 23 VI 1848; raport ks. Bonifacego Łukaszewicza, dziekana oszmiańskiego do kurii, 9 VIII 1848.

[76] LVIA, 604-1-8542, *Wiadomości o sprzętach i różnych rzeczach kościoła parafialnego żyrmuńskiego przybyłych w latach 1849–1858*, k. 1r.–2r.

[77] LVIA, 604-1-8563, k. 3v., *Wizyta kościoła parafialnego rzymskokatolickiego żyrmuńskiego w guberni wileńskiej, w powiecie lidzkim w miasteczku Żyrmunach w dekanacie lidzkim przez JW biskupa wileńskiego Adama Stanisława Krasińskiego odprawiona w roku 1861, we dwóch egzemplarzach oprawione*; także Niewiero 1939, s. 31–32, na podst. inwentarzy z lat 1861 i 1882 przechowywanych w archiwum parafialnym.

[78] LVIA, 604-1-8563, k. 3r.–4r., *Wizyta...*, 1861.

[79] Niewiero 1939, s. 32, na podst. inwentarza z r. 1888 przechowywanego w archiwum parafialnym.

[80] LVIA, 604-1-8555, k. 7r., raport do kurii ks. Henryka Bolcewicza, 1892.

[81] LVIA, 604-1-8551, k. 7v.–8r., *Inwentarz żyrmuńskiego rzymskokatolickiego parafialnego kościoła i plebanialnych budynków oraz inwentarz sporządzony przy przyjęciu takowego przez ks. Stefana Aleksandra Wierzbowskiego dnia 28 kwietnia 1924 roku*; ibidem, k. 19v., *Inwentarz kościoła i beneficjum rzymskokatolickiego kościoła w Żyrmunach oddany przez ks. Stefana Wierzbowskiego w r. 1928 21 kwietnia ks. Ignacemu Brunickiemu*.

kapitele kolumn i mensy zostały pokryte fałszmarmurem, odmalowano olejno prospekt organowy, ambonę, okna, drzwi, ławki, konfesjonały i krzyże[82]. W następnych latach ułożono drewnianą podłogę, dach pokryto gontem, naprawiono organy, nad zakrystią urządzono składzik do przechowywania rze-
696 czy kościelnych[83]. W r. 1899 zostało wykonane w Wilnie tabernakulum do ołtarza gł.[84]

1 VI 1912 od uderzenia pioruna zapalił się dach, który został szybko naprawiony[85]. W r. 1928 został sporządzony plan beneficjum żyrmuńskiego[86]. Staraniem proboszcza ks. Ignacego Branickiego w r. 1930 odnowiono obraz *Matki Boskiej Różańcowej* z dawnego ołtarzyka w kaplicy i umieszczono w zakrystii[87], w r. 1932 tenże proboszcz odnowił cały kościół wewnątrz i z zewnątrz, przebudował chór, sprawił nowe organy (instrument)[88]. W r. 1939 kościół został pokryty nowym dachem gontowym i sporządzono trzy nowe ornaty[89]. Wśród sprzętów liturgicznych notowano wówczas m.in. kielich z datą *1643* i relikwiarz z kroplą krwi Chrystusa[90].

1.4. Dzwonnica, plebania i cmentarz

Z najstarszych wzmianek o dzwonnicy (1731, 1739) wynika, że była drewniana, dwukondygnacyjna, umieszczona nad bramą wejściową na cmentarz kościelny[91]. W r. 1849 były na niej dwa dzwony, w tym jeden z napisem: „Soli Deo Gloria | Me fecit I.C. Copinus Regiomonti | Stanisław Książę Radziwiłł Podkomorzy W.X.L. r. 1777"[92]. W r. 1796 opisana jako stara, „w krzyżowanie robiona", kryta dranicami[93]. W r. 1820 podobną wystawił pleban Stanisław Szafkowski[94], a kolejną w r. 1861 ks. Jerzy Danilewicz[95]. Obecnie ist-niejącą zbudował w r. 1894 cieśla Matwiej Balin; jego autorstwa jest też za-
743 pewne prymitywny rysunek projektowy[96]. W czasie I wojny światowej sta-

---

[82] MAB, 255-166, k. 15v.–16r., opis pow. lidzkiego przez ks. Piotra Kranjalisa, pocz. w. XX.

[83] LVIA, 604-1-8551, k. 7v., *Inwentarz...*, 1924; 604-4-5293, k. 1, raport ks. Henryka Bolecwicza do kurii, 15 III 1896; Niewiero 1939, s. 35.

[84] Niewiero 1939, s. 35.

[85] LVIA, 604-1-11366, k. 1r., raport do kurii plebana żyrmuńskiego, 18 II 1913.

[86] MAB, 44-912, k. 1r.–2r.

[87] Niewiero 1939, s. 32.

[88] LVIA, 694-5-1396, k. 26r., *Visitatio Pastoralis*, 1932.

[89] *Ibidem*, k. 75r.–75v., list ks. I. Branickiego do kurii, 21 VIII 1939.

[90] Niewiero 1939, s. 34–35.

[91] VUB, 57-Б.53-397, k. 3v.; VUB, 57-Б.53-398, k. 3v.

[92] VUB, , 4-36011 (A. 2676), *Kronika kościoła parafialnego w Żyrmunach położonego w diecezji wileńskiej, guberni wileńskiej, powiecie lidzkim i dekanacie lidzkim 1849*, k. 1v.

[93] LVIA, 694-1-4003, s. 2, *Kościół parafialny żyrmuński w powiecie i dekanacie lidzkim*, 1796.

[94] Niewiero 1939, s. 41.

[95] LVIA, 604-1-8563, k. 3r.–3v., *Wizyta...*, 1861.

[96] LVIA, 604-4-4856, k. 2r., pismo kancelarii gubernatora wileńskiego do kurii, 6 IV 1894; oraz 604-4-4503, k. 8r.–8v., 9r.–9v. Pomiar dzwonnicy w r. 1937 wyk. Leon Fomin, ZAP 543.

re dzwony zostały wywiezione do Rosji[97]. W r. 1927 Anna i Antoni Ryngiewiczowie ufundowali nowy o wadze 80 kg[98]; w r. 1928 notowano trzy[99], w r. 1939 dwa nieduże dzwony[100], zapewne tożsame z zachowanymi do dzisiaj.

Plebania wystawiona w r. 1631 była skromna – dwuizbowa, drewniana, kryta słomą, podobnie jak pozostałe budynki gospodarcze[101]. Około r. 1762 proboszcz ks. Jan Kieniewicz wybudował nową, znacznie większą (miała sześć pokoi), która dotrwała do r. 1928[102]. Staraniem parafian oraz proboszcza ks. Stefana Wierzbowskiego rozpoczęto wówczas budowę nowej, istniejącej do dzisiaj. Zaprojektował ją F. Urbszys, a roboty stolarskie prowadził Kazimierz *745, 746*
Gawryłow z Wilna[103]. W r. 1939 budynek był właściwie gotowy, pozostawało urządzenie wnętrz: dziewięciu pokoi, kuchni i pomieszczeń dodatkowych na parterze oraz całego mieszkalnego poddasza[104].

W tekście wizytacji z r. 1820 zamieszczono informację, że w polu o pół wiorsty od kościoła znajdują się poświęcone mogiły, w r. 1862 ks. Dionizy Chlewiński, dziekan lidzki poświęcił tamże nowo powstały cmentarz. W latach 1904–1906 staraniem ówczesnego proboszcza ks. kanonika Bolesława Sperskiego cmentarz parafialny został okolony murowanym ogrodzeniem[105]. Od r. 1933 proboszcz Branicki nosił się z zamiarem zadbania o ogrodzenie cmentarza grzebalnego, w tym celu Julian Łaskowicz właściciel pobliskiego majątku Piatkowszczyzna ofiarował futro (z lisów syberyjskich i czarnych reniferów, sprzedane za 130 zł)[106] w r. 1939 mur (ok. 600 m) został pokryty solidnym dachem cementowym[107].

2. Opis

2.1. Architektura

Kościół położony w pd. części wsi, po wsch. stronie szosy Lida–Wilno (ul. Sowiecka). Orientowany, klasycystyczny, drewniany, konstrukcji wieńcowej, szalowany, na ceglanej podmurówce. Bazylikowy, na planie krzyża. Kor- *682*
pus trójnawowy, o nawie gł. dwukrotnie szerszej od bocznych, nad którymi po- *683–687*
zorne empory. Prezbiterium szerokości korpusu, zamknięte trójbocznie, ujęte

[97] Niewiero 1939, s. 42.

[98] LVIA, 604-1-8551, k. 20v., *Inwentarz...*, 1928, zob. aneks III.

[99] LVIA, 694-5-1396, k. 10v., *Visitatio Pastoralis*, 1928.

[100] Niewiero 1939, s. 42.

[101] VUB, 57-Б.53-396, 1r.

[102] Niewiero 1939, s. 44. LVIA, 604-1-8563, *Wizyta...*, 1861, k. 18r. i 28v., schematyczne rysunki z zaznaczonym kościołem, plebanią i zabudowaniami gospodarczymi.

[103] LVIA, 694-5-1396, k. 17–18 list do biskupa wileńskiego od Kazimierza Gawryłowa z Wilna, 14 VII 1931; Także: Archiwum parafialne. *Kontrakt na stolarskie roboty przy budowie plebanii w Żyrmunach* zawarty z Kazimierzem Gawryłowem, r. 1928, k. 1–2; LVIA, 604-1-8551, k. 23v., *Inwentarz...*, 1928.

[104] Niewiero 1939, s. 44.

[105] *Ibidem*, s. 42, na podst. inwentarzy przechowywanych w archiwum parafialnym.

[106] LVIA, 694-5-1398, list ks. J. Branickiego do kurii, 5 XII 1933.

[107] LVIA, 694-5-1396, k. 75r.–75v., list ks. J. Branickiego do kurii, 21 VIII 1939.

690–692 w kwadratowe aneksy kaplicy i zakrystii. Wewnątrz podziały przestrzenne
wyznacza murowana toskańska kolumnada z wysokim belkowaniem o trygli-
fowym fryzie, która wydziela nawę gł. i obiega zach. część prezbiterium, two-
rząc pozorny transept, od pn. otwarty dwukolumnowym prześwitem do ka-
plicy; w nawie gł. ponad belkowaniem półkoliste okna empor, od zach. prze-
świt w formie potrójnej arkady o łukach półkolistych, wyciętych we fryzie
belkowania. Ściany dzielone pilastrami. Strop płaski, odeskowany, w nawach
bocznych założony niżej, dzielony belkami. Okna prostokątne, zamknięte pół-
koliście. Podłoga z desek. Elewacje dzielone pilastrami, którymi opięte też na-
roża korpusu i prezbiterium, zwieńczone imitacją doryckiego belkowania z wy-
datnym gzymsem i szerokim fryzem, wyróżnionym odmiennym rodzajem i ryt-
mem szalowania, wykonanym z wąskich deszczułek. Trójkątne szczyty kapli-
cy i zakrystii ogzymsowane, szalowane poziomo. Fasada z wgłębnym porty-
kiem na dwóch murowanych, tynkowanych kolumnach toskańskich, zwień-
czona wysokim trójkątnym szczytem, nad którym przysadzista, ośmioboczna
wieżyczka; w polu szczytu niewielkie koliste okienko. W przęsłach bocznych
689 oraz ponad głównym wejściem poziome prostokątne okna; środkowe nieco
większe, z kluczem i falistym meandrem na dolnej krawędzi. Gł. wejście pro-
stokątne, w profilowanym obramieniu, w górnych narożach ujętym w wydłu-
688 żone rzeźbione wolutki. W nadprożu dwie poziome prostokątne płyciny z rzeź-
723 bionymi festonami laurowymi. Drzwi dwuskrzydłowe, z podziałem ramowym,
w prostokątnych płycinach owalne, wirujące rozety akantowe i takież meda-
liony z drobną roślinną plecionką. Po obu stronach wejścia tabliczki upamięt-
niające 100 i 200 rocznicę powstania świątyni. Wejścia boczne w pn. ścianie
portyku i w zach. ścianie zakrystii. Dach dwuspadowy, kryty falistym eterni-
tem, nad wieżyczką namiotowy, kryty blachą, na nim krzyż na kuli.

2.2. Wyposażenie

693 Ołtarz gł., klasycystyczny, po 1788, architektoniczny, murowany, ze stiu-
kowym detalem, malowany na biało. W polu gł. zamknięta półkoliście wnę-
ka ujęta parami korynckich kolumn stojących na tle pilastrów na wspólnym,
występującym, wysokim cokole mazerowanym na brąz; zwieńczenie ołtarza
w formie prostego belkowania z wydatnym gzymsem na akantowych kro-
kszynach i ząbkowym fryzem z kimationem jońskim, perełkowaniem i palmet-
kami. Na gzymsie mal. na desce zwieńczenie 2. poł. w. XIX, z parą aniołów
720 adorujących krzyż. W polu gł. drewniana rzeźba *Chrystus Ukrzyżowany*, 4.
693 ćw. w. XVIII. Tabernakulum neobarokowe, 1899, architektoniczne, jednokon-
dygnacyjne, o wysuniętej odcinkowo części środkowej, na cokole dekorowa-
nym płycinami, artykułowane na narożach naprzemiennie pilastrami i wysu-
niętymi parami kolumn kompozytowych, dźwigających przełamujące się bel-
kowanie, wygięte odcinkowo nad tronem, ujęte w ornamentalne uszy z akan-
towymi wolutami i kratką regencyjną. Na drzwiczkach ryte przedstawienie
kielicha z hostią. Tron eucharystyczny obrotowy, prostokątny, zamknięty pół-
koliście. W zwieńczeniu na osi owalny kartusz z hierogramem *IHS*, ujęty
liśćmi akantu, nad którym przedstawienie *Baranka Apokaliptycznego* w pro-
mienistej glorii. Na osiach kolumn środkowych siedzące figurki aniołków. Na

tylnej ściance napis mal. czarną farbą: „Mikosza w Wilnie | 14. IV.1899 r."
Z ołtarzem gł. powiązana kompozycyjnie para bocznych, analogicznych, architektonicznych, z arkadową wnęką w szerokiej opasce z konsolą w kluczu. Ob- *694, 695*
razy: *Zmartwychwstanie* (pn.) i *Wniebowstąpienie Pańskie* (pd.), wyk. Józef *712, 713*
Bałzukiewicz, Wilno, ol. pł., u dołu napis: OFIARA A. PUZILEWICZA | 1894 ROKU. Mensy prostokątne, z reliefami stiukowymi – pn. z malowaną zielono koroną cierniową z dwoma gałęziami palm, pd. z niebieską kulą ze złotym krzyżem, na czerwonej poduszce ze złotymi frędzlami. Pomiędzy ołtarzem gł. i boczgymi wolno stojące wysokie postumenty, na których rzeźby *Św. Kazimierz* i *Św.* *618*
Stanisław biskup, w. XVIII, drewniane, z wtórną polichromią olejną. *619*

Ołtarz Matki Boskiej (w kaplicy), klasycystyczny, po 1788, murowany, z dekoracją stiukową, jednokondygnacyjny, z parami toskańskich kolumn dźwigających belkowanie z akantowymi rozetami pod gzymsem i symbolami Litanii Loretańskiej w metopach tryglifowego fryzu; w polu gł. obraz *Matka* *706*
Boska Loretańska, koniec w. XVIII (?), ol. pł., nabity na deskę, mocno przemalowany, w srebrnej, miejscami pozłoconej sukience z pocz. w. XVIII (?),
i półksiężycem z maską lunarną (ze starego obrazu). Tabernakulum architek- *697*
toniczne, trójdzielne, o ażurowych, kolumnowych przęsłach bocznych i ujętej pilastrami części środkowej, zwieńczonych prostym gzymsem; na drzwiczkach reliefowe, umieszczone pod baldachimem przedstawienia *Arki Przymierza*, tablic *Dziesięciorga przykazań* i dzbana.

Ambona, 4. ćw. w. XVIII, drewniana, w kształcie połowy kuli, z podwie- *698*
szoną siecią i sześcioma pionowymi zdwojonymi pasami guzów przypominających nitowanie, malowana wtórnie farbą olejną na niebiesko i biało, detal złocony; dostępna schodami z boku za filarem.

Prospekt organowy, klasycystyczny, 1788, architektoniczny, wyk. być *699*
może Paweł Gerhardt Zelle (Cele, Szell), na cokole, w formie trójprzęsłowego arkadowego jońskiego portyku o czterech kolumnach z zawieszonymi poniżej kapiteli kampanulami, zwieńczonego belkowaniem [redacted] gładkim fryzie. Malowany wtórnie olejno na szarozielono. Stół gry wbudowany w lewy bok szafy organowej, z oryginalną klawiaturą manuału (C-f3) oraz drewnianymi kluczami rejestrowymi i papierowymi naklejkami z drukowanymi nazwami głosów, w ornamentalnych bordiurkach[108].

Kropielnica, w. XVIII (?), z różowego granitu, w kształcie walca, ustawiona na ceglanym cokole.

Konfesjonały (3), 4. ćw. w. XVIII, drewniane, bejcowane; od frontu pół- *700*
kolista arkada między parą kolumn [redacted] wysokich cokołach, zwieńczone belkowaniem z kostkowym gzymsem.

Ławki: 1. kolatorska, koniec w. XVIII, podwójna, z przedpiersiem dzie- *703*
lonym pilastrami, między którymi prostokątne płyciny; 2. z w. XVIII, wtórnie malowane szarą farbą olejną, z rzeźbioną dekoracją zaplecków w formie sy-
metrycznych liści akantu spiętych owalną płyciną z dzwonkiem; 3–4. koniec *702*
w. XVIII, wtórnie malowane szarą farbą olejną, ośmiorzędowe, o bocznych ściankach wyciętych w kształt klasycystycznych waz.

---

[108] AKZ, karta inwentaryzacyjna, opr. M. Zgliński, 1997.

Kredencja, koniec w. XVIII, malowana wtórnie brązową farbą olejną, z szufladami w dwóch rzędach i pięciodzielną nastawą.

Tabernakulum (w zakrystii), 4. ćw. w. XVIII, malowane wtórnie farbą olejną, w formie szafki, z frontową ścianką zamkniętą łukiem półkolistym wyniesionym, na którym trzy wazony, drzwiczki z płyciną zamkniętą łukiem wklęsło-wypukłym, ujętą z góry i z dołu uskrzydlonymi anielskimi główkami.

Lawaterz, koniec w. XVIII, drewniany, malowany wtórnie farbą olejną, w formie prostopadłościennej szafki z nastawą o wyciętych faliście ściankach.

704 Baldachim, rokokowy, w. XVIII, z czerwonego atłasu obszytego frędzlami, prostokątny, o wyniesionych ku górze połaciach, na narożach złocone metalowe plakiety w kształcie uskrzydlonych główek anielskich, w podniebiu metalowy hierogram *IHS* i gwiazdki.

Feretron, 2. poł. w. XIX, obramienie z wici z winnymi gronami, zwieńczone koroną zamkniętą, obrazy mal. na blasze, zamknięte trójlistnie: *Immaculata* i *Św. Kazimierz*.

705 Tarcze procesyjne (2), 1894, metalowe, owalne, ażurowe, z hierogramami *IHS* i *MARYA* w wieńcu dębowym, zwieńczone równoramiennym krzyżykiem na kuli.

707 Obrazy: 1. *Św. Katarzyna Aleksandryjska*, ol. pł. 3. ćw. w. XVIII,
710, 708, owalny, w rzeźbionej ramie w formie laurowego wieńca spiętego kokardą;
709 2. *Pokuta św. Piotra*, 3. ćw. w. XVIII; 3–4. *Matka Boska* i *Św. Piotr*, 1831,
715 ol. na blasze, dwustronny, z feretronu[109]; 5. *Matka Boska Ostrobramska*, ko-
711 niec w. XIX; 6. *Chrystus niosący krzyż*, ol. na szkle, w. XIX/XX; 7. *Chry-*
714 *stus w Ogrójcu*, sygn. *Malow. Anton Schnabl | 1900*; 8. † *Św. Jan Ewangelista*, 9. † *Matka Boska Częstochowska*[110].

716, 717 Rzeźby, drewniane: 1. *Św. Apostoł*, 2. poł. w. XVII, z nikłymi śladami
722 polichromii; pozostałe mal. wtórnie farbą olejną: 2. *Chrystus Zmartwychwsta-*
ły, 2. poł. w. XVIII, na czworobocznym cokole, labarum z kremowego gyp-
721 su; 3–4. *Chrystus Ukrzyżowany* (krucyfiksy pogrzebowy i procesyjny), ok. poł. w. XVIII.

701 Gerydony (2), koniec w. XVIII, na czterech wyciętych faliście nogach, trzon wazonowy, kanelowany.

724 Naczynia liturgiczne: 1. monstrancja srebrna pozłacana, pocz. w. XIX, stopa owalna, profilowana, zdobiona wiązkami róż, goździków oraz winnej latorośli i kłosów, nodus wazonowy, gloria kolista, promienista, osadzona na pęku złoconych kłosów i winnych gron, zwieńczona koroną zamkniętą z krzyżykiem,
725 reservaculum w sztancowanym wieńcu z winorośli i kłosów; 2. ★ kielich manierystyczny, 1643, srebro złocone, z trybowanym ornamentem chrząstkowo-małżowinowym i główkami anielskimi, na czarze rytowany h. Prus i inicjały B(artolomeus) G(awłowicki) C(onsul) V(ilnensis), na wewnętrznej krawędzi stopy częściowo zatarty napis: SPECTABILIS D(OMINUS) BARTHOLO-

---

[109] LVIA 604-1-8543, *Postrzeżenie komitetu przy rozpatrywaniu aktu wizyty dekanatu lidzkiego*, 1828, k. 4r.

[110] LVIA, 604-1-8551, k. 7v., 8r., *Inwentarz...* 1924, k. 19r., 20r., *Inwentarz...*, 1928, zob. aneks III.

ME(US) (GAWŁO)WICKI NOBIL(I): MAGISTR(A)T(I) VILNEN(SIS): CONSUL(US) (PR)O S(ACRIFICI)AE INCRUENTAE HANC PIXIDEM D(ONAVIT) ECCLESIAE ZERMON(ENSIS) ANNO 1643 JULII 10[111]; 3. kielich, srebro złocone, ok. poł. w. XVIII, gładki, na kolistej, uskokowej sto- 726
pie, z gruszkowym nodusem; 4. † kielich; 5–8. † pateny; 9–10. † puszki[112].

Relikwiarze srebrne: 1. regencyjny, pocz. w. XVIII, na owalnej stopie 727
o falistym narysie, z repusowanym ornamentem wolutowej wici akantowej i taśmy, trzon w formie odlewanej figurki *Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej*, puszka owalna, w ażurowym obramieniu z wici suchego akantu, na rewersie puszki grawerowana próba *12*; 2. rokokowy, 3. ćw. w. XVIII, na owal- 728
nej uskokowej stopie, trzon z gruszkowym nodusem, gloria o falistym konturze, z pojedynczymi i potrójnymi promieniami, nieregularny kontur puszki ujęty liściastym wieńcem i pięciopłatkowymi kwiatkami, zwieńczenie (krzyżyk?) złamane; 3. platerowany, 1896, na kolistej stopie ze sztancowanym otokiem z winnej latorośli i kłosów, nodus gruszkowy, puszka owalna, także gloria, na której gruby otok z winnej latorośli i gałązek dębowych z żołędziami, w zwieńczeniu krzyżyk na kuli, na kryzie stopy punktowany napis: „Ofiara Od SZ. K. Sosanko 1896 r."; 4–6. † pacyfikały (3).

Krzyż procesyjny, platerowany, 2. poł. w. XIX, o trójlistnych zakończeniach ramion, z odlewaną pasyjką.

Ampułka chrzcielna, srebrna, z cechą *M. Niewiadomski Wilno 1896 r.*, 731
z pękatym brzuścem i szerokim wylewem w połowie przesłoniętym pokrywą o sercowatym wykroju, ucho z dwóch wolutek.

Trybularz, platerowany, puklowany, nakrywa częściowo ażurowa, z na- 730
pisem na stopie: „Ofiara Kazimierza | r. 1896 Sosanko do kościoła żyrmuńskiego".

Łódka na kadzidło, metalowa, 1. poł. w. XIX, stopa owalna z ornamentalnym pasem, nodus gruszkowy, czara puklowana, na nakrywie sztancowane róże.

Lampa wieczna, platerowana, koniec w. XIX, dekorowana pojedynczymi kwiatkami na ulistnionych gałązkach, przy uchwytach łańcuszków plakiety w formie uskrzydlonych główek anielskich.

Żyrandole: 1. 20-świecowy, 2. 18-świecowy, 3–4. 10-świecowe.

Świeczniki: cynowe: 1–4. ok. poł. w. XVIII, na wysokiej, trójbocznej stopie z palmetami, trzon kanelowany, zwężający się ku górze, z wazonowym nodusem; 5. ok. poł. w. XVIII, na wysokiej, trójbocznej stopie o wklęsło-wypukłym narysie, trzon zwężający się ku górze, z wazonowym nodusem; 6–11. koniec w. XVIII, na czworobocznej, kanelowanej stopie, trzon kolumnowy, gładki; drewniane, mal. czarną farbą olejną; 12–14. barokowe, w. XVIII, na trzech wygiętych, wysokich nogach, trzon zwężający się ku górze, z przewężonym wazonowym nodusem; 15–18. (do katafalku), w. XVIII, na trzech wydatnych wolutach, trzon zwężający się ku górze, z wazonowym nodusem.

---

[111] Opis kielicha i identyfikację osoby fundatora zawdzięczam koleżeńskiej uprzejmości p. Ruty Vitkauskienė.

[112] LVIA, 604-1-8551, *Inwentarz...*, 1924, k. 20r.; *Inwentarz...*, 1928, zob. aneks III.

732 Dzwonek przy zakrystii, 1787, z napisem: KSIĄDZ FRANCISZEK WYSOCKI | ANNO. 1787. D. 1. JANUA(RII). Taśma do dzwonka, 1899, haft krzyżykowy, z wzorem różanych gałązek na czarnym tle i niebieskim napisem: AH 1899 | 15 MAIA, podszyta płótnem.
733 Wota srebrne przy obrazie Matki Boskiej w kaplicy, prostokątne: 1. 2. poł. w. XVIII, rytowane, trybowane, z przedstawieniem *Piety* i dwóch modlących
736 się postaci; pozostałe z XVIII/XIX: 2. repusowane, z przedstawieniem kro-
737, 735 wy; 3. repusowane, z niemowlęciem w powijakach; 4. repusowane, grawerowane, z przedstawieniem *Oka Opatrzności* w promienistej glorii; 5.
734 w kształcie dłoni, o plastycznie wyodrębnionych palcach, z grawerowanymi żyłami i stawami, na nadgarstku litery: K(Karolina) X(iężna) R(Radziwiłłowa);
738 6. z grawerowaną męską głową z lewego profilu, cechy złotnicze: imienna *ДАНИШЕВСКIЙ | ВИЛЪНА*, probierni wileńskiej z lat 1859–1873 oraz próba *84*.

W archiwum parafialnym w pomieszczeniu nad zakrystią szczątkowo zachowały się, m.in.: *Liber baptisatorum ab anno 1672*, *Liber copulatorum ab anno 1674*. Pozostałe dokumenty wymieniono na s. 311.

2.3. Otoczenie kościoła

739 Teren obszernego, prostokątnego cmentarza kościelnego ogrodzony murem, ok. poł. w. XIX, z kamieni polnych, spajanych ozdobną zaprawą z uży-
741 ciem małych czarnych kamyków. W narożach kapliczki, na rzucie prostokąta o ściętych narożach, z głębokimi niszami zamkniętymi półkoliście, tynkowane,
740 kryte trójspadowymi daszkami, pobitymi blachą. Od zach., na osi kościoła bramka, murowana, bielona, o trzech zamkniętych półkoliście przelotach, dzielona doryckimi pilastrami; w środkowym przelocie, wyższym i szerszym, drewniana belka, na której krzyż na kuli. Furty drewniane. Daszki osobne nad każdym przęsłem, dwuspadowe, kryte blachą, pośrodku każdego niewielki krzyżyk.
744 Dzwonnica, 1894, usytuowana w pn.-zach. narożniku cmentarza. Drewniana, konstrukcji słupowej, oszalowana pionowo, na niskiej kamiennej podmurówce. Na planie kwadratu, dwukondygnacyjna. Kondygnacje oddzielone okapowym daszkiem, górna węższa, od połowy ażurowa, z podwójnymi, trójbocznie zamkniętymi prześwitami. W ścianie pd. prostokątne drzwi w uskokowym obramieniu z desek. Dach namiotowy, pobity blachą, zwieńczony wysokim, ażurowym krzyżem na kuli, z promienistą glorią na skrzyżowaniu ramion.

Dzwony (2), w. XIX (?): 1. z otokiem z liści winorośli w górnym pasie czapy, niżej częściowo czytelny napis: ANTONI I ANNA (RYNGIEWICZOWIE); 2. mniejszy, gładki.

Nagrobki: 1. niski granitowy cokół z żeliwnym krzyżem (obecnie obłamanym); na trzech bokach prostokątne płyciny zamknięte łukiem nadwieszonym, z napisem: „Tu | Spoczywaią (zwłoki) | Ś.P. | X. Feliksa | Olsze | wskiego | Administra(tora) | Kościo(ła) Żyr(muńskiego) | Umarł | 3 Stycznia | 1862 R. | ż(ył)
742 lat 37"; 2. granitowy, ścięty cokół, na nim stela z wysokim metalowym krzyżem z pasyjką, z napisem: „Tu spoczywają | zwłoki śp. | Marcina GRZYMAŁ-

ŁY | um. dn. 20 Lutego Roku | 1853 w wieku lat 70 | Pokój jego duszy"; 3. granitowy, w formie steli na cokole, z ażurowym, żeliwnym krzyżem i napisem: „Ś. P.| Spoczywają | zwłoki | księży | ks. prob. paraf. | Żyrmuńskiej | Adam Sokołowski | żył lat 84 | zmarł 9 II 1921 | ks. Roch | Giełażunas | żył lat 54 | zm. 1920 | Pomnik | gorliwych | Parafian"; 4. piaskowcowy, w formie steli na cokole, z wysokim, żeliwnym krzyżem i napisem: „Ś. P. | Ks. Proboszcz | żyrmuński | IGNACY | BRANICKI | ż. l. 68 zm. | 30 I 1948 r. | Pokój jego duszy", niżej, na cokole: „Wieczny pokój".

Plebania (ul. Leśna 5) położona na wsch. od kościoła. W stylu dworkowym. Drewniana, konstrukcji zrębowej, oszalowana poziomo, na kamiennej podmurówce. Parterowa, z mieszkalnym poddaszem, częściowo podpiwniczona. Na planie wydłużonego prostokąta, dziewięcioosiowa, z trójosiową piętrową częścią środkową, zwieńczoną trójkątnym szczytem i poprzedzoną portykiem z parami toskańskich kolumn podtrzymujących trójkątny szczyt. Niewielki aneks wejściowy od strony ogrodu. Układ wnętrz dwutraktowy, z sienią na osi. Dach mansardowy, z facjatkami, kryty pierwotnie dachówką, obecnie szarym falistym eternitem. *747–749*

3. Stan zachowania

Po wzmocnieniu fundamentów stan budowli ogólnie dobry. W r. 2001 wycięto wysokie drzewa rosnące na cmentarzu kościelnym. Wyposażenie – z wyjątkiem nieczynnych i zdewastowanych organów – jest zachowane w stanie zadowalającym, choć ostatnio niezbyt szczęśliwie zostały pomalowane olejną farbą meble w zakrystii, m.in. kredencja z końca w. XVIII. Spośród zabytków malarstwa w najgorszym stanie jest obraz *Matki Boskiej z Dzieciątkiem* z ołtarza w kaplicy, bardzo pociemniały, z licznymi odspojeniami warstwy malarskiej i dziurami, podobnie jak obraz *Pokutującego św. Piotra*. W złym stanie jest także barokowa rzeźba *Apostoła*, której brak prawej ręki, lewej dłoni i fragmentów stóp, pozbawiona jest polichromii, a na całej figurze widoczne są liczne podłużne pęknięcia drewna i ślady działalności drewnojadów. Zachowane obiekty złotnictwa są w dobrym stanie. Należy żałować, że nie ma już w kościele zabytków, które opisał i sfotografował w r. 1939 ks. Niewiero: manierystycznego, bogato zdobionego kielicha z poł. w. XVII i pacyfikału z kroplą krwi Chrystusa.

Stan zachowania dzwonnicy dobry. Historyczne dzwony nie zachowane, na jednym z istniejących słabo czytelny napis fundacyjny.

Plebania, której budowę dokończono tuż przed II wojną światową, znajduje się obecnie w opłakanym stanie. Zamieszkana przez kilka rodzin, nie remontowana od wielu lat niszczeje i zagraża jej katastrofa budowlana. Widoczne są spękania i zacieki na podmurówce, deski ścian w wielu miejscach przegniłe lub spróchniałe, kolumny ganku rozspojone, powybijane okna, dach – pomimo pokrycia eternitem – dziurawy.

4. Zarys problematyki artystycznej

Kościół żyrmuński ma monografię autorstwa ks. Floriana Niewiery. Wydana w 400 egzemplarzach (nakładem wydawnictwa „Ziemi Lidzkiej"), ukazała się 15 VIII 1939, na potrójne święto – Wniebowzięcia Najśw. Panny Marii, obchodów rocznicy Cudu nad Wisłą i jubileuszu 150-lecia istnienia świątyni[113]. Zaletą publikacji jest obfite i umiejętne wykorzystanie źródeł (zarówno znajdujących się wówczas w archiwum parafialnym, jak też w zbiorach Biblioteki Publicznej i Uniwersyteckiej w Wilnie), a także właściwa ich interpretacja, począwszy od informacji historycznych, po niektóre ustalenia natury artystycznej. Mimo skrupulatnego zebrania publikowanych wzmianek o Żyrmunach, autor przeoczył jednak informację o budowniczym kościoła, Janie Podczaszyńskim, podaną w r. 1849 przez Franciszka Sobieszczańskiego[114]. Wykorzystał ją dopiero Stanisław Łoza, a za nim cała współczesna literatura[115].

Twórczość Jana Podczaszyńskiego (zm. ok. 1800), ucznia Wawrzyńca Gucewicza, nie doczekała się, jak dotąd, odrębnego opracowania. Wg oceny Sobieszczańskiego „nie był z najpośledniejszych architektów swego czasu, a przeciwnie, w rysunku znakomicie wykształcony", ale w krótkiej nocie biograficznej wspomniano tylko, że jako architekt Radziwiłłów mieszkał w Żyrmunach, gdzie „wystawił kościół parafialny wcale dobrej struktury"[116]. Zdaniem Vytaustasa Levandauskasa był nie tylko budowniczym tego kościoła, lecz także autorem jego projektu architektonicznego, obejmującego również wyposażenie. Poza kościołem żyrmuńskim i tutejszym pałacem Radziwiłłów, wzniósł również drewniany kościół w Butrymańcach (1799)[117], wcześniej zaś (do 1787) prowadził budowę murowanego kościoła w Malatyczach, wg proj. Wawrzyńca Gucewicza[118].

W dość licznej grupie drewnianych kościołów klasycystycznych, zachowanych na Litwie i Białorusi, żyrmuński należy do najwcześniejszych i naj-
683 bardziej udanych. Cechuje go harmonijne ukształtowanie rozbudowanej bry-
690, 691 ły oraz oryginalna dyspozycja wnętrza, którego przestrzeń organizuje murowana toskańska kolumnada. Wprowadzenie jej do drewnianej budowli należy uznać za wyraz konsekwencji, z jaką budowniczy kościoła łudząco zrealizował w drewnie formy właściwe dla architektury murowanej. Stwierdzenie to odnosi się to zarówno struktury przestrzennej, jak i dekoracji architektonicznej. Wnętrzu nadano charakter emporowej bazyliki z transeptem, dzielone pila-

---

[113] LVIA 694-5-1396, k. 74r.–74v, list ks. I. Branickiego proboszcza żyrmuńskiego do kurii, 9 VIII 1939.

[114] Sobieszczański, t. 2, 1849, s. 226.

[115] Łoza 1953, s. 240; *Zbor pomnikau* 1986, s. 143; Morozow 1990, s. 272; Aftanazy, t. 4, 1993, s. 475; *LAI*, t. 2, 1994, s. 312; Rąkowski 1997, s. 291; Levandauskas 1996, s. 119–128; Levandauskas 1994, s. 12–13; Kułagin 2000b, s. 64; Kułagin 2000c, s. 72.

[116] Sobieszczański, t. 2, 1849, s. 226.

[117] *LAI*, t. 2, 1994, s. 486 (przyp. 194); Levandauskas 1996, s. 119; Levandauskas 1994, s. 12.

[118] Morozow 1990, s. 267

strami elewacje obiega wysokie belkowanie o wydatnym gzymsie i szerokim fryzie (pierwotnie zapewne tryglifowo-metopowym)[119], trójkątne szczyty fasady i ramion „transeptu" otrzymały formę ogzymsowanych naczółków, a płaską, bezwieżową fasadę ożywia wgłębny portyk ■ bielonych, murowanych kolumnach. Przysadzista ośmioboczna wieżyczka nad szczytem fasady jest elementem wtórnym, nie przystającym do pierwotnej koncepcji, w myśl której dopełnienie imitacji form architektonicznych stanowiła dekoracja rzeźbiarska w tympanonie. Pod względem stylowym kościół należy do nurtu określanego mianem klasycyzmu doby stanisławowskiej, choć w pewnej masywności form i wyborze porządku toskańskiego można się dopatrywać cech szkoły Wawrzyńca Gucewicza, reprezentatywnych dla bardziej radykalnej fazy tej epoki stylowej. W przeciwieństwie do pozostałych kościołów klasycystycznych, których fasady z reguły zdobi portyk wysunięty, w Żyrmunach zastosowany został portyk wgłębny, podobnie jak w drewnianym barokowym kościele w sąsiednich Subotnikach[120]. Zbieżność ta może być przypadkowa, ale niewykluczone, że architekt nawiązał w ten sposób do lokalnej tradycji. Warto też zwrócić uwagę na rozwiązanie zastosowane przez niego w Butrymańcach, gdzie o plastyczności fasady, zwieńczonej trójkątnym naczółkiem wpisanym w schodkowy szczyt, stanowi wgłębny ryzalit z umieszczonym ponad drzwiami balkonem. Również i w tym kościele odnaleźć więc można wyraźną skłonność do posługiwania się formami typowymi dla architektury murowanej, co w tak interesujący sposób zaprezentował w Żyrmunach. Janowi Podczaszyńskiemu należy również przypisać projekt wyposażenia wnętrza[121], gdyż znamiona charakterystyczne dla jego indywidualności nosi zrealizowany wraz z budową kościoła, jednorodny stylistycznie zespół murowanych ołtarzy w prezbiterium i kaplicy Matki Boskiej oraz drewniana ambona. On też zapewne zaprojektował klasycystyczny prospekt organowy, prekursorski względem powszechnie stosowanych i długo się jeszcze utrzymujących form rokokowych, wraz z instrumentem wykonany najprawdopodobniej przez wileńskiego organmistrza Pawła Zella (Cele, Szell)[122].

684, 685 *693–695* *698* *699*

Najstarszym z obrazów jest replika miejscowego cudownego wizerunku *Matki Boskiej Loretańskiej* zniszczonego przez pożar w r. 1777. Mimo złego stanu zachowania i przemalowań, stanowi ona interesującą pamiątkę historyczną jako świadectwo kultu potwierdzonego tu już w 1. poł. w. XVII. Zachowana srebrna sukienka jest nałożona na późniejszy obraz przedstawiający *Matkę Boską Loretańską*. Ze względu na osobę wykonawcy warte są wzmianki obrazy *Zmartwychwstanie* i *Wniebowstąpienie*, oba autorstwa Józefa Bałzukiewicza, absolwenta Akademii w Petersburgu, twórcy licznych obrazów religijnych, znajdujących się do dzisiaj w kościołach wileńszczyzny[123]. Nie zachowały się niestety portrety fundatorów – Karoliny z Pociejów Ra-

706 *712, 713*

---

[119] Obecnie pokryty szalunkiem; jego powtórzeniem wydaje się doryckie belkowanie plebanii, które mogło powstać jako analogia do zwieńczenia ścian świątyni.

[120] Jankowski, cz. 4, il. na s. 49.

[121] Levandauskas 1994, s. 12–13.

[122] Zgliński 1999, s. 298; Zgliński 2003, s. 82.

[123] *SAP*, t. 1, 1971, s. 81.

dziwiłłowej (wzmiankowany w r. 1801) oraz dwa portrety Pociejów (wzmian-
kowane w r. 1861)[124]. Wśród rzeźb poziomem artystycznym wyróżnia się eks-
716, 717 presyjna figura *Apostoła*, należąca do nielicznych już przykładów miejscowej
snycerki z 2. poł. w. XVII. Przeciętne w swej poprawności późnobarokowe rzeź-
719, 718, by *Św. Stanisław* i *Św. Kazimierz*, a także *Chrystus Ukrzyżowany* z ołtarza
720 gł., pojawiły się w kościele żyrmuńskim dopiero w połowie w. XIX; ostatnia
z nich, znajdująca się pierwotnie w refektarzu klasztoru Franciszkanów w Hol-
szanach[125], jest jedynym obiektem, który ocalał z wyposażenia tego klasztoru.

W znacznie dziś uszczuplonym zespole sreber zwraca uwagę regencyj-
727 ny relikwiarz z trzonem w formie figurki *Immaculaty* i ażurową kartuszową
glorią z delikatnej wici suchego akantu. Podobny ornament występuje też na srebrnej sukience obrazu *Matki Boskiej Loretańskiej*. Jednym z najcenniejszych skarbów kościoła była kropla Krwi Chrystusa, początkowo przechowywana w relikwiarzu ufundowanym w r. 1667, później w barokowym pacyfikale z poł. w. XVIII, którego wygląd znamy już tylko z fotografii wykonanej w r. 1939[126]. Na tymże zdjęciu ukazany jest także efektowny manierystyczny kielich, obecnie należący do zbiorów Lietuvos Dailės Muziejus w Wilnie[127]. Wg inskrypcji fundacyjnej został ofiarowany w r. 1643, lecz wykonany (lub zamówiony) musiał być nieco wcześniej, gdyż opatrzony jest herbem i inicjałami wileńskiego rajcy Bartłomieja Gawłowickiego, zmarłego przed 2 II 1639[128].

Do rzędu strat, które poniósł kościół po r. 1945, należy zniszczenie bogatego archiwum parafialnego, z którego przetrwały tylko dość przypadkowe,
niemniej wartościowe resztki, m.in. księgi metrykalne z 2. poł. w. XVII, wy-
dany w r. 1729 wyrok sądu grodzkiego w Lidzie, którym sprawcy drobnej
kradzieży sreber kościelnych zostali skazani na spalenie na stosie, wreszcie cie-
745–746 kawy projekt okazałej plebanii, autorstwa nie notowanego dotąd F. Urbszysa.
747–749 Obszerny drewniany budynek, dziś niestety bliski ostatecznej ruiny, bar-
dzo dobrze świadczy o kulturze i wrażliwości architekta, który potraktował plebanię jako stylowe *pendant* kościoła. Zgrabnie posłużył się formami popularnego w okresie dwudziestolecia międzywojennego stylu dworkowego (kolumnowy portyk, wysoki łamany dach), wzbogacając je poprzez powtórzenie elementów detalu architektonicznego zabytkowej świątyni (tryglifowy fryz i wsparcie gzymsu kroksztynami). Nowa plebania i stary kościół zostały w ten sposób połączone w harmonijny zespół architektoniczny, formalnie i ideowo przywołujący skojarzenie ze staropolskim ideałem.

---

[124] LVIA, 604-1-8563, *Wizyta*..., 1861, k. 4r.
[125] LVIA, 604-1-8563, k. 3r.–4r., *Wizyta*..., 1861.
[126] Niewiero 1939, s. 93.
[127] Zakupiony w r. 1981, nr inw. TM-2376.
[128] Boniecki, t. 5, 1902, s. 388; Ragauskas 2002, s. 145–146.

ANEKS I

Teksty napisów na cynowych tablicach umieszczonych przy ołtarzu Biczowania w kościele żyrmuńskim, 1667, BCz., rkps 1775, s. 3015–3016

Ja, Alszka Tyszkiewiczówna, wojewodzianka brzeska, Mikołajowa Zawiszyna kasztelanowa witebska, to pismo moje przysięgą stwierdzam, jako prawdziwą krew Zbawiciela naszego Chrystusa Pana z katedry i z skarbu Św. z Rzymu przez JW jm. ks. [Jerzego] Tyszkiewicza, olim biskupa wileńskiego, brata rodzonego mojego od Ojca Św. Urbana VIII papieża wielkim staraniem nabytą, oddaję z rąk moich do kościoła żyrmońskiego przez zesłanych na to od JW jm. ks. Jana Gotarda Tyzenhauza, biskupa metońskiego, sufragana i kanonika, sede vacante administratora biskupstwa wileńskiego, mianowicie jm. ks. Daniela Łodziaty, raduńskiego, nackiego [i] Mateusza Wróblewskiego, białogrudzkiego plebanów komisarzów i w tej sprawie inkwizytorów, którą przysięgę przed pomienionymi Ichmościami z przyjaciółmi wykonaną, na wieczną pamięć ręką własną podpisałam.

Datt(um) w Żermonach, anno 1667 d. marca 20.

Alszka Tyszkiewiczówna, kasztelanowa witebska Zawiszyna ręką swą.

Mikołaj Kazimierz Szemiot, podstarości generalny Ks(ięstwa) Ż(mudzkiego).

Helena Tyszkiewiczówna Szemiotowa.

Zwierciadło cnoty i pamiątka sławy
JW Jejmp. Alszki Tyszkiewiczówny,
wojewodzianki brzeskiej, Mikołajowej Zawiszynej kasztelanowej witebskiej,
która oddawszy Bogu chwalebne vota prędko funerario pieczętuje

Z wielmożnych Tyszkiewiczów wielka heroina
w równo zacność sprzągwszy wiek zeszła Zawiszyna
Tu dojrzałość kościom swoim na pokój złożyła
    Aby skarbu drogiego sama stróżem była
    I granicą niejako, albo kopcem wiecznym
    Na odpór niedowiarstwa dowodem statecznym.
Tu, kędy Przenajświętsza Panna wcielonego
Błaga Syna, tak wiele cudów i krwie Jego
Prawdziwą i istotną niematerialną
Na zakrytą w figurze, ale tak widzialną
    W ten żermoński nowy kościół przyjęła nowego
    Gościa, krew swą i dowód męki Syna swego
    Szczęśliwie bez wątpienia były przenosiny
    Krwie Chrystusa z(a)przysięgłej od tej heroiny
O wielkie to nowiny i rzecz stała nowa
Gdy tak wielki skarb daje z rąk kasztelanowa.
Był czas święty obchodu Zmartwychpowstałego
Boga, którego ona ta pani według nawykłego
    [*s. 3016*] Nabożeństwa znaczną pracą przykładnie zażyła
    W oktawę zaś męki Pana sama wiek skończyła.
    Czytelniku zadumiej się, stan zuważ rzeczy
    Kogo Bóg w swej opatrzności kogo na swej pieczy
    Jako wiele onaż publik świętych odprawiła

Tak pobożnie skończywszy sama wiek stawiła
Na oktawę Pańskiej śmierci nieomylnie w niebie.
Ty nabożnie westchnij za nią, ona zaś za ciebie.
Skończyła wiek anno D(omini) 1667 miesiąca kwietnia d(nia) 15.

ANEKS II

Opis i inwentarz kościoła w Żyrmunach z r. 1796, LVIA, 694-1-4003, s. 1–8.

Opisanie wizyty generalnej stanu wszystkich parafialnych kościołów, ich plebanów z całą przynależnością dekanatu lidzkiego diecezji wileńskiej odbytej [...] z rozkazu JW jmp. ks. Dawida Pilchowskiego, biskupa nominata echineńskiego, sufragana [...] administratora diecezji wileńskiej, kawalera Orderu Św. Stanisława, roku 1796 miesiąca oktobra 22 dnia

Kościół parafialny żyrmuński w powiecie i dekanacie lidzkim. Drewniany, w miasteczku Żyrmonach, zbudowany kosztem prawdziwie kollatorki JO księżny Karoliny z Pociejów Radziwiłłowej podkomorzyny litewskiej w r. 1788. Poświęcony przez własnego plebana za dozwoleniem zwierzchności diecezjalnej. Tytuł kościoła od pierwiastków Najśw. Marii Panny Wniebowzięcia. Fundusz nadany od JW Jana i Anastazji Tryznianki Zawiszów wojewodów witebskich w r. 1624 maja 16. Dziś w kollacji JO księcia Mikołaja Radziwiłła generał-leutnanta.

Budowa kościoła nowa, najpiękniejsza co do drzewa, okien, dachu i całej ozdoby wewnątrz, jako to ołtarzów, ambony, ławek i organu pięknego. Ten tylko defekt, że podmurowanie kościoła i kolonady z cegły najnikczemniejszej, czyli cały materiał nic nie warty, gdyż sypie się jak próchno, lada czas ze wszystkim znikczemnieje, ani poprawić nie można, bo ani wapna, ani cegły nie masz skąd dostać. Sam kościół z najpiękniejszego drzewa budowany, z dwoma wieżami, na których krzyże po jednemu duże, piękną robotą, z gałkami miedzianymi, złoconymi złotem malarskim pod mat. Tamże na facjacie herby JO książąt Radziwiłłów, orzeł z drzewa snycerską robotą czarno malowany i miejscami złocony duży, herb księżny trzy zdręby [i] waga z dwoma krzyżami w jednej figurze i na dole miesiąc, żelazne, pozłacane. Także na drewnianej tablicy dużej napis: Bogu Wszechmogącemu literami wielkimi z metalu robionymi i w ogniu złoconymi. Rok liczbą kościelną MDCCLXXXVIII. Na wierzchu pod krzyżami wieżyczki blachą kryte ześcianą i czerwono malowane. Drzwi w górze pod dach stolarską robotą malowane ślepo okno. Drzwi do kościoła na cztery części otwierające się, dębowe, z ozdobą snycerską, nad tymi okno małe podłużne, w wieżyczkach po jednym oknie małym. Drzwi tylko z antabą klamkową, ze środka na dwa drągi i w górze na trzeci z antabami żelaznymi zamykające się, bez zamka. Okien wszystkich w kościele, kaplicy i zakrystii wielkości jednej sztuk 14, w szyby wielkie w kit oprawne, nie otwierające się, w ogóle okien 17. Ściany kościoła gęsto w pilastry, brane z stron obydwóch żelaznymi śrubami we cztery miejsca najmocniej, toż i narożniki. Facjata w kolonadach murowanych, pięknych, tylko z materiału złego, jak się wyżej na[d]mieniło. W kościele posadzka ceglana, wapnem zalewana, w kaplicy zaś tylko ułożona bez wapna.

Ołtarzów obok z sobą jak wielki ołtarz trzy, murowane przy ścianie w kolonady najpiękniejsze z sztukaterią gipsową najpiękniejszą, w tych ołtarzach obrazy jednego malowania na płótnie. W wielkim ołtarzu Ukrzyżowania tajemnica, po bokach Zmar-

twychwstanie i Wniebowstąpienie Pana Jezusa. [*s. 2*] Mensy wszystkie murowane i bielone jak całe ołtarze. Na wielkim ołtarzu cyborium najpiękniejszej snycerskiej roboty, w figurze Arki Pańskiej z wieńcem, w nim winne grona i kłosy pszeniczne robione pozłacane, toż dwa cherubiny. Ławki nowe, stolarską robotą pięknie, na dwie strony. Ambona najpiękniejsza, stolarską i snycerską robotą ozdobiona. Krużganek[129] na kolonadach murowanych, w robocie piękny. Kaplica po lewej stronie wchodząc do kościoła, w której ołtarz NMPanny na płótnie malowany, na tym szata srebrna w kwiaty, miejscami pozłacana, z koronami dwoma. Ołtarz murowany i snycerską sztukaterią gipsową najpiękniej ozdobiony. Sufit na prętach drewnianych podrzucany wapnem i gipsem, piękny, ale nietrwały, w niektórych miejscach już opadły. Organ piękny wielki na głosów dwanaście, z bębnem, gwiazdą i dzwonkami, z przyłożeniem się dzisiejszego ks. plebana do sumy 3000, które zapisał jmp. Józef Kostrowicki chorąży petyhorski zł. 400. Te tylko nieszczęście, że organ stoi na ziemi przy drzwiach bez udzielnego podmurowania, na posadzce ceglanej, która zapadła i organ nachylił się i już głos zmienił się i dudy poobalały się niejakie. Gra jednak pięknie. Konfesjonałów trzy stolarską robotą, nie skończone.

Cmentarz koło kościoła murowany [z] cegły mizernej w kwadrat, po rogach są framugi na kształt kapliczek do ołtarzów ubierania na Bożą Cielską procesją. Dach był dany gontami, ale że nie fundamentalnie, wiatr go poznosił. Brama murowana, piękna, ale z materiału złego, osypuje się i nietrwała, bez zamykania się. Dzwonnica drewniana, stara, w krzyżowanie robiona, dranicami kryta. W tej dzwonów 3 – większy, mniejszy i sygnaturka. Na kaplicy, zakrystii i na rogu, gdzie wielki ołtarz, krzyże małe żelazne po jednemu, czyni 3, z cyrkułami pozłacanymi.

Takowy kościół żyrmuński gdy się budował w roku 1787 i 1788 kończył się – niechlubnie, ale sumiennie ks. pleban dzisiejszy przykładaniem się liczy ekspensu swego zł najmniej 800, gdyż w potrzebie na całe kraksztenie pod gzymsem wkoło kościoła, na wieżach pilastry i na ścianach niektóre pilastry dał kopę i sztuk 40 najpiękniejszych dylów, tarczyc kop 2, gontów kop 12 i żelaza bez wagi. Co niech będzie Bogu przyjemne.

Srebro

Monstrancja staroświecka niewielka, uboga, promiona pozłacane, jedne złamane. Puszka piękna, z wierzchem, w śrzedzinie pozłacana. Kielich staroświecki bez pozłoty, w środku już miejscami pozłota wytarta. Kielich drugi srebra mizernego, stary. Kielichów małych dwa robotą piękną, intus tylko pozłacane i z wierzchu obwódki pozłacane, z takimiż patenami. Paten staroświeckich trzy i patena, w której vasculum do chorych na wożenie Ciała Pańskiego. Pacyfikał staroświecki, w który wkłada się gutta Sanguinis Christi, z prętami miedzianymi z tyłu, w tym szkła na kształt kamieni w liczbie trzech. Ten pacyfikał w górze pozłacany. Drugi pacyfikał w kwiaty, w którym za szkłem relikwie i Agnus Dei. Krzyż srebrny robotą piękną. Ampułek staroświeckich para. Łódka srebra podłego mała. Wotów, czyli tabliczek tak u NMP jako też Pana Jezusa sztuk cztery. Krzyżyk malutki srebra podłego i krzyżyk drugi srebrny pozłacany. [*s. 3*] Ornatów dawniejszych do użycia zgodnych i niestarych osiem. Starych, bez stuł i innych potrzeb sześć. Starych dwa, na naprawę obróconych. Nowych ornatów, które sprawiła JO księżna dwa. Jeden lamowy w kwiaty różowe masyw bogaty, z potrzebami wszystkimi. Drugi z kitajki francuskiej, zielony w kwiaty srebrne i różowe, kolumna z białej lamy z galonami srebrnymi, też bogaty i piękny,

[129] Tu: chór muzyczny.

z należnością całą. Kapa tejże kitajki, z lamowym z tyłu kapturem, galonem srebrnym garnirowanym, reszta wkoło galon biały szychowy. Druga kapa gredytur biały w kratkę przerabiany różową, z masywem srebrnym. Trzecia kapa zielona, materialna, powszednia, czwarta stara, per modum żałobnej, użyta i nikczemna. Antependia dwa do wielkiego ołtarza i do NMP z francuskiej kitajki, z kwiatami srebrnymi na zielonym dnie, z galonami białymi szychowymi. Inne ozdoby kościoła utrzymują się ile możności po zgorzeniu starego kościoła i za Bożą pomocą, w aparata może być kościół porządny, gdyż JO księżna Radziwiłłowa galony i suknią oraz kitajki francuskiej z srebrnymi kwiatami testamentem zapisała i są oddane do kościoła, które jeszcze nieużyte leżą.

Bielizna kościoła ołtarzów i zakrystii niewielka i uboga, jednak staranie o to czyni się, gdyby polepszyć i za Bożą pomocą polepszona będzie.

Kaplica jest jedna, jak się na(d)mieniło w górze. W tej w ołtarzu obraz NMP i obraz św. Barbary w figurze okrągłej, w ramach snycerską robotą, niemalowanych. Do tej kaplicy fundował śp. JW Jmp Michał Szyszko szambelan dworu polskiego wikarię na sumie 12 000, od której procent szósty wiecznymi czasy naznaczył. Ta suma ulokowana na dobrach Żyrmuny i procent regularnie dochodzi ks. wikaremu, z którego procentu dziesiątego grosza podatku płaci na rok ks. wikary zł 72. Innych funduszów oddzielnych nie masz. Jakie zaś były, te od czasów niepamiętnych inkorporowane do plebana osoby za wolą zwierzchności najwyższej.

Szpital – dom drewniany na gruncie plebańskim zbudowany kosztem księżny Karoliny. Funduszów nie masz, ale mieści się ubogich w tym szpitalu dziadów siedm i bab siedm. Żyją z jałmużny i nadania parafii, mają też funduszek z folwarku Żyrmunek wiecznymi czasy [z którego] pp. Godebscy, wojscy lidzcy, naznaczyli dawać co rok beczkę żyta i beczkę jęczmienia miary starej gospodarskiej, to jest 5 ćwierci komisyjnej i złotych 10, co wszystko najregularniej dochodzi. Nadto mają powinność co piątek odśpiewać litanią do Pana Jezusa za duszę Szyszki. Za co rok dwór żyrmuński płaci procentu od zł 200 zł 14. Szkoły parafialnej nie masz, gdyż Lida miasteczko niedaleko mil 2, tam do szkół kto może oddaje dzieci.

Nabożeństwo odprawuje się najregularniej, z naukami i kazaniami oraz śpiewaniem mszy świętej co niedzielę i święta. Odpusta były uprzywilejowane z Rzymu, ale tym pozwolenie skończyło się, prócz Różańca, ten zawsze trwać ma. [s. 4] Ze zwyczaju dawniejszego bywają festa na Wniebowstąpienie Pańskie, na Znalezienie Św. Krzyża, gdzie ludu najwięcej zgromadza się i księża karmelici z Lidy przyjeżdżają z mszami i kazaniami i na to mają fundusz 2000 zł. Także na Nawiedzenie, na Wniebowzięcie i na Narodzenie Najśw. Marii Panny są festa publiczne, na które przyjeżdżają ks. misjonarze z Wilna Montis Salvatoris z mszami i kazaniami i katechizmem, na to mają fundusz, jak mówią sami, tysięcy cztery. Ditto jeszcze dwa festa są w oktawę Różańcowej i Niepokalanego Poczęcia NMP, na które festa z funduszu też przyjeżdżają ks. karmelici z Lidy z kazaniami i mszami śpiewanymi, na to mają fundusz tysięcy dwa, w ogóle tedy mają sumy tysięcy cztery od szlachty Sokołowicza i Drobiazgiewicza. Bractwa formalnego nie ma, wszakże Różaniec, że jest wprowadzony, zaczem co dzień czasu mszy świętej Różaniec odprawuje organista z ubogimi szpitalnymi i w niedzielę i święta publicznie oraz po obiedzie litanią co dzień do NMP. Karbona jest, z której dochodu przez rok może być zł 20 lub więcej, [redacted] na ozdoby i na światło kościoła obracają się i czasem ubogim prawdziwie nędznym.

Sprawowanie św. sakramentów

Chrzcielnicy udzielnej nie masz, ale naczynie – waza cynowa – letnią porą stoi na ołtarzu ubocznym z wierzchem pod nakryciem przyzwoicie, w tej fonta dwa razy co rok czyni się i olea św. są sprowadzane, na co świadectwa są podkustoszego. Zimową zaś

porą czasu mrozów bierze się fonta do domu plebańskiego i tam należycie utrzymuje się w porządku. Chrzty święte naprędzej dawane bywają żądającym, w nagłej jednak potrzebie i w prywatnych domach bywają dawane, co bardzo rzadko zdarza się. Sakrament bierzmowania ani słyszany, jeśli kiedy w Żyrmunach był dawany. Lud zaś z upragnieniem chciałby go mieć dawanym. Sakrament N(ajświętsze)go Ciała Pańskiego w cyborium najprzyzwoiciej chowa się, w obracanym cyborium nie za zamkiem, ale sekretnie z boku kołeczkiem zamyka się, że niewiadomemu obrócić nie można. Lampa przedtem paliła się dniem i nocą, ale dziś dla bezpieczeństwa i że fundusz nie wystarcza, pali się tylko czasu nabożeństwa i kiedy potrzeba co dzień. Funduszu na lampę procentu odbiera się zł 105 i od tych dziesiąty grosz płaci się, jednak gdy Bóg pozwoli spokojność czasów, ksiądz pleban przyrzeka, że tej posługi i czci dla Boga nie zaniedba.

[*s. 5*] Pleban

Ksiądz Franciszek Brunon Odrowąż Wysocki z Małopolski, województwa lubelskiego, lat wieku 42. Lat 10 beneficjum żyrmuńskie posiada. Jest kanonikiem inflanckim i dziekanem lidzkim. Nauki duchowne brał w seminarium w Tykocinie u księży misjonarzów. Wyświęcony od JW ks. Jana Szyjkowskiego biskupa synopenskiego w Bielsku w roku 1780 i 1781. Innego beneficjum nie ma i zawsze w plebanii żyrmuńskiej mieszka. Msze św. zawsze w niedziele i święta odprawują się, tak za fundatorów dobrodziejów żywych i zmarłych, jako też za parafian. Obligacjom zadość ile możności czyni i innym księżom płaci. O naukach swoich sam decyzji dać nie umie. Bibliotekę ma piękną, różne książki tak duchowne kanoniczne, jako też historyczne, prawne i światowe.

Z parafianami nie ma kłótni i żyje spokojnie, gdy nikt okazją nie jest. Za posługę duchowną w administrowaniu sakramentów parafianów nie tylko że ekstorsji nie czyni, ale częstokroć ubogim swego ubogiego majątku udzieli niechybnie.

Metryki chrztów, ślubów i pogrzebów w księgach należycie sam i księża zapisują. Bez indultów i zapowiedzi śluby nigdy nie dają się.

Regestr parafian swoich ma i parafię należycie zna co do sposobu ich życia i podług religii [...][130].

[*s. 8*] Parafia i parafianie

Obszerna parafia wzdłuż na milę i wszerz na tyleż, graniczy z parafiami na wschód słońca z trokielską, na południe z lidzką, na zachód z raduńską, na zachód zimowy i północ z ossowską. Do Trokiel mila 1, do Lidy 2, do Radunia 3, do Ossowy mila. Parafia w granicach dawniejszych nie umniejszyła się. Rzeka Dzitwa niekiedy broni cząstce parafii przystępu do kościoła, osobliwie na rozpuszczeniu zimy i w jesieni, że przewóz i bród zły. Liczba parafian przystępujących do stołu Pańskiego osób płci obojej 1600. Dzieci pierwszy raz przystępujące do św. sakramentów są nauczani w artykuły wiary świętej i wszystek lud miewa nauki od księży. Bez opatrzenia świętymi sakr(amentami) nikt nie umarł, chyba przez nie danie wiedzieć lub nagle. Z pogorszeniem żyjących publicznie ludzi nie ma.

Ludu obrządku religii innych nie masz. Sami katolicy – rzymianie, prócz Żydów niegodziwych.

Kaplica jedna we dworze żyrmuńskim u książąt Radziwiłłów za indultem, rok trzeci jak św. mszy nie bywają, książęta nie rezydują. Ta kaplica w murach, pod dachem jednym mieszkalnym, na dole per modum sali, ubrana nikczemnie.

---

[130] Pominięto tu opis plebanii i jej funduszu.

Cerkwi żadnej nie masz w tej parafii. Klasztory najbliższe lidzkie, ks. pijarów i ks. karmelitów mil 2. Między małżeństwami za łaską Boga niezgód nie masz. Żyją wszyscy podług religii i powołania swego. Dekreta reformationis w zaleceniach prześwietnej zwierzchności zachowują się i są na pamięci.

ANEKS III

Opis i inwentarz kościoła Żyrmunach z r. 1928, LVIA, 604-1-8551, k.19r.–21v.,

Inwentarz kościoła i beneficjum rzymskokatolickiego kościoła w Żyrmunach oddany przez ks. Stefana Wierzbowskiego w r. 1928 21 kwietnia ks. Ignacemu Branickiemu

Żyrmuński parafialny kościół postawiony z drzewa w 1788 roku przez księżnę Karolinę z Pociejów Radziwiłłową; kościół ma kształt krzyża z niską wieżą, która była przeznaczona na dzwonnicę. Na kościele są cztery żelazne krzyże. Kościół pokryty gontem w 1897 roku.

W jednym z węgłów ogrodzenia przyległych do drogi pobudowana drewniana dzwonnica na kamiennym fundamencie w 1894 roku.

Podłoga w kościele drewniana, ułożona w roku 1892. Chór z organem oparty na czterech murowanych słupach. Organ w dwunastu registrach i czterech miechach potrzebuje gruntownej restauracji. Wewnątrz kościoła na 14 murowanych filarach oparte są boczne galerie. Okien w kościele 17.

W lewym skrzydle kościoła kaplica Bogarodzicy, a w prawym takimże skrzydle zakrystia, w której stoi komoda i szafa dla przechowywania aparatów i bielizny kościelnej. Nad zakrystią urządzony skład kościelnych sprzętów w roku 1898.

Pośrodku kościoła znajdują się drewniane ławki, przy jednym z filarów drewniana ambona w kształcie łódki opasanej siecią. Przy ścianie trzy konfesjonały. Nad amboną obraz św. Jana Ewangelisty. Przy ławkach 8 chorągwi używanych w czasie procesyj, sprawionych w 1893 roku. Procesjonalny metalowy posrebrzany krzyż ofiarowany przez p. Karola Stecewicza w 1895 roku. Dwie metalowe posrebrzane, miejscami pozłacane tarcze z monogramami Najśw. Marii Panny i Pana Jezusa używane w czasie procesji nabyte w 1894 roku.

Wielki ołtarz w trzech stopniach, mensa murowana, cyborium drewniane, aluminiowane, z pozłacanymi gzymsami oraz agnuskiem i dwoma aniołami, zrobione w 1899 roku. [*k. 19v.*] Nad drzwiczkami tabernakulum zawieszone jest konopeum z białego jedwabiu, ofiarowane przez Danutę Laskowiczównę w 1928 r. marca 25 dnia.

Nad ołtarzem Ukrzyżowany Chrystus na czerwonym jedwabnym pluszu, w pozłacanej ramie.

Po obu stronach głównego ołtarza są dwa boczne ołtarze. W jednym z nich jest obraz Zmartwychwstania Chrystusa Pana, w drugim ołtarzu obraz Wniebowstąpienia Pańskiego, oba obrazy malowane na płótnie przez Balzukiewicza, a ofiarowane przez p. Puzilewicza w 1894 roku. Wszystkie te trzy ołtarze z podmurowanymi nawiasami, każdy oparty o cztery murowane słupy.

Ołtarz czwarty w kaplicy Bożej Matki z murowanym nawiasem, wsparty na czterech murowanych filarach. Drewniane cyborium, nad którym umieszczony przy ścia-

nie w ramach obraz Bogarodzicy z Jezusem w srebrnej nakładanej szacie, u dołu z pozłacanym księżycem. Po obu stronach ołtarza w tejże kaplicy na dosyć wysokich postumentach stoją dwie figury św. Stanisława biskupa i św. Kazimierza.

Na wielkim ołtarzu stoi dziesięć platerowanych lichtarzy i dwa trzyramienne kandelabry. Przed stopniami ołtarza dwa wielkie drewniane lichtarze stolarskiej roboty z świecami drewnianymi, zrobione w 1899 roku. Na bocznych ołtarzach po sześć ołowianych lichtarzy i cztery takichże lichtarzy w zapasie.

Na ołtarzu w kaplicy sześć wielkich platerowanych lichtarzy i dwa miedziane z aniołami.

Żyrandoli pięć, jeden brązowy na dwadzieścia świec i cztery po osiemnaście świec w nawie kościoła.

W prezbiterium jedno krzesło i dwie ławki przy ścianach.

Chrzcielnica w kształcie stołu drewniana, stolarskiej roboty, z miedzianym naczyniem na wodę do chrztu św. i potrójnym ołowianym vasculum na olea sacra.

[*k. 20r.*] Na ścianach kościoła czternaście oleodruków przedstawiających mękę Jezusa Chrystusa (stacje) i dwa obrazy Matki Boskiej olejne: Ostrobramskiej i Częstochowskiej. Jeden obraz malowany na blasie po obu stronach, zawieszony przy wejściu z zakrystii na prawo. W zakrystii na ścianach siedem oleodrukowanych obrazów. Jeden obraz Najśw. Serca Jezusowego na płótnie malowany, w ramach złoconych, duży.

Naczynia metalowe

Srebrna puszka pozłocona 1.
Metalowa puszka posrebrzana 1.
Krzyż pacyfikał srebrny 1.
Kielichy: srebrne mniejsze 2, stary z 1643 roku 1, wielki z rzeźbą 1.
Patena: stara srebrna 1, stara bez próby 1, nowa srebrna 1, wielka z liczbą 21.
Pacyfikał srebrny 1, bez próby 1.
Krzyże metalowe na ołtarzach 1 większy i 2 mniejsze.
Naczynko ołowiane do omycia palców (lawaterz) 1.
Wotów na obrazie Matki Boskiej srebrnych różnej wielkości 26.
Monstrancja miedziana pozłocona 1.
Kociołek mosiężny na wodę święconą stary 1.
Trybularze z łódką 2, jeden z nich bardzo zniszczony.
Małych lichtarzy platerowanych 7 i 1 połamany.
Lichtarzyki małe mosiężne 2.
Ampułek szklanych 2.
Tacki 2: 1 platerowana i 1 mosiężna.
[*k. 20v.*] tacka platerowana kupiona w 1927 r. 1.
Podwójne vasculum na oleje Św. do chrztu św.
Krzyż z figurą Zbawiciela, cynowy, połamany 1.
Dwie formy do pieczenia opłatków.
Dwa cyrkle do wycinania komunikantów.
Żelazny postument pod lampkę przed ołtarzem 1.
Szczypce do gaszenia świec zepsute 1.
Dzwonków małych przy ołtarzach 4.
Dzwonków akordowych 2.
Dzwonek przy zakrystii 1.
Maleńki dzwonek przy bursie do chorych 1.
Naczyńko metalowe na wiatyk do chorych 1.

Pochodni z kolorowymi szkłami używane na procesjach 8.

Dzwon wagi 80 kg, mosiężny, kupiony przez Antoniego i Annę Ryngiewiczów w 1927 r.

Rzeczy drewniane

Lichtarzy drewnianych toczonych dużych 6, mniejszych 13, zepsutych 9.

Kołek drewnianych do świec przy katafalku 6.

Skrzynka drewniana 1.

Figura Chrystusa Zmartwychwstałego 1.

Paschał drewniany z granami drewnianymi oblany woskiem 1.

Triangul drewniany 1.

Katafalk o trzech stopniach z trumną 1.

Mary dwie większe i jedne małe 3.

Żałobne rzymskie chorągwie z 1901 r. 2.

Stare żałobne chorągwie w stylu bizantyjskim 2.

Obraz do grobu P. Jezusa na Wielki Piątek stary 1.

Antependium w pozłacanej ramie, z wieńcem i monogramem Chrystusa w wieńcu 1 [...][131].

Feretron z obrazem Matki Boskiej Ostrobramskiej i św. Kazimierza malowany na blasze 1.

[*k. 27v.*] Wielka chorągiew biała 1 i 2 mniejsze jedwabne.

Gipsowa statua Przenajśw. Bogarodzicy mała 1.

Cynkowa statua duża NMP Niepokalanie poczętej 1.

Kociołek platerowany i kropidło 1.

Kociołek platerowany sprawiony 1928 r. 1.

Apparaty liturgiczne

Kap białych 2.

Kapa biała z jedwabiu sprawiona 1927 r., czerwonych 1, czarnych 1, fioletowych 1, zielona z jedwabiu sprawiona w 1926 r. 1.

Ornatów białych 2, starych białych 3, nowy biały ofiarowany przez p. Laskowiczową 1, czerwony nowy 1, czerwonych starych 5, fioletowych 3, zielonych 2, czarny nowy sprawiony w 1926 r., czarny zużyty 1.

Dalmatyk białych 2 [...][132].

---

[131] Pominięto tu bieliznę kościelną i drobne sprzęty.

[132] Pominięto tu księgi liturgiczne i metrykalne, porządek nabożeństw, opis zabudowań plebanii.

WYKORZYSTANE MATERIAŁY ARCHIWALNE

AAN – Archiwum Akt Nowych w Warszawie
Zespół Ministerstwa Spraw Wewnętrznych
3309: *Projekt kościoła w Sołach*, A. Dubanowicz, 1925 (kserokopia w AKZ).

AGAD – Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie
Zbiór kartograficzny
573-27: Projekt przebudowy kościoła w Różance, H. Marconi, 1823 (?), ryt. M. Bilgram, 1827.

AKKr. – Archiwum klasztoru OO. Karmelitów [redacted] Piasku w Krakowie
306/422: *Inwentarz całego funduszu koleśnickiego księży karmelitów dawnej reguły, diecezji wileńskiej, guberni grodzieńskiej, powiatu i dekanatu lidzkiego, Prowincji Litewskiej Wszystkich Świętych, roku 1825 dnia 21 miesiąca augusta sporządzony.*

AKZ – Archiwum Katalogu Zabytków, Instytut Sztuki PAN w Warszawie
– karty inwentaryzacyjne opr.: Małgorzata Charyło, Łukasz Gorczyca, Barbara [Jagielska] Jamska, Maria Kałamajska-Saeed, Katarzyna Kolendo-Korczakowa, Małgorzata [Woźniak] Maksymiuk, Aleksandra Pilarz, Dorota [Kuty] Piramidowicz, Renata Sulewska, Katarzyna Uchowicz, Michał Wardzyński i Marcin Zgliński.
– zespół kserokopii planów i rękopisów archiwalnych.

Archiwum Diecezjalne we Włocławku
rkps 338: *Materiału historycznego do dziejów rocznych czyli kroniki litewsko-katolickiego kościoła, a szczególniej wileńskiej diecezji [...] przez ks. Mamerta z Fulsztyna Herburta [...] zebranego tom II* (streszczenie akt kapituły wileńskiej, 1601–1679: BN, mf. 68737).

Archiwum parafialne w Gierwiatach (kserokopie w AKZ)
Wizyta generalna kościoła parafialnego gierwiackiego, 1797.
Akt wizyty generalnej kościoła gierwiackiego, 1818.
Inwentarz podawczy kościoła i plebanii gierwiackiej w guberni wileńskiej, w powiecie i dekanacie wileńskim, na mocy instrukcji za nr. 2582 z daty 14 XII 1828 roku przez JW Jędrzeja Benedykta Kłągiewicza, nominata biskupa sufragana wileńskiego i kawalera danej, po objęciu plebanii gierwiackiej przez wielebnego ks. Feliksa Górnickiego, teraz jako aktualnego plebana, przeze mnie ks. Józefa Kołłba, plebana i altarysty worniańskiego, delegata do tego aktu, w dniu 3 I 1829 roku sporządzony i podpisany.

Inwentarz kościoła parafialnego gierwiackiego, 1844.
Inwentarz kościoła parafialnego gierwiackiego, 1849.
Wizyta kościoła parafialnego gierwiackiego, 1855.
Inwentarz kościoła parafialnego gierwiackiego, 1860.
Wizyta kościoła parafialnego gierwiackiego, 1862.
Визита или инвентарная опись гервятского р.к. приходского костела, 1884.
Визита или инвентарная опись гервятского р.к. приходского костела, 1895.
Zeszyt ofiar na rzecz budowy murowanego kościoła, 1897–1904.
Визита или инвентарная опись гервятского р.к. приходского костела, 1904.
Проектъ часовни при костеле в приходе Гервяты, 1904.
Инвентарная опись гервятского приходского р.к. костела, 1907.
Inwentarz gierwiackiego rzymskokatolickiego parafialnego kościoła, 1932 (również LVIA, 694-5-4954).

Archiwum parafialne w Kiemieliszkach (kserokopie w AKZ)
Zapis zaścianka Pienaniszki dla plebana kiemieliskiego ks. Ignacego Towiańskiego, dokonany przez Stanisława Prószyńskiego, 5 IX 1787.
Inwentarz kościoła i plebanii kiemieliskiej skutkiem ukazu wileńskiego rzymskokatolickiego konsystorza, oddziału sądowego, za Nr 1323, daty roku 1826 miesiąca oktobra 5 dnia nastałego, przez delegowanego ks. Tadeusza Nomeykę, plebana i altarystę bujwidzkiego, przy podaniu administratorowi ks. Wincentemu Szwaplewiczowi sporządzony w roku 1826 dnia 30 decembra.
Opis i inwentarz kościoła parafialnego w Kiemieliszkach, 1827.
Inwentarz funduszowy kościoła parafialnego kiemieliskiego podawczy przy instalacji ks. Macieja Łaucewicza na toż beneficjum roku 1838 miesiąca maja 11 dnia.
Inwentarz podawczy kiemieliskiego rzymskokatolickiego parafialnego kościoła przy objęciu w administrację przez ks. Władysława Rutkowskiego, w 1862 roku września 22 dnia sporządzony.
Inwentarz funduszowy kościoła parafialnego kiemieliskiego podawczy przy instalacji ks. Mateusza Kaczanowskiego na toż beneficjum przez niżej podpisanego instytutora roku 1878 m(iesią)ca apryla 16 dnia sporządzony.
Wizyta kościoła parafialnego kiemieliskiego, guberni wileńskiej, powiatu i dekanatu zawilejskiego z roku 1878.
Инвентарная опись кемелишского римско-католического костела положеного в виленской губернии, свенцянском уезде, свирском деканате, составлена в 1887 году.
Inwentarz kościoła parafialnego kiemieliskiego w ziemi wileńskiej, powiecie święciańskim, dekanacie świrskim położonego, 1920.
Inwentarz kiemieliskiego rzymskokatolickiego parafialnego kościoła sporządzony 1922 roku w czasie wizytacji pasterskiej.
Visitatio pastoralis archidioecesis vilnensis. Ecclesia Kiemieliscensis, 1928.
Pokwitowanie odbioru wynagrodzenia za pomalowanie ołtarzy Matki Boskiej i św. Stanisława, 1931.

Archiwum parafialne w Kolonii Wileńskiej (ob. Pavilnis)
Złota księga kościoła w wileńskiej Kolonii Kolejowej, 1938–1956.

Archiwum parafialne w Michaliszkach
Główna księga kasowa kościoła parafialnego w Michaliszkach. Rok 1938.

Archiwum parafialne w Raduniu
Rysunek projektowy kościoła, arch. J. Borowski, 1929 (kserokopia w AKZ).

Archiwum parafialne w Różance
Fotografie kościoła po pożarze, stan sprzed 1988 (fotokopie w AKZ).

Archiwum parafialne w Sołach (kserokopie w AKZ)
Инвентарная опись солского римско-католического костела, 1877.
Ulotka reklamowa odlewni dzwonów Karola Szwabego, 1930.
Opis inwentarza ruchomego i nieruchomego należącego do kościoła parafialnego w Sołach, 1932.
Inwentarz solskiego parafialnego kościoła, 1934.

Archiwum parafialne w Żyrmunach (kserokopie w AKZ)
Intromisja proboszcza Macieja Szarkiewicza na grunt ustąpiony przez Samuela Kuncewicza, pisarza ziemskiego lidzkiego i jego żonę Hannę Połubińską, 23 I 1634 (wypis z ksiąg ziemskich lidzkich).
Wyrok sądu grodzkiego w Lidzie w sprawie Pawła Ołdakowskiego i Mikołaja Kirża, 15 VI 1729.
Potwierdzenie przez Ignacego Anicela Zawiszę, marszałka nadwornego lit., nadania wsi Skowrody na rzecz kościoła fundowanego przez jego przodków, Jana i Anastazję Zawiszów, 3 VII 1738, oraz odpis tegoż dokumentu, podanego do ksiąg grodzkich lidzkich przez proboszcza żyrmuńskiego ks. Stanisława Ungiera, 20 IX 1738;
Oświadczenie Kazimierza Wołłowicza, ciwuna wiekszniańskiego, że nie jest nic winien ks.Stanisławowi Ungierowi, proboszczowi żyrmuńskiemu z sumy Kazimierza Narbutta, miecznika lidzkiego, zapisanej na różaniec, 20 I 1743.
Oświadczenie Macieja Tubielewicza, iż od ks. Jakuba Kobyleńskiego, proboszcza żyrmuńskiego przejął obligację Adama Radoszczyńskiego na 1640 zł przeznaczonych na światło do lampy wiecznej, 25 V 1759.
Projekt bramy w ogrodzeniu kościoła, ok. 1904.
Projekt plebanii, F. Urbszys, 1928.
Kontrakt z Kazimierzem Gawryłowem na prace stolarskie przy budowie plebanii, 1928.

BAN – Biblioteka Akademii Nauk w Mińsku
23-2: Kolekcja Jana Bałzukiewicza; fotografie obiektów architektury sakralnej, ok. 1900–1914:
23-2-11: *Powiat oszmiański.*
23-2-24: *Powiat lidzki.*

BCz. – Biblioteka Czartoryskich w Krakowie
rkps 1775: *Wizytacje kościołów diecezji wileńskiej*, 1689–1717 (BN, mf. 79481).
rkps 1777: *Privilegia seu fundationes ecclesiarum dioecesis vilnensis*, 1387–1678 (BN, mf. 11649).
rkps 1979: *Księga wizyt generalnych probostw zgromadzenia Kanoników Regularnych od Pokuty (Prowincji Litewskiej)*, 1820.

BJ – Biblioteka Jagiellońska w Krakowie
rkps 6241 III: *Acta Provinciae Lituanae Ordinis Canonicorum Regularium. Protokoły podwójnej wizytacji klasztorów Kanoników Regularnych od Pokuty [...] Prowincji Litewskiej*, 1693–1695.

GSB – Galeria im. Sleńdzińskich w Białymstoku
inw. 112: Album prac własnych W. Sleńdzińskiego, ok. 1900.

IS PAN – Instytut Sztuki PAN w Warszawie
Archiwum Fotograficzne
Kościoły w Graużyszkach i Michaliszkach, stan sprzed 1939.

LCVA – Litewskie Centralne Archiwum Państwowe (Lietuvos Centrinis Valstybinis Archyvas) w Wilnie
154-1-1263: Projekt kościoła w Węsławiniętach, arch. Władysław Obuchowski, 1928 (również LVIA, 694-5-713).

LKPC – Ośrodek Litewskiego Dziedzictwa Kulturowego (Lietuvos Kulturos Paveldo Centras) w Wilnie
22-1-40: Materiały Urzędu Konserwatora Zabytków woj. wileńskiego i nowogródzkiego, teka Różanka, 1924–1925.
22-1-74: Materiały Urzędu Konserwatora Zabytków woj. wileńskiego i nowogródzkiego, teka Żołudek, 1926.
22-1-153: Materiały Urzędu Konserwatora Zabytków woj. wileńskiego i nowogródzkiego, teka Gieranony, 1930.
22-1-187: Materiały Urzędu Konserwatora Zabytków woj. wileńskiego i nowogródzkiego, teka Michaliszki, 1932–1939.

LNM – Litewskie Muzeum Narodowe (Lietuvos Nacionalinis Muziejus) w Wilnie
Dział Dokumentacji Ikonograficznej
EMiK 152: Kościół w Więsławiniętach, pocztówka sprzed 1939.

LVIA – Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne (Lietuvos Valstybinis Istorijos Archyvas) w Wilnie
SA 4215: Akta grodzkie wileńskie: księga sądu ziemskiego, 1748–1756.
SA 4231: Akta grodzkie wileńskie: księga sądu ziemskiego,1787.
SA 4807: Akta grodzkie wileńskie: księga sądu ziemskiego,1795–1796.
SA 5152: Regestr aktów burmistrzowskich radzieckich wileńskich, 1794–1795.
382-1-344: Korespondencja Urzędu Gubernialnego i Gubernialnej KomisjiBudowlano-Drogowej, dot. projektu kaplicy grobowej Kotwiczów w Michaliszkach, 1857.
382-1-1408: Projekt dzwonnicy w Niecieczy i korespondencja z wileńską Gubernialną Komisją Budowlaną, 1891–1892 (kserokopia w AKZ).
382-1-1790: Projekt przebudowy kościoła w Kiemieliszkach, 1897 (kserokopia w AKZ).
382-1-1986: Projekty kościoła w Gierwiatach, A. Połozow, 1899 i 1900 (kserokopie w AKZ) i korespondencja dot. zatwierdzenia przez wileńską Gubernialną Komisję Budowlaną, 1899–1903.
382-2-1873: Projekt przebudowy kościoła w Gieranonach, sygn. A. Filipowicz-Dubowik, i korespondencja dot. remontu, 1909 (kserokopia w AKZ).
382-2-1719: Projekt kaplicy grobowej Koczanów w Sołach, 1908 (kserokopia w AKZ).
382-2-2238: Projekt (niezrealizowany) koœcio³a w Raduniu, W. Michniewicz, 1910 (kserokopia w AKZ)
389-LM 113: *Metryka Litewska*, księga 113, 1637–1641.

389-LM 126: *Metryka Litewska*, księga 126, 1653–1654.
389-LM 556: *Metryka Litewska*, księga 556, 1792.
525-8-1072: Inwentarz folwarku Probostwo w Gieranonach, 1828.
525-8-1422: *Mappa samego fundum probostwa Gieranon z juryzdyką w miasteczku Gieranonach oraz z sznurami do tej juryzdyki należącemi, w powiecie oszmiańskim położonego, do Imperatorskiego Wileńskiego Uniwersytetu należącego, zawiera obszerności w ogóle włók 8, mórg 6, po uczynionym rozmiarze w r. 1809 sporządzona*, rys. Jan Szantyr (kserokopia w AKZ).
604-1-1862: *Wiadomość o kościołach parafialnych, filialnych, nieparafialnych, kaplicach publicznych i prywatnych świeckiego i zakonnego duchowieństwa diecezji rzymskokatolickiej wileńskiej miesiąca aprila 1 dnia roku 1824 ułożona* (kserokopia w AKZ).
604-1-3145: Zbiór dokumentów kościoła w Różance, 1832–1928.
604-1-3327: *Дело о передаче церковных утвари из упраздненных котлынинского костела и лопеницкого францисканского монастыря в волковыский, рукойньский и сольский костёл*, 1836.
604-1-3660: *Rachunek szczegółowy ekspensu pieniędzy od reparacji kościoła Michaliskiego*, 1838–1840.
604-1-5089: Remont kościoła w Różance, 1898–1904.
604-1-7589: *Inwentarz kościoła gieranońskiego sporządzony w 1937 roku.*
604-1-7597: *Inwentarz gieranońskiego rzymskokatolickiego parafialnego kościoła sporządzony w roku 1934.*
604-1-7599: Inwentarze kościoła w Gieranonach, 1924–1927.
604-1-7602: Akta wizytacji kościoła w Gieranonach, 1861–1928 (kserokopia w AKZ).
604-1-7604: Dokumenty kościoła w Gieranonach, 1934 (kserokopia w AKZ).
604-1-7605: *Opisanie probostwa gieranońskiego podług modeluszu JO księcia jm. Pasterza do wizyty generalnej danego w roku 1784.*
604-1-7608: *Wiadomość o beneficjum infułacji gieranońskiej*, 1833.
604-1-7623: *Inwentarz kościoła parafialnego infułackiego w miasteczku Gieranonach guberni i diecezji wileńskiej, powiecie oszmiańskim, dekanacie wiszniewskim, przy podaniu go w administracją w.j. ks. Julianowi Panasewiczowi, doktorowi Św. Teologii, dnia 14 kwietnia 1841 roku sporządzony* (kserokopia w AKZ).
604-1-7624: Dokumenty dot. remontów kościoła w Gieranonach, 1836–1840.
604-1-7733: Dokumenty dot. kościoła w Graużyszkach, 1855–1930 (kserokopie w AKZ: k. 4r.,v.; 8r.; 11r.–12v.).
604-1-7769: Inwentarze kościoła w Graużyszkach, 1862–1915 (kserokopie w AKZ: k.2r.v.; 15v–18v.)
604-1-8219: Projekt kaplicy w Dubatówce, 1930 (kserokopia w AKZ).
604-1-8542: *Wiadomość o sprzętach i o różnych rzeczach kościoła parafialnego żyrmuńskiego przybyłych w latach 1849–1857.*
604-1-8543: *Postrzeżenie komitetu przy rozpatrywaniu aktu wizyty dekanatu lidzkiego. Żyrmuny kościół parafialny*, 1828.
604-1-8551: Inwentarze kościoła w Żyrmunach, 1921, 1924, 1925, 1928 (kserokopie w AKZ).
604-1-8555: Dokumenty kościoła w Żyrmunach, 1877–1931.
604-1-8563: Dokumenty kościoła w Żyrmunach, 1861–1929 (kserokopie w AKZ) k. 3r.–8r.)
604-1-10496: *Wiadomość o funduszu kościoła solskiego*, 1832.

604-1-10687: *Wizyta kościoła rzymskokatolickiego parafialnego solskiego w czasie kanonicznej wizyty przez JW Adama Stanisława Krasińskiego, biskupa wileńskiego i kawalera orderów w roku 1862 miesiąca czerwca dnia ... sporządzona.*
604-1-11366: Raport proboszcza o pożarze kościoła żyrmuńskiego, 18 II 1913.
604-1-11835: *Dzieło o kasacie i wypróżnieniu kościoła ks. karmelitów koleśnickich*, 1832–1825.
604-1-12701: *Inwentarz plebanii solskiej r(oku) 1823 m(iesią)ca marca dnia 18 sporządzony.*
604-1-13627: Kontrakt dzierżawy folwarku Popiszki, zawarty między plebanem gierwiackim a Kazimierzem Domeyką, 1843.
604-3-1640: *Wizyty za rok 1828. Dekanat wileński, pobojski, wilkomierski, abelski, kupiski.*
604-4-201: *Дело о перестройке находящегося в ошмянском уезде солского приходского костела и о причте*, 1843–1853 (kserokopia w AKZ).
604-4-401: *Дело о починке граужышского костела*, 1845–1852.
604-4-509: Szkody poczynione przez pożar plebanii graużyskiej, 1846.
604-4-664: Dokumenty dot. kościoła w Gieranonach, 1849–1854.
604-4-704: Korespondencja dot. sprowadzenia do Żyrmun krucyfiksu z Holszan, 1848.
604-4-1616: *Дело о починке гервятского костела*, 1872–1875 (kserokopia w AKZ).
604-4-1951: *Дело о починке граужышского приходского костела ошмянского уезда*, 1866–1867.
604-4-3861: Zbiór dokumentów dot. kościoła w Niecieczy, 1887 (kserokopie w AKZ).
604-4-4122: *Дело о починке граужышского костела*, 1888–1891.
604-4-4376: Korespondencja dot. budowy dzwonnicy w Niecieczy,1890–1892.
604-4-4402: Remont kościoła w Gieranonach, 1890–1898.
604-4-4503: Budowa dzwonnicy w Żyrmunach, 1893 (kserokopia w AKZ).
604-4-4856: Budowa dzwonnicy w Żyrmunach, 1894.
604-4-4918: *Дело о разрешении на ремонт гервятского костела*, 1894.
604-4-5187: *Дело о представлении отчёта о расходовании денег на ремонт рудишского и граужышского костёлов*. 1895.
604-4-5293: Remont kościoła w Żyrmunach, 1896.
604-4-5493: *О постройке нового каменного в Гервятах костела*, 1898–1907.
604-4-5732: Remont kościoła w Gieranonach, 1900–1901.
604-5-605: *Дело о закрытом островецком приходском костеле*, 1866.
694-1-1032: *Dzieło o potrzebie zbudowania kościoła parafialnego w Raduniu w miejscu nieprzystojnej szopy, za pismem cywilnego grodzieńskiego gubernatora a(nno) D(omini) 13 decembra 1832 r(oku) datowanym.*
694-1-1790: *Wiadomość roczna o ubyłych i przybyłych sprzętach w kościele parafialnym rzymskokatolickim gierwiackim po ostatniej wizycie, za rok 1846 sporządzona,* [oraz za r. 1847 i 1850] *dan w Gierwiatach roku 1850 m(iesią)ca grudnia 31 dnia.*
694-1-2088: Projekt autorstwa Tomasza Tyszeckiego i kosztorys murowanej dzwonnicy w Gieranonach, 1855 (kserokopia w AKZ).
694-1-3282: *Różne dokumenty kościoła gieranońskiego*, 1529–1786.
694-1-3289: Dokumenty dot. kościoła w Gierwiatach, 1536–1780.
694-1-3290: Dokumenty dot. kościoła w Gieranonach, 1474–1883.
694-1-3381: Akta wizytacji kościołów i klasztorów diecezji wileńskiej, 1716–1799 (kserokopia w AKZ: k. 31r.–32v., Kiemieliszki).

694-1-3544: Akta wizytacji kościołów i klasztorów diecezji wileńskiej, 1793–1835.
694-1-3562: *Wizyta generalna dekanatu oszmiańskiego roku 1798 m(iesią)ca marca 5 d(nia) ukończona.*
694-1-3589: *Opisanie kościoła, klasztoru i folwarku ks. karmelitów koleśnickich r(oku) 1801 m(iesiąca) aug(usta) d(nia) 16 sporządzone.*
694-1-3591: *Opisanie kościołów dekanatu lidzkiego w czasie generalnej wizyty diecezji przez JW Jana Nepomucena Korwina Kossakowskiego...*, 1801 (kserokopia w AKZ: s. 326–339, Niecieczy; s. 63–98, Żyrmuny.
694-1-3593: *Opisanie kościoła różaneckiego i wszelkiej ruchomości w nim znajdującej się roku 1801 sporządzone* (również MAB, 43-15868).
694-1-3597: *Inwentarz wszelkich funduszów plebanii żyrmuńskiej rzymsko-katolickiej w powiecie i dekanacie lidzkim w diecezji wileńskiej leżącej, sporządzony i podany czasu wizyty JW jm. ks. Jana Nepomucena Korwina Kossakowskiego biskupa wileńskiego, Kawalera Orderu św. Aleksandra Newskiego, roku 1801 miesiąca septembra 17 dnia* (kserokopia w AKZ).
694-1-3599: *Visitatio ecclesiae parochialis nieciecensis sub titulo Sancti Michaelis.*
Archangeli erectae, expedita ab illustrissimo reverendissimo domino, domino Joanne Kossakowski, loci ordinario dioecesis vilnensis anno Domini 1801 die 15 septembris (kserokopia w AKZ).
694-1-3651: Akta wizytacji kościołów i klasztorów dekanatu oszmiańskiego, 1818–1830.
694-1-3704: *Inwentarz podawczy kościoła infułackiego parafialnego gieranońskiego ze wszelkimi przynależnościami do jego, w administrację JW ks. Janowi Levoisier, kanonikowi mohylewskiemu, administratorowi infułactwa gieranońskiego sporządzony i podany*, 28 VII 1820.
694-1-3714: *Inwentarz plebanii gierwiackiej przy podaniu w administrację ks. Janowi Nepomucenowi Kotarskiemu po zejściu śp. ks. Jana Kisteli, plebana wakującej, na mocy instrumentu JW Jm. ks. biskupa Tadeusza Kundzicza, biskupa alańskiego, sufragana trockiego, oficjała wileńskiego w Uniwersytecie Imperatorskim profesora emeryta, doktora teologii, orderu S. Anny I klasy kawalera, pod dniem 25 maja 1822 roku wydanego, przeze mnie ks. Karola Iwanowskiego, plebana bystrzyckiego, delegowanego komisarza, stosownie do inwentarza podawczego roku 1816 sporządzonego, ze wszelkimi szczegółami uformowany.*
694-1-3733: *Wizyty kościołów diecezji wileńskiej za rok 1828* (kserokopie w AKZ: k. 266r.–269v., Żyrmuny; k. 306r.–324v., Raduń; k. 347r.–350v., Różanka).
694-1-3775: Wizytacja klasztorów diecezji wileńskiej, 1830.
694-1-3779: Akta wizytacji dekanatów oszmiańskiego i wiszniewskiego, 1830–1844 (kserokopie w AKZ: k. 26r.–33v., Kiemieliszki; k. 345r.–348v., Graużyszki; k. 409r.–412v., Soły).
694-1-3918: Akta wizytacji dekanatu ławaryskiego.1895.
694-1-3970: *Inventarium ecclesiarum dioecesis vilnensis a(nno) D(omini) 1662–1675* (kserokopie w AKZ: k. 273r.v., Raduń: k. 274v., Dubicze).
694-1-3973: Wizytacja generalna dekanatu lidzkiego, 1712 (kserokopie w AKZ: k. 3v.–6r., Żyrmuny).

694-1-3991: *Inwentarz z zupełnym klasztoru i całego beneficjum michaliskiego opisaniem, w czasie generalnej dziekańskiej wizyty sporządzony roku 1783.*
694-1-4003: *Opisanie wizyty generalnej stanu wszystkich parafialnych kościołów, ich plebanów z całą przynależnością dekanatu lidzkiego diecezji wileńskiej odbytej [...] z rozkazu JW jmp. ks. Dawida Pilchowskiego biskupa nominata echineńskiego, sufragana [...] administratora diecezji wileńskiej, Kawalera Orderu Św. Stanisława, roku 1796 miesiąca oktobra 22 dnia* (kserokopie w AKZ: k. 3r.–6v., Żyrmuny; k. 11r.–12v., Nieciecz).
694-1-4005: *Opisanie funduszu kościoła i plebanii michaliskiej*, 4 II 1796.
694-1-4014: Akta wizytacji klasztorów diecezji wileńskiej, 1818.
694-1-4461: Zbiór inwentarzy folwarków plebanii gieranońskiej, 1628–1756.
694-3-533: Korespondencja dot. budowy kaplicy w Dubatówce.
694-5-709: Remont kościoła w Węsławiniętach, 1931.
694-5-712: Inwentarz węsławienięckiego rzymskokatolickiego parafialnego kościoła pod wezwaniem Św. Jana Chrzciciela, sporządzony przy przekazaniu tegoż kościoła, *1936*.
694-5-713: Projekt kościoła w Węsławiniętach, arch. Władysław Obuchowski, 1928.
694-5-714: *Visitatio pastoralis archidioecesis vilnensis, decanatus oszmiański, parochia Węsławienięta*, 13 VI 1928.
694-5-1013: Dokumenty dot. kościoła w Gieranonach, 1931–1936.
694-5-1032: Dokumenty dot. kościoła w Graużyszkach, 1928–1939.
694-5-1237: *Inwentarz dukszyskiego rzymskokatolickiego parafialnego kościoła sporządzony przy przekazaniu tegoż kościoła przez ks. Leona Mossakowskiego ks. Adolfowi Moczulskiemu w roku 1934* (kserokopia w AKZ).
694-5-1396: Dokumenty dot. kościoła w Żyrmunach, 1928–1932.
694-5-1398: List proboszcza żyrmuńskiego ks. Ignacego Branickiego do kurii, 8 XII 1933.
694-5-1715: *Inwentarz kościoła parafialnego kiemieliskiego*, 1931.
694-5-1720: Inwentarze kościoła parafialnego w Kiemieliszkach, 1862, 1893.
694-5-1721: Dokumenty dot. kościoła w Kiemieliszkach, 1920–1930.
694-5-1722: *Inwentarz kościoła parafialnego kiemieliskiego*, 1929.
694-5-1723: *Inwentarz kościoła parafialnego w Kiemieliszkach*, 1924.
694-5-2794: *Inwentarz parafialnego rzymskokatolickiego kościoła michaliskiego*, 3 X 1920.
694-5-2797: *Kwestionariusz dotyczący kościołów archidiecezji wileńskiej. Dekanat worniański. Parafia i kościół michaliski*, 23 XII 1927.
694-5-3036: *Inwentarz niecieckiego rzymskokatolickiego parafialnego kościoła, położonego w województwie nowogródzkim, powiatu i dekanatu lidzkiego, sporządzony w roku 1927 przy zdaniu takowego ks. Stanisławowi Mikulskiemu* (kserokopia w AKZ).
694-5-3037: Zbiór dokumentów i inwentarze kościoła w Niecieczy, 1931–1932 (kserokopia w AKZ).
694-5-3039: Zbiór dokumentów kościoła w Niecieczy, 1930–1939 (kserokopia w AKZ).
694-5-3042: *Inwentarz niecieckiego rzymskokatolickiego parafialnego kościoła, położonego w woj. nowogródzkim, powiecie i dekanacie lidzkim*, 1925 (kserokopia w AKZ).

694-5-3045: Dokumenty i materiały ikonograficzne dot. kaplicy w Bachmatach, 1918–1928.
694-5-3050: Powołanie komitetu remontowego kościoła w Niecieczy, 1928.
694-5-3102: Projekt kościoła w Narwiliszkach, arch. Władysław Obuchowski, 1927.
694-5-3581: *Inwentarz rz(ymsko)kat(olickiego) kościoła parafialnego w Raduniu sporządzony dnia 3 grudnia 1923 roku.*
694-5-3583: Sprawa drewnianego kościoła w Raduniu jako zabytku do konserwacji, 1928.
694-5-3595: Projekty budowy kościoła w Raduniu, J. Borkowski 1928–1929 (kserokopia w AKZ).
694-5-3596: *Visitatio pastoralis archidioecesis vilnensis, decanatus raduński, parochia Raduń*, 1927.
694-5-3604: Sprawa pożyczki parafii Raduń od kościoła w Naczy, 1931–1933.
694-5-3606: Sprawa sprzedaży starego kościoła drewnianego w związku z wybudowaniem nowego murowanego w Raduniu, 1935.
694-5-3607: *Obliczenia statyczne do projektu kościoła w miasteczku Raduń powiatu lidzkiego*, 1929.
694-5-3608: *Obliczenia robót prowadzonych przy budowie kościoła w Raduniu pow. lidzkiego*, 1929–1933.
694-5-3610: *Inwentarz r(zymsko)katolickiego kościoła parafialnego w Raduniu sporządzony dnia 23 listopada 1936 roku.*
694-5-3751: *Odnowienie kościoła w Różance*, 1923.
694-5-3753: *Akt wizytacji kościoła różankowskiego lidzkiego dekanatu*, 1925 (kserokopia w AKZ).
694-5-3756: *Opis historyczny kościoła w Różance*, 1928 (kserokopia w AKZ).
694-5-3759: Akt wizytacji kościoła w Różance, 1932.
694-5-4367: Akt poświęcenia kamienia węgielnego kościoła w Sołach, 24 VI 1927.
694-5-4369: Dokumenty dot. kościoła w Sołach, 1900–1930.
694-5-4372: Fundusze na budowę kościoła w Sołach, 1928–1929.
694-5-4947: *Inwentarz gierwiackiego rzymskokatolickiego parafialnego kościoła sporządzony w czasie wizytacji Jego Ekscelencji biskupa wileńskiego Jerzego Matulewicza 1922 roku 11 sierpnia* (tu również inwentarz 1928).
694-5-4949: Dokumenty dot. kościoła gierwiackiego, 1834–1920.
694-5-4952: Inwentarz kościoła gierwiackiego, 1829.
694-5-4954: *Inwentarz gierwiackiego rzymskokatolickiego parafialnego kościoła*, 1932.
694-6-24: Zarząd dóbr beneficjalnych Uniwersytetu Wileńskiego, 1819–1820.
694-6-122: Zarząd dóbr beneficjalnych Uniwersytetu Wileńskiego, 1794–1844.
1135-3-545: Michaliszki, fotografie J. Kłosa, 1924 (fotokopie w AKZ).
1135-3-612: Różanka, fotografie J. Kłosa, 1926 (fotokopie w AKZ).
1135-12-42: Pomiar kościoła w Michaliszkach (rzut, fasada, elewacja pd., przekrój wieży) oraz projekt neobarokowego szczytu, hełmów i sygnaturki, arch. Juliusz Kłos, 1924 (kserokopia w AKZ).

MAB – Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk (Mokslo Akademijos Biblioteka) w Wilnie
1-578: Odnowienie funduszu kościoła w Żyrmunach przez Jana i Aleksandrę Zawiszów, 16 V 1624.
6-10: Fundacja kościoła w Gieranonach (Zygmunciszkach) przez w. księcia lit. Zygmunta Kiejstutowicza, 11 XI 1411.

6-18: Zapis Konrada Kuczuka dla franciszkanów wileńskich, 1 VII 1436.
6-41: Zapis Jerzego Gasztołda dla kościoła w Ostrowcu, 1468.
9-1727: *Inventarium ecclesiae kolesnicensis*, 1778 (druga kopia: 9-1728).
43-435: Spisy podatkowe diecezji wileńskiej, 1553–1559.
43-476: Regestr podatkowy parafii diecezji wileńskiej, 1595.
43-8326: List ks. Jana Horaina do kapituły wileńskiej w sprawie zwrotu monstrancji gieranońskiej fundacji Olbrachta Gasztołda, 1774.
43-8363: Raport ks. Stefana Brejkszta dot. szpitala parafialnego w Gierwiatach, 1797.
43-8366: *Wiadomość o funduszu kościoła parafialnego gierwiackiego i altarii sokolojckiej w parafii tegoż kościoła, podana przez niżej podpisanego [ks. Feliksa Górnickiego], plebana gierwiackiego*, 20 VIII 1838.
43-8367: Pokwitowanie ks. Józefa Karwowskiego dot. odbioru rzeczy z katedry wileńskiej przekazanych do Gierwiat przez podkustosza katedry ks. Aleksandra Waszkiewicza, 1873.
43-8368: Książka rachunków dot. remontu kościoła w Gierwiatach, 1874.
43-8540: Pretensje kapituły wileńskiej wobec Stefana Romera o sumy z Graużyszek należne Bursie Korsakowskiej w Wilnie, 1760.
43-8542: Dokumenty dot. kościoła w Graużyszkach, 1866–1868.
43-15858: *Opisanie kościoła różaneckiego i wszelkiej ruchomości w nim znajdującej się roku 1801 sporządzone* (również LVIA, 694-1-3593).
44-304: Materiały dot. domu sióstr Pallotynek w majątku Zarankowszczyzna, 1938–1939.
44-539: Zbiór dokumentów dot. kościoła w Raduniu, 1928–1935.
44-912: Plan beneficjum parafialnego w Żyrmunach, 1928.
255-166: Opisanie kościołów powiatu lidzkiego przez ks. Piotra Kranjalisa, ok. 1900.
273-2429: Testament bpa żmudzkiego Piotra Kazimierza Parczewskiego, 26 II 1656.
273-2854: Akt wizytacji kościoła parafialnego w Daniuszewie, b.d. [pocz. w. XIX].
320-55: Szkicownik Kanuta Rusieckiego, 1846.

MNW – Muzeum Narodowe w Warszawie
Dział Ikonografii:
Kościół w Michaliszkach, fotografie J. Kłosa, 1926.
Kościół w Różance, fotografie J. Kłosa, 1926.

NGAB Grodno – Państwowe Archiwum Historyczne Białorusi (Нацыянальны Гістарычны Архіў Рэспублікі Беларусь) w Grodnie
8-2-1842: Projekt kaplicy w Grandziczach, W. Sroka, 1906 (kserokopia w AKZ).

NGAB Mińsk – Państwowe Archiwum Historyczne Białorusi (Нацыянальны Гістарычны Архіў Рэспублікі Беларусь) w Mińsku
1781-27-213: Akta wizytacji kościołów dekanatu nowogródzkiego, 1739–1753 (kserokopia w AKZ).
1781-27-496: *Inwentarz kościoła parafialnego nowogródzkiego*, 1723 (kserokopia w AKZ).
1781-27-515: *Inwentarz kościoła farskiego nowogródzkiego*, 1740 (kserokopia w AKZ).

RGADA – Rosyjskie Państwowe Archiwum Akt Dawnych (Российский Государственный Архив Древных Актов) w Moskwie

389-113: *Metryka Litewska*, ks. 113, zob. LVIA, 389-LM 113 (mf.).
389-126: *Metryka Litewska*, ks. 126, zob. LVIA, 389-LM 126 (mf.).
389-556: *Metryka Litewska*, ks. 556, zob. LVIA, 389-LM 556 (mf.).
1603-2: *Комиссия Эдукационного Фонда. Описи делам разных упраздненных мест по фундушовым имениям и капиталам*, 1796–1836.

RGWIA – Rosyjskie Wojskowe Archiwum Historyczne (Российский Государственный Войенно-Історический Архив) w Moskwie

349-19-2382: Pomiar b. klasztoru Kanoników od Pokuty w Michaliszkach, 1833 (kserokopia w AKZ).

VUB – Biblioteka Uniwersytetu Wileńskiego (Vilniaus Universiteto Biblioteka)

4-35956 (A.2621): *Kronika kościoła parafialnego w Graużyszkach, położonego w diecezji wileńskiej, guberni wileńskiej, w powiecie i dekanacie oszmiańskim*, 1849.
4-35961 (A.2626): *Kronika kościoła parafialnego w m(iasteczku) Gierwiatach*, 1849.
4-35962 (A.2627): *Kronika kościoła parafialnego w Gieranonach, położonego w diecezji wileńskiej, guberni wileńskiej, powiecie oszmiańskim, dekanacie wiszniewskim*, 1849.
4-35998 (A.2663): *Kronika kościoła filialnego w Daukszyszkach, położonego w diecezji wileńskiej, powiecie i dekanacie oszmiańskim*, 1849.
4-36001 (A. 2666): *Kronika kościoła parafialnego w Daniuszewie, położonego w diecezji wileńskiej, guberni wileńskiej, powiecie święciańskim, dekanacie świrskim*, 1849.
4-36011 (A.2676): *Kronika kościoła parafialnego w Żyrmunach, położonego w diecezji wileńskiej, guberni wileńskiej, w powiecie i dekanacie lidzkim*, 1849.
4-36059 (A.2724): *Kronika kościoła parafialnego w Kiemieliszkach, położonego w diecezji wileńskiej, guberni wileńskiej, powiecie święciańskim, dekanacie świrskim*, 1849.
4-36126 (A.2792): *Kronika kościoła parafialnego w Michaliszkach*, 1849.
4-36129 (A.2795): *Kronika kościoła parafialnego w Niecieczy, położonego w diecezji wileńskiej, guberni wileńskiej, powiecie lidzkim, dekanacie lidzkim*, 1849.
4-36179 (A.2846): *Kronika kościoła parafialnego w Różance, położonego w diecezji wileńskiej, guberni wileńskiej, powiecie lidzkim, dekanacie lidzkim*, 1849.
4-36248 (A.2918): *Kronika kościoła parafialnego w Solach, położonego w diecezji wileńskiej, guberni wileńskiej, powiecie oszmiańskim, dekanacie oszmiańskim*, 1849.
57-Б.53-39: *Inwentarz podawczy plebanii raduńskiej w roku 1829 d(nia) 18 m(iesią)ca maja.*
57-Б.53-42: *Acta visitationis generalis ecclesiarum dioecesis vilnensis, sub[...] Georgio Tyszkiewicz episcopo vilnensi [...] per [...] Simonem Adalbertum Młyniecki, officialem visitatorem Albae et Nigrae Russiae [...] peractae anno 1653–1654.*
57-Б.53-44: Kopiarz dokumentów fundacyjnych dot. kościołów diecezji wileńskiej, 1700.

57-Б.53-290: Zbiór inwentarzy folwarków plebanii gieranońskiej, 1628–1789.
57-Б.53-345: *Inwentarz kościoła i plebanii graużyskiej z woli i wskazania JW biskupa wileńskiego czasu wizyty WJm. ks. dziekana oszmiańskiego sporządzony i penes fundum ks. Jakubowi Szczęsnulewiczowi, plebanowi i altaryście graużyskiemu zostawiony w roku 1780.*
57-Б.53-396: Opisanie budynków plebanii żyrmuńskiej, gruntów i poddanych, 1631.
57-Б.53-397: *Status ecclesiae żyrmunensis in visitatione decanali anno Domini 1731 d(ie) 23 martii.*
57-Б.53-398: Inwentarz kościoła żyrmuńskiego, 1739.
57-Б.53-399: *Visitatio ecclesiae parchialis żermonensis anno 1740 in visitatione decanali.*
57-Б.53-400: *Inwentarz podawczy beneficjum żyrymuńskiego post fatam Jm. ks. Jana Kieniewicza plebana żyrymuńskiego Jm. ks. Franciszkowi Wysockiemu ad praesens plebanowi żyrymuńskiego poddany*, 21 IX 1786.
57-Б.53-401: *Opisanie beneficjum żyrymuńskiego podług modeluszu JO księcia Jmci pasterza do generalnej wizyty poddanego, w roku teraźniejszym 1872 dnia 16 septembra sporządzone.*
57-Б.53-508: *Akt wizyty generalnej dziekańskiej [kościoła parafialnego w Kiemieliszkach], ekspediowanej w roku 1786 in aprilis.*
57-Б.53-829: *Parochia nieciecensis. Visitatio decanalis anno 1731 die 27 februarii.*
57-Б.53-830: *Inwentarz kościoła i plebanii nieciecklej w roku 1763 junii sporządzony.*
57-Б.53-831: *Inventarium ecclesiae nececensis post fata ad(mod)um r(evere)ndi Joannis Dunkin parochi ejusdem ecclesiae, ex mandatate illu(striss)imi offici(al)i vilnensis ad(mod)um r(evere)ndo domino Thomae Górski ad praesens commendario nececensi, subscriptum anno Domini 1771 d(ie) 8. junii.*
57-Б.53-832: *Opisanie beneficjum nieciecklego, podług modeluszu JO księcia Jm. Pasterza dziekanom do wizyty podanego, w r(ok)u teraźniejszym 1782 d(nia) 16 m(iesią)ca septembra sporządzone.*
57-Б.53-951: *Inwentarz kościoła raduńskiego z filią dubicką sporządzony roku 1801 aug(usta)16 dnia.*
57-Б.53-961: *Inventarium ecclesiae rożanecensis tituli Sanctorum Petri et Pauli post obitum piae defuncti Fabiani Gajdamowski parochi rożanecensis, ultimi et immediati possesoris [...] circa traditionem ill(ust)ri adm(odum) rev(ere)ndo Stanislao Sobolewski*, 1765.
57-Б.53-963: *Visitatio fundationis ecclesiae rosanecensis*, 1637.
57-Б.53-964: *Acta visitationis eccl(esiae) rosancensis anno D(omi)ni 1731.*
57-Б.53-965: *Visitatio ecclesiae parochialis rosancensis*, 1732.
57-Б.53-966: *Circumscriptio ecclesiae rosancensis et fundi ejus*, 1744.
57-Б.53-967: *Opisanie plebanii różaneckiej podług modeluszu JO książęcia jm. Pasterza dziekanom do generalnej wizyty podanego, w roku teraźniejszym 1783 miesiąca ... 25.*
57-Б.53-970: *Inwentarz podawczy kościoła i plebanii różankowskiej przy oddaniu w administrację ks. Jakubowi Jankowskiemu na*

mocy pisma JW biskupa delkoneńskiego, sufragana trockiego, rządzącego diecezją wileńską i kawalera Jana Cywińskiego, pod dniem 18 grudnia 1842 roku za N. 8325 nastałego, przez ks. Kazimierza Kulbackiego, dziekana raduńskiego, plebana bieniakońskiego, mag(istra) teol(ogii), w dniu 19 marca 1843 roku sporządzony (kserokopia w AKZ).

57-Б.53-972: *Sprzęt bractwa Najświętszej Panny Szkaplerskiej zostający przy kościele różaneckim a(nno) 1665* (do 1674).

57-Б.53-1066: *Inwentarz rzeczy i aparatów kościoła solskiego roku 1648 m(iesią) caseptembra 16 dnia podczas generalnej wizyty sporządzony przez w Bodze wielebnego Jm. ks. Jana Dowgiallę Zawiszę archidiakona wileńskiego, proboszcza oszmiańskiego, sekretarza JKMci i przy kościele pomienionym zostawiony.*

57-Б.53-1068: *Actus visitationis ecclesiae solensis*, 20 XI 1699.

57-Б.53-1070: *Opisanie ad praesens kościoła i plebanii solskiej roku [1757] novembris post fata Jm. ks. Jana Pomarnackiego, w niebytności Jm. księdza dziekana oszmiańskiego, tedy [przez] ks. Ignacego Rogozińskiego poddziekana oszmiańskiego, plebana łoskiego, niżej na podpisie ręką własną wyrażonego.*

57-Б.53-1073: *Inwentarz podawczy plebanii solskiej WJm. ks. Ignacemu Onufremu Pujkowskiemu plebanowi solskiemu dnia 14 maja 1804 roku przez WJm. ks. Józefa Lubańskiego kanonika smoleńskiego, poddziekaniego oszmiańskiego i koadiutora oszmiańskiego probostwa sporządzony.*

57-Б.53-1147: *Opisanie beneficjum cudzieniskiego, podług modeluszu JO księcia Jm. Pasterza dziekanom do wizyty podanego, w roku 1784 uczynione.*

57-Б.53-1292: *Sprawy czyli dokumenta kościoła raduńskiego i dubickiego są zanotowane przeze mnie plebana raduńskiego roku 1780 m(iesią)ca marca dnia 7.*

57-Б.53-1319: Spis dokumentów funduszowych dot. kościoła gierwiackiego, ok. 1780.

57-Б.53-1337: Spis dokumentów dot. kościołów w Niecieczy, Hermaniszkach, Zabłociu, Trokiełach i Lipniszkach, ok. 1780.

57-Б.53-1358: Spis dokumentów funduszowych dot. kościołów w Żyrmunach (z lat 1522–1657) i Żołudku, ok. 1780.

57-Б.53-1359: Spis dokumentów funduszowych dot. kościołów w Żyrmunach (z lat 1624–1747), Dziewieniszkach i Dobrzyniewie, ok. 1780.

57-Б.53-1367: *Dokumenty kościoła raduńskiego dek(anatu) raduńs(kiego).*

57-Б.53-1372: Spis dokumentów funduszowych dot. kościołów diecezji wileńskiej (m. in. w Gieranonach i Graużyszkach), ok. 1780.

57-Б.53-1374: *Regestr zapisów legacyjnych, funduszowych, prawnych et varii tituli dokumentów altarii całego dekanatu lidzkiego, przy wizycie dziekańskiej z rozkazu JO książęcia Jm. Ignacego Jakuba Massalskiego, biskupa wileńskiego, Pasterza naszego uczyniony, r. 1780 sporządzony*

57-Б.53-1378: *Obsequium, Joanni Nepomuceno Kossakowski episcopo...vilnensi, ex archivo dioeceseos depromptum et hoc primo tomo absolutum* [sumariusz dokumentów funduszowych dot. kościołów diecezji wileńskiej], 1794–1797.

57-Б.53-1413: *Protocollum actorum curiae [...] d(omi)ni Ignatii Jacobi principisMassalski, episcopi vilnensis [...] die 1 mensis januarii 1780 anni inchoatum* [do 1784].

57-Б.54-196: *Postrzeżenia z aktów wizyty kościołów w dekanacie oszmiańskim będących przez Jm. ks. Kazimierza Zimnorzeckiego odprawionej*, 1828.

57-Б.54-291: *Inwentarz kościoła raduńskiego i kopie niektórych dokumentów temuż kościołowi służących*, 30 I 1744 (m. in.: *Regestr całej parafii raduńskiej roku 1743 m(iesią)ca decembra 20 dnia pisany za staraniem ks. Mateusza Krahelskiego plebana raduńskiego i dubickiego*).

57-Б.54-321: Potwierdzenie przez Jana Kazimierza fundacji infułacji w Gieranonach, dokonanej w r. 1529 przez Olbrachta Gasztołda, 24 XII 1650 (odpis z r. 1740).

57-Б.54-344: *Pretensja kościoła nackiego do raduńskiego o przywrócenie Dubicz filii, renowowana i prezentowana coram illustrissimo loci ordinario podczas wizyty synodalnej agitującej się w Lidzie anno 1721, miesiąca augusta 10 dnia.*

ZAP – Zakład Architektury Polskiej Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej

54 ZAP: pomiar dzwonnicy kościoła w Żyrmunach, pow. lidzki, woj. nowogródzkie, Leon Fomin, 1937.

BIBLIOGRAFIA

Abramowicz 1937 – W. Abramowicz, *Miecz w serce niewdzięczne utopiony*, „Ziemia Lidzka", 2, 1937, nr 9, s. 93–96.

Aftanazy – R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, Wrocław 1991–1997.

A. J. 1901 – A. J., *Kościół w Gierwiatach (powiat wileński)*, „Kronika Rodzinna", 1901, nr 21, s. 407.

Alexandrowicz 1965 – S. Alexandrowicz, *Mapa Wielkiego Księstwa Litewskiego Tomasza Makowskiego z 1613 r. tzw. radziwiłłowska, jako źródło do dziejów Litwy i Białorusi*, „Studia Źródłoznawcze", 10, 1965, s. 33–67.

Alexandrowicz 1970 – S. Alexandrowicz, *Geneza i rozwój sieci miasteczek Białorusi i Litwy do połowy XVII w.*, „Acta Baltico-Slavica", 7, 1970, s. 47–108.

Alexandrowicz 1989 – S. Alexandrowicz, *Rozwój kartografii Wielkiego Księstwa Litewskiego od XV do połowy XVIII wieku*, Poznań 1989.

Architektura Białorusi 1993 – *Архітэктура Беларусі. Энцыклапедычны даведнік*, Мінск 1993.

AWAK – *Акты издаваемые Виленскою Археографическою Коммиссiею*, Вильна 1865–1915.

Baliński, Lipiński 1885–1886 – M. Baliński, T. Lipiński, *Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym* Warszawa, 1885–1886.

Bałus, Krasny 1996 – W. Bałus, P. Krasny, *Kościół parafialny w Wielączy. Z badań nad początkami neogotyku w polskiej architekturze sakralnej*, „Miscellanea Łódzkie", 1996, nr 1, s. 33–38.

Baraniewski 1987 – W. Baraniewski, *Krzeszowice* [w:] *Karl Friedrich Schinkel i Polacy*, Warszawa 1987, s. 103–110.

Bartczakowa 1973 – A. Bartczakowa, *Pałac Paca*, Warszawa 1973.

Bażenawa 2001 – В. Бажэнава, *Роспісы Пётры Сергіевіча*, „Наша Вера", 2001, nr 1(15).

Bobrow 1997 – R. Bobrow, *Srebra warszawskie 1851–1939*, Warszawa 1997.

Bochnak, Pagaczewski 1959 – A. Bochnak, J. Pagaczewski, *Polskie rzemiosło artystyczne wieków średnich*, Kraków 1959.

Boniecki – A. Boniecki, *Herbarz polski*, Warszawa 1899–1913.

Brensztejn 1924 – M. Brensztejn, *Zarys dziejów ludwisarstwa na ziemiach b. Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Wilno 1924.

Brykowski 1991 – R. Brykowski, *Drewniane dwuwieżowe świątynie w Rzeczypospolitej*, „Biuletyn Historii Sztuki", 53, 1991, s. 27–50.

Brykowski 1997 – R. Brykowski, *Drewniana architektura kościelna na Kresach Wschodnich – dzieje i straty* [w:] *Zabytki sztuki polskiej na dawnych Kresach Wschodnich*, Warszawa 1997, s. 17–32.

Brykowski 2000 – R. Brykowski, *Drewniana architektura kościelna Wielkiego Księstwa Litewskiego. Rozważania wstępne* [w:] *Sztuka ziem wschodnich Rzeczypospolitej XVI–XVIII w.*, red. J. Lileyko, Lublin 2000, s. 211–231.

Brzostowski 1776 – P. K. Brzostowski, *Wiadomość genealogiczna o Domie Brzostowskich od wejścia z Polski do Litwy*, b.m. 1776.

Budrys, Dolinskas 2002 – R. Budrys, V. Dolinskas, *Vilniaus katedros lobynas (Vilnius Cathedral Tresaury)*, Vilnius 2002.

Bujnicki 1935 – T. Bujnicki, *Pamiątki historyczne wileńszczyzny i nowogródczyzny*, Wilno 1935.

Calendarium 1914 – *Calendarium pro clero Dioecesis Vilnensis in anno Domini 1914*, Vilnae 1914.

Catalogus ecclesiarum 1939 – *Catalogus ecclesiarum et cleri Archidioecesis Vilnensis pro anno Domini 1939*, Vilnae 1939.

Ciemnołoński, Stankiewicz 1990 – J. Ciemnołoński, J. Stankiewicz, *Architekt Jan Borowski (1890–1966)*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki", 35, 1990, s. 243–252.

Ciemnołoński 1992 – J. Ciemnołoński, *Jan Borowski architekt i konserwator z Ziemi Wileńskiej* [w:] *Wilno i Wileńszczyzna jako krajobraz i środowisko wielu kultur*, t. 1, red. E. Feliksiak, Białystok 1992, s. 423–482.

Citou 1998 – A. Цітоў, *Геральдыка беларускіх местаў (XVI – пачатак XX ст.)*, Мінск 1998.

Cudowny obraz 1929 – *Cudowny obraz Matki Boskiej Różańcowej, znajdujący się w kościele grodzieńskim*, b.m. [Wilno ?] 1929.

Czanturija 1988 – В. А. Чантурия, *Атлас памятников архитектуры и мемориальных комплексов Белоруссии*, Минск 1988.

Čepienė, Petrauskienė 1979 – K. Čepienė, I. Petrauskienė, *Vilniaus akademijos spaustinės leidiniai 1576–1805*, Vilnius 1979.

Dziarisau 2001 – U. Dzianisau, *Kościół i klasztor benedyktynek w Mińsku*, „Przegląd Wschodni", 7, 2001, z. 3 (27), s. 825–841.

Dzik 1998 – J. Dzik, *Franciszek Lekszycki malarz religijny baroku*, Kalwaria Zebrzydowska 1998.

Encyklopedia historii Białorusi – *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі*, Мінск 1993–2003.

Encyklopedia kościelna – *Encyklopedia kościelna podług teologicznej encyklopedii Wetzera i Weltego z licznymi dopełnieniami*, wyd. M. Nowodworski, Warszawa 1873–1910.

Encyklopedia powszechna – *Wielka Encyklopedia Powszechna Ilustrowana*, seria 1, Warszawa 1890–1904.

Encyklopedia ziemi wileńskiej – *Encyklopedia ziemi wileńskiej*, t. 1: *Wileński słownik biograficzny*, Bydgoszcz 2002.

Estreicher – K. Estreicher, *Bibliografia polska*, Warszawa 1977–1978 (reprint).

Fijałek 1914 – J. Fijałek, *Polska i Litwa w dziejowym stosunku*, Warszawa 1914.

Gabruś 2001 – Т. Габрусь, *Муравыныя харалы. Сакральная архітэктура беларускага барока*, Мінск 2001.

Gabruś 2001a – Т. Габрусь, *Духоўныя абярэгі айчыны*, „Наша вера", 2001, nr 3 (17), s. 40–46.

Giedrojć 1995 – P. Giedrojć, *Historia parafii Trójcy Przenajświętszej w Gierwiatach*, praca dyplomowa, Wyższe Seminarium Duchowne w Grodnie, 1995 (kserokopia w AKZ).

Gorczyca 1996 – Ł. Gorczyca, *Główne nurty architektury sakralnej na Wileńszczyźnie w dwudziestoleciu międzywojennym* [w:] *Sztuka kresów wschodnich*, t. 2, red. J. K. Ostrowski, Kraków 1996, s. 297–312.

Górski 1970 – T. Górski, *Stosunek biskupa Jerzego Matulewicza do spraw językowych w diecezji wileńskiej 1918–1925*, Rzym 1970.

Hlebowicz 1991 – A. Hlebowicz, *Kościół w niewoli*, Warszawa 1991.

Jagielska 1996 – B. Jagiełska, *Barok wileński w XX wieku. Głębokie, Oszmiana, Krewo* [w:] *Sztuka kresów wschodnich*, t. 2, red. J. K. Ostrowski, Kraków 1996, s. 313–323.

Jamski 1998 – P. J. Jamski, *Dekoracja rzeźbiarska kościoła trynitarzy na Antokolu w Wilnie* [w:] *Sztuka kresów wschodnich*, t. 3, red. J. K. Ostrowski, Kraków 1998, s. 251–255.

Jankevičienė 1998 – A. Jankevičienė, *Lietuvos medinė sakralinė architektūra*, Vilnius 1998.

Jankowski – C. Jankowski, *Powiat oszmiański. Materiały do dziejów ziemi i ludzi*, Petersburg 1896–1900.

Jaroszewski 1976 – T. S. Jaroszewski, *Henryk Marconi i neogotyk (uwagi)*, „Rocznik Białostocki", 13, 1976, s. 452–470.

Jaroszewski 1981 – T. S. Jaroszewski, *O siedzibach neogotyckich w Polsce*, Warszawa 1981.

Jaroszewski 1992 – T. S. Jaroszewski, *Echa wileńskiego kościoła Św. Anny między Wartą a Bugiem (XIX–XX w.). Urok starej legendy* [w:] *Wilno i Wileńszczyzna jako krajobraz i środowisko wielu* kultur, t. 1, red. E. Feliksiak, Białystok 1992, s. 79–104.

Jaroszewski, Rottermund 1977 – T. S. Jaroszewski, A. Rottermund, *Katalog rysunków architektonicznych Henryka i Leandra Marconich w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie*, Warszawa 1977.

Kałamajska-Saeed 1995 – M. Kałamajska-Saeed, *Ołtarz w Budsławiu* [w:] *Niderlandyzm w sztuce polskiej*, Warszawa 1995, s. 437–450.

Kałamajska-Saeed 2000a – M. Kałamajska-Saeed, *Kościół Brygidek w Grodnie* [w:] *Sztuka ziem wschodnich Rzeczypospolitej XVI–XVIII w.*, red. J. Lileyko, Lublin 2000, s. 349–362.

Kałamajska-Saeed 2000b – M. Kałamajska-Saeed, *The Christian Art of Lithuania: An Exhibition in the Lithuanian Museum of Art Vilnius 2000–2003*, „Quaestiones medii aevi novae", 5, 2000, s. 279–287.

Kałamajska-Saeed 2004 – M. Kałamajska-Saeed, *Kościół i klasztor Kanoników od Pokuty w Michaliszkach* [w:] *Litwa i Polska. Dziedzictwo sztuki sakralnej*, red. W. Boberski i M. Omilanowska, Warszawa 2004, s. 49–64.

Karpowicz 1995 – M. Karpowicz, *Artyści włoscy w Wilnie w XVII wieku* [w:] *Kultura artystyczna Wielkiego Księstwa Litewskiego w epoce baroku*, red. J. Kowalczyk, Warszawa 1995, s. 59–77.

Katalog fabryki Biernackiego 1937 – *Katalog Fabryki Organów Wacława Biernackiego*,1937.

Katalog firmy Norblin 1929/1930 – *Katalog wyrobów: Spółka Akcyjna Fabryk Metalowych pod Firmą Norblin, Bracia Buch i T. Werner*, Poznań 1929/1930.

Kodeks dyplomatyczny 1948 – *Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej*, t. 1: *1387–1507*, wyd. J. Fijałek, Kraków 1948.

Kohlhaussen 1968 – H. Kohlhaussen, *Nürnberger Goldschmiedekunst des Mittelalters und der Dürerzeit 1240 bis 1540*, Berlin 1968.

Kolendo 2003 – K. Kolendo, *Woskowe figury z relikwiami św. Klemensa z Kiemieliszek i św. Justyna z Mosarza* [w:] *Sztuka kresów wschodnich*, t. 5, red. A. Betlej i P. Krasny, Kraków 2003, s. 163–169.

Kołoszyńska 1982 – I. Kołoszyńska, *Michał Rouba – zarys działalności twórczej*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie", t. 26, 1982, s. 373–459.

Korewa 1861 – А. Корева, *Материалы для географии статистики России собранные офицерами генерального штаба. Виленская губерния*, Санктпетербург 1861.

Kozłowska-Głogowska 2003 – H. Kozłowska-Głogowska, *Białoruski Matejko*, „Czasopis", 2003, nr 5–7/8.

Krahel 1979 – T. Krahel, *Schematyzmy diecezji wileńskiej jako źródło historyczne*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne", 38, 1979.

Krahel 1987/1988 – T. Krahel, *Zarys dziejów (archi)diecezji wileńskiej*, „Studia Teologiczne" (Białystok, Drohiczyn, Łomża), 5–6, 1987/1988, s. 7–72.

Krasny 1996 – P. Krasny, *Cerkwie neogotyckie – ostatni etap okcydentalizacji budownictwa ruskiego* [w:] *Sztuka kresów wschodnich*, t. 2, red. J. K. Ostrowski, Kraków 1996, s. 231–252.

Krukouski 1996 – Ў. Крукоўскі, *Невядомы Сергіевіч*, „Наша Вера" 1996, nr 1(2), s. 32–37.

Kubicki 1936 – P. F. Kubicki, *Bojownicy kapłani za sprawę kościoła i ojczyzny w latach 1861–1915*, cz. 2: *Dawna Litwa i Białoruś*, Sandomierz 1936.

Kucielska, Tobiaszowa 1975 – Z. Kucielska, Z. Tobiaszowa, *Katalog rysunków architektonicznych ze zbiorów Muzeum Narodowego w Krakowie 1: Rysunki Napoleona Ordy*, Warszawa 1975.

Kułagin 1989 – А. М. Кулагин, *Архитектура и искусство рококо в Беларуси*, Минск 1989.

Kułagin 1993 – А. М. Кулагін, *Адраджэнне готыкі*, Мінск 1993.

Kułagin 2000a – А. М. Кулагін, *Эклектыка. Архітэктура Беларусі другой паловы XIX-пачатку XX стагоддзя*, Мінск 2000.

Kułagin 2000b – А. М. Кулагін, *Каталіцкія храмы на Беларусі*, Мінск 2000.

Kułagin 2000c – А. М. Кулагін, *Хрысціянскія храмы Беларусі на фотаздымках Яна Балзрукевіча. Пачатак XX стагоддзя*, Мінск 2000.

Kułagin, Gierasimowicz 2001 – А. М. Кулагін, У. А. Герасімовіч, *Беларусь ў малюнках Напалеона Орды*, Мінск 2001.

Kumor 1980 – B. Kumor, *Ustrój i organizacja kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej 1772–1918*, Kraków 1980.

Kurczewski 1908–1916 – J. Kurczewski, *Kościół zamkowy czyli katedra wileńska w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju*, Wilno 1908–1916.

Kurczewski 1912a – J. Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie od jego założenia aż do dni obecnych*, Wilno 1912.

Kurczewski 1912b – J. Kurczewski, *Stan kościołów parafialnych w diecezji wileńskiej po najściu nieprzyjacielskiem 1655–1661*, „Litwa i Ruś", 1, 1912, t. 1, z. 2, s. 119–124; z. 3, s. 162–169; t. 2, z. 1, s. 59–63; t. 3, z. 1, s. 54–59; z. 3, 204–215.

Kuszniarewicz 1993 – А. М. Кушнярэвіч, *Культавае дойлідства Беларусі XIII–XVI стст.*, Мінск 1993.

Kuźmińska – M. Kuźmińska, *Olbracht Marcinowicz Gasztold*, „Ateneum Wileńskie", 4, 1927, z. 13, s. 349–391; 5, 1928, z. 14, s. 120–174.

Kviklys – B. Kviklys, *Lietuvos bažnyčios*, Chicago 1980–1986.
KZSP SN – *Katalog zabytków sztuki w Polsce. Seria Nowa*, Warszawa 1977–.
LAI – *Lietuvos architektūros istorija*, Vilnius 1988–2000.
Laucevičius, Vitkauskienė 2001 – E. Laucevičius, B. R. Vitkauskienė, *Lietuvos auksakalystė XV–XIX amžius*, Vilnius 2001.
Lawonawa 1991 – А. К. Лявонава, *Старажытная-беларуская скульптура*, Мінск 1991.
Lepszy 1933 – L. Lepszy, *Przemysł złotniczy w Polsce*, Kraków 1933.
Levandauskas 1996 – V. Levandauskas, *Działalność architekta Karola Podczaszyńskiego na Białorusi*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki", 41, 1996, nr 2, s. 119–128.
Levandauskas 1994 – V. Levandauskas, *Architektas Karolis Podčašinskis*, Vilnius 1994.
Lietuvos vienuolynų dailė 1998 – *Lietuvos vienuolynų dailė / The Art of Lithuanian Cloisters*, Vilnius 1998 [katalog wystawy w Lietuvos Dailės Muziejus Wilno 1998–2000].
Liszyk 1999 – L. Liszyk, *Historia parafii Różanka pod wezwaniem Świętych Apostołów Piotra i Pawła*, praca dyplomowa, Wyższe Seminarium Duchowne w Grodnie, 1999 (z uzupełnieniami J. Zaniewskiego, 2000).
Litak 1996 – S. Litak, *Kościół łaciński w Rzeczypospolitej około 1772 roku*, Lublin 1996.
Die littauischen Wegeberichte 1863 – *Die littauischen Wegeberichte* [w:] *Scriptores Rerum Prussicarum*, t. 2, Leipzig 1863, s. 704–705.
Lorentz 1932 – S. Lorentz, *Wycieczki po województwie wileńskim*, Wilno 1932.
Lorentz 1967 – S. Lorentz, *Jan Borowski (1890–1966). Wspomnienie pośmiertne*, „Biuletyn Historii Sztuki", 29, 1967, s. 561–562.
Lukšionytė 1991 – N. Lukšionytė, *Architektura wileńska z lat 1860–1914* [w:] *Architektura XIX i początku XX wieku*, Wrocław 1991.
Lukšionytė 1992 – N. Lukšionytė, *Architekt Wacław Michniewicz* [w:] *Sztuka i historia. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Kraków, listopad 1988*, Warszawa 1992, s. 357–371.
Lukšionytė-Tolvaišienė 2000 – N. Lukšionytė-Tolvaišienė, *Istorizmas ir modernas Vilniaus architektūroje*, Acta Academiae Artium Vilnensis, t. 18, Vilnius 2000.
Łopaciński 1939 – E. Łopaciński, *Nieznane dane archiwalne i wiadomości źródłowe do historii sztuki Wilna i b. W. X. Litewskiego od XVII do początków XIX w.*, „Prace i Materiały Sekcji Historii Sztuki Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie", 3, 1938–1939, s. 49–107.
Łopaciński 1946 – E. Łopaciński, *Materiały do dziejów rzemiosła artystycznego w Wielkim Księstwie Litewskim (XV–XIX w.)*, Warszawa 1946.
Łopalewski 1937 – T. Łopalewski, *Między Niemnem a Dźwiną*, Poznań [1938].
Łoza 1925 – S. Łoza, *Kawalerowie Orderu Św. Stanisława*, Warszawa 1925.
Łoza 1954 – S. Łoza, *Architekci i budowniczowie w Polsce*, Warszawa 1954.
Majdowski 1993 – A. Majdowski, *Studia z historii architektury sakralnej w Królestwie Polskim*, Warszawa 1993.

Majdowski 1995 – A. Majdowski, *Budownictwo kościelne w twórczości Józefa Piusa Dziekońskiego (1844–1927)*, Warszawa 1995.

Maldis 1977 – A. Мальдзіс, *Астравеччына, край дарагі*, Мінск 1977.

Matušakaitė 2001 – M. Matušakaitė, *Działalność artystyczna Tomasza Podhayskiego na Litwie* [w:] *Sztuka ziem wschodnich Rzeczypospolitej XVI–XVIII w.*, red. J. Lileyko, Lublin 2000, s. 603–618.

Malewski 2002 – C. Malewski, *Rody szlacheckie w powiecie lidzkim na Litwie w XIX wieku*, Wilno 2002.

Materiały – *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, Kraków 1993–.

Mikocka-Rachubowa 2001 – K. Mikocka-Rachubowa, *Canova, jego krąg i Polacy*, Warszawa 2001.

Misius, Šinkūnas 1993 – K. Misius, R. Šinkūnas, *Lietuvos katalikų bažnyčios (žinynas)*, Vilnius 1993.

MKS 1983 – *Музей Старажытнабеларускай Культуры. Каталог экспазіцыі*, Мінск 1983.

MKS 1998 – *Музей Старажытнабеларускай Культуры. Дапаможнік для наведвальнікаў*, Мінск 1998.

Moisan, Szafraniec 1987 – K. S. Moisan, B. Szafraniec, *Ikonografia nowożytnej sztuki kościelnej w Polsce*, red. J. Pasierb, t. 2: *Maryja orędowniczka wiernych*, Warszawa 1987.

Morelowski 1939 – M. Morelowski, *Zarysy sztuki wileńskiej z przewodnikiem po zabytkach między Niemnem a Dźwiną*, Wilno 1939.

Morozow 1990 – V. Morozow, *Działalność architektów warszawskich i wileńskich na Białorusi w końcu XVIII w. i I połowie XX w.*, „Biuletyn Historii Sztuki", 52, 1990, s. 267–286.

Müllerowa 1987/1988 – L. Müllerowa, *Organizacja (archi)diecezji wileńskiej w latach 1914–1987*, „Studia Teologiczne" (Białystok, Drohiczyn, Łomża), 5–6, 1987/1988, s. 144–160.

Napoleon Orda 1991 – *Napoleon Orda. Album widoków historycznych*, Gdańsk 1991.

Niewiero 1939 – F. Niewiero, *Historia kościoła parafialnego w Żyrmunach (1522–1624–1788–1939)*, Lida 1939.

Obóz nadziei – *Obóz nadziei*, „Głos znad Niemna", 2001, nr 32(481), s. 11.

Ochmański 1972 – J. Ochmański, *Biskupstwo wileńskie w średniowieczu. Ustrój i uposażenie*, Poznań 1972.

Olczak 1987/1988 – S. Olczak, *Rozwój sieci parafialnej w diecezji wileńskiej do II. połowy XVIII w.*, „Studia Teologiczne" (Białystok, Drohiczyn, Łomża)", 5–6, 1987/1988, s. 102–117.

Orda 1875–1883 – N. Orda, *Album widoków historycznych Polski*, Warszawa 1875–1883.

Paknys 2003 – M. Paknys, *Mecenatystės reiškinys XVII a. LDK. Bažnytinės architektūros užsakymai*, Vilnius 2003.

Pietkiewicz 1982 – K. Pietkiewicz, *Kieżgajłowie i ich latyfundium do połowy XVI wieku*, Poznań 1982.

Podernia 1899 – K. Podernia, *Ze skarbców kościołów wileńskich i trockich* [w:] *Z ziemi pagórków leśnych, z ziemi łąk zielonych*, Warszawa 1899, s. 96–111.

Poklewski 1994 – J. Poklewski, *Polskie życie artystyczne w międzywojennym Wilnie*, Toruń 1994.

Przyałgowski 1861 – W. Przyałgowski, *Żywoty biskupów wileńskich*, Petersburg 1861.

PSB – *Polski słownik biograficzny*, Kraków 1935–.

Ragauskas 2002 – A. Ragauskas, *Vilniaus miesto valdantysis elitas XVII a. antrojoje pusėje (1662–1702 m.)*, Vilnius 2002.

Rąkowski 1997 – G. Rąkowski, *Ilustrowany przewodnik po zabytkach kultury na Białorusi*, Warszawa 1997.

Rewieńska 1938 – W. Rewieńska, *Miasta i miasteczka magdeburskie w województwach wileńskim i nowogródzkim*, „Ziemia Lidzka", 3, 1938, nr 1, s. 1–7.

Rewski 1928 – Z. Rewski, *Pałac Paca w Warszawie, obecnie gmach Sądu Okręgowego*, Warszawa 1928.

Rimša 1999 – E. Rimša, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, Vilnius 1999.

Rocznik 2003 – *Rocznik informacyjny diecezji grodzieńskiej 2003*, Grodno 2003.

Rosołowski 1915 I. Rosołowski, ks., *Kiemieliszki*, „Dwutygodnik Diecezjalny Wileński", 1915, nr 9, s. 106–107.

Rouba 1909 – N. Rouba, *Przewodnik po Litwie i Białej Rusi*, Wilno [1909].

Ruszczyc 1996 – F. Ruszczyc, *Dziennik. Część druga: W Wilnie 1919–1932*, opr. E. Ruszczyc, Warszawa 1996.

Ruszczyk 2001 – G. Ruszczyk, *Drewniane kościoły w Polsce 1918–1939. Tradycja i nowoczesność*, Warszawa 2001.

Rewski 1928 – Z. Rewski, *Pałac Paca w Warszawie*, Warszawa 1928.

Ryszkiewicz 1976 – A. Ryszkiewicz, *Ludwika Paca stosunek do sztuki*, „Rocznik Białostocki", 13, 1976, s. 391–413.

Samalavičius 1998 – S. Samalavičius, A. Samalavičius, *Vilniaus Šv. Petro ir Povilo bažnyčia*, Vilnius 1998.

Samek 1988 – J. Samek, *Polskie złotnictwo*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1988.

Samuolienė 1992 – S. Samuolienė, *Komaskai ir stiuko lipdyba Šiaurės Europoje bei Lietuvoje XVII a. II pusėje* [w:] *Nuo gotikos iki romantizmo*, Vilnius 1992, s. 62–64.

SAP – *Słownik artystów polskich i w Polsce działających*. Malarze, rzeźbiarze, graficy, Wrocław–Warszawa 1971.

Semkowicz 1989 – W. Semkowicz, *O litewskich rodach bojarskich zbratanych z szlachtą polską w Horodle r. 1413*, „Lituano-Slavica Posnaniensia. Studia Historica", 3, 1989, s. 7–139 (przedruk z „Miesięcznika Heraldycznego", 1913–1914 oraz „Rocznika Polskiego Towarzystwa Heraldycznego", 1921–1930).

Siergaczew 1992 – С. А. Сергачев, *Белорусское народное зодчество*, Минск 1992.

Skarbek 1987/1988 – J. Skarbek, *Organizacja parafialna w diecezji wileńskiej w latach 1772/3 – 1914*, „Studia Teologiczne" (Białystok, Drohiczyn, Łomża)", 5–6, 1987/1988, s. 118–143.

Skorowidz miejscowości 1923 - *Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1923.

Skorowidz miejscowości 1931 - *Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej z oznaczeniem terytorialnie im właściwych władz i urzędów oraz urządzeń komunikacyjnych*, red. T. Bystrzycki, Przemyśl, 1931–1934.

Słuńkowa 2001 - И.Н. Слюнькова, *Монастыри восточной и западной традиций. Наследие архитектуры Беларуси*, Москва 2002.

Słownik artystów – *Słownik artystów plastyków*, Warszawa 1971.

Słownik geograficzny – *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, Warszawa 1880–1902.

Sobieszczański 1847–1849 - F. M. Sobieszczański, *Wiadomości o sztukach pięknych w dawnej Polsce*, Warszawa 1847–1849.

Sokołowski 1907 – M. Sokołowski, *Dwa gotycyzmy: wileński i krakowski, w architekturze i złotnictwie i źródła ich znamion charakterystycznych*, „Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce", 8, 1907, z. 1–2, s. 1–39.

Spiridonow 1997 – M.Ф. Спиридонов, *Указатель населенных пунктов, обозначенных на карте „Беларусь в конце XVI в."*, Минск 1997.

Sprogis 1929 – I. J. Sprogis, *Indeks alfabetyczny miejscowości dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego*, cz. 1: *A–K*, Wilno 1929.

Starożytności polskie 1852 – *Starożytności polskie. Ku wygodzie czytelnika porządkiem abecadłowym zebrane*, Poznań 1852.

Stefański 1993 – K. Stefański, *Zmagania o nowy kształt architektoniczny polskiego kościoła 1905–1914* [w:] *Przed wielkim jutrem. Sztuka 1905–1918. Materiały sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, Warszawa 1993.

Stefański 2000 – K. Stefański, *Polska architektura sakralna w poszukiwaniu stylu narodowego*, Łódź 2000.

Straczanaja spadczyna 1998 *Страчаная спадчына*, Мінск 1998.

Stryjkowski 1978 – *O początkach, wywodach, dzielnościach, sprawach rycerskich i domowych sławnego narodu litewskiego, żemojdzkiego i ruskiego...*, opr. J. Radziszewska, Warszawa 1978.

Sułkowski 1889 W. Sułkowski, *Kartka z dziejów kościoła katolickiego w Rosji*, t. II: *Biskupstwo wileńskie*, Kraków 1889.

Synodus 1744 – *Synodus dioecesiana vilnensis ab Ill(ustrissi)mo Excel(lentissi)mo ac Revere(ndissi)mo Domino D(omino) Michaele Joanne Zienkowicz Dei et Apostolice Sedis gratia Ep(iscopi) Vilnensi in ecclesia cathedrali sua. Anno D(omi)ni MDCCXLIV. Diebus 10. 11. 12. M(ensis) Febr(urarii) celebrata.*

Szilágyi 1992 – A. Szilágyi, *Nürnbergi ötvösmunkák XV–XIX. század. Nürnberger Goldschmiedearbeiten XV–XIX. Jahrhundert*, Budapest 1992.

Trzej pejzażyści 1976 – *Trzej pejzażyści: Bronisław Jamontt, Michał Rouba, Aleksander Szturman. Katalog wystawy*, Białystok 1976.

Tylewicz, Czanturija 1970 – С. Тылевіч, Ю. Чантурыя, *Помнік барока ў Міхалінках*, „Помнікі гісторыі і культуры Беларусі", 1970, nr 4.

Tyszkiewicz 1858 – E. Tyszkiewicz, *Wiadomość historyczna o zgromadzeniach i fundacjach męskich i żeńskich rzymskokatolickich klasztorów w diecezyi wileńskiej*, Wilno 1858.

Tyszkiewicz 1871 – K. Tyszkiewicz, *Wilija i jej brzegi*, Drezno 1871.

Urzędnicy 1994 – *Urzędnicy W. Ks. Lit. Urzędnicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku. Spisy*, opr. H. Lulewicz, A. Rachuba, Kórnik 1994.

Vaišvilaitė 1995 – I. Vaišvilaitė, *Baroko pradžia Lietuvoje*, Vilnius 1995.

Wanat 1979 – B. J. Wanat OCD, *Zakon Karmelitów Bosych w Polsce. Klasztory Karmelitów i Karmelitanek Bosych 1605–1975*, Kraków 1979.

Wędzki 1965 – A. Wędzki, *Kultura i nauka na Suwalszczyźnie w XIX stuleciu* [w:] *Studia i materiały do dziejów Suwalszczyzny*, Białystok 1965, s. 241–282.

Wiad. Arch. Wil. – „Wiadomości Archidiecezjalne Wileńskie. Dwutygodnik kapłański", 1927–1939.

Wilczewski 1995 – W. F. Wilczewski, *Zwiastuny powszechnej radości. Ruch budowlany kościołów w diecezji wileńskiej w latach 1890–1914*, Białystok 1995.

Wolff 1885 – J. Wolff, *Pacowie. Materiały historyczno-genealogiczne*, Petersburg 1885.

Wysocka 1980 – Н. Ф Высоцкая, *Жывапіс Беларусі XII–XVIII стагоддзяў. Фрэска, абраз, партрэт*, Мінск 1980.

Wysocka 1983 – Н. Ф. Высоцкая, *Пластыка Беларусі XII–XVIII стагоддзяў*, Мінск 1983.

Wysocka 1984 – Н. Ф. Высоцкая, *Дэкаратыўна-прыкладное мастацтва Беларусі XII–XVIII стагоддзяў*, Мінск 1984.

Wysocka 1995 – Н. Ф. Высоцкая, *Іканапісь Беларусі XV–XVIII стагоддзяў*, Мінск 1995.

Wysocka 2003 – Н. Ф. Высоцкая, *Жывапіс барока Беларусі*, Мінск 2003.

Zahorski 1904 – W. Zahorski, *Katedra wileńska*, Wilno 1904.

Zbor pomnikau 1986 – *Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі. Гродзенская вобласць*, Мінск 1986.

Zgliński 1999 – M. Zgliński, *Organmistrz, snycerz, stolarz, inwestor – z działalności osiemnastowiecznego wileńskiego warsztatu organmistrzowskiego. Uwagi na bazie nowo odkrytych archiwaliów*, „Przegląd Wschodni", 6, 1999, z. 2(22), s. 289–303.

Zgliński 2001 – M. Zgliński, *„Dla wygody y parady przybytku pańskiego". Rokokowa przebudowa kościoła parafialnego w Zdzięciole w świetle pewnego inwentarza*, „Przegląd Wschodni", 7, 2001, z. 4 (28), s. 1193–1225.

Zgliński 2003 – M. Zgliński, *Budownictwo organowe na terenie dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego do około 1850 roku w świetle najnowszych badań*, „Muzyka" 2003, s. 65–98.

Żywicki 1998 – J. Żywicki, *Architektura neogotycka na Lubelszczyźnie*, Lublin 1998.

INDEKS NAZWISK

(nie obejmuje bibliografii; kursywą oznaczono autorów publikacji)

Sporządziła
Maria Kałamajska-Saeed

SPIS ILUSTRACJI

GIERWIATY

135. Gierwiaty, kościół parafialny. Niezrealizowany projekt autorstwa A. Połozowa, 1899. LVIA, 382-1-1871. Opr. H. Sater.
136. Gierwiaty, kościół parafialny. Projekt autorstwa A. Połozowa, 1900. LVIA, 382-1-1986, k.10. Opr. H. Sater.
137. Gierwiaty, kościół parafialny. Rzut poziomy. Opr. H. Sater.
138. Gierwiaty, kościół parafialny. Dzwonnica. Repr. wg „Życie i sztuka", 1900, nr 20, s. 287. Opr. H. Sater.
139. Gierwiaty, kościół parafialny. Widok od pd. Fot. M. Hermanowicz, P. Jamski, 1999.
140. Gierwiaty, kościół parafialny. Elewacja pd. Fot. M. Hermanowicz, P. Jamski, 1999.
141. Gierwiaty, kościół parafialny. Widok od wsch. Fot. M. Hermanowicz, P. Jamski, 1999.
142. Gierwiaty, kościół parafialny. Wnętrze w kierunku pn. zach. Fot. M. Hermanowicz, P. Jamski, 1999.
143. Gierwiaty, kościół parafialny. Wnętrze w kierunku wsch. Fot. M. Hermanowicz, P. Jamski, 1999.
144. Gierwiaty, kościół parafialny. Wnętrze, pn. ramię transeptu. Fot. M. Hermanowicz, P. Jamski, 1999.
145. Gierwiaty, kościół parafialny. Ołtarz gł. Fot. M. Hermanowicz, P. Jamski, 1999.
146. Gierwiaty, kościół parafialny. Tabernakulum. Fot. P. Jamski, 2003.
147. Gierwiaty, kościół parafialny. Ołtarz boczny św. Jerzego. Fot. P. Jamski, 2003.
148. Gierwiaty, kościół parafialny. Ołtarz boczny Matki Boskiej Ostrobramskiej. Fot. M. Hermanowicz, P. Jamski, 1999.
149. Gierwiaty, kościół parafialny. Ambona. Fot. M. Hermanowicz, P. Jamski, 1999.
150. Gierwiaty, kościół parafialny. Chrzcielnica. Fot. M. Hermanowicz, P. Jamski, 1999.
151. Gierwiaty, kościół parafialny. Organy. Fot. M. Hermanowicz, P. Jamski, 1999.
152. Gierwiaty, kościół parafialny. Konfesjonał. Fot. M. Hermanowicz, P. Jamski, 1999.
153. Gierwiaty, kościół parafialny. Stacja Drogi Krzyżowej. Fot. P. Jamski, 2003.
154. Gierwiaty, kościół parafialny. Feretron. Fot. M. Hermanowicz, P. Jamski, 1999.
155. Gierwiaty, kościół parafialny. Ławka kolatorska. Fot. M. Hermanowicz, P. Jamski, 1999.
156. Gierwiaty, kościół parafialny. Fotel. Fot. M. Hermanowicz, P. Jamski, 1999.
157. Gierwiaty, kościół parafialny. Obraz *Koronacja Marii*. Fot. M. Hermanowicz, P. Jamski, 1999.
158. Gierwiaty, kościół parafialny. Obraz *Matka Boska Szkaplerzna*. Repr. wg Wysocka 2003, tabl. 53. Obecnie NMS Mińsk.
159. Gierwiaty, kościół parafialny. Obraz *Koronacja Marii*. Fot. P. Jamski, 2003.
160. Gierwiaty, kościół parafialny. Obraz *Wdowi grosz*. Fot. P. Jamski, 2003.
161. Gierwiaty, kościół parafialny. Obraz *Św. Józef z Dzieciątkiem*. Fot. M. Hermanowicz, P. Jamski, 1999.
162. Gierwiaty, kościół parafialny. Obraz *Św. Dominik*. Fot. M. Hermanowicz, P. Jamski, 1999.
163. Gierwiaty, kościół parafialny. Obraz *Św. Franciszek*. Fot. P. Jamski, 2003.
164. Gierwiaty, kościół parafialny. Obraz *Immaculata*. Fot. M. Hermanowicz, P. Jamski, 1999.
165. Gierwiaty, kościół parafialny. Obraz *Matka Boska Różańcowa*. Fot. P. Jamski 1999.
166. Gierwiaty, kościół parafialny. Obraz *Immaculata*. Fot. M. Hermanowicz, P. Jamski, 1999.
167. Gierwiaty, kościół parafialny. Obraz *Matka Boska Różańcowa*. Fot. z ok. r. 1900. Muzeum Sleńdzińskich w Białymstoku, inw. 112, k. 56.
168. Gierwiaty, kościół parafialny. Obraz *Matka Boska Różańcowa*. Fot. M. Hermanowicz, P. Jamski, 1999.
169. Gierwiaty, kościół parafialny. Obraz *Męczeństwo św. Stanisława bpa*. Fot. M. Hermanowicz, P. Jamski, 1999.
170. Gierwiaty, kościół parafialny. Obraz *Chrystus w Ogrójcu*. Fot. P. Jamski, 2003.
171. Gierwiaty, kościół parafialny. Rzeźba *Chrystus Ukrzyżowany* w ołtarzu gł. Fot. P. Jamski, 2003.
172. Gierwiaty, kościół parafialny. Rzeźba *Chrystus Ukrzyżowany*. Fot. M. Hermanowicz, P. Jamski, 1999.

GIRY

GRAUŻYSZKI

KIEMIELISZKI

RADUŃ

RÓŻANKA

SOKOŁOJCIE

SOŁY

WĘSŁAWINIĘTA

ŻYRMUNY

I LUSTRACJE

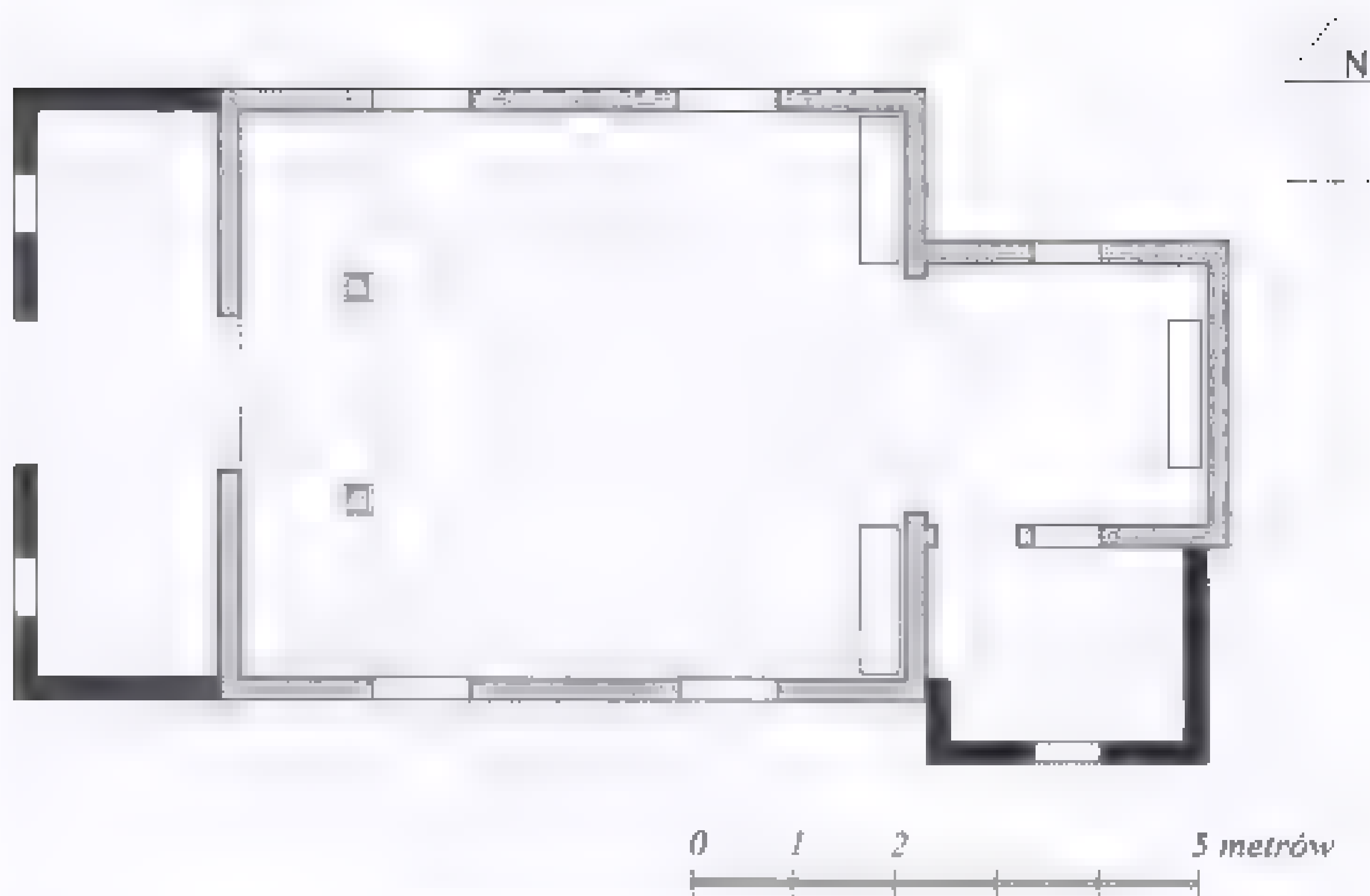

1. Bachmaty, kaplica. Rzut poziomy.

2. Bachmaty, kaplica. Widok od pn. Stan z r. 1995.

3. Bachmaty, kaplica. Elewacja frontowa. Stan z r. 1928.

4. Bachmaty, kaplica. Widok od pd. wsch. Stan z r. 1928.

5. Bachmaty, kaplica. Widok od pn. Stan z r. 1928.

6. Bachmaty, kaplica. Widok od wsch. Stan z r. 1995.

7. Bachmaty, kaplica. Wnętrze w kierunku wsch. Stan z r. 1995.

8. Bachmaty, kaplica. Wnętrze w kierunku zach. Stan z r. 1995.

9. Bachmaty, kaplica. Ołtarz [illegible]. Stan z r. 1928.

[illegible]. Bachmaty, kaplica. Ołtarz gł. Stan z r. 1995.

11. Bachmaty, kaplica. Kielich.
Stan z r. 1995.

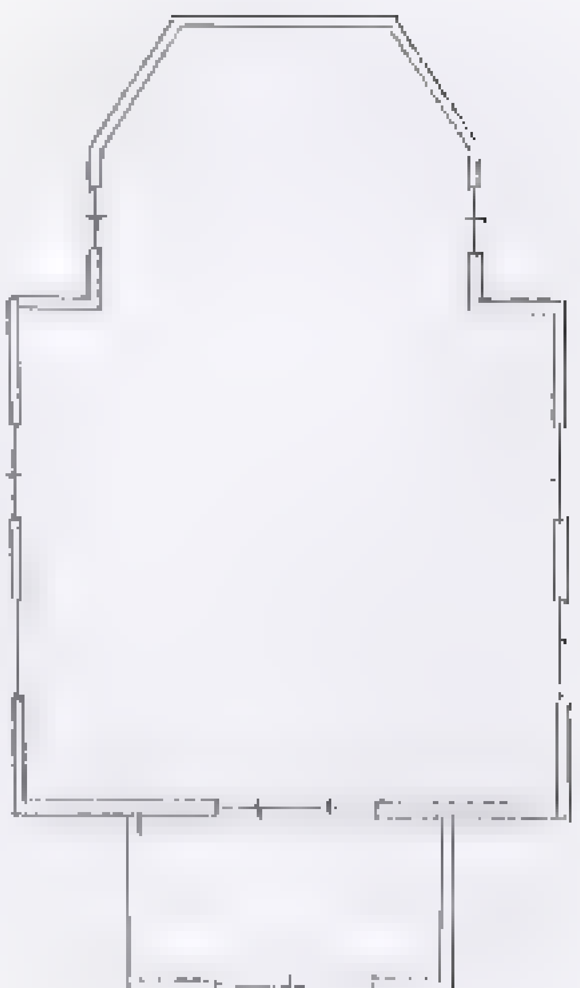

12. Dubatówka, projekt kaplicy, 1930.
Rzut poziomy.

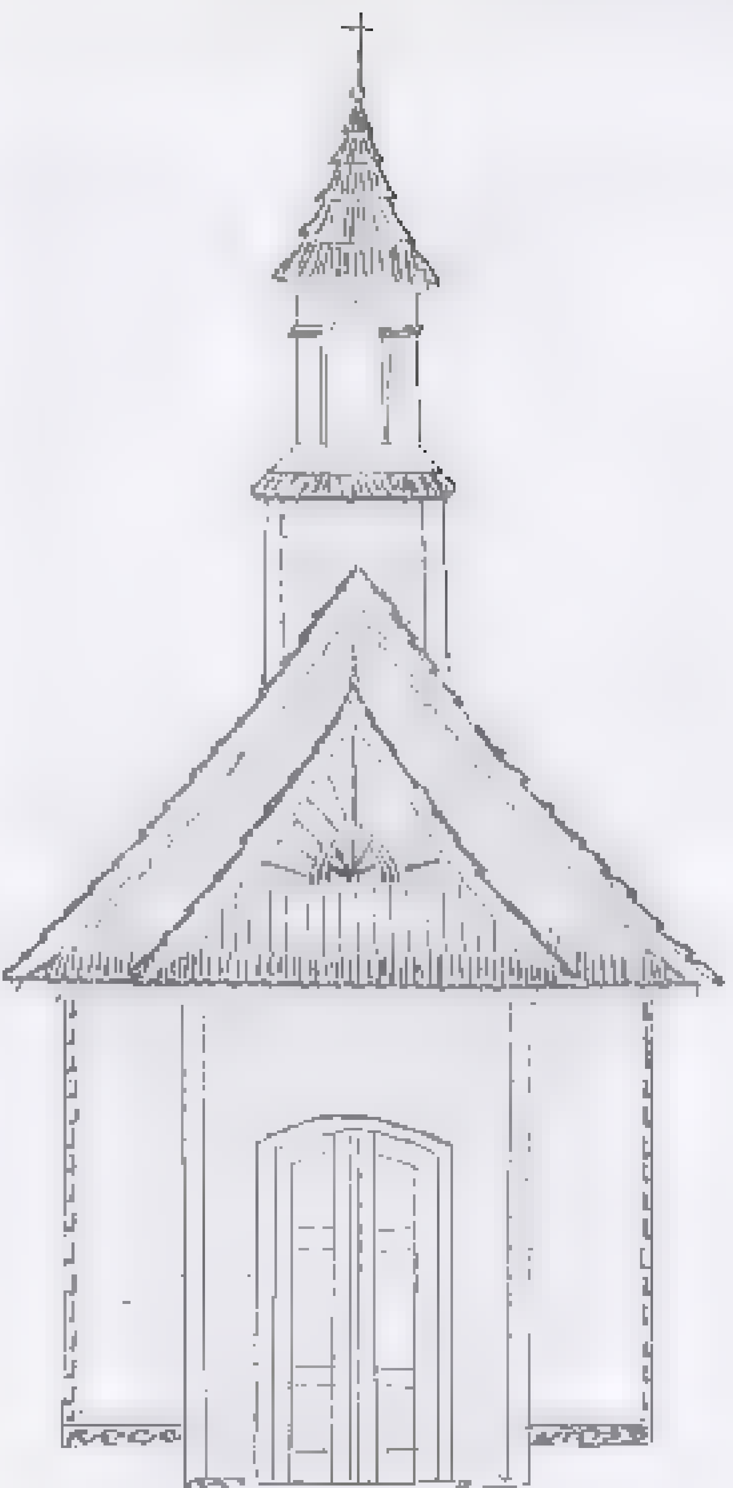

13. Dubatówka, projekt kaplicy, 1930.
Elewacja frontowa.

14. Dubatówka, kaplica. Elewacja frontowa.
Stan z r. 2000.

15. Dubatówka, projekt kaplicy, 1930. Elewacja boczna

16. Dubatówka, kaplica. Elewacja pd. Stan z r. 2000.

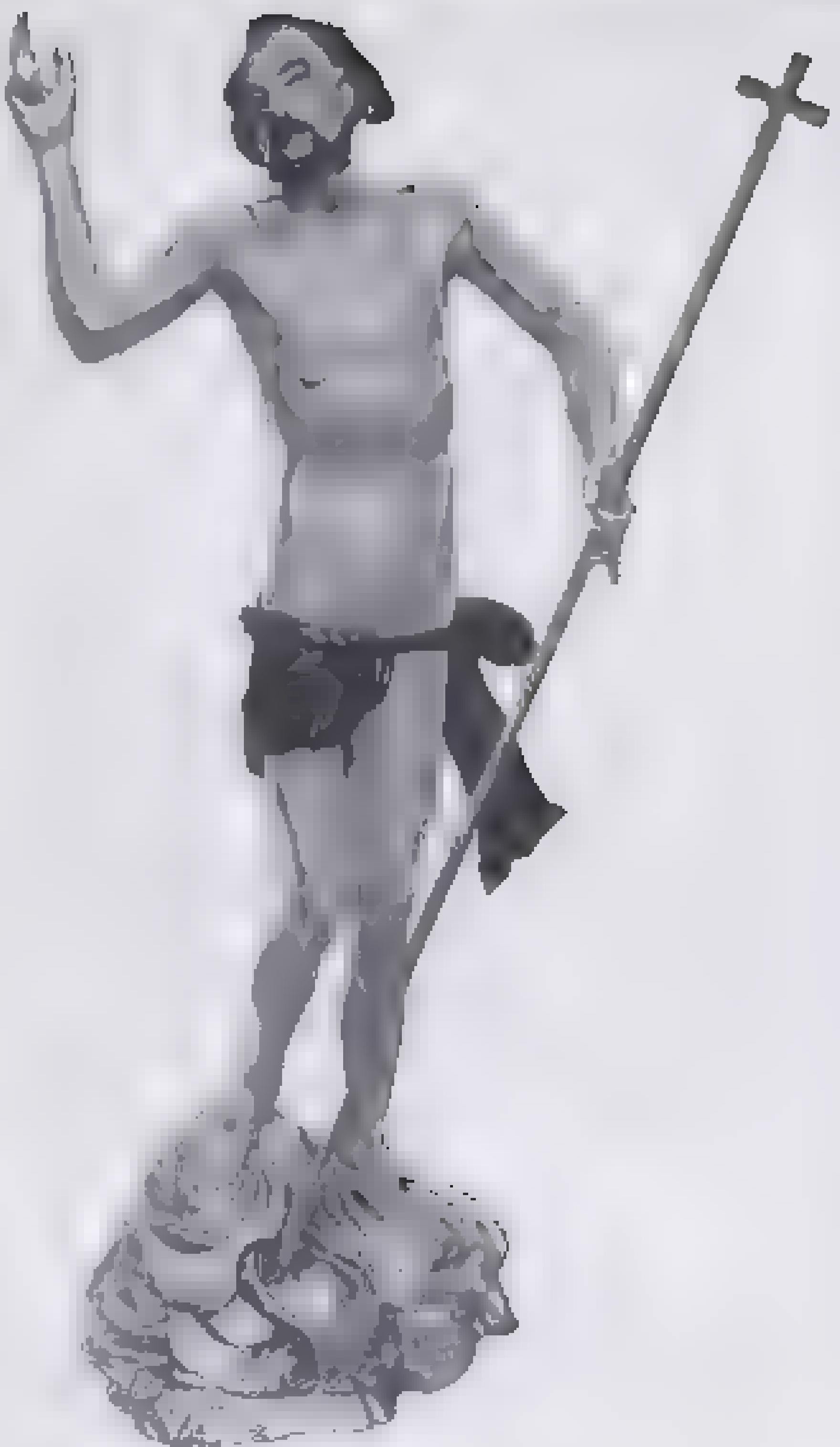

17. Dubatówka, kaplica. Rzeźba *Chrystus Zmartwychwstały*. Stan z r. 2000.

18. Dubatówka, kaplica. Monstrancja. Stan z r. 2000.

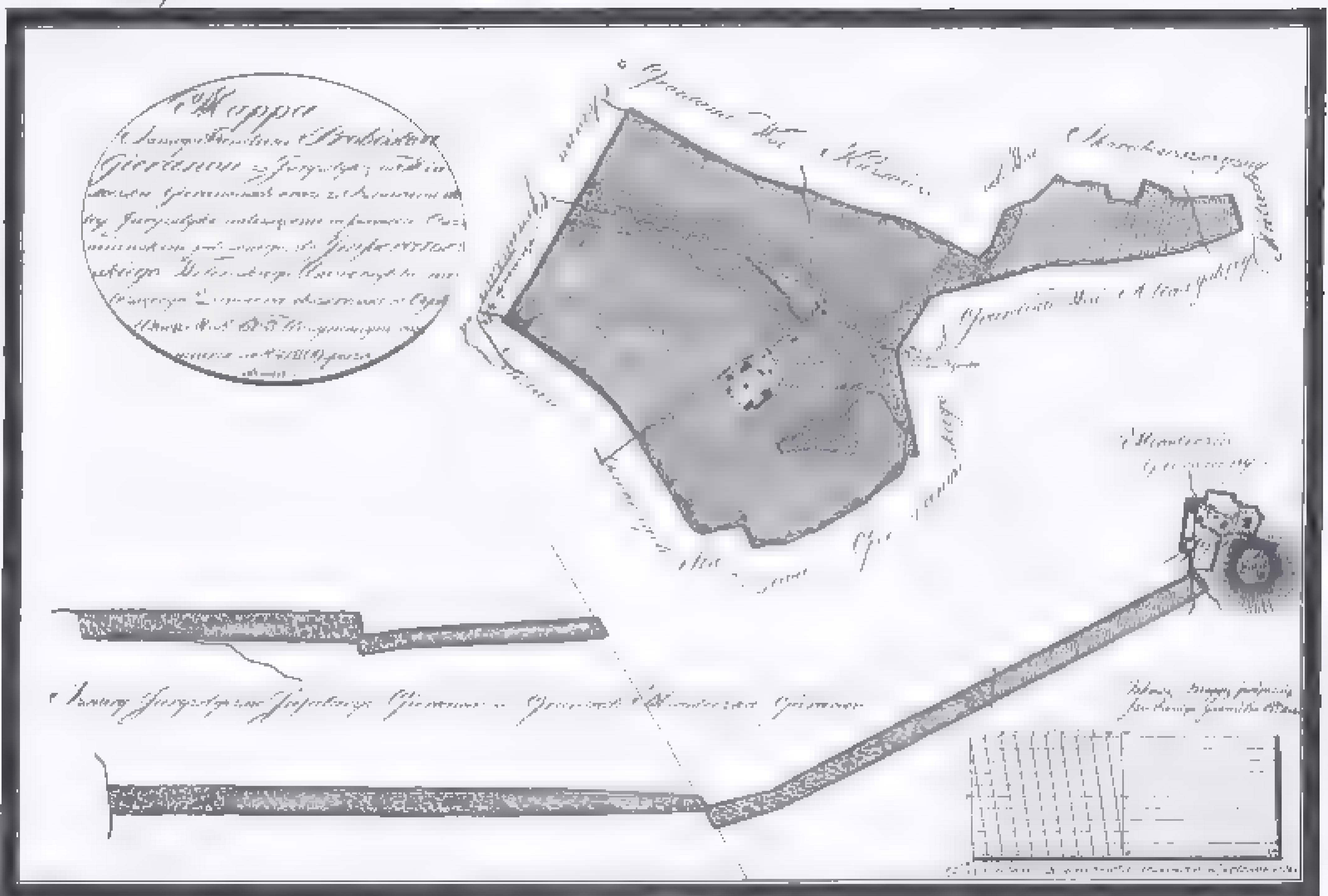

19. Gieranony, plan sytuacyjny, 1809.

20. Gieranony, kościół parafialny i ruiny zamku. Widok ogólny od zach. Rys. K. Rusiecki, ok. 1846.

21. Gieranony, kościół parafialny i ruiny zamku. Widok ogólny od pn. Rys. S. Januszewicz, ok. 1846.

22. Gieranony, kościół parafialny i ruiny zamku. Widok ogólny od zach. Litografia wg rys. N. Ordy, ok. 1875

23. Gieranony, kościół parafialny i ruiny zamku. Widok [illegible] pd. wsch. Rys. N. Orda, ok. 1875.

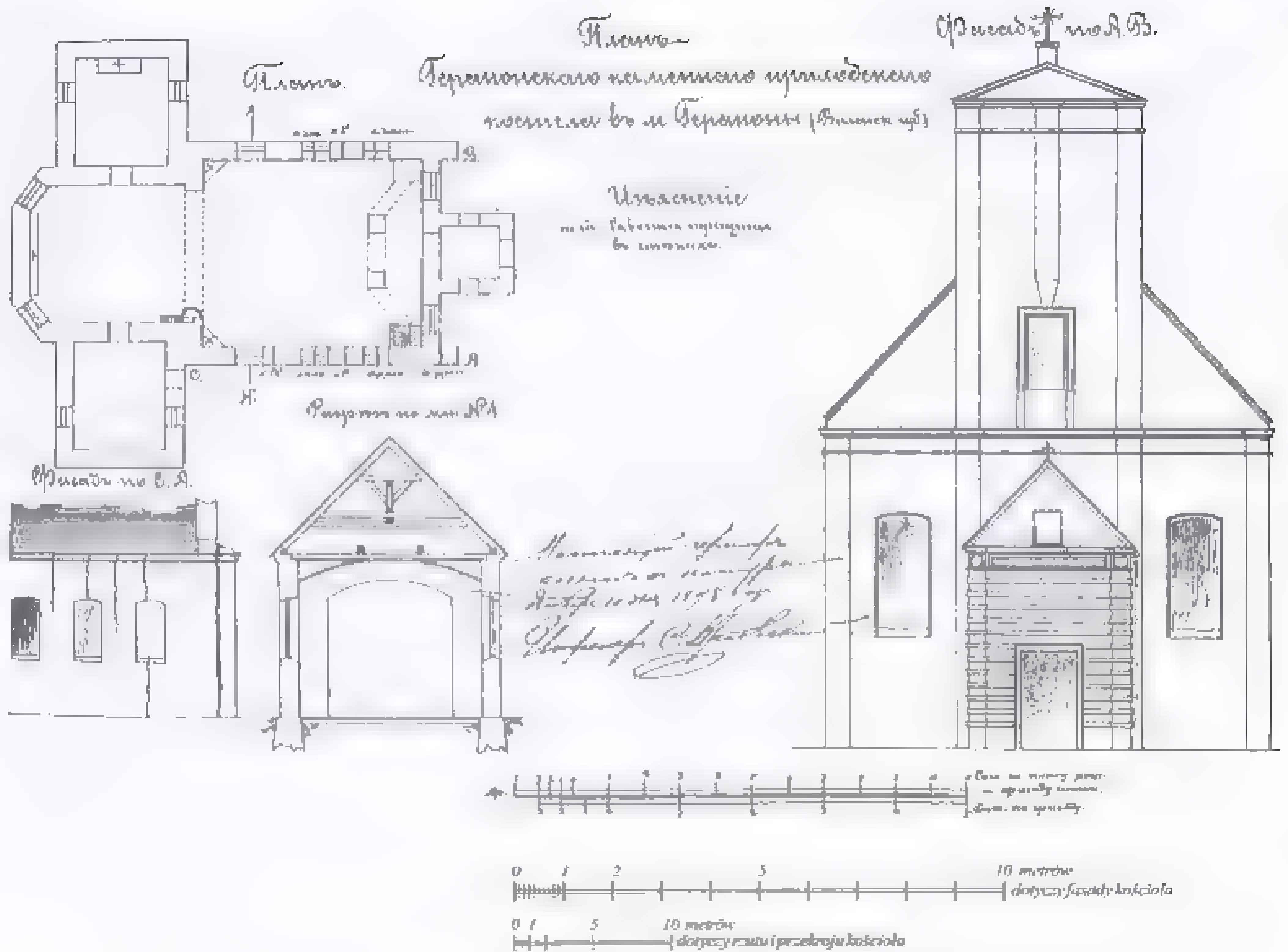

24. Gieranony, kościół parafialny. Rzut poziomy, fasada i przekrój. Inwentaryzacja z r. 1898.

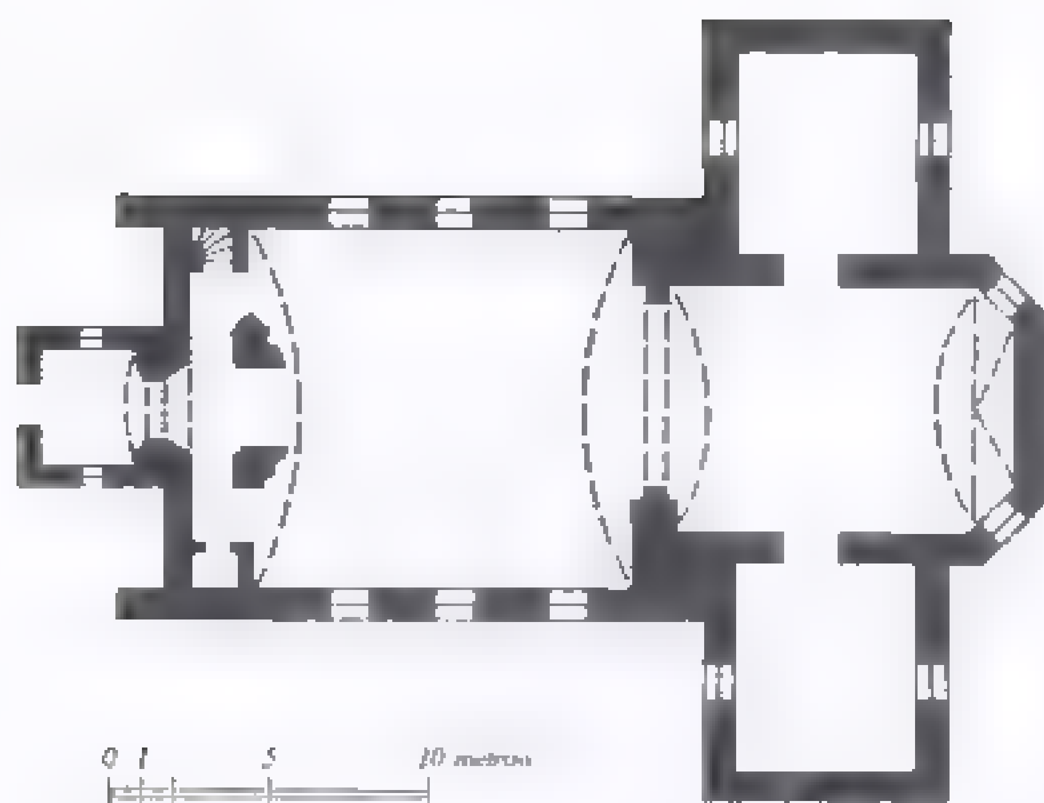

25. Gieranony, kościół parafialny. Rzut poziomy.

26. Gieranony, kościół parafialny. Fasada. Stan z r. 1997.

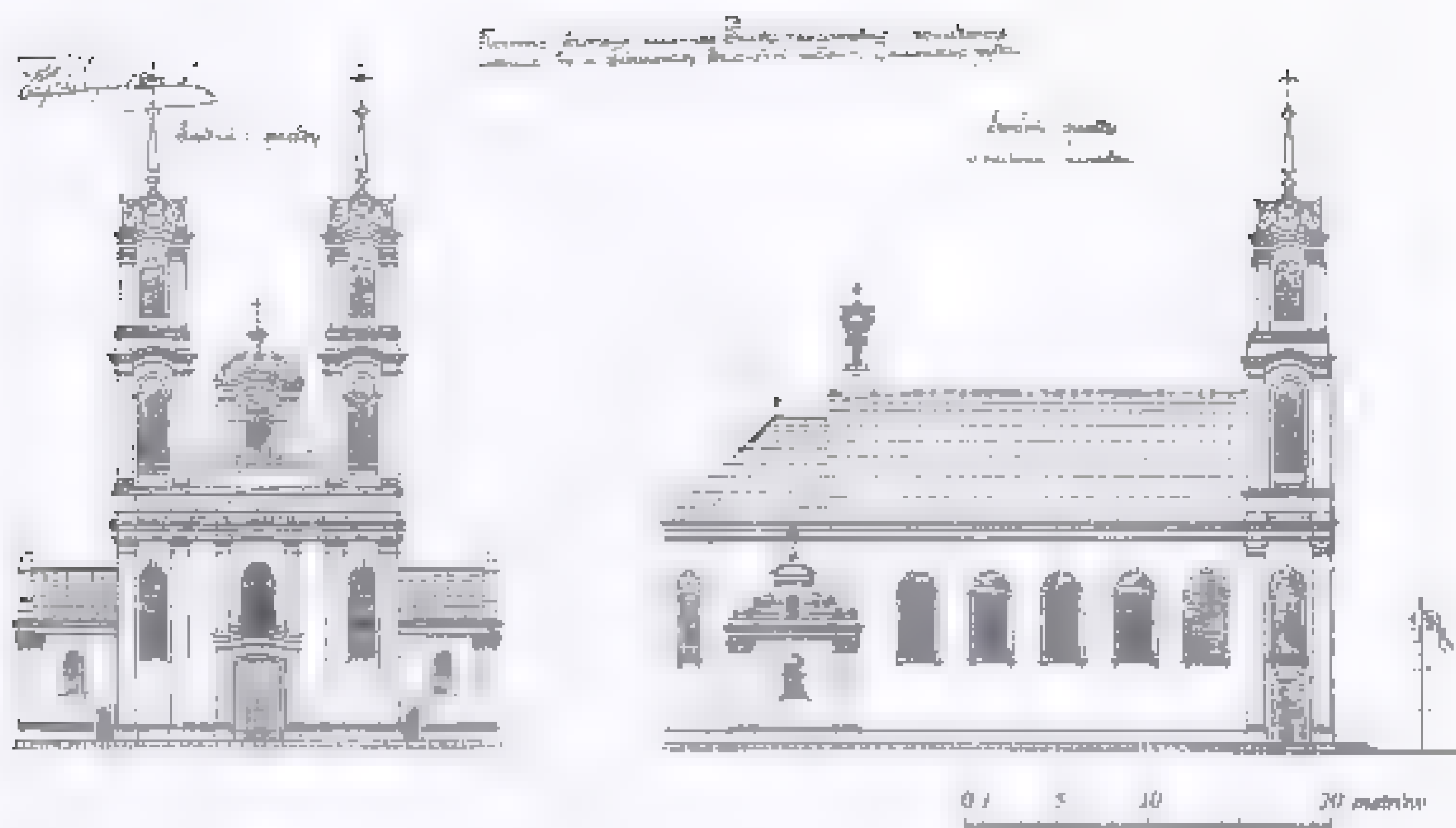

27. Gieranony, kościół parafialny. Projekt przebudowy autorstwa A. Filipowicza-Dubowika, 1909.

28. Gieranony, kościół parafialny. Elewacja pd. Stan z r. 1997.

29. Gieranony, kościół parafialny. Widok od pd. wsch. Stan z r. 1997.

30. Gieranony, kościół parafialny. Wnętrze. Widok w kierunku zach. Stan z r. 1997.

31. Gieranony, kościół parafialny. Ołtarz gł.
Stan z r. 1997.

32. Gieranony, kościół parafialny. Pole środkowe ołtarza gł.
Stan z r. 1997.

33. Gieranony, kościół parafialny. Ołtarz boczny św. Józefa.
Stan z r. 1997

34. Gieranony, kościół parafialny. Ołtarz boczny Matki Boskiej Częstochowskiej.
Stan z r. 1997

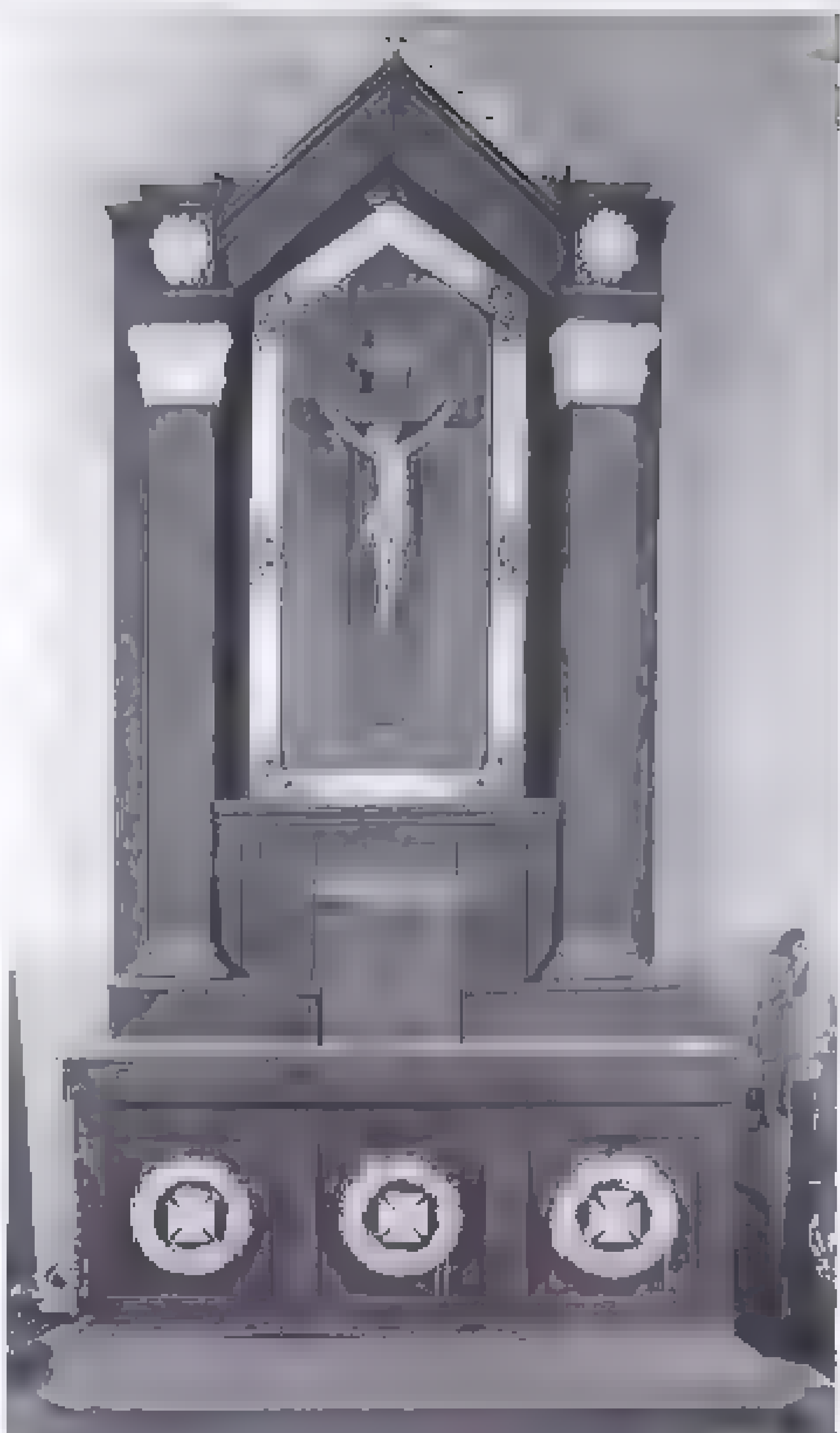

35. Gieranony, kościół parafialny. Ołtarz boczny Św. Krzyża
Stan z r. 2003.

36. Gieranony, kościół parafialny. Ambona.
Stan z r. 1997.

37. Gieranony, kościół parafialny. Organy. Stan z r. 1997.

38. Gieranony, kościół parafialny. Chór muzyczny. Stan z r. 1997.

39. Gieranony, kościół parafialny. Tabernakulum. Stan z r. 1997

40. Gieranony, kościół parafialny. Konfesjonał. Stan z r. 1997.

41. Gieranony, kościół parafialny.
Feretron. Stan z r. 2003.

42. Gieranony, kościół parafialny.
Feretron. Stan z r. 2003.

43. Gieranony, kościół parafialny. Kredencja.
Stan z r. 1997.

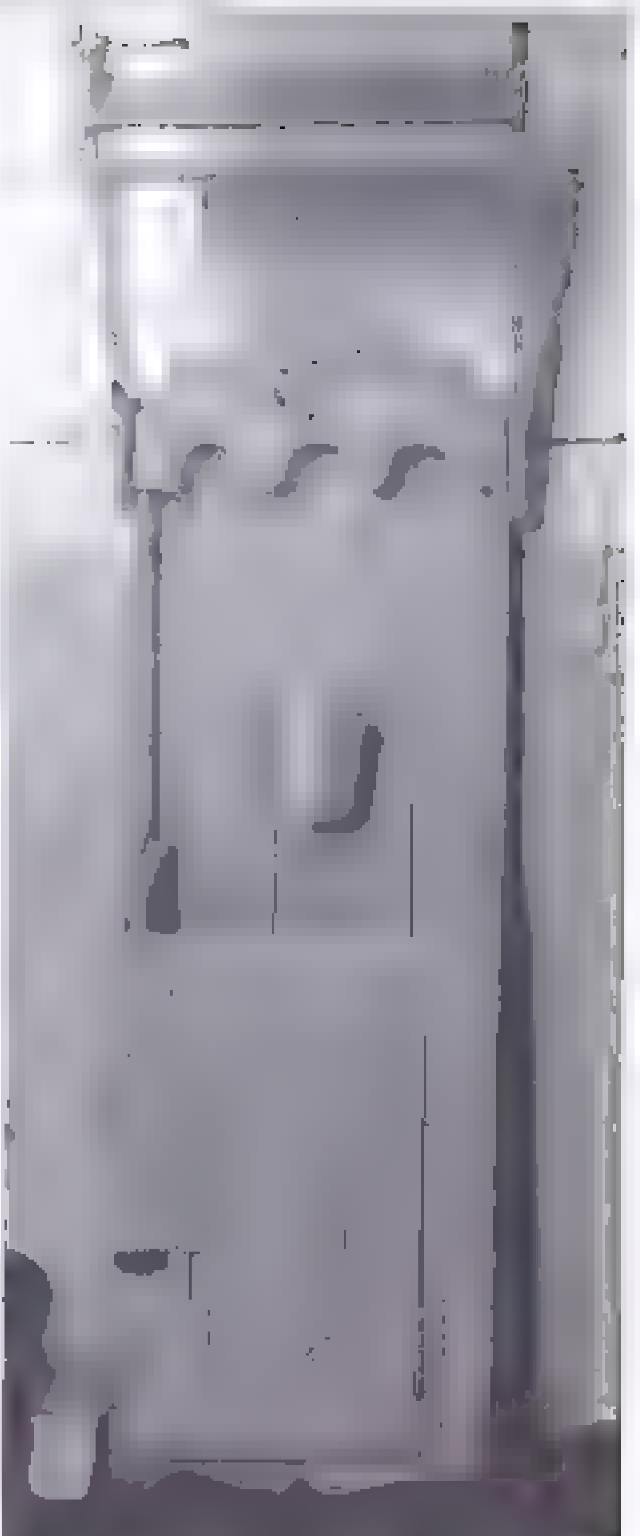

44. Gieranony, kościół parafialny.
Lawaterz. Stan z r. 1997.

45. Gieranony, kościół parafialny. Obraz *Chrystus Antokolski* w ołtarzu [illegible]. Stan z r. 1997.

46. Gieranony, kościół parafialny. Obraz *Św. Michał Archanioł*. Stan z r. 1997.

47. Gieranony, kościół parafialny. Obraz *Ecce Homo* w feretronie. Stan z r. 2003.

48. Gieranony, kościół parafialny. Obraz *Matka Boska Bolesna* w feretronie. Stan z r. 2003.

49. Gieranony, kościół parafialny. Obraz *Ukrzyżowanie* w feretronie. Stan z r. 2003.

50. Gieranony, kościół parafialny. Obraz *Matka Boska* w feretronie. Stan z r. 2003.

51. Gieranony, kościół parafialny. Obraz *Matka Boska ze śpiącym Dzieciątkiem*. Stan z r. 1997.

52. Gieranony, kościół parafialny. Obraz *Św. Józef* w ołtarzu bocznym. Stan z r. 1997.

53. Gieranony, kościół parafialny. Obraz *Św. Mikołaj* w ołtarzu gł. Stan z r. 1997.

54. Gieranony, kościół parafialny. Obraz *Św. Kazimierz* w ołtarzu bocznym. Stan z r. 1997.

55. Gieranony, kościół parafialny. Obraz *Matka Boska Różańcowa ze Św. Dominikiem*. Stan z r. 1997.

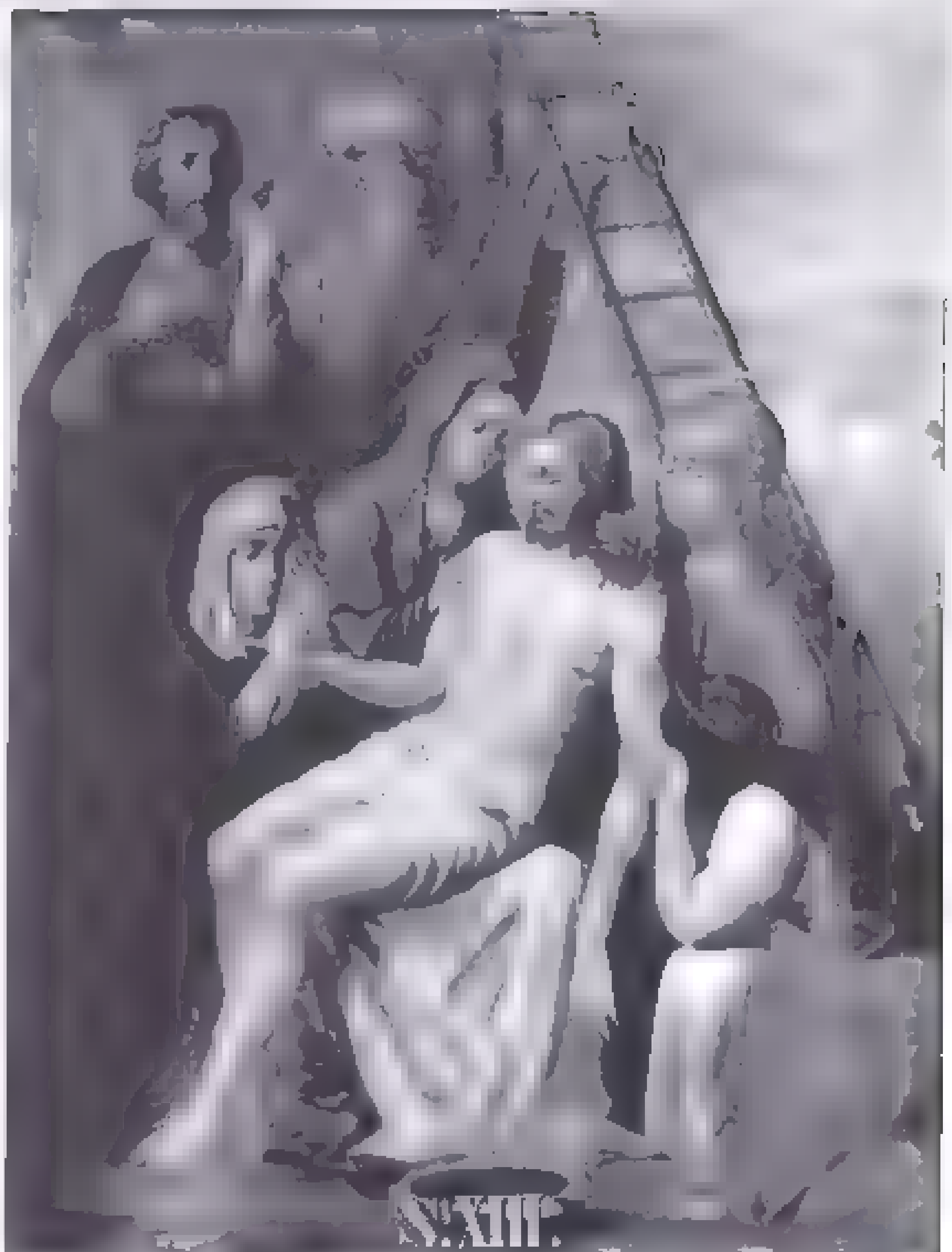

56. Gieranony, kościół parafialny. Stacja Drogi Krzyżowej. Stan z r. 1997.

57. Gieranony, kościół parafialny. Obraz *Chrystus w Ogrójcu*. Stan z r. 1997.

58. Gieranony, kościół parafialny. Obraz *Trójca Św.* Stan z r. 1997.

59. Gieranony, kościół parafialny. Rzeźba *Król Dawid* na prospekcie organowym. Stan z r. 1997.

60. Gieranony, kościół parafialny. Rzeźba *Chrystus Zmartwychwstały*. Stan z r. 1997.

61. Gieranony, kościół parafialny. Rzeźba *Św. Piotr* w ołtarzu gł. Stan z r. 1997.

62. Gieranony, kościół parafialny. Rzeźba *Św. Paweł* w ołtarzu gł. Stan z r. 1997.

63. Gieranony, kościół parafialny. Rzeźba *Chrystus Ukrzyżowany* w ołtarzu bocznym. Stan z r. 1997.

64. Gieranony, kościół parafialny. Rzeźba *Chrystus Ukrzyżowany*. Stan z r. 1997.

65. Gieranony, kościół parafialny.
Rzeźba *Chrystus Zmartwychwstały*.
Stan z r. 1997

66. Gieranony, kościół parafialny.
Rzeźba *Dzieciątko Jezus*.
Stan z r. 2003.

67. Gieranony, kościół parafialny.
Rzeźba *Św. Antoni*.
Stan z r. 2003.

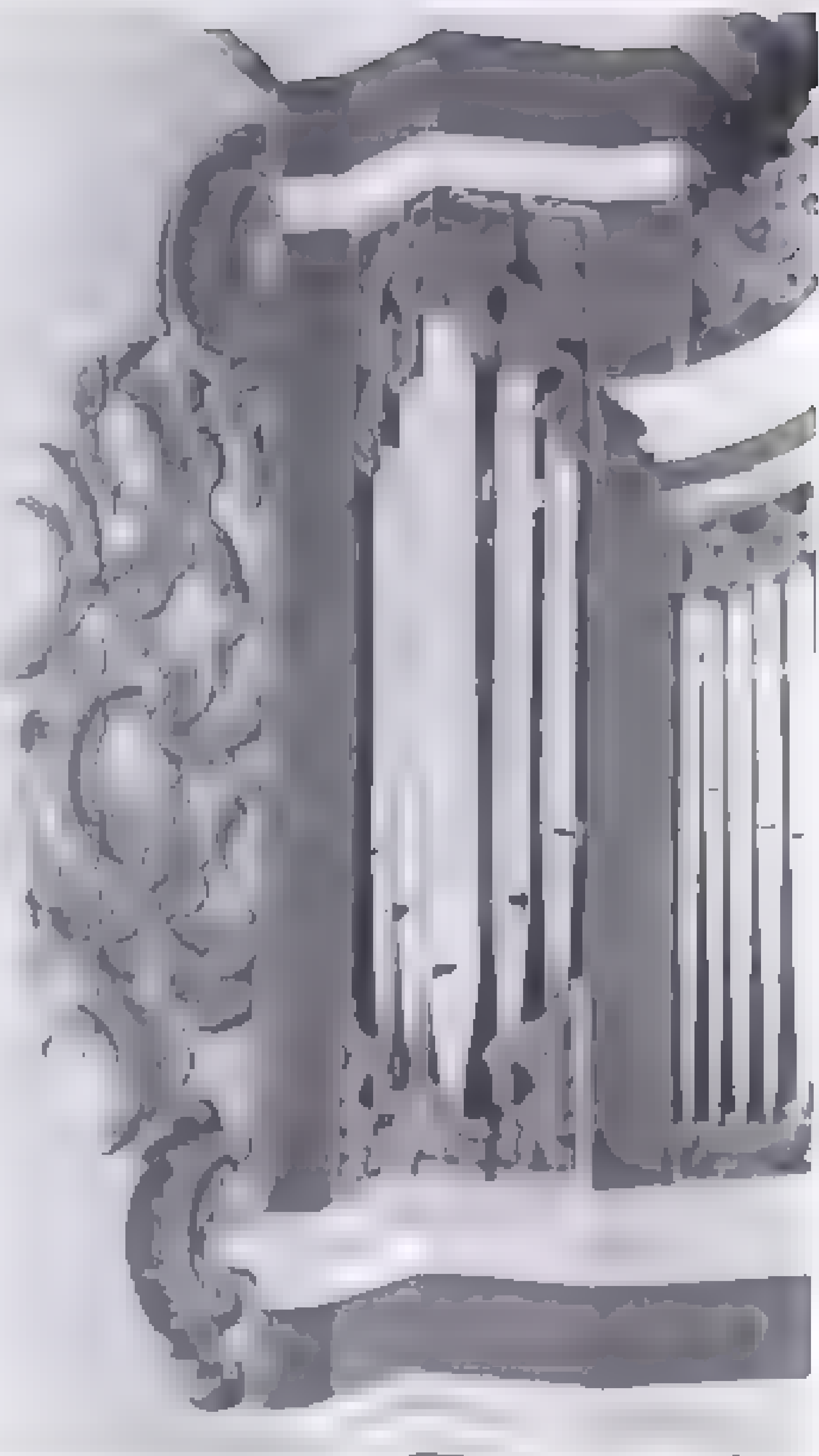

68. Gieranony, kościół parafialny. Ornamentalne ucho prospektu organowego. Stan z r. 1997.

69. Gieranony, kościół parafialny. Konsola w prospekcie organowym. Stan z r. 1997.

70. Gieranony, kościół parafialny. Monstrancja.
Stan z r. 1997.

71. Gieraŋony, kościół parafialny. Stopa monstrancji. Stan z r. 2000.

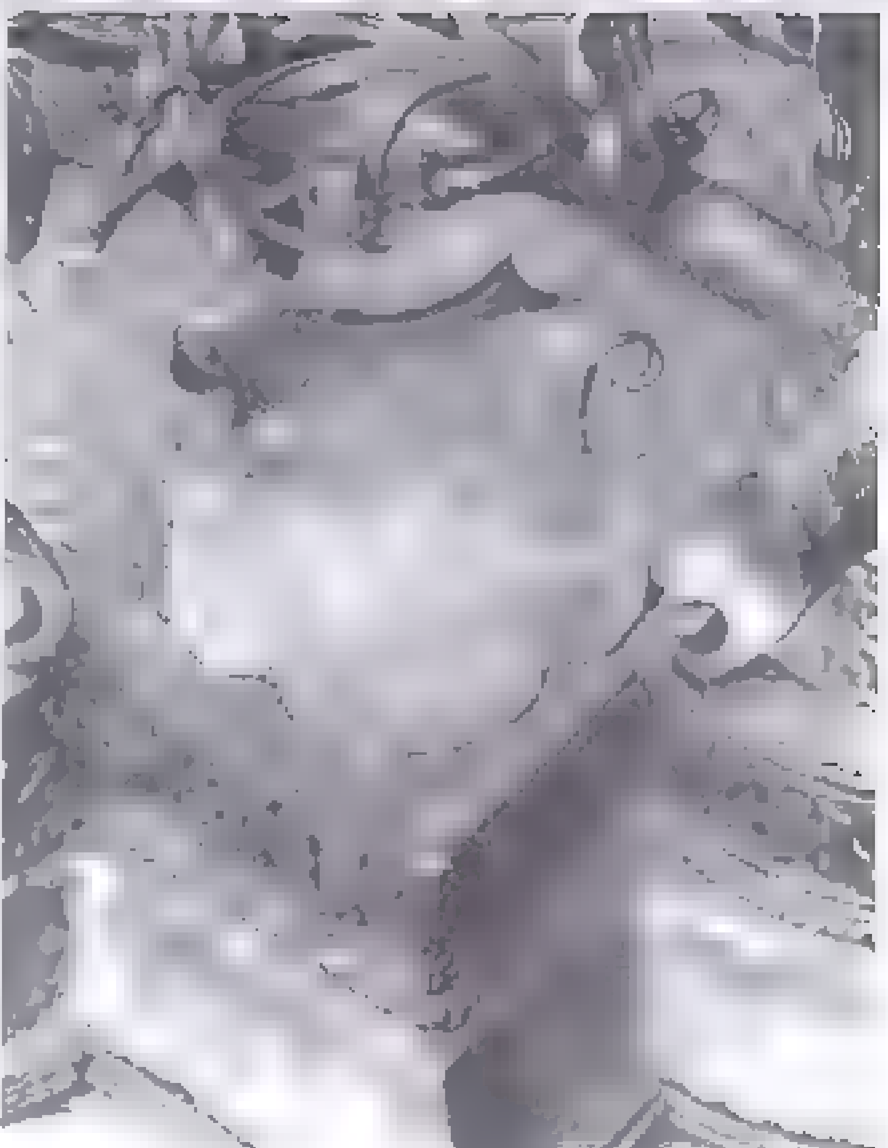

72. Gieraŋony, kościół parafialny. Kartusz z herbem Awdaniec, detal monstrancji. Stan z r. 2000.

73. Gieranony, kościół parafialny.
Kartusz z herbem Druck, detal monstrancji.
Stan z r. 2000.

74. Gieranony, kościół parafialny.
Kartusz z herbem Hippocentaurus, detal monstrancji.
Stan z r. 2000.

75. Gieranony, kościół parafialny.
Kartusz z herbem Zadora, detal monstrancji.
Stan z r. 2000.

76. Gieranony, kościół parafialny. Kielich.
Stan z r. 1997.

77. Gieranony, kościół parafialny. Kielich.
Stan z r. 1997.

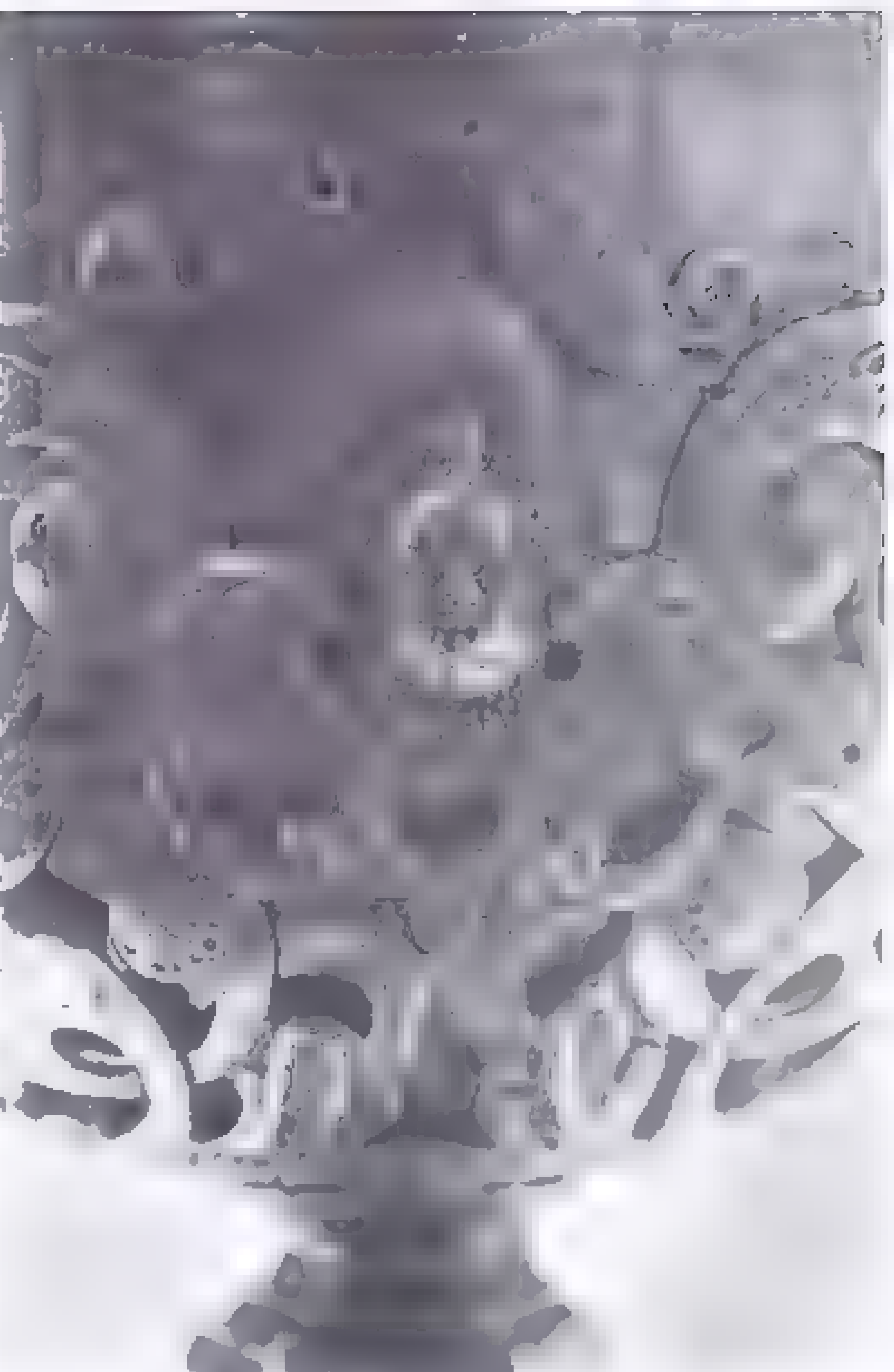

78. Gieranony, kościół parafialny. Detal kielicha.
Stan z r. 1997.

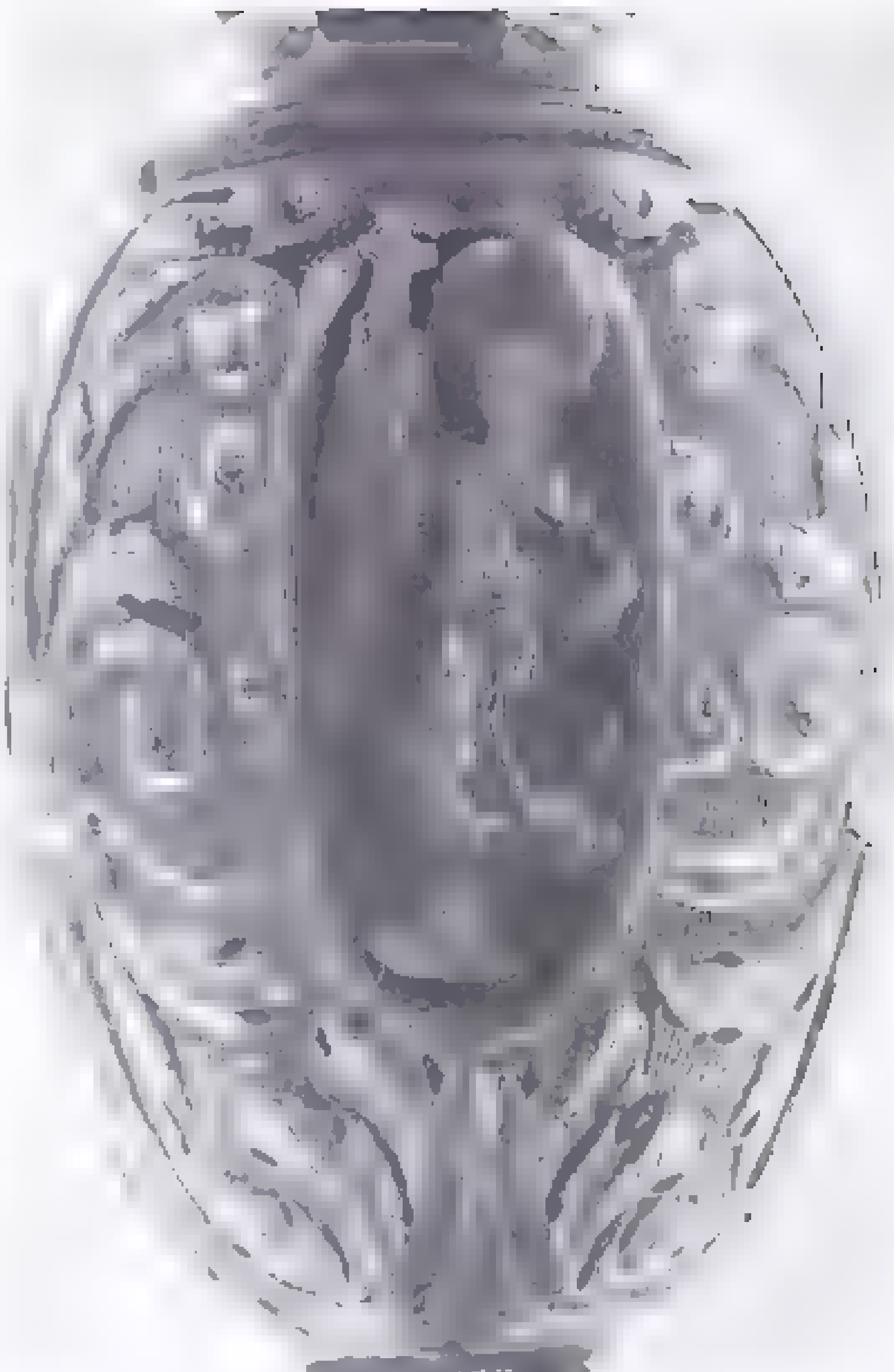

79. Gieranony, kościół parafialny. Detal kielicha.
Stan z r. 1997.

80. Gieranony, kościół parafialny. Kielich. Stan z r. 1997.

81. Gieranony, kościół parafialny. Kielich. Stan z r. 1997.

82. Gieranony, kościół parafialny. Kielich. Stan z r. 1997.

83. Gieranony, kościół parafialny. Kielich.
Stan z r. 1997.

84. Gieranony, kościół parafialny. Kielich.
Stan z r. 1997.

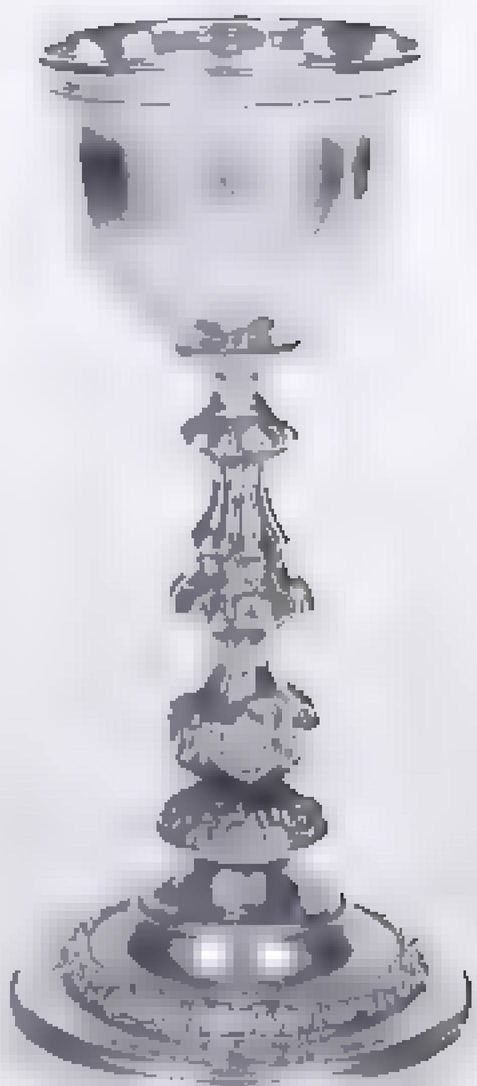

85. Gieranony, kościół parafialny. Kielich.
Stan z r. 1997.

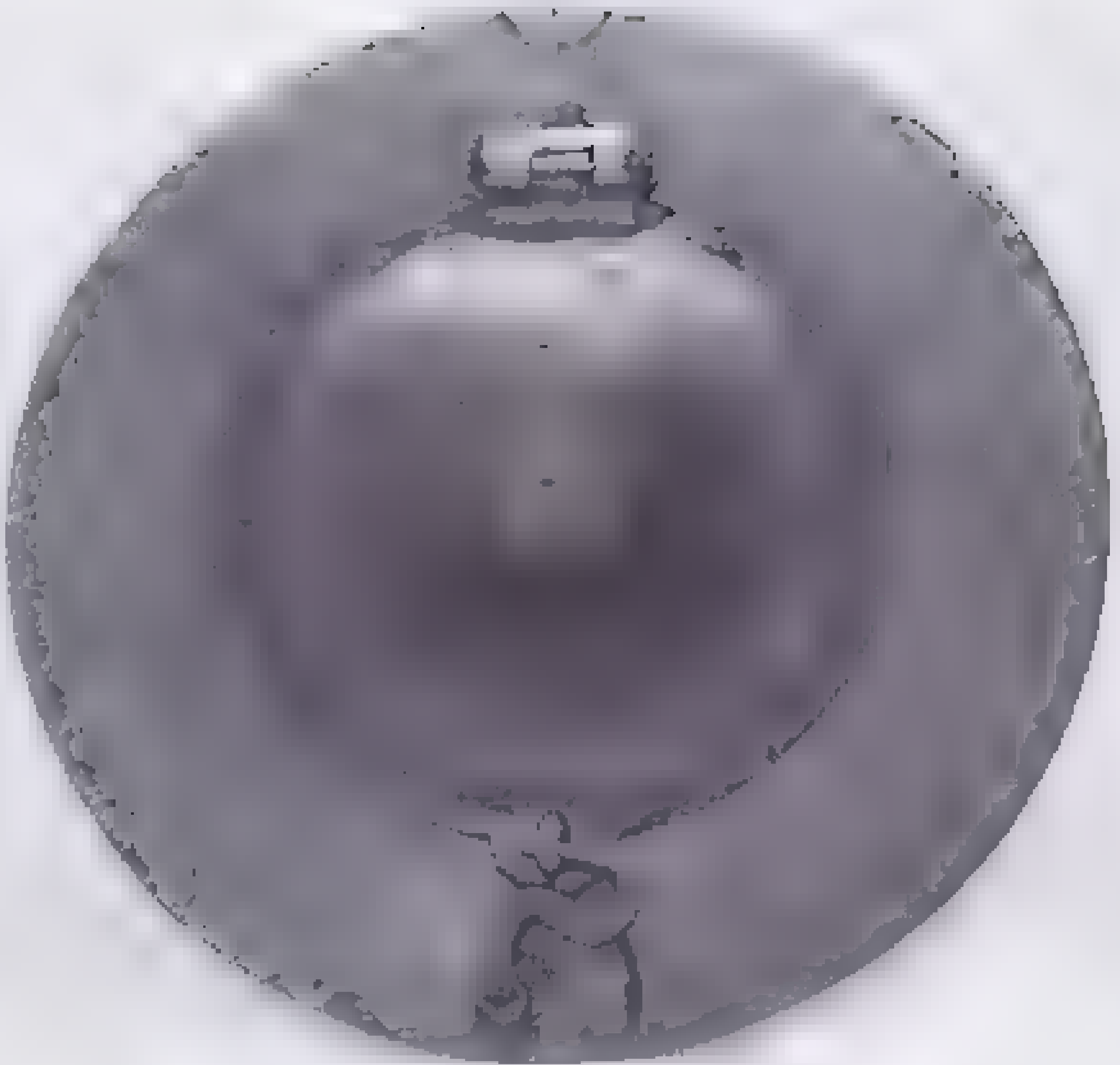

86. Gieranony, kościół parafialny. Patena.
Stan z r. 1997.

87. Gieranony, kościół parafialny. Puszka.
Stan z r. 2003.

88. Gieranony, kościół parafialny. Puszka. Stan z r. 1997.

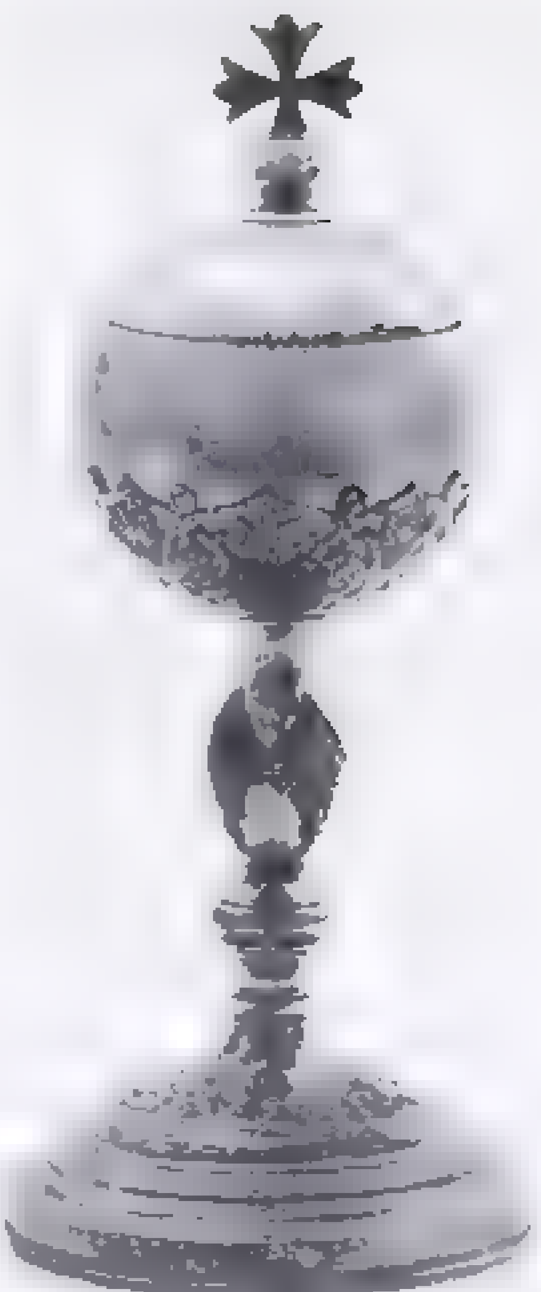

89. Gieranony, kościół parafialny. Puszka. Stan z r. 1997.

90. Gieranony, kościół parafialny. Puszka. Stan z r. 1997.

91. Gieranony, kościół parafialny. Pacyfikał. Stan z r. 1997.

92. Gieranony, kościół parafialny. Relikwiarz. Stan z r. 1997.

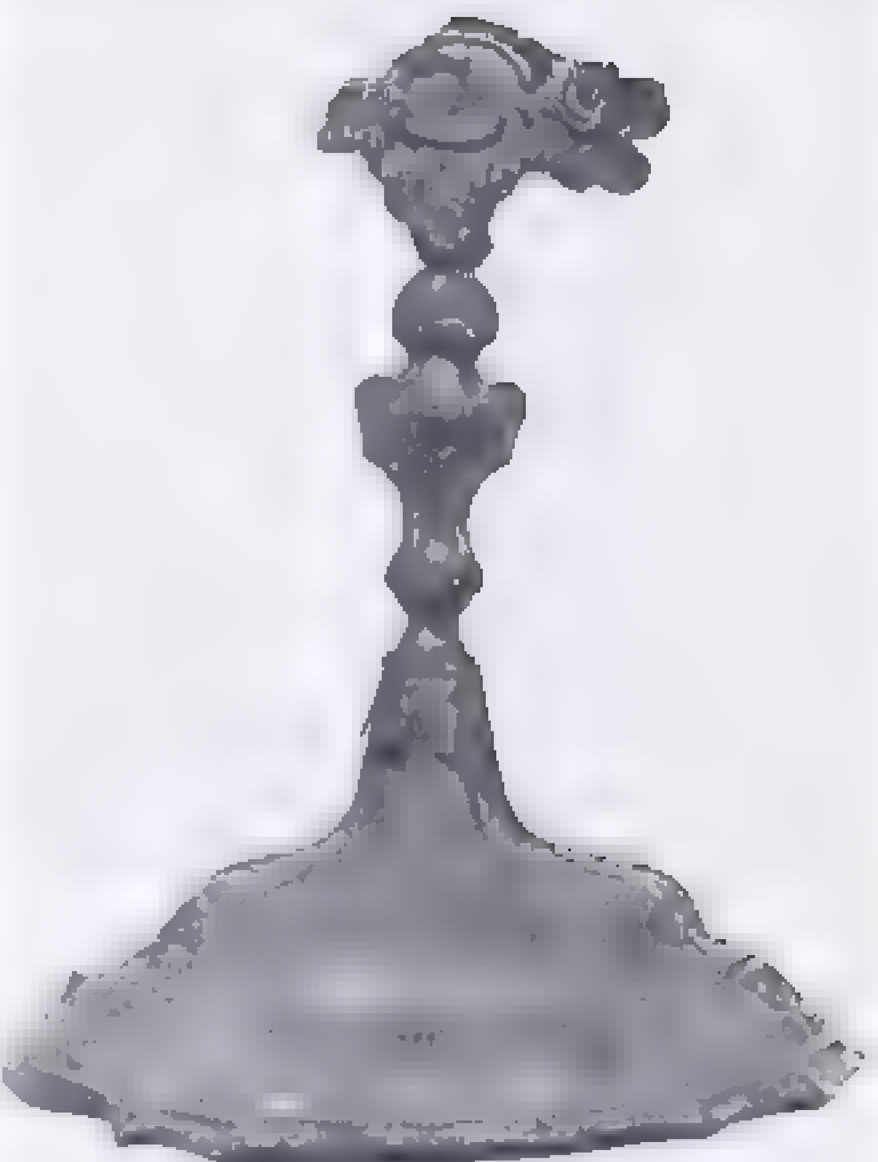

93. Gieranony, kościół parafialny. Stopa relikwiarza. Stan z r. 1997.

94. Gieranony, kościół parafialny.
Krzyż ołtarzowy.
Stan z r. 1997.

95. Gieranony, kościół parafialny.
Krzyż ołtarzowy.
Stan z r. 2003.

96. Gieranony, kościół parafialny.
Krzyż ołtarzowy.
Stan z r. 1997.

97. Gieranony, kościół parafialny.
Krzyż ołtarzowy. Stan z r. 1997.

98. Gieranony, kościół parafialny.
Krzyż ołtarzowy. Stan z r. 1997.

99. Gieranony, kościół parafialny. Ampułki.
Stan z r. 1997.

100. Gieranony, kościół parafialny. Łódka.
Stan z r. 1997.

101. Gieranony, kościół parafialny. Lavabo.
Stan z r. 1997.

102. Gieranony, kościół parafialny. Detal lavabo.
Stan z r. 1997.

103. Gieranony, kościół parafialny. Świecznik. Stan z r. 1997

104. Gieranony, kościół parafialny. Świecznik. Stan z r. 1997.

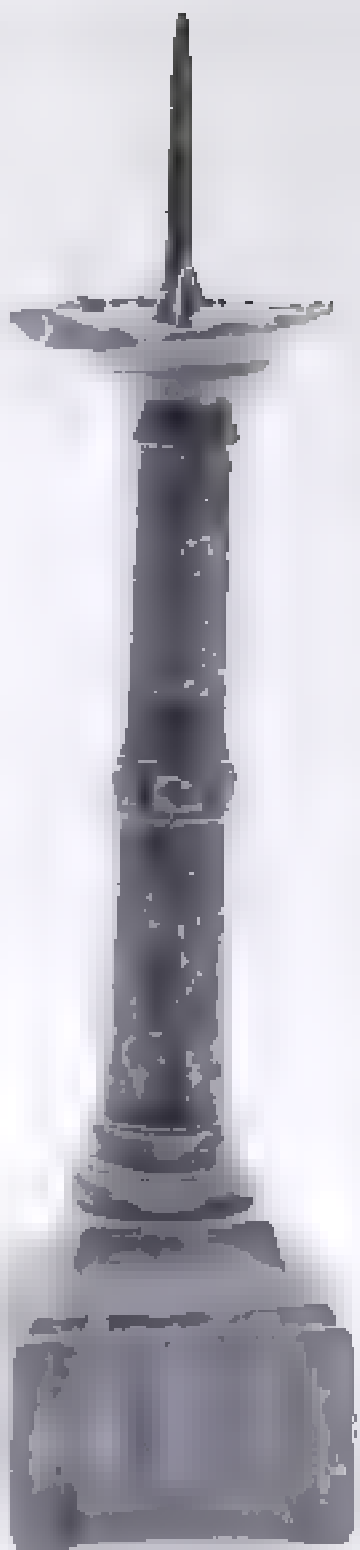

105. Gieranony, kościół parafialny. Świecznik. Stan z r. 2003.

106. Gieranony, kościół parafialny. Świecznik. Stan z r. 2003.

107. Gieranony, kościół parafialny. Świecznik. Stan z r. 1997.

108. Gieranony, kościół parafialny. Świecznik. Stan z r. 1997.

109. Gieranony, kościół parafialny. Świecznik. Stan z r. 1997.

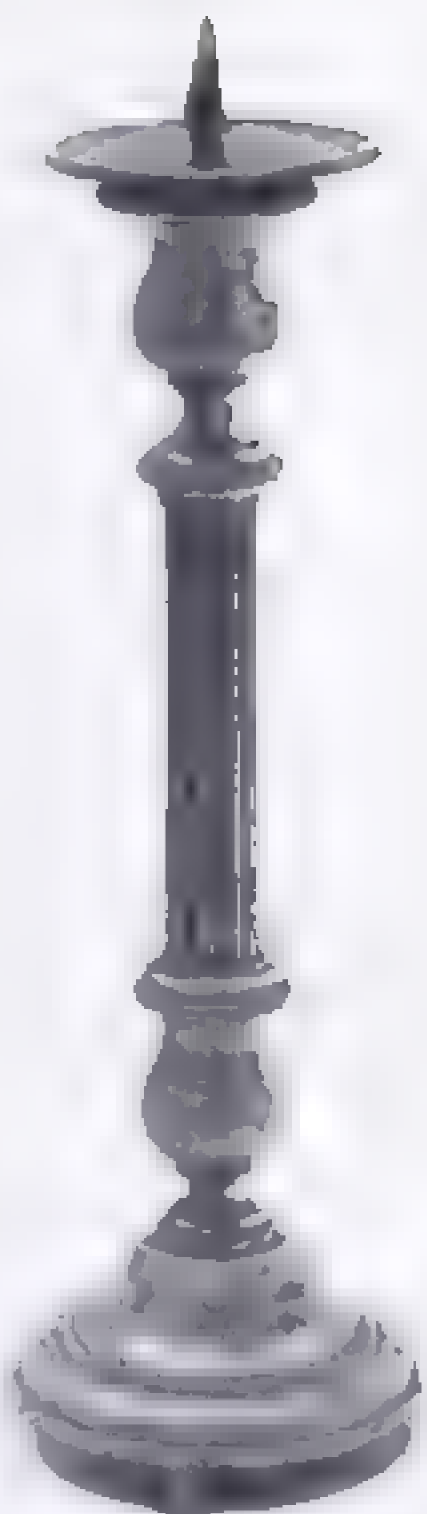

110. Gieranony, kościół parafialny. Świecznik. Stan z r. 1997.

111. Gieranony, kościół parafialny. Świecznik. Stan z r. 1997.

112. Gieranony, kościół parafialny. Tabliczka wotywna. Stan z r. 1997.

113. Gieranony, kościół parafialny. Wotum. Stan z r. 1997.

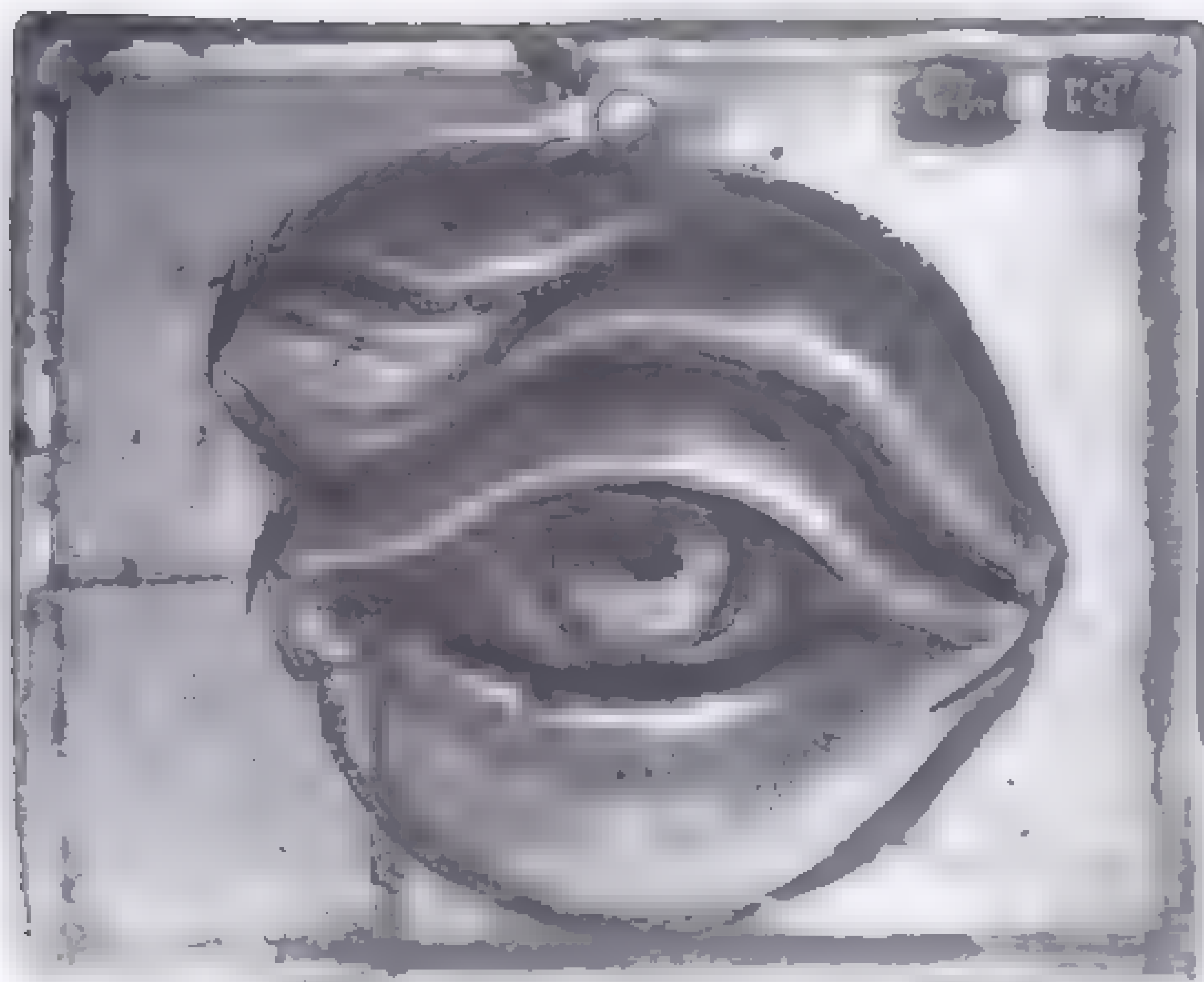

114. Gieranony, kościół parafialny. Tabliczka wotywna. Stan z r. 1997.

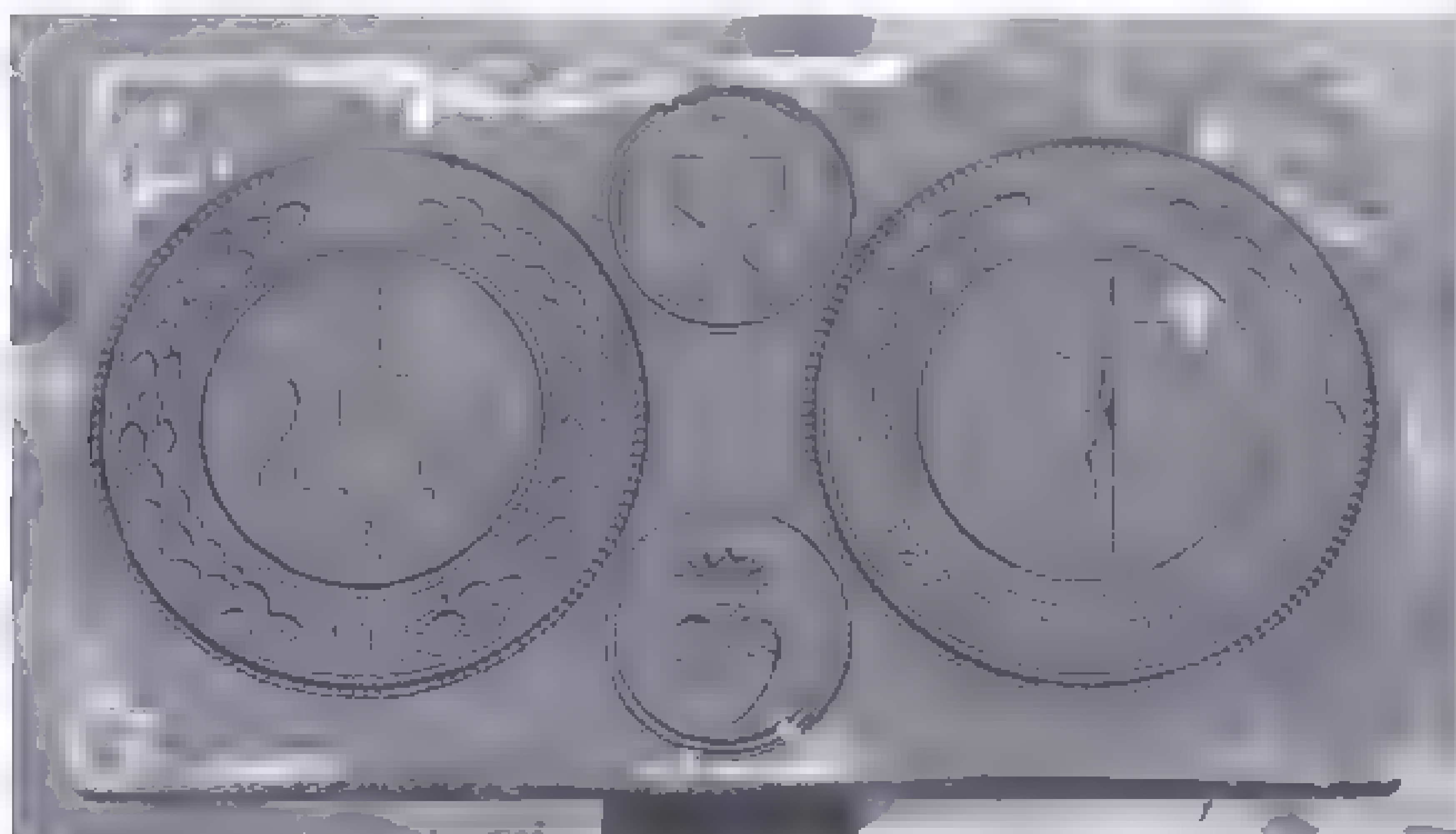

115. Gieranony, kościół parafialny. Forma do pieczenia opłatków. Stan z r. 2000.

116. Gieranony, kościół parafialny. Ornat biały.
Stan z r. 2003.

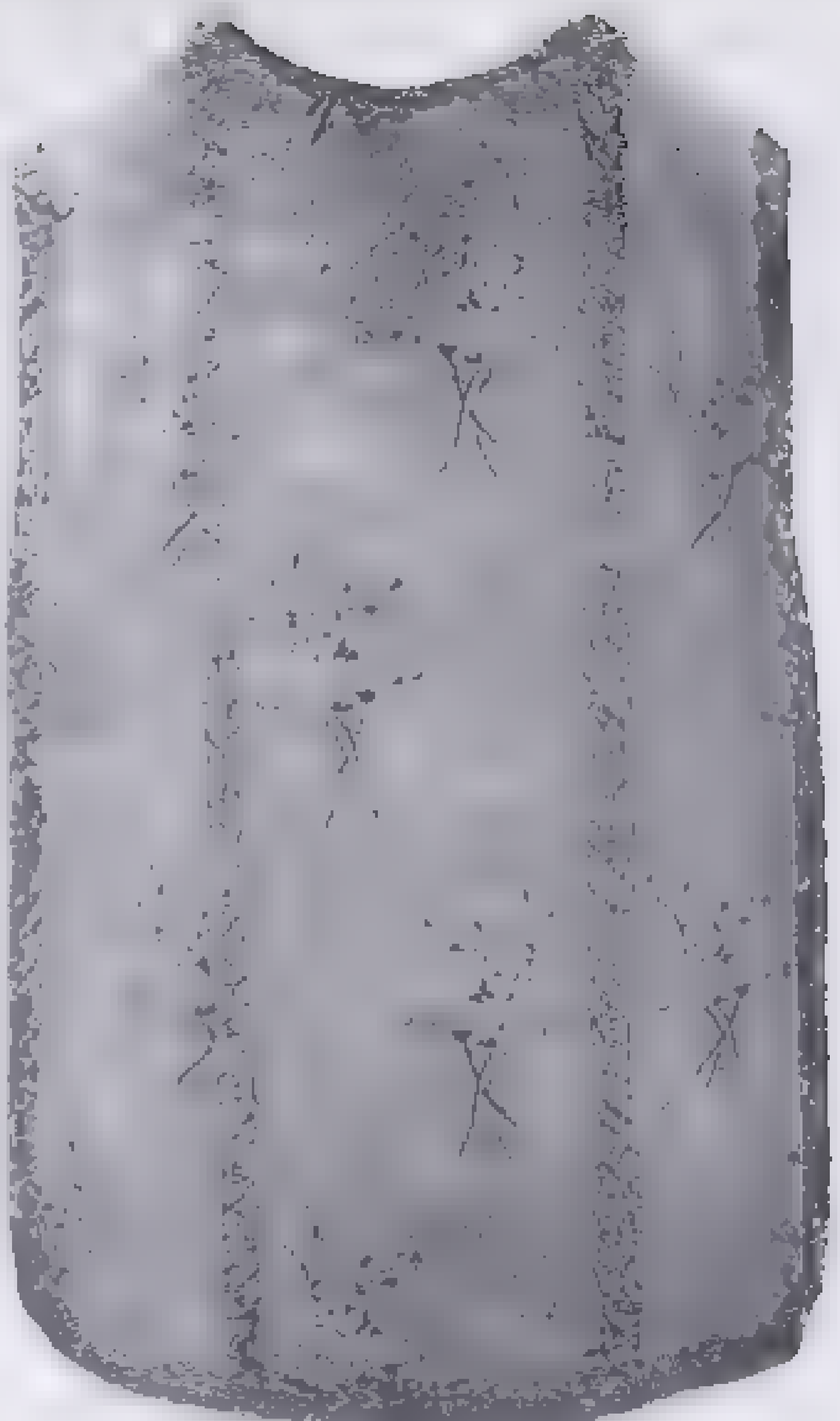

117. Gieranony, kościół parafialny. Ornat biały.
Stan z r. 1997.

118. Gieranony, kościół parafialny. Ornat biały.
Stan z r. 2003.

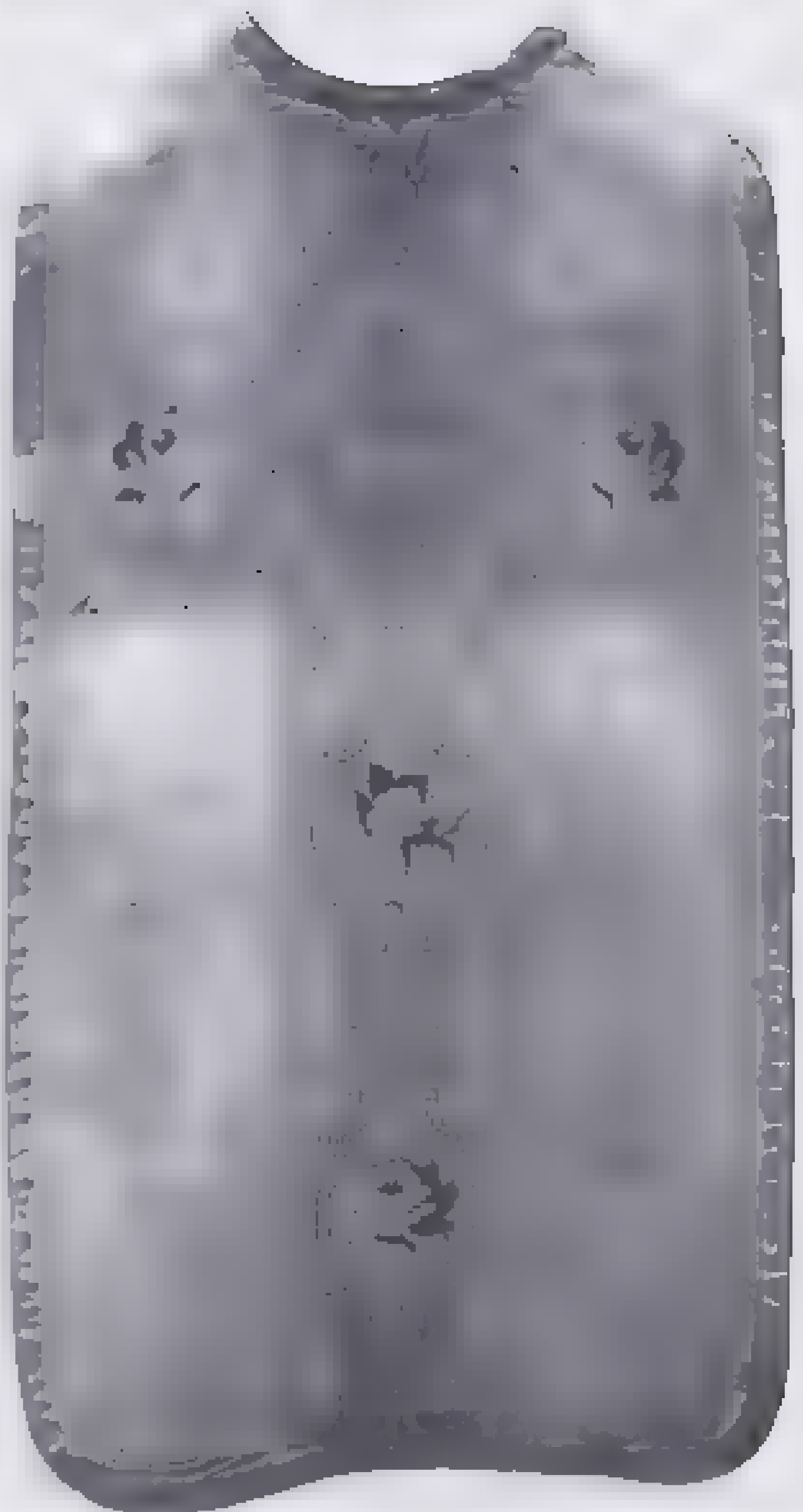

119. Gieranony, kościół parafialny. Ornat biały.
Stan z r. 1997.

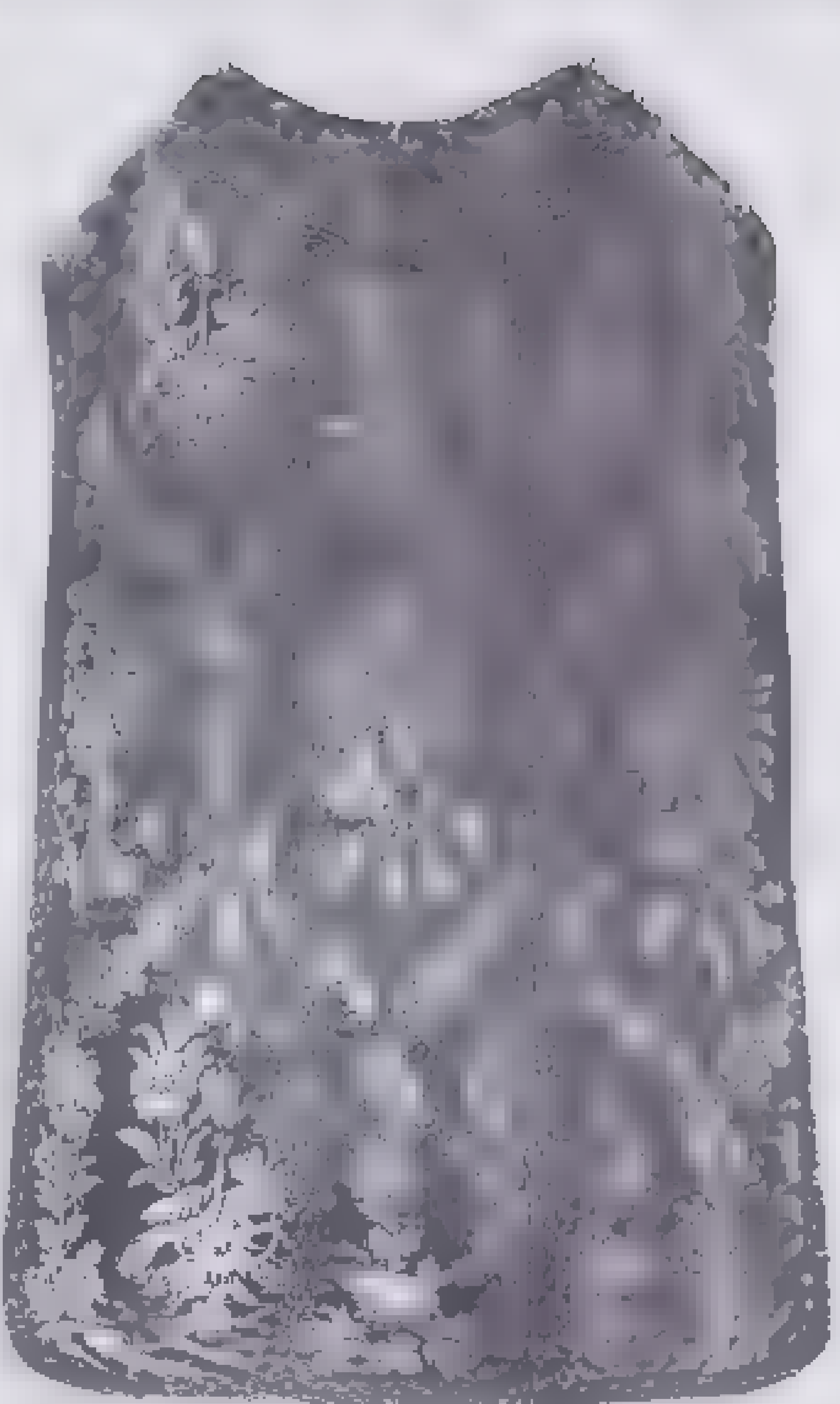

120. Gieranony, kościół parafialny. Ornat zielony.
Stan z r. 1997.

121. Gieranony, kościół parafialny. Dalmatyka biała.
Stan z r. 1997.

122. Gieranony, kościół parafialny. Kapa biała. Stan z r. 1997.

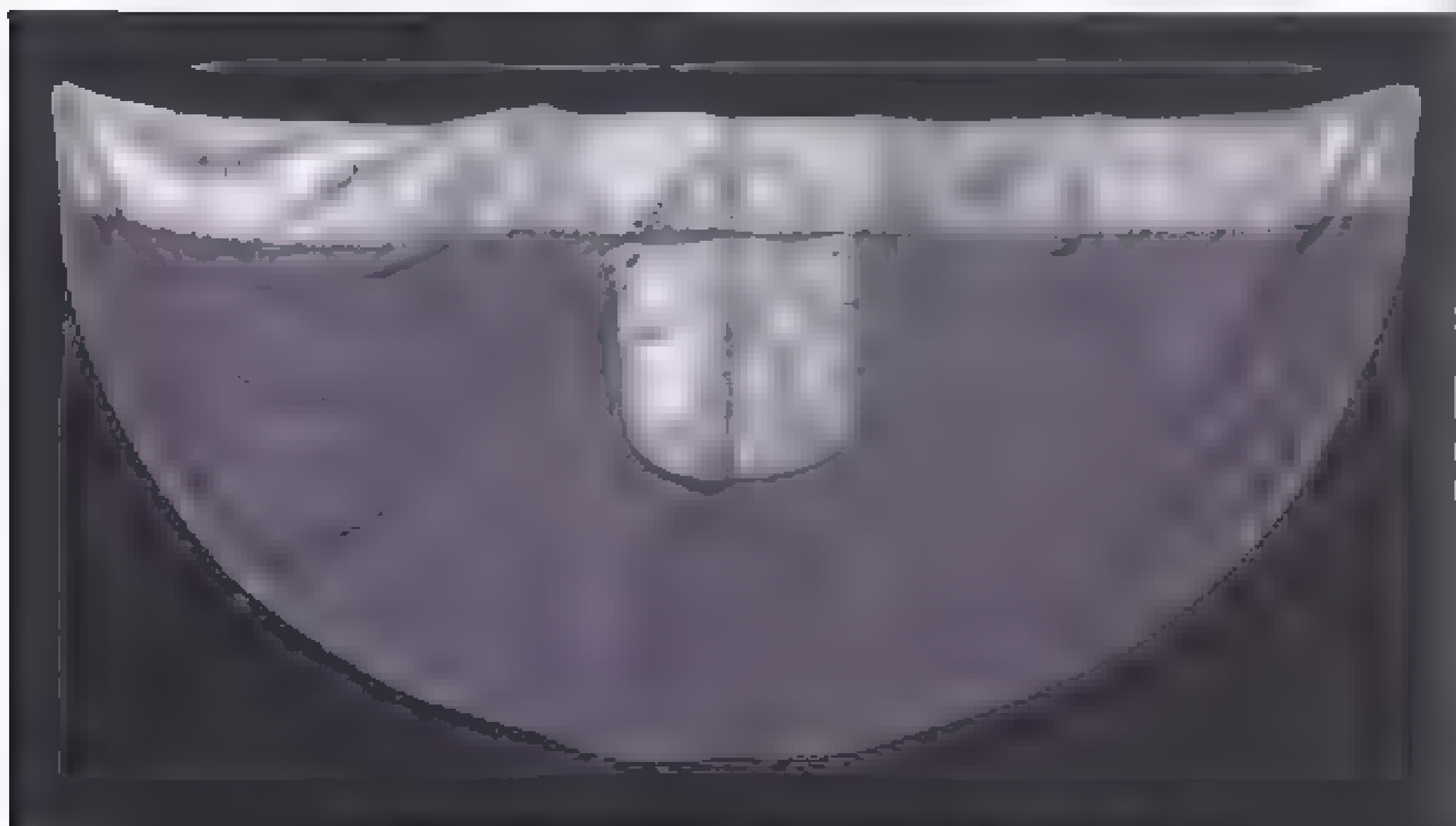

123. Gieranony, kościół parafialny. Kapa czerwona. Stan z r. 1997.

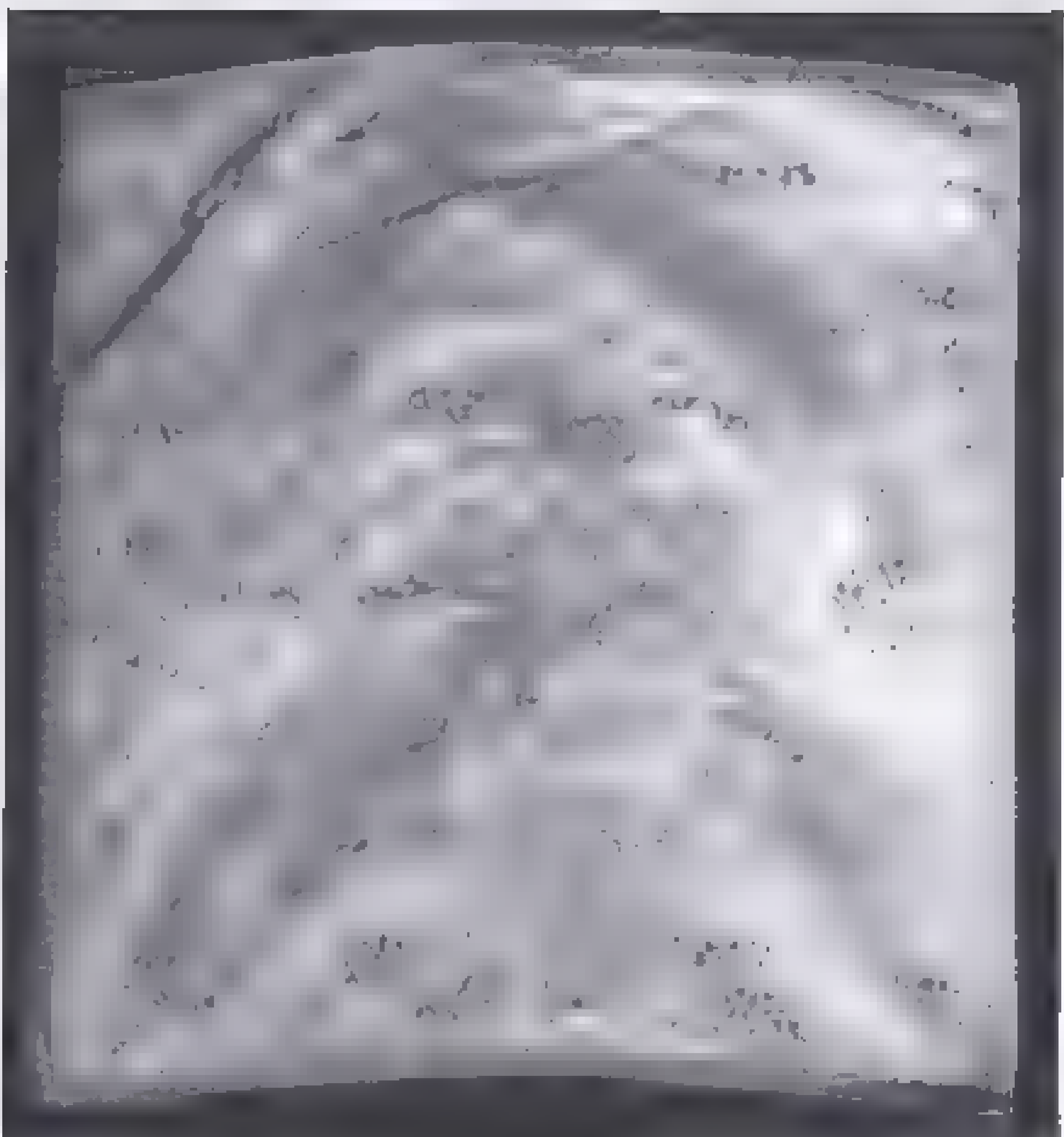

124. Gieranony, kościół parafialny. Welum białe.
Stan z r. 1997.

125. Gieranony, kościół parafialny. Korporał.
Stan z r. 1997.

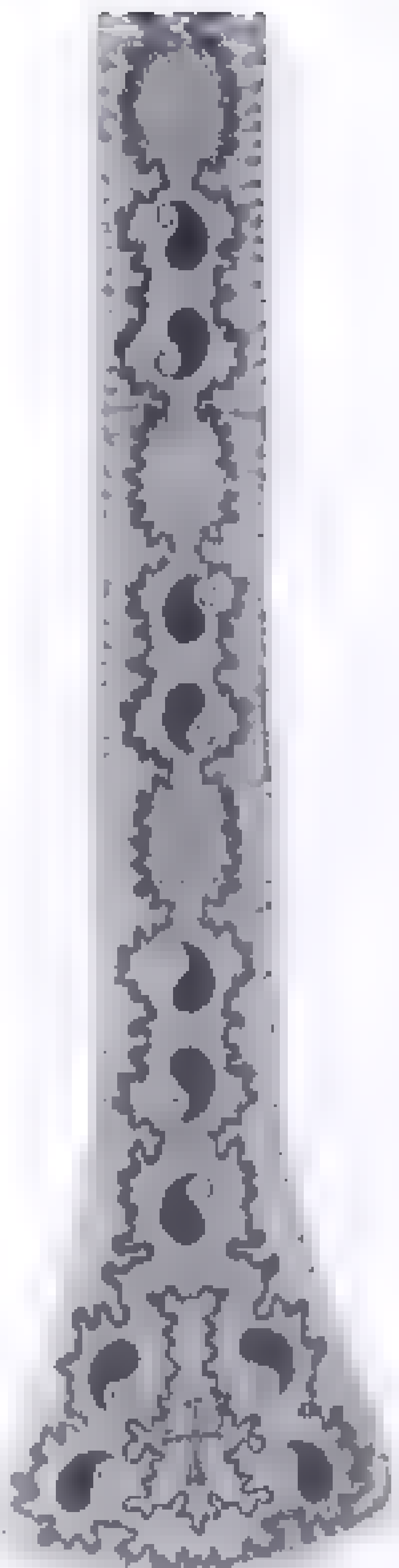

126. Gieranony, kościół parafialny. Stuła biała. Stan z r. 1997.

127. Gieranony, kościół parafialny. Stuła czerwona. Stan z r. 1997.

128. Gieranony, kościół parafialny. Bursa. Stan z r. 1997.

129. Gieranony, kościół parafialny. Zasłona obrazu *Matki Boskiej*. Stan z r. 2003.

130. Gieranony, kościół parafialny. Sukienka na puszkę. Stan z r. 1997.

131. Gieranony, kościół parafialny. Welon. Stan z r. 1997.

132. Gieranony, projekt dzwonnicy autorstwa T. Tyszeckiego, 1844.

133. Gieranony, dzwonnica. Widok od pd. zach.
Stan z r. 1997.

134. Gieranony, dzwon.
Stan z r. 2003.

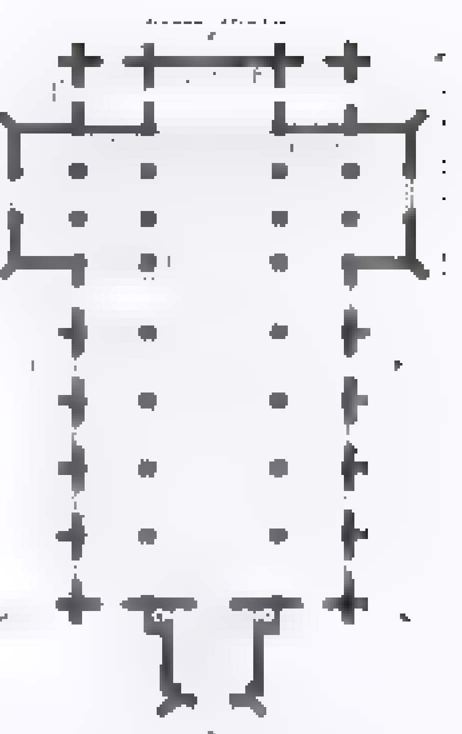

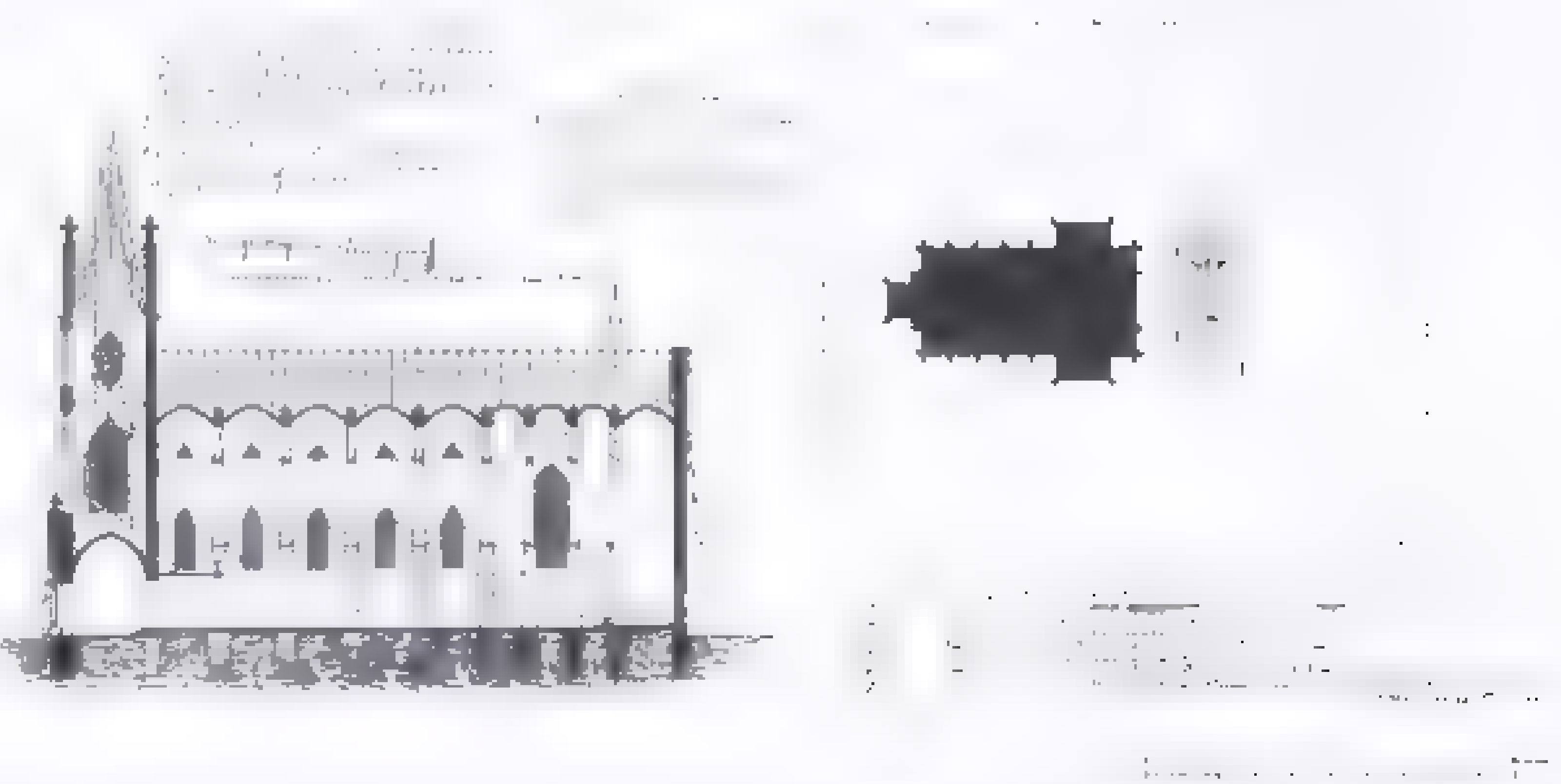

135. Gierwiaty, kościół parafialny. Niezrealizowany projekt autorstwa A. Połozowa, 1899.

136. Gierwiaty, kościół parafialny. Projekt autorstwa A. Połozowa, 1900.

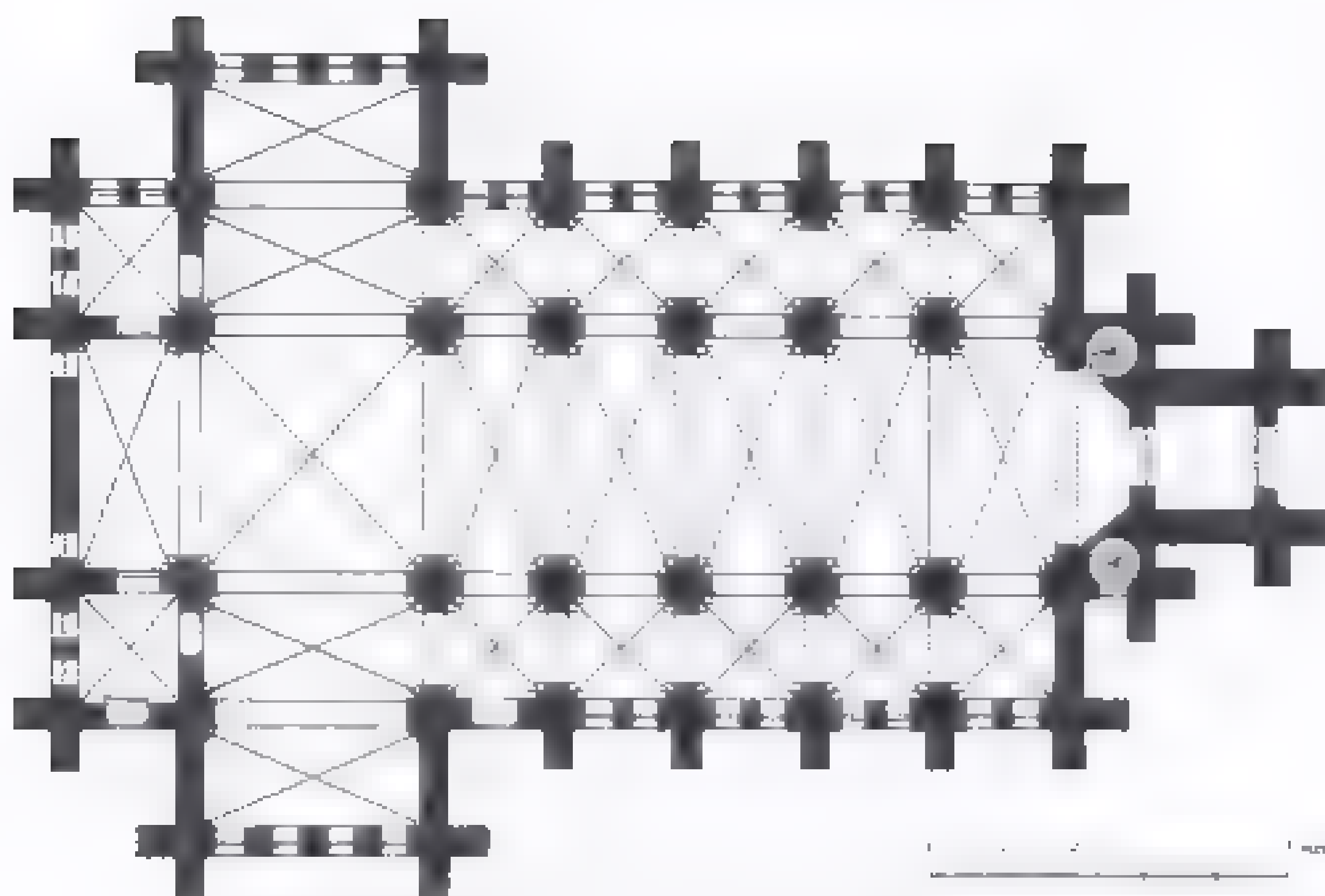

137. Gierwiaty, kościół parafialny. Rzut poziomy

138. Gierwiaty, kościół parafialny. Dzwonnica. Stan z r. 1900.

139. Gierwiaty, kościół parafialny. Widok od pd. Stan z r. 1999.

140. Gierwiaty, kościół parafialny. Elewacja pd. Stan z r. 1999.

141. Gierwiaty, kościół parafialny. Widok od wsch. Stan z r. 1999.

142. Gierwiaty, kościół parafialny. Wnętrze w kierunku pn. zach. Stan z r. 1999.

143. Gierwiaty, kościół parafialny. Wnętrze w kierunku wsch. Stan z r. 1999.

144. Gierwiaty, kościół parafialny. Wnętrze, pn. ramię transeptu. Stan z r. 1999.

145. Gierwiaty, kościół parafialny. Ołtarz gł.
Stan z r. 1999

146. Gierwiaty, kościół parafialny. Tabernakulum.
Stan z r. 2003.

147. Gierwiaty, kościół parafialny. Ołtarz boczny św. Jerzego. Stan z r. 2003.

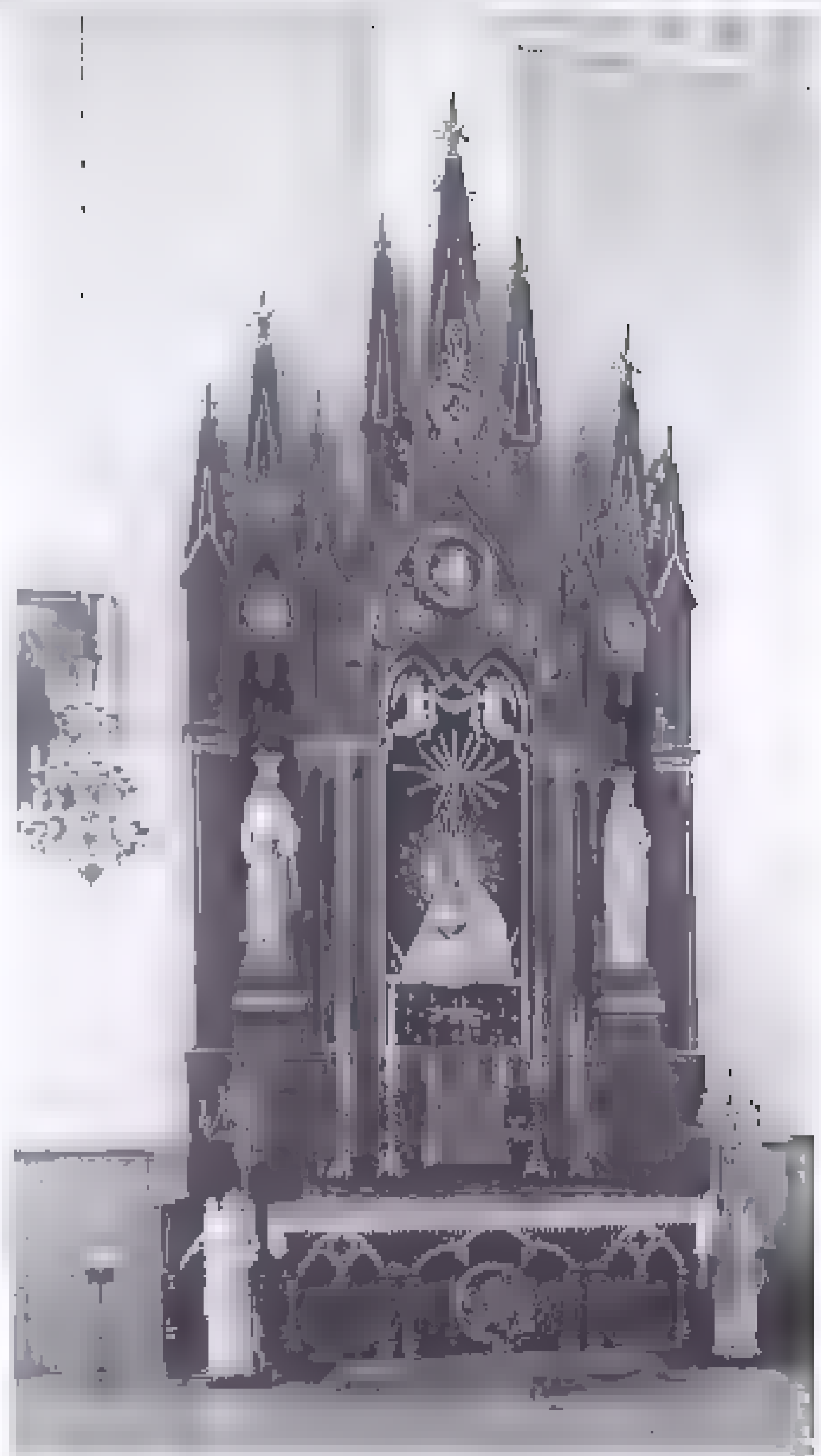

148. Gierwiaty, kościół parafialny. Ołtarz boczny Matki Boskiej Ostrobramskiej. Stan z r. 1999.

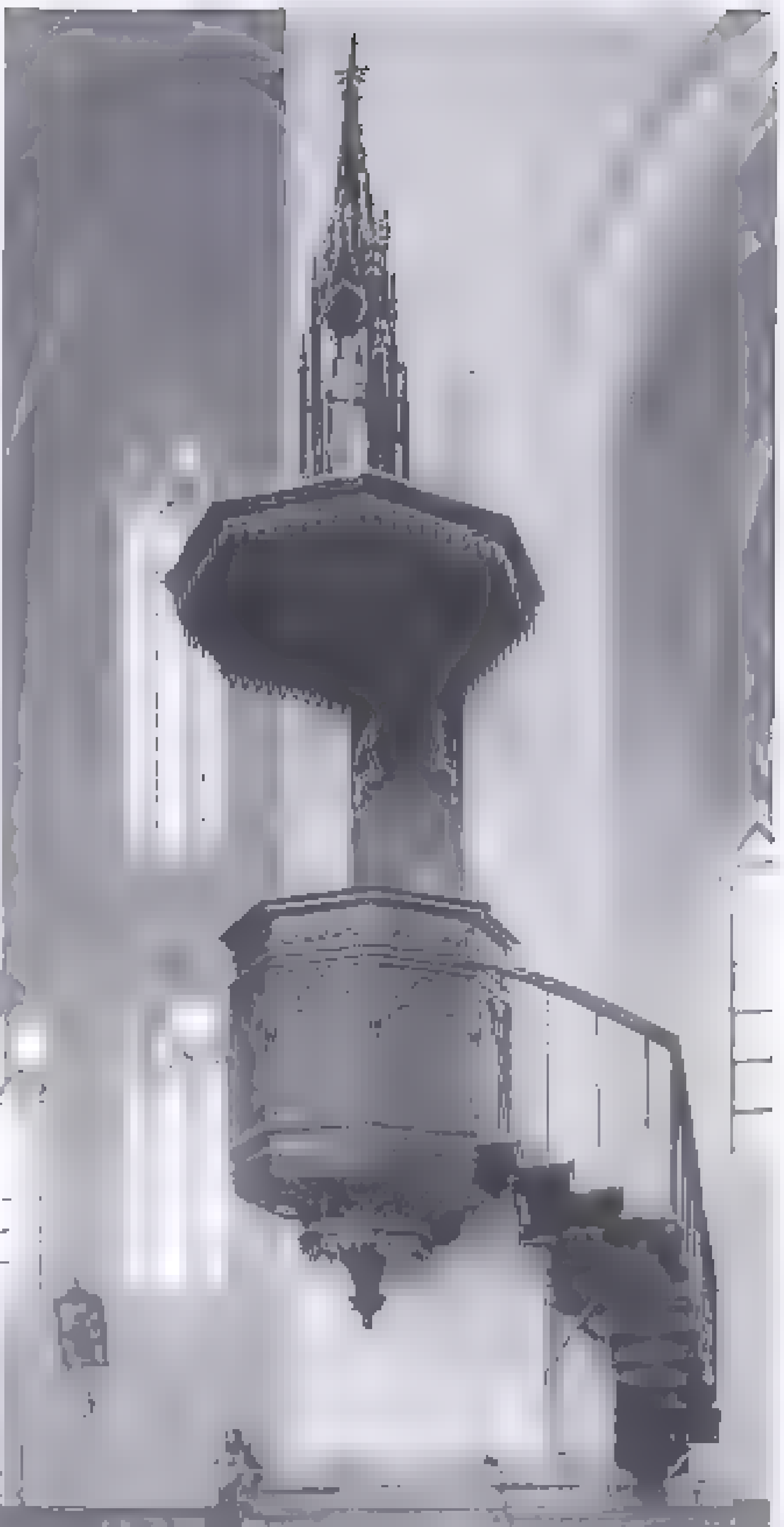

149. Gierwiaty, kościół parafialny. Ambona. Stan z r. 1999.

150. Gierwiaty, kościół parafialny. Chrzcielnica. Stan z r. 1999.

151. Gierwiaty, kościół parafialny. Organy.
Stan z r. 1999.

152. Gierwiaty, kościół parafialny. Konfesjonał.
Stan z r. 1999.

153. Gierwiaty, kościół parafialny. Stacja Drogi Krzyżowej.
Stan z r. 2003.

154. Gierwiaty, kościół parafialny. Feretron.
Stan z r. 1999.

155. Gierwiaty, kościół parafialny. Ławka kolatorska.
Stan z r. 1999.

156. Gierwiaty, kościół parafialny. Fotel.
Stan z r. 1999.

157. Gierwiaty, kościół parafialny. Obraz *Koronacja Marii*. Stan z r. 1999.

158. Gierwiaty, kościół parafialny. Obraz *Matka Boska Szkaplerzna*. Obecnie NMS Mińsk.

159. Gierwiaty, kościół parafialny. Obraz *Koronacja Marii*. Stan z r. 2003.

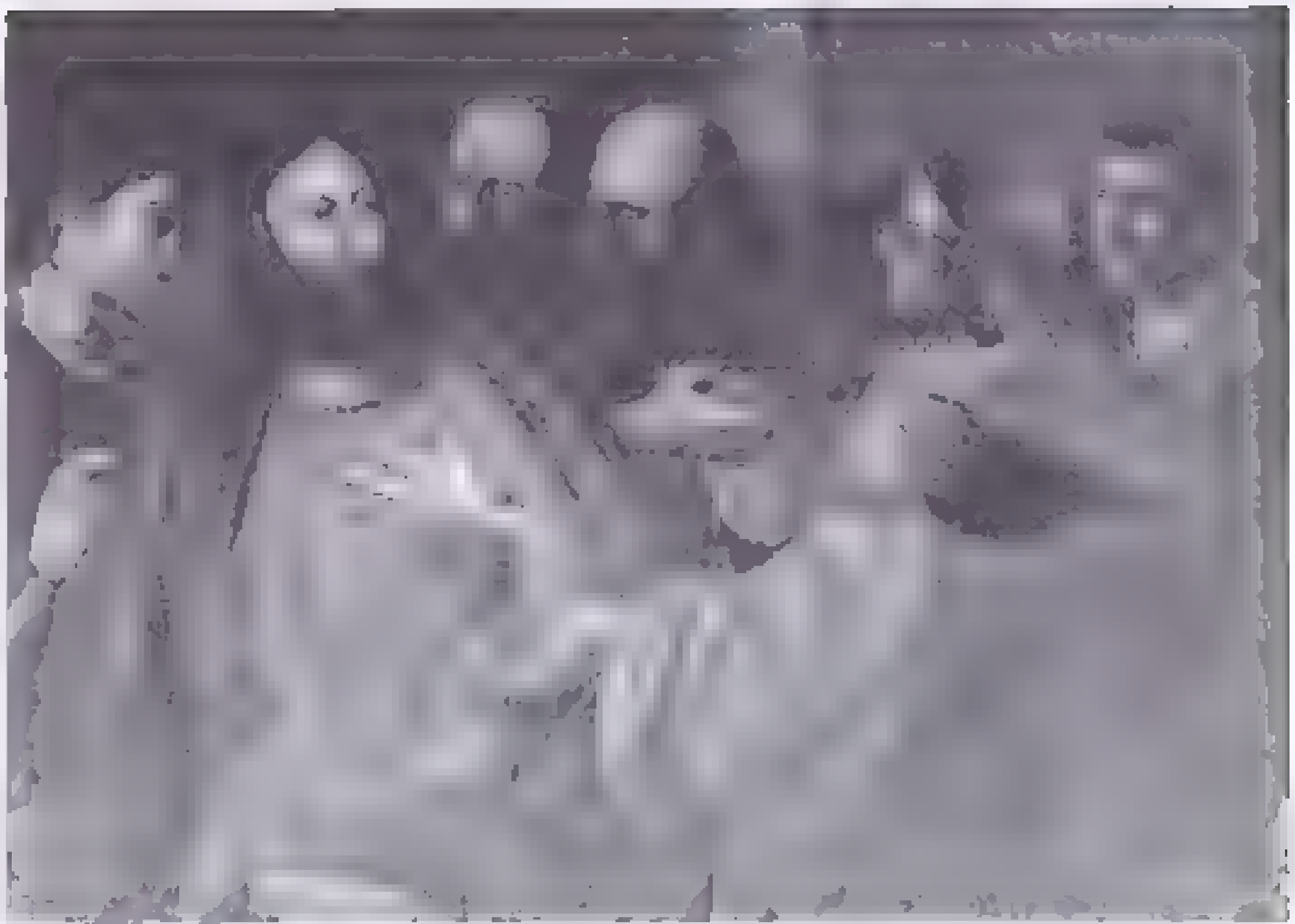

160. Gierwiaty, kościół parafialny. Obraz *Wdowi grosz*. Stan z r. 2003.

161. Gierwiaty, kościół parafialny. Obraz *Św. Józef z Dzieciątkiem*. Stan z r. 1999.

162. Gierwiaty, kościół parafialny. Obraz *Św. Dominik*. Stan z r. 1999.

163. Gierwiaty, kościół parafialny. Obraz *Św. Franciszek*.
Stan z r. 2003.

164. Gierwiaty, kościół parafialny. Obraz *Immaculata*.
Stan z r. 1999.

165. Gierwiaty, kościół parafialny. Obraz *Matka Boska Różańcowa*.
Stan z r. 1999.

166. Gierwiaty, kościół parafialny. Obraz *Immaculata*.
Stan z r. 1999.

167. Gierwiaty, kościół parafialny. Obraz *Matka Boska Różańcowa*. Stan z ok. r. 1900.

168. Gierwiaty, kościół parafialny. Obraz *Matka Boska Różańcowa*. Stan z r. 1999.

169. Gierwiaty, kościół parafialny. Obraz *Męczeństwo św. Stanisława bpa*. Stan z r. 1999.

170. Gierwiaty, kościół parafialny. Obraz *Chrystus w Ogrójcu*. Stan z r. 2003.

171. Gierwiaty, kościół parafialny. Rzeźba *Chrystus Ukrzyżowany* w ołtarzu gł. Stan z r. 2003.

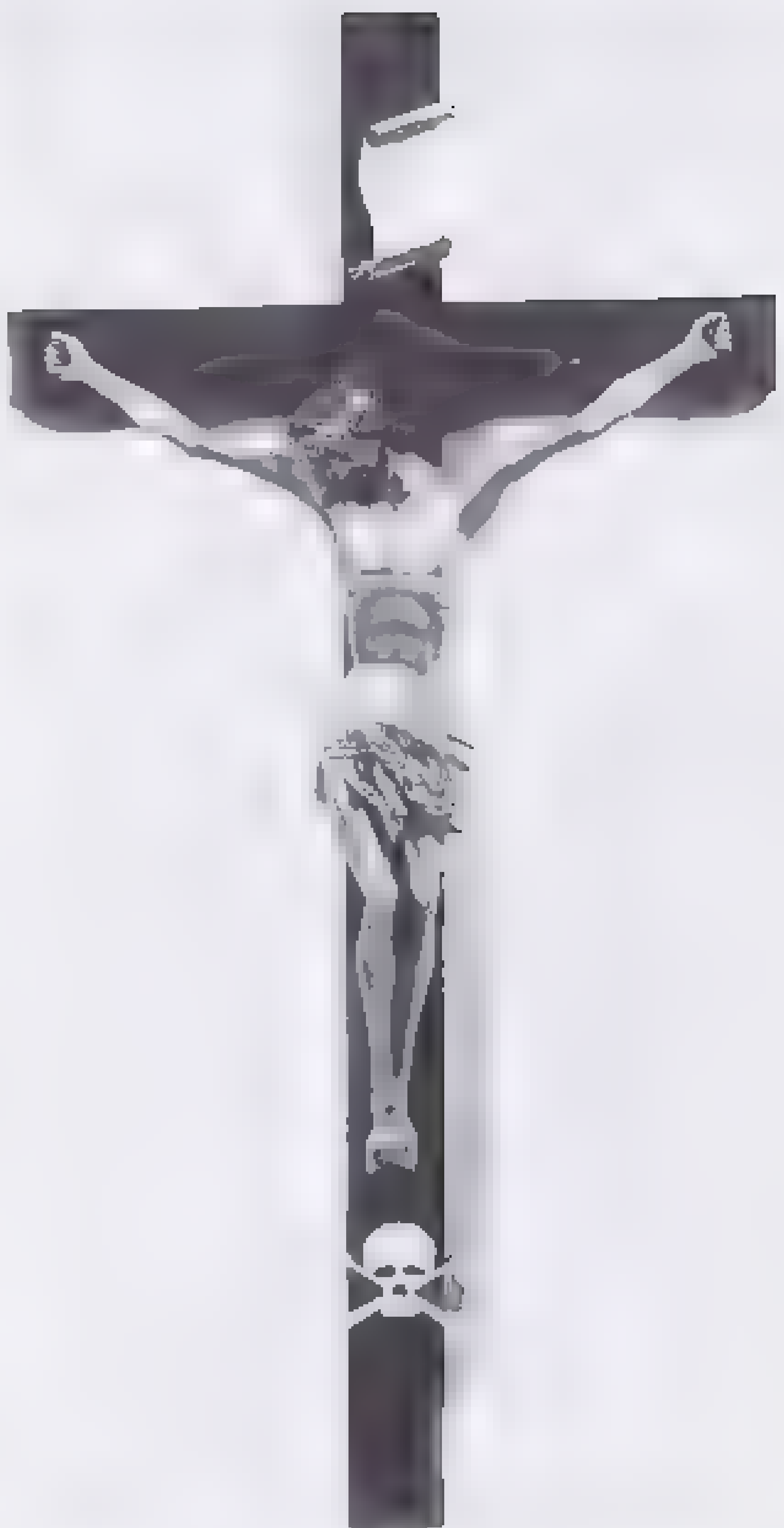

172. Gierwiaty, kościół parafialny. Rzeźba *Chrystus Ukrzyżowany*. Stan z r. 1999.

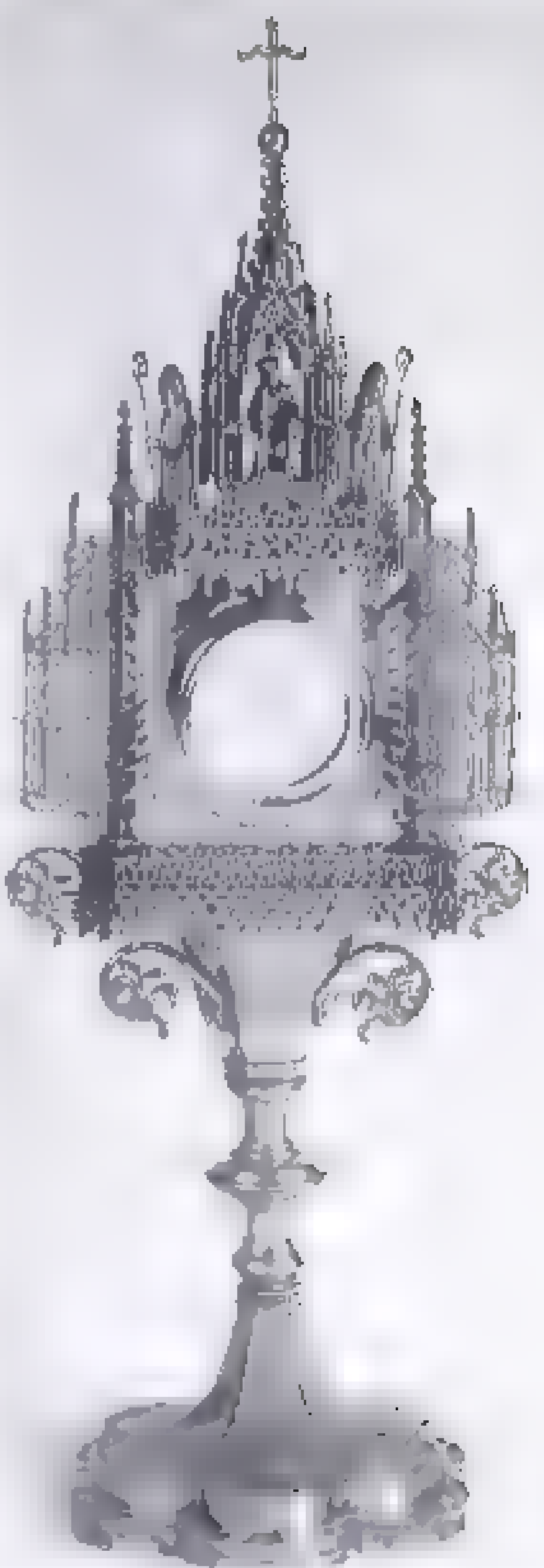

173. Gierwiaty, kościół parafialny.
Rzeźba *Chrystus Ukrzyżowany*.
Stan z r. 1999.

174. Gierwiaty, kościół parafialny.
Monstrancja.
Stan z r. 1999.

175. Gierwiaty, kościół parafialny. Kielich.
Stan z r. 1999.

176. Gierwiaty, kościół parafialny. Kielich.
Stan z r. 1999.

177. Gierwiaty, kościół parafialny. Kielich.
Stan z r. 1999.

178. Gierwiaty, kościół parafialny.
Puszka. Stan z r. 2003.

179. Gierwiaty, kościół parafialny.
Puszka. Stan z r. 1999.

180. Gierwiaty, kościół parafialny.
Puszka. Stan z r. 1999.

181. Gierwiaty, kościół parafialny.
Relikwiarz Krzyża Św.
Stan z r. 1999.

182. Gierwiaty, kościół parafialny.
Relikwiarz śś. Klemensa i Feliksa.
Stan z r. 1999.

183. Gierwiaty, kościół parafialny.
Relikwiarz św. Filomeny.
Stan z r. 1999.

184. Gierwiaty, kościół parafialny.
Relikwiarz śś. Piusa i Honoraty.
Stan z r. 1999.

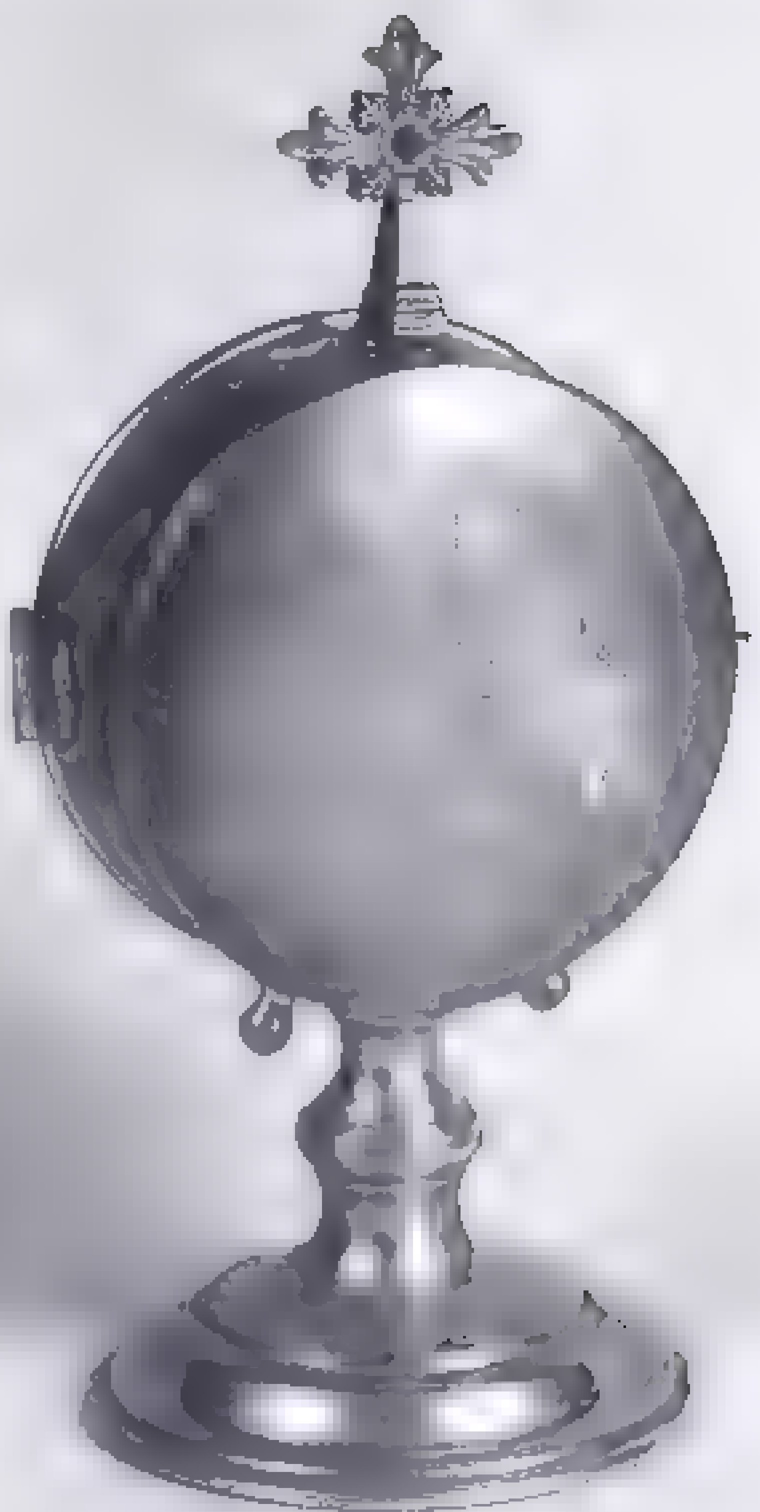

185. Gierwiaty, kościół parafialny. Kustodia.
Stan z r. 1999.

186. Gierwiaty, kościół parafialny. Trybularz.
Stan z r. 1999.

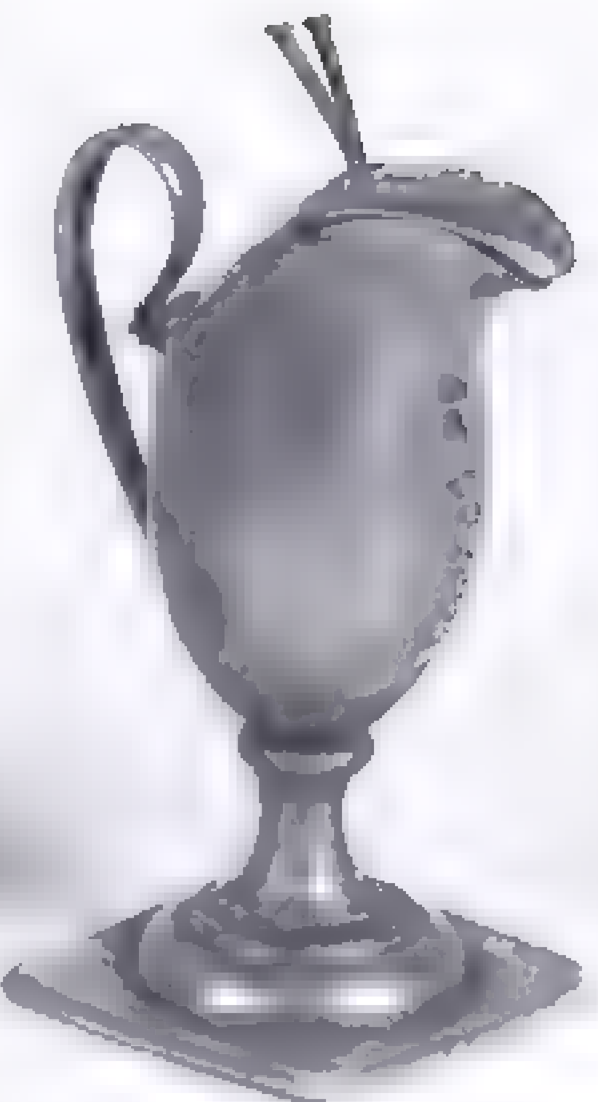

187. Gierwiaty, kościół parafialny. Ampułki.
Stan z r. 1999.

188. Gierwiaty, kościół parafialny.
Ampułka. Stan z r. 1999.

189. Gierwiaty, kościół parafialny.
Krzyż ołtarzowy. Stan z r. 1999.

190. Gierwiaty, kościół parafialny. Kociołek na wodę święconą.
Stan z r. 1999.

191. Gierwiaty, kościół parafialny.
Świecznik. Stan z r. 1999.

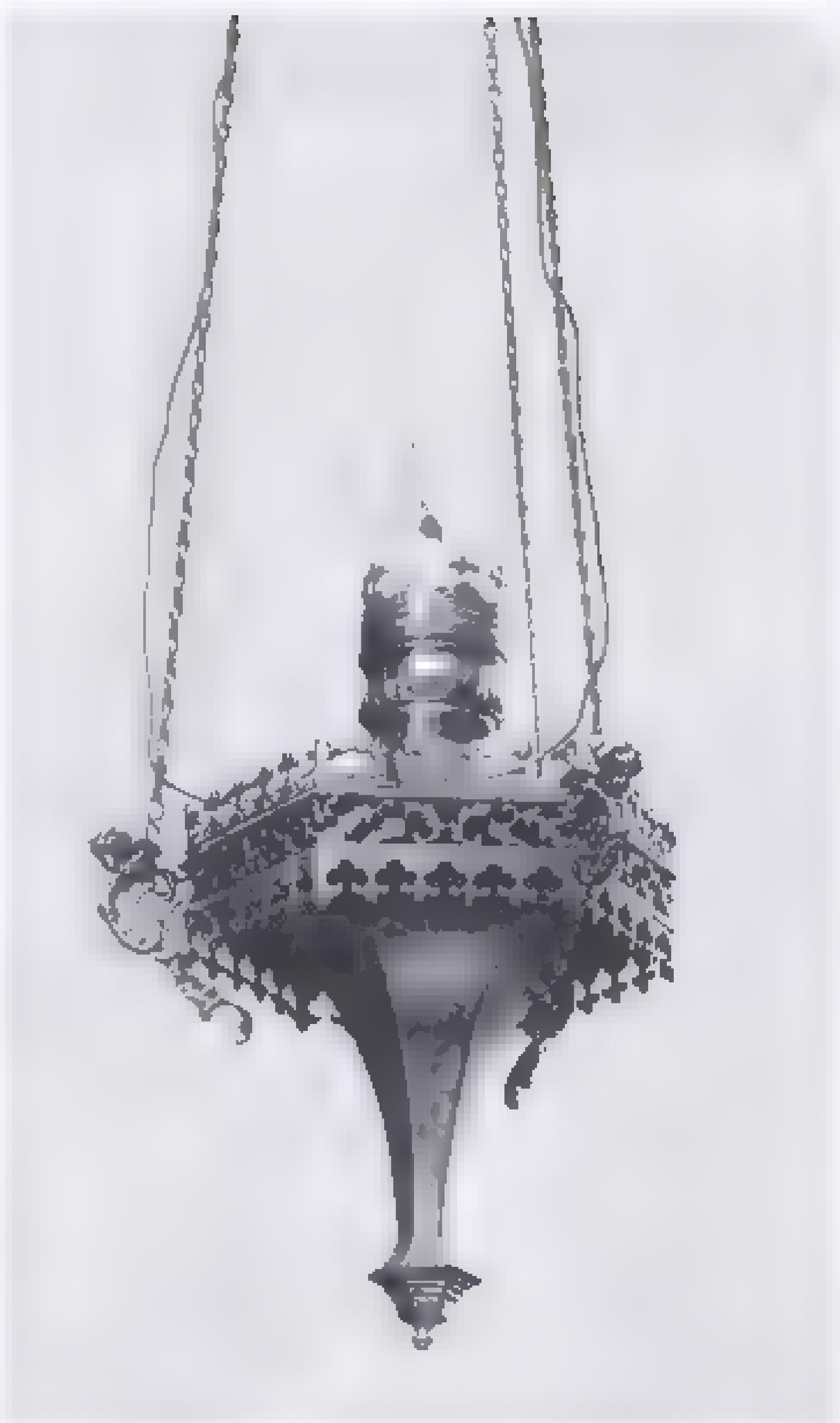

192. Gierwiaty, kościół parafialny.
Lampa wieczna. Stan z r. 1999.

193. Gierwiaty, kościół parafialny.
Świecznik. Stan z r. 1999.

194. Gierwiaty, kościół parafialny. Ornat biały.
Stan z r. 1999.

195. Gierwiaty, kościół parafialny. Ornat biały.
Stan z r. 1999.

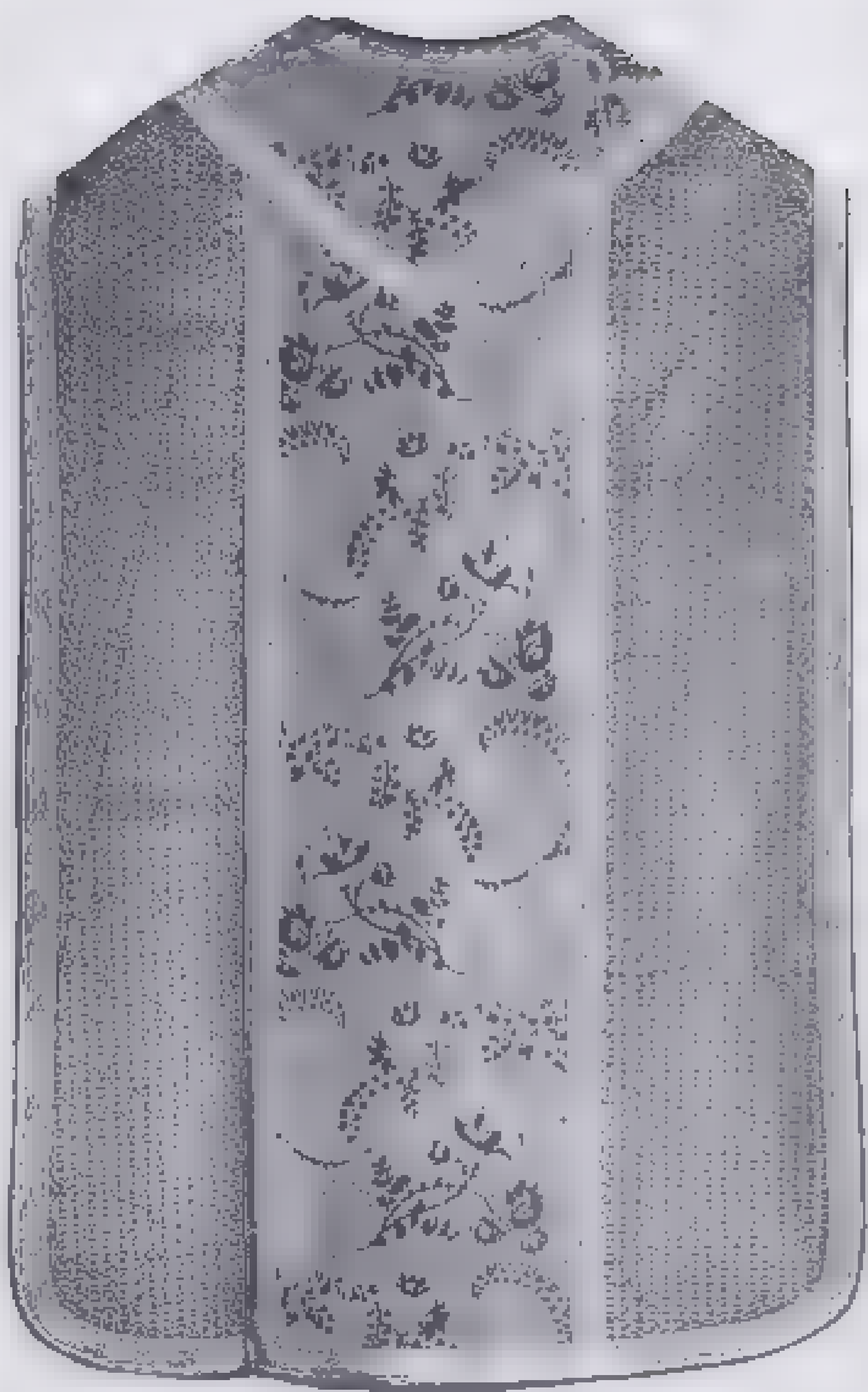

196. Gierwiaty, kościół parafialny. Ornat zielony.
Stan z r. 1999.

197. Gierwiaty, kościół parafialny. Ornat niebieski.
Stan z r. 1999.

198. Gierwiaty, cmentarz kościelny. Nagrobki Domeyków. Stan z r. 1999.

199. Gierwiaty, kaplica cmentarna (?). Niezrealizowany projekt z r. 1904.

200. Giry, kaplica cmentarna. Widok od pd. zach. Stan z r. 1999.

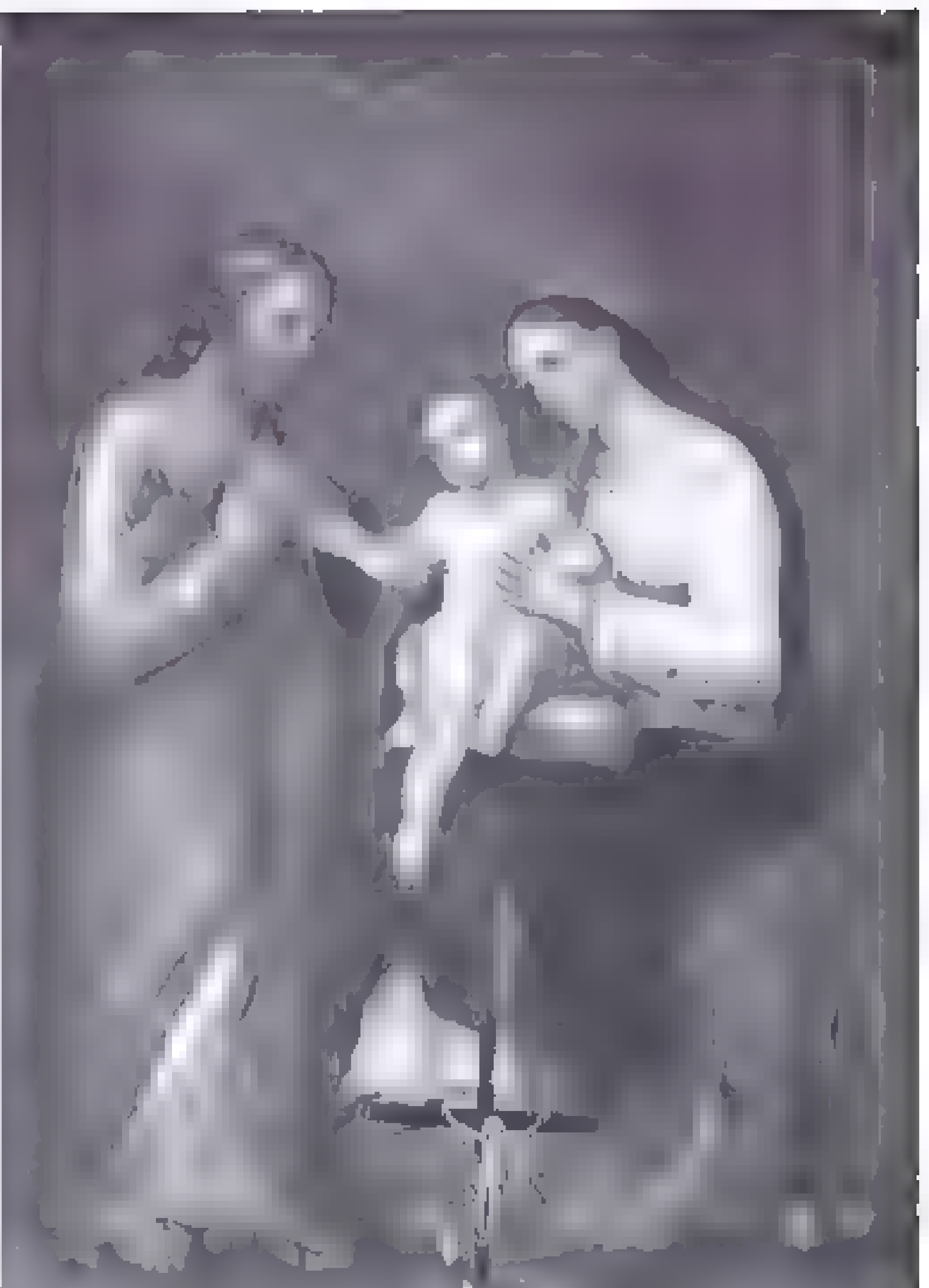

201. Giry, kaplica cmentarna. Obraz *Św. Rodzina*. Stan z r. 1999.

202. Giry, kaplica cmentarna. Kielich.
Stan z r. 1999.

203. Giry, kaplica cmentarna. Kielich.
Stan z r. 1999.

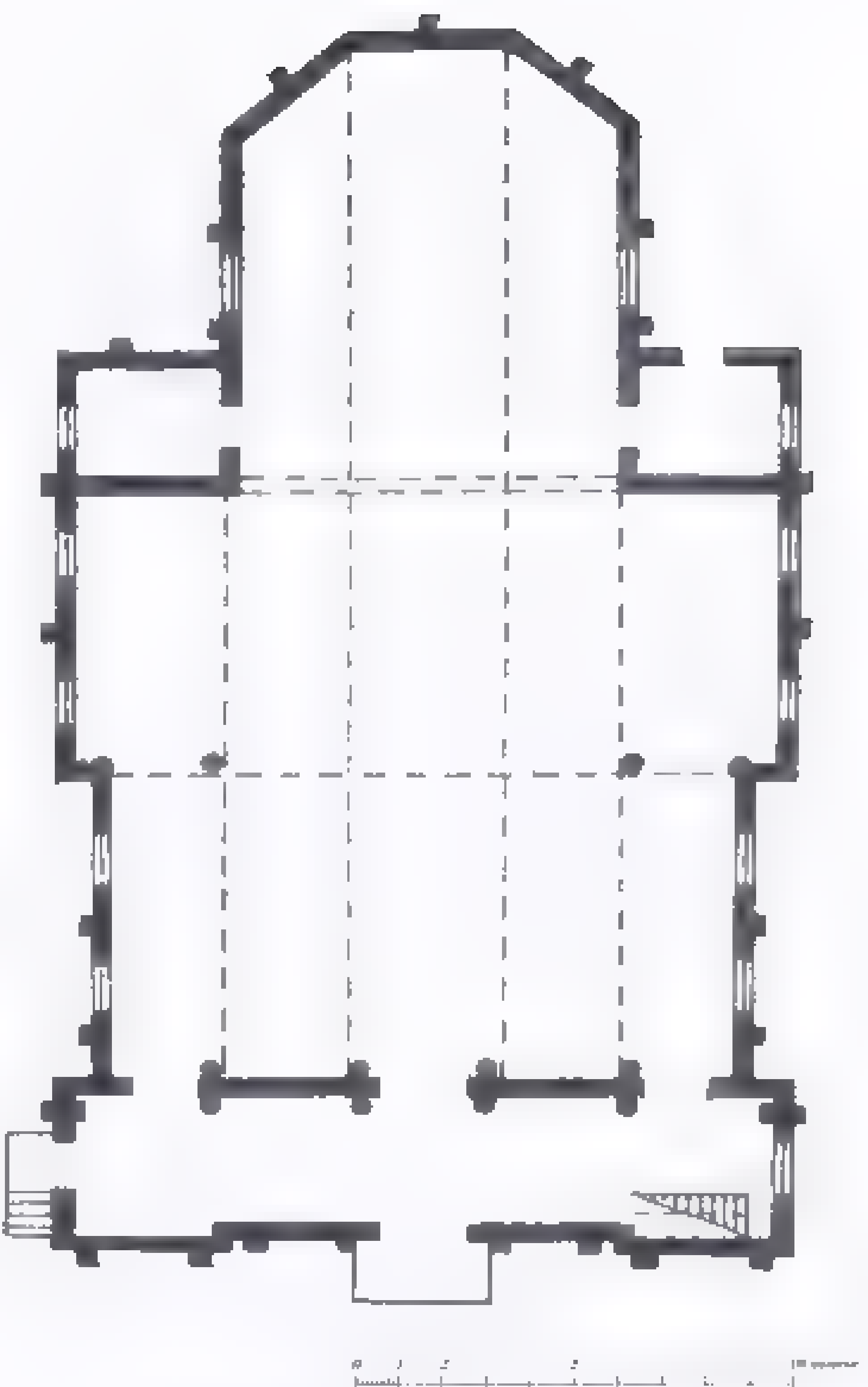

205. Graużyszki, kościół parafialny. Rzut poziomy.

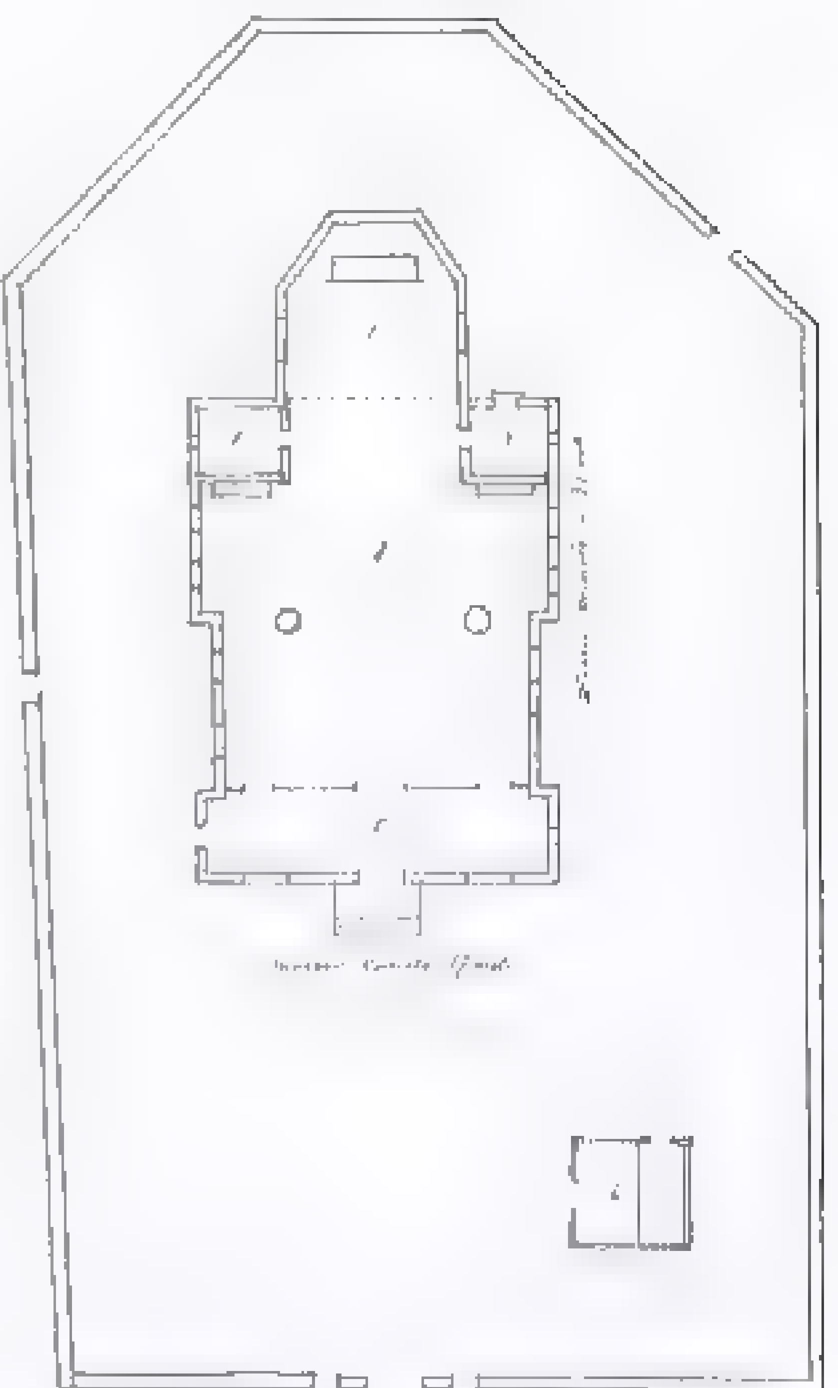

204. Graużyszki, kościół parafialny.
Plan sytuacyjny, 1930.

206. Graużyszki, kościół parafialny.
Schematyczna rekonstrukcja stanu sprzed r. 1867.

207. Graużyszki, kościół parafialny. Fasada i dzwonnica.
Stan z r. 1930.

208. Graużyszki, kościół parafialny. Fasada. Stan z pocz. w. XX.

209. Graużyszki, kościół parafialny. Fasada. Stan z r. 1980.

210. Graużyszki, kościół parafialny. Fasada. Stan z r. 1990.

211. Graużyszki, kościół parafialny. Fasada. Stan z r. 2003.

212. Graużyszki, kościół parafialny. Widok od pd. wsch. Stan z r. 1930.

213. Graużyszki, kościół parafialny. Widok od pd. wsch. Stan z r. 1994.

214. Graużyszki, kościół parafialny. Prezbiterium, widok od wsch. Stan z r. 1930.

215. Graużyszki, kościół parafialny. Elewacja pd. Stan z r. 1990.

216. Graużyszki, kościół parafialny. Fryz w fasadzie. Stan z r. 2004.

217. Graużyszki, kościół parafialny. Okienko zakrystii. Stan z r. 2004.

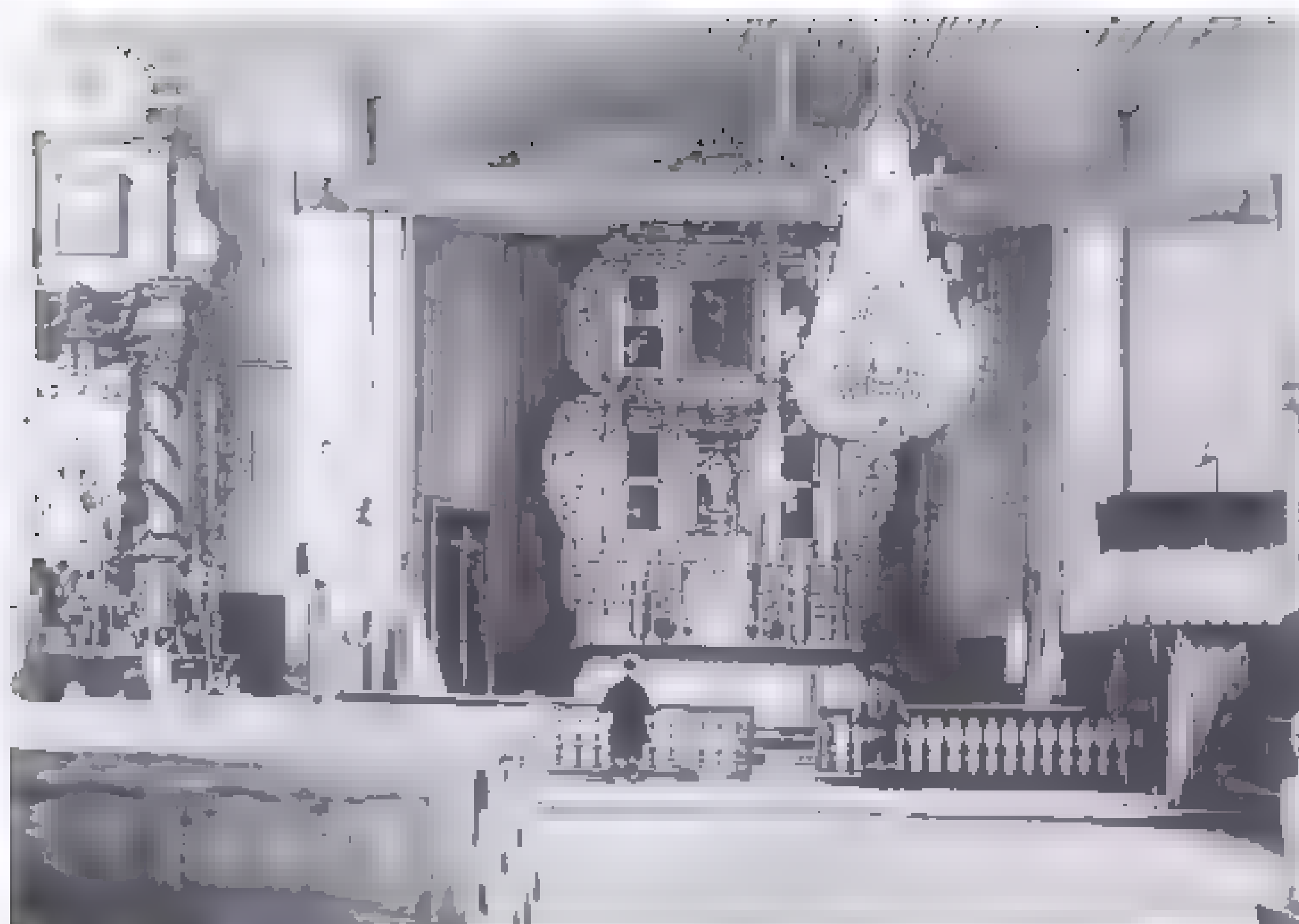

218. Graużyszki, kościół parafialny. Wnętrze, widok ku wsch. Stan z r. 1930.

219. Graużyszki, kościół parafialny. Wnętrze, widok ku wsch. Stan z r. 1990.

220. Graużyszki, kościół parafialny. Wnętrze, widok ku wsch. Stan z r. 1997.

221. Graużyszki, kościół parafialny. Wnętrze, widok ku zach. Stan z r. 1997.

222. Graużyszki, kościół parafialny. Wnętrze, ściana pd. Stan z r. 1997.

223. Graużyszki, kościół parafialny. Wnętrze, belka tęczy. Stan z r. 1997.

224. Graużyszki, kościół parafialny. Wnętrze, krzyż na belce tęczy. Stan z r. 1997.

225. Graużyszki, kaplica filialna. Widok od pn. zach. Stan z r. 2003.

226. Graużyszki, kościół parafialny. Ołtarz gł.
Stan z ok. r. 1930.

227. Graużyszki, kaplica filialna. Ołtarz gł.
Stan z r. 1997.

228. Granżyszki, kaplica filialna. Tabernakulum.
Stan z r. 1997.

229. Granżyszki, kaplica filialna. Kropielnica.
Stan z r. 1997.

230. Graużyszki, kaplica filialna. Konfesjonał.
Stan z r. 1997.

231. Graużyszki, kaplica filialna. Konfesjonał.
Stan z r. 1997.

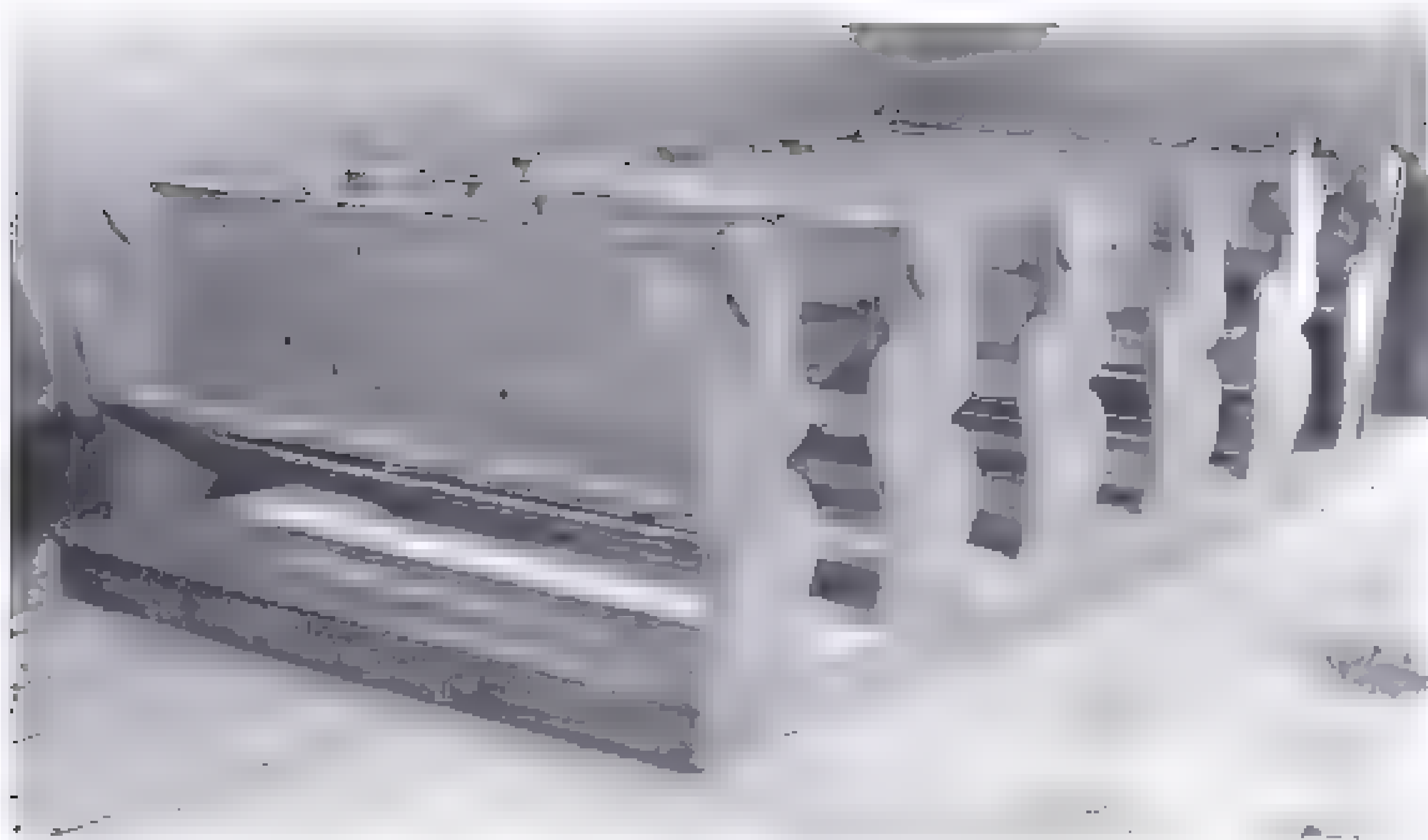

232. Graużyszki, kaplica filialna. Ławki. Stan z r. 1997.

233. Graużyszki, kaplica filialna. Ławka kolatorska. Stan z r. 1997.

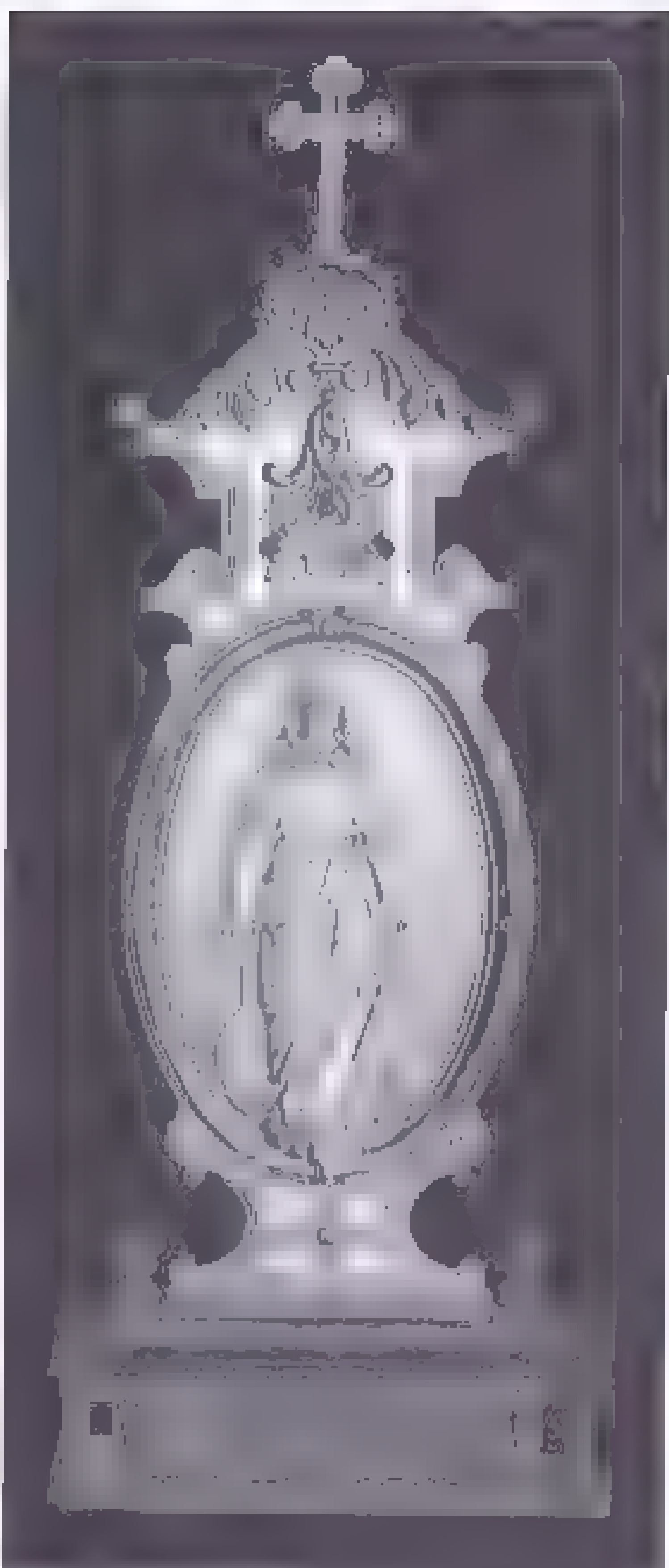

234. Graużyszki, kaplica filialna.
Feretron.
Stan z r. 1997.

235. Graużyszki, kaplica filialna.
Obraz *ŚŚ. Piotr i Paweł*.
Stan z r. 1997.

236. Graużyszki, kościół parafialny. Obraz *Matka Boska Różańcowa*. Druk z r. 1929.

237. Graużyszki, kaplica filialna. Obraz *Matka Boska Różańcowa*. Stan z r. 1997.

238. Graużyszki, kaplica filialna. Obraz *Św. Antoni z Dzieciątkiem*. Stan z r. 1997.

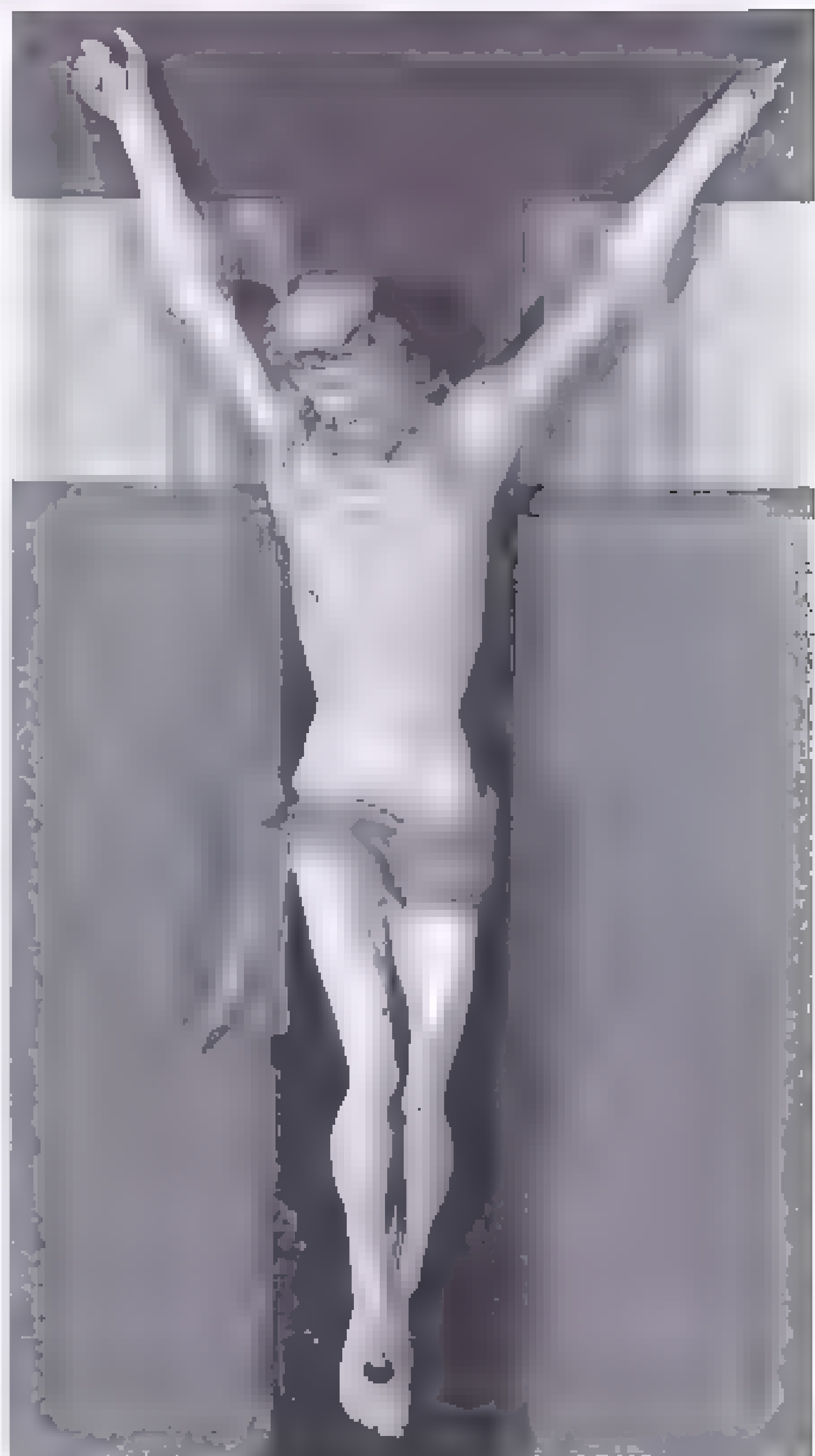

239. Graużyszki, kaplica filialna. Rzeźba *Chrystus Ukrzyżowany*. Stan z r. 1997.

240. Graużyszki, kaplica filialna. Kielich.
Stan z r. 1997.

241. Graużyszki, kaplica filialna. Trybularz. Stan z r. 1997.

242. Graużyszki, kaplica filialna. Krzyż ołtarzowy. Stan z r. 1997.

243. Graużyszki, kaplica filialna. Łódka. Stan z r. 1997.

244. Graużyszki, kaplica filialna. Świecznik. Stan z r. 1997.

245. Graużyszki, kościół parafialny. Dzwonnica.
Stan z r. 1980

246. Graużyszki, kościół parafialny. Dzwonnica.
Stan z r. 1997.

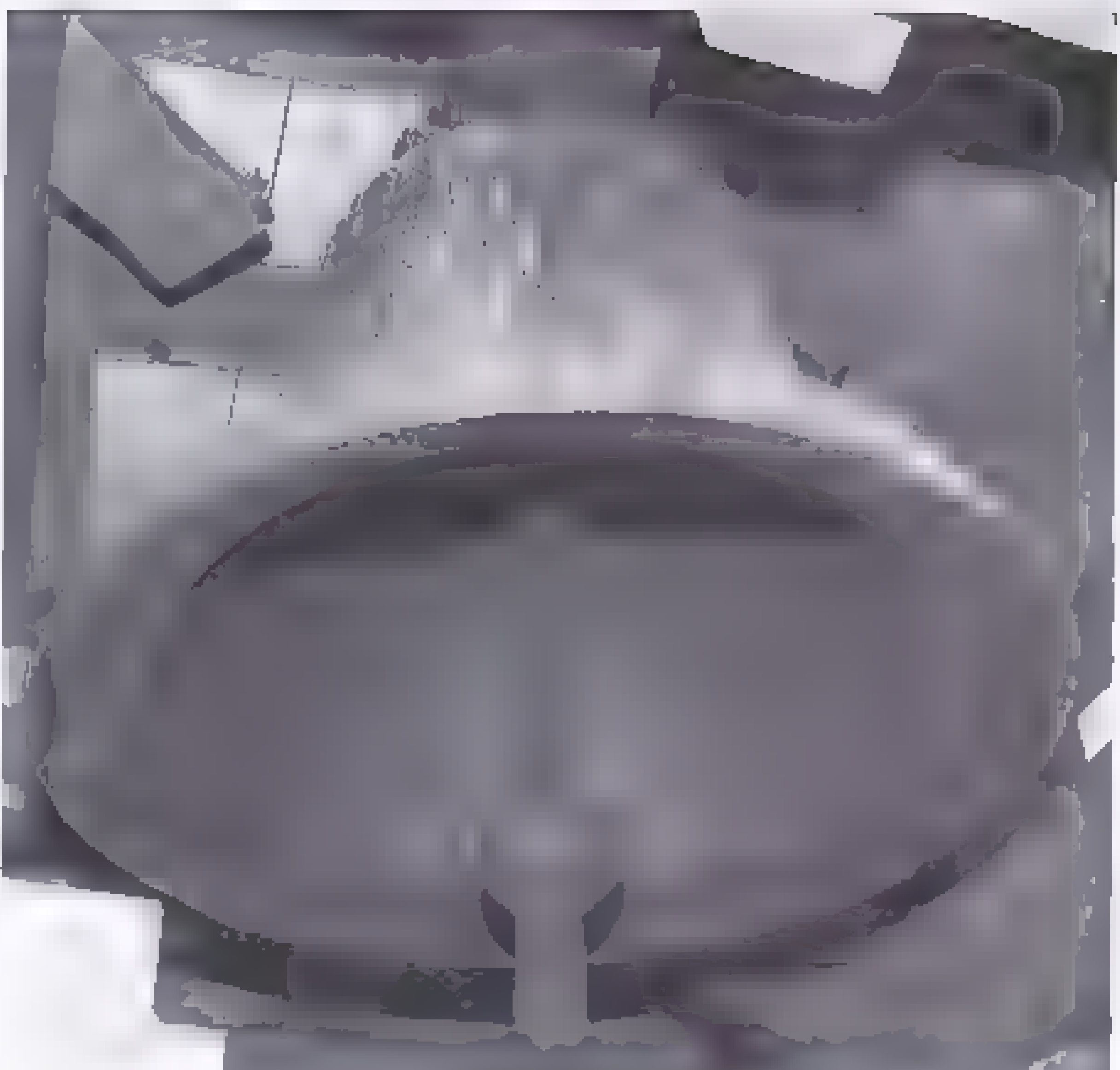

247. Graużyszki, kaplica filialna. Dzwon.
Stan z r. 1997.

248. Graużyszki, kaplica filialna. Dzwon.
Stan z r. 1997.

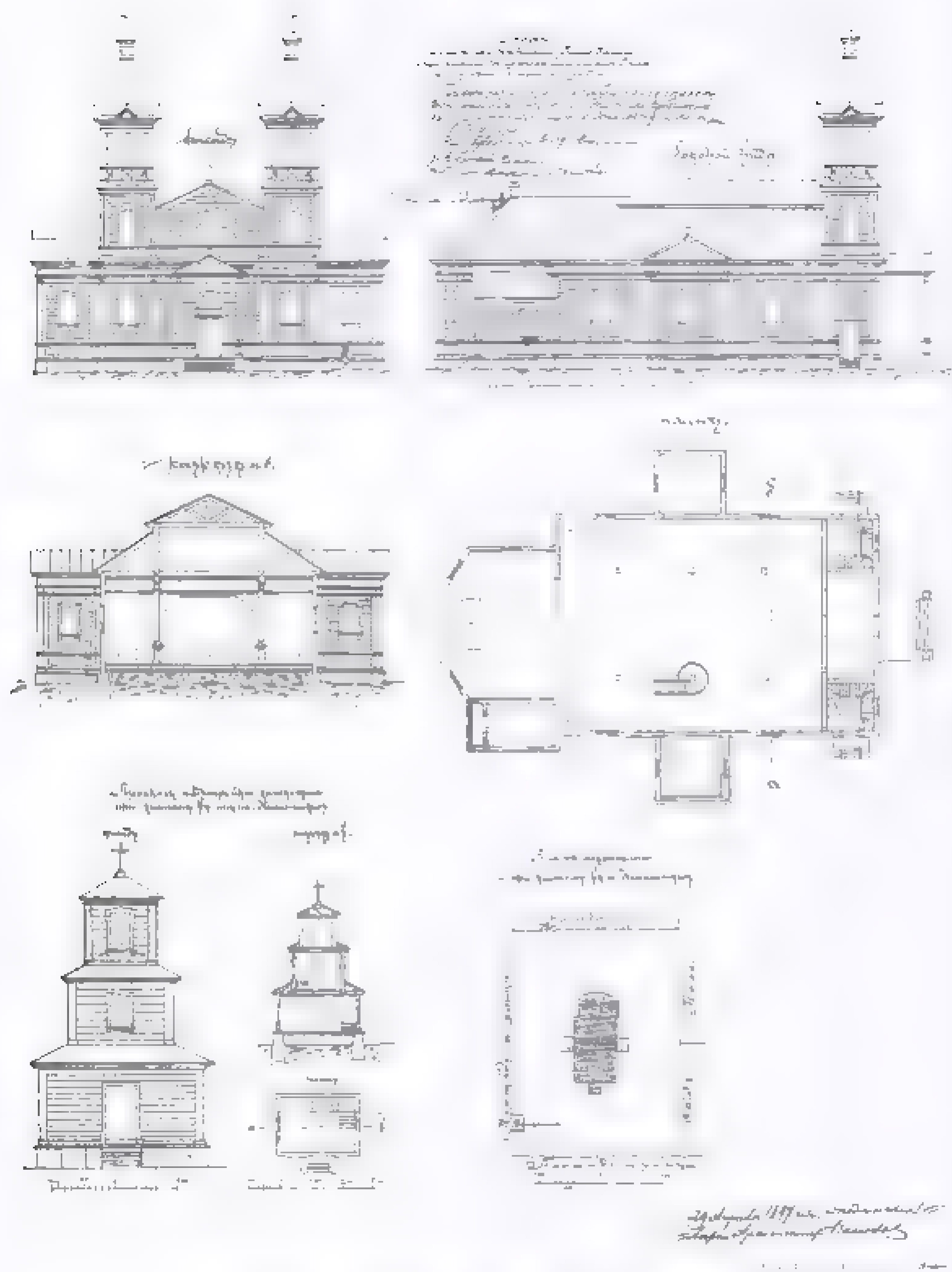

249. Kiemieliszki, kościół parafialny. Projekt przebudowy, 1897.

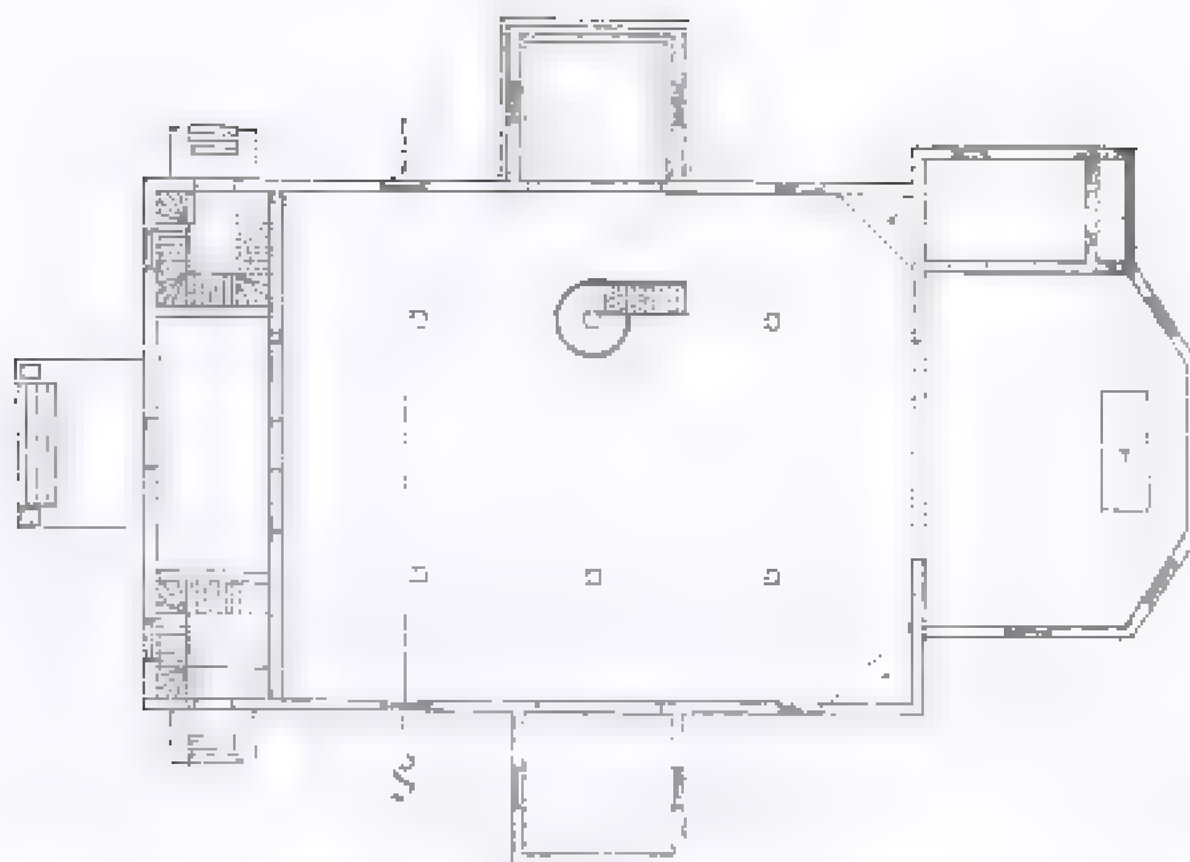

250. Kiemieliszki, kościół parafialny. Rzut poziomy wg projektu przebudowy, 1897.

251. Kiemieliszki, kościół parafialny. Widok od pd. zach. Stan z r. 1999.

252. Kiemieliszki, kościół parafialny. Fasada. Stan z r. 1999.

253. Kiemieliszki, kościół parafialny. Widok od pn. zach. Stan z r. 1999.

254. Kiemieliszki, kościół parafialny. Widok od pd. wsch. Stan z r. 1999.

255. Kiemieliszki. Kościół parafialny. Wnętrze w kierunku wsch. Stan z r. 1999.

256. Kiemieliszki, kościół parafialny. Wnętrze w kierunku zach. Stan z r. 1999.

257. Kiemieliszki, kościół parafialny. Wnętrze w kierunku pn. wsch. Stan z r. 1999.

258. Kiemieliszki, kościół parafialny. Ołtarz gł. Stan z r. 1999.

259. Kiemieliszki, kościół parafialny. Tabernakulum. Stan z r. 1999.

260. Kiemieliszki, kościół parafialny. Ołtarz boczny Matki Boskiej. Stan z r. 1999.

261. Kiemieliszki, kościół parafialny. Ołtarz boczny św. Jana Chrzciciela. Stan z r. 1999.

262. Kiemieliszki, kościół parafialny. Ambona.
Stan z r. 1999.

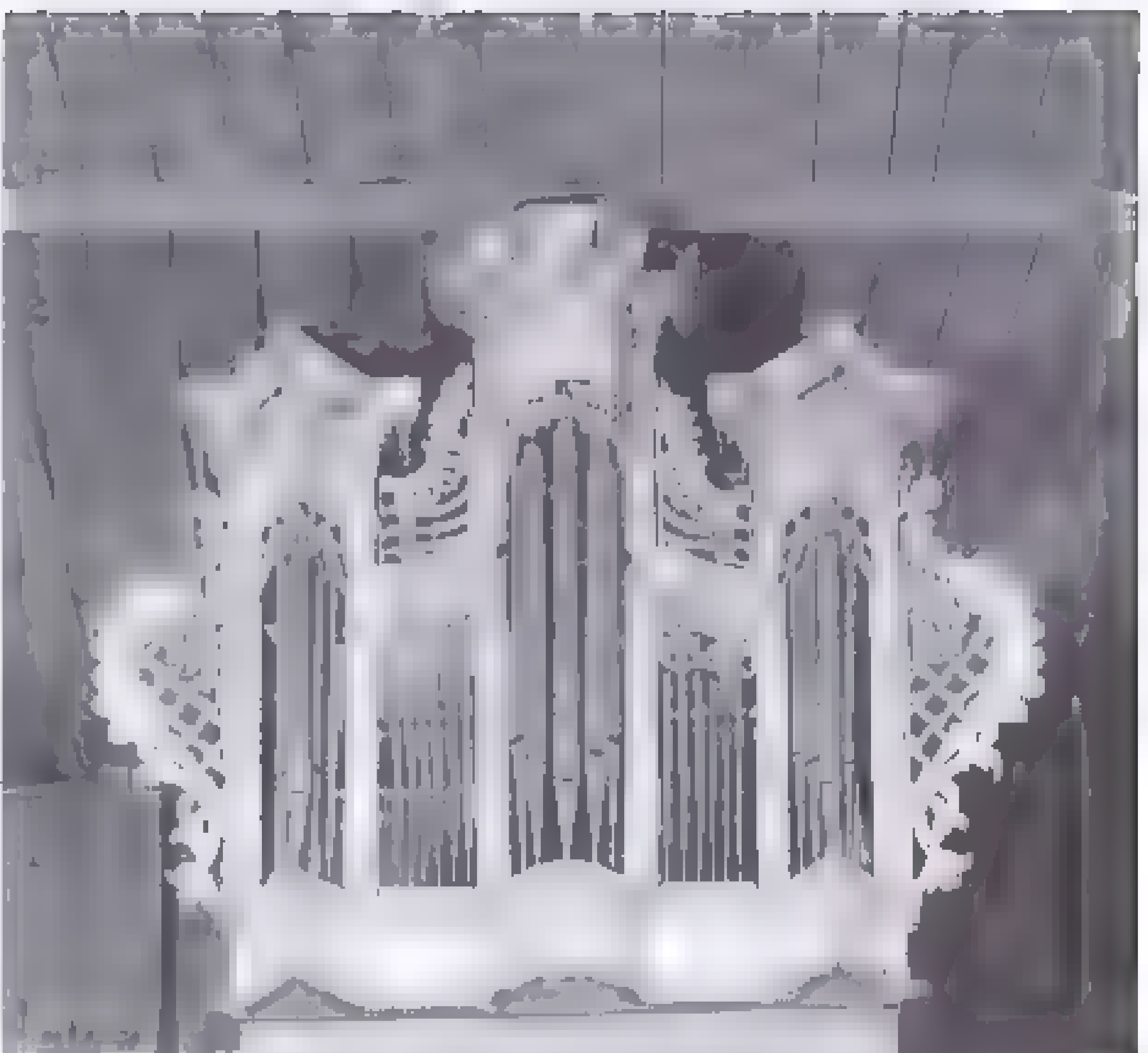

263. Kiemieliszki, kościół parafialny. Prospekt organowy.
Stan z r. 1999.

264. Kiemieliszki, kościół parafialny. Chrzcielnica.
Stan z r. 1999.

265. Kiemieliszki, kościół parafialny. Konfesjonał.
Stan z r. 1999.

266. Kiemieliszki, kościół parafialny. Ławki. Stan z r. 1999.

267. Kiemieliszki, kościół parafialny. Ławka kolatorska. Stan z r. 1999.

268. Kiemieliszki, kościół parafialny. Ławka kolatorska.
Stan z r. 1999.

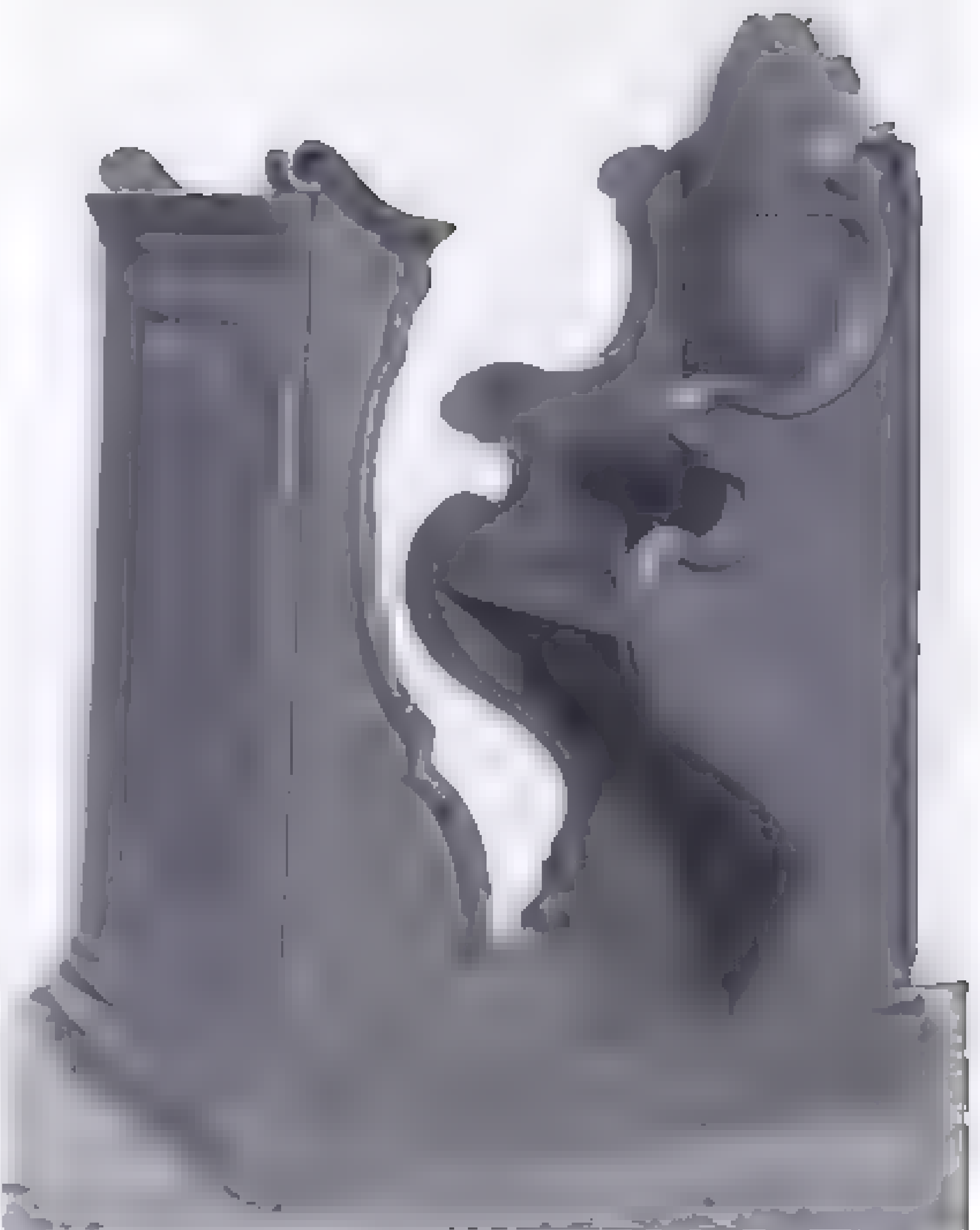

269. Kiemieliszki, kościół parafialny. Klęcznik.
Stan z r. 1999.

270. Kiemieliszki, kościół parafialny. Feretron. Stan z r. 1999.

271. Kiemieliszki, kościół parafialny. Feretron. Stan z r. 1999.

272. Kiemieliszki, kościół parafialny. Obraz *Matka Boska z Dzieciątkiem* w ołtarzu bocznym. Stan z r. 1999.

273. Kiemieliszki, kościół parafialny. Obraz *Chrystus Ukrzyżowany*. Stan z r. 1999.

274. Kiemieliszki, kościół parafialny. Obraz *Matka Boska Różańcowa ze św. Dominikiem*. Stan z r. 1999.

275. Kiemieliszki, kościół parafialny. Obraz *Nauczanie Marii*. Stan z r. 1999.

276. Kiemieliszki, kościół parafialny. Obraz *Św. Joachim*. Stan z r. 1999.

277. Kiemieliszki, kościół parafialny. Obraz *Archanioł Michał*. Stan z r. 1999.

278. Kiemieliszki, kościół parafialny. Obraz *Apoteoza św. Jana od Krzyża*. Stan z r. 1999.

279. Kiemieliszki, kościół parafialny. Obraz *Św. Hilarion*. Stan z r. 1999.

280. Kiemieliszki, kościół parafialny. Obraz *Św. Franciszek Ksawery*. Stan z r. 1999.

281. Kiemieliszki, kościół parafialny. Obraz *Św. Wincenty a Paulo*. Stan z r. 1999.

282. Kiemieliszki, kościół parafialny. Obraz *Św. Jerzy*.
Stan z r. 1999.

283. Kiemieliszki, kościół parafialny. Obraz *Vir Dolorum*.
Stan z r. 1999.

284. Kiemieliszki, kościół parafialny. Obraz *Chrystus przy kolumnie*. Stan z r. 1999.

285. Kiemieliszki, kościół parafialny. Obraz *Anioł trzymający krucyfiks*. Stan z r. 1999.

286. Kiemieliszki, kościół parafialny. Obraz *Anioł Stróż* w feretronie. Stan z r. 1999.

287. Kiemieliszki, kościół parafialny. Obraz *Trójca Św.* w feretronie. Stan z r. 1999.

288. Kiemieliszki, kościół parafialny. Obraz *Chrystus Ukrzyżowany*. Stan z r. 1999.

289. Kiemieliszki, kościół parafialny. Obraz *Chrzest Chrystusa*. Stan z r. 1999.

290. Kiemieliszki, kościół parafialny. Portret Stanisława Prószyńskiego. Stan z r. 1999.

291. Kiemieliszki, kościół parafialny. Portret Anny z Komorowskich Prószyńskiej. Stan z r. 1999.

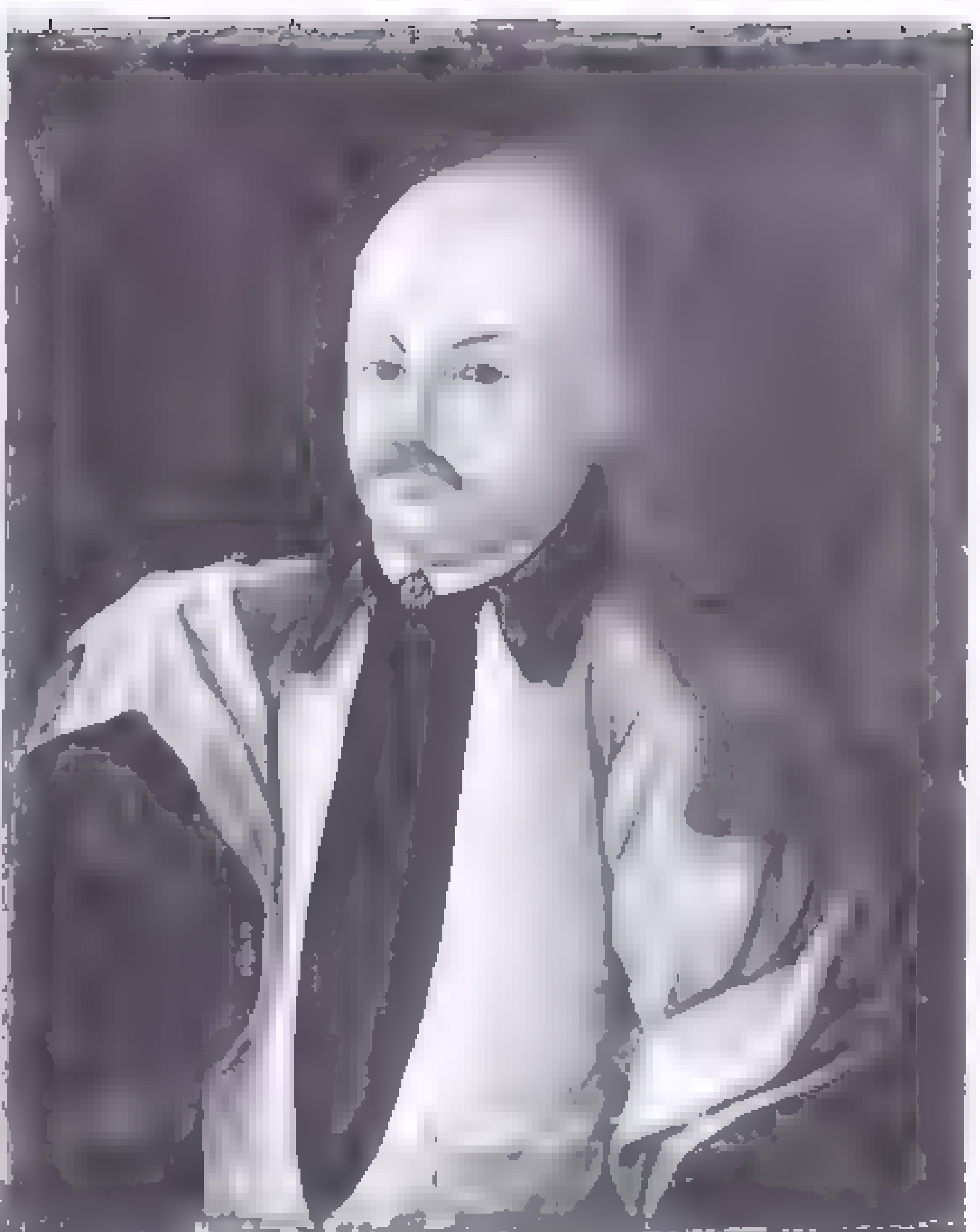

292. Kiemieliszki, kościół parafialny. Portret NN szlachcica. Stan z r. 1999.

293. Kiemieliszki, kościół parafialny. Portret ks. Ignacego Towiańskiego. Stan z r. 1999.

294. Kiemieliszki, kościół parafialny. Rzeźba anioła w ołtarzu bocznym. Stan z r. 1999.

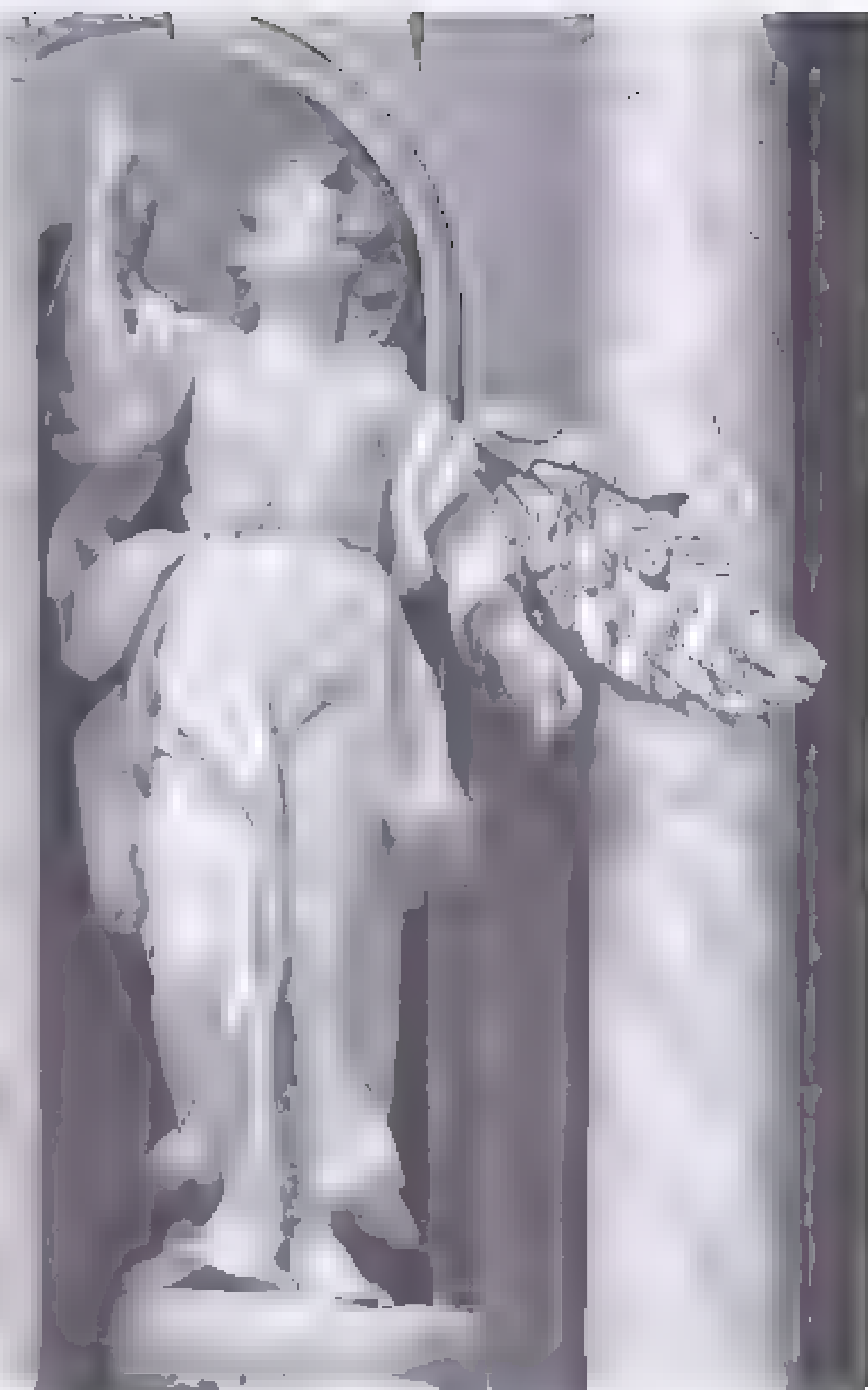

295. Kiemieliszki, kościół parafialny. Rzeźba anioła w ołtarzu bocznym. Stan z r. 1999.

296. Kiemieliszki, kościół parafialny. Rzeźba *Św. trynitarz* w ołtarzu bocznym. Stan z r. 1999.

297. Kiemieliszki, kościół parafialny. Rzeźba *Św. Jan Nepomucen* w ołtarzu gł. Stan z r. 1999.

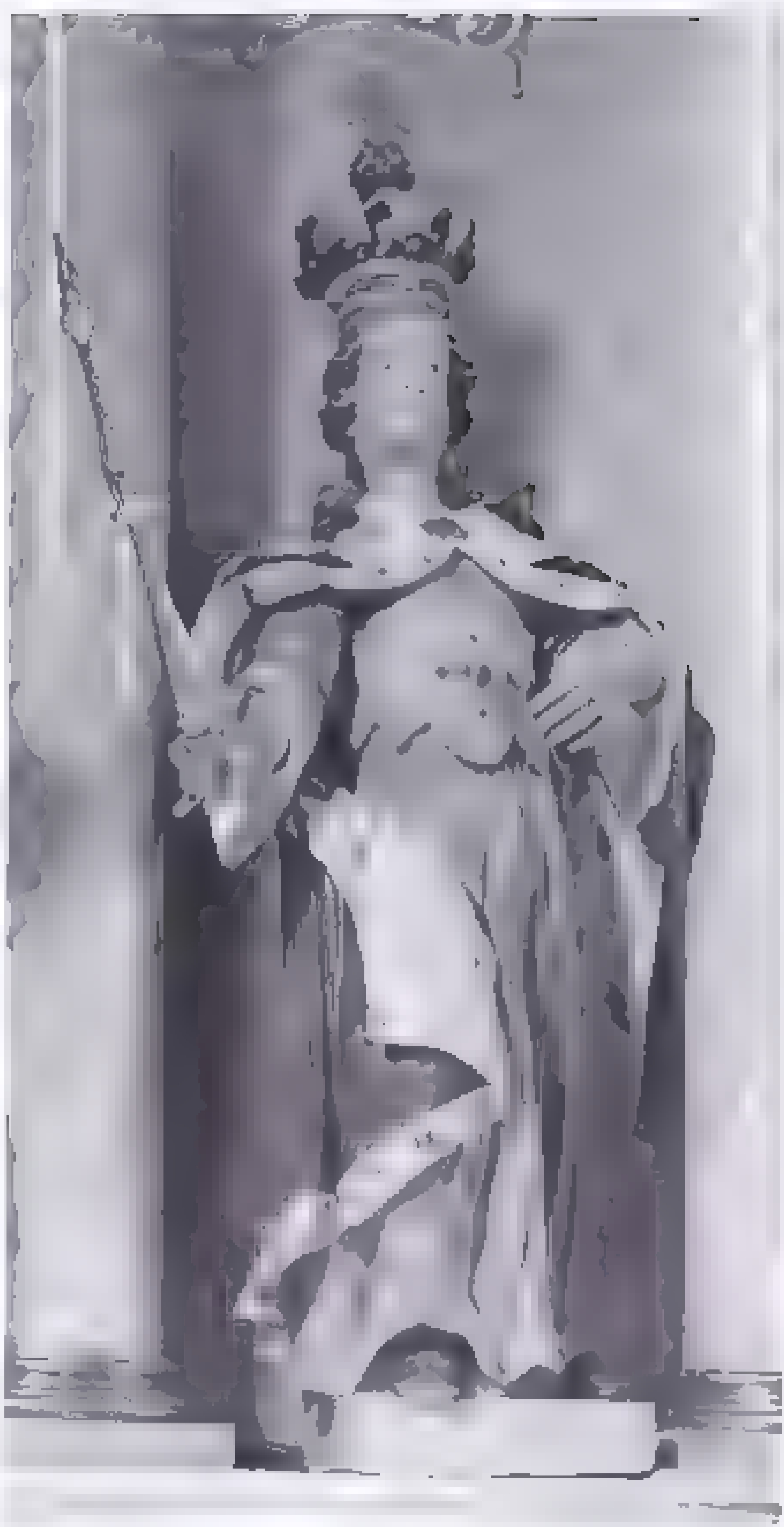

298. Kiemieliszki, kościół parafialny. Rzeźba *Św. Helena* w ołtarzu gł. Stan z r. 1999.

299. Kiemieliszki, kościół parafialny. Rzeźba *Matka Boska Niepokalanie Poczęta* w ołtarzu gł. Stan z r. 1999.

300. Kiemieliszki, kościół parafialny. Rzeźba *Św. karmelitanka* w ołtarzu gł. Stan z r. 1999.

301. Kiemieliszki, kościół parafialny. Rzeźba *Chrystus Ukrzyżowany*. Stan z r. 1999.

302. Kiemieliszki, kościół parafialny. Rzeźba *Chrystus Ukrzyżowany*. Stan z r. 1999.

303. Kiemieliszki, kościół parafialny. Rzeźba *Chrystus Ukrzyżowany*. Stan z r. 1999.

304. Kiemieliszki, kościół parafialny. Rzeźba *Chrystus Ukrzyżowany*. Stan z r. [illegible].

305. Kiemieliszki, kościół parafialny. Rzeźba *Chrystus Zmartwychwstały*. Stan z r. 1999.

306. Kiemieliszki, kościół parafialny. Kartusz.
Stan z r. 1999.

307. Kiemieliszki, kościół parafialny. Ławki, detal.
Stan z r. 1999.

308. Kiemieliszki, kościół parafialny. Monstrancja.
Stan z r. 1999.

309. Kiemieliszki, kościół parafialny. Monstrancja.
Stan z r. 1999.

310. Kiemieliszki, kościół parafialny. Kielich. Stan z r. 1999.

311. Kiemieliszki, kościół parafialny. Kielich. Stan z r. 1999.

312. Kiemieliszki, kościół parafialny. Kielich. Stan z r. 1999.

313. Kiemieliszki, kościół parafialny. Kielich. Stan z r. 1999.

314. Kiemieliszki, kościół parafialny. Puszka. Stan z r. 1999.

315. Kiemieliszki, kościół parafialny. Relikwiarz śś. Stanisława, Kazimierza i Teofila. Stan z r. 1999.

316. Kiemieliszki, kościół parafialny. Relikwiarz św. Andrzeja Boboli. Stan z r. 1999.

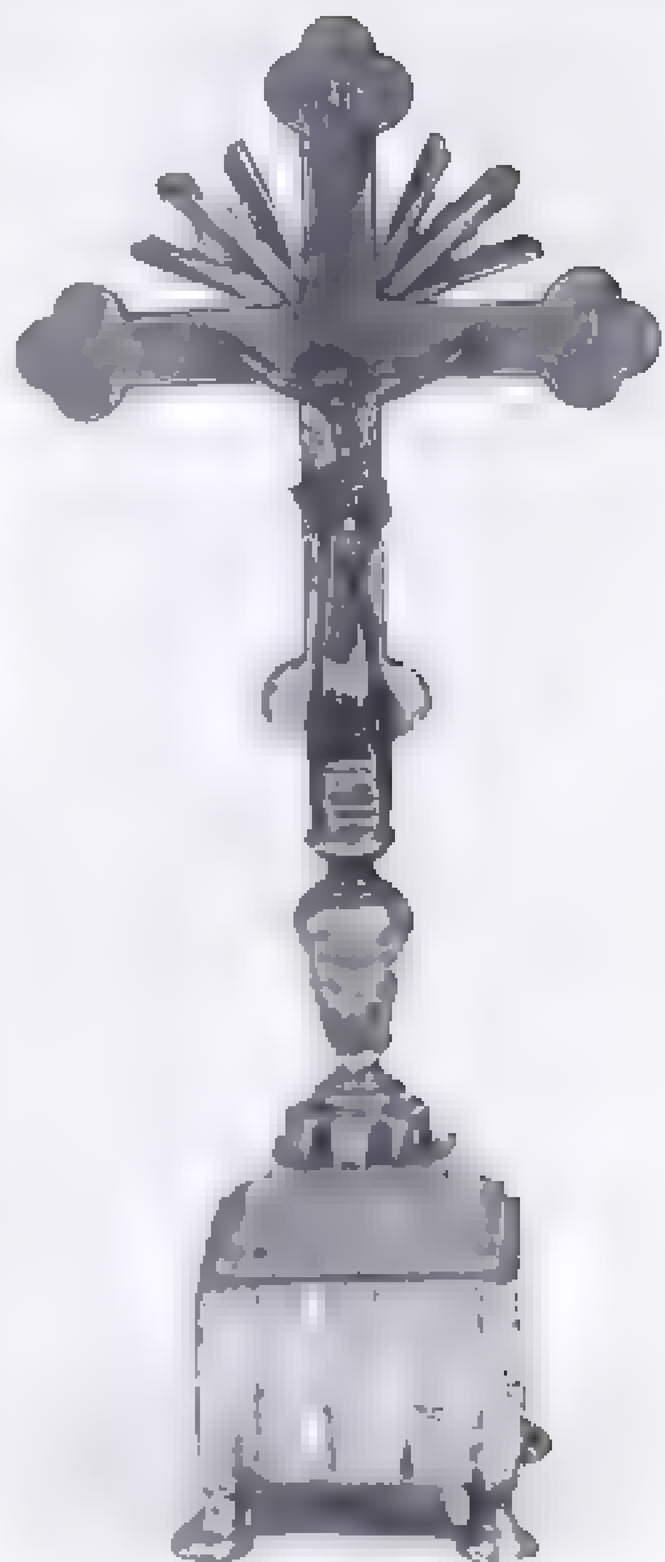

317. Kiemieliszki, kościół parafialny. Krzyż ołtarzowy. Stan z r. 1999.

318. Kiemieliszki, kościół parafialny.
Świecznik. Stan z r. 1999.

319. Kiemieliszki, kościół parafialny.
Latarnia procesyjna. Stan z r. 1999.

320. Kiemieliszki, kościół parafialny.
Świecznik. Stan z r. 1999.

321. Kiemieliszki, dzwonnica.
Stan z r. 1999.

322. Kiemieliszki, cmentarz kościelny. Nagrobki Ludwiki i Jerzego Bohusz-Szyszków. Stan z r. 1999.

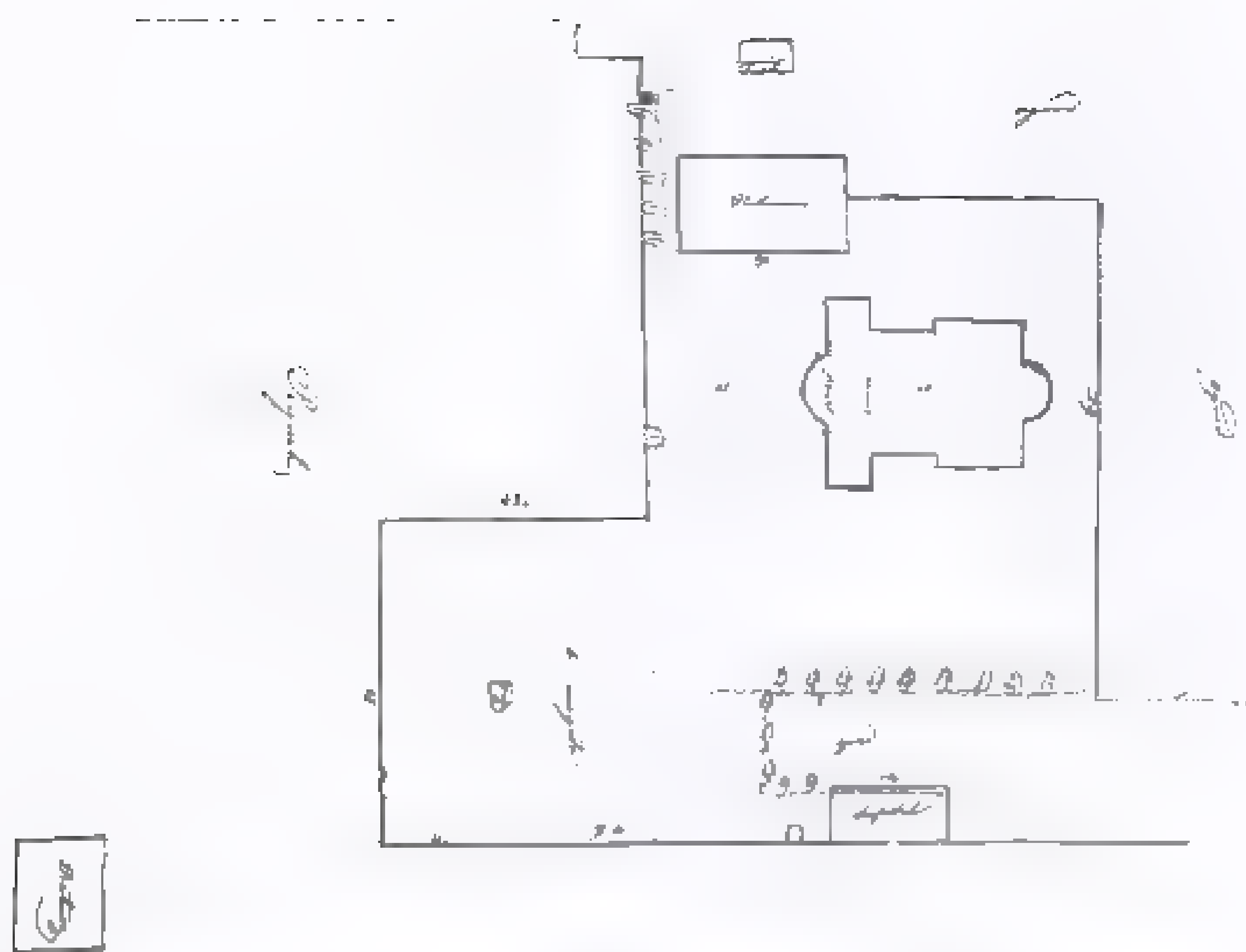

323. Michaliszki, kościół parafialny, klasztor i zabudowania gospodarcze. Plan sytuacyjny, 1840.

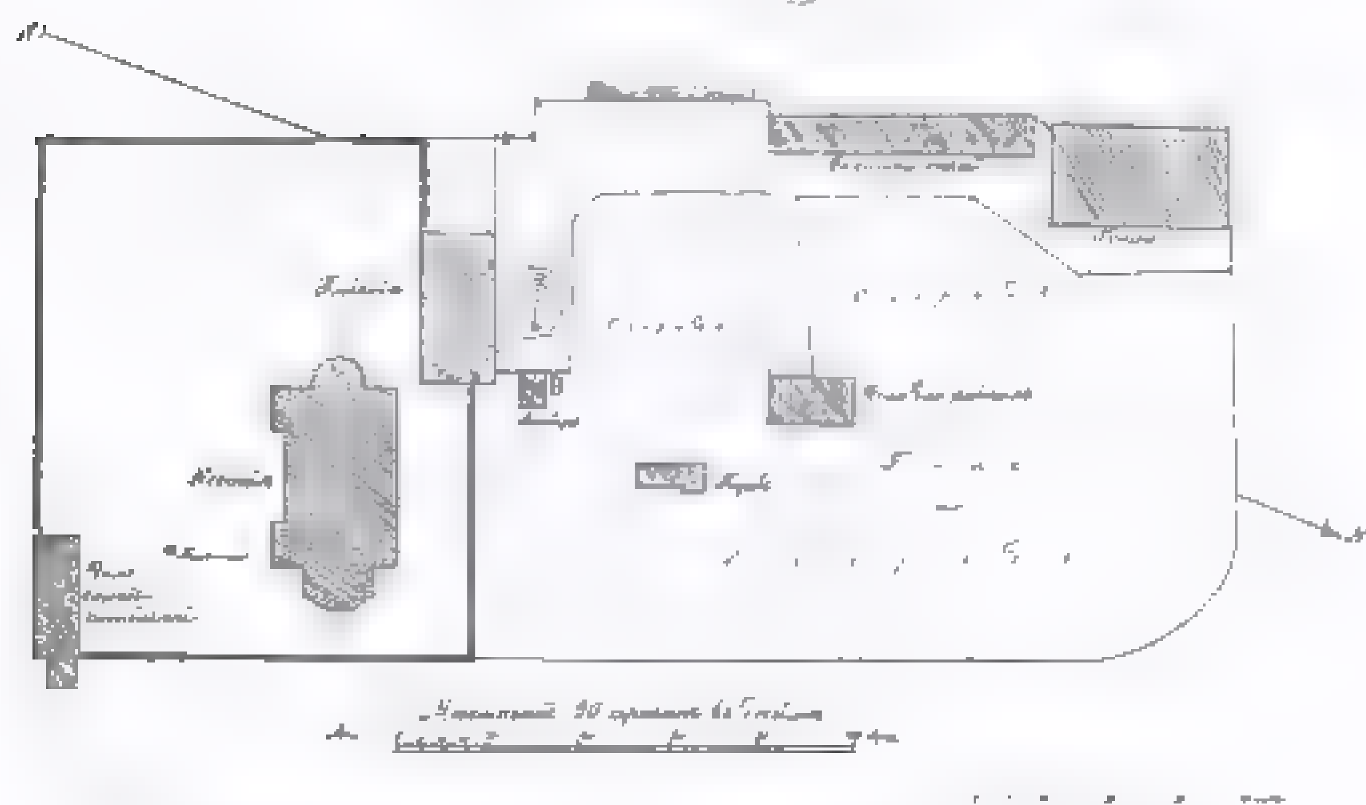

324. Michaliszki, kościół parafialny, klasztor i zabudowania gospodarcze.
Plan sytuacyjny, 1901.

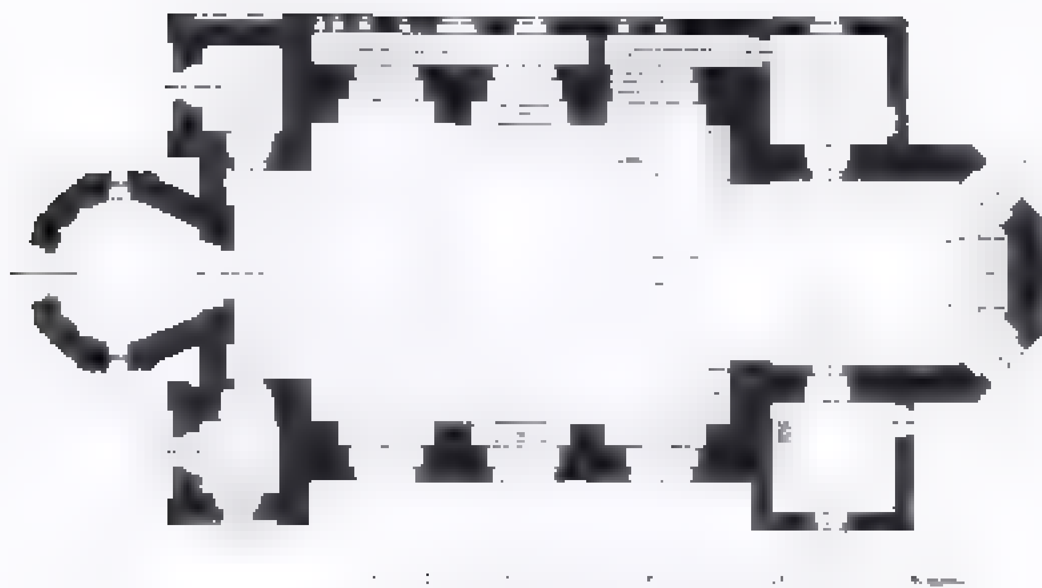

325. Michaliszki, kościół parafialny. Rzut poziomy, 1924.

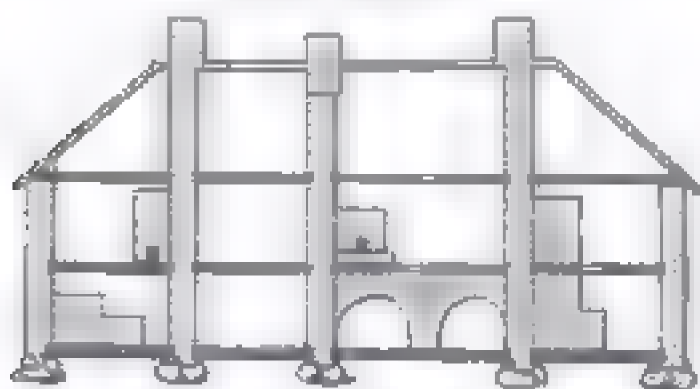

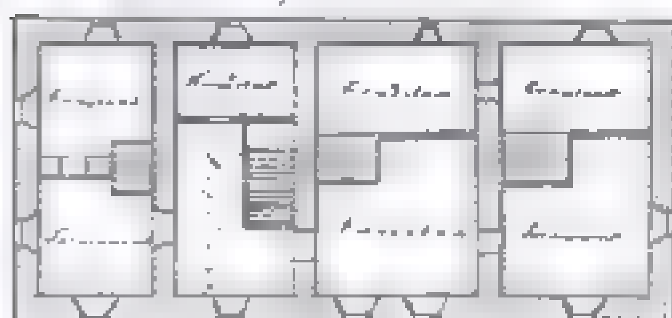

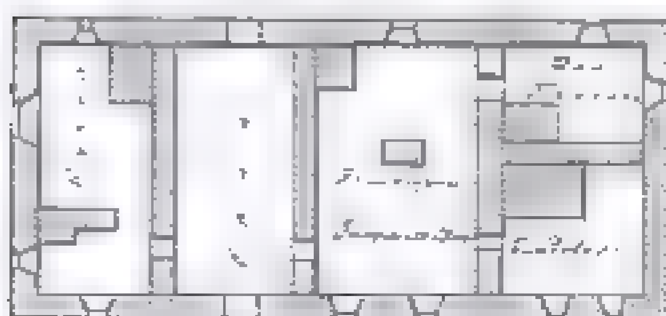

326. Michaliszki, klasztor. Przekrój poprzeczny oraz rzut poziomy parteru i piętra, 1901.

327. Michaliszki, kościół parafialny i klasztor. Rys. M. Januszkiewicz, 1857.

328. Michaliszki, kościół parafialny. Widok od pd. zach. Stan z r. 1999.

329. Michaliszki, kościół i klasztor. Widok od zach. Stan z r. 1924.

330. Michaliszki, kościół parafialny. Widok od zach. Stan z r. 1996.

331. Michaliszki, kościół parafialny. Projekt przebudowy autorstwa J. Klosa, 1924. Fasada.

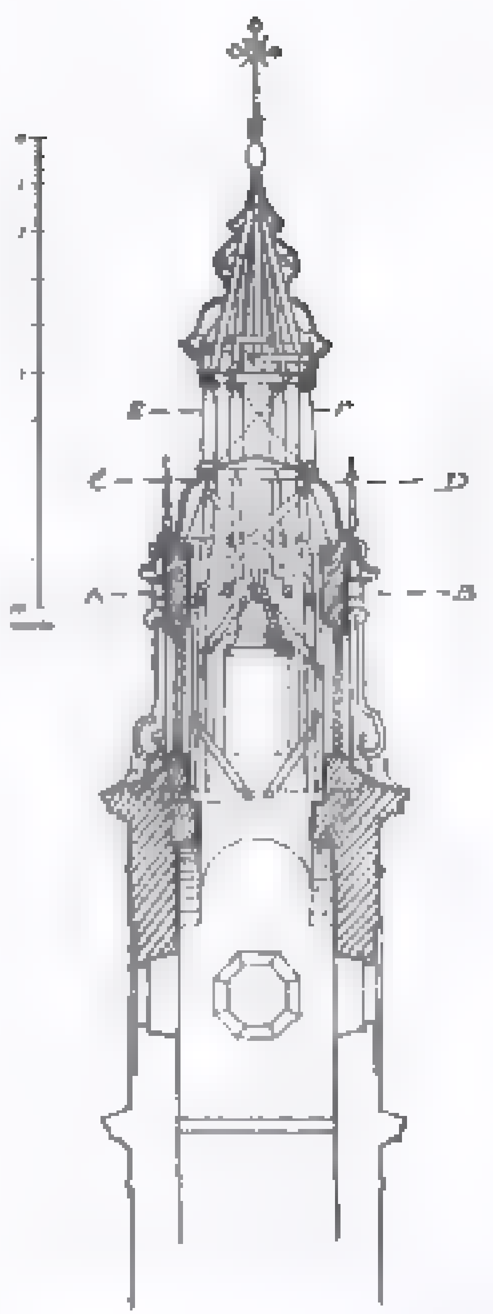

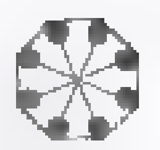

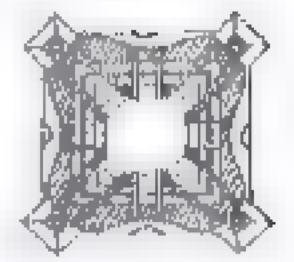

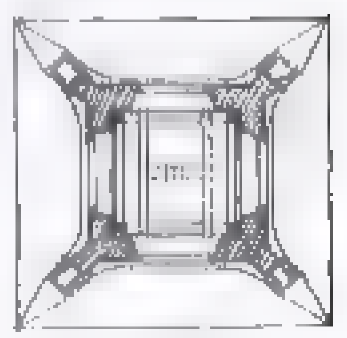

332. Michaliszki, kościół parafialny. Projekt przebudowy autorstwa J. Klosa, 1924. Przekroje wieży.

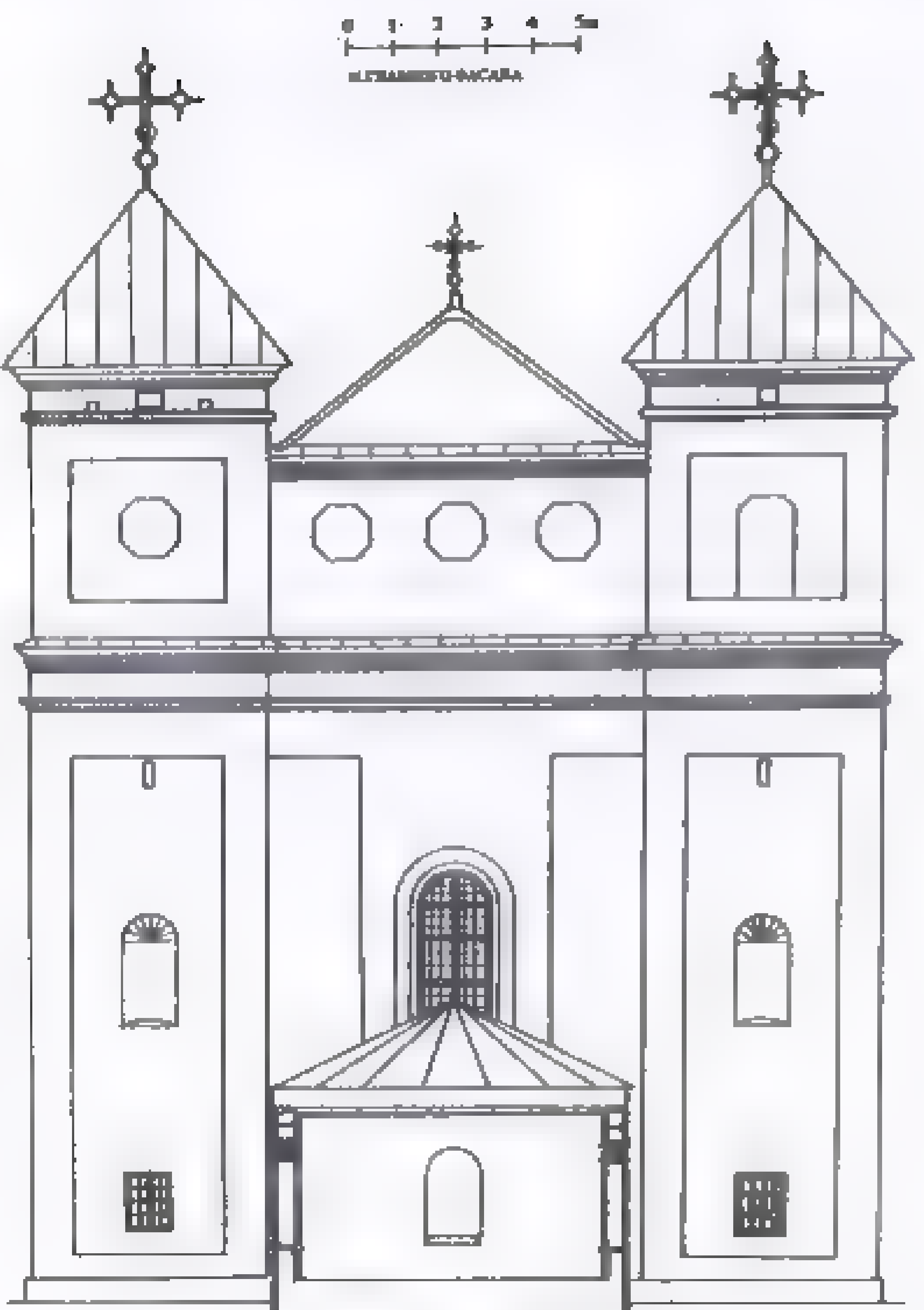

333. Michaliszki, kościół parafialny.
Pomiar fasady, 1989.

334. Michaliszki, kościół parafialny. Fasada.
Stan z r. 1999.

335. Michaliszki, kościół parafialny. Inwentaryzacja J. Kłosa. 1924. Elewacja pd.

336. Michaliszki, kościół parafialny. Widok od pd. wsch. Stan z r. 1999.

337. Michaliszki, kościół parafialny. Kruchta od pn. zach. Stan z r. 1996.

338. Michaliszki, kościół parafialny. Prezbiterium i elewacja pn. Stan z r. 1924.

339. Michaliszki, kościół parafialny. Wnętrze, widok w kierunku wsch. Stan z r. 1924.

340. Michaliszki, kościół parafialny. Wnętrze, widok w kierunku pd. wsch. Stan z r. 1999.

341. Michaliszki, kościół parafialny. Wnętrze, widok w kierunku pd. zach. Stan z r. 1924.

342. Michaliszki, kościół parafialny. Wnętrze, widok w kierunku pn. zach. Stan z r. 1999.

343. Michaliszki, kościół parafialny. Wnętrze, ściana pn. nawy. Stan z r. 1999.

344. Michaliszki, kościół parafialny. Balkon chóru muzycznego. Stan z r. 1999.

345. Michaliszki, kościół parafialny. Wnętrze kruchty.
Stan z r. 2000.

346. Michaliszki, kościół parafialny.
Kapitel pilastra w nawie.
Stan z r. 1996.

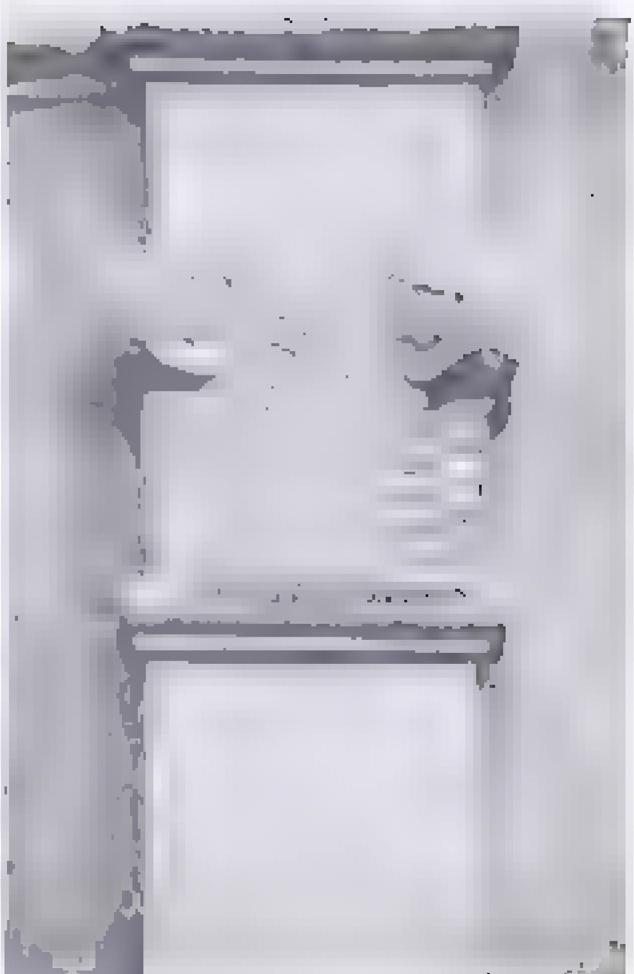

347. Michaliszki, kościół parafialny.
Kapitel pilastru w nawie.
Stan z r. 1996.

348. Michaliszki, kościół parafialny.
Ołtarz gł. Stan z r. 1921

349. Michaliszki, kościół parafialny. Ołtarz gł.
Stan z r. 1999.

350. Michaliszki, kościół parafialny. Ołtarz Matki Boskiej Różańcowej. Stan z r. 1999.

351. Michaliszki, kościół parafialny. Ołtarz św. Anny. Stan z r. 1999.

352. Michaliszki, kościół parafialny. Ołtarz św. Antoniego Padewskiego. Stan z r. 1999.

353. Michaliszki, kościół parafialny. Ołtarz św. Tadeusza. Stan z r. 1999.

354. Michaliszki, kościół parafialny. Ołtarz św. Augustyna. Stan z r. 1999.

355. Michaliszki, kościół parafialny. Ołtarz Niepokalanego Poczęcia Najśw. Marii Panny. Stan z r. 1999.

356. Michaliszki, kościół parafialny. Ołtarz św. Józefa.
Stan z r. 1999

357. Michaliszki, kościół parafialny. Ołtarz Św. Krzyża.
Stan z r. 1999.

358. Michaliszki, kościół parafialny. Ołtarz św. Anny i panneau Sakrament Chrztu. Stan z r. 1924.

359. Michaliszki, kościół parafialny. Panneau Sakrament Chrztu. Stan z r. 1999.

360. Michaliszki, kościół parafialny. Panneau Sakrament Pokuty. Stan z r. 1924.

361. Michaliszki, kościół parafialny. Panneau Sakrament Pokuty. Stan z r. 1996.

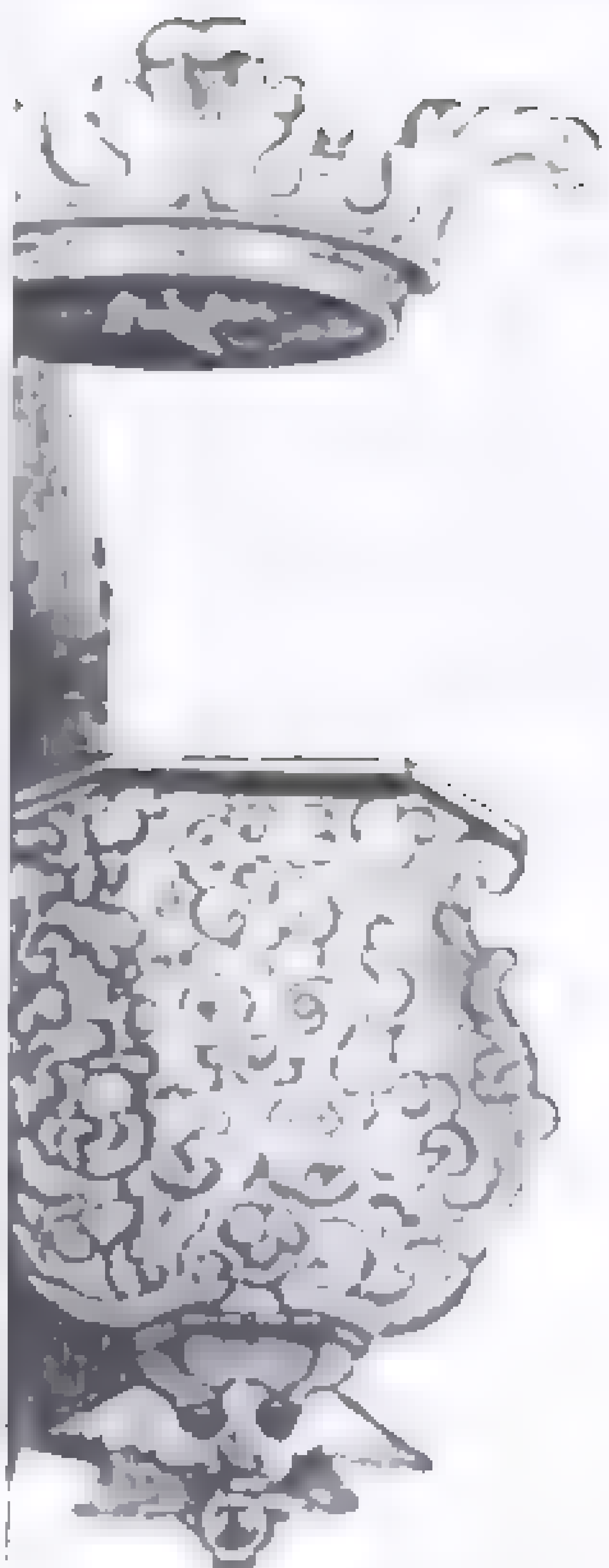

362. Michaliszki, kościół parafialny. Ambona. Rys. M. Januszkiewicz. 1857.

363. Michaliszki, kościół parafialny. Ambona. Stan z r. 1999.

364. Michaliszki, kościół parafialny. Korpus ambony. Stan z r. 1999.

365. Michaliszki, kościół parafialny. Korpus ambony, rzeźba orła z h. Strzemię. Stan z r. 1996.

366. Michaliszki, kościół parafialny.
Chrzcielnica. Stan z r. 1999.

367. Michaliszki, kościół parafialny.
Feretron. Stan z r. 1999.

368. Michaliszki, kościół parafialny. Epitafium Michała Brzostowskiego. Rys. M. Januszkiewicz, 1857.

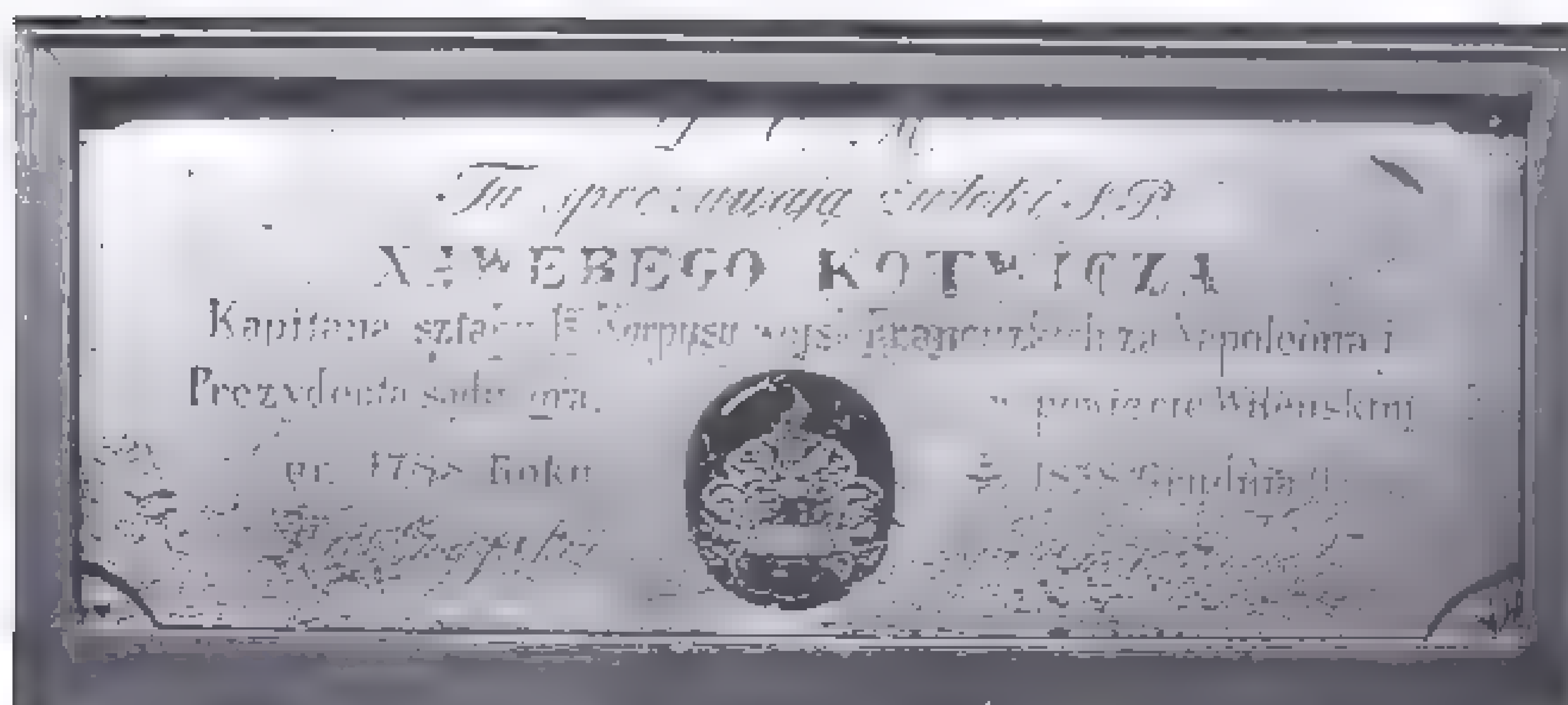

369. Michaliszki, kościół parafialny. Epitafium Ksawerego Kotwicza (antependium ołtarza Św. Krzyża). Stan z r. 1999.

370. Michaliszki, kościół parafialny. Epitafium Anny Kotwicz. Stan z r. 1999

371. Michaliszki, kościół parafialny. Epitafium Wincentego Kotwicza. Stan z r. 1999.

372. Michaliszki, kościół parafialny. Krata kaplicy św. Józefa. Stan z r. 1999.

373. Michaliszki, kościół parafialny. Obraz *Matka Boska Różańcowa*. Stan z r. 1996.

374. Michaliszki, kościół parafialny.
Obraz Św. *Anna Samotrzeć*.
Stan z r. 1996.

375. Michaliszki, kościół parafialny.
Obraz Św. *Juda Tadeusz*.
Stan z r. 1999.

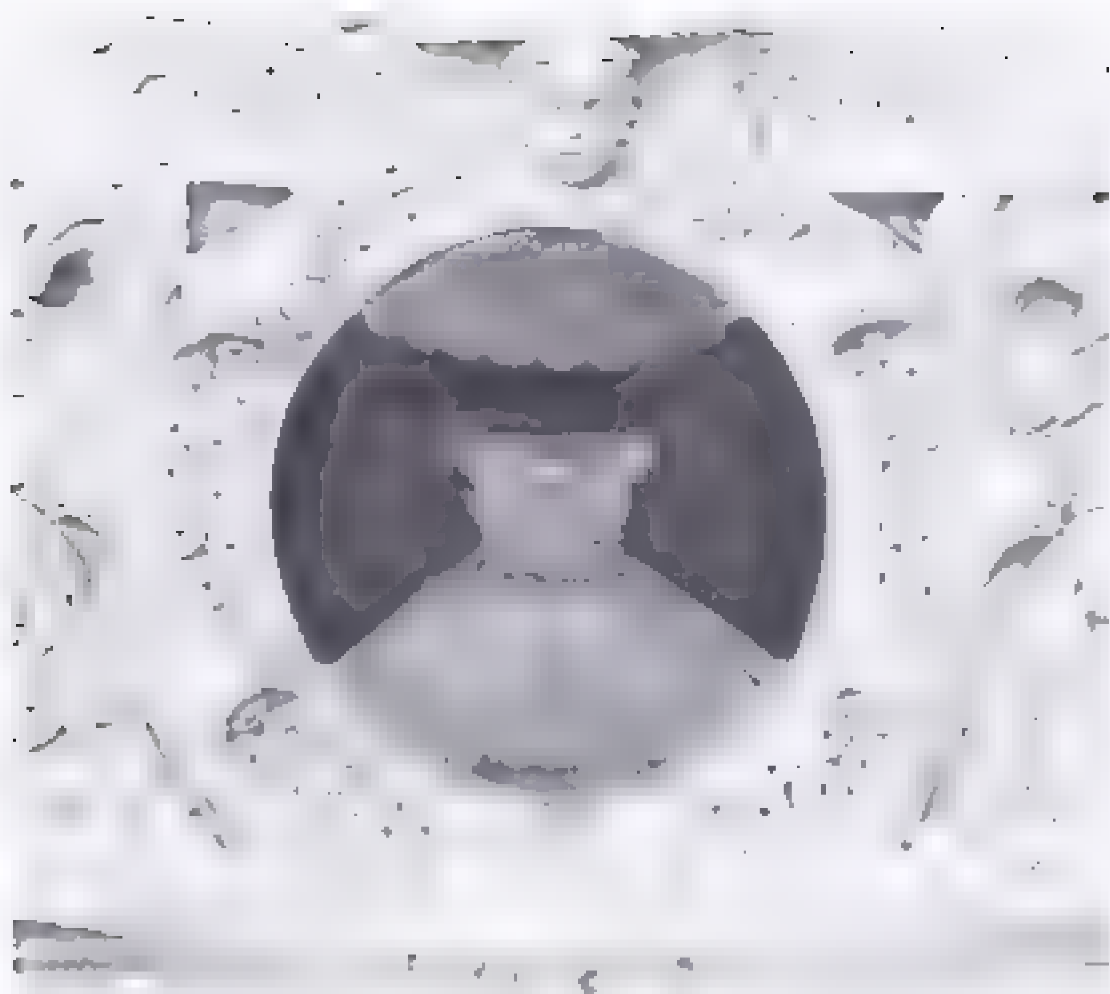

376. Michaliszki, kościół parafialny. *Arka Przymierza*, malowidło w ołtarzu Niepokalanego Poczęcia Najśw. Panny Marii. Stan z r. 1996.

377. Michaliszki, kościół parafialny. Antependium ołtarza Matki Boskiej Różańcowej. Stan z r. 1999.

378. Michaliszki, kościół parafialny. Obraz *Matka Boska Bolesna*. Stan z r. 1999.

379. Michaliszki, kościół parafialny. Obraz *Śmierć św. Józefa*. Stan z r. 1999.

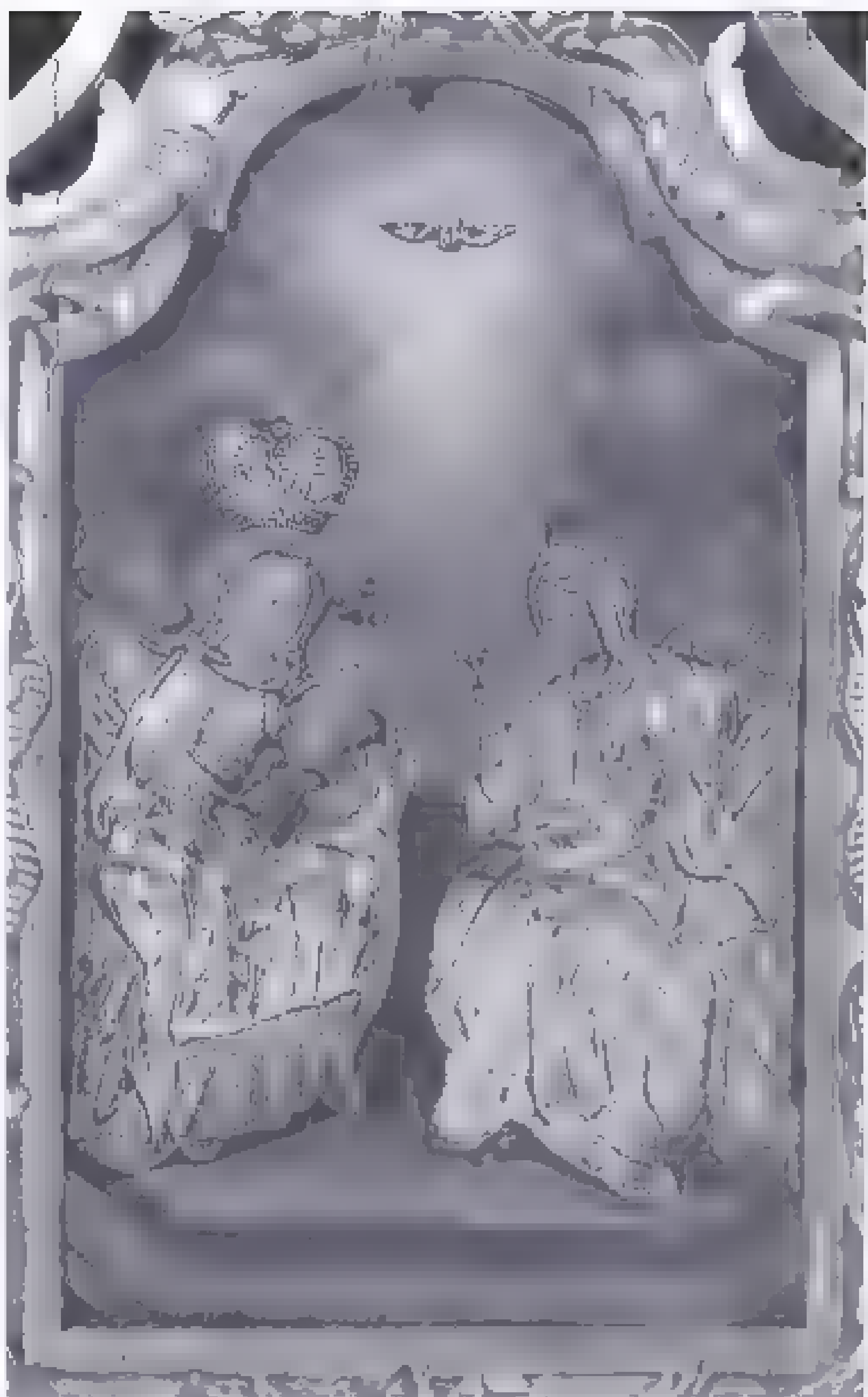

380. Michaliszki, kościół parafialny. Obraz *Św. Rodzina* w feretronie. Stan z r. 1999.

381. Michaliszki, kościół parafialny. Obraz *Matka Boska Różańcowa ze śś. Dominikiem i Katarzyną* w feretronie. Stan z r. 1999.

382. Michaliszki, kościół parafialny. Rzeźba *Św. Jan Chrzciciel* w ołtarzu gł. Stan z r. 1999.

383. Michaliszki, kościół parafialny. Rzeźba *Św. Łukasz* w ołtarzu gł. Stan z r. 1999.

384. Michaliszki, kościół parafialny. Rzeźba *Chrystus Ukrzyżowany* w ołtarzu gł. Stan z r. 1996.

385. Michaliszki, kościół parafialny. Rzeźba *Św. Augustyn* w ołtarzu gł. Stan z r. 1999.

386. Michaliszki, kościół parafialny. Rzeźba *Św. Augustyn* w ołtarzu bocznym. Stan z r. 1999.

387. Michaliszki, kościół parafialny. Rzeźba *Immaculata* w ołtarzu bocznym. Stan z r. 1999.

388. Michaliszki, kościół parafialny. Rzeźba *Chrystus i Magdalena* w panneau Sakrament Pokuty. Stan z r. 1999.

389. Michaliszki, kościół parafialny. Rzeźba *Chrzest Chrystusa* w panneau Sakrament Chrztu. Stan z r. 1999.

390. Michaliszki, kościół parafialny. Kartusz z inskrypcją w panneau Sakrament Pokuty. Stan z r. 1996.

391. Michaliszki, kościół parafialny. Maszkaron w obramieniu panneau Sakrament Pokuty. Stan z r. 1996.

392. Michaliszki, kościół parafialny. Rzeźba anioła w ołtarzu św. Anny. Stan z r. 1996.

393. Michaliszki, kościół parafialny. Fragment obramienia ołtarza św. Antoniego. Stan z r. 1999.

394. Michaliszki, kościół parafialny. Rzeźba *Św. Piotr*. Stan z r. 1996.

395. Michaliszki, kościół parafialny. Rzeźba *Św. Paweł*. Stan z r. 1999.

396. Michaliszki, kościół parafialny. Rzeźba *Św. Andrzej*. Stan z r. 1999.

397. Michaliszki, kościół parafialny. Rzeźba *Św. Juda Tadeusz* (z podpisem św. Filip) . Stan z r. 1999.

398. Michaliszki, kościół parafialny.
Rzeźba *Św. Jan Ewangelista*. Stan z r. 1999.

399. Michaliszki, kościół parafialny. Rzeźba *Św. Tomasz* (z podpisem św. Juda). Stan z r. 1999.

400. Michaliszki, kościół parafialny. Rzeźba *Św. Jakub St.* Stan z r. 1999.

401. Michaliszki, kościół parafialny. Rzeźba *Św. Filip* (z podpisem św. Mateusz). Stan z r. 1999.

402. Michaliszki, kościół parafialny. Rzeźba Św. *Bartłomiej*. Stan z r. 1999.

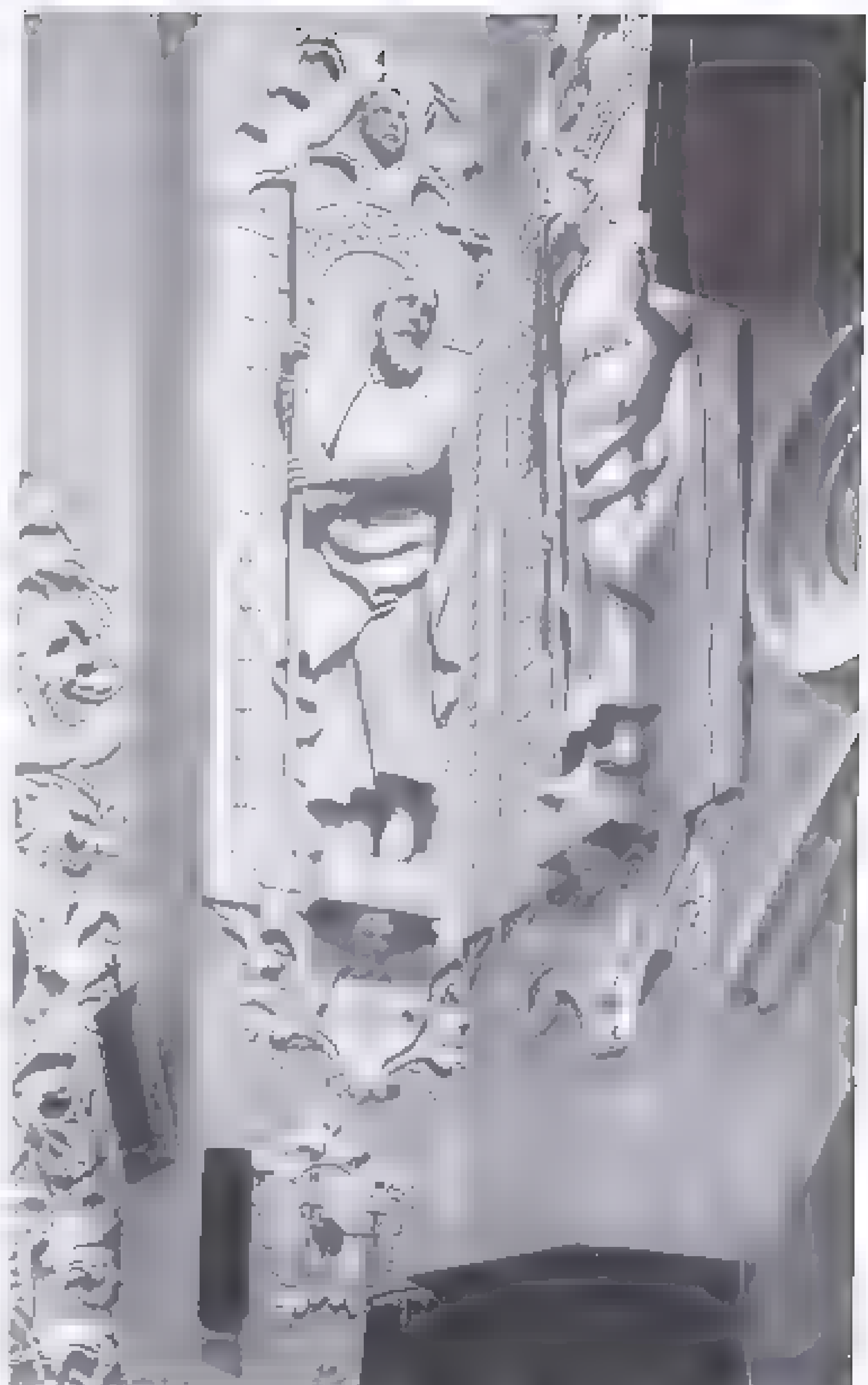

403. Michaliszki, kościół parafialny. Rzeźba Św. *Mateusz* (z podpisem św. Jakub Mł.). Stan z r. 1999.

404. Michaliszki, kościół parafialny. Rzeźba *Św. Szymon*. Stan z r. 1999.

405. Michaliszki, kościół parafialny. Rzeźba *Św. Jakub Ml.* (z podpisem św. Jakub St.). Stan z r. 1999.

406. Michaliszki, kościół parafialny. Rzeźba *Św. Szczepan*. Stan z r. 1999.

407. Michaliszki, kościół parafialny. Rzeźba *Św. Wawrzyniec*. Stan z r. 1999.

408. Michaliszki, kościół parafialny. Konsola rzeźby św. Piotra. Stan z r. 1999.

409. Michaliszki. kościół parafialny. Konsola rzeźby św. Andrzeja. Stan z r. 1999.

410. Michaliszki, kościół parafialny. Konsola rzeźby św. Jana Ewangelisty. Stan z r. 1999.

411. Michaliszki, kościół parafialny. Konsola rzeźby św. Tomasza (z podpisem św. Juda). Stan z r. 1999.

412. Michaliszki, kościół parafialny. Konsola rzeźby św. Jakuba Mł. (z podpisem św. Jakub St.). Stan z r. 1999.

413. Michaliszki, kościół parafialny. Konsola rzeźby św. Filipa (z podpisem św. Mateusz). Stan z r. 1999.

414. Michaliszki, kościół parafialny. Konsola rzeźby św. Bartłomieja. Stan z r. 1999.

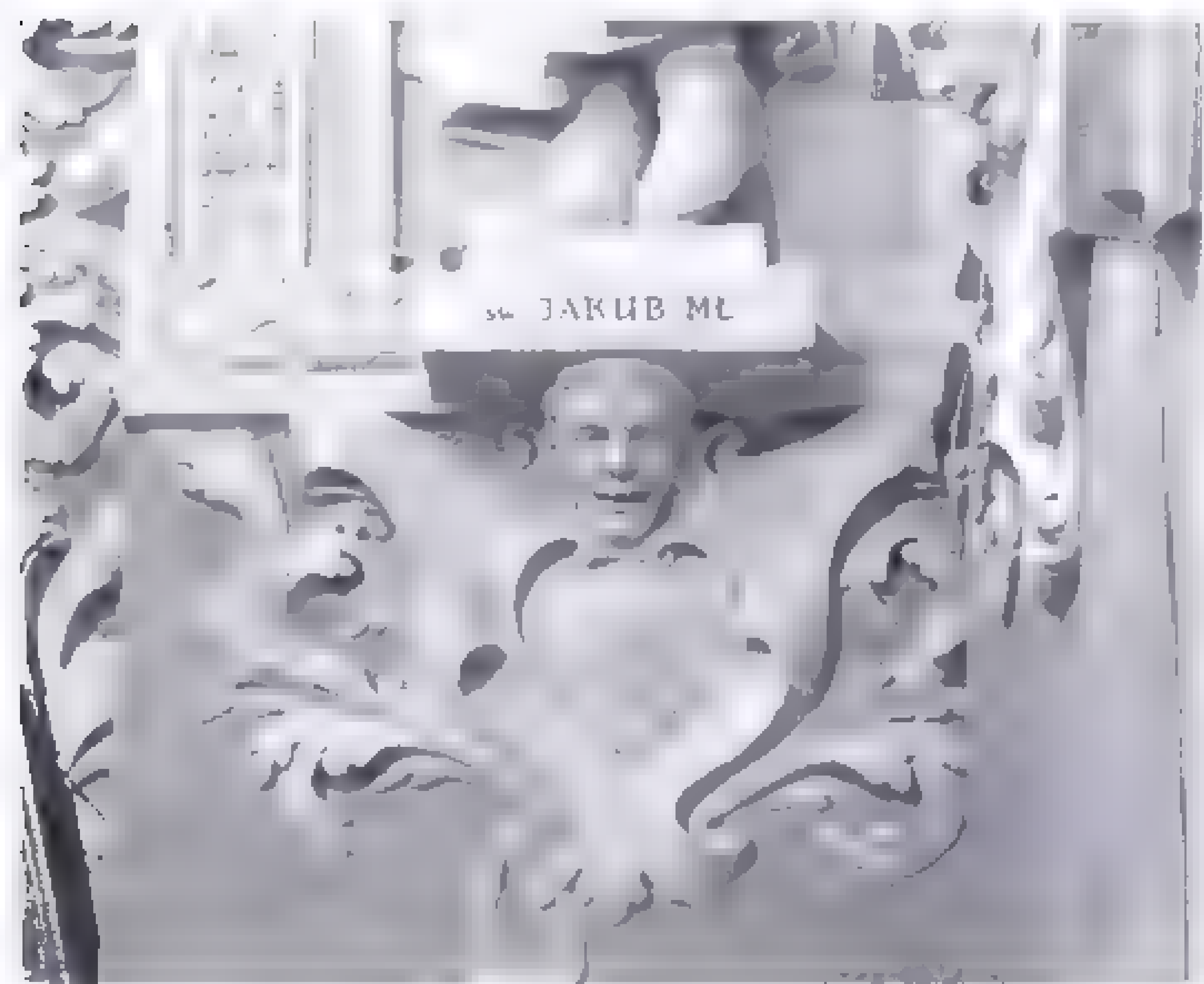

415. Michaliszki, kościół parafialny. Konsola rzeźby św. Mateusza (z podpisem św. Jakub Mł.). Stan z r. 1999.

416. Michaliszki, kościół parafialny. Supraporta nad wejściem do zakrystii. Stan z r. 1924.

417. Michaliszki, kościół parafialny. Supraporta nad wejściem do zakrystii. Stan z r. 1999.

418. Michaliszki, kościół parafialny. Supraporta nad wejściem do skarbczyka. Stan z r. 1999.

419. Michaliszki, kościół parafialny. Rzeźby orłów, podstawa relikwiarza. Stan z r. 1999.

420. Michaliszki, kościół parafialny.
Rzeźba *Chrystus Nazareński*. Stan z r. 1999.

421. Michaliszki, kościół parafialny.
Rzeźba *Chrystus Ukrzyżowany* w kruchcie. Stan z r. 1999.

422. Michaliszki, kościół parafialny.
Rzeźba Św. Franciszek (?). Stan z r. 1996.

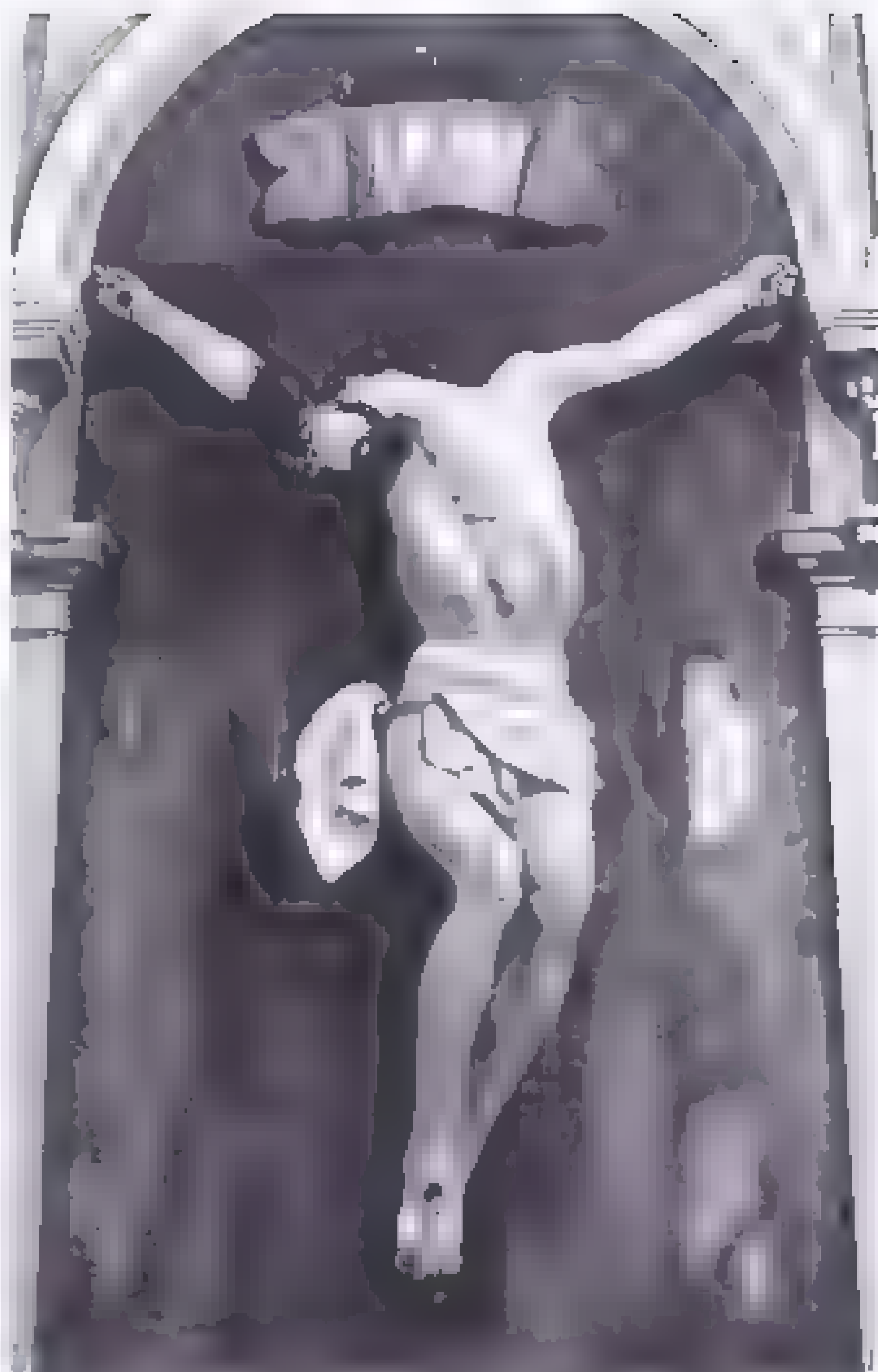

423. Michaliszki, kościół parafialny.
Rzeźba *Chrystus Ukrzyżowany* w ołtarzu bocznym.
Stan z r. 1999.

424. Michaliszki, kościół parafialny.
Rzeźba *Św. Stanisław Kostka*. Stan z r. 1996.

425. Michaliszki, kościół parafialny. Monstrancja. Stan z r. 1999.

426. Michaliszki, kościół parafialny. Kielich. Stan z r. 1999.

427. Michaliszki, kościół parafialny.
Kielich. Stan z r. 1999.

428. Michaliszki, kościół parafialny.
Kielich. Stan z r. 1999.

429. Michaliszki, kościół parafialny. Puszka. Stan z r. 1999.

430. Michaliszki, kościół parafialny. Relikwiarz. Stan z r. 1999.

431. Michaliszki, kościół parafialny. Ampułka.
Stan z r. 1999.

432. Michaliszki, kościół parafialny. Łódka na kadzidło.
Stan z r. 1999.

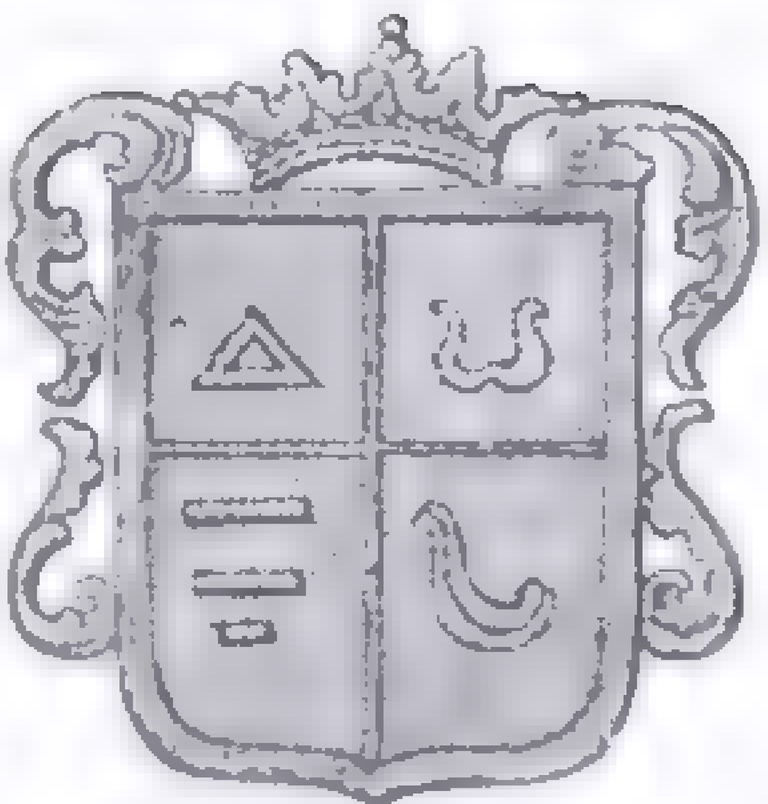

433. Michaliszki, kościół parafialny. Herb Cypriana Pawła Brzostowskiego na dzwonie. Rys. M. Januszkiewicz, 1857.

434. Michaliszki, kościół parafialny. Plakieta na dzwonie. Rys. M. Januszkiewicz, 1857.

ELENCHUS Baptisator

435. Michaliszki, kościół parafialny. Karta tytułowa księgi chrztów. Stan z r. 1999.

436. Michaliszki, kościół parafialny. Nagrobek Stefanii z Żebrowskich Żongołłowiczowej na cmentarzu kościelnym. Stan z r. 1999.

437. Michaliszki, kaplica cmentarna. Fasada. Stan z r. 1999.

438. Michaliszki, bramka cmentarza parafialnego. Stan z r. 1999.

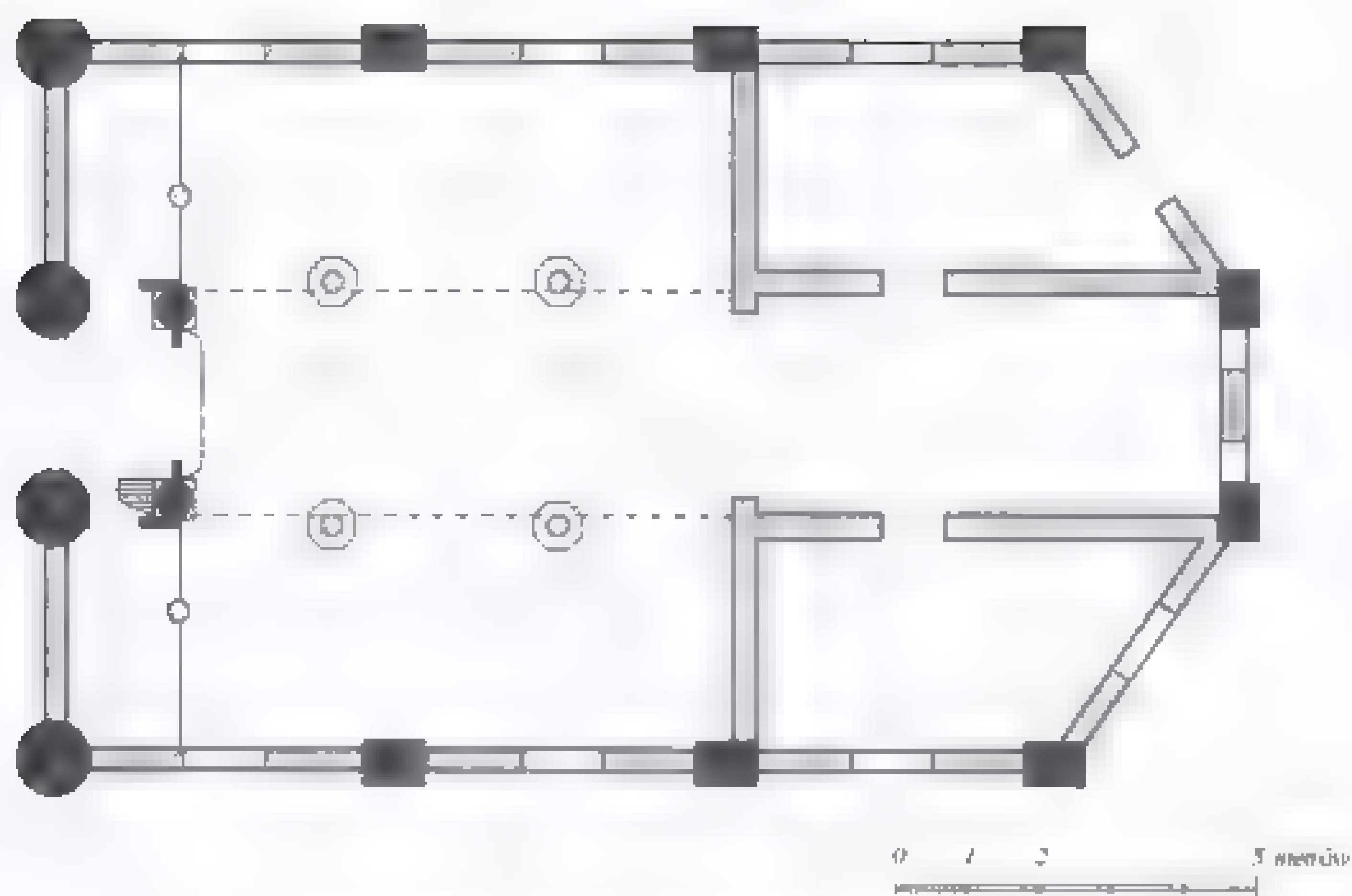

439. Nieciecz, kościół parafialny. Rzut poziomy.

440. Nieciecz kościół parafialny. Widok pd. zach. Stan z r. 2003.

441. Nieciecz, kościół parafialny. Widok od zach. Stan z r. 2003.

442. Nieciecz, kościół parafialny. Widok od pd. wsch. Stan z r. 2003.

443. Nieciecz, kościół parafialny. Wnętrze w kierunku wsch. Stan z r. 2003.

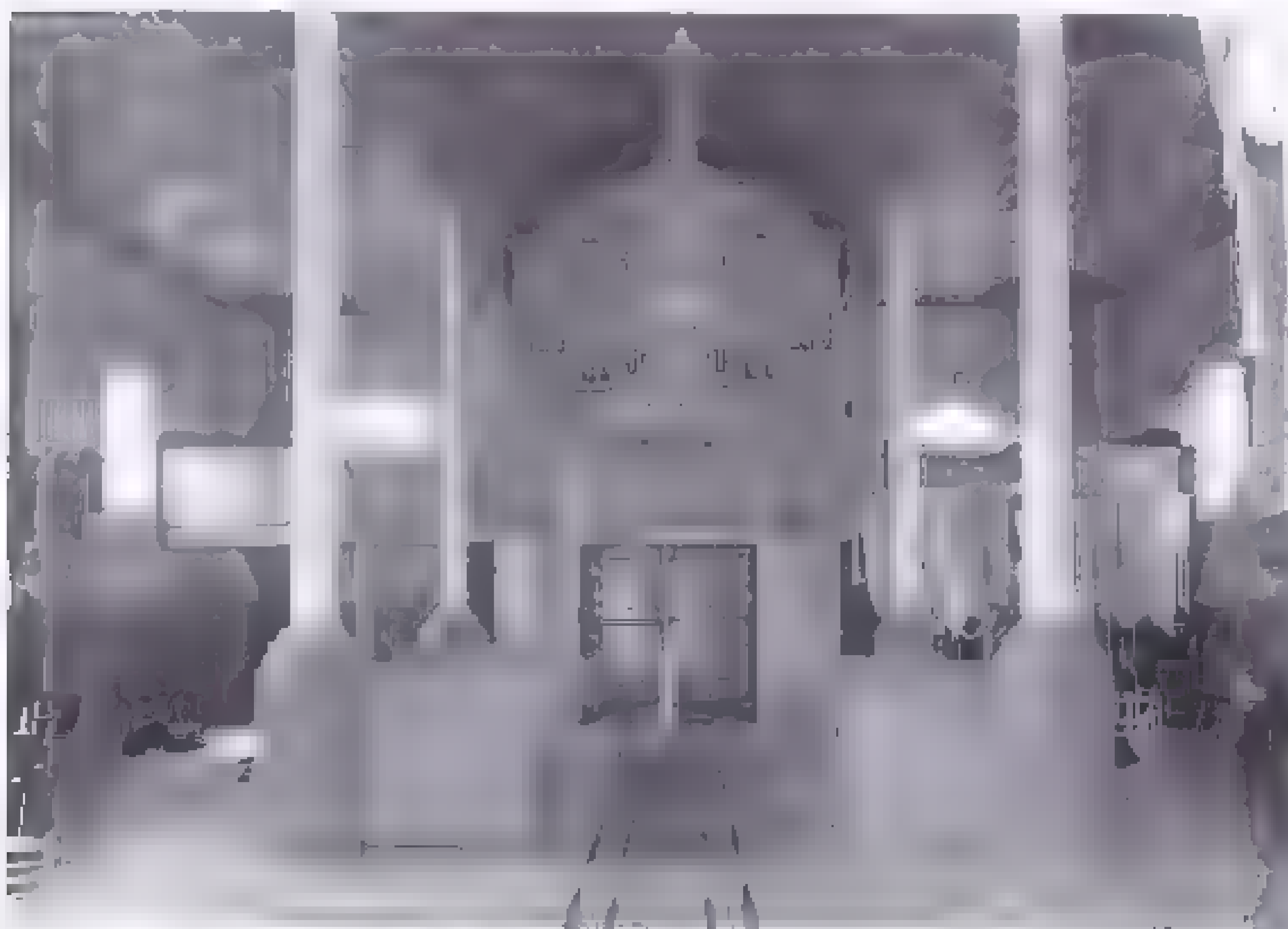

444. Nieciecz, kościół parafialny. Wnętrze w kierunku zach. Stan z r. 2003.

445. Nieciecz, kościół parafialny. Tabernakulum ołtarza gł. Stan z r. 2003.

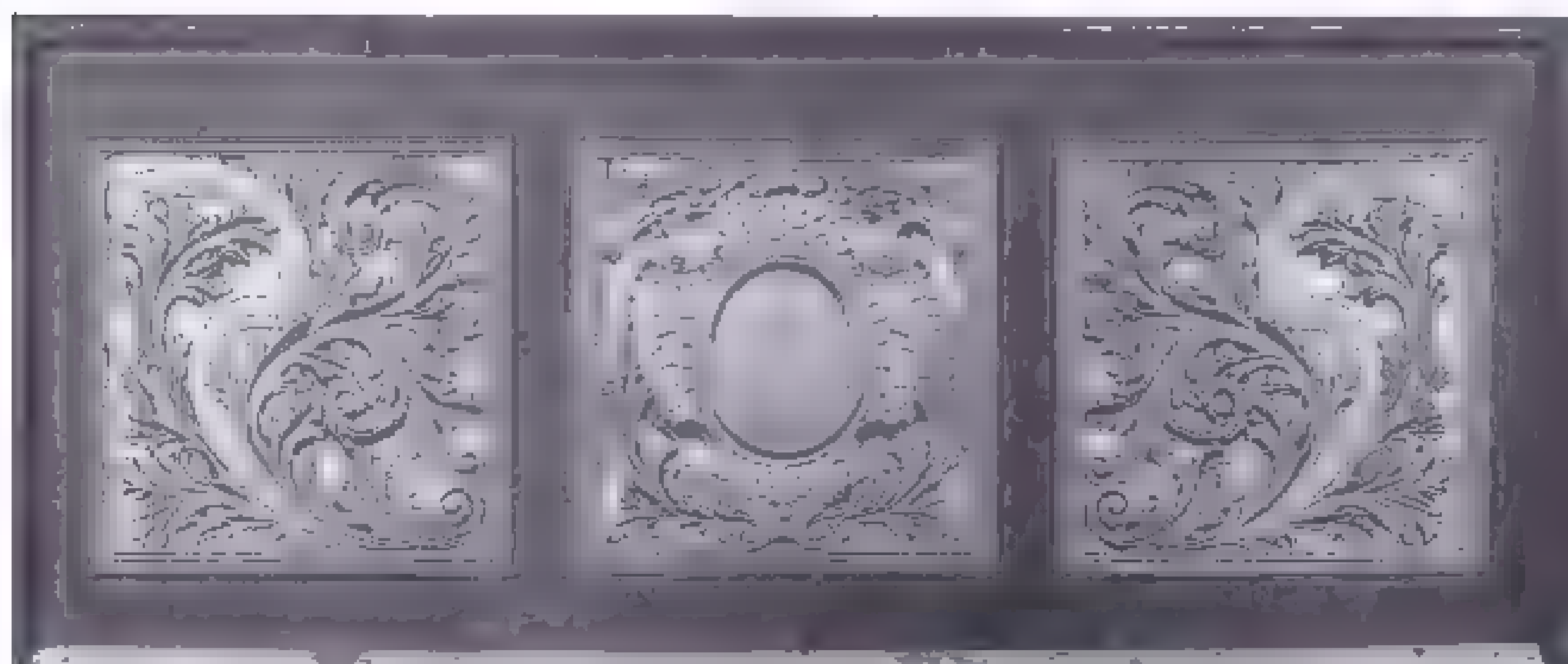

446. Nieciecz, kościół parafialny. Antependium ołtarza gł. Stan z r. 2003.

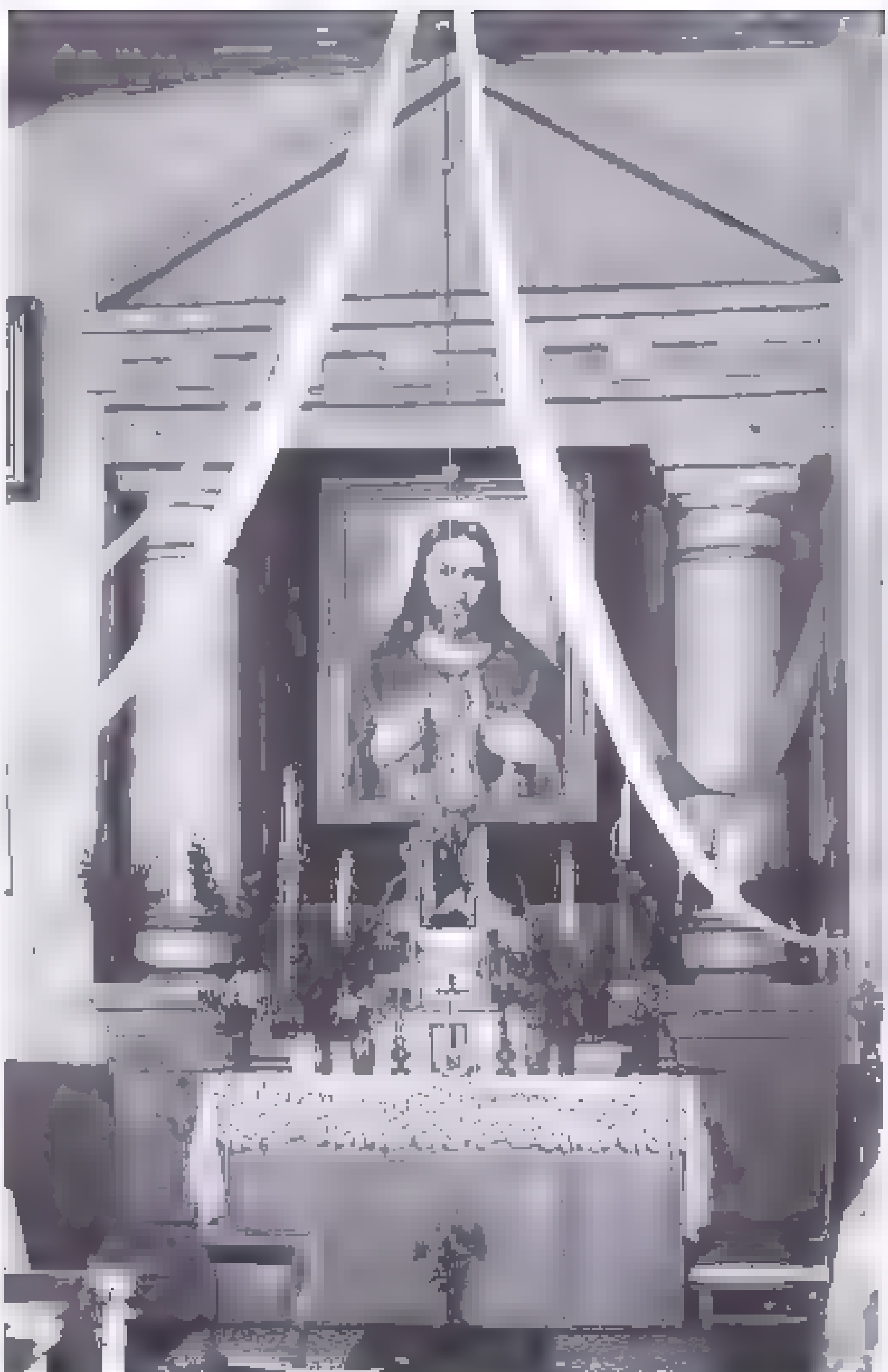

447. Nieciecz, kościół parafialny. Ołtarz boczny pd.
Stan z r. 1995.

448. Nieciecz, kościół parafialny. Tabernakulum ołtarza bocznego pd.
Stan z r. 2003.

449. Nieciecz, kościół parafialny. Tabernakulum.
Stan z r. 1995.

450. Nieciecz, kościół parafialny. Ambona.
Stan z r. 2003.

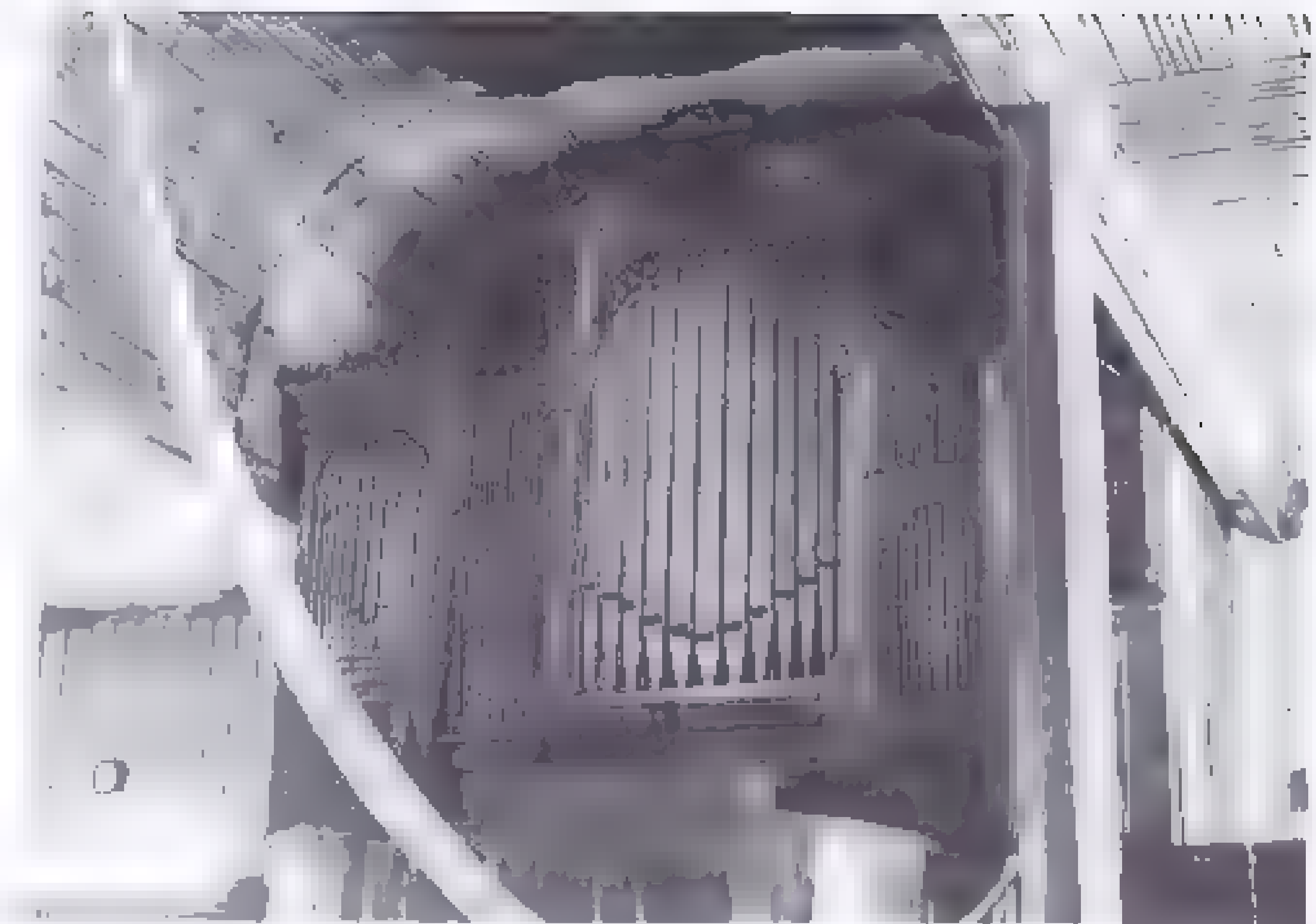

451. Nieciecz, kościół parafialny. Organy.
Stan z r. 1995.

452. Nieciecz, kościół parafialny. Konfesjonał.
Stan z r. 1995.

453. Nieciecz, kościół parafialny
Feretron. Stan z r. 1995.

454. Nieciecz, kościół parafialny.
Feretron. Stan z r. 1995.

455. Nieciecz, kościół parafialny. Obraz
Stygmatyzacja św. Katarzyny Sieneńskiej. Stan z r. 1995.

456. Nieciecz, kościół parafialny. Obraz
Matka Boska z Dzieciątkiem. Stan z r. 2003.

457. Nieciecz, kościół parafialny. Obraz *Matka Boska Białynicka*. Stan z r. 1995.

458. Nieciecz, kościół parafialny. Obraz *Archanioł Michał*. Stan z r. 2003.

459. Nieciecz, kościół parafialny. Rzeźba *Chrystus Ukrzyżowany*. Stan z r. 1995.

460. Nieciecz, kościół parafialny. Rzeźba *Chrystus Ukrzyżowany*. Stan z r. 1995.

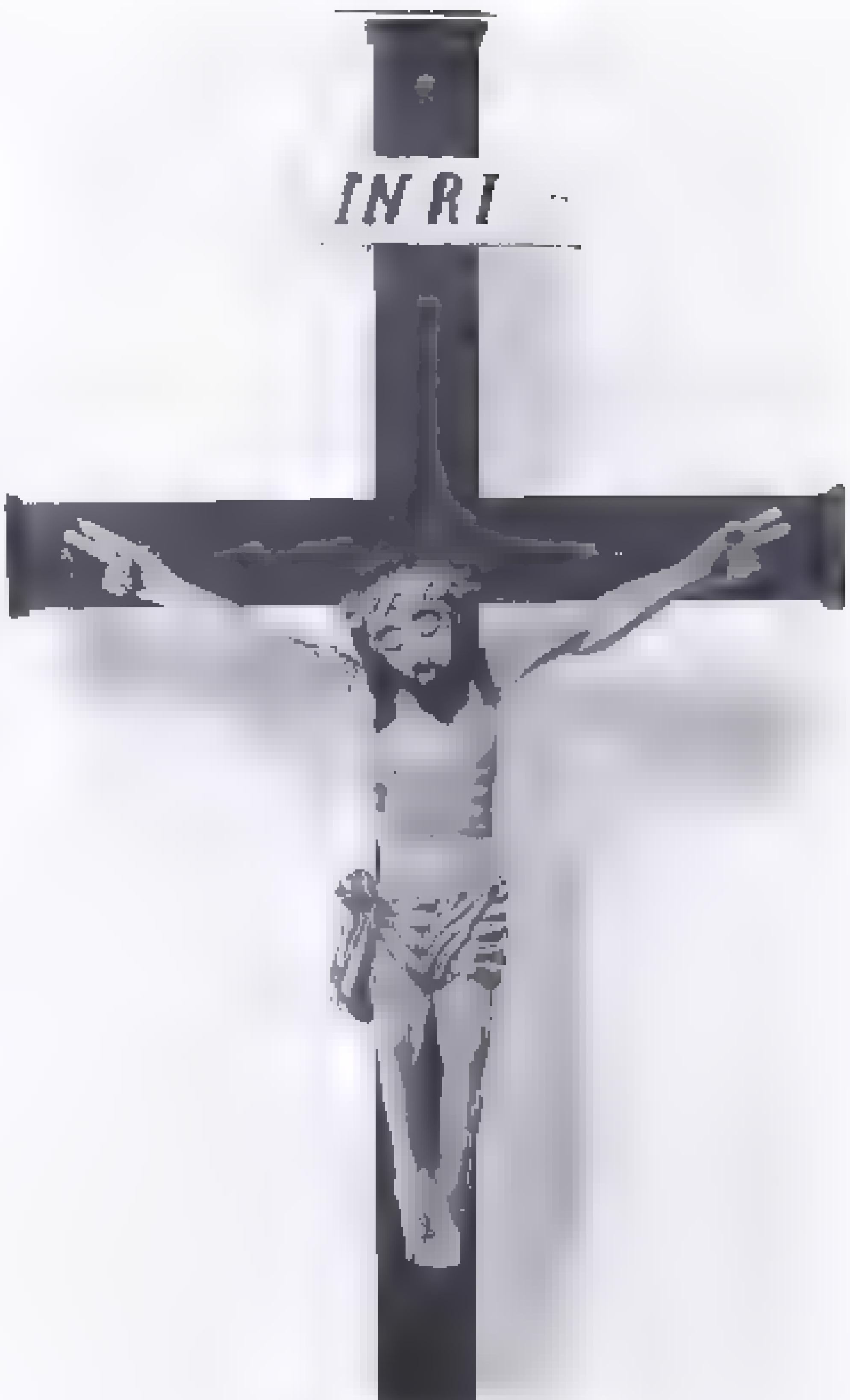

461. Nieciecz, kościół parafialny. Rzeźba *Chrystus Ukrzyżowany*. Stan z r. 1995.

462. Nieciecz, kościół parafialny. Rzeźba *Chrystus Ukrzyżowany*. Stan z r. 1995.

463. Nieciecz, kościół parafialny. Rzeźba *Chrystus Ukrzyżowany*. Stan z r. 1995.

464. Nieciecz, kościół parafialny. Rzeźba *Chrystus Ukrzyżowany*. Stan z r. 1995.

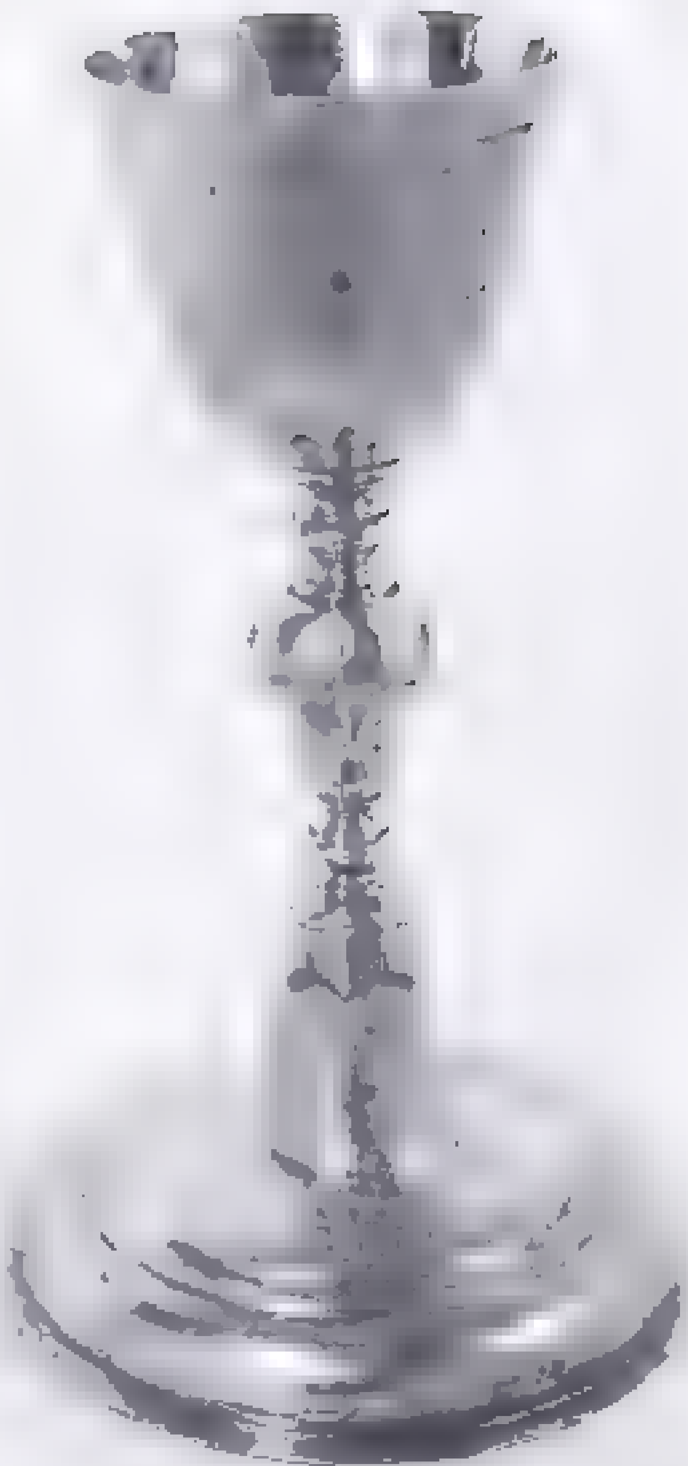

465. Nieciecz, kościół parafialny. Kielich.
Stan z r. 1995.

466. Nieciecz, kościół parafialny. Kielich.
Stan z r. 1995.

467. Nieciecz, kościół parafialny.
Kielich, fragment stopy
z herbem Kałuszewskich.
Stan z r. 1995

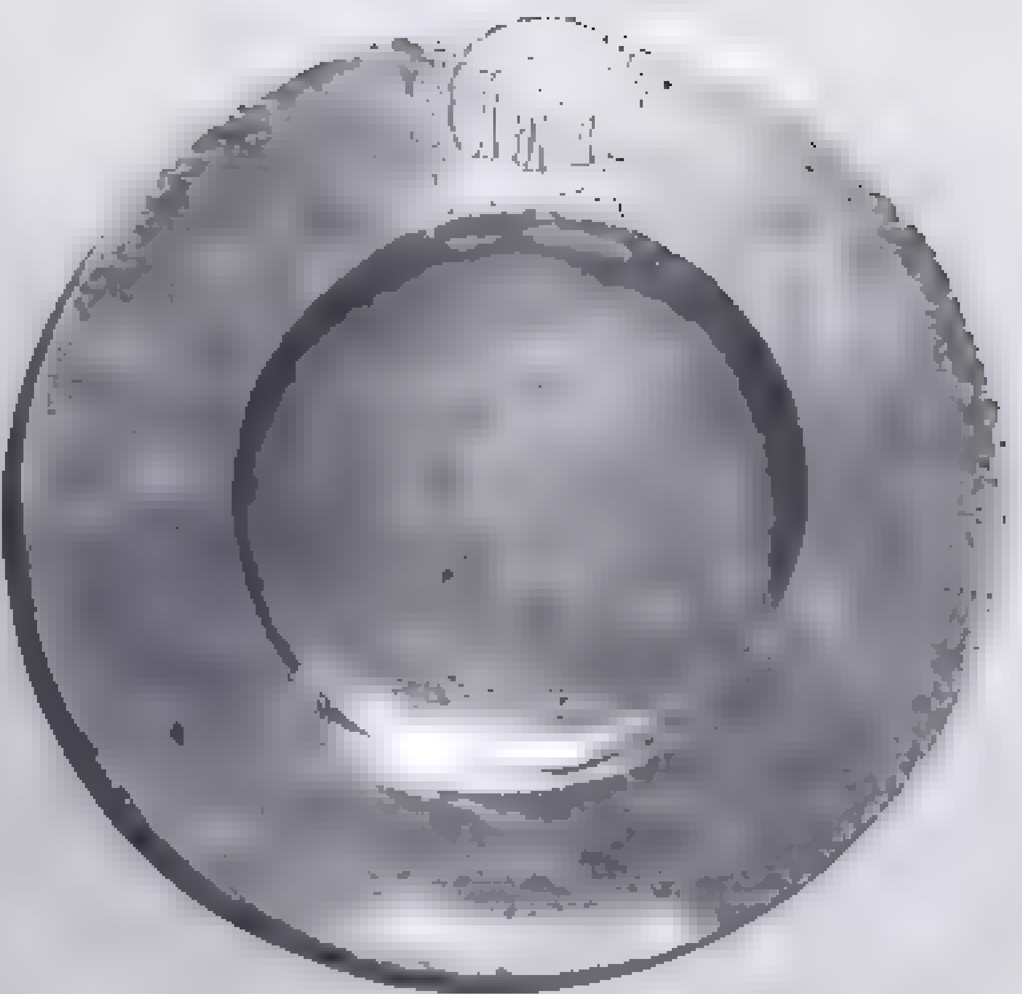

468. Nieciecz, kościół parafialny. Patena.
Stan z r. 2003.

469. Nieciecz, kościół parafialny. Patena.
Stan z r. 2003.

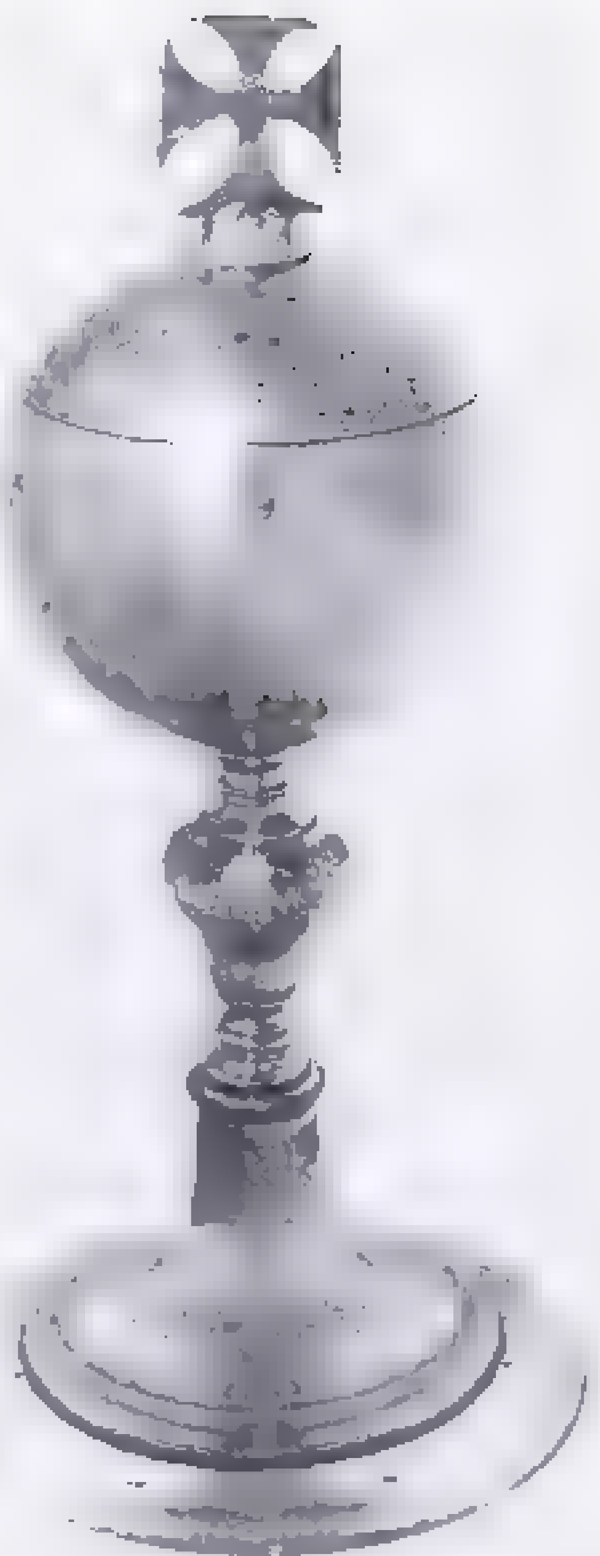

470. Nieciecz, kościół parafialny. Puszka.
Stan z r. 1995.

471. Nieciecz, kościół parafialny. Relikwiarz.
Stan z r. 1995.

472. Nieciecz, kościół parafialny. Relikwiarz.
Stan z r. 2003.

473. Nieciecz, kościół parafialny. Krzyż ołtarzowy. Stan z r. 2003.

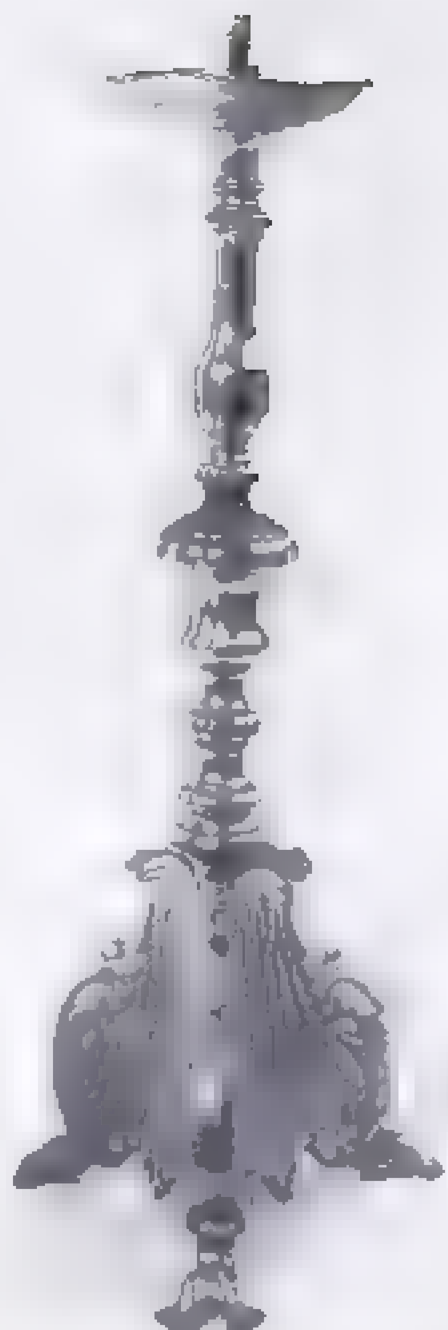

474. Nieciecz, kościół parafialny. Świecznik. Stan z r. 1995.

475. Nieciecz, kościół parafialny. Świecznik. Stan z r. 2003.

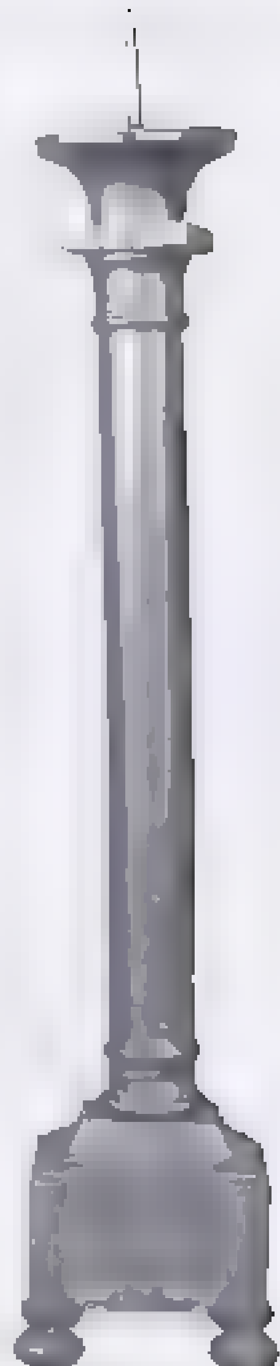

476. Nieciecz, kościół parafialny. Świecznik. Stan z r. 2003.

477. Nieciecz, kościół parafialny.
Świecznik. Stan z r. 2003.

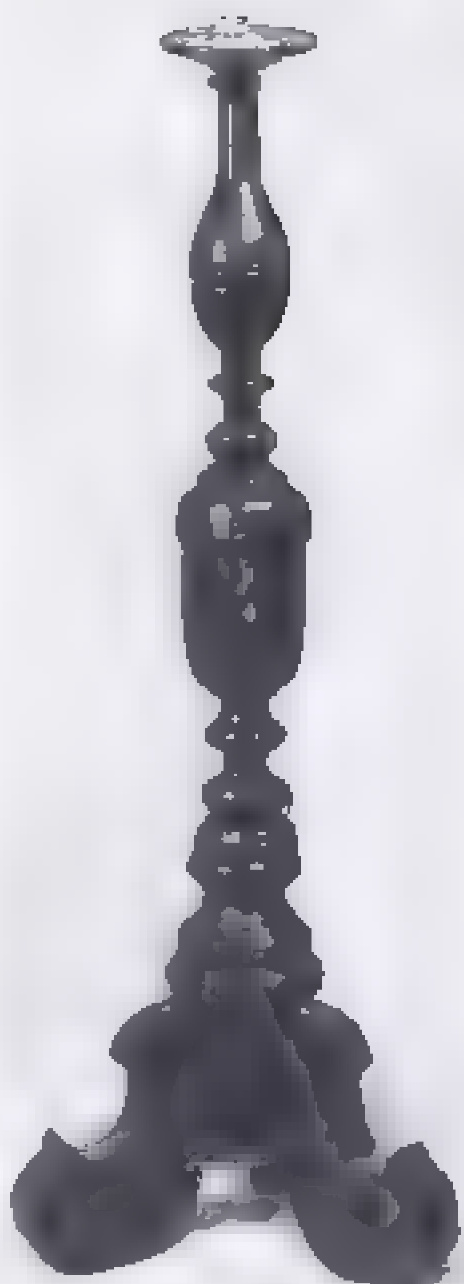

478. Nieciecz, kościół parafialny.
Świecznik.
Stan z r. 2003.

479. Nieciecz, kościół parafialny.
Świecznik do katafalku.
Stan z r. 2003.

480. Nieciecz, kościół parafialny.
Świecznik do katafalku.
Stan z r. 2003.

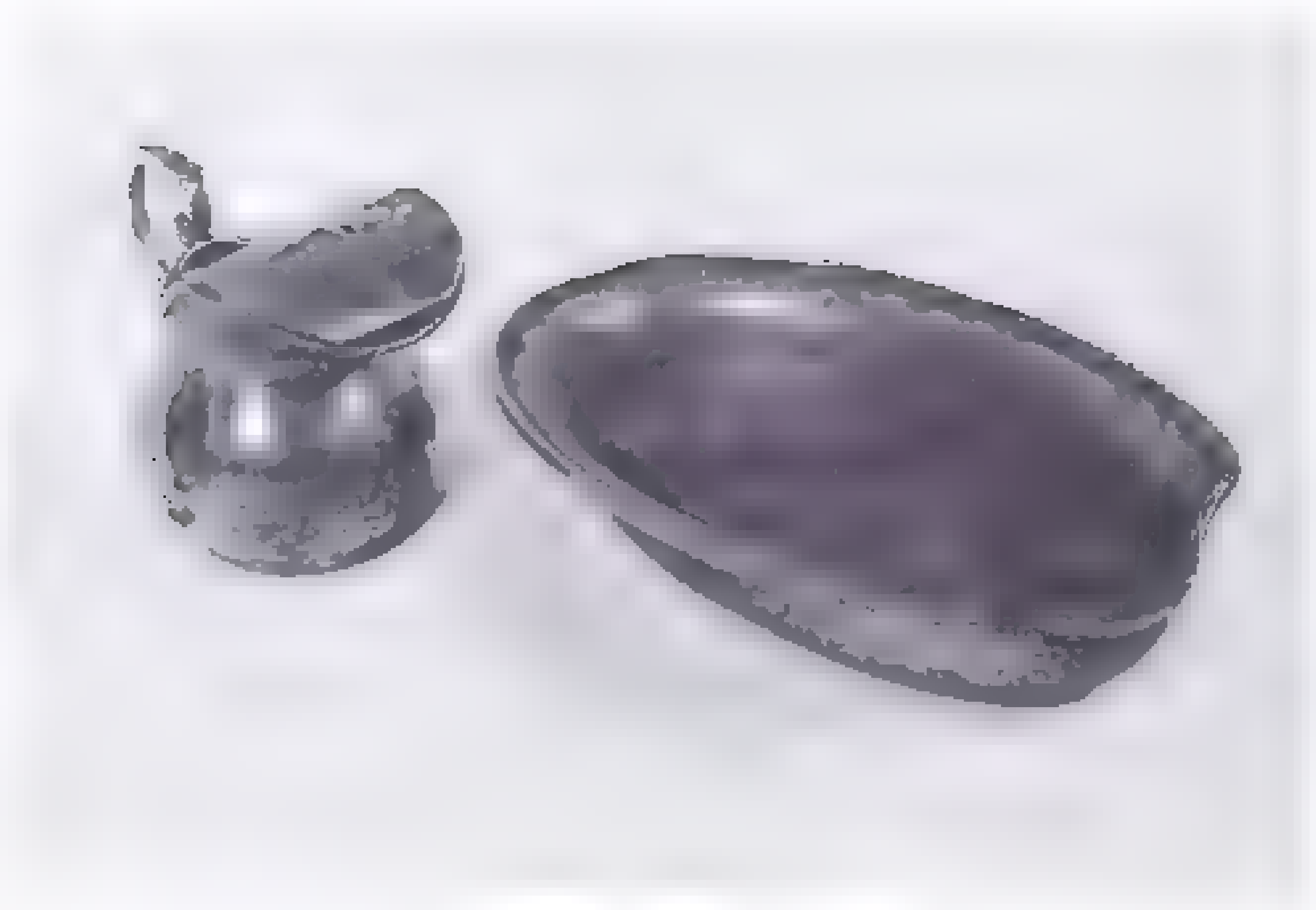

481. Nieciecz, kościół parafialny.
Ampułka i naczynie chrzcielne. Stan z r. 1995.

482. Nieciecz, kościół parafialny.
Trybularz. Stan z r. 2003.

483. Nieciecz, kościół parafialny.
Łódka. Stan z r. 1995.

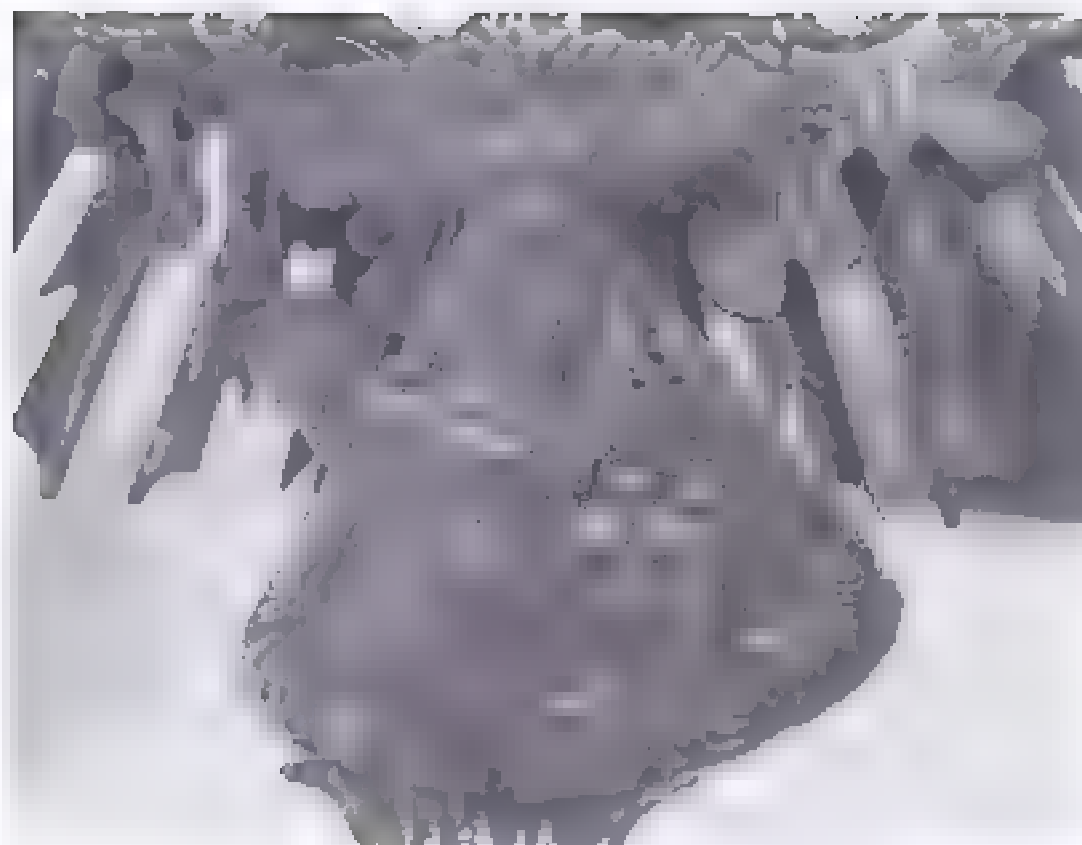

484. Nieciecz, kościół parafialny.
Relikwiarz, plakieta z przedstawieniem *Piety*.
Stan z r. 1995.

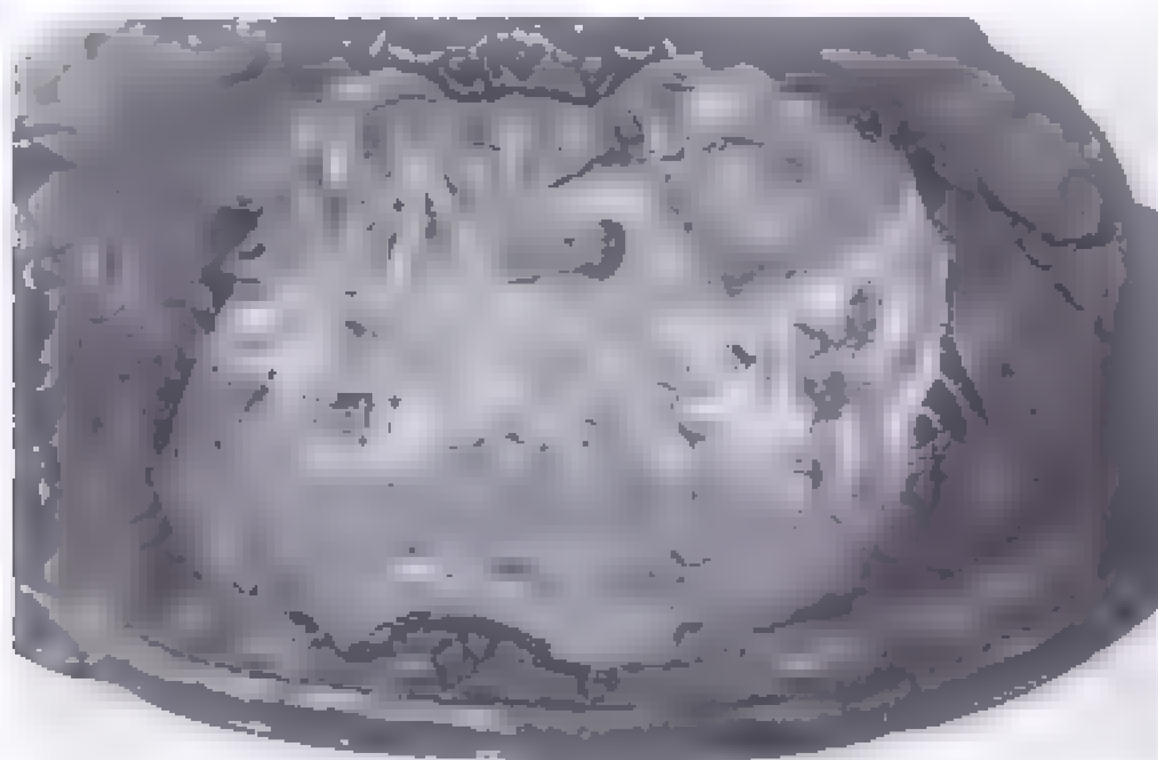

485. Nieciecz, kościół parafialny.
Relikwiarz, plakieta z herbami
Lis i Trąby. Stan z r. 1995.

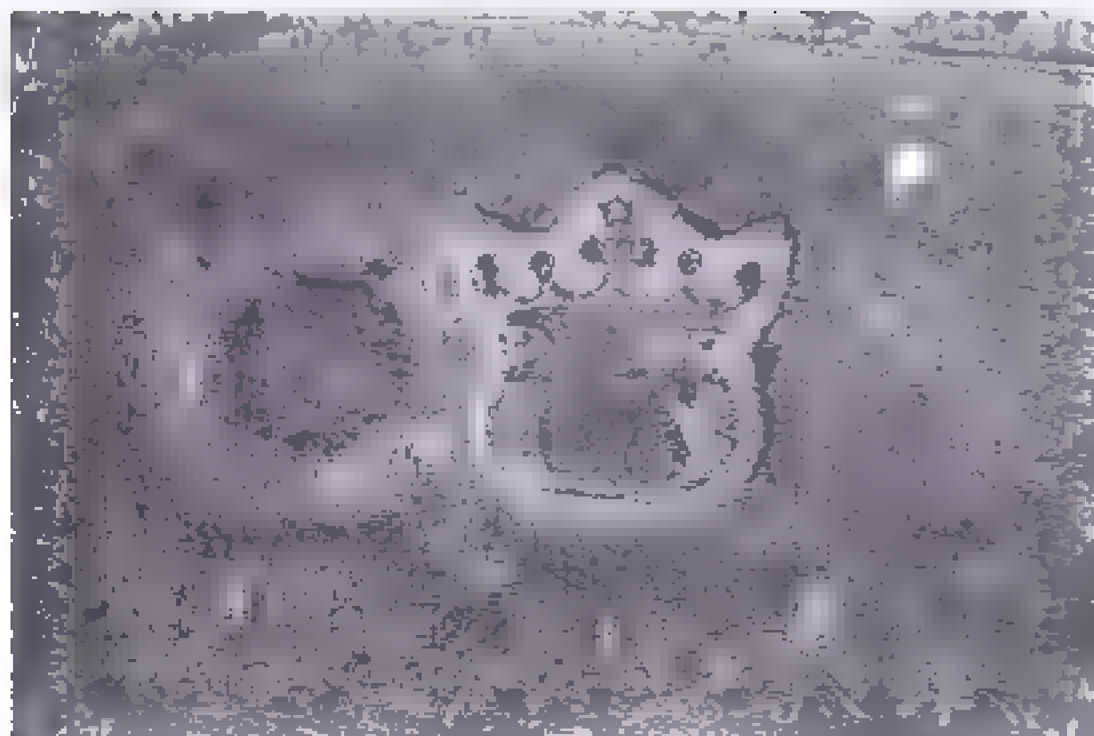

486. Nieciecz, kościół parafialny.
Cecha konwisarska z lavabo.
Stan z r. 1995.

487. Nieciecz, kościół parafialny. Ornat biały.
Stan z r. 2003.

488. Nieciecz, kościół parafialny. Ornat czerwony.
Stan z r. 2003.

489. Niecieez, kościół parafialny. Chorągiew procesyjna.
Stan z r. 1995.

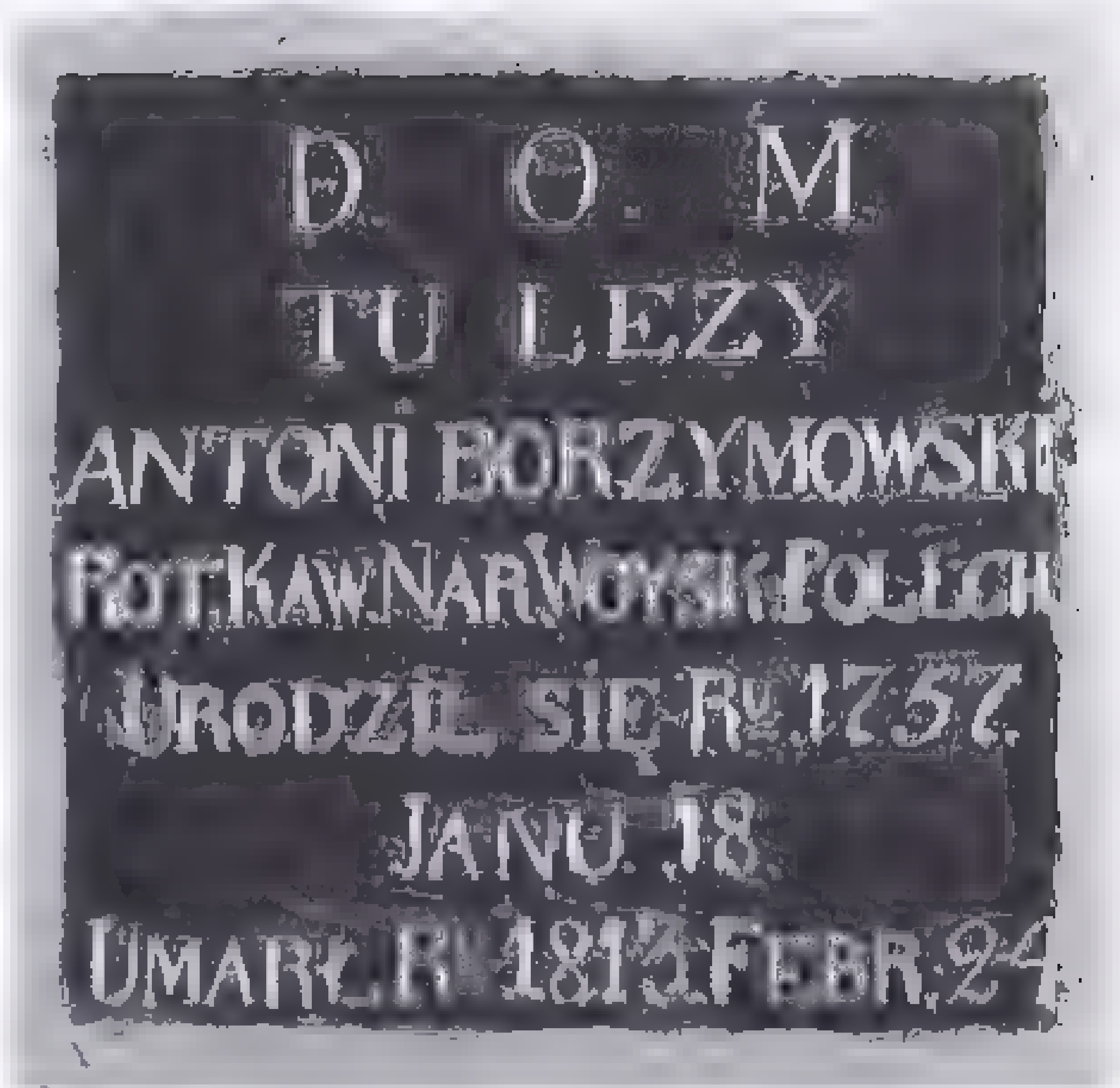

490. Niecieez, kościół parafialny. Tablica epitafijna
Antoniego Borzymowskiego. Stan z r. 2003.

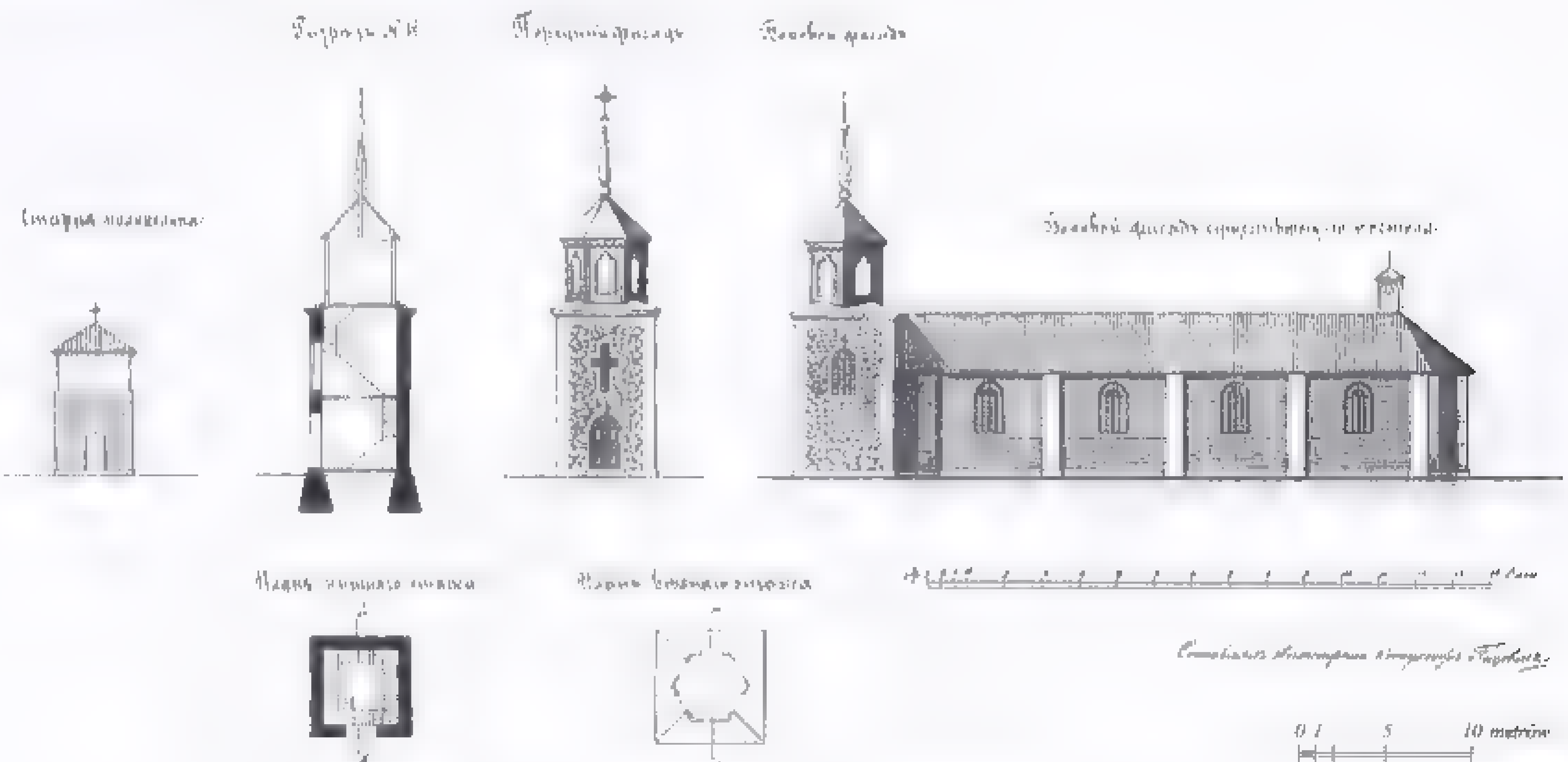

491. Nieciecz, projekt dzwonnicy (niezrealizowany), 1887.

492. Nieciecz, dzwonnica. Widok od pd. wsch.
Stan z r. 2003.

493. Nieciecz, dzwonnica. Dzwon.
Stan z r. 2003.

494. Raduń, kościół parafialny. Plan sytuacyjny i projekt autorstwa J. Borowskiego. 1928.

495. Raduń, kościół parafialny. Widok od pd. Stan z r. 1997.

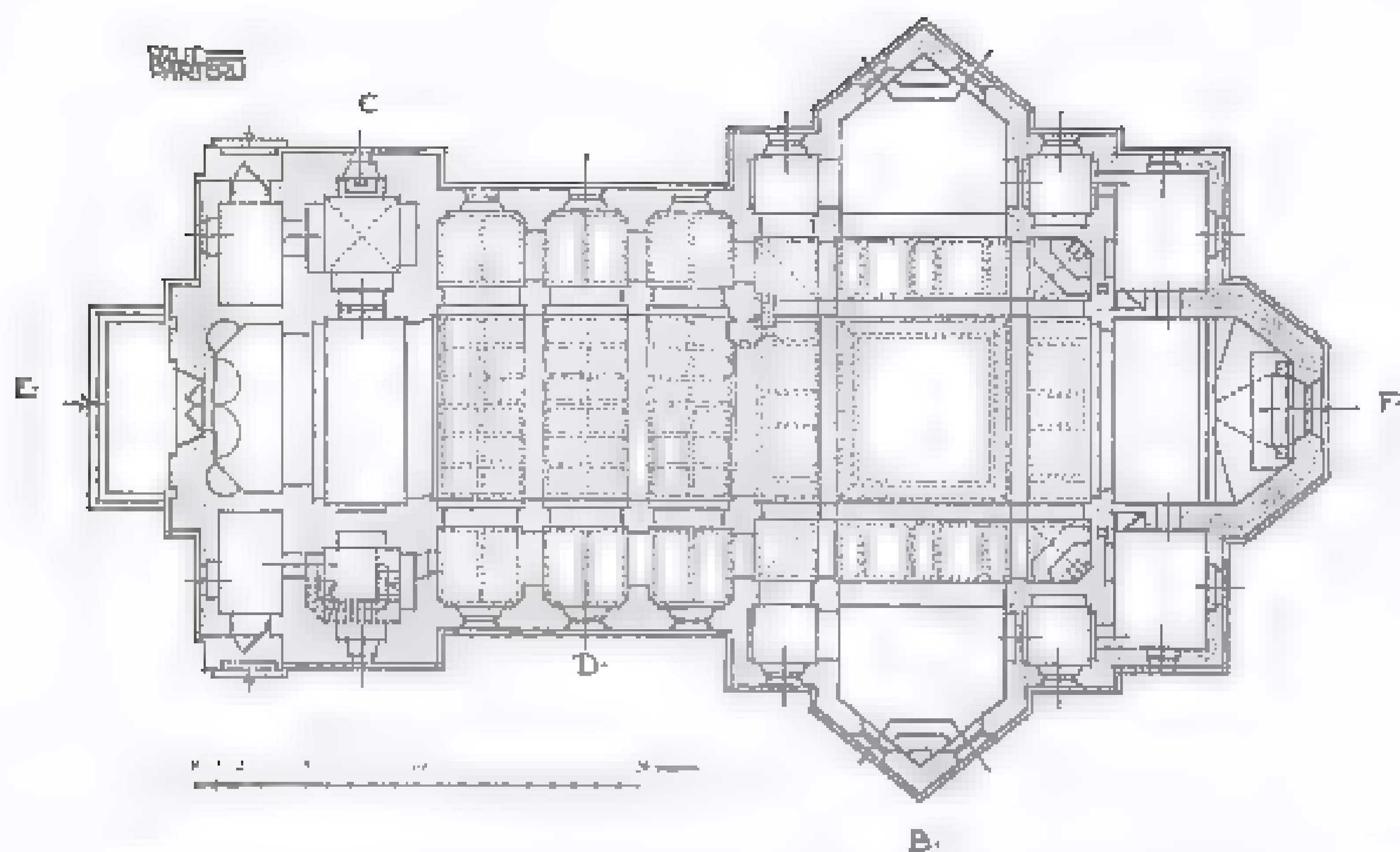

496. Raduń, kościół parafialny. Projekt autorstwa J. Borowskiego, 1928. Rzut poziomy.

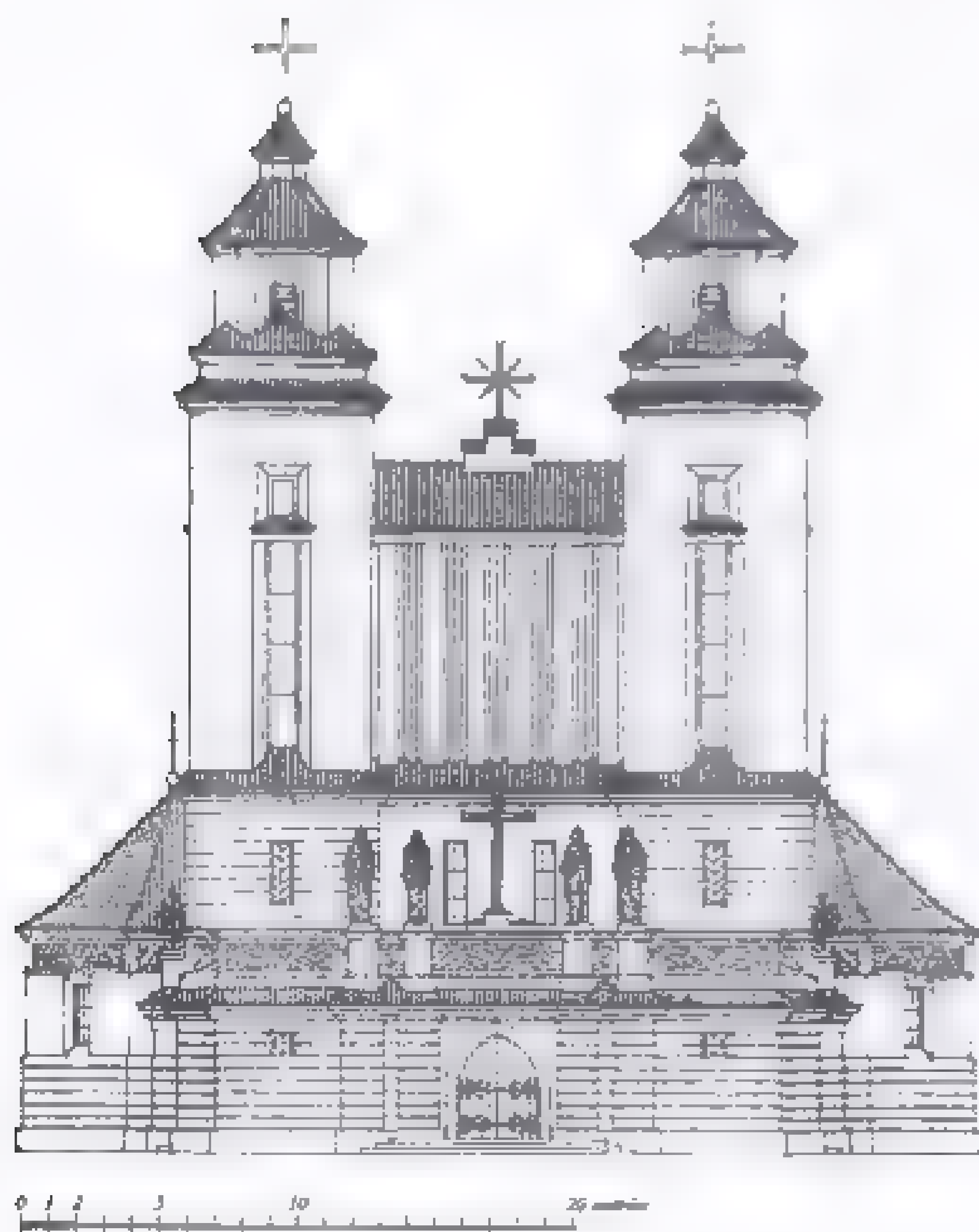

497. Raduń, kościół parafialny.
Projekt autorstwa J. Borowskiego, 1928.
Fasada.

498. Raduń, kościół parafialny. Rysunek J. Borowskiego z okresu budowy. 1929–1933. Fasada.

499. Raduń, kościół parafialny. Fasada. Stan z r. 1997.

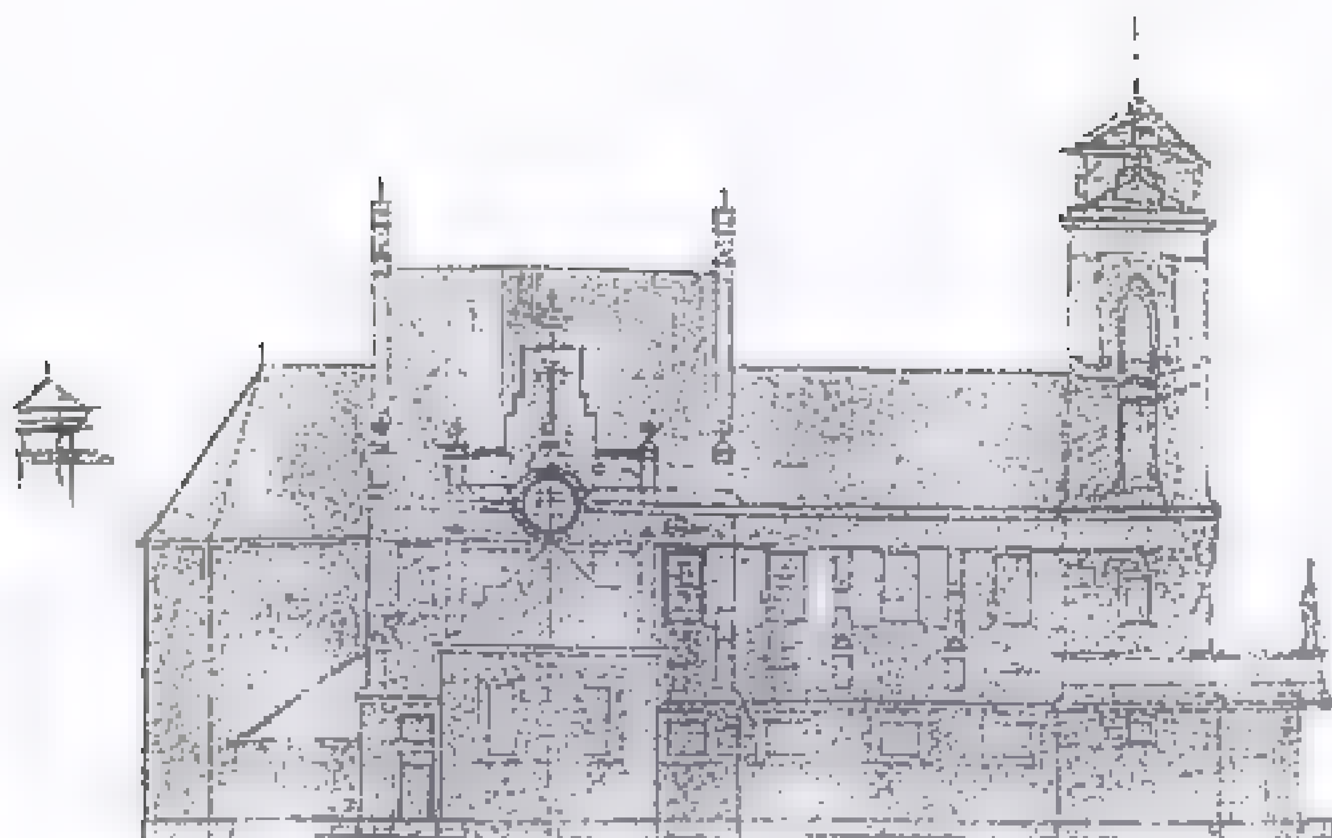

500. Raduń, kościół parafialny. Rysunek J. Borowskiego z okresu budowy, 1929–1933. Elewacja pd.

501. Raduń, kościół parafialny. Widok od pn. Stan z r. 2003.

502. Raduń, kościół parafialny. Widok od pd. wsch. Stan z r. 2003.

503. Raduń, kościół parafialny. Widok na pn. ramię transeptu. Stan z r. 2003.

504. Raduń, kościół parafialny. Wnętrze w kierunku wsch.
Stan z r. 2003.

505. Raduń, kościół parafialny. Wnętrze w kierunku zach.
Stan z r. 2003.

506. Raduń, kościół parafialny. Wnętrze w kierunku pd. ramienia transeptu. Stan z r. 2003.

507. Raduń, kościół parafialny. Ołtarz gł. Stan z r. 1997.

508. Raduń, kościół parafialny. Ołtarz boczny św. Antoniego Padewskiego. Stan z r. 1997.

509. Raduń, kościół parafialny. Ołtarz boczny św. Jerzego. Stan z r. 1997.

510. Raduń, kościół parafialny. Ołtarz boczny św. Józefa. Stan z r. 1997.

511. Raduń, kościół parafialny. Ołtarz boczny Matki Boskiej Różańcowej. Stan z r. 1997.

512. Raduń, kościół parafialny. Tabernakulum. Stan z r. 1997.

513. Raduń, kościół parafialny. Mensa ołtarzowa. Stan z r. 1997.

514. Raduń, kościół parafialny. Konfesjonał.
Stan z r. 2003.

515. Raduń, kościół parafialny. Feretron.
Stan z r. 1997.

516. Raduń, kościół parafialny. Obraz *Matka Boska ofiarowująca szkaplerz św. karmelicie i różaniec św. dominikaninowi*. Stan z r. 1997.

517. Raduń, kościół parafialny. Obraz *Matka Boska Piaskowa*. Stan z r. 2003.

518. Raduń, kościół parafialny. Obraz *Matka Boska Szkaplerzna*. Stan z r. 1997.

519. Raduń, kościół parafialny. Obraz *Św. Józef z Dzieciątkiem*. Stan z r. 2003.

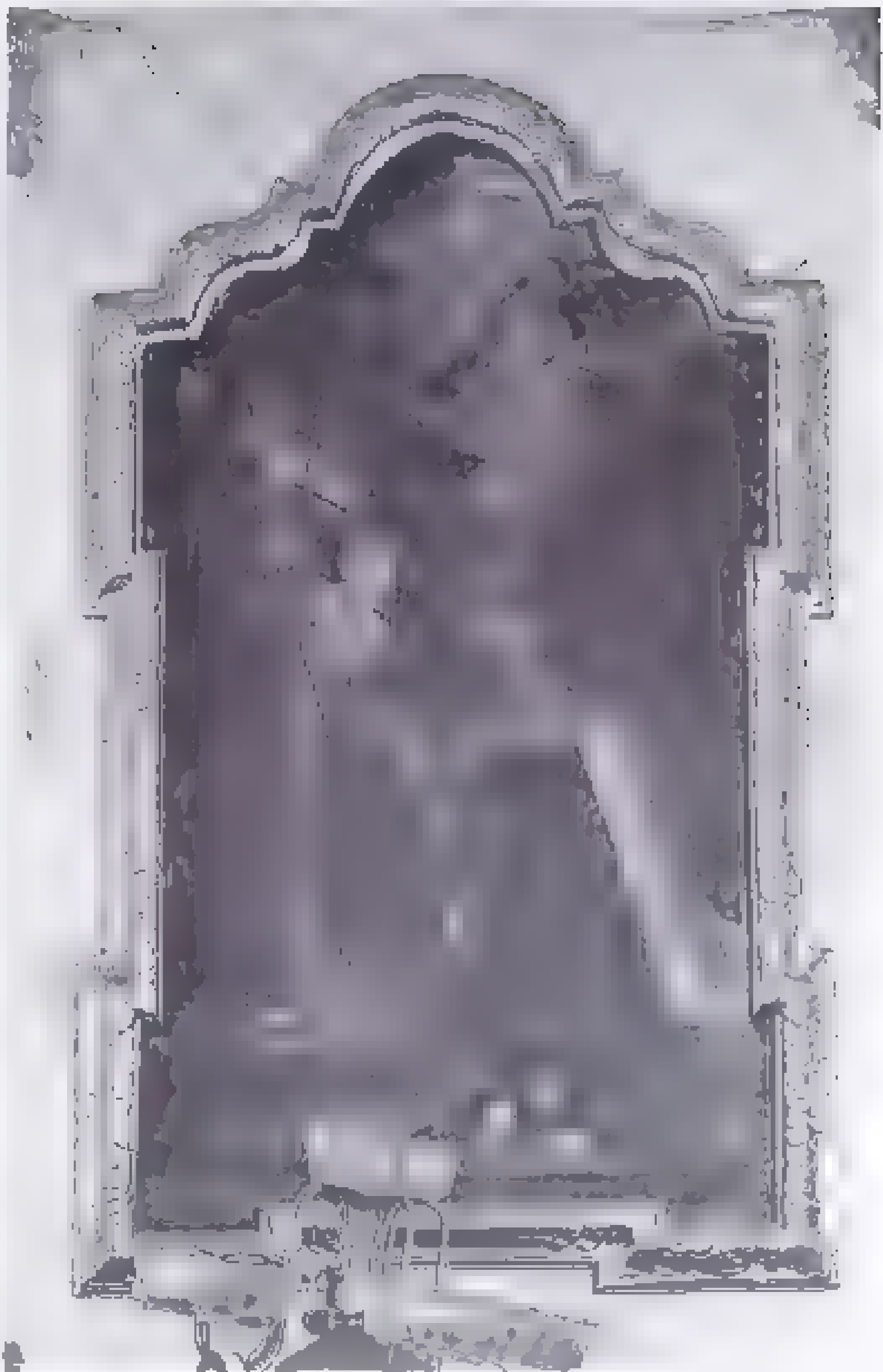

520. Raduń, kościół parafialny. Obraz *Wizja św. Magdaleny de Pazzi*. Stan z r. 1997.

521. Raduń, kościół parafialny. Obraz *Św. Maria Magdalena*. Stan z r. 1997.

522. Raduń, kościół parafialny. Obraz *Św. Jakub St.*
Stan z r. 1997.

523. Raduń, kościół parafialny. Obraz *Św. Jerzy.*
Stan z r. 2003.

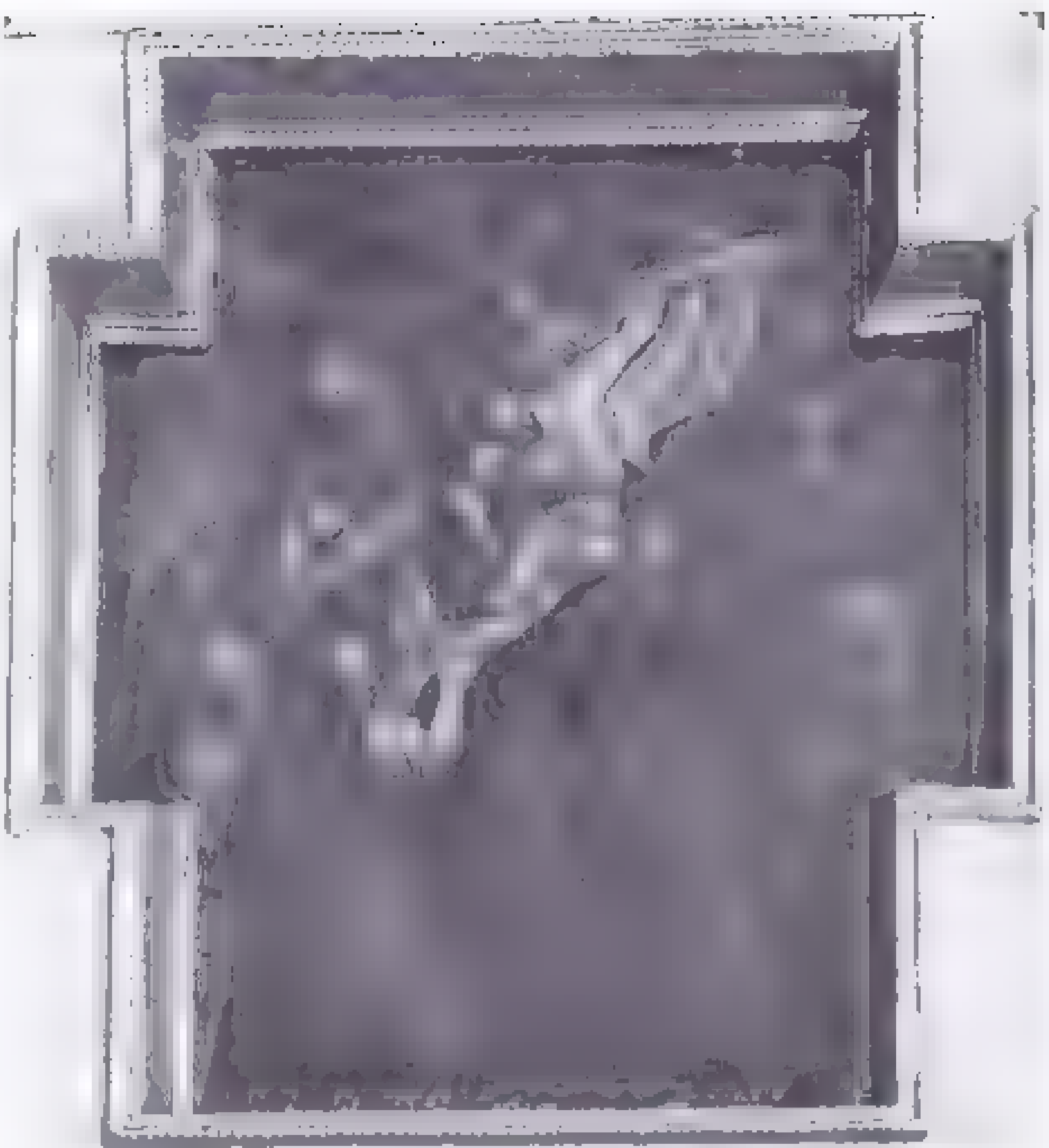

524. Raduń, kościół parafialny. Obraz *Zdjęcie z krzyża*. Stan z r. 1997.

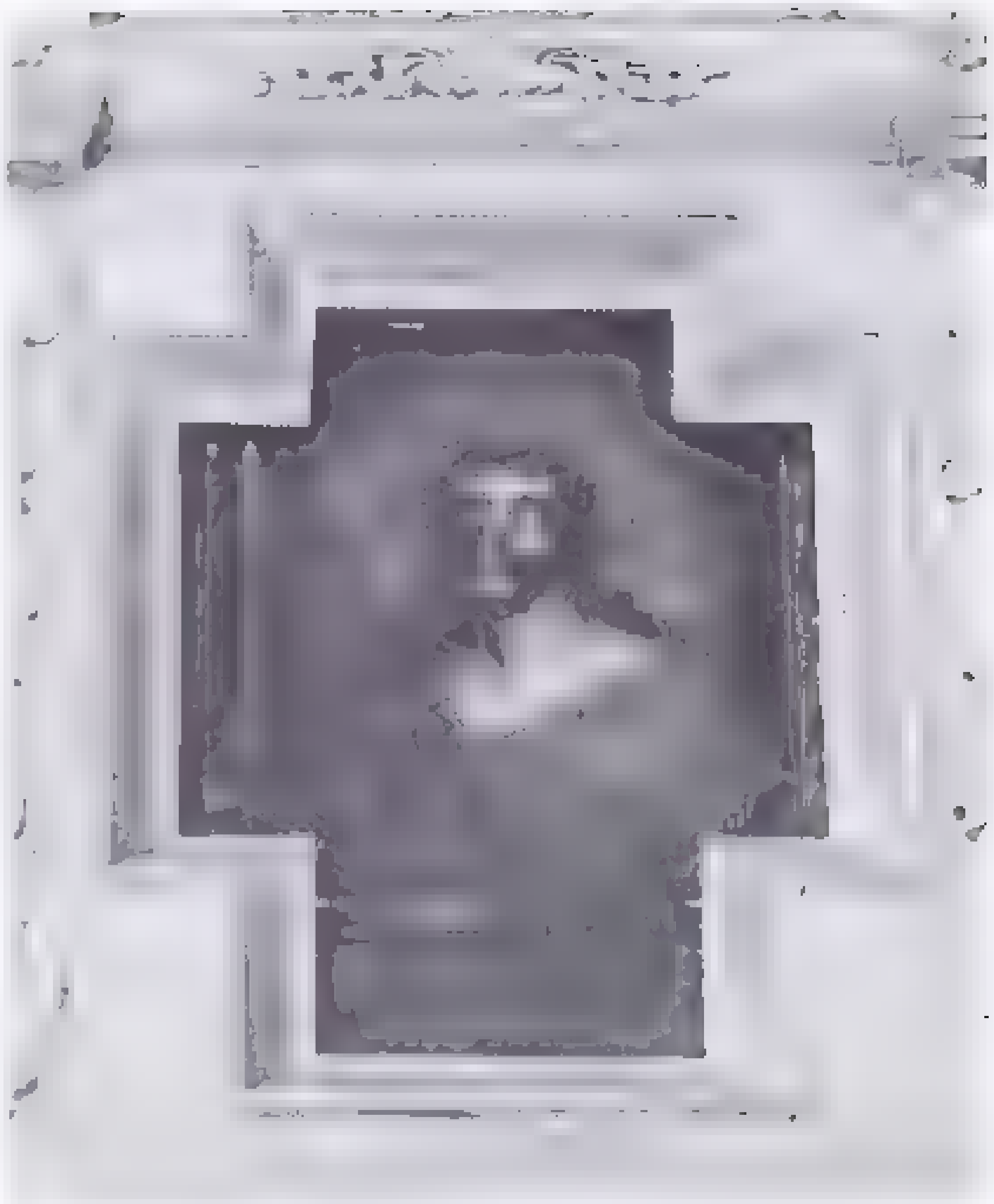

525. Raduń, kościół parafialny. Obraz *Ecce Homo*. Stan z r. 1997.

526. Raduń, kościół parafialny.
Rzeźba anioła na ambonie.
Stan z r. 1997.

527. Raduń, kościół parafialny.
Rzeźba św. karmelity w ołtarzu św. Józefa.
Stan z r. 1997.

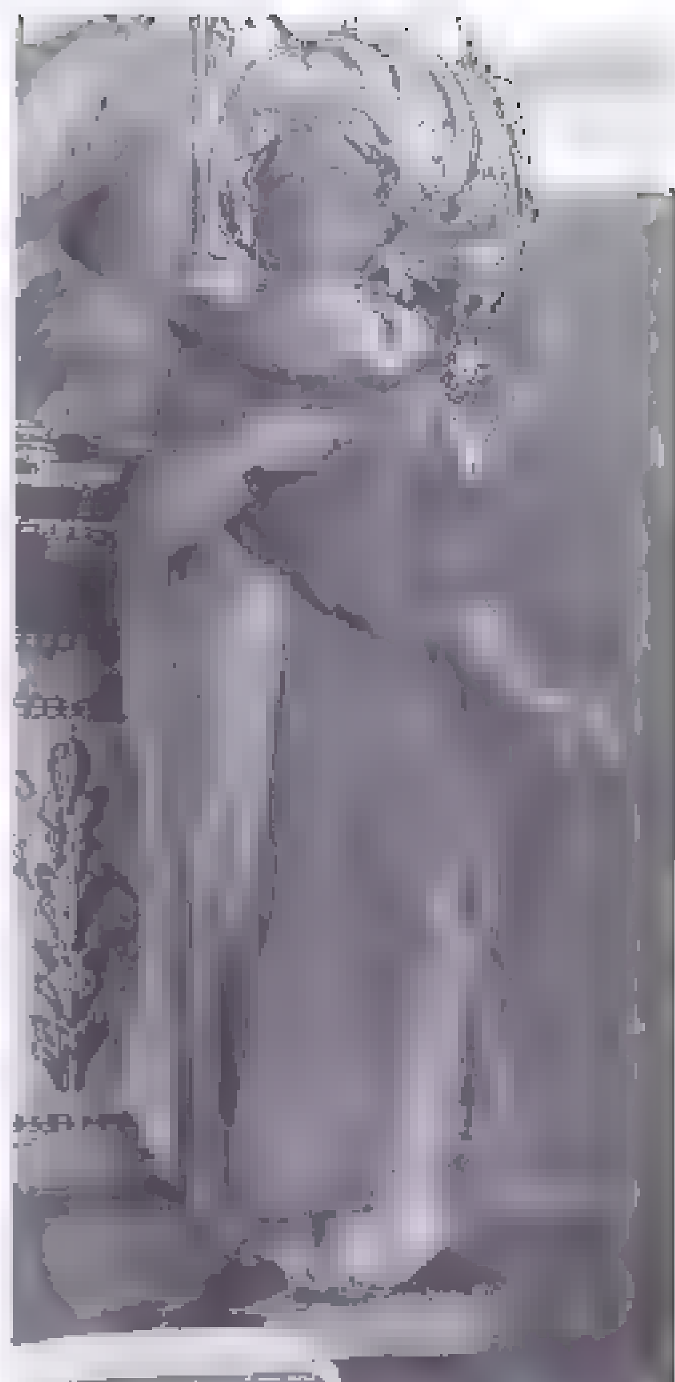

528. Raduń, kościół parafialny. Rzeźba św.
karmelity w ołtarzu św. Józefa.
Stan z r. 1997.

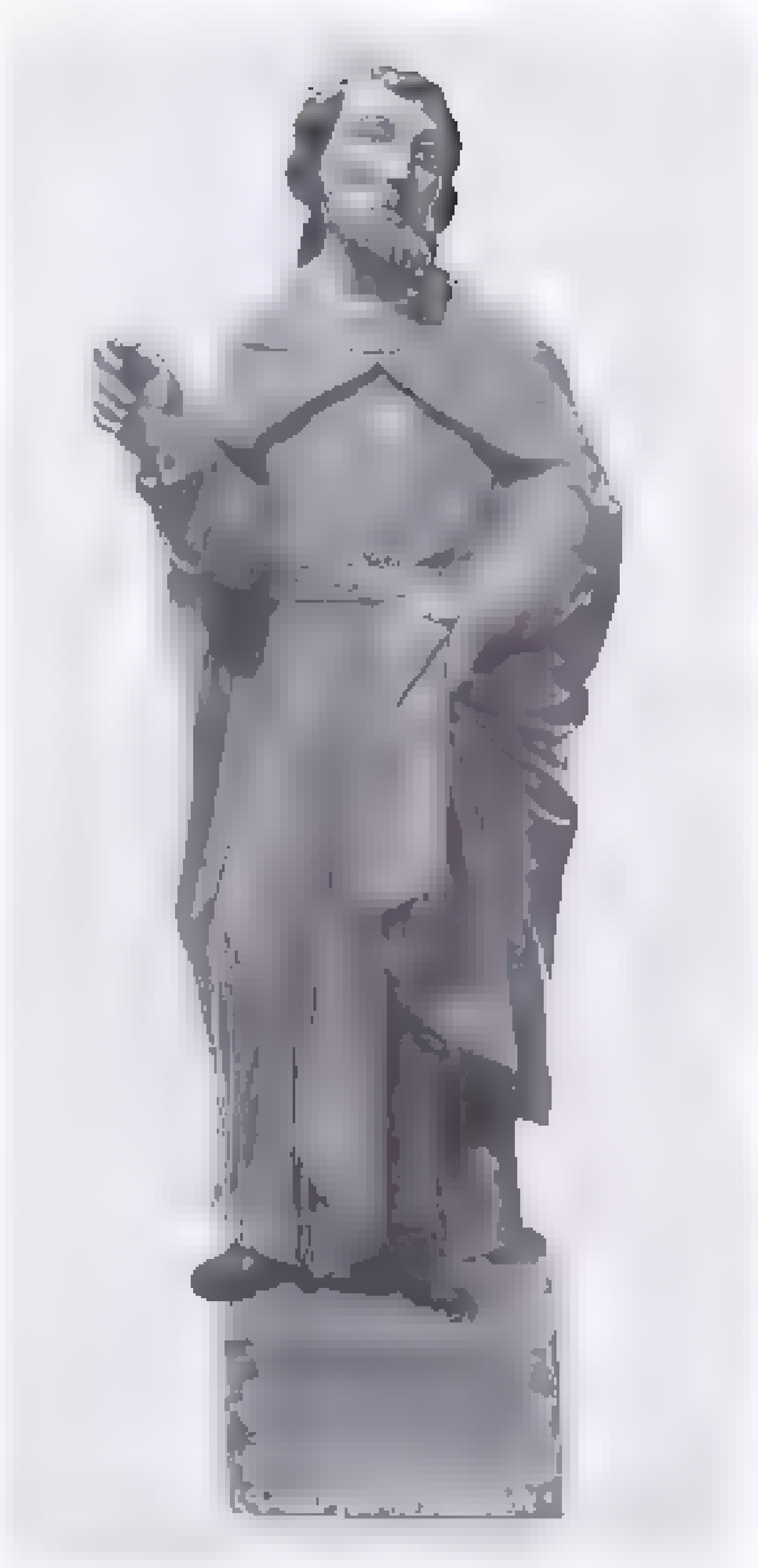

529. Raduń, kościół parafialny. Rzeźba *Św. Joachim* w ołtarzu Matki Boskiej Różańcowej. Stan z r. 1997.

530. Raduń, kościół parafialny. Rzeźba *Bóg Ojciec* w zwieńczeniu ołtarza św. Józefa. Stan z r. 1997.

531. Raduń, kościół parafialny. Rzeźba *Św. Anna* w ołtarzu Matki Boskiej Różańcowej. Stan z r. 1997.

532. Raduń, kościół parafialny. Rzeźba *Chrystus Ukrzyżowany*. Stan z r. 1997.

533. Raduń, kościół parafialny. Rzeźba *Chrystus Ukrzyżowany*. Stan z r. 1997.

534. Raduń, kościół parafialny. Rzeźba *Chrystus Ukrzyżowany*.
Stan z r. 1997.

535. Raduń, kościół parafialny. Rzeźba *Pelikan*.
Stan z r. 2003.

536. Raduń, kościół parafialny. Rzeźba anioła
w ołtarzu św. Antoniego Padewskiego. Stan z r. 1997.

537. Raduń, kościół parafialny. Rzeźba *Veraikon*
w ołtarzu św. Józefa. Stan z r. 1997.

538. Raduń, kościół parafialny. Fragment snycerskiej dekoracji ornamentalnej
ołtarza św. Antoniego Padewskiego. Stan z r. 1997.

539. Raduń, kościół parafialny. Płaskorzeźba *Zdjęcie z krzyża*, stacja Drogi Krzyżowej. Stan z r. 1997.

540. Raduń, kościół parafialny. Rzeźbione uszy ołtarza św. Antoniego Padewskiego. Stan z r. 1997.

541. Raduń, kościół parafialny. Monstrancja.
Stan z r. 2003.

542. Raduń, kościół parafialny. Monstrancja.
Stan z r. 2003.

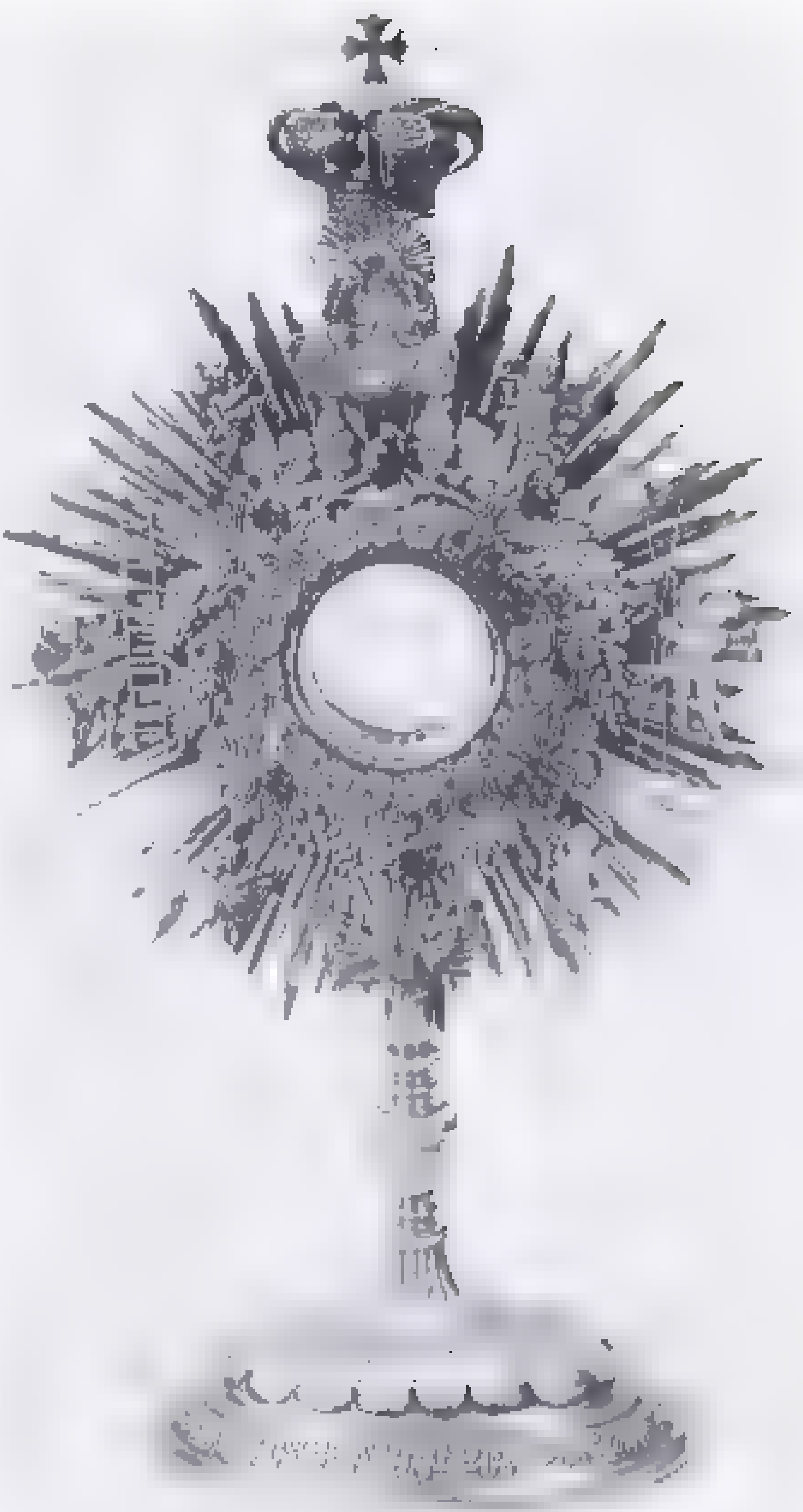

543. Raduń, kościół parafialny. Monstrancja. Stan z r. 2003.

544. Raduń, kościół parafialny. Monstrancja. Stan z r. 1995.

545. Raduń, kościół parafialny. Kielich.
Stan z r. 1997.

546. Raduń, kościół parafialny. Kielich.
Stan z r. 2003.

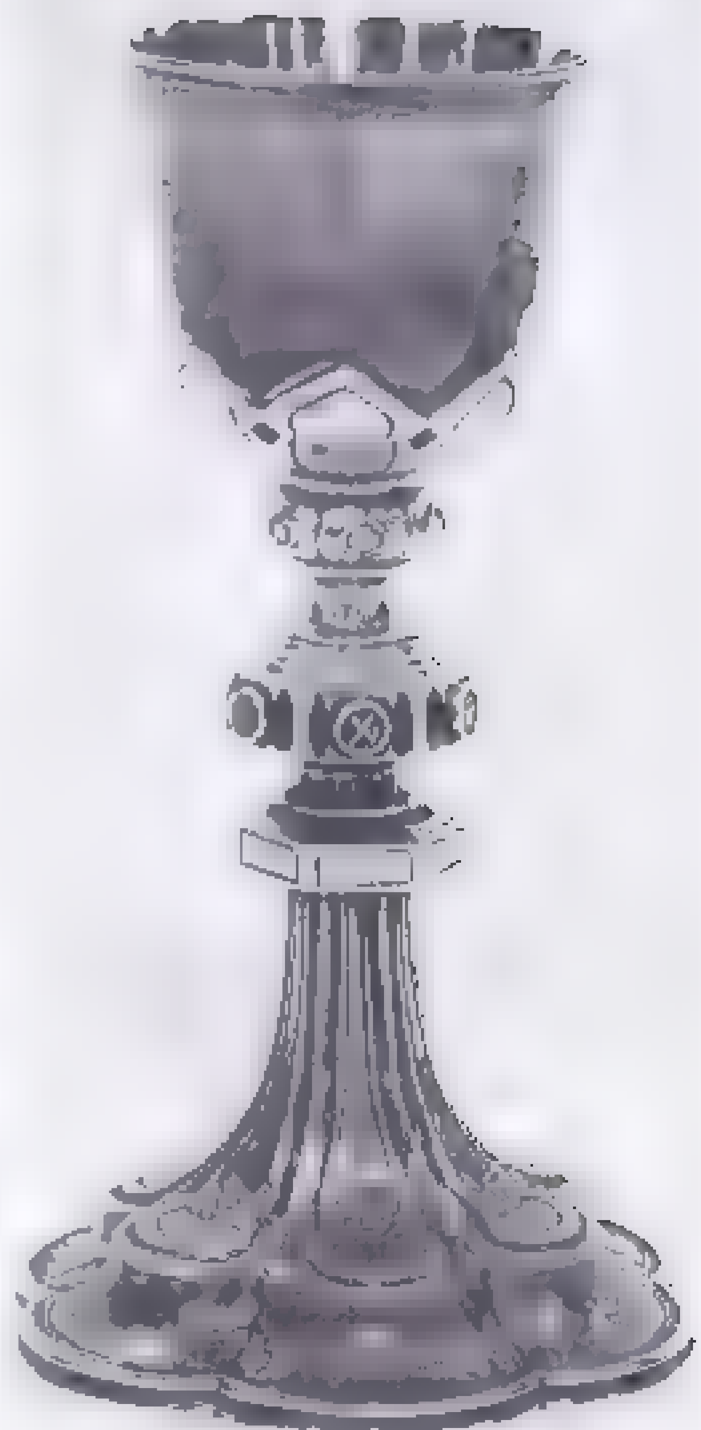

547. Raduń, kościół parafialny. Kielich.
Stan z r. 1997.

548. Raduń, kościół parafialny. Puszka.
Stan z r. 1997.

549. Raduń, kościół parafialny. Puszka.
Stan z r. 1997.

550. Raduń, kościół parafialny.
Relikwiarz. Stan z r. 2003.

551. Raduń, kościół parafialny.
Relikwiarz. Stan z r. 2003.

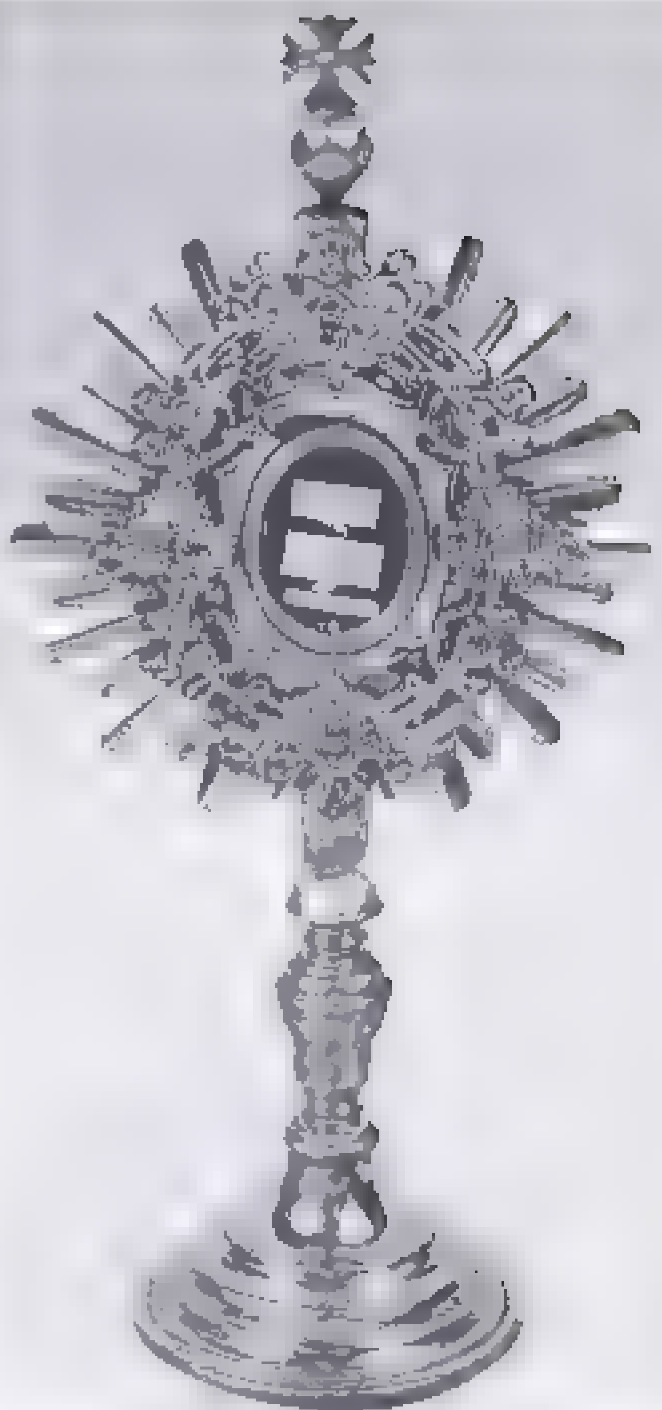

552. Raduń, kościół parafialny.
Relikwiarz. Stan z r. 2003.

553. Raduń, kościół parafialny.
Krzyż ołtarzowy. Stan z r. 1995.

554. Raduń, kościół parafialny.
Krzyż ołtarzowy. Stan z r. 1995.

555. Raduń, kościół parafialny.
Krzyż ołtarzowy. Stan z r. 1995.

556. Raduń, kościół parafialny. Trybularz.
Stan z r. 1997.

557. Raduń, kościół parafialny. Łódka.
Stan z r. 1997.

558. Raduń, kościół parafialny. Kociołek na wodę święconą.
Stan z r. 1995.

559. Raduń, kościół parafialny. Świecznik.
Stan z r. 2003.

560. Raduń, kościół parafialny.
Świecznik. Stan z r. 2003.

561. Raduń, kościół parafialny.
Świecznik. Stan z r. 1997.

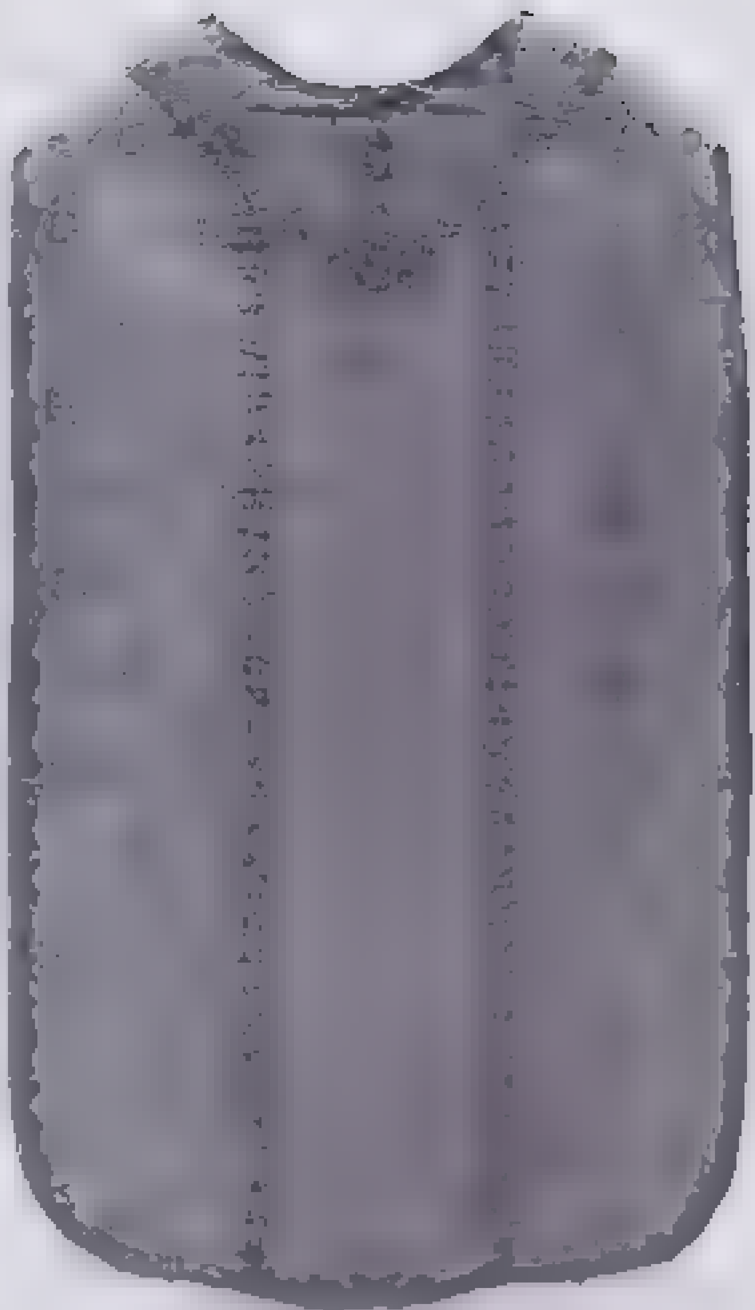

562. Raduń, kościół parafialny. Ornat różowy.
Stan z r. 1997.

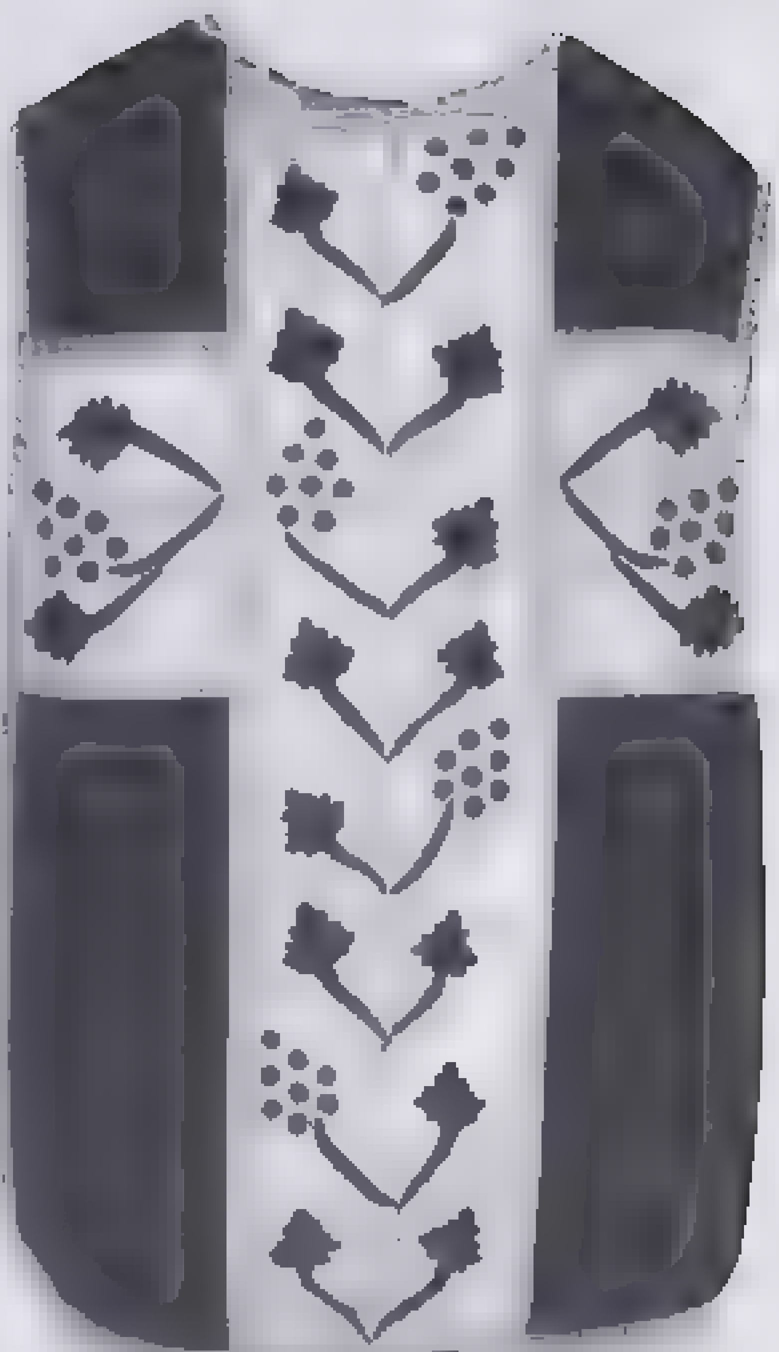

563. Raduń, kościół parafialny. Ornat czarny.
Stan z r. 1997.

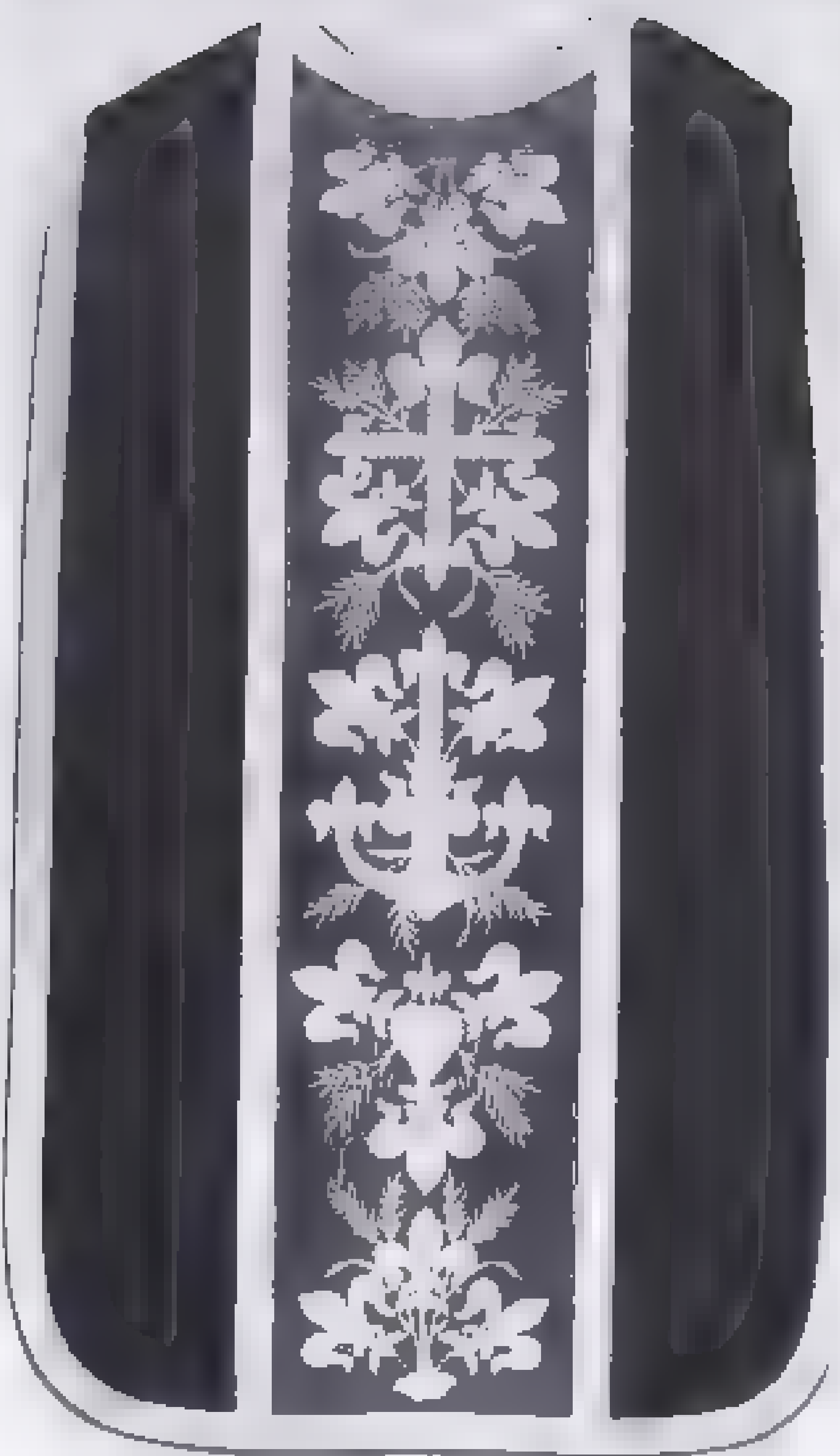

564. Raduń, kościół parafialny. Ornat czarny.
Stan z r. 2003.

565. Raduń, kościół parafialny. Dalmatyka biała.
Stan z r. 1997.

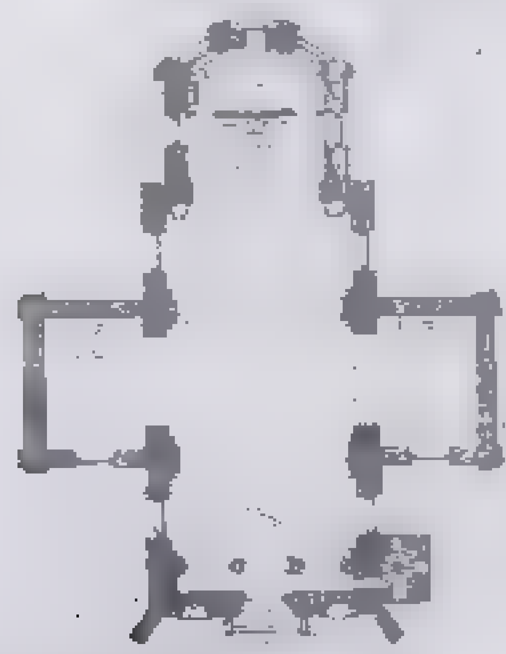

566. Różanka, kościół parafialny. Projekt przebudowy autorstwa H. Marconiego, 1827. Fasada i rzut poziomy.

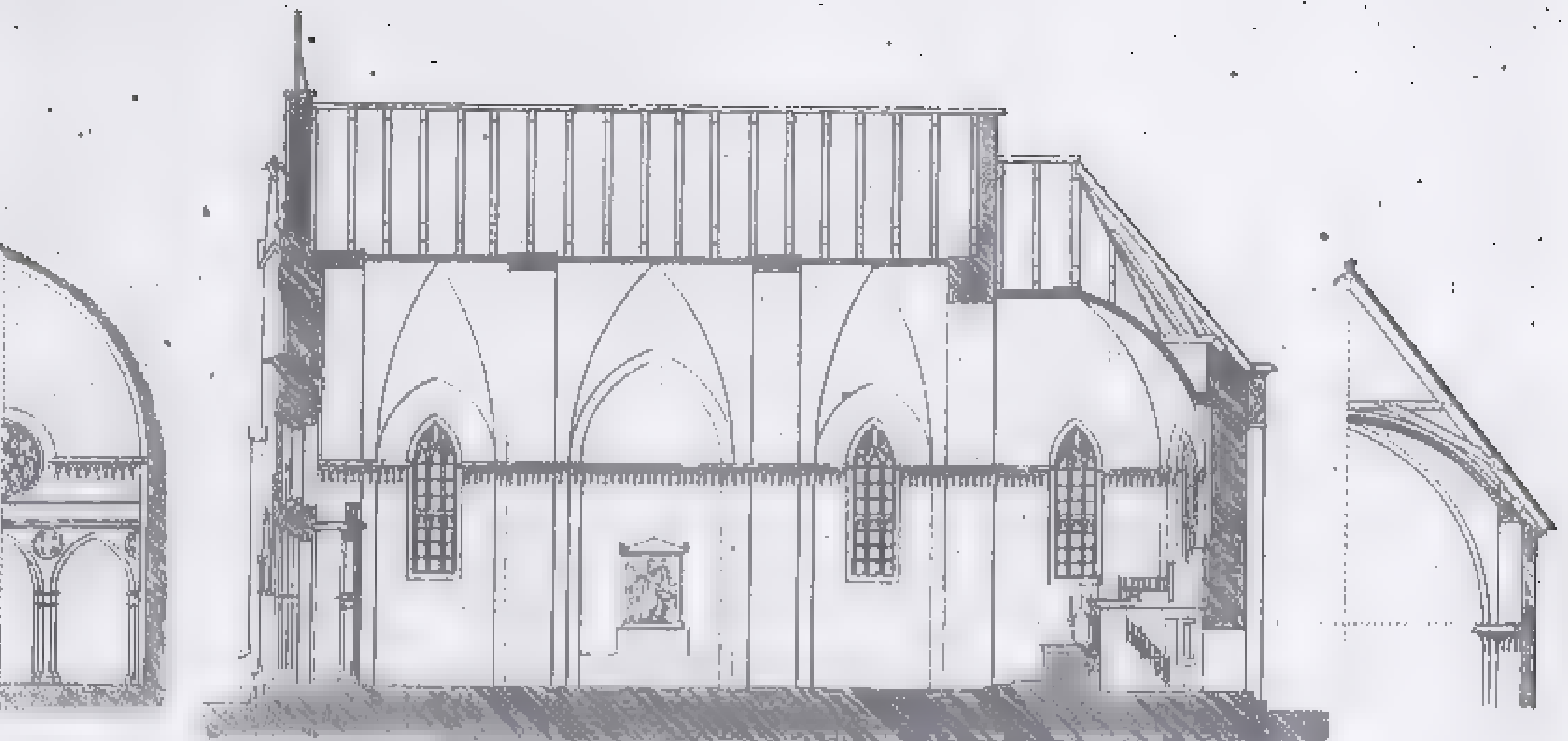

567. Różanka, kościół parafialny. Projekt przebudowy autorstwa H. Marconiego, 1827. Chór muzyczny, przekrój poprzeczny dachu i sklepienia nawy oraz przekrój podłużny.

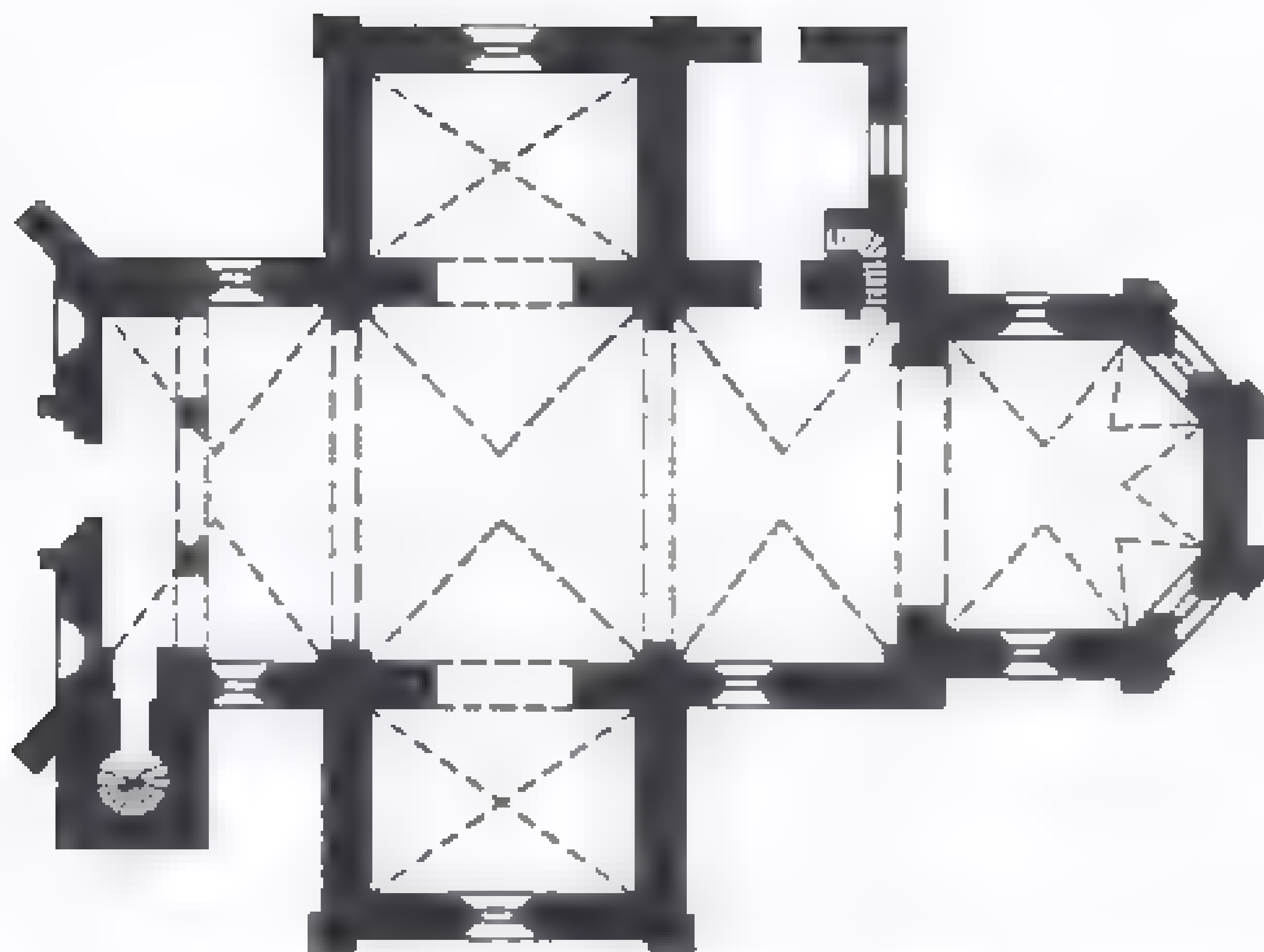

568. Różanka, kościół parafialny. Rzut poziomy.

569. Różanka, kościół parafialny. Widok ogólny od pd. zach. z dzwonnicą i plebanią. Rys. N. Orda, ok. 1875.

570. Różanka, kościół parafialny. Widok od pn. zach. Stan sprzed r. 1988.

571. Różanka, kościół parafialny. Widok od pn. zach. Stan z r. 2003.

572. Różanka, kościół parafialny. Szczyt kaplicy pn.
Stan sprzed r. 1988.

573. Różanka, kościół parafialny. Szczyt kaplicy pn.
Stan sprzed r. 1988.

574. Różanka, kościół parafialny. Fasada.
Stan z r. 1926.

575. Różanka, kościół parafialny. Fasada.
Stan sprzed r. 1988.

576. Różanka, kościół parafialny. Fasada.
Stan z r. 2003.

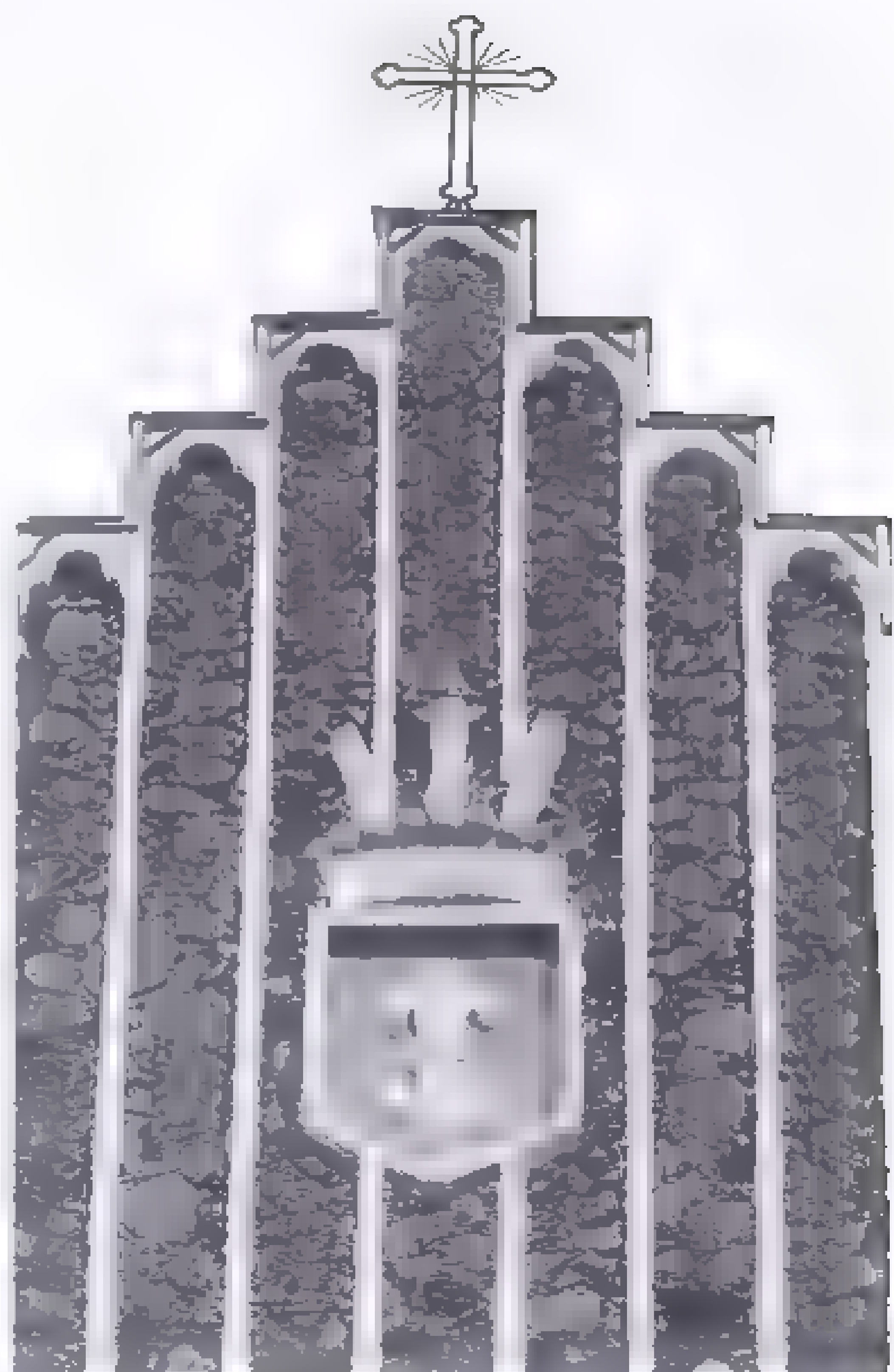

577. Różanka, kościół parafialny. Fragment szczytu fasady.
Stan z r. 2003.

578. Różanka, kościół parafialny. Portal.
Stan sprzed r. 1988.

579. Różanka, kościół parafialny. Portal.
Stan z r. 2003.

580. Różanka, kościół parafialny. Widok pd. wsch. Stan sprzed r. 1988.

581. Różanka, kościół parafialny. Widok od pd. wsch. Stan z r. 2003.

582. Różanka, kościół parafialny. Widok od pd. zach.
Stan sprzed r. 1988.

583. Różanka, kościół parafialny. Widok od pd. zach.
Stan z r. 2003.

584. Różanka, kościół parafialny. Widok od pn. wsch. Stan z r. 1926.

585. Różanka, kościół parafialny. Widok od wsch. Stan z r. 2003.

586. Różanka, kościół parafialny. Wnętrze w kierunku wsch. Stan z r. 1926.

587. Różanka, kościół parafialny. Wnętrze w kierunku wsch. Stan sprzed r. 1988.

588. Różanka, kościół parafialny. *Wyzwolenie Piotra z więzienia* oraz *Walka Piotra* w Ogrójcu, malowidła w pn. ścianie nawy. Stan z r. 1926.

589. Różanka, kościół parafialny. Wnętrze w kierunku wsch. Stan z r. 2003.

590. Różanka, kościół parafialny. Wnętrze w kierunku zach.
Stan sprzed r. 1988.

591. Różanka, kościół parafialny. Wnętrze w kierunku zach.
Stan z r. 2003.

592. Różanka, kościół parafialny. Rzeźba *Pelikan*. Stan z r. 2003.

593. Różanka, kościół parafialny. Rzeźba *Chrystus Ukrzyżowany*. Stan z r. 2003.

594. Różanka, kościół parafialny. Monstrancja. Stan z r. 2003.

595. Różanka, kościół parafialny. Monstrancja, detal. Stan z r. 2003.

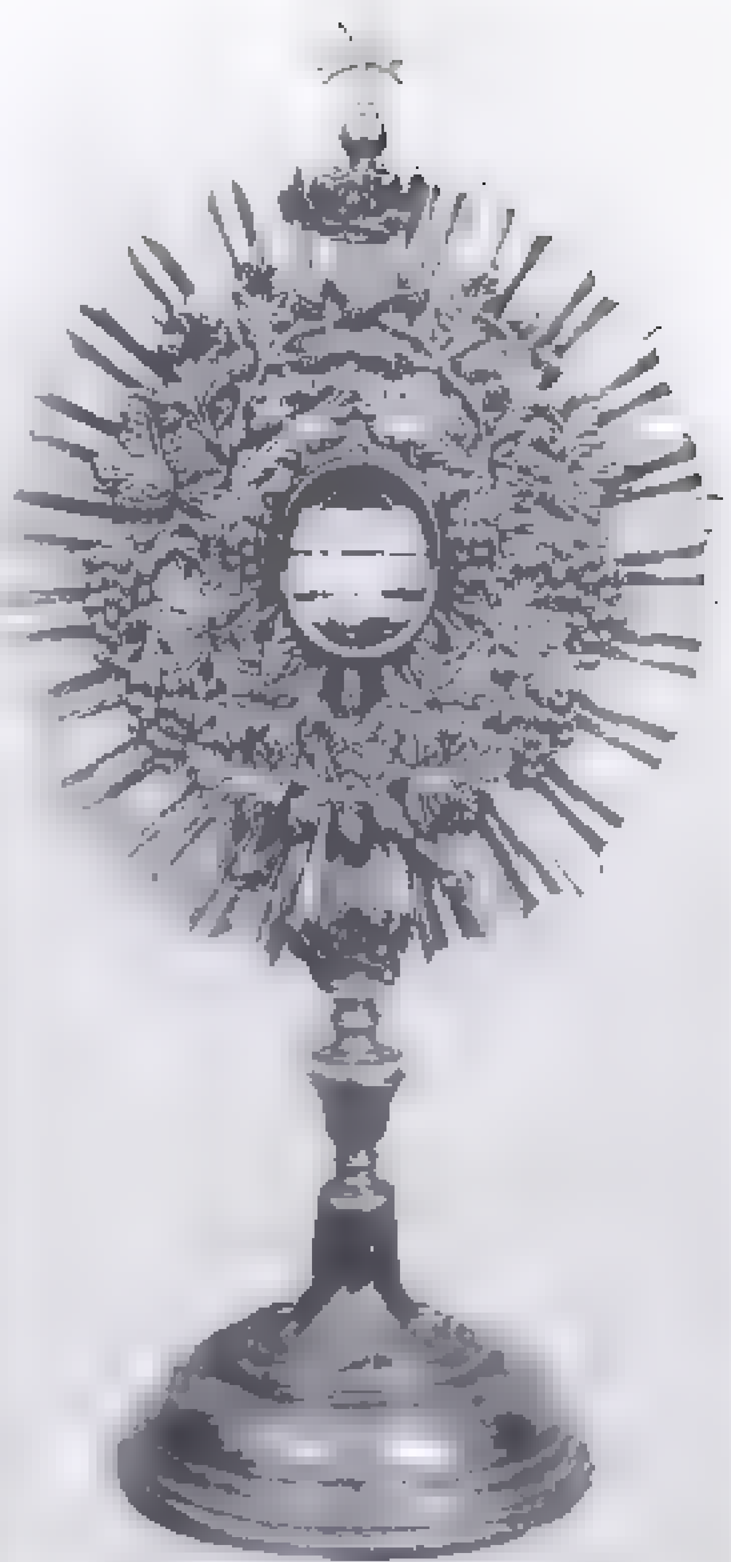

596. Różanka, kościół parafialny.
Relikwiarz. Stan z r. 2003.

597. Różanka, kościół parafialny.
Krzyż ołtarzowy. Stan z r. 1995.

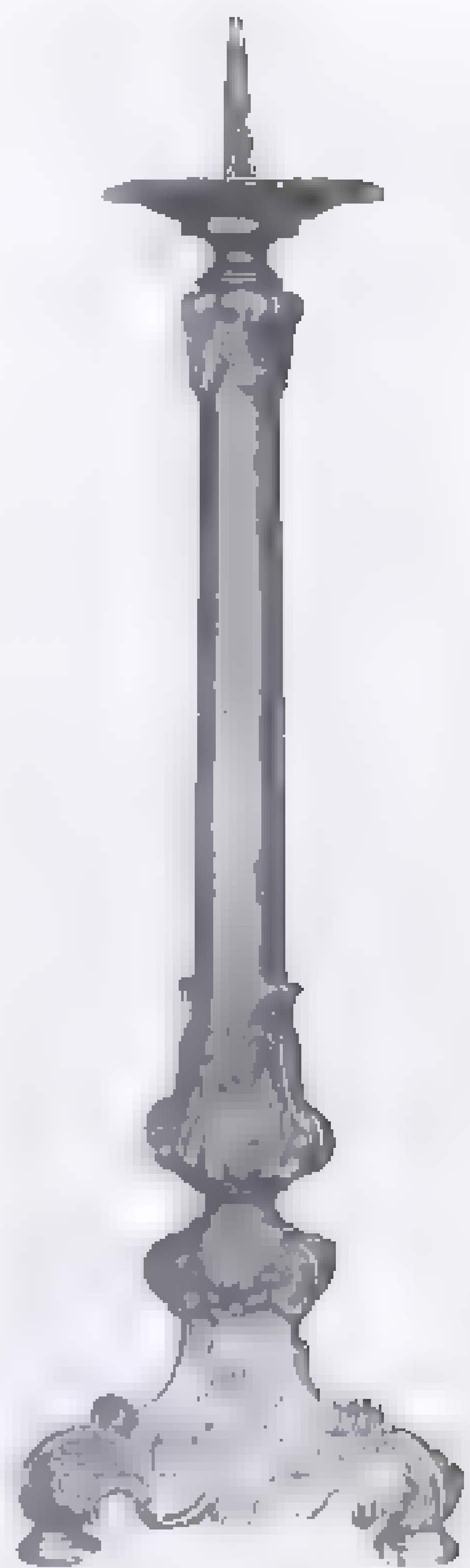

598. Różanka, kościół parafialny.
Świecznik. Stan z r. 2003.

599. Różanka, cmentarz kościelny. Płyta nagrobna Pauliny z Czeczotów Makarewiczowej. Stan z r. 1995.

600. Różanka, cmentarz kościelny. Nagrobek Feliksa Żukowskiego. Stan z r. 2003.

601. Różanka, cmentarz kościelny. Nagrobek Jana Makarewicza. Stan z r. 2003.

602. Różanka, cmentarz kościelny. Nagrobek Moraczewskich. Stan z r. 2003.

603. Różanka, cmentarz kościelny. Nagrobek Aleksandra Moraczewskiego.
Stan z r. 2003.

604. Różanka, kapliczka przydrożna.
Stan z r. 1995.

605. Sokołojcie, kaplica publiczna. Widok od pd. wsch. Stan z r. 2003.

606. Sokołojcie, kaplica publiczna. Widok od pn. zach. Stan z r. 2003.

607. Soły, kościół parafialny. Niezrealizowany projekt autorstwa A. Ranwida, 1848. Fasada i elewacja boczna.

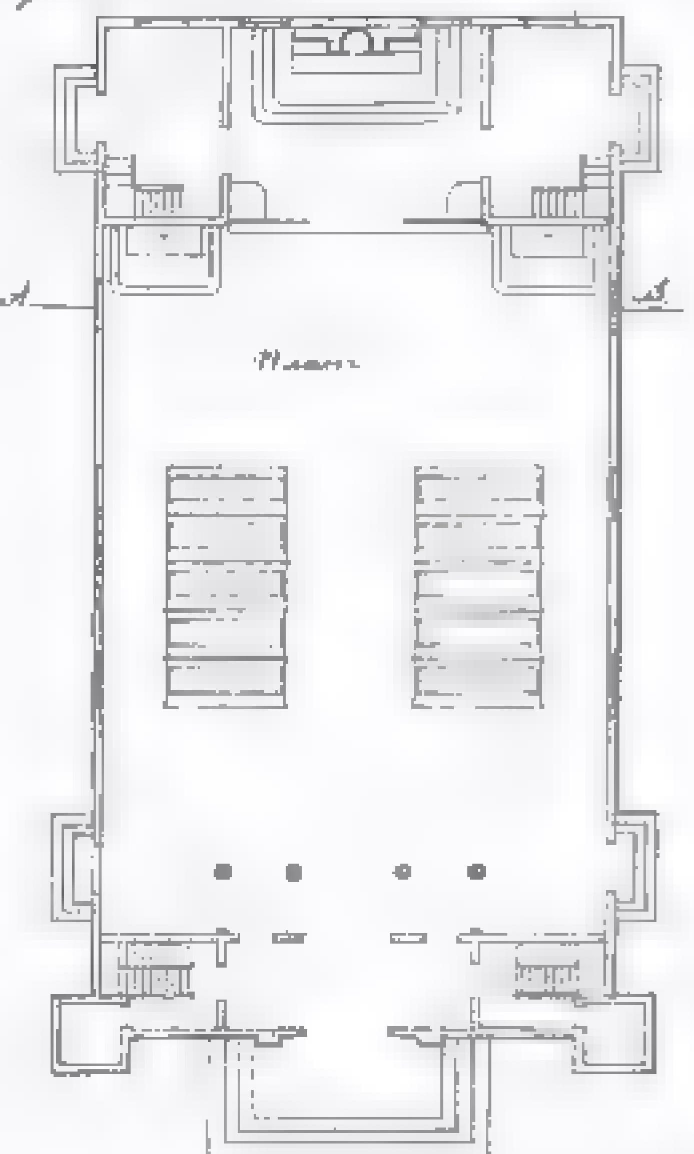

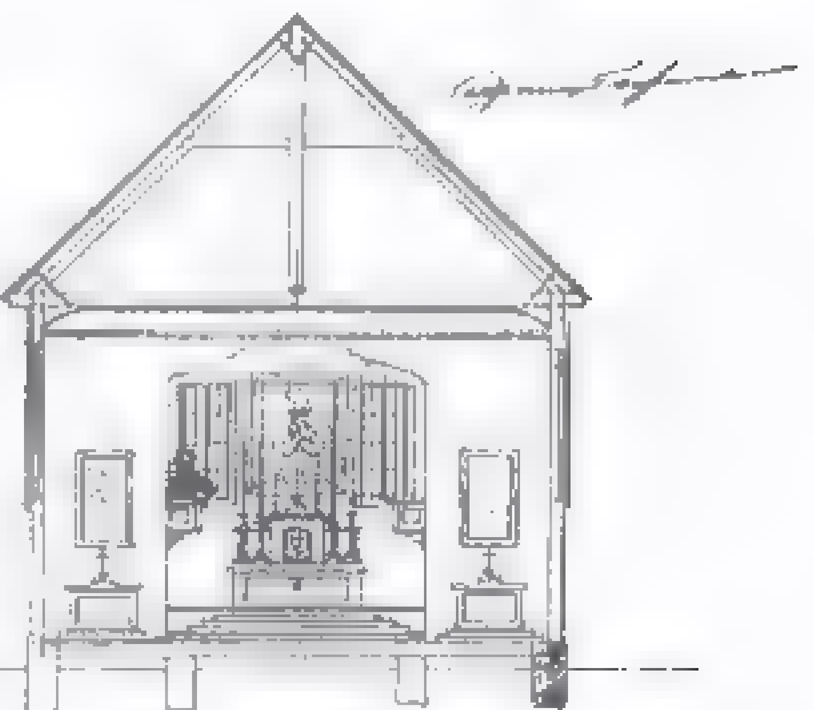

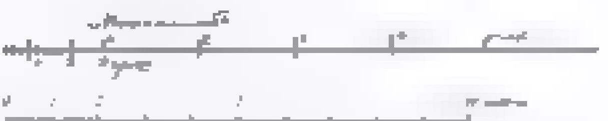

608. Soły, kościół parafialny. Niezrealizowany projekt autorstwa A. Ranwida, 1848.
Rzut poziomy i przekrój poprzeczny z widokiem ołtarzy.

609. Soły, kościół parafialny. Widok od pd. zach. Rys. N. Podbereski, 1894.

610. Soły, kościół parafialny. Widok od pd. zach. Stan sprzed r. 1914.

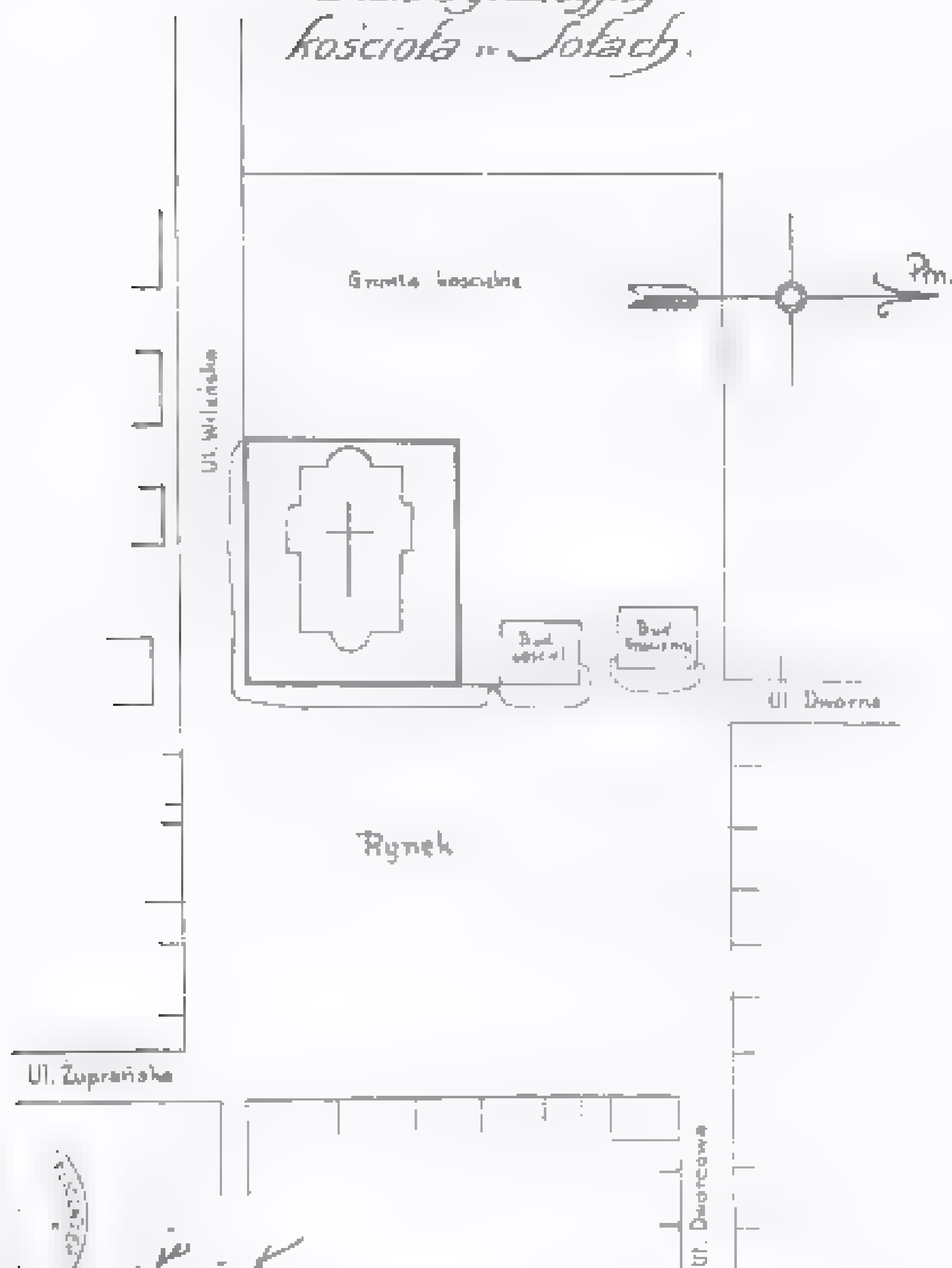

611. Soły, kościół parafialny. Plan sytuacyjny. Rys. A. Dubanowicz, 1926.

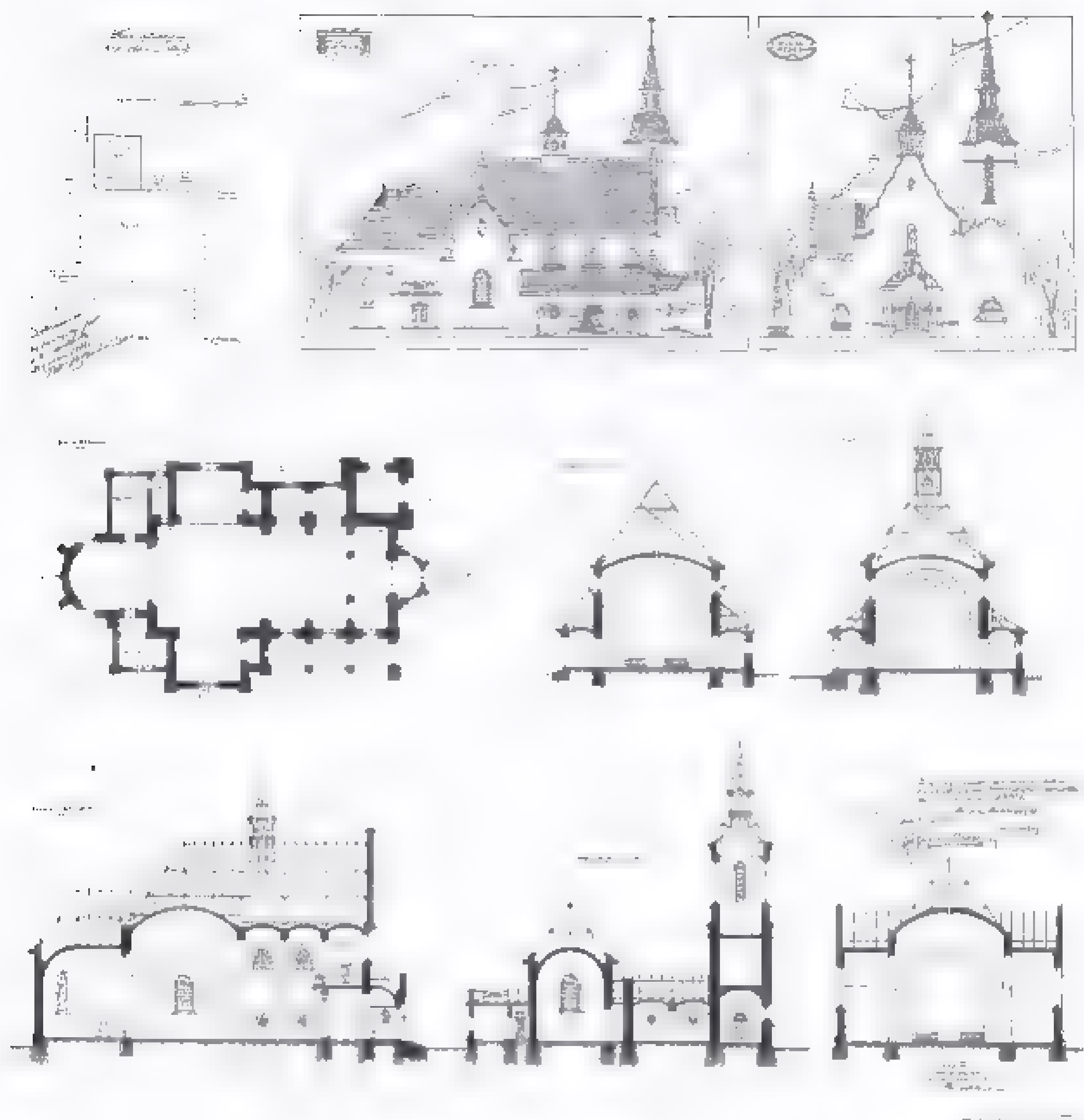

612. Soły, kościół parafialny. Projekt autorstwa A. Dubanowicza, 1925.

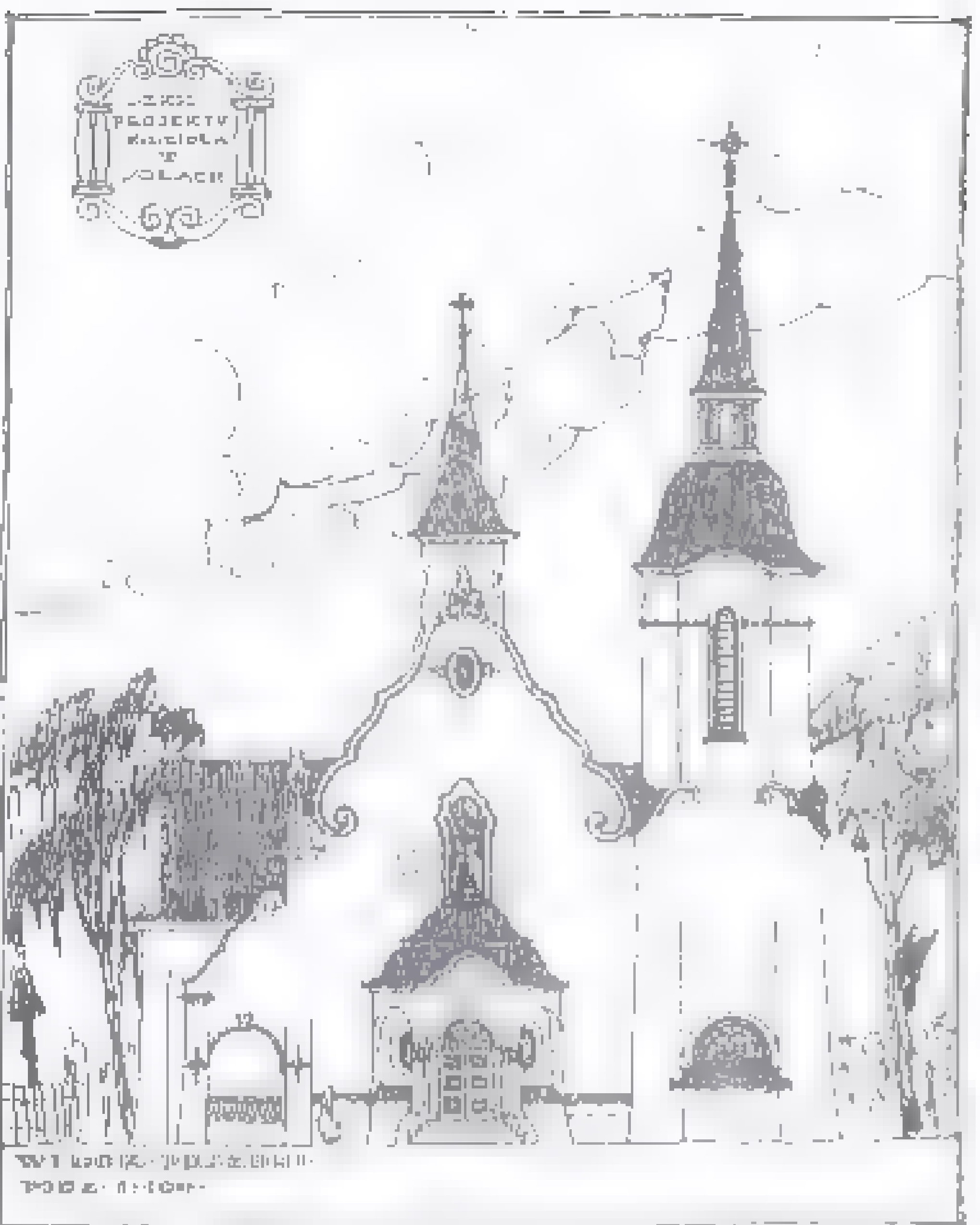

613. Soły, kościół parafialny. Projekt szkicowy autorstwa A. Dubanowicza. 1925. Fasada i elewacja boczna.

614. Soły, kościół parafialny. Projekt realizacyjny autorstwa A. Dubanowicza, 1925. Fasada i elewacja boczna.

615. Soły, kościół parafialny w trakcie budowy.
Stan z r. 1930.

616. Soły, kościół parafialny. Widok ogólny od pn. wsch.
Stan z r. 2003.

617. Soły, kościół parafialny. Elewacja pn. Stan z r. 2003.

618. Soły, kościół parafialny. Widok od pd. zach. Stan z r. 2003.

619. Soły, kościół parafialny. Podcień.
Stan z r. 2003.

620. Soły, kościół parafialny. Kruchta.
Stan z r. 2003.

621. Soły, kościół parafialny. Portal boczny. Stan z r. 2003.

622. Soły, kościół parafialny. Kolumna portalu gł. Stan z r. 1999.

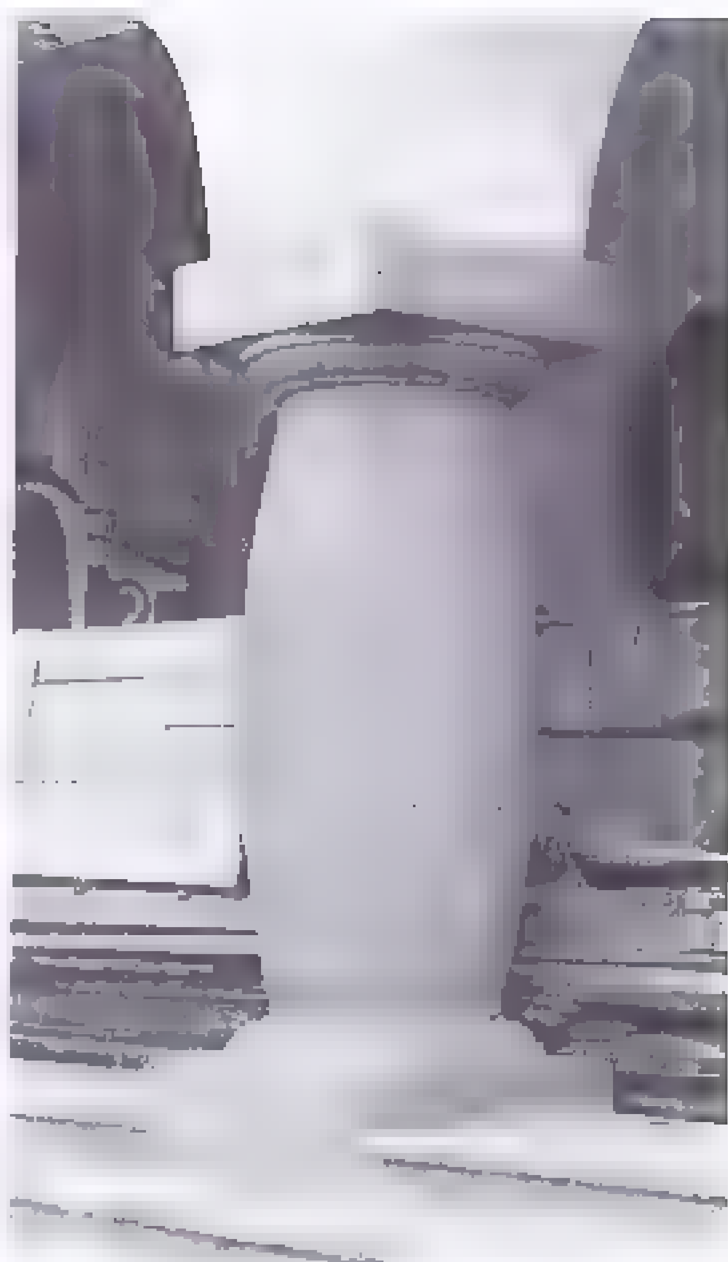

623. Soły, kościół parafialny. Kolumna podcienia. Stan z r. 1999.

624. Soły, kościół parafialny. Wnętrze w kierunku zach.
Stan z r. 2003.

625. Soły, kościół parafialny. Wnętrze prezbiterium.
Stan z r. 2003.

626. Soły, kościół parafialny. Wnętrze w kierunku wsch.
Stan z r. 2003.

627. Soły, kościół parafialny. Wnętrze kaplicy pn.
Stan z r. 2003.

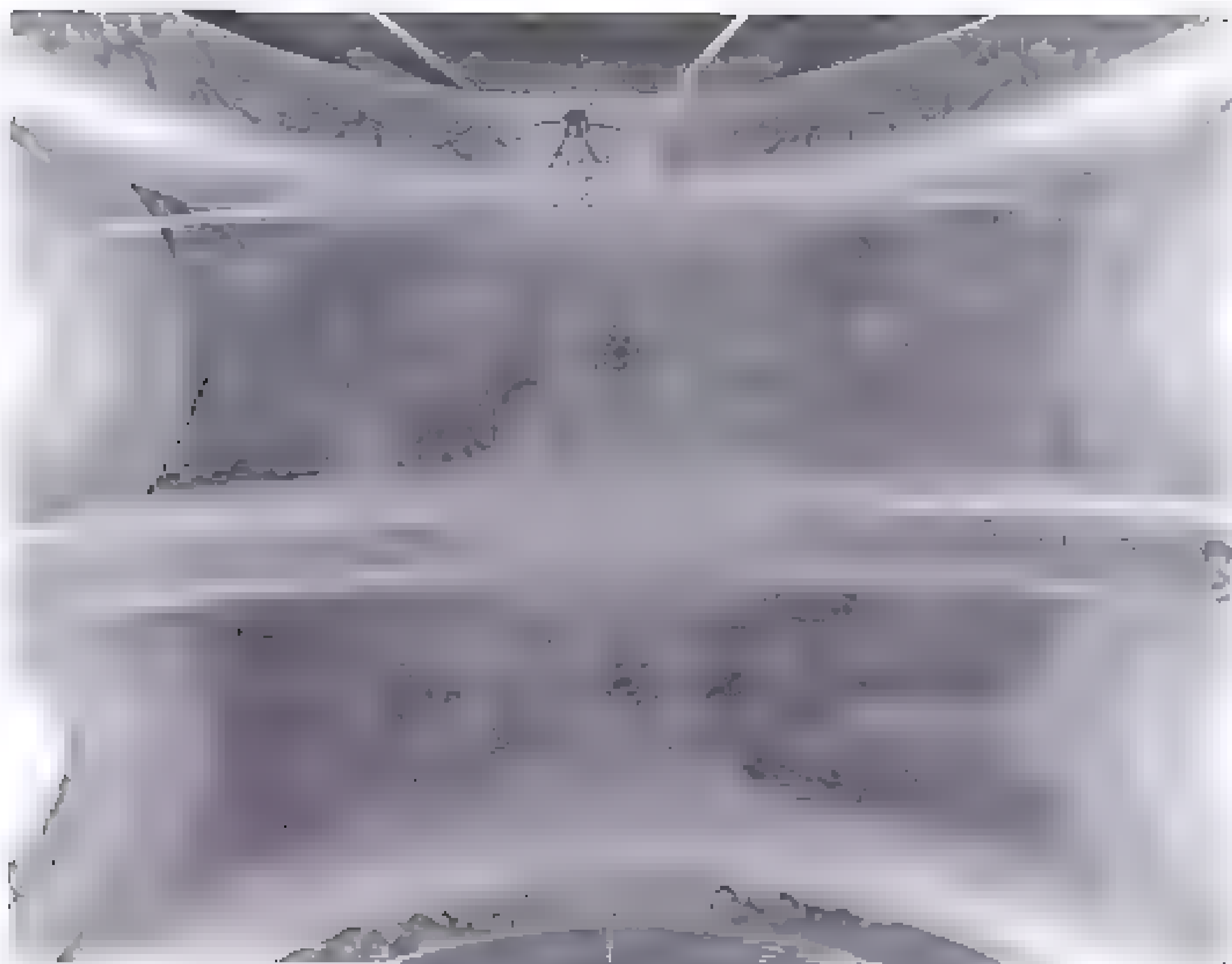

628. Soły, kościół parafialny. Sklepienie nawy. Stan z r. 2003.

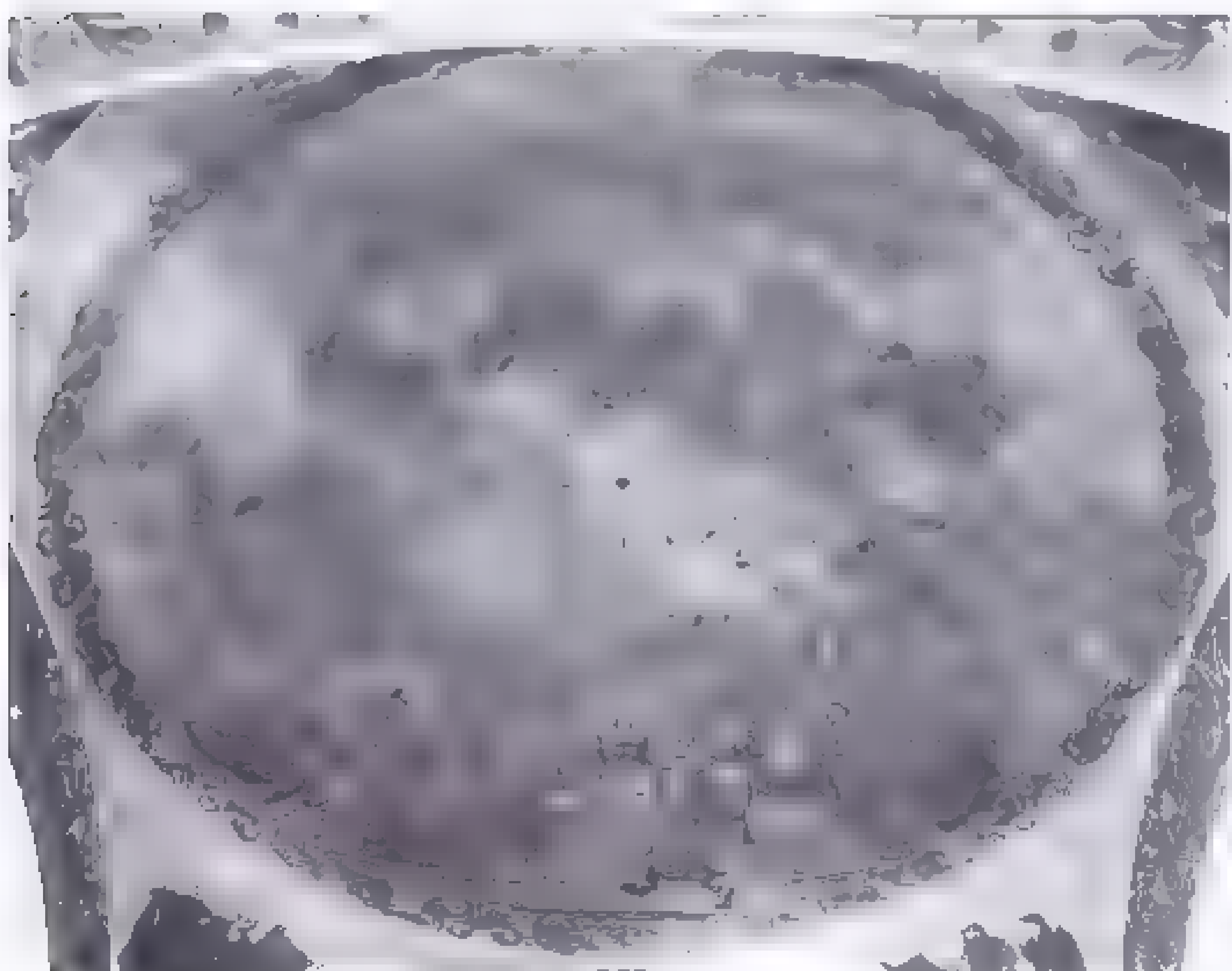

629. Soły, kościół parafialny. *Zesłanie Ducha Św.*, malowidło w kopule. Stan z r. 2003.

630. Soły, kościół parafialny. *Św. Marek*, malowidło na pendentywie. Stan z r. 2003.

631. Soły, kościół parafialny. *Św. Jan*, malowidło na pendentywie. Stan z r. 2003.

632. Soły, kościół parafialny. *Św. Mateusz*, malowidło na pendentywie. Stan z r. 2003.

633. Soły, kościół parafialny. *Św. Łukasz*, malowidło na pendentywie. Stan z r. 2003.

634. Soły, kościół parafialny. *Modlitwa w Ogrójcu*, malowidło na sklepieniu nawy. Stan z r. 2003.

635. Soły, kościół parafialny. *Chrystus uciszający burzę*, malowidło na sklepieniu nawy. Stan z r. 2003.

636. Soły, kościół parafialny. *Wskrzeszenie Łazarza*, malowidło w nawie. Stan z r. 2003.

637. Soły, kościół parafialny. *Uzdrowienie ślepego*, malowidło w nawie. Stan z r. 2003.

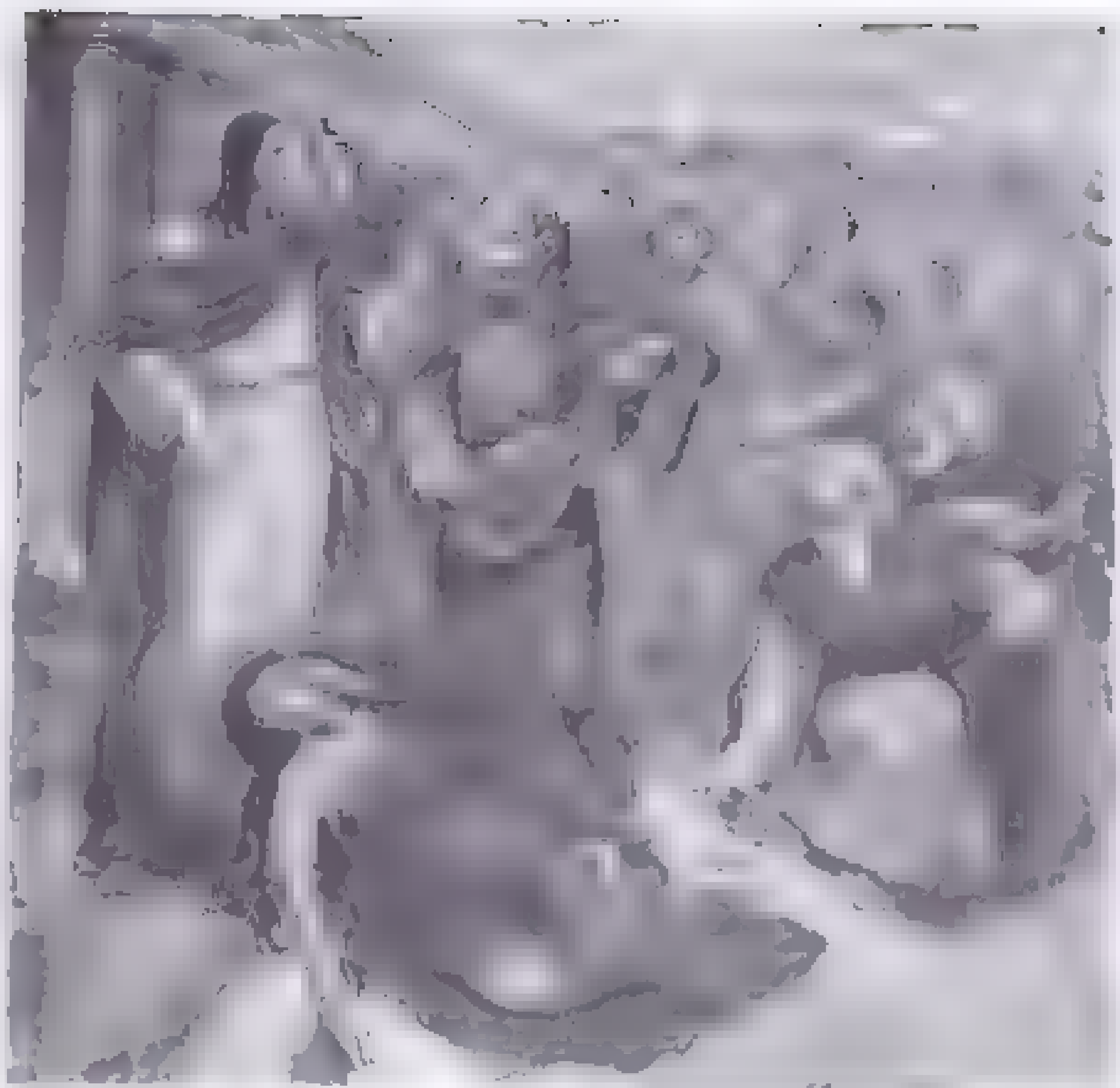

638. Soły, kościół parafialny. *Chrystus i jawnogrzesznica*, malowidło w nawie. Stan z r. 2003.

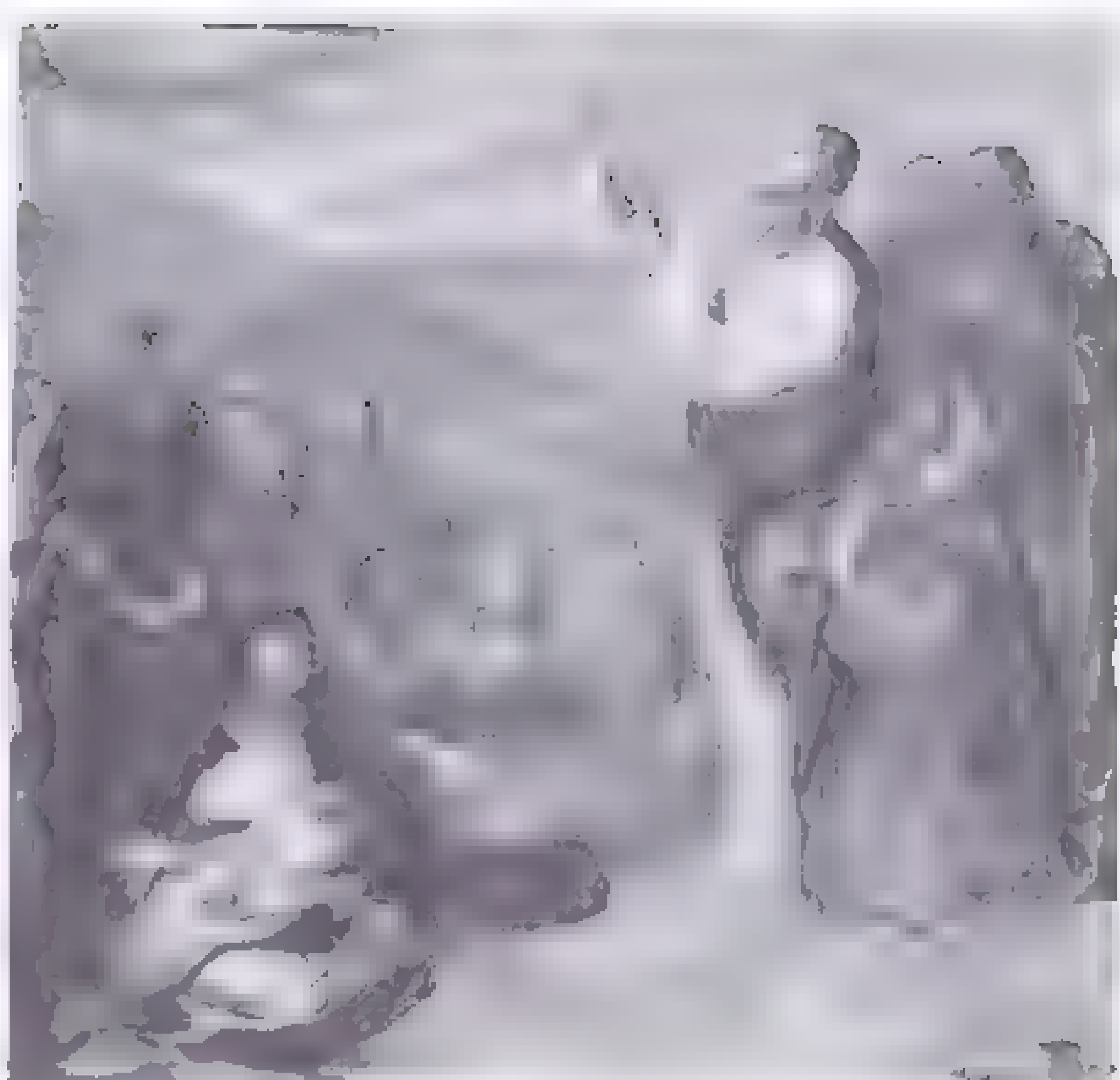

639. Soły, kościół parafialny. *Cudowne rozmnożenie chleba*, malowidło w nawie. Stan z r. 2003.

640. Soły, kościół parafialny, *Zwiastowanie*, malowidło w kaplicy pn. Stan z r. 1999.

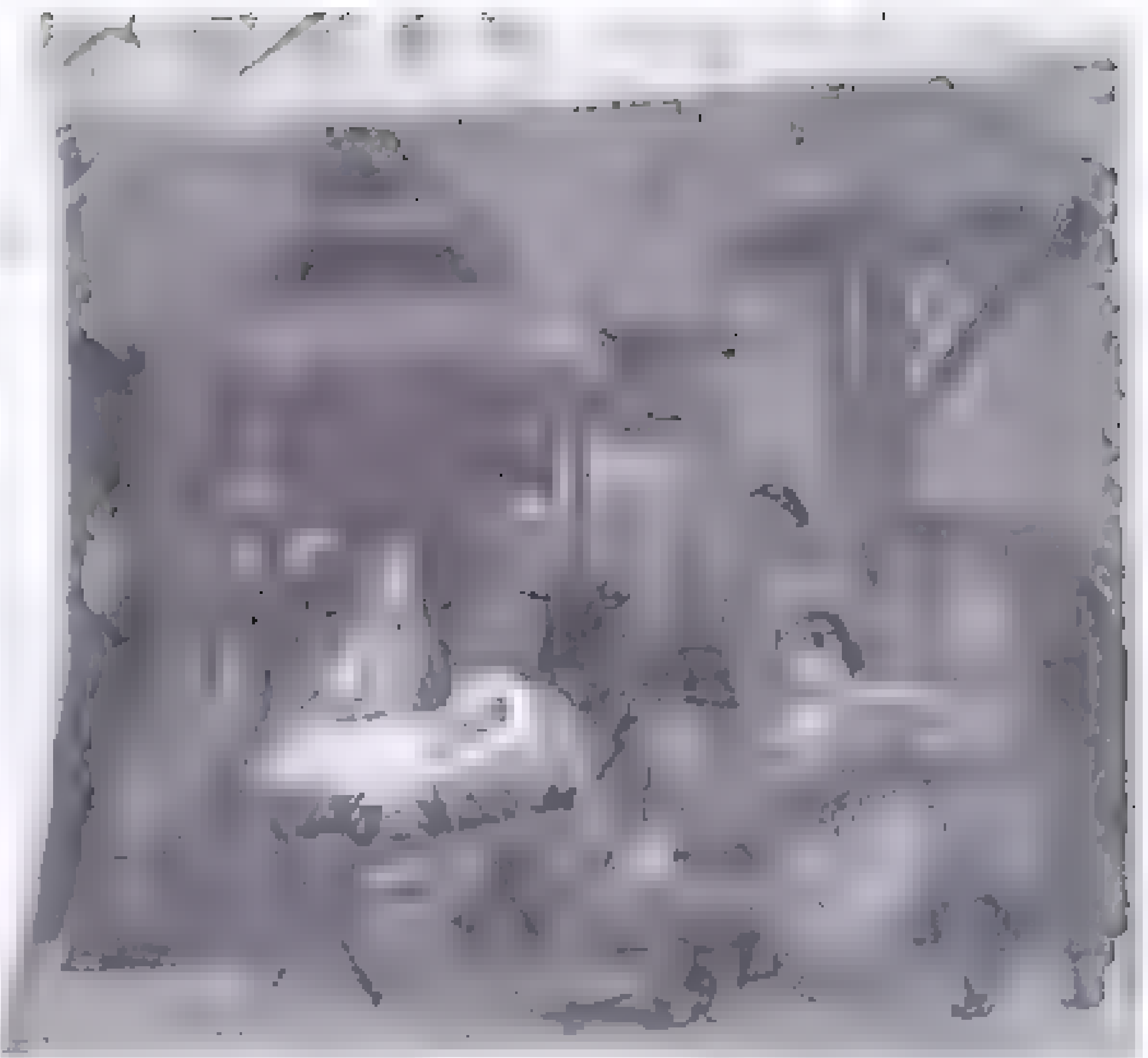

641. Soły, kościół parafialny, *Pokłon pasterzy*, malowidło w kaplicy pn. Stan z r. 1999.

642. Soły, kościół parafialny. *Sen Józefa*, malowidło w kaplicy pd. Stan z r. 1999.

643. Soły, kościół parafialny. *Święta Rodzina w Nazarecie*, malowidło w kaplicy pd. Stan z r. 1994.

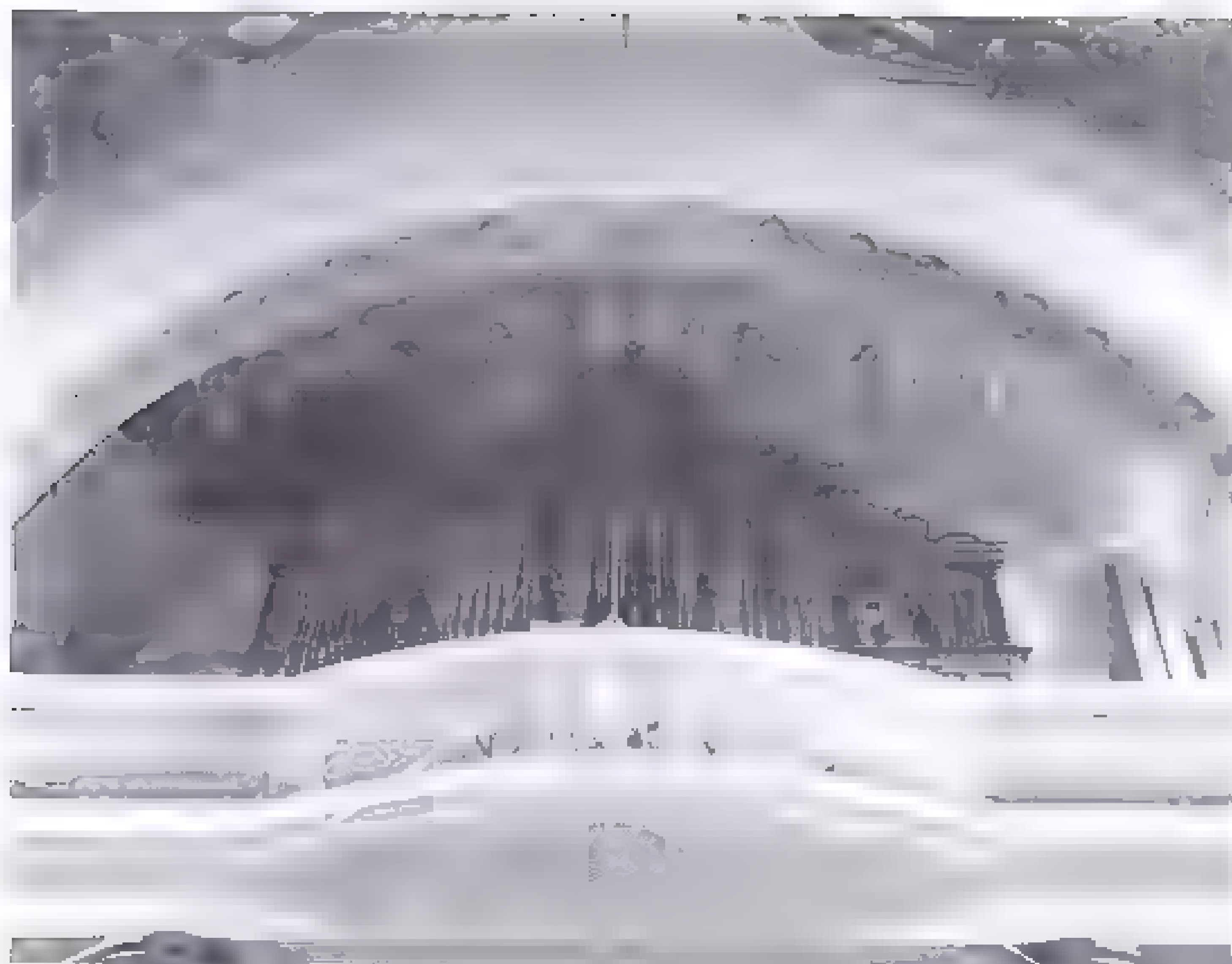

644. Soły, kościół parafialny. *Aniołowie dmący w fanfary*; malowidło na sklepieniu chóru muzycznego. Stan z r. 2003.

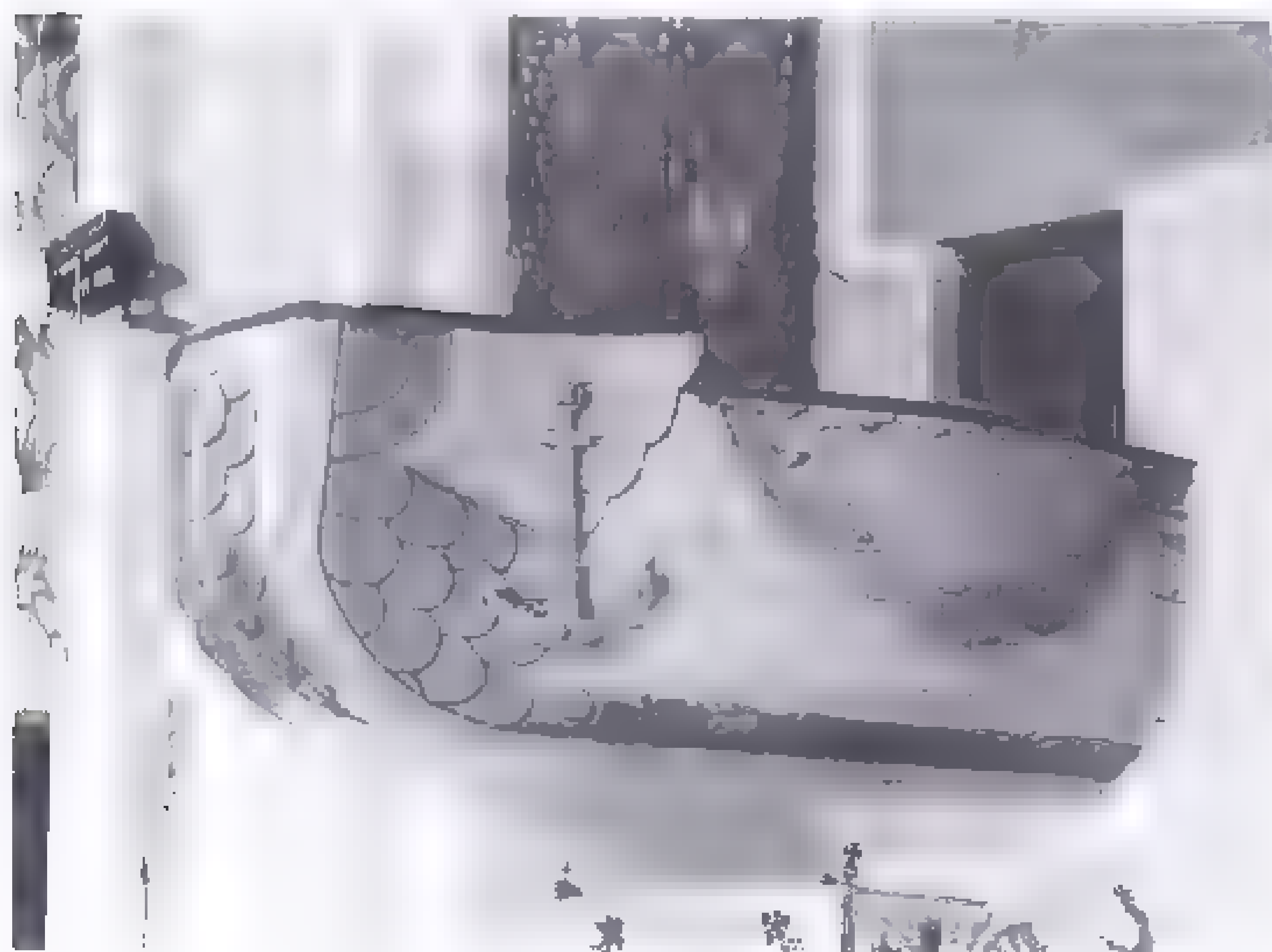

645. Soły, kościół parafialny. Ambona. Stan z r. 2003.

646. Soły, kościół parafialny. Chrzcielnica.
Stan z r. 2003.

647. Soły, kościół parafialny. Feretron.
Stan z r. 2003.

648. Soły, kościół parafialny. Obraz *Ofiarowanie Marii w świątyni*.
Stan z r. 1999.

649. Soły, kościół parafialny. Obraz *Św. Andrzej Bobola*.
Stan z r. 2003.

650. Soły, kościół parafialny. Obraz *Św. Józef z Dzieciątkiem*.
Stan z r. 2003.

651. Soły, kościół parafialny. Obraz *Matka Boska Ostrobramska*.
Stan z r. 2003.

652. Soły, kościół parafialny. Rzeźba *Chrystus Ukrzyżowany*. Stan z r. 2003.

653. Soły, kościół parafialny. Rzeźba *Chrystus Ukrzyżowany*. Stan z r. 2003.

654. Soły, kościół parafialny.
Monstrancja. Stan z r. 2003.

655. Soły, kościół parafialny.
Kielich. Stan z r. 2003.

656. Soły, kościół parafialny.
Kielich. Stan z r. 2003.

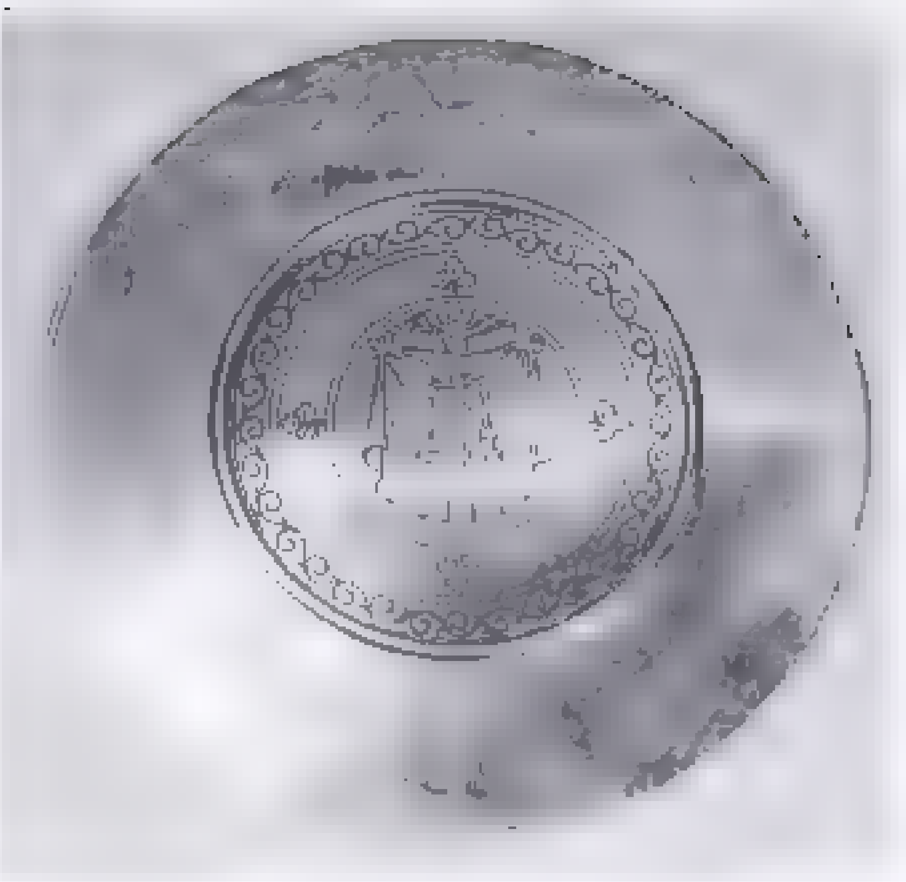

657. Soły, kościół parafialny. Patena. Stan z r. 2003.

658. Soły, kościół parafialny. Puszka. Stan z r. 2003.

659. Soły, kościół parafialny. Relikwiarz. Stan z r. 2003.

660. Soły, kościół parafialny. Dalmatyka.
Stan z r. 2003.

661. Soły, cmentarz kościelny.
Nagrobek Apolonii Antropowej. Stan z r. 2003.

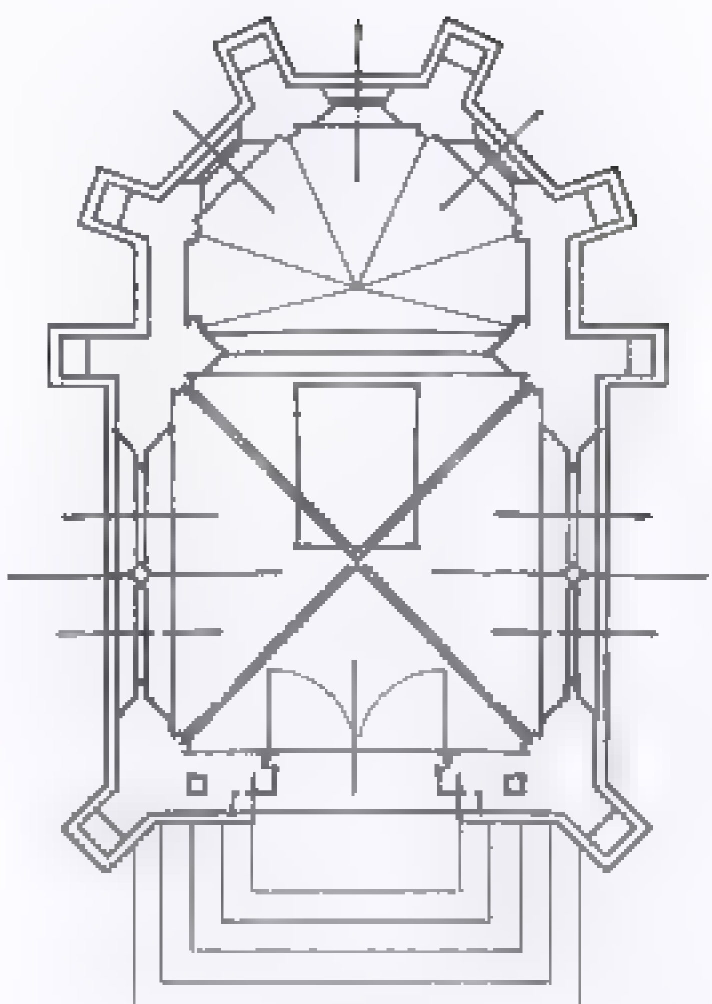

662. Soły, cmentarz parafialny.
Projekt kaplicy Koczanów. 1908.
Rzut poziomy.

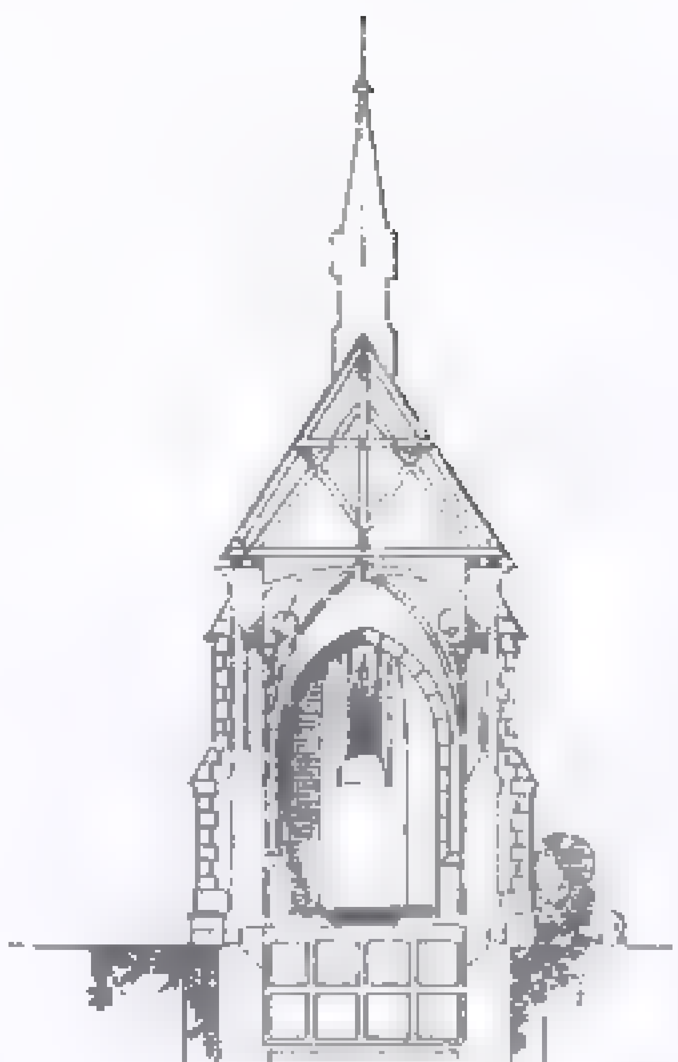

663. Soły, cmentarz parafialny.
Projekt kaplicy Koczanów. 1908.
Przekrój poprzeczny.

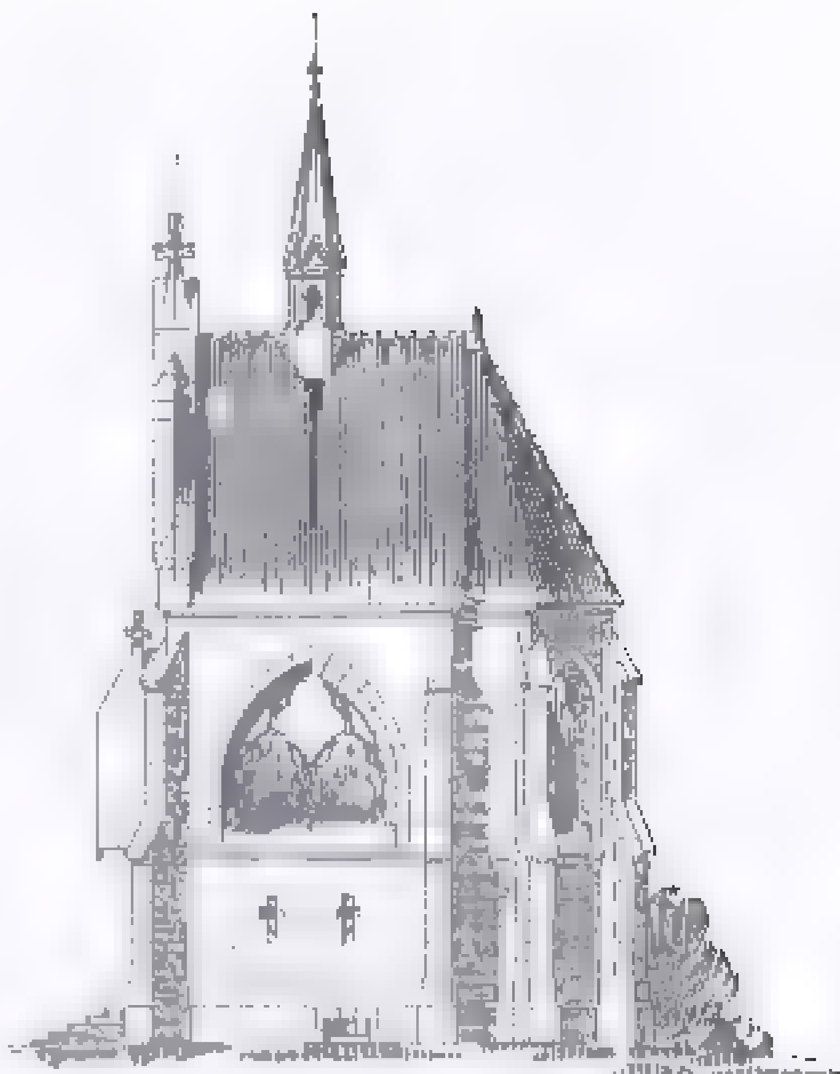

664. Soły, cmentarz parafialny.
Projekt kaplicy Koczanów.
Elewacja boczna. 1908.

665. Soły, cmentarz parafialny.
Projekt kaplicy Koczanów, 1908. Fasada.

666. Soły, cmentarz parafilny.
Kaplica Koczanów. Fasada. Stan z r. 2003.

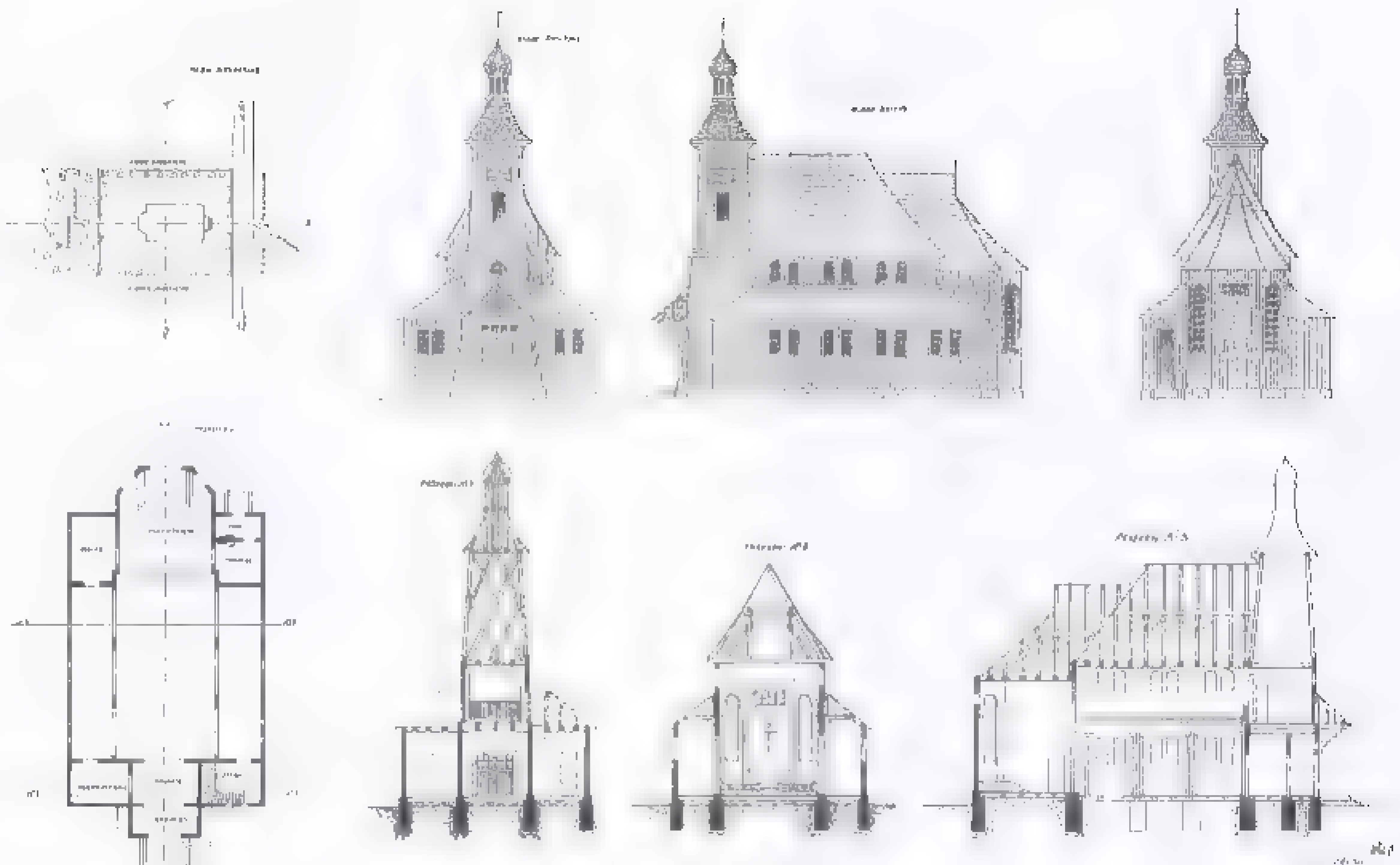

667. Węsławinięta, kościół parafialny. Projekt autorstwa W. Obuchowskiego, 1928.

668. Węsławinięta, kościół parafialny.
Stan z ok. r. 1929.

669. Węsławinięta, kościół parafialny. Podmurówka.
Stan z r. 2003.

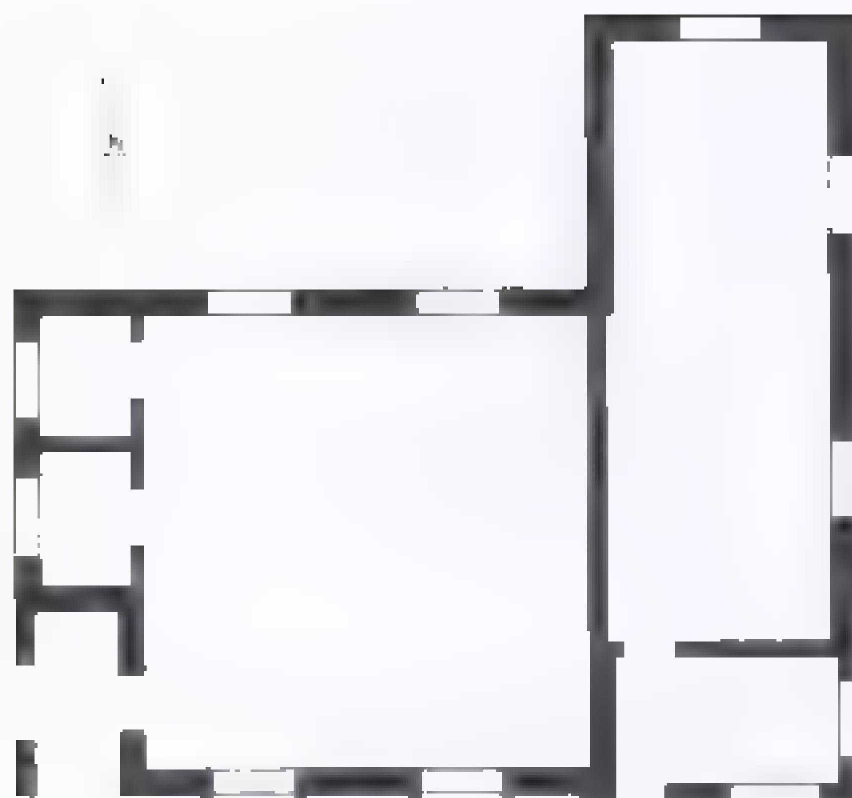

670. Węsławinięta, kościół filialny. Rzut poziomy.

671. Węsławinięta, kościół filialny. Widok od pd. zach. Stan z r. 2003.

672. Węsławinięta, kościół filialny. Widok od pn. zach. Stan z r. 2003.

673. Węsławinięta, kościół filialny. Elewacja pd. Stan z r. 2003.

674. Węsławinięta, kościół filialny. Wnętrze w kierunku wsch. Stan z r. 2003.

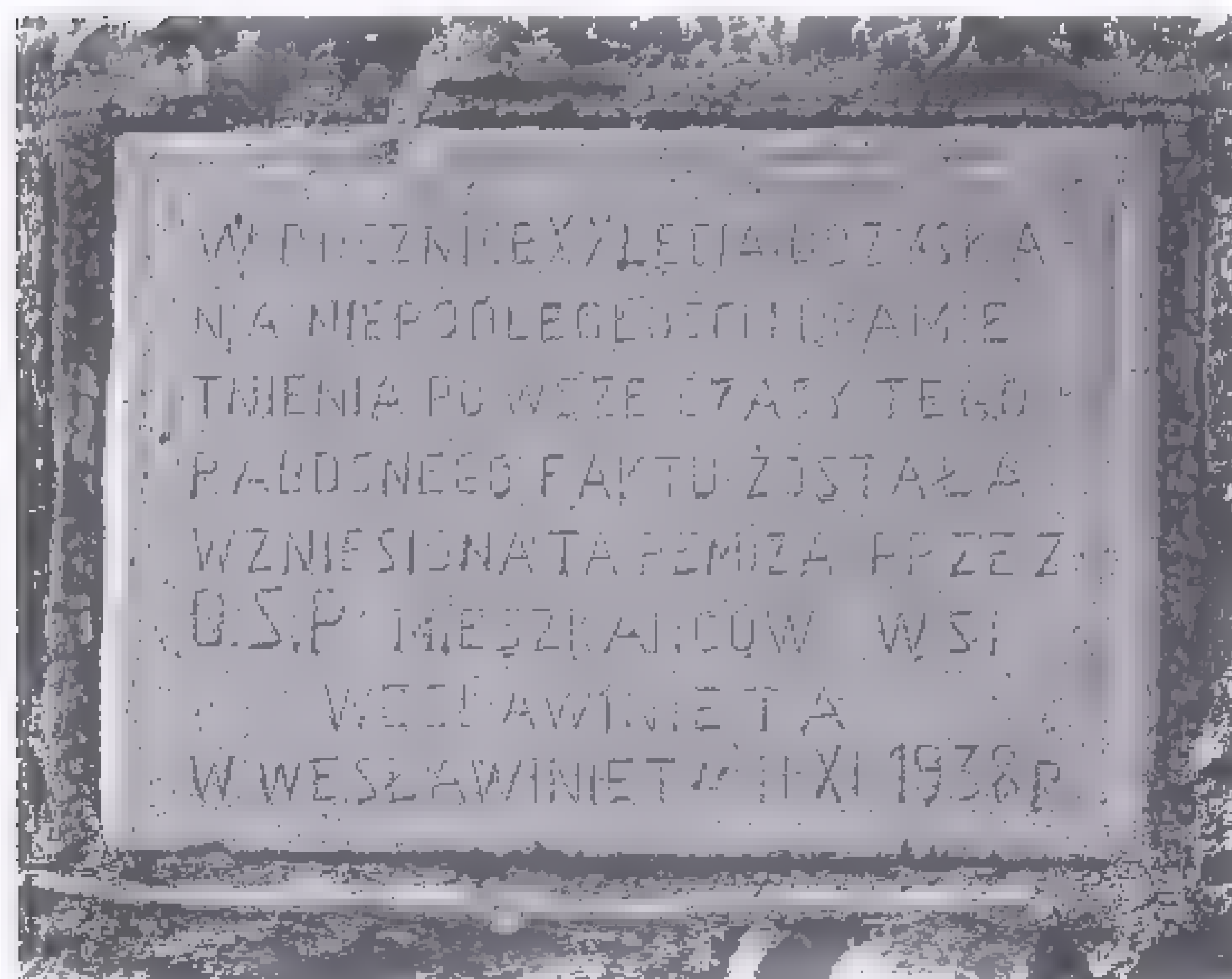

675. Węsławinięta, kościół filialny. Tablica pamiątkowa. Stan z r. 2003.

676. Węsławinięta, kościół filialny. Kropielnica. Stan z r. 1994.

677. Węsławinięta, kościół filialny. Feretron. Stan z r. 2003.

678. Węsławinięta, kościół filialny. Rzeźba *Chrystus Ukrzyżowany*. Stan z r. 2003.

679. Węsławinięta, kościół filialny. Rzeźba *Chrystus Ukrzyżowany*. Stan z r. 2003.

680. Węsławinięta, kościół filialny. Krzyż ołtarzowy. Stan z r. 1994.

681. Węsławinięta, kościół filialny. Krzyż procesyjny. Stan z r. 2003.

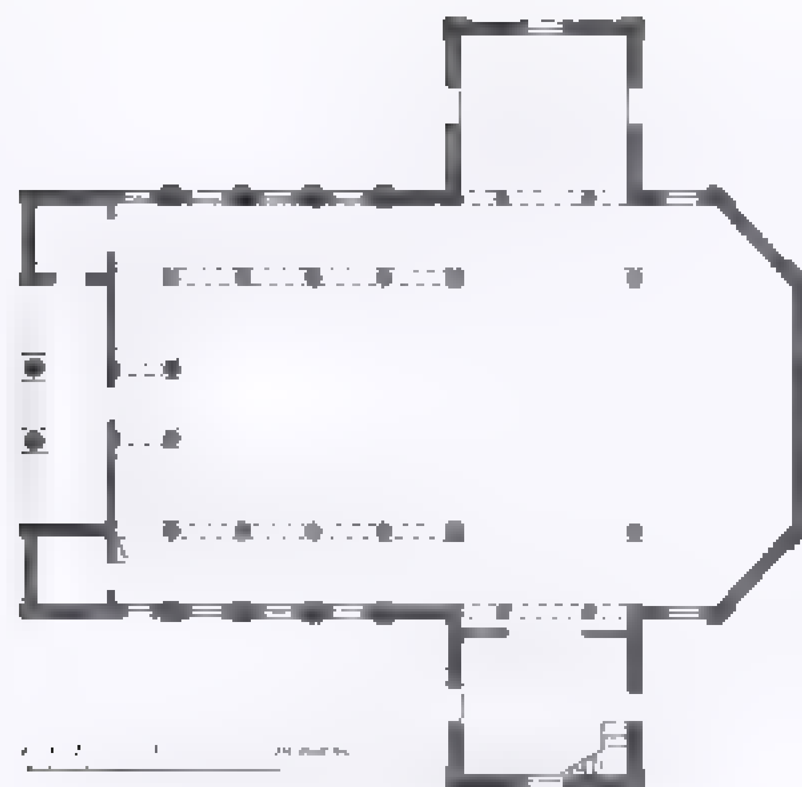

682. Żyrmuny, kościół parafialny. Rzut poziomy.

683. Żyrmuny, kościół parafialny. Widok od pn. Stan sprzed r. 1914.

684. Żyrmuny, kościół parafialny. Widok od pd. zach. Stan z r. 2003.

685. Żyrmuny, kościół parafialny. Widok od pd. wsch. Stan z r. 2003.

686. Żyrmuny, kościół parafialny. Fasada. Stan z r. 1997.

687. Żyrmuny, kościół parafialny. Widok od pn. wsch. Stan z r. 1997.

688. Żyrmuny, kościół parafialny. Nadproże wejścia gł. Stan z r. 1997.

689. Żyrmuny, kościół parafialny. Okno nad wejściem gł. Stan z r. 1997.

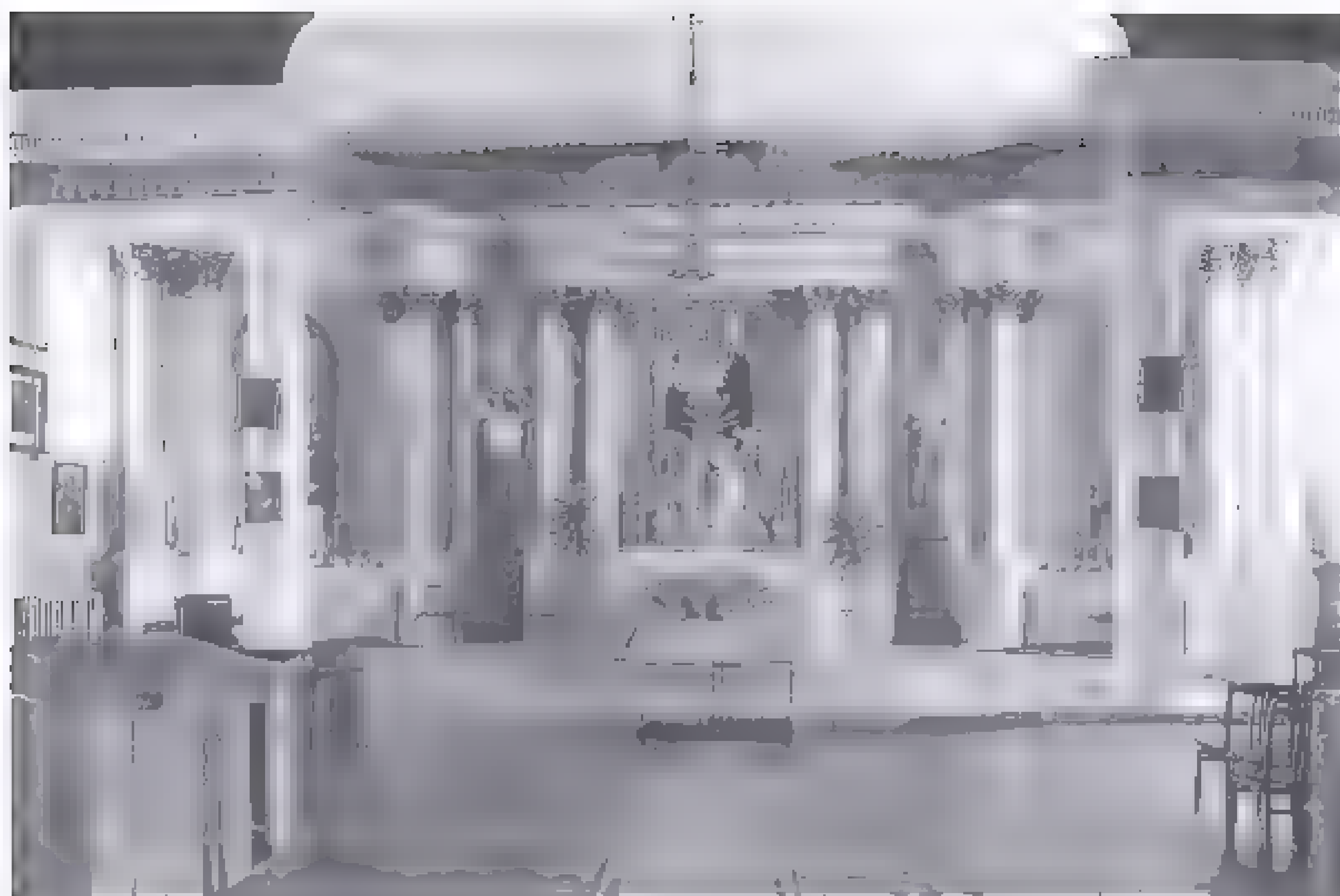

690. Żyrmuny, kościół parafialny. Wnętrze w kierunku wsch. Stan z r. 2003.

691. Żyrmuny, kościół parafialny. Wnętrze w kierunku zach. Stan z r. 2003.

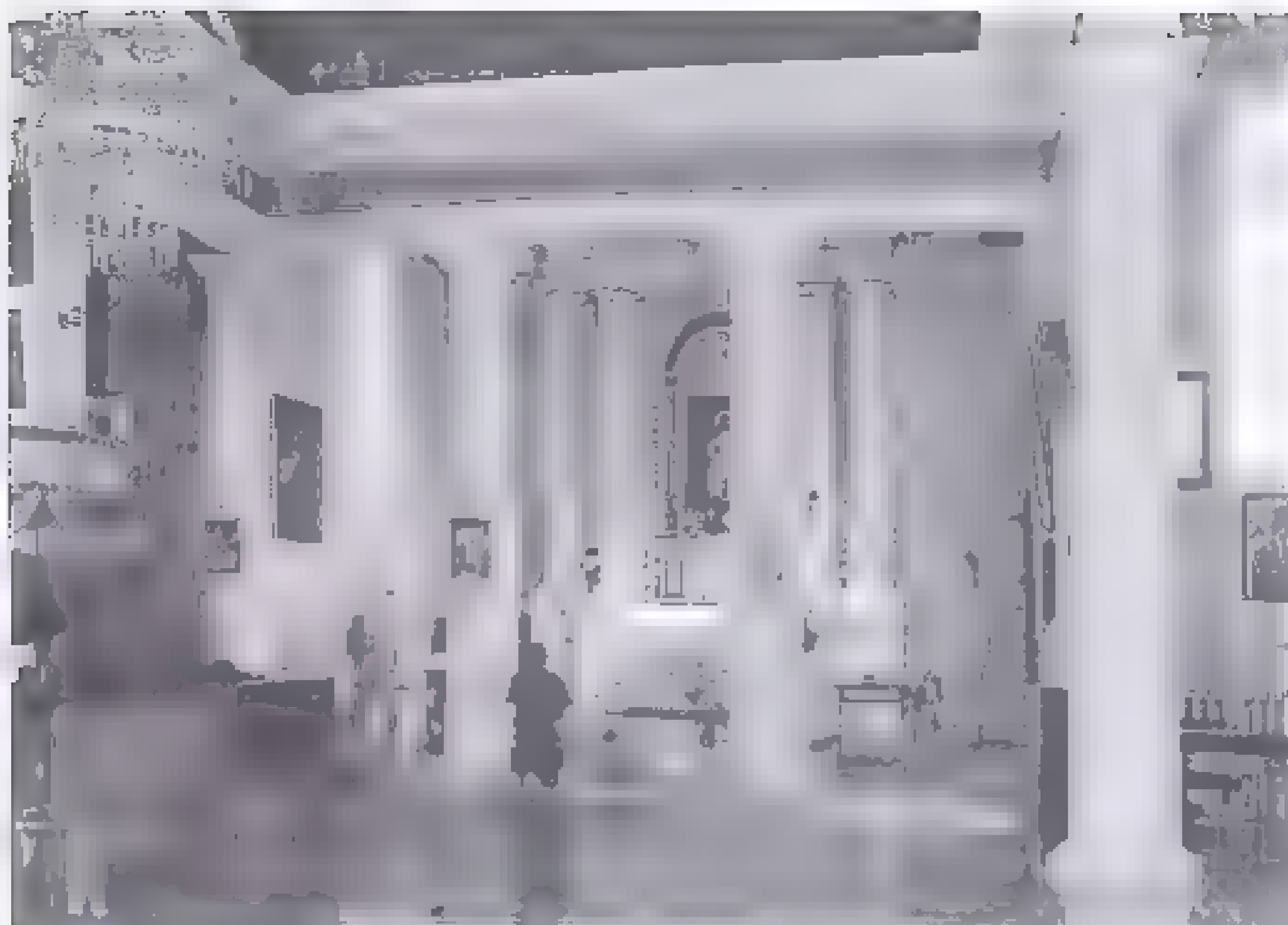

692. Żyrmuny, kościół parafialny. Widok na kaplicę Matki Boskiej. Stan z r. 2003.

693. Żyrmuny, kościół parafialny. Ołtarz gł. Stan z r. 1997.

694. Żymnuny, kościół parafialny. Ołtarz boczny pd.
Stan z r. 1997.

695. Żymnuny, kościół parafialny. Ołtarz w kaplicy Matki Boskiej.
Stan z r. 2003.

696. Żyrmuny, kościół parafialny. Tabernakulum ołtarza gł. Stan z r. 1997.

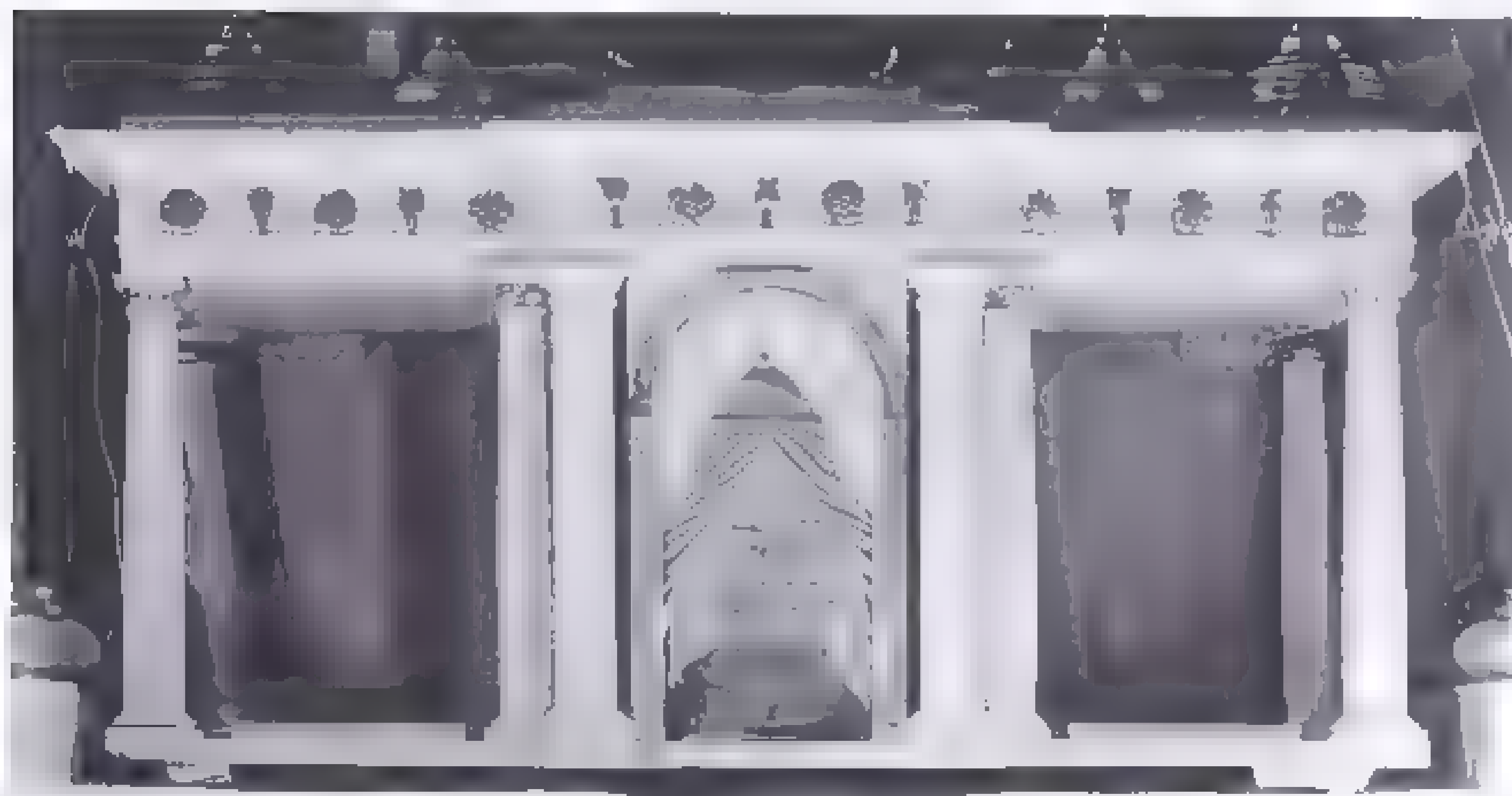

697. Żyrmuny, kościół parafialny. Tabernakulum ołtarza Matki Boskiej. Stan z r. 2003.

698. Żyrmuny, kościół parafialny. Ambona. Stan z r. 1997.

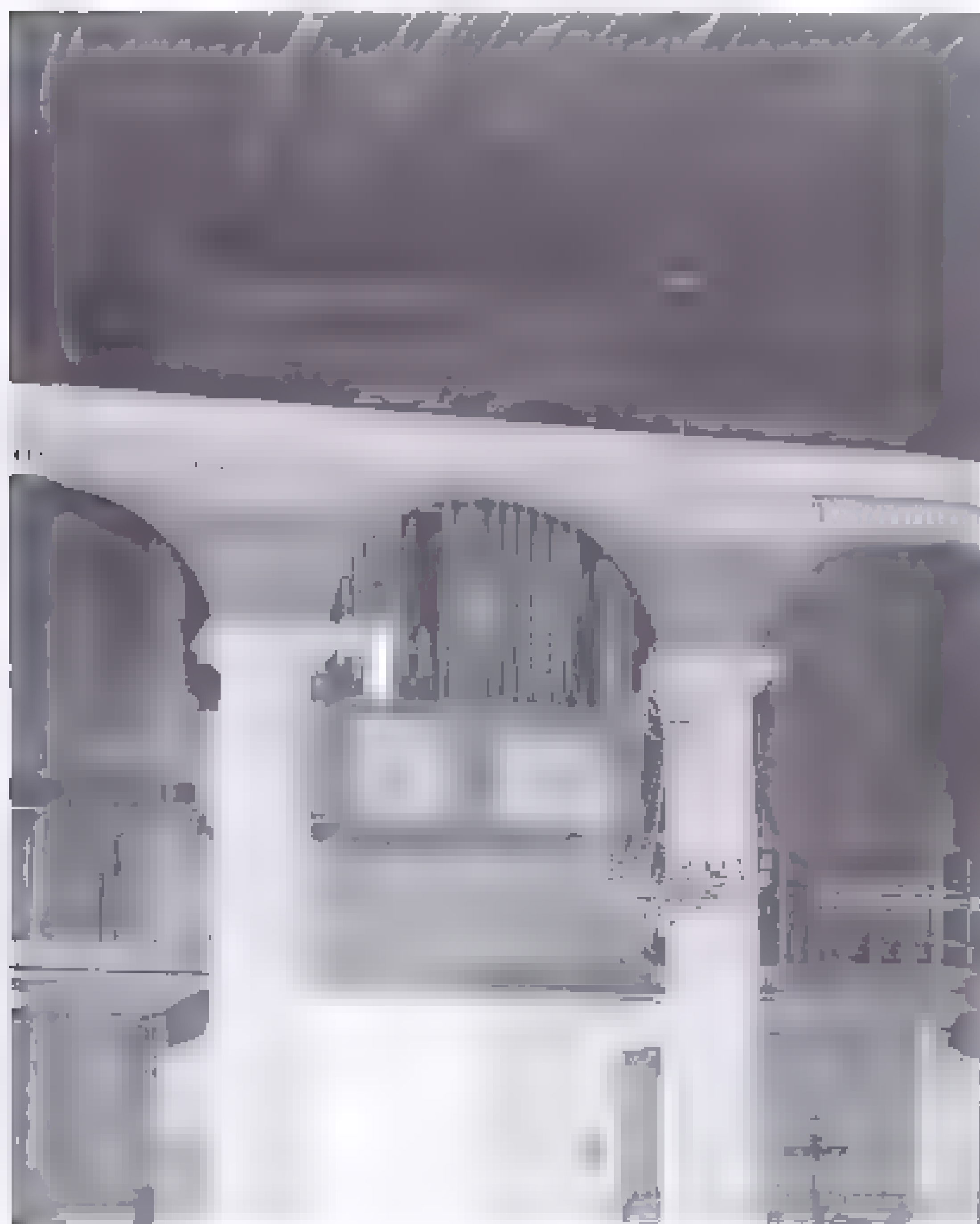

699. Żyrmuny, kościół parafialny. Prospekt organowy. Stan z r. 2003.

700. Żyrmuny, kościół parafialny. Konfesjonał. Stan z r. 1997.

701. Żyrmuny, kościół parafialny. Gerydon. Stan z r. 1997.

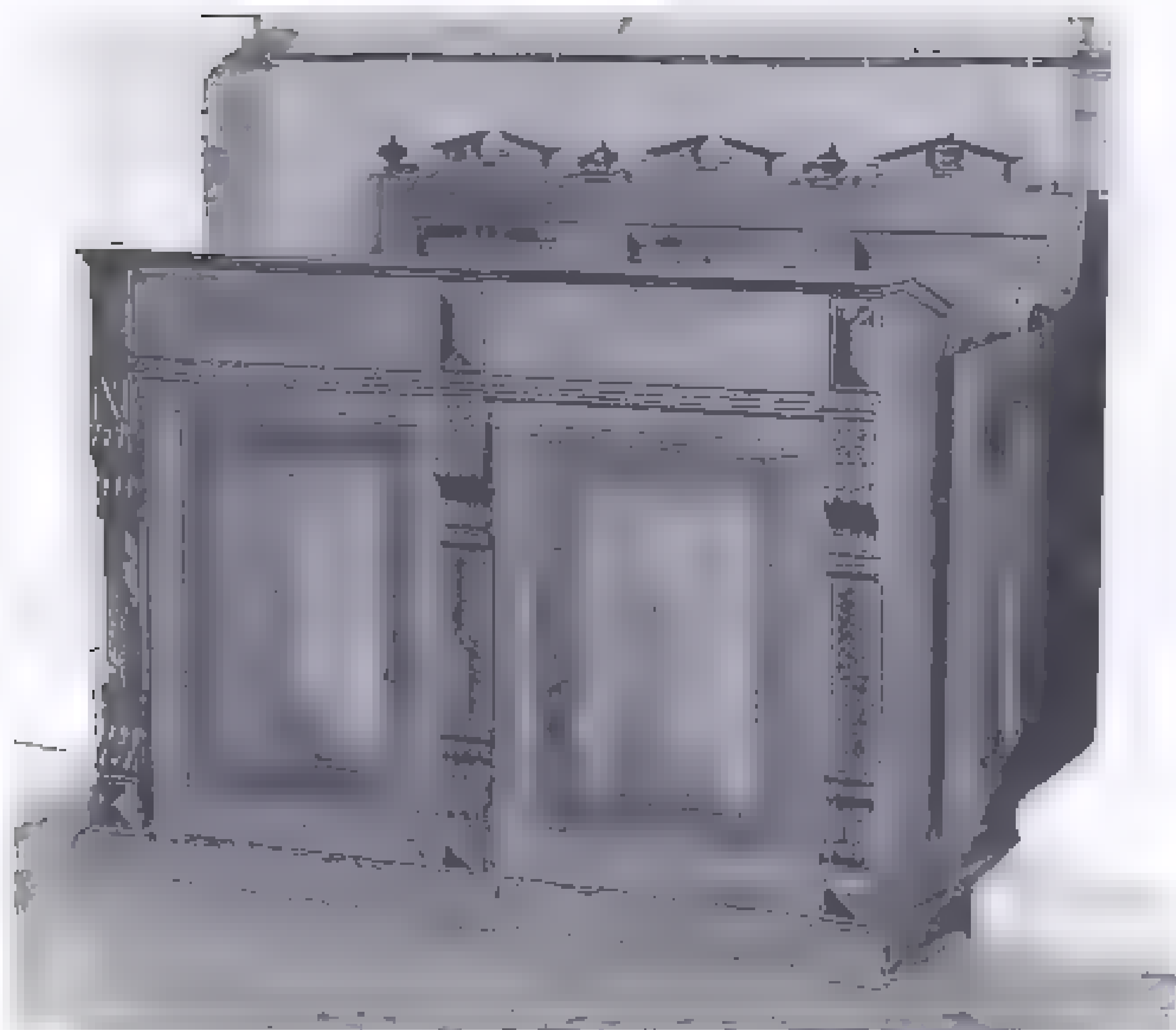

702. Żyrmuny, kościół parafialny. Ławka kolatorska. Stan z r. 2003.

703. Żyrmuny, kościół parafialny. Ławki. Stan z r. 1997.

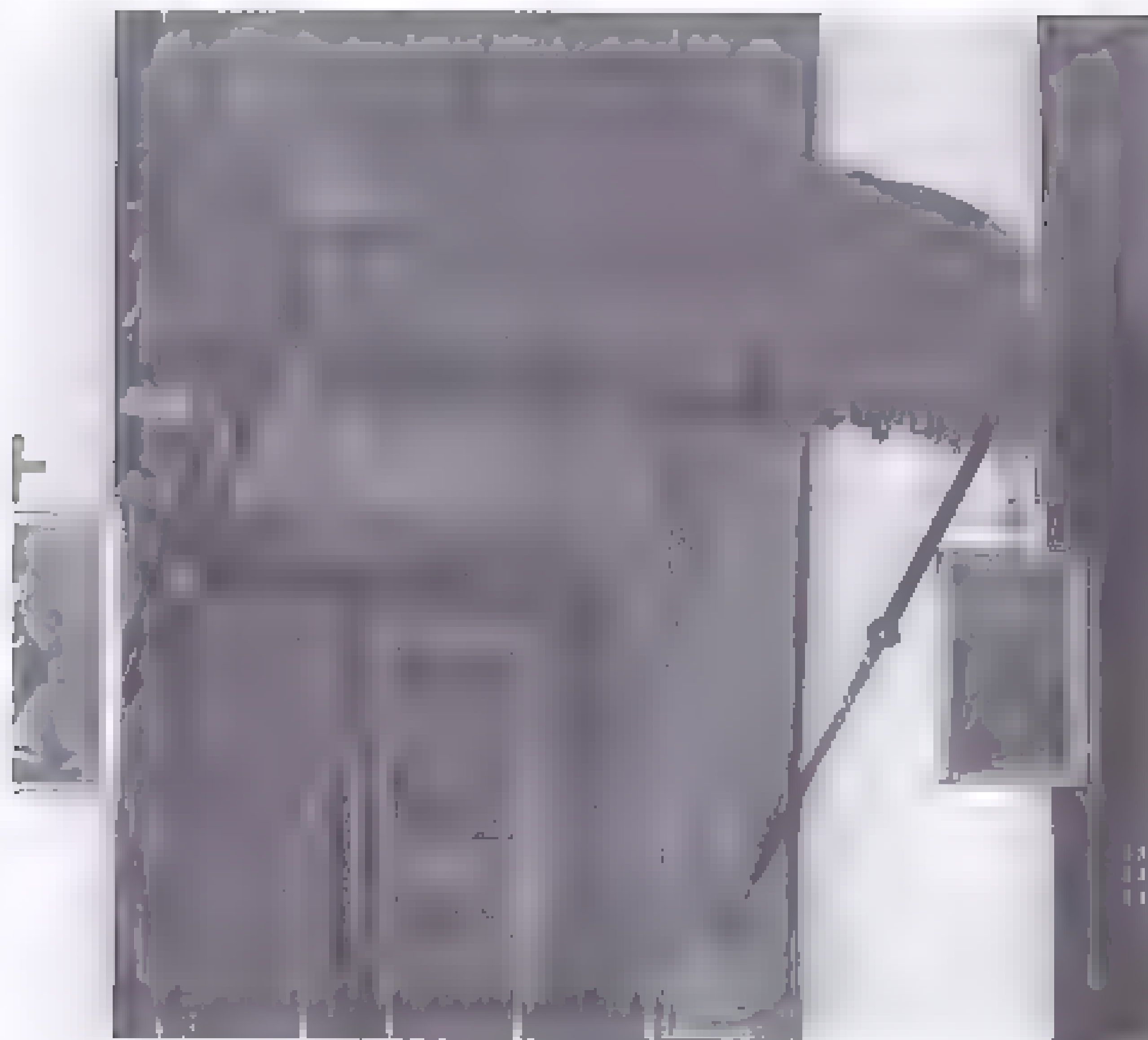

704. Żyrmuny, kościół parafialny. Baldachim procesyjny. Stan z r. 2003.

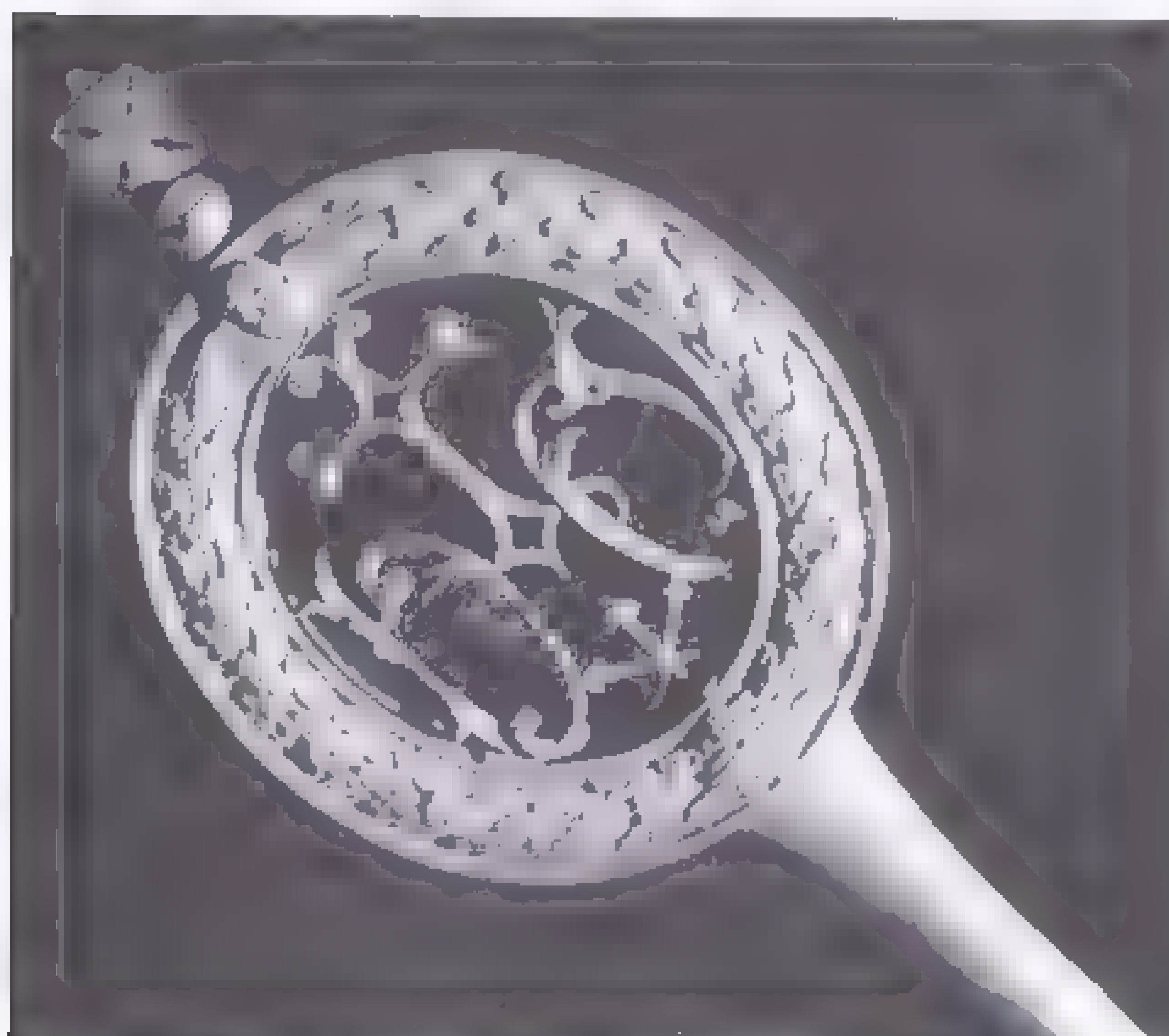

705. Żyrmuny, kościół parafialny. Tarcza procesyjna. Stan z r. 1997.

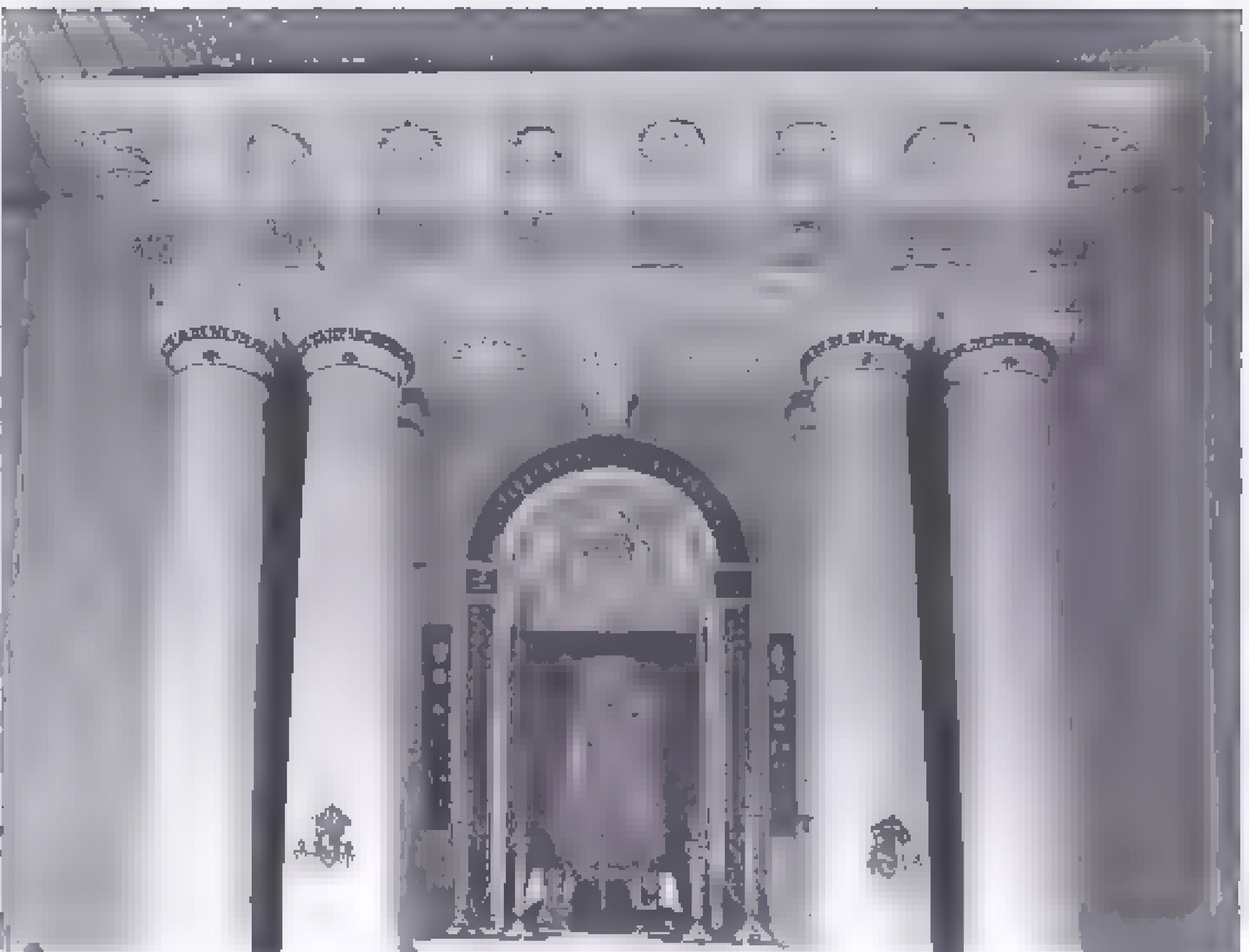

706. Żyrmuny, kościół parafialny. Obraz *Matka Boska Loretańska* w ołtarzu kaplicy. Stan z r. 2003.

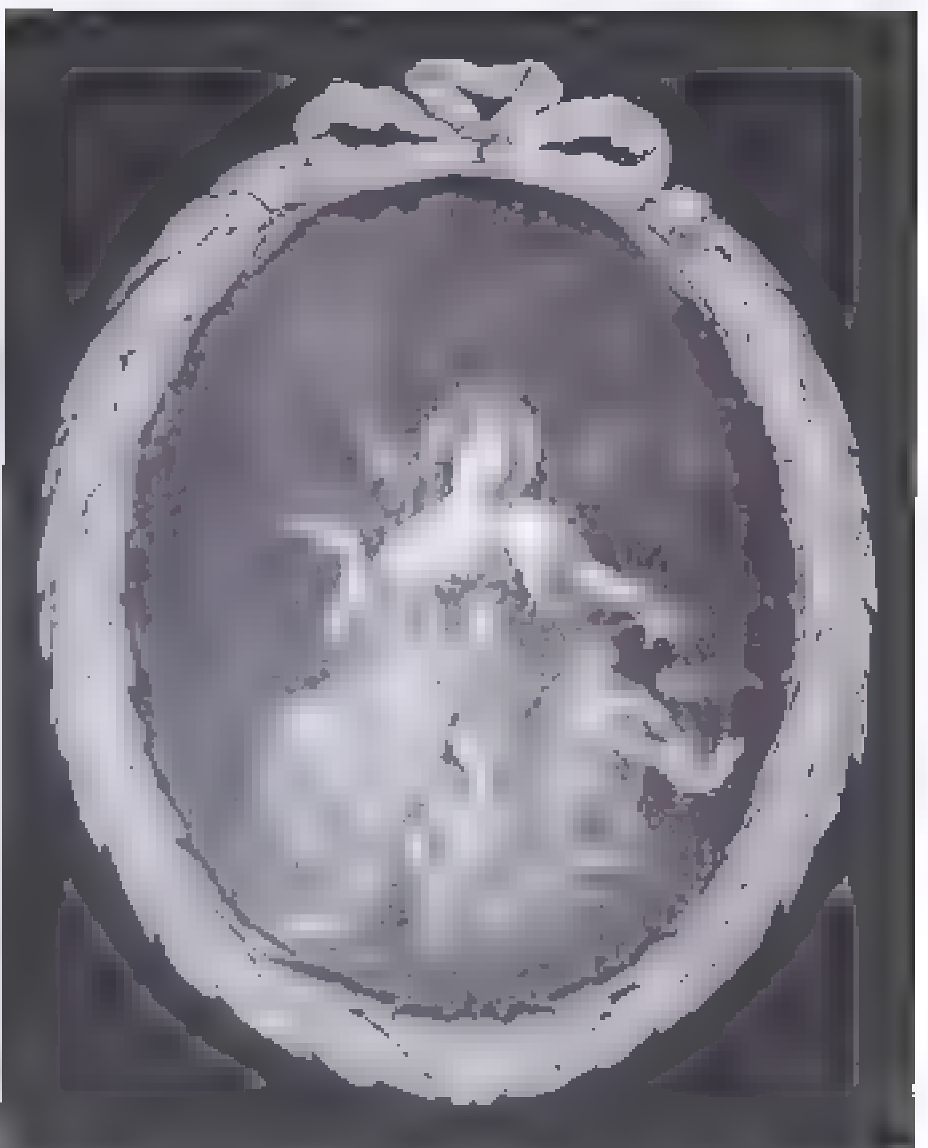

707. Żyrmuny, kościół parafialny. Obraz *Św. Katarzyna Aleksandryjska*. Stan z r. 1997.

708. Żyrmuny, kościół parafialny. Obraz *Matka Boska* w feretronie (awers). Stan z r. 1997.

709. Żyrmuny, kościół parafialny. Obraz *Św. Piotr* w feretronie (rewers). Stan z r. 1997.

710. Żyrmuny, kościół parafialny. Obraz *Pokuta św. Piotra*. Stan z r. 1997.

711. Żyrmuny, kościół parafialny. Obraz *Chrystus niosący krzyż*. Stan z r. 1997.

712. Żyrmuny, kościół parafialny. Obraz *Zmartwychwstanie* w ołtarzu bocznym pn. Stan z r. 1997.

713. Żyrmuny, kościół parafialny. Obraz *Wniebowstąpienie Pańskie* w ołtarzu bocznym pd. Stan z r. 1997.

714. Żyrmuny, kościół parafialny. Obraz *Chrystus w Ogrójcu*. Stan z r. 1997.

715. Żyrmuny, kościół parafialny. Obraz *Matka Boska Ostrobramska*. Stan z r. 1997.

716. Żyrmuny, kościół parafialny. Rzeźba *Apostoł*. Stan z r. 1997.

717. Żyrmuny, kościół parafialny. Rzeźba *Apostoł*, detal. Stan z r. 1997.

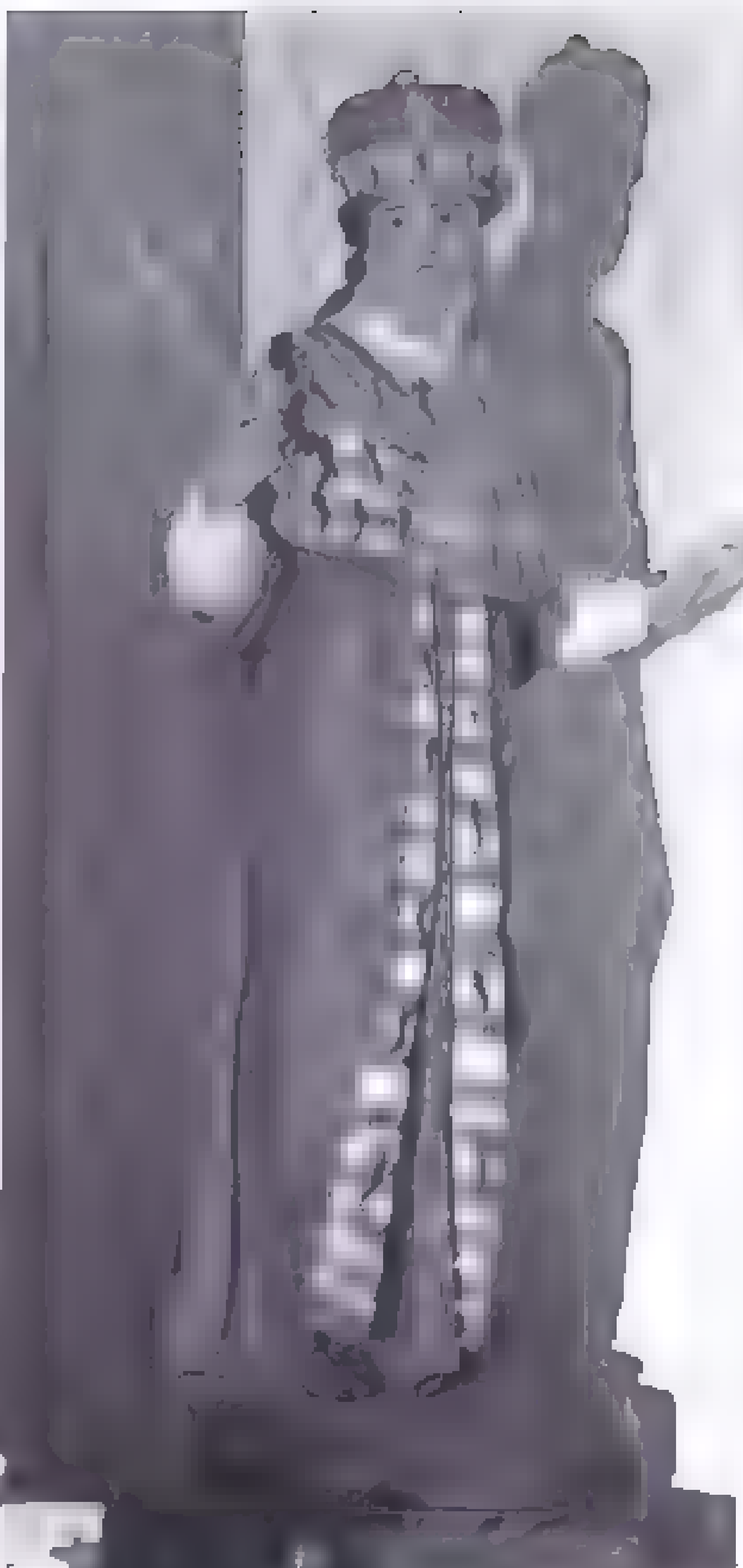

718. Żyrmuny, kościół parafialny. Rzeźba *Św. Kazimierz*. Stan z r. 1997.

719. Żyrmuny, kościół parafialny. Rzeźba *Św. Stanisław bp.* Stan z r. 1997.

720. Żyrmuny, kościół parafialny. Rzeźba *Chrystus Ukrzyżowany* w ołtarzu gł. Stan z r. 1997.

721. Żyrmuny, kościół parafialny. Rzeźba *Chrystus Ukrzyżowany*. Stan z r. 1997.

722. Żyrmuny, kościół parafialny. Rzeźba *Chrystus Zmartwychwstały*. Stan z r. 1997.

723. Żyrmuny, kościół parafialny. Drzwi (od wnętrza). Stan z r. 1997.

724. Żyrmuny, kościół parafialny.
Monstrancja. Stan z r. 1997.

725. Żyrmuny, kościół parafialny.
Kielich. Stan z r. 2004.

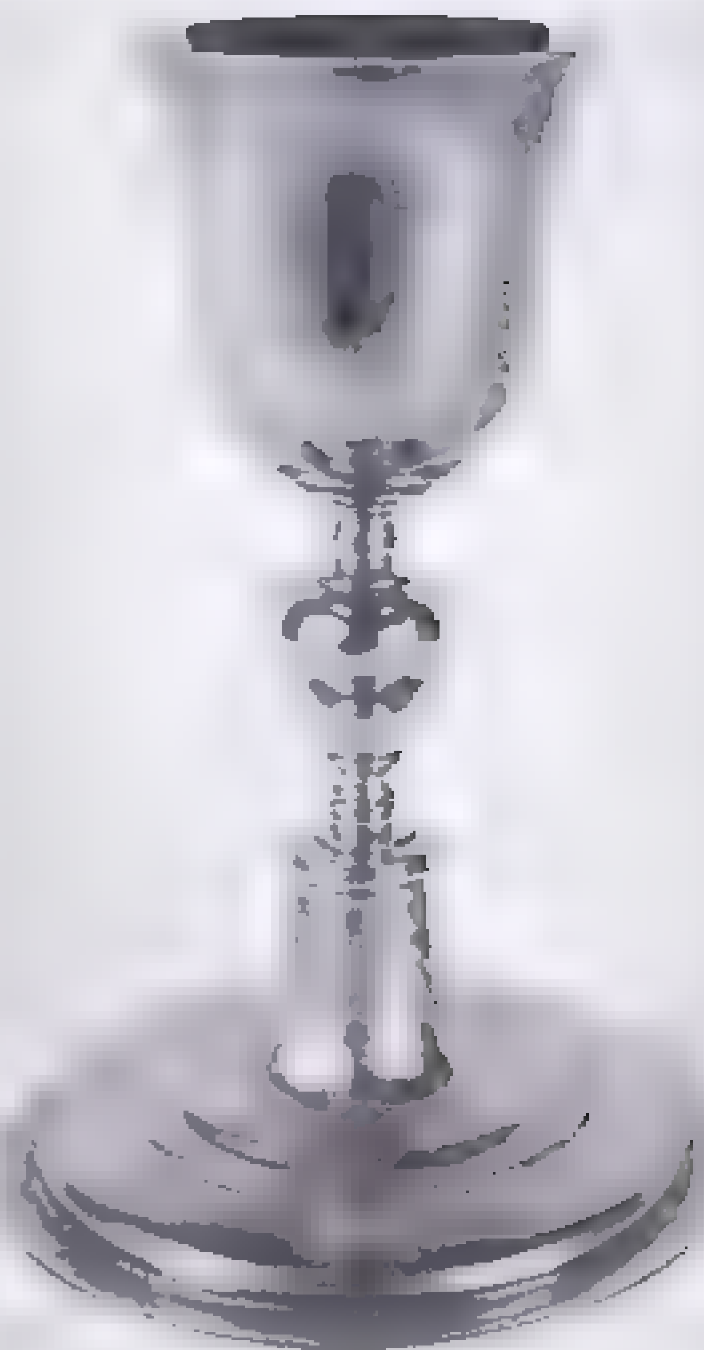

726. Żyrmuny, kościół parafialny.
Kielich. Stan z r. 1997.

727. Żyrmuny, kościół parafialny. Relikwiarz. Stan z r. 1997.

728. Żyrmuny, kościół parafialny. Relikwiarz. Stan z r. 1997.

729. Żyrmuny, kościół parafialny. Relikwiarz. Stan z r. 1997.

730. Żyrmuny, kościół parafialny. Trybularz. Stan z r. 2003.

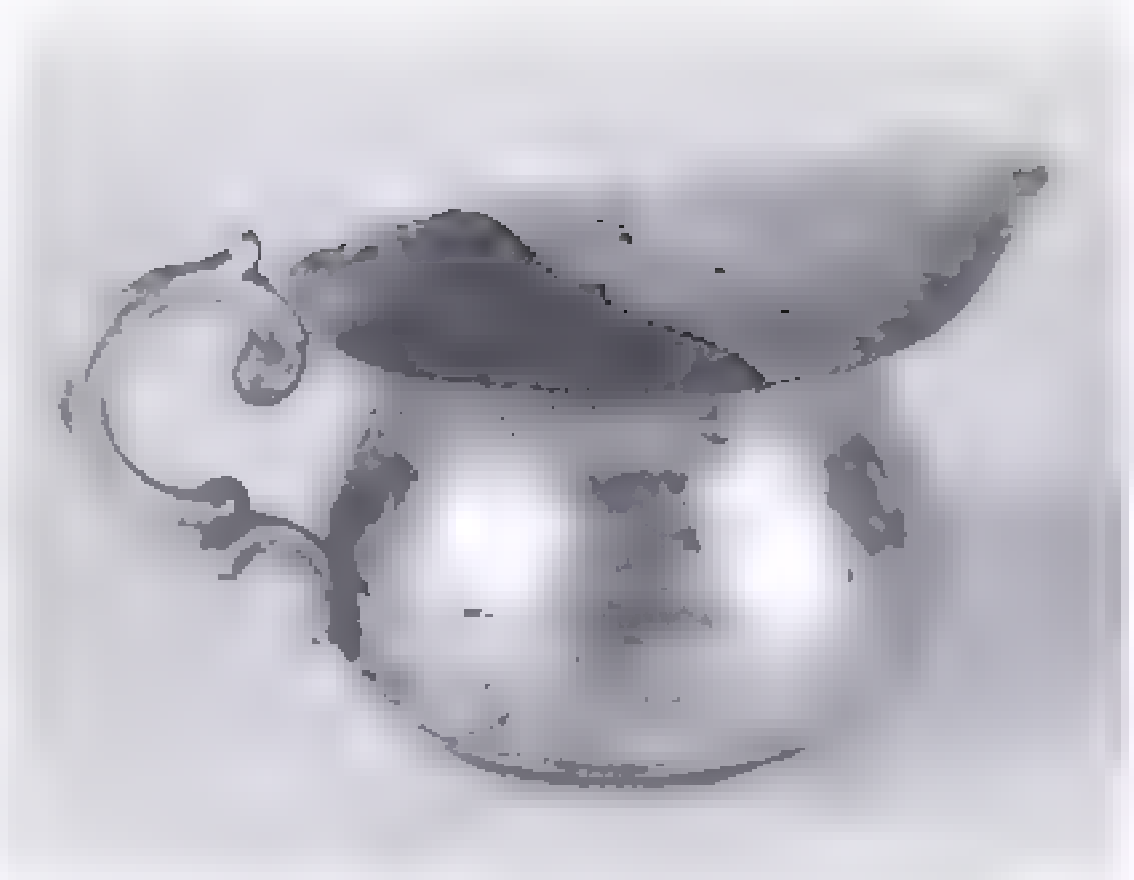

731. Żyrmuny, kościół parafialny. Ampułka chrzcielna.
Stan z r. 1997.

732. Żyrmuny, kościół parafialny. Sygnaturka przy zakrystii.
Stan z r. 2003.

733. Żyrmuny, kościół parafialny. Tabliczka wotywna.
Stan z r. 1997.

734. Żyrmuny, kościół parafialny. Tabliczka wotywna.
Stan z r. 1997.

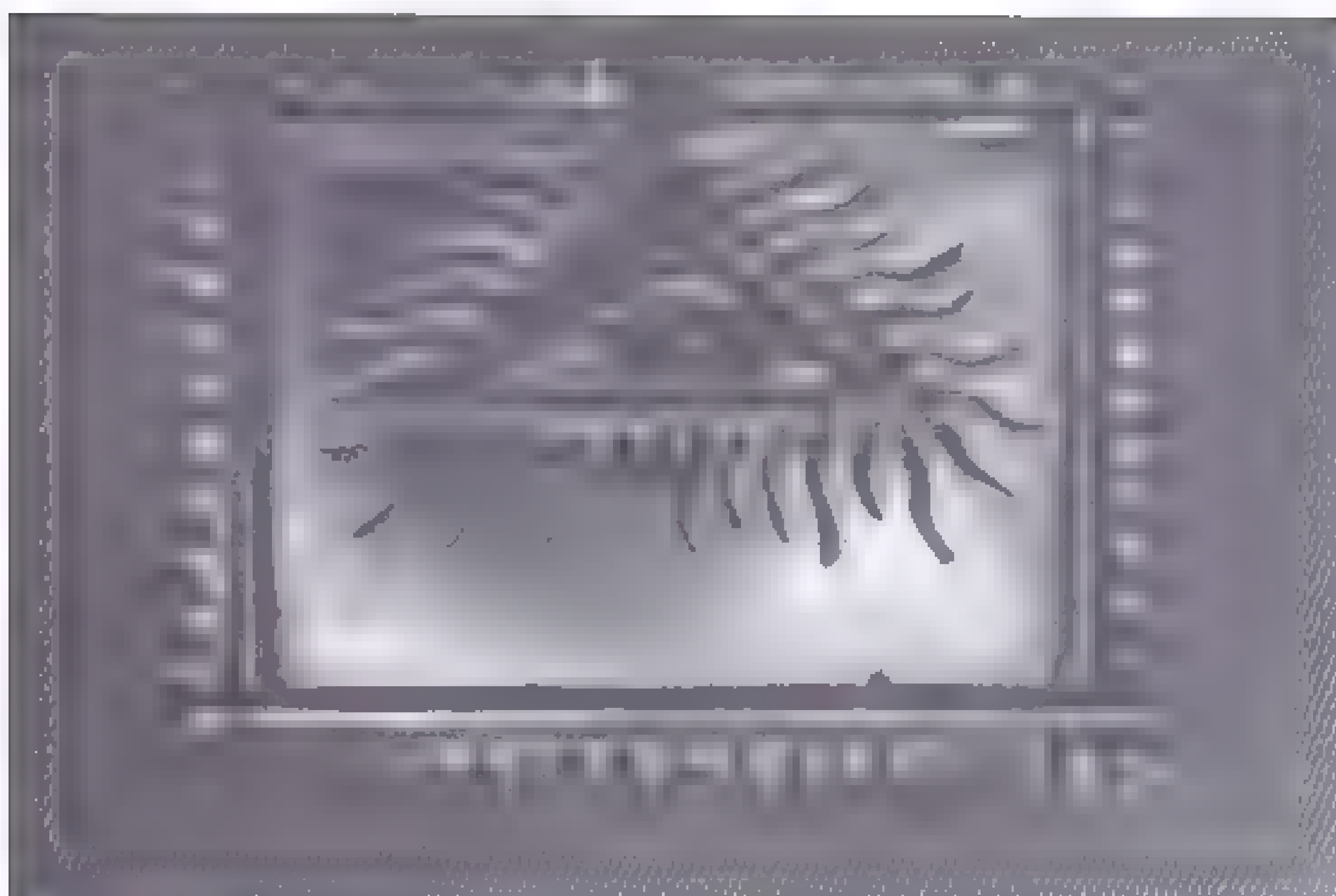

735. Żyrmuny, kościół parafialny. Tabliczka wotywna. Stan z r. 1997.

736. Żyrmuny, kościół parafialny. Tabliczka wotywna. Stan z r. 1997.

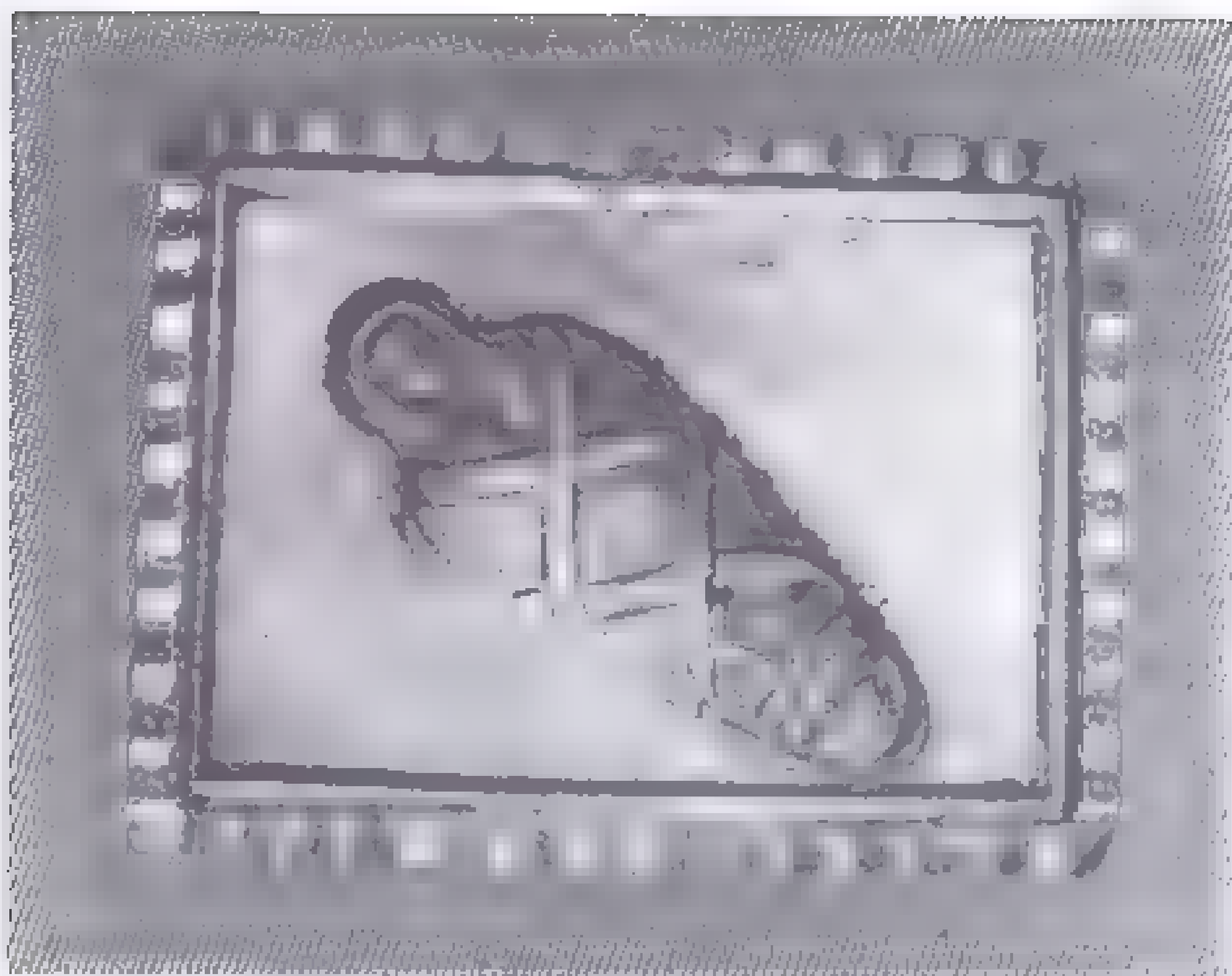

737. Żyrmuny, kościół parafialny. Tabliczka wotywna. Stan z r. 1997.

738. Żyrmuny, kościół parafialny. Tabliczka wotywna. Stan z r. 1997.

739. Żyrmuny, kościół parafialny. Ogrodzenie od pd. zach. Stan z r. 2003.

740. Żyrmuny, kościół parafialny. Bramka w ogrodzeniu. Stan z r. 1997.

741. Żyrmuny, kościół parafialny. Kapliczka w ogrodzeniu. Stan z r. 1997.

742. Żyrmuny, cmentarz kościelny. Nagrobek Marcina Grzymały. Stan z r. 1997.

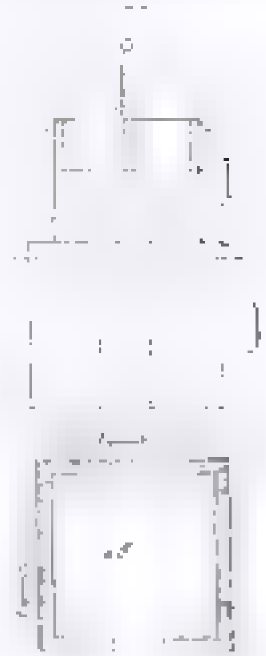

743. Żyrmuny, projekt dzwonnicy, 1893. Rzut poziomy i elewacja pd.

744. Żyrmuny, dzwonnica. Widok od pd. wsch.
Stan z r. 2003.

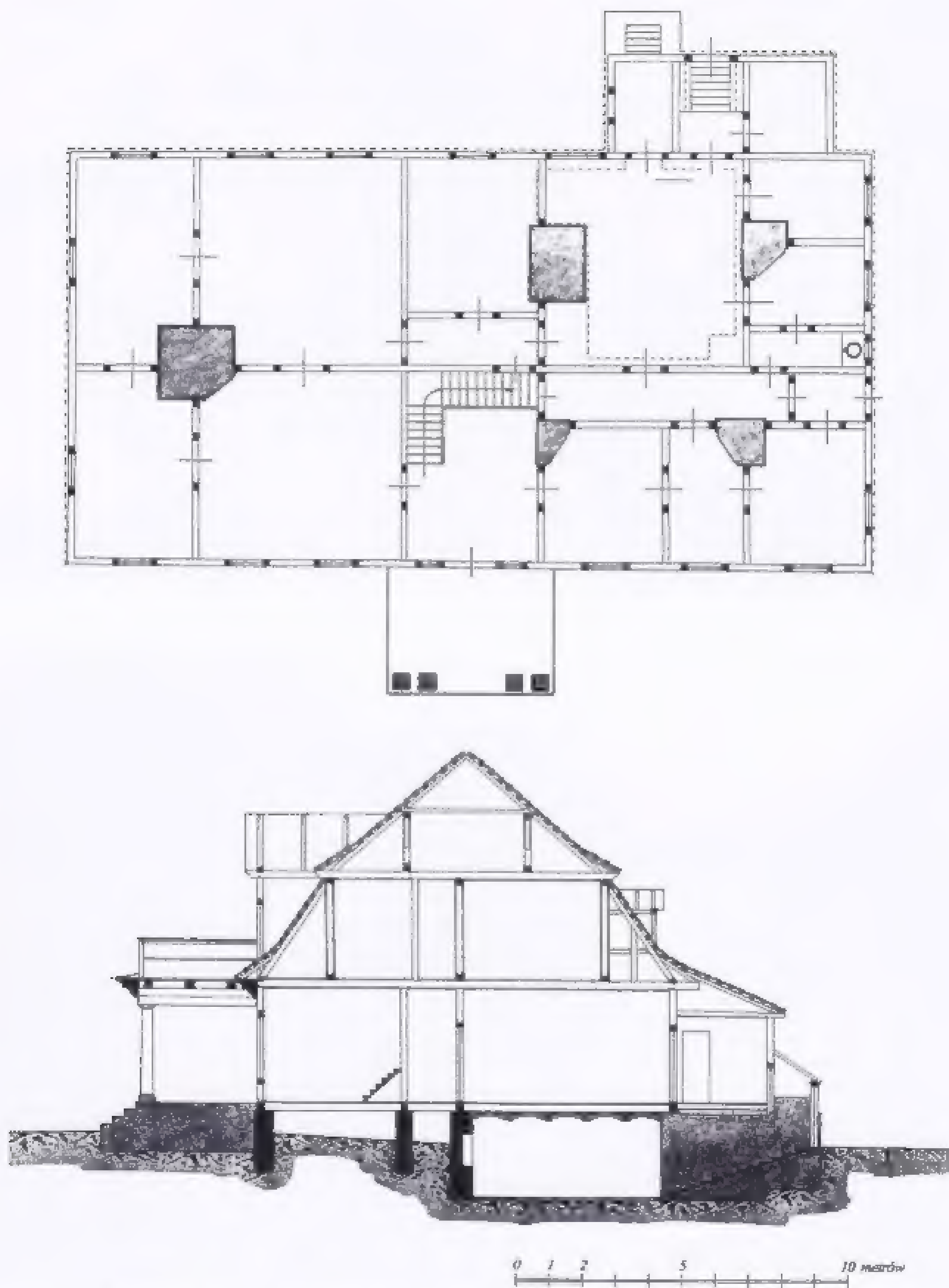

745. Żyrmuny, plebania. Projekt autorstwa F. Urbszysa, 1928. Rzut poziomy i przekrój poprzeczny.

746. Żyrmuny, plebania. Projekt autorstwa F. Urbszysa, 1928. Elewacja frontowa.

747. Żyrmuny, plebania. Widok od zach. Stan z r. 1997.

748. Żyrmuny, plebania. Portyk. Stan z r. 1997.

749. Żyrmuny, plebania. Fryz i gzyms zwieńczenia ścian. Stan z r. 1997.

ISBN 83-89273-18-7